

895-9
ค. 481 ค.
1.3

สตรีในวรรณกรรมล้านนา

-1 พ.ศ. 2535

ปริญญาบัตร
ของ
ศิริรัตน์ อาศนะ

ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประธานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษามหาบัณฑิต

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กุมภาพันธ์ 2529

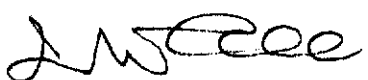
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

178003

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำวันชีวิตและคณะกรรมการสอบไล่พิจารณาปริญญาบัตร
ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาบัณฑิต
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะกรรมการที่ปรึกษา

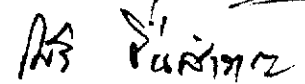
คณะกรรมการสอบ

.....ประธาน

.....กรรมการ

.....ประธาน

.....กรรมการ

.....กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดีเพราะผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก
รองศาสตราจารย์เกียรติคุณ พยอมยงค์ ประธาน อาจารย์ปรางทิพย์ ขวัญแก้ว กรรมการ
และผู้ช่วยศาสตราจารย์โมรี ที่นสาธิต กรรมการเพิ่มเติม ซึ่งกรุณาให้คำแนะนำ ทราจแก้ไข
ข้อบกพร่องและให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ประคอง นิมนานเหมินท์ ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะ
ในการวิจัยมาตั้งแต่ต้น ขอขอบพระคุณอาจารย์สวัสดิ์ เชเมกมสิทธ์ อาจารย์ทวี สว่างปัญญางกูร
และคุณประไพทอง เกาทัณฑ์สุข ที่ให้คำแนะนำและเสนอเพื่อเอกสารในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้
ผู้วิจัยซาบซึ้งในความกรุณาของผู้ช่วยศาสตราจารย์วิฑู โสภวงศ์ ที่กรุณาให้กำลังใจ
แก่ผู้วิจัย และขอขอบพระคุณอาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว อาจารย์ณัฐธ จันทหอม ที่ให้คำ
ปรึกษาอันเป็นประโยชน์แก่การวิจัย

ทั้งนี้ ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จะไม่สำเร็จเป็นรูปเล่มเช่นนี้ ถ้าไม่ได้รับความอนุเคราะห์
จาก คุณมะลิวัลย์ บุรณพัฒนา คุณสมบัติ เสริมศิลป์ คุณนุชจรีรัตน์ สุนทรวรรณ คุณจันทร์ฉาย
แซกวย คุณอรสา รอดคำรุ่ง คุณสมบัติ กอราเชกวิทย์ และคุณทิพย์วัลย์ นามประเสริฐ
ตลอดจนคณาจารย์มหาวิทยาลัยไทย โรงเรียนวัฒโนทัยพายัพ จังหวัดเชียงใหม่ ที่กรุณาให้การ
ทางด้านการสอนและให้กำลังใจทางที่ดีตลอดมา

ผู้วิจัยตระหนักในพระคุณของพ่อแม่ และถือเป็นกำลังใจในการทำปริญญานิพนธ์
จนสำเร็จด้วยดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ศิริรัตน์ อาสนะ

คุณความดีใด ๆ ที่กรุณาให้ฉันมี ขอขอบใจ

คุณแม่ใจดี คุณน้าใจดี ศรีแสง

สารบัญ

บทที่

หน้า

1	บทนำ	1
	ภูมิหลัง	1
	ความมุ่งหมายของการศึกษาครั้งนี้	5
	ความสำคัญของการศึกษาครั้งนี้	5
	ขอบเขตของการศึกษาครั้งนี้	6
	คำนิยามศัพท์เฉพาะ	7
	วิธีดำเนินการศึกษาครั้งนี้	8
	เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้	9
2	ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอาณาจักรล้านนา	16
	ภูมิศาสตร์	16
	ประวัติศาสตร์	17
	สังคม วัฒนธรรมและประเพณี	25
	ประชากร	26
	อาชีพ	26
	ศาสนา	27
	ประเพณี	31
	ประเพณีการแต่งกาย	31
	ประเพณีเอาสาว	36
	ประเพณีแต่งงาน	41
	ประเพณีการเกิด	45
	ลักษณะวรรณกรรมล้านนา	48
	วรรณกรรมล้านนาประเภทนิทาน	60

วรมกรรมล้านนาประเภทการพรรณนาความในใจ	95
วรมกรรมล้านนาประเภทคำสอน	96
3 คตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรี	101
คตินิยมเกี่ยวกับความงาม	102
การพรรณนาความงามของสตรีโดยส่วนรวม	102
การพรรณนาความงามของสตรีโดยละเอียด	112
การพรรณนากิริยาอาการของผู้พบเห็น	144
การใช้กลุ่มคำเป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี	150
กลุ่มคำเกี่ยวกับร่างกาย	153
กลุ่มคำเกี่ยวกับการแต่งกาย	164
กลุ่มคำเกี่ยวกับดอกไม้	179
กลุ่มคำเกี่ยวกับพระจันทร์และดาว	188
กลุ่มคำเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ	191
คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรี	198
คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติทั่วไป	198
มีความขยันหมั่นเพียร	199
หลักการครองเรือน	204
รู้จักการวางตัวเหมาะสมกับฐานะ	208
พูดจาไพเราะอ่อนหวาน	211
เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี	221
รู้จักสำรวมอิริยาบถ	226
คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติเฉพาะ	227
คุณสมบัติของสตรีโสด	227
คุณสมบัติของสตรีที่แต่งงานแล้ว	232

รักและซื่อสัตย์ต่อสามี	232
ปรนนิบัติสามี	246
เคารพภักย์ของสามี	255
คตินิยมเกี่ยวกับบุตรของสตรี	262
ผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด	265
เป็นคนดี	270
มียศศักดิ์เท่าเทียมกัน	274
คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษาและการประกอบอาชีพ	280
คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษา	280
คตินิยมเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ	287
4 บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา	290
บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในคานครอบครัว	290
บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะมารดา	291
การให้ความรักและการเลี้ยงดู	291
การอบรมสั่งสอนบุตรธิดา	303
บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะภรรยา	311
การให้ความรักและซื่อสัตย์ต่อสามี	311
การปรนนิบัติสามี	324
การเคารพภักย์ของ โห่เกียรติและเชอฟังสามี	330
การให้กำลังใจและช่วยเหลือสามี	333
การให้คำแนะนำแก่สามี	337
การเรียกร้องความยุติธรรมจากสามี	343
บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะธิดา	351
การปรนนิบัติรับใช้	351
การแสดงความกตัญญูต่อเวที	355

การแสดงความเคารพเชื้อพั้ง	358
บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านสังคม	363
การคบเพื่อนต่างเพศ	363
การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม	368
บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านการศึกษา	372
โอกาสในการศึกษา	372
วิชาที่ศึกษา/	372
หลักการครองเรือน	373
ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา	375
เวทมนต์คาถา	378
ผู้ถ่ายทอดการศึกษา	381
บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านการประกอบอาชีพ	383
โอกาสในการประกอบอาชีพ	384
ประเภทของอาชีพ	385
ค้าขาย	385
รับจ้าง	387
ขอทาน	388
บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านการเมือง	390
การเป็นผู้นำ	390
การเป็นผู้นำของบ้านเมือง	391
การเป็นผู้นำในการทำสงคราม	397
การมีส่วนร่วมในทางการเมือง	402

5 สรุป อภิปรายผล และขอเสนอแนะ	406
สรุปผลการศึกษาค้นคว้า	406
อภิปรายผล	409
ขอเสนอแนะ	412
บรรณานุกรม	413
ภาคผนวก	420

ภูมิหลัง

ลันนาเป็นอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองในอดีต มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน มีขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนมีสภาพความเป็นอยู่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง¹ จนกระทั่งตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าในสมัยพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ในปี พ.ศ. 2010 พม่าได้นำเอาศิลปวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ในลันนาหลายด้าน ทั้งงานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ความเชื่อ การแต่งกาย อาหาร² ทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างพม่าและลันนา แต่โดยทั่วไปแล้วลันนายังคงรักษาศิลปวัฒนธรรมเอาไว้ได้ เช่น ภาษาพูด ภาษาเขียน ประเพณีการกิน การอยู่ และศิลปะบางอย่าง เป็นต้น³

อาณาจักรลันนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าเป็นระยะเวลาจนถึง 200 ปี เมื่อถึงสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีมีความร่วมมือของพระยาจามานและพระยาแก้ววี่ สามารถขับไล่พม่าออกจากลันนาได้ ลันนาจึงเปลี่ยนฐานะจากเมืองขึ้นของพม่ามาเป็นประเทศราชของไทยเมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคหัวเมืองลันนา จึงเปลี่ยนมาเป็นมณฑลพายัพ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกเลิกการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล มณฑลพายัพจึงได้แบ่งแยกเป็นจังหวัดต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือ เมื่อปี พ.ศ. 2476⁴

¹ สวัสดิ์ ประยูรเสถียร "กระบวนการรวมหัวเมืองประเทศราชลันนาไทยเข้าสู่ส่วนกลาง 2427 - 2476" สังคมศาสตร์ 1 : 23 เมษายน - กันยายน 2524

² อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ความรู้พื้นฐานล้านนาคดี : ประวัติศาสตร์" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรกรรมกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 21

³ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะศึกษาศาสตร์ งานวิจัยศิลปะพื้นบ้านลันนา หน้าคำนำ

⁴ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ล.ค. หน้า 22 - 25

ปัจจุบันจังหวัดที่ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน และเมือองซอน และในจังหวัดต่าง ๆ เหล่านี้มีหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นร่องรอยของความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนาอยู่ทั่วไป ทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และคัมภีร์ใบลานที่หน่วยราชการได้รวบรวมไว้แล้วและที่พระสงฆ์เก็บรวบรวมไว้ตามหอไตรหรือหอธรรมตามวัดต่าง ๆ ซึ่งมีอีกเป็นจำนวนมาก

การศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของล้านนานั้น นอกจากจะศึกษาจากหลักฐานดังกล่าวแล้ว การศึกษาในเชิงมานุษยวิทยาและคติชนวิทยาจะทำให้ได้ความรู้เกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี คตินิยม ตลอดจนความเชื่อของชาวล้านนาที่ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมา กล่าวได้ว่า "ในทางประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรม มีเหตุผลอย่างเพียงพอที่จะเชื่อถือว่าชาวไทยในภาคเหนือมีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมเฉพาะทางหากของชนแตกต่างจากชาวไทยในภาคอื่น ๆ ของประเทศ"¹ ถึงแม้ว่าจะได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากพม่าและประชาชนในท้องถิ่นใกล้เคียง ทำให้วัฒนธรรมและประเพณีบางอย่าง ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวล้านนาในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้าง แต่ร่องรอยของสังคมและวัฒนธรรมก็ยังคงปรากฏอยู่ในท้องถิ่นล้านนาทั่วไป โดยเฉพาะในแถบชนบทที่ความเจริญสมัยใหม่ยังแพร่เข้าไปไม่ถึง

แนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับชาวล้านนา นอกจากจะศึกษาจากสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏในสังคมและหลักฐานทางประวัติศาสตร์แล้วยังสามารถศึกษาจากวรรณกรรมได้ด้วย ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมเป็นงานสร้างสรรค์ของกวีซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม กวีย่อมได้รับอิทธิพล

¹สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้สำรวจเอกสารใบลานและถ่ายไมโครฟิล์มจากการสำรวจเมื่อ พ.ศ. 2524 มีใบลานทั้งหมด 276003 ผูก กระจายละเอียดในสมหมาย เปรมจิตต์ "โครงการสำรวจและถ่ายไมโครฟิล์มคัมภีร์ใบลาน" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 192 - 197

¹สุเทพ สุนทรเกสัช สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย หน้า 19

ของสังคม และในขณะที่เดียวกันก็อาจมีอิทธิพลต่อสังคมด้วย¹ ก็ย่อมเอาสิ่งที่ตนพบเห็นซึ่งอาจจะ เป็นสภาพความเป็นอยู่ ความคิด ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของคนใน สังคมผสมผสานกับความคิดและจินตนาการของตนแล้วถ่ายทอดออกมาโดยอาศัยวิธีการทางวรรณศิลป์ ดังนั้นเมื่อศึกษาวรรณกรรมหรือวรรณคดีแล้วจะพบว่า นอกจากจะมีความงามและความไพเราะแล้ว วรรณกรรมหรือวรรณคดียังสะท้อนให้เห็นชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ ตามสายตาของกวีผู้เคยประสบหรือ เคยรับรู้เห็นชีวิตในค่านั้น ๆ² ด้วยเหตุนี้วรรณคดีบางคนจึงถือว่า "วรรณคดีคือชีวิต"³ เพราะ วิถีชีวิตของคนจะปรากฏในวรรณคดีเสมอ⁴

เพราะฉะนั้น เมื่อศึกษาวรรณกรรมล้านนาในฐานะที่เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นจึงช่วยให้เข้าใจ สังคมและวัฒนธรรมของชาวล้านนาที่แทรกอยู่ในวรรณกรรมนั้น ๆ และเมื่อศึกษาเฉพาะเรื่องของ สตรีย่อมทำให้มองเห็นภาพสตรีล้านนาในด้านความเป็นอยู่ บทบาท สถานะ สิทธิ หรือคตินิยม ลักษณะใด ลักษณะหนึ่ง

เรื่องราวของสตรีล้านนามีผู้ศึกษาไว้มากแล้ว และมักจะเป็นการศึกษาคุณค่าประเพณี งานคุณค่าด้านอื่น เช่น อรรถรัตน์ วิเชียรเขียว⁵ ได้วิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นตามทศนัมภ์โบราณภาคเหนือ พบว่า การศึกษากฎหมายและพระไตรปิฎกทำให้ทราบฐานะ สิทธิ คุณสมบัติ ตลอดจนค่านิยมของสตรีในสังคมเชียงใหม่ได้ สำหรับฐานะของสตรีนั้นปรากฏว่า

¹ ประคอง นิมมานเหมินท์ "วรรณกรรมล้านนากับสังคม" ใน รายงานการสัมมนา ทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 134

² วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 157 -167

³ ก. หน้า 69

⁴ ชวน เพชรแก้ว การศึกษาวรรณคดีไทย หน้า 41

* ดูตัวอย่างการศึกษาจาก ประคอง นิมมานเหมินท์ มหาชาติล้านนา : การศึกษาใน ฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น ไทยวัฒนาพานิช 2526 115 หน้า และ ฉัตรยุพา สวัสดิพิงษ์ การขอเรื่องเจ้าสุวัตร นางบัวคำ วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517; 264 หน้า

⁵ อรรถรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตาม ทศนัมภ์โบราณภาคเหนือ หน้า 218 - 225

สตรีล้านนามีโอกาสได้อ่านฐานะทางสังคมน้อยความรู้อย่างไรก็ตามฐานะของสตรีล้านนาไม่ได้แตกต่างจากบุรุษมากนัก ทั้งนี้เพราะสตรีล้านนาได้รับแต่งตั้งให้เป็นภริยครองเมืองเชียงใหม่ถึงสองพระองค์คือ พระนางจિระประภา และพระนางวิสุทธิเทวี หรือนางพระยาราชเทวี และฐานะทางสังคมของสตรีล้านนาขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของกุลสตรีด้วย กล่าวคือ สตรีที่มีคุณสมบัติที่จะได้รับการยกย่องในสังคมและในขณะเดียวกันก็มีค่าตัวเพิ่มมากขึ้นด้วย สำหรับสิทธิสตรีนั้น สตรีล้านนามีสิทธิบางประการใกล้เคียงกับบุรุษถึงแม้จะไม่ทัดเทียมกันก็ตามแต่ก็กล่าวได้ว่า สตรีล้านนามีได้ถูกกดขี่หรือมีฐานะต่ำต้อยมากนัก

เรณู อรรถฐานเมธี¹ ศึกษาโลกทัศน์ของชาวล้านนาจากสุภาษิตชาวบ้าน พบว่า สุภาษิตของชาวล้านนาหลายบทสะท้อนให้เห็นว่า สตรีล้านนามีเสรีภาพมากกว่าสตรีภาคอื่น โดยเฉพาะเรื่องการเลือกคู่ครองและชีวิตครอบครัว ในทำนองเดียวกัน ลมุล จันทน์หอม² ศึกษาเกี่ยวกับเพลงกล่อมเด็กภาคเหนือได้แสดงความคิดเห็นว่า เพลงกล่อมเด็กสะท้อนให้เห็นภาพสตรีล้านนาว่ามีความเป็นท้าวของตัวเองมากที่สุดโดยสังเกตจากกิจกรรมภายในบ้าน ตลอดจนการทำมาหากิน ส่วนใหญ่สตรีในภาคเหนือเป็นผู้จัดการรวมทั้งคิดวางแผนเพื่อความเจริญก้าวหน้าของครอบครัวและชุมชน ชูชาติ³ ศึกษาโลกทัศน์ของชาวล้านนาโดยศึกษาจากคำขวัญพรหมในส่วนที่เกี่ยวข้องสถานภาพของสตรีพบว่า สตรีในระบบเจ้าขุนมูลนายของรับนิคชอบในครอบครัว เสริมธุรกิจ และถูกเอาเปรียบทางสังคม กล่าวคือ ผู้ชายมีภรรยาหลายคนได้แต่เอาหญิงมีสามีหลายคน สังคมจะกดขี่ว่าเป็นการกระทำผิดประเพณี

นอกจากนี้ในบทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการวรรณกรรมล้านนา เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับสังคมของสุรสิงห์ส้ารวม นิมพะเนา ทอนหนึ่งกล่าวถึงสตรีล้านนาคังนี้

¹เรณู อรรถฐานเมธี "โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากสุภาษิตชาวบ้าน" สังคมศาสตร์

2 : 127 - 148 ตุลาคม 2525 - มีนาคม 2527

²ลมุล จันทน์หอม "โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากเพลงกล่อมเด็ก" สังคมศาสตร์

2 : 70 - 117 ตุลาคม 2525 - มีนาคม 2527

³ชูชาติ ชูชาติ "โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากคำขวัญพรหม" สังคมศาสตร์

2 : 37 - 57 ตุลาคม 2525 - มีนาคม 2527

ถึงแนวสังคมอันน่าดูเหมือนว่าเป็นสังคมที่ให้อภิสิทธิ์สูงกว่สังคมอื่น ๆ เช่นเคยมีกษัตริย์ปกครองเป็นสตรี และให้สตรีมีสิทธิพิเศษในระบบเครือญาติ เช่น สตรีเป็นผู้รักษาดินแดนที่เรียกว่า ผีป่า เป็นผู้สืบทอดมรดกเรือนของพ่อแม่เป็นมรดก แทนวิเคราะหใ้ลึกซึ้งแล้ว บทบาทสตรีล้านนามิได้เป็นไปตามอุดมคติใด ๆ เลย...¹

จะเห็นได้ว่า ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับสตรีล้านนาซึ่งที่ใดกล่าวมาข้างต้น เป็นไปในเชิงสนับสนุนและขัดแย้งกัน เป็นจุดที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นภาพสตรีล้านนาตรงกับความเป็นจริงตามที่ปรากฏในวรรณกรรม และจากแนวความคิดที่ว่าวรรณกรรมหรือวรรณคดีเป็นเครื่องสะท้อนสังคม ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาเรื่องราวของสตรีจากวรรณกรรมล้านนา ประกอบกันยังมิมีผู้ใดศึกษาอย่างละเอียดและลึกซึ้ง ผู้วิจัยได้เลือกวรรณกรรมล้านนาประเภทนิทาน บทพรรณนาความในใจของกวี คำสอนเกี่ยวกับสตรีเพื่อวิเคราะห์คตินิยม บทบาท และสิทธิสตรีตามสถานภาพของสตรีตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา
2. เพื่อศึกษาบทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา
2. ทำให้ทราบบทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา
3. ผลของการศึกษาค้นคว้าจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาวิชาวรรณกรรมท้องถิ่น

ภาคเหนือ

¹สุรสิงห์สำรวม จิมพะเนา "ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับสังคม" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 144

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมล้านนามุ่งศึกษาจากวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ ดังนี้

วรรณกรรมประเภทนิทาน จำนวน 14 เรื่อง ได้แก่

ฉายรอยชอค	เจ้าสุวัตร
วรรณพราหม	หงส์หิน
กำกาคำ	บัวระวงศ์หงส์อำมาตย์
ชีวหาสินคำ	เตโชยาโม
จันตะธา	อุทชะดา
วงศ์สุวรรณ	ช้างงาเคียว
สุวรรณะเมกษะพมาชนคำ	เจ้าโสมพะนากับนางปะละวี

วรรณกรรมประเภทพรรณนาความในใจของกวี จำนวน 1 เรื่อง ได้แก่ คำพญาพราหม

วรรณกรรมประเภทคำสอน จำนวน 5 เรื่อง ได้แก่

โคลงวิสุทธิสอนโลก
คำสอนพระยามังราย
คำสอนพุทธาธรรม
คำสอนหมื่นสาร
ธรรมคาสอนโลก

วรรณกรรมประเภทนิทานและบทพรรณนาความในใจของกวี จำนวน 15 เรื่อง

มีลักษณะดังนี้

1. เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏเรื่องราวของสตรี
2. เป็นวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก่อน
3. เป็นวรรณกรรมประเภทคำขอ เขียนด้วยตัวอักษรไทยกลางแต่

คงสำเนียงภาษาถิ่นภาคเหนือ

วรรณกรรมประเภทคำสอน จำนวน 5 เรื่อง มีลักษณะดังนี้

1. เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏเรื่องราวของสตรี
2. เป็นวรรณกรรมที่ปริวรรตจากอักษรไทยเหนือเป็นอักษรไทยกลางแล้วดังนี้

โคลงวิหิงสนโลก	ปริวรรตโดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
คำสอนพระยามังราย	ปริวรรตโดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
คำสอนพญาพรหม	ปริวรรตโดยอาจารย์มณี พยอมยงค์
คำสอนหมื่นสาร	ปริวรรตโดยอาจารย์สวัสดิ์ เขมกมลสิทธิ์
ธรรมคาถาโลก	ปริวรรตโดยเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

ล้านนา หมายถึง บริเวณพื้นที่ 7 จังหวัดภาคเหนือในปัจจุบัน ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา แม่ฮ่องสอน แต่ในอดีตล้านนาอาจจะมีบริเวณกว้างขวางไปถึงดินแดนส่วนหนึ่งของพม่าทางเหนือสุดถึงเชียงรุ้ง ยูนาน และอาจรวมไปถึงหลวงพระบาง เวียงจันทน์¹ ล้านนาเป็นอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองในอดีต มีชนบทประเพณีและวัฒนธรรมเป็นของตนเอง

วรรณกรรมล้านนา หมายถึง งานเขียนที่มีลักษณะอันหลักเป็นของตนเองโดยเฉพาะ ได้แก่ คำขวัญ โคลง ร่าย ร้อยแก้ว และงานเขียนดังกล่าวใช้ภาษาถิ่นภาคเหนือ ได้แก่ วรรณกรรมประเภทนิทาน บทพรรณนาความในใจ และคำสอน

คตินิยม หมายถึง แนวอย่างความคิดเห็น² ตลอดจนความเชื่อถือเกี่ยวกับสิ่งทั้งปวง ซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของสตรีล้านนา ได้แก่ คตินิยมเกี่ยวกับความงาม คตินิยมเกี่ยวกับครอบครัว คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรี คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษา และการประกอบอาชีพ

สถานภาพ หมายถึง ฐานะตำแหน่งของสตรีในสังคมล้านนา ได้แก่ สตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชน

¹ม.จ. สุกัทรทิศ กิจกุล "สถาปัตยกรรมล้านนาไทย" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 31

²ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 หน้า 162

บทพาท หมายถึง การแสดงพฤติกรรมของสตรีล้านนา ซึ่งแสดงออกโดยการกระทำ และความรู้สึกนึกคิด

สิทธิ หมายถึง การที่สตรีล้านนาได้รับอนุญาตให้กระทำหรือจัดการสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยที่สังคมเป็นผู้กำหนด

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้าตามลำดับขั้นตอนดังนี้

1. เลือกวรรณกรรมล้านนาประเภทนิทาน บทพรรณนาความในใจของกวี คำสอน เพื่อศึกษาเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมล้านนา โดยอาศัยเกณฑ์ดังนี้

1.1 วรรณกรรมประเภทนิทานและบทพรรณนาความในใจของกวี

1.1.1 เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏเรื่องราวของสตรี

1.1.2 เป็นวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาจน

1.1.3 เป็นวรรณกรรมประเภทคำสอนเขียนด้วยอักษรไทยกลางแท้

สำเนียงภาษากันภาคเหนือ

1.2 วรรณกรรมประเภทคำสอน

1.2.1 เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏเรื่องราวของสตรี

1.2.2 เป็นวรรณกรรมที่ปริวรรตจากอักษรไทยเหนือเป็นอักษรไทยกลางแล้ว

2. ศึกษาสภาพสังคมล้านนาในด้านประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และเน้นเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับสตรี จากเอกสารและงานวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา

3. ศึกษาเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมล้านนาตามหัวข้อต่อไปนี้

3.1 คตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา

3.1.1 คตินิยมเกี่ยวกับความงาม

3.1.2 คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรี

3.1.3 คตินิยมเกี่ยวกับครอบครัว

3.1.4 คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษาและการประกอบอาชีพ

3.2 บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา

3.2.1 บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านครอบครัว

3.2.1.1 สตรีในฐานะมารดา

3.2.1.2 สตรีในฐานะภรรยา

3.2.1.3 สตรีในฐานะธิดา

3.2.2 บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านสังคม

3.2.2.1 การคบเพื่อนทางเพศ

3.2.2.2 การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม

3.2.3 บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านการศึกษา

3.2.3.1 โอกาสทางการศึกษา

3.2.3.2 วิชาที่ศึกษา

3.2.3.3 ผู้ถ่ายทอดการศึกษา

3.2.4 บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านการประกอบอาชีพ

3.2.4.1 โอกาสในการประกอบอาชีพ

3.2.4.2 ประเภทของอาชีพ

3.2.5 บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านการเมือง

3.2.5.1 การเป็นผู้นำ

3.2.5.2 การมีส่วนร่วมในการเมือง

4. สรุปและเสนอผลการศึกษาค้นคว้าในรูปของการพรรณนาวิเคราะห์

(Descriptive Analysis)

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

เรื่องของสตรีเป็นเรื่องที่น่าสนใจ มีผู้ศึกษาค้นคว้าและแสดงความคิดเห็นมากมาย ทั้งที่เป็นงานวิจัยและบทความ ทั้งนี้โดยศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานและเอกสารต่าง ๆ ตลอดจนศึกษาจากสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏในสังคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และการศึกษาที่ผ่านมาส่วนมากจะเป็นเรื่องราวสตรีไทยทั่วไป สำหรับสตรีในท้องถิ่นล้านนาก็มีผู้ศึกษาไว้อย่างบ้างแล้ว ดังนี้

เมื่อ พยอมยงค์ และ นรินทร์ชัย พัฒนวงศ์¹ ได้ศึกษาวิถีชีวิตและค่านิยมของชาวนาไทย โดยศึกษาจากวรรณกรรมด้านนาประเภทนิทาน คำสอน บทพรรณนา และเพลง แลวนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาสัมภาษณ์ชาวสวนนาในจังหวัดเชียงใหม่ โดยเลือกอำเภอเมืองเป็นแบบฉบับชีวิตของคนในเมือง อำเภอแมริมเป็นชนเมือง และอำเภอสะเมิงเป็นชนบท ส่วนหนึ่งของการศึกษาก่อนทำให้เข้าใจวิถีชีวิตและค่านิยมเกี่ยวกับสตรีชาวนา ไคเก้ ค่านิยมเกี่ยวกับความงามประชาชนส่วนมากเห็นด้วยกับลักษณะของสตรีงามในวรรณคดี กล่าวคือ จะต้องมีปากแดง แก้มแดง คิ้วโก่ง งามยาวค้ำเป็นมัน เอาจางรวงนอยสมส่วน และผิวสองสี แต่ไม่เห็นด้วยกับลักษณะสตรีงามข้อหนึ่งคือ ฟันดำ แสดงให้เห็นถึงค่านิยมที่เปลี่ยนไป สำหรับชีวิตครอบครัวนั้นตามประเพณีชาวนาโบราณ สตรีรุ่นสาวก่อนจะเข้าพิธีแต่งงานจะต้องเป็นฝ่ายเตรียมเครื่องนอน ต้องเย็บผ้าทอผ้าเป็นแต่ในปัจจุบันปรากฏว่า มีสตรีเพียงจำนวนน้อยที่เตรียมเครื่องนอนและมีความสามารถในการทอผ้าเป็นฝ่าย อนึ่ง สถานที่พบปะกันระหว่างหนุ่มสาวซึ่งเดิมพบปะกันทั่วทุกที่เปลี่ยนไปเป็นสถานที่เร่ร่อนยี่ตาม ๗ แขน แต่อย่างไรก็ตามหนุ่มสาวมีโอกาเลือกคู่ครองตามความพอใจ แต่บุรุษเชื่อว่าตนมีอิสระในการเลือกคู่ครองมากกว่าสตรี ทั้งนี้เพราะเมื่อสตรีตกลงใจเลือกคู่ครองจะต้องขอความเห็นจากบิดามารดา ก่อน บางครั้งอาจจะถูกคัดค้านในขณะที่บุรุษเมื่อตกลงเลือกคู่ครองแล้วผู้ใหญ่มักจะเห็นด้วย และเมื่อพิธีแต่งงานจะมีพิธีแบบสากลแต่ฝ่ายเจ้าสาวต้องเซ่นไหว้บรรพบุรุษตามธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณ

สำหรับความกตัญญูเกี่ยวกับความรัก ส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยกับการที่หนุ่มสาวผิดหวังจากความรักแล้วฆ่าตัวตายตามที่ปรากฏในวรรณกรรม อนึ่ง ในวรรณกรรมกล่าวถึงหน้าที่ของสตรีที่จะต้องปรนนิบัติสามีข้อหนึ่งคือ ก่อนนอนจะต้องกราบและเอามวยผมเช็ดเท้าสามีจากการสัมภาษณ์ประชาชนในท้องถิ่น 3 อำเภอ ปรากฏว่าในปัจจุบันมีสตรีจำนวนน้อยประมาณ 2 - 3 เปอร์เซ็นต์เท่านั้นที่ปฏิบัติตามคำสอนนี้และมีสตรีจำนวนหนึ่งยอมรับว่าเคยปฏิบัติในอดีต แต่อย่างไรก็ตามสตรีส่วนมากยกย่องและให้เกียรติบุรุษในการเป็นผู้นำ

¹เมื่อ พยอมยงค์ และ นรินทร์ชัย พัฒนวงศ์ วิถีชีวิตและค่านิยมของชาวนาไทย

นอกจากนี้ค่านิยมบางอย่างที่เปลี่ยนไป เช่น การกินหมาก การสูบบุหรี่ช้ำโย จะพบในสตรีสูงอายุเท่านั้น นับเป็นความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอันสืบเนื่องมาจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป วิถีชีวิตและค่านิยมย่อมเปลี่ยนแปลงไปควบ

เครื่องมือ วิจัยการ¹ ได้ศึกษาเกี่ยวกับคำอุบาสาว - วาตะสัมพันธ์ของหนุ่มสาวล้านนา โดยศึกษาจากคำอุบาสาว หรือคำครวคำเครือซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ระหว่างการแอสาวจากการศึกษาพบว่า คำอุบาสาวเป็นบทเจรจาที่มีหน้าที่ของการใช้ภาษาอย่างครบถ้วนและเป็นรูปแบบของบทสนทนาที่สมบูรณ์แบบ ทั้งนี้เพราะคำอุบาสาวจะเริ่มจากการทักทาย บอกจุดประสงค์ที่มาเยี่ยมเยือน และกล่าวคำว่าลาตามลำดับ และเนื่องจากคำอุบาสาวมีจุดมุ่งหมายเพื่อจะเอาชนะใจบุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง ทั้งยังต้องเรียนรู้ความสามารถ ไหวพริบในการใช้ภาษาของคู่สนทนา ดังนั้นหนุ่มสาวในสังคมล้านนาจึงต้องเรียนรู้วิธีการใช้ภาษาและจดจำถ้อยคำที่ใช้โต้ตอบกัน

คำอุบาสาวช่วยให้เห็นความแตกต่างของฐานะและบทบาททางสังคมของหนุ่มสาวล้านนา กล่าวคือ หนุ่มสาวสามารถวิเคราะห์แอสาวที่แสดงถึงความใกล้ชิดสนิทสนมได้มากกว่า ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะสังคมกำหนดว่า สตรีไม่สมควรแสดงความสนิทสนมหรือเผยความในใจต่อบุรุษในระยะแรกๆ ทั้งๆ ที่ในระหว่างที่แอสาวนั้นหนุ่มจะเป็นผู้เริ่ม "การอ" หรือการสนทนา คำอุบาสาวจะเต็มไปด้วยคำยกย่องและอาจจะกล่าวเกินจริงไปบ้าง หนุ่มและสาวมักจะใช้คำพูดเพื่อยกย่องว่ามีฐานะดีกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง แต่ส่วนมากแล้วสาวจะเป็นฝ่ายที่คำนึงถึงฐานะทางสังคมของตนมากกว่าหนุ่ม ทั้งนี้เพราะสาวมักจะพูดลอมกนอยเสมอไม่ว่าจะเป็นการสนทนาในหัวข้อใด แต่อย่างไรก็ตามสาวอาจจะใช้คำพูดที่แสดงความไม่พอใจและถูกฝ่ายชายได้ ทั้งนี้ผู้ให้ความเห็นว่าการใช้คำพูดเช่นนี้เป็นสิทธิของสาวแต่ฝ่ายเดียว และเป็นคำพูดหยอกลอมมากกว่าจะถูกจริงจัง นอกจากนี้แล้วเมื่อสาวพอใจหนุ่มก็สามารถใช้คำพูดที่เปิดเผยถึงความในใจได้

¹ เครื่องมือ วิจัยการ "คำอุบาสาว : วาตะสัมพันธ์ของหนุ่มสาวล้านนา"

เรณู อรรถาเมศร์¹ ได้ศึกษาโลกทัศน์ชาวล้านนาไทยจากวรรณกรรม โดยศึกษาจากวรรณกรรมล้านนา 3 ประเภทคือ วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมบันเทิงอันเนื่องมาจากศาสนา และวรรณกรรมคำสอน ในส่วนที่เป็นโลกทัศน์ของชาวล้านนาเกี่ยวกับสถานภาพของสตรี พบว่าบุรุษกับสตรีมีสถานภาพแตกต่างกันทั้งในทางปฏิบัติตามชนมประเพณีและกฎหมาย สตรีในฐานะโสดภรรยา และมารดา มีสถานภาพทางสังคมค้อยกว่าบุรุษ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากกฎบัตรในสังคมตามที่ปรากฏในวรรณกรรมเป็นผู้อำหนดบทบาทและหน้าที่ของสตรีทำให้มีสถานภาพค้อยกว่าบุรุษแทบทุกด้าน แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาเฉพาะชีวิตภายในครอบครัว พบว่า สตรีและบุรุษจะมีความรับผิดชอบร่วมกัน

งานก่อนๆ เกี่ยวกับสตรีที่ศึกษาจากวรรณกรรมโดยตรงนั้น มีผู้ศึกษาจากวรรณกรรมไทยคือ บุญยงค์ เกศเทศ² ศึกษาสถานภาพสตรีไทยจากวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเน้นสถานภาพในด้านการศึกษาวรรณ กรอบครัว กฎหมาย สังคม และการประกอบอาชีพ สรุปได้ว่าลักษณะสังคม ชนบทชนมประเพณี ทัศนคติและค่านิยมเป็นสิ่งที่กำหนดสถานภาพของสตรี ในงานการศึกษาของสตรีนั้นจะเน้นคุณสมบัติสตรีเพื่อจะได้เป็นแบบอย่างที่ดีต่อไป สตรีไทยมีโอกาสรับการศึกษาวรรณวิชาหนังสือน้อยและไม่ได้รับสิทธิเท่าเทียมกับบุรุษในด้านกฎหมาย ดังนั้นสตรีไทยจึงเป็นผู้ตามเสมอไม่ว่าจะเป็นด้านครอบครัว สังคม หรือการประกอบอาชีพ

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์³ ได้วิเคราะห์บทบาทสตรีที่ปรากฏในนิทานชาวล้านนาของไทย พบว่าสตรีในนิทานชาวล้านนาที่ได้รับอิทธิพลของอินเดียมีลักษณะเป็นสตรีในอุดมคติ และมีบทบาทจำกัดเฉพาะในครอบครัวเท่านั้น บทบาทดังกล่าวจะช่วยส่งเสริมบทบาทของตัวละครฝ่ายชายมากกว่าสตรี

¹เรณู อรรถาเมศร์ โลกทัศน์ชาวล้านนาไทยจากวรรณกรรม 304 หน้า

²บุญยงค์ เกศเทศ สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วง พ.ศ. 2325 - พ.ศ. 2394 (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) 567 หน้า

³ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ "การวิเคราะห์บทบาทสตรีในนิทานชาวล้านนาไทย" สังคมวิทยา มานุษยวิทยา 1 : 40 - 60 สิงหาคม 2526

ในนิทานชาวบ้านของไทยที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมอินเดียยังคงมีลักษณะเป็นอุดมคติอยู่บ้างแต่มีบทบาทในการทำงาน เช่น ชาวบ้านและสามัญชนทั่วไปมากยิ่งขึ้น สำหรับสตรีในนิทานชาวบ้านที่เป็นนิทานไทยเท่านั้นมีบทบาทหลายด้าน เช่น บทบาทในครอบครัว เศรษฐกิจ การทำบุญในพระพุทธศาสนา รวมทั้งมีบทบาทในการตัดสินเรื่องสำคัญในครอบครัว แต่อย่างไรก็ตามบทบาทของสตรีในนิทานชาวบ้านยังคงเป็นบทบาทเสริมตัวละครฝ่ายชาย ทั้งนี้เนื่องมาจากสังคมไทยยอมรับความสำคัญของบุรุษมากกว่าสตรี

การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสตรีจากวรรณกรรมสันสกฤตและวรรณกรรมบาลีส่วนมากเป็นงานค้นคว้าเกี่ยวกับฐานะ บทบาท สิทธิของสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรม ยกเว้นการศึกษาคุณค่าของศักดิ์ศรี แยมน์ดคา¹ ซึ่งได้ศึกษาเรื่องราวของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤต พบว่า สตรีในวรรณกรรมสันสกฤตแยกออกตามสมัย คือ สมัยพระเวท สมัยปุราณะ และสมัยมหากาพย์ ในสมัยพระเวทนี้สตรีได้สมมุติปรากฏการยอมรับชาติให้เป็นสตรีที่สมบูรณ์แบบ เป็นสมัยที่สตรีมีลักษณะแข็งแกร่ง แข็งแรง เก่งกล้าในสมัยปุราณะมีลักษณะนุ่มนวลมากขึ้น และต่อมาเมื่อถึงสมัยมหากาพย์สตรีมีลักษณะสมจริงมากที่สุด กล่าวคือ มีเลือดเนื้อ ชีวิต และวิญญาณ มีทั้งข้อดีและข้อบกพร่อง นับว่าสตรีในสมัยมหากาพย์มีลักษณะคล้ายคลึงกับสตรีในสมัยปัจจุบันมากที่สุด

นับว่าการศึกษาศตรีในวรรณกรรมสันสกฤตของศักดิ์ศรี แยมน์ดคา เป็นการศึกษาในแนวทางกว้าง ๆ เพราะเป็นการศึกษาลักษณะของสตรีแต่ละสมัยไม่ได้เน้นเรื่องสิทธิ ฐานะ และบทบาทสตรีแต่อย่างใด ต่อมาวราสนา โอयरาร์ตัน² ได้ศึกษาสิทธิและหน้าที่ของสตรีจากวรรณกรรมสันสกฤตว่าด้วยธรรมศาสตร์ ซึ่งให้เห็นว่า สตรีจะได้รับการยกย่องเมื่อปฏิบัติตามกฎหมายกำหนดเอาไว้และจะถูกลงโทษเมื่อประพฤติดนเสีย นอกจากนี้แล้วสตรียังเป็นรองสามีแทบทุกด้าน ทั้งการพนมมือ ข้อสัตย์ ประณิบัติสามี และการที่สตรีไม่ได้รับการยกย่องในสังคม

¹ ศักดิ์ศรี แยมน์ดคา "สตรีในวรรณกรรมสันสกฤต" คุรุปริทัศน์ 1 : 78 - 89

สิงหาคม 2520

² วราสนา โอयरาร์ตัน สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่ว่าด้วย

ธรรมศาสตร์ 128 หน้า

เพราะถือว่า "สตรีไร้ความสัตย์ และคำหยาบในเรื่องอารมณ์ จิตใจ และความอ่อนแอ"¹
 ด้วยเหตุนี้สตรีจึงต้องตกอยู่ใต้ความดูแลของบุคคลอื่นอยู่เสมอ สังคมจะยกย่องสตรีเมื่อมีฐานะเป็น
 มารดาของบุตรชายเท่านั้น และการที่สตรีแต่งงานตั้งแต่อายุน้อยทำให้การหย่าร้างเกิดขึ้นได้
 ง่าย ทำให้ขาดโอกาสทางการศึกษา และไม่มีสิทธิในการทำสัญญาหากสามีไม่อนุญาต แต่อย่างไร
 ก็ตามสตรีได้รับสิทธิพิเศษบาง เช่น สิทธิในการ เป็นเจ้าของทรัพย์สิน สิทธิในการ โฉนด และชำระ
 ค่าธรรมเนียมเรือข้ามฟาก แต่โดยทั่วไปแล้วสตรีถูกจำกัดสิทธิโดยที่กฎหมายกำหนดเอาไว้อย่าง
 เข้มงวด

นอกจากนี้แล้ว วิทยุ บุญทอง² ได้ศึกษาบทบาทและฐานะสตรีในมหากาพย์ซึ่งเป็น
 วรรณกรรมเอกของสันสกฤต สรุปได้ว่า สตรีในมหากาพย์มีบทบาทแตกต่างกันตามฐานะ สตรีใน
 ฐานะลูกสาวมีสิทธิในการพูด การศึกษา และการเลือกคู่ครองพอสมควร แต่สตรีจะยอมรับภรรยา
 ได้ก็ต่อเมื่อได้รับอนุญาตจากบิดาแล้วเท่านั้น สตรีในฐานะภรรยาและลูกสะใภ้จะต้องปรนนิบัติ
 สามีตลอดจนบิดามารดา ญาติพี่น้องของสามี และจะได้รับยกย่องว่ามีฐานะสูงสุดเมื่อมีฐานะเป็น
 มารดา นอกจากนี้แล้วลูกชายสามารถสามารถไถ่หากามารคามี³ และสำหรับสตรีในฐานะที่
 เป็นผู้นำเพ็ญพรตจะเป็นผู้มีอำนาจความกล้าหาญ อุดม ถัดเคียว สามารถนำเพ็ญพรตจนได้รับสิ่ง
 ประจักษ์

สำหรับงานวิจัยที่ศึกษาเรื่องราวของสตรีจากวรรณกรรมบาลี ได้แก่ งานวิจัยของ
 เปรม ธิมจันทร์³ ซึ่งศึกษาบทบาทสตรีในวรรณกรรมบาลี โดยขอเท็จจริงว่า สตรีในวรรณคดีบาลี
 ประพฤติพรหมจรรย์เช่นเดียวกับบุรุษ สตรีไม่ได้รู้จักบุคคลที่ตนสมาคมด้วยให้ประพฤติดื้อเสีย
 และไม่ได้มีพฤติกรรมที่เลวร้ายเหมือนสัตว์เสมอไป สตรีอาจเข้าถึงอุดมการณ์สูงสุดคือความเป็น
 อรหันต์และนิพพานได้หากประพฤติปฏิบัติชอบ แสดงว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้จำกัดชาติ

¹ วาสนา ไวยราษฎร์ ลิขิตและหน้าที่สตรีในวรรณกรรมสันสกฤตว่าด้วยวัฒนธรรมศาสตร์
 หน้า 110

² วิทยุ บุญทอง บทบาทและฐานะสตรีในมหากาพย์ 179 หน้า

³ เปรม ธิมจันทร์ บทบาทสตรีในวรรณคดีบาลี 288 หน้า

ชั้น วรรณะ เพศ วัย ของบุคคลที่จะได้รับอุดมการสูงสุดดังกล่าว นอกจากนี้สตรีที่ค้ำจะมีบทบาทในการทำประโยชน์แก่ตนเองและครอบครัว และสตรีในฐานะที่เป็นอุปาสิกาก็มีค้ำมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด ไม่กระทำความผิดกับลัทธิและหน้าที่ของตน

นับว่ามีผู้สนใจศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสตรีมาก และถ้าพิจารณาเฉพาะที่ศึกษาจากวรรณกรรมเก่าๆ มา จะเห็นได้ว่ามีผู้ศึกษาเฉพาะสตรีในวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น วรรณกรรมสันสกฤต วรรณกรรมบาลี เท่านั้น สตรีในวรรณกรรมล้านนายังไม่มีผู้ใดศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วน จึงได้เลือกศึกษาโดยอาศัยเอกสารดังกล่าวข้างต้นเป็นแนวทางในการศึกษา

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอาณาจักรล้านนา

เพื่อในการศึกษาเรื่องราวในวรรณกรรมล้านนาบรรลุลตามเป้าหมายโดยสมบูรณ์ จำเป็นต้องศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับอาณาจักรล้านนาโดยทั่วไป ได้แก่ สภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม ประเพณี และวรรณกรรมล้านนา ดังมีรายละเอียดดังนี้

ภูมิศาสตร์

ภูมิประเทศของอาณาจักรล้านนาประกอบด้วยภูเขาและแอ่งเขาที่มีความสูงแตกต่างกัน ภูเขาและแอ่งเขาเหล่านี้ทอดยาวในแนวเหนือใต้และมีที่ราบระหว่างภูเขาเป็นแนวนานกันไป และมีภูเขาเดี่ยว ๆ ที่ระหว่างหุบเขาเป็นตอน ๆ ทำให้ที่ราบระหว่างภูเขาไม่ต่อเนื่องกัน¹ เนื่องจากอาณาจักรล้านนาประกอบไปด้วยภูเขาและป่าไม้ ดังนั้นจึงเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสำคัญหลายสาย เช่น ปิง วัง ยม น่าน กก อิง เป็นต้น ที่ราบลุ่มแม่น้ำเหล่านี้เป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก บริเวณนี้จึงเป็นแหล่งที่ประชากรหนาแน่นเป็นแหล่งของเมืองสำคัญ เช่น เชียงใหม่ตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำปิง เชียงรายตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำกก เชียงแสนตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำโขง และพะเยาตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำอิง เป็นต้น

เมื่อพิจารณาที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ อาณาจักรล้านนาตั้งอยู่ระหว่างเส้นเมริเดียน $90^{\circ} 20''$ กับ $101^{\circ} 20''$ ตะวันออก และเส้นละติจูด 17° กับ 20° เหนือ² จะเห็นได้ว่าที่ตั้งลึกเข้าไปในดินแดนแหลมทองไม่มีทางออกทะเลและเนื่องจากภูมิประเทศเป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อนกันจึงทำให้การคมนาคมระหว่างเมืองต่าง ๆ เป็นไปอย่างลำบากและค่อนข้างเสี่ยงอันตราย เพราะแต่ละเมืองตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำที่ภูเขารายรอบ การคมนาคมทางน้ำซึ่งถือเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญไม่สามารถใช้เส้นทางใดตลอดปี ทั้งนี้เนื่องจากต้นน้ำเต็มไปด้วยเกาะแก่งและเมื่อถึงฤดูน้ำหลากไม่อาจใช้เป็นเส้นทางสัญจรไปมาได้ การคมนาคมทางบกซึ่งใช้ช้าง มา วัว ควาย ลา และรถเป็นพาหนะในการเดินทางใช้เวลานาน แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าการคมนาคมจะลำบากแต่อาณาจักร

¹ บัญชา กุเจริญไพบูลย์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย หน้า 92

² พันเอกพูนพล อาสนะจินดา "ภูมิศาสตร์ล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 34

ลำนนาก็อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่า เช่น ป่าไม้ และแร่ธาตุต่าง ๆ นับได้ว่าอาณาจักรลำนนาเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ ราษฎรสามารถทำมาหากินได้โดยไม่ลำบาก¹

อาณาเขตของลำนนา หรือบริเวณที่เป็นอาณาจักรลำนนา ได้แก่ บริเวณที่คนไทยวนอาศัยอยู่ ส่วนมากอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ได้แก่ เชียงแสน เชียงราย เชียงของ ต่อมาเมื่อพญามังรายมหาราชรวบรวมเมืองหริภุญชัยไว้ในอำนาจ อาณาเขตของลำนนาจึงขยายเพิ่มขึ้นปกคลุมพื้นที่ในปัจจุบัน ได้แก่ เชียงราย พะเยา เชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน และลำพูน ขณะที่ลำนนามีอำนาจอาณาเขตของลำนนาทางขวางมากที่ทิศตะวันตกแม่น้ำคงคาคอแดนพม่า ทิศเหนือคอเขตแดนหนองแส ทิศตะวันออกกิตติเขตแดนเกี้ยวจี้ที่แม่น้ำแท่ ทิศใต้กิตติเขตแดนลาวรัฐ (ลพบุรี)²

ประวัติศาสตร์

ลำนนาเป็นอาณาจักรเก่าแก่ที่มีมาแต่โบราณ จากประวัติศาสตร์อันยาวนานทำให้ทราบว่าลำนนาเป็นอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรือง มีอาณาเขตกว้างขวาง มีพระมหากษัตริย์ปกครองสืบต่อ ๆ กันมาเป็นเวลานาน กล่าวได้ว่า ลำนนาเป็นแหล่งกำเนิดวัฒนธรรมที่สะสมมาเป็นเวลานาน³ ทั้งนี้เพราะดินแดนแถบนี้เป็นถิ่นที่อยู่ของชาวพื้นเมืองหลายเผ่า จากการศึกษาค้นโบราณคดีและเอกสารจารึกทำให้ทราบว่าพวกละว้าหรือลัวะอาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้ตั้งแต่สมัยต้นประวัติศาสตร์⁴ และในปัจจุบันมีผู้สืบเชื้อสายละว้าหรือลัวะอาศัยอยู่ในหมู่บ้านภาคเหนือ เช่น ที่บ้านบ่อหลวง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วดินแดนแถบนี้ยังเป็นที่อยู่อาศัยของพวกม้ง

¹ สวัสดิ์ ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ หน้า 1 - 4

² พันเอกทพพล อาสนะจินดา "ภูมิศาสตร์ลำนนาไทย" ใน ลำนนาไทย หน้า 33

³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ความรู้พื้นฐานค่านำนาคดี : ประวัติศาสตร์" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมลำนนา เล่ม 1 หน้า 15

⁴ ถังสี เพนซ์ "ความเป็นมาของลำนนาไทย" ใน ลำนนาไทย หน้า 4

หรือมอญรุ่งเรืองพยุหะขึ้นมาทั้งหลักแหล่งลุ่มแม่น้ำโขงและมีอาณาจักรกว้างขวางในสมัยพระนางจามเทวี มีนครหริภุญชัยเป็นศูนย์กลางความเจริญ ชาวพื้นเมืองเผ่านี้ เป็นเผ่าที่เจริญรุ่งเรือง ในศิลปะวิทยาการ ทุกแขนง มีอักษร เป็นของตนเอง และมีศาสนาพุทธลัทธิลังกาวงศ์เป็นศาสนาประจำชาติ¹

ดินแดนล้านนาแต่เดิมแยกออกเป็นเมืองต่าง ๆ แต่ละเมืองเป็นอิสระต่อกัน กล่าวกันว่า ประวัติศาสตร์ของล้านนาเริ่มต้นเมื่อพญามังรายมหาราชแห่ง เมืองหริภุญชัยยาง เชียงแสนผู้สืบเชื้อสายมาจากปู่เจ้าลาวจกและขุนเจือง ได้รวบรวมเมืองต่าง ๆ ตลอดจนอาณาจักรหริภุญชัย เข้าไว้ในอำนาจแล้วสถาปนาราชวงศ์มังรายและสร้างเมือง เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครอง และศูนย์กลางความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนาเมื่อ พ.ศ. 1839

อาณาจักรล้านนาสมัยราชวงศ์มังรายระยะแรกเริ่มเป็นระยะของการสร้างอาณาจักรให้เป็นปึกแผ่น เริ่มจากการขยายอาณาเขตในสมัยพญามังรายมหาราช ทรงขยายอาณาเขตทาง ขว้างรวมไปถึง เชียงราย เชียงแสน เชียงตุง ลีบสองพันนา หริภุญชัย กษัตริย์ราชวงศ์มังราย พระองค์ต่อมาทรงดำเนินรอยตามโดยเฉพาะพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ราชวงศ์มังราย พระองค์ที่ 10 (พ.ศ. 1984 - พ.ศ. 2030) พระองค์ได้ขยายอาณาเขตล้านนาออกไปถึง แพะ น่าน หัวเมืองใหญ่ใหญ่ เช่น เมืองน่าน เมืองสืป่อ เมืองน่าน เมืองล่อจอก² เป็นต้น นอกจากนี้จะมีอาณาเขตทางขวางแล้ว พระมหากษัตริย์ทรงทะนุบำรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการปกครอง มีการตรากฎหมายเพื่อความสงบสุขตั้งแต่สมัยพญามังรายมหาราช คือ มังรายศาสตร์ซึ่งเชื่อว่าตราขึ้นโดยได้รับอิทธิพลของกฎหมายธรรมศาสตร์ของมอญ³ กฎหมายฉบับนี้ใช้เป็นหลักในการปกครองสืบต่อมา ด้านศาสนา ปราภคณาพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่และ ประดิษฐานในล้านนาเป็นเวลานานแล้ว พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ทะนุบำรุงพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรือง ในสมัยพระเจ้าติโลกราชมีการสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อ พ.ศ. 2020 ที่วัด มหาโพธาราม นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 8 ของโลกการสังคายนาพระไตรปิฎกมีผลทำให้เกิด

¹สิงขระ วรรณชัย ปริทัศน์วรรณคดีล้านนา หน้า 1

²อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ความรู้พื้นฐานล้านนาคดี : ประวัติศาสตร์" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 19

³ลีทวา พินิจกุล วรรณกรรมสุโขทัย หน้า 156

วรรณกรรมโดยเฉพาะวรรณกรรมด้านศาสนา มีนักปราชญ์ ราชบัณฑิต พระภิกษุที่ทรงความรู้
หลายท่าน นับได้ว่ายุคนี้เป็นยุคทองของล้านนา¹

ล้านนาเป็นปึกแผ่นสืบต่อมาจนถึงสมัยพระเมืองเกษเกล้า กษัตริย์ล้านนาราชวงศ์มังราย
พระองค์ที่ 14 (พ.ศ. 2068 - พ.ศ. 2081) บ้านเมืองเริ่มอ่อนแอ ทั้งนี้พิจารณาจากการที่
ขุนนางข้าราชการมีอำนาจในการแต่งตั้งและถอดถอนพระมหากษัตริย์ ดังจะเห็นได้จากการที่
ขุนนางข้าราชการปลดพระเมืองเกษเกล้าออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์แล้วเนรเทศไปอยู่
เมืองนายและทอดเชื้อหวาชายคำโอรสของพระเมืองเกษเกล้าขึ้นครองเมืองแทน ต่อมาไม่นาน
หวาชายคำถูกดลปลงพระชนม์เพราะปกครองบ้านเมือง "บชอมราชธรรม"² ขุนนางข้าราชการ
จึงทอดเชื้อพระเมืองเกษเกล้ากลับมาครองเมืองอีกแต่ภายหลังก็ถูกดลปลงพระชนม์ ขุนนาง
ข้าราชการจึงพร้อมใจกันทอดเชื้อพระนางจิริระประภาผู้สืบเชื้อสายราชวงศ์มังรายครองเมืองจน
กระทั่งพระไชยเชษฐาแห่งล้านช้างเดินทางมาถึง พระไชยเชษฐาครองเมืองเป็นเวลาเพียง 2 ปี
ก็เสด็จกลับล้านช้าง ทั้งนี้เพราะพระราชบิดาสืบพระชนม์ ขุนนางข้าราชการจึงไปทอดเชื้อเจ้าฟ้า
เมกุฏิแห่งเมืองนายซึ่งสืบเชื้อสายมาจากขุนแก้วโอรสองค์หนึ่งของพญามังรายมหาราชมาครอง
เมือง อาณาจักรล้านนาสมัยพระเจ้าเมกุฏิอ่อนแอถึงที่สุด ดังนั้นเมื่อพระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์พม่า
ยกทัพมาเมื่อ พ.ศ. 2101 จึงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าโดยง่าย ทั้งนี้สาเหตุสำคัญประการหนึ่ง
เนื่องมาจากความอ่อนแอภายในซึ่งเกิดขึ้นมานานแล้ว³

เมื่อล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าแล้ว ในระยะแรกพม่ายังคงให้พระเจ้าเมกุฏิครอง
เมืองต่อไปแต่ต่อมาไม่นานพม่าก็ปลดพระเจ้าเมกุฏิออกจากตำแหน่งโดยอ้างว่าเป็นกบฏและให้
พระนางวิสุทธิเทวีผู้สืบเชื้อสายราชวงศ์มังรายองค์สุดท้ายครองเมืองแทน หลังจากสมัยพระนาง
วิสุทธิเทวีแล้ว พม่าให้เจ้านายของพมามาครองเมือง พม่าปกครองล้านนาโดยอ้อมให้โช
ประเพณีเดิม ระยะแรกผู้ปกครองยังคงเป็นผู้สืบเชื้อสายราชวงศ์มังรายแต่ไม่ได้มีบทบาทสำคัญ

¹อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ความรู้พื้นฐานล้านนาภาคที่ : ประวัติศาสตร์" ใน
รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 19

²ค. หน้า 20

³อันส เพนซ์ "ความเป็นมาของล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 20

แต่อย่างใดเพราะท่าตั้งขุนนางของนครคอยควบคุมอีกชั้นหนึ่ง ตลอดระยะเวลา 200 กว่าปีที่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า พม่านำเอาวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่หลายด้าน เช่น ศาสนา ประเพณีนาฏศิลป์และด้านอื่น ๆ ด้านศาสนา ได้แก่ รูปแบบเจดีย์ พระพุทธรูป การสร้างรูปสิงห์ หนาวัดพุทธศาสนานิกายมหายาน* เป็นต้น ความประเพณี ได้แก่ ประเพณีวชแฉะ การทำบาตรอุปถัมภ์ การสักตามร่างกาย การสร้างบ้านใหม่ "กาแล" และการเกตุแลมของสตรีสูงอายุ เป็นต้น ด้านนาฏศิลป์ ได้แก่ การฟ้อนมอญเขียงตา เพลงหุ่นงพม่า ของวง กลองอุเจ เป็นต้น สำหรับด้านอาหาร ได้แก่ น้ำพริกกอง แกงฮังเล เมี่ยงใส่มะพร้าว เป็นต้น¹

นอกจากนี้แล้วการอุปถัมภ์ของชาวล้านนา ซึ่งนิยมสันทนาการและหญิงและประเพณีฟ้อนมอญเริ่มก็เป็นอิทธิพลของพม่าด้วย²

พม่านำเอาวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ในล้านนาและในขณะที่เดียวกันพม่ากับเราวัฒนธรรมบางอย่างของล้านนาไปด้วย เช่น เครื่องเงินชนิดขี้ดเป็นลายเช่นแล้วฉลุลายเส้นคล้ายสีต่าง ๆ เครื่องเงินแบบนี้เรียกว่า "โยนเก" ซึ่งหมายถึงเครื่องที่ประดิษฐ์ขึ้นโดยชาวไทยยวนหรือชาวล้านนาไทยนั่นเอง ถึงแม้ว่าพม่าจะนำเอาวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ในล้านนาแต่บางอย่างชาวล้านนาไม่รับ เช่น ภาษาพุก ภาษาเขียน ชีวิตความเป็นอยู่และประเพณีบางอย่าง ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าล้านนายังคงรักษาเอกลักษณ์บางอย่างของตนไว้และได้สืบทอดมา

ตลอดระยะเวลาที่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ชาวล้านนาพยายามรวบรวมกำลังต่อต้านพมามันตั้งแต่สมัยพระเจ้าเมกุฏิเป็นต้นมา แต่ไม่สามารถเอาชนะพม่าและตั้งตัวเป็นอิสระได้โดยเด็ดขาด การต่อต้านพม่าครั้งสำคัญที่สุดทำให้ล้านนาเป็นอิสระจากพม่าแต่ของตกเป็นเมืองขึ้นของไทยแทนคือ การต่อต้านเมื่อ พ.ศ. 2317 พระยาจกานและพระยาภักวดีเป็นผู้นำชาวล้านนา

* พุทธศาสนานิกายนี้ไม่เป็นที่ยอมรับของชาวล้านนา

¹ วาสนา ใจเที่ยง และคณะ "อิทธิพลของพม่าที่มีต่อวัฒนธรรมในล้านนาไทย" ใน นิทรรศการล้านนาไทย หน้า 1 - 19

² แสง จันทรงาม "ศาสนาในล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 81

โดยได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้าตากสินมหาราช กองทัพล้านนาและกองทัพไทยต่อต้านพม่า
ได้สำเร็จสามารถขับไล่พม่าออกไปตั้งที่เชียงใหม่ พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้ตั้งพระยาจำนปเป็น
พระยาวิเชียรปราการ พระยาภักดีจะเป็นเจ้าเมืองลำปาง และถวาลานนาเปลี่ยนฐานะมาเป็น
ประเทศราชของไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา¹ หลังจากนั้นพม่าพยายามตีล้านนาคืนโดยยกทัพมาเมื่อ
พ.ศ. 2319 พระยาจำนปแทนทานไม่ไหวจึงทิ้งเชียงใหม่เป็นเมืองร้างจนกระทั่งพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสถาปนากรุงเทพมหานคร โปรดให้ตั้งพระยาภักดีเป็นพระยา
วิเชียรปราการและให้นำกำลังคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเชียงใหม่ หลังจากทิ้งร้างไปเป็นเวลา
หลายปี ดังนั้นระยะนี้จึงถือว่าเป็นระยะ "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง"² กล่าวคือ เป็นระยะ
ที่รวบรวมกำลังคนให้แกว้นเมือง พระยาวิเชียรปราการได้กวาดต้อนคนที่หลบหนีสงครามไปอยู่
ตามป่าเขาให้กลับเข้ามาอยู่ในเมืองและได้ยกทัพไปตีเมืองต่าง ๆ เช่น สิบสองพันนา เชียงตุง
แล้วกวาดต้อนผู้คนมาตั้งหลักแหล่งในเชียงใหม่และท้องถิ่นใกล้เคียง ดังนั้นชาวล้านนาในยุคหลัง
นอกจากจะเป็นชาวไทยวนหรือชาวล้านนาเดิมแล้วยังมีชาวพื้นเมืองที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมือง
อื่น ๆ ด้วย เช่น ชาวไทยใหญ่ ไทยลื้อ จีน เป็นต้น

ล้านนาเปลี่ยนฐานะจากเมืองขึ้นของพม่าเป็นหัวเมืองประเทศราชของไทย มีกษัตริย์
ปกครองบ้านเมืองโดยอิสระสืบต่อมาแต่กษัตริย์มีฐานะเป็นเจ้าผู้ครองนครและต้องส่งเครื่องราช
บรรณาการอันได้แก่ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง และสิ่งของอีกจำนวนหนึ่งตามความเหมาะสมแก่
ทางกรุงเทพฯทุก 3 ปี³ และถึงแม้ว่าผู้ครองนครมีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองโดยอิสระ
มีการตรากฎหมายใช้เอง เก็บภาษีอากรเองก็ตามแต่อำนาจการเป็นเจ้าผู้ครองนครขึ้นอยู่กับทาง
กรุงเทพฯกล่าวคือ กรุงเทพฯมีอำนาจในการแต่งตั้งและถอดถอนเจ้าผู้ครองนคร อุปราชตลอดจน
การให้ยศบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการ

¹อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ความรู้พื้นฐานล้านนาคดี : ประวัติศาสตร์" ใน
รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 22

²ไกรศรี นิมนานเหมินท์ "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ใน ล้านนาไทยคดี
หน้า 48 - 61

³สวัสดิ์ ประยูรเสถียร การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ หน้า 46

กษัตริย์ล้านนาในสมัยที่เป็นประเทศราชของไทยเป็นกษัตริย์ราชวงศ์เจ้าเจ็ดคน
พระเจ้ายะกาวิละหรือพระยาวิสุทธิปรากฏเป็นปฐมราชวงศ์ดังมีรายพระนามต่อไปนี้

1. พระยาเกาวิละ	พ.ศ. 2323 - พ.ศ. 2356
2. พระยาธรรมลังกา	พ.ศ. 2356 - พ.ศ. 2364
3. พระยากำปั่น	พ.ศ. 2364 - พ.ศ. 2367
4. พระยาพุทธวงศ์	พ.ศ. 2367 - พ.ศ. 2389
5. พระยาเมทวังก์	พ.ศ. 2389 - พ.ศ. 2396
6. พระยาเกาวิโรธสุริยวงศ์	พ.ศ. 2396 - พ.ศ. 2413
7. พระยาอินทวิไชยานนท์	พ.ศ. 2431 - พ.ศ. 2439
8. พระยาอินทวิโรธสุริยวงศ์	พ.ศ. 2440 - พ.ศ. 2452
9. เจ้าแก้วนารัฐ	พ.ศ. 2452 - พ.ศ. 2382

ราชวงศ์เจ้าเจ็ดคนปกครองล้านนามาจนกระทั่งถึงสมัยพระยาอินทวิไชยานนท์ เมื่อ

พ.ศ. 2437 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราช
ล้านนาจึงเปลี่ยนฐานะจากประเทศราชเป็นมณฑลพายัพ ดังนั้นพระยาอินทวิไชยานนท์จึงเป็น
เจ้าผู้ครองนครองค์สุดท้ายที่ดำรงตำแหน่งเจ้าประเทศราช ผู้ครองเมืององค์ต่อมาในฐานะเป็น
เพียงประมุขของบ้านเมืองเท่านั้นไม่มีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองอย่างแท้จริง เจ้าผู้ครองนคร
องค์สุดท้ายคือเจ้าแก้วนารัฐ หลังจากสิ้นสมัยเจ้าแก้วนารัฐแล้วตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครก็หมดไป
ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการปรับปรุงหัวเมืองประเทศราชใหม่โดยยกเลิก
การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ดังนั้นล้านนาจึงแยกออกเป็นจังหวัดต่าง ๆ เมื่อ พ.ศ. 2476
และทางราชการได้ส่งผู้ว่าราชการจังหวัดมาปกครองแทน อาณาจักรล้านนาซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่
สมัยพญามังรายมหาราช จึงรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของไทยอย่างสมบูรณ์

การศึกษาประวัติศาสตร์ของล้านนาทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาในด้านต่าง ๆ เช่น

การเมือง การปกครอง สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความคิดความเชื่อของชาว
ล้านนาและสภาพปัญหาเฉพาะผู้นำหรือกษัตริย์ล้านนาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มจนกระทั่งรวมเข้าเป็นส่วน
หนึ่งของไทย จะเห็นได้ว่ากษัตริย์หลายพระองค์ทรงเข้มแข็งประกอบไปด้วยพระปรีชาสามารถ

ทรงขยายอาณาเขตและทะนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง ทำให้อาณาจักรล้านนาเป็นที่เคารพ
ยำเกรงของประเทศราชใกล้เคียง และเมื่อถึงคราวที่บ้านเมืองกัมมันต์เกิดเหตุนาน มีการลอบปลง
พระชนม์ภักดิ์หรือปลอคนักขัตติย์ออกจากตำแหน่ง ในภาวะเช่นนี้เองสตรีผู้ศักดิ์สิทธิ์เชื้อสายพระราชวงศ์
เข้ามามีบทบาทในการเป็นผู้นำบ้านเมือง ทั้งนี้โดยความเห็นชอบของขุนนางข้าราชการทั้งหลาย
พระนางจિระประภาจึงขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อ พ.ศ. 2088 พระนางบริหารบ้านเมืองในช่วง
ระยะเวลาอันสั้น แต่สามารถนำบ้านเมืองให้พ้นภัยจากข้าศึกศัตรูด้วยได้โดยสิ้นเชิง
เชื่อมสัมพันธ์ไมตรี¹ และเมื่อพระไชยเชษฐาจากล้านช้างเสด็จมาถึงพระนางจึงหมดภาระในการ
เป็นผู้นำบ้านเมืองในช่วงที่กำลังอ่อนแอ หลังจากนั้นไม่นานล้านนาก็ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ในช่วง
แรกที่เป้นเมืองขึ้นของพม่าสตรีล้านนามีโอกาสเป็นผู้นำบ้านเมืองอีกเมื่อพม่าปลดพระเจ้าเมกุฏิออก
จากตำแหน่งแล้วทูลเชิญพระนางวิสุทธิเทวีครองเมืองแทน เมื่อ พ.ศ. 2107 - พ.ศ. 2121
หลังจากพระนางสิ้นพระชนม์แล้วพม่าส่งเจ้านายและข้าราชการของตนมาครองเมืองแทน

นอกจากสตรีผู้ศักดิ์สิทธิ์ของล้านนาจะได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำของบ้านเมืองแล้วยังมี
บทบาทในด้านการปกครองด้วย กล่าวคือ สตรีในฐานะพระราชมารดาที่มีบทบาทในการเป็นผู้นำ
ราชการแทนพระราชโอรส เช่น พระเจ้าสามฝั่งแกน เมื่อขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระบิดามี
พระชนม์เพียง 12 พรรษาเท่านั้น พระราชมารดาคือพระนางติโลกะจุเทวีได้เป็นผู้สำเร็จราชการ
แทน² ต่อมาในสมัยพระเจ้าติโลกราชพระองค์ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนาโคณวชิรที่กบ่าแวง
ระหว่างที่ผนวชโปรดให้พระราชมารดาเป็นผู้สำเร็จราชการแทน³ เมื่อสิ้นสมัยพระเจ้าติโลกราช
พระยายศเชียงรายพระราชโอรสขึ้นครองราชสมบัติแทนแต่ถูกปลดในเวลาต่อมา ทั้งนี้เนื่องจาก
ขุนนางข้าราชการเห็นว่าวันขึ้นครองราชสมบัติของพระองค์เป็นกาลกิณี พระเมืองแก้วราชโอรส
ซึ่งมีพระชนม์ 14 พรรษา ขึ้นครองราชสมบัติแทนโดยมีพระนางโปรงน้อยซึ่งเป็นพระราชมารดา
เป็นผู้สำเร็จราชการ⁴ นับว่าพระราชมารดาซึ่งถือเป็นเจ้านายชั้นสูงมีบทบาทในด้านการเมืองมาก

¹ สงวน โชติสุขรัตน์ สารคดีจากลานทอง : ประวัติศาสตร์ล้านนาไทย หน้า 256

² สงวน โชติสุขรัตน์ กษัตริย์เมืองเหนือ หน้า 432

³ แสง มณวิฑูร (ผู้แปล) ธิเบตมาลีปกรณ์ หน้า 125

⁴ สงวน โชติสุขรัตน์ ล.ก. หน้า 94 - 95

และยังมีบทบาทในด้านศาสนาคอยตั้งปรากฏหลักฐานในจารึกตามวัดต่าง ๆ จะจารึกพระนามของพระราชมารดาควบคู่ไปกับพระมหากษัตริย์เสมอ¹

สตรีล้นนาในประวัติศาสตร์มีบทบาทในการสู้รบด้วย สตรีบางคนเป็นผู้นำในการรบ เช่น พระราชมารดาของพระเจ้าติโลกราช ตั้งปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า พระเจ้าติโลกราชยกทัพไปปราบเมืองนันทบุรี ผ่านเมืองแพร่ เจ้าเมืองแพร่ไม่ยอมออกมาอ่อนน้อม พระองค์จึงโปรดให้พระราชมารดายกทัพจากเชียงใหม่มาล้อมเมืองแพร่ ในที่สุดท้าวแม่คุมเจ้าเมืองแพร่ยอมอ่อนน้อม²

ในพงศาวดารโยนก³ กล่าวถึง เหตุการณ์ตอนนั้นว่า ใน ค.ศ. 105 เจ้าเมืองน่านแจ้งทางเชียงใหม่ว่าทัพขุนเขามาประชิดเมืองน่านจึงขอให้เชียงใหม่ไปช่วยรบ พระเจ้าติโลกราชจึงยกทัพไป แต่ปรากฏว่าเป็นอุบายของเจ้าเมืองน่าน ทัพขุนไม่ได้ยกมาประชิดแต่อย่างใด พระเจ้าติโลกราชจึงยกทัพหลวงตีเมืองน่าน แล้วแต่งกองทัพให้พระมหาเทวีเป็นมารดาไปตีเมืองแพร่ กองทัพพระมหาเทวียกเขาล้อมเมืองแพร่ ท้าวแม่คุมไม่ยอมอ่อนน้อม แม่ทัพนายกองจึงยิงปืนเข้าไปในเมือง ทำให้ท้าวแม่คุมตกใจกลัวจึงออกมาถวายบังคมพระมหาเทวี พระมหาเทวีโปรดให้ท้าวแม่คุมครอง เมืองแพร่ตั้งเดิม จากนั้นจึงเลิกทัพกลับเชียงใหม่

นอกจากนี้แล้วสตรีสามัญชนก็มีบทบาทในการรบด้วย เช่น สตรีชาวเมืองเวียงกุมกาม เมื่อพระเจ้าแสนเมืองม้ายขึ้นครองราชสมบัติ ท้าวมหาพรหมผู้เป็นอาัยกัฬมาจากเมืองเชียงรายเพื่อชิงราชสมบัติ พระเจ้าแสนเมืองมาเตรียมรบท้าวมหาพรหมจึงทาคอนชาวกุมกามที่เป็นสตรีและเด็กไป ต่อมาแสนยานองและจมนโลกันทรยกทัพตามไปทันและโค่นตีหมายให้เชลยหลบหนีออกมา สตรีชาวกุมกามลอบจับอาวุธเขาคอสู้กับพวกทหารของท้าวมหาพรหมและหลบหนีออกมาได้หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญของสตรีชาวกุมกามคือ กุณางหาญ⁴ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ และในสมัยเดียวกันนี้เองสตรีชาวล้านนาในฐานะภรรยาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้แสดงความกล้าหาญรวมทำสงครามกับสามี ไค่แก นางเมืองหรือศรีเมืองภรรยาของ

¹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ประวัติศาสตร์สังคมหัวเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ : ศึกษากรณีภาคเหนือ" ใน ล้านนาไทยศึกษา หน้า 41

² สำนักนายกรัฐมนตรี ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 52 - 53

³ พระยาประจักษ์จักรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 328 - 329

⁴ สำนักนายกรัฐมนตรี ล.ค. หน้า 42

จมนโลกนกร นางไคเตงตัวเป็นชายชวยสามีตอทานทัพอยุชยา เมื่อคราวที่ท้าวมหาพรหมกวาดต้อน
ชาวกุมกามไปแลวเตภายหลังแสนนางองและจมนโลกนกรจึงเอาคืนไค ท้าวมหาพรหมหนีไปพึ่ง
กษัตริย์อยุธยา และนำทัพอยุชยาเข้ามาตีลำปาง จมนโลกนกรจึงยกทัพออกไปตอทานพรหมควย
นางเมืองภรรยาซึ่งกำลังตั้งครรภ์ ภายหลังนางคลอดบุตรเป็นชายจึงให้ชื่อว่า เจ้าหาญเตทอง
เพื่อระลึกต่อนพมารคาอกรบทั้งกำลังตั้งครรภ์¹ อนึ่ง ในการสืบราชสมบัติในประวัติศาสตร์
ล้านนาไม่ปรากฏาราชธิคาไคครองราชสมบัติสืบตอจากพระราชาธิบดีคณมรับการสืบราชสมบัติ
ทางสายพระราชาธิคา กล่าวคือ เมื่อพระเมืองเกษเกล้าถูกลอบปลงพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2090
ไม่มีผู้สืบราชสมบัติแทน พระเจ้าโพธิสารกษัตริย์ล้านช้างอองสิทธิในราชบัลลังก์ ทั้งนี้เพราะ
พระราชมารดาของพระองค์เป็นเจ้าหญิงเชียงใหมทรงยกทัพมาและรบชนะผู้อองสิทธิคนอื่น ๆ
และไคโปรคไ้พระโอรสคือพระไชยเชษฐาครองเชียงใหมแทน²

น้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนานอกจากจะทำให้เข้าใจสภาพสังคม ตลอดจน
ความเป็นมาของล้านนาแล้ว ประวัติศาสตร์ล้านนาบางส่วนสะท้อนให้เห็นว่าสตรีล้านนามีบทบาท
ทางการเมืองและการปกครองควยถึงแนวจะเป็นสตรีจำนวนน้อยก็ตามแต่ก็กล่าวได้ว่า
"ฐานะของสตรีล้านนามีไคต่ำตอยจนเกินไป"³

สังคม วัฒนธรรม และประเพณี

ความร่เบองตนเกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม และประเพณีของชาวล้านนาในปริญานินพนธ์
ฉบับนี้จะศึกษาเกี่ยวกับลักษณะประชากร อาชีพ ศาสนา วัฒนธรรมเน้นในเรื่องประเพณี ซึ่งมี
รายละเอียดดังนี้

¹ สงวน โสภีสุรรัตน์ สารคดีจากถาดทอง : ประวัติศาสตร์ล้านนาไทย หน้า 458

² สุเทพ์ ดนทรเกสย สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย หน้า xvi - xvii

³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคมเชียงใหมสมัยโบราณ"

ประชากร

อาณาจักรล้านนาประกอบด้วยชนหลายชาติหลายภาษา แต่ส่วนใหญ่แล้วเป็นชาวไทยวน ซึ่งอพยพเข้ามาอยู่ในดินแดนแถบนี้เมื่อประมาณ พ.ศ. 1600¹ ชาวไทยวนเป็นชาวไทยสาขาหนึ่ง (Sub Thairace) เรียกตัวเองว่า คนเมือง หมายถึง พวกเดียวกันเป็นคำเรียกที่ใช้ในสมัยที่ล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า เพื่อแยกให้เห็นว่าเป็นพวกเดียวกันไม่ใช่พวกพม่า² ชาวล้านนาหรือชาวไทยวนมีภาษาพูดเป็นสำเนียงเฉพาะท้องถิ่น เรียกว่า คำเมือง มีภาษาเขียนเป็นของดั้งเดิมของตนเองเรียกว่า อักษรไทยวน³ หรือ ตัวเมือง และมีขนบประเพณีเป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง นอกจากชาวล้านนาหรือชาวไทยวนแล้วมีชาวพื้นเมืองที่เคยอาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้มาก่อนที่ชาวล้านนาจะอพยพเข้ามา เช่น พวกมอญ หรือเม็ง ละว้า หรือลัวะ เซิน ลื้อ ไทยใหญ่ ซึ่งถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในล้านนาสมัยที่พระเจ้ากาวิละ "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ต่อมาชาวพื้นเมืองเหล่านี้ได้รับอิทธิพลของชาวไทยวนจึงมีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่คล้ายกันและกลายเป็นคนเมืองไปในที่สุด นอกจากนี้ยังมีชาวเขาเผ่าต่าง ๆ อีก เช่น แมว เย้า มูเซอ อีกอ เป็นคน

อาชีพ

ชาวล้านนาส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำนา ทำสวน ทำไร่ เพาะปลูกพืชต่าง ๆ โดยมีระบบชลประทานที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง คือ "ระบบเหมืองฝาย"^{*} มีการเลี้ยงสัตว์ เช่น สุกร โค กระบือ เป็ด ไก่ เป็นต้น ชาวล้านนาแลกเปลี่ยนสินค้าที่ "ภาค" หรือตลาดมาตั้งแต่สมัยพญามังรายมหาราชแล้ว ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า เมื่อพญามังรายมหาราชสร้างเวียงกุมกามแล้ว "เจ้าเมืองรายหอดังภาคกุมกามหื้อเป็นพิธีชื้อขายแห่งคนทั้งหลายนั้นแล"⁴

¹ อันส์ เพนซ์ "ความเป็นมาของล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 10

² สงวน โชติสุขรัตน์ ไทยวน - คนเมือง หน้า 189

³ ก. หน้า 241

^{*} รุยละเอียดใน นิพนธ์ ชันแถวหล้า "ระบบชลประทานในล้านนาไทย" ใน นิทรรศการล้านนาไทย หน้า 1 - 13

⁴ สำนักนายกรัฐมนตรี ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 20

ต่อมาภายหลังทรงสร้างเมืองเชียงใหม่โปรดให้ตั้ง "ภาคเชียงใหม่"¹ ในคราวเดียวกันด้วย นอกจากนี้แล้วชาวลานนายังประกอบอาชีพเป็น "ช่างฝีมือ" ประเภทต่าง ๆ ทำนาน พืชเมืองเชียงใหม่กลาวจึงสาเหตุทำให้ช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ มาอยู่ในลานนาและถ่ายทอดวิชาชีพสืบทอดกันมาว่าพญามังรายมหाराชยกทัพไปตีเมืองอังวะ เจ้าเมืองอังวะยอมอ่อนน้อมขอเป็นไมตรีด้วยและเมื่อพญามังรายมหाराชทุลลชช่างฝีมืออันมี ช่างทอง ช่างเครื่อง ช่างเงิน ช่างทำ ช่างทอง ช่างเหล็ก ถวายแก่พญามังรายมหाराชประเภทยละ 500 ครว้เรือน พญามังรายมหाराชโปรดให้ช่างเหล่านั้นไปตั้งหลักแหล่งตามที่ต่าง ๆ เช่น ช่างตีคำอยู่ที่เชียงตุง ช่างทองกับพวกหาญมาอยู่ที่เชียงแสน ช่างเครื่อง ช่างเหล็ก ช่างทองอยู่ที่เวียงกุมกาม² เป็นต้น ช่างเหล่านี้นคงได้ถ่ายทอดวิชาชีพแก่ลูกหลานสืบต่อมา ดังปรากฏในกฎหมายลักษณะคดีด้อยต่อคำในสมัยพระเจ้ากือนาว่า มีอาชีพช่างทำเครื่องเงิน ปั้นฝ้าย ช่างชุบทองคำเปลวตามวัด ช่างทำร่ม ช่างทำเครื่องปั้นดินเผา³ ทำให้เกิดอุตสาหกรรมในครอบครัวของชาวลานนาจนถึงปัจจุบัน

ศาสนา

ชาวลานนานิยมถือพระพุทธศาสนาแต่ในขณะเดียวกันก็มีถือผีและวิญญาณต่าง ๆ เช่น ผีประจำภูเข่า ยอดเข่า ป่าไม้ ต้นไม้ แม่น้ำ ไร่นา บ้านเรือน และวิญญาณของบรรพบุรุษ⁴ และจะประกอบพิธีต่าง ๆ ควบคู่กันไป นอกจากนี้แล้วชาวลานนายังเชื่อในเรื่องโหราศาสตร์และโหราศาสตร์ สำหรับพระพุทธศาสนานั้นเข้ามาเผยแพร่ในดินแดนที่เป็นอาณาจักรลานนาเป็นเวลานานแล้ว แต่จะเข้ามาเมื่อใดไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด⁵ แต่มีหลักฐานปรากฏว่า ชาวพื้นเมืองแถบนี้นับถือพระพุทธศาสนากายมหายานมาก่อนเมื่อชาวลานนาอพยพเข้ามาจึงได้รับอิทธิพลด้านศาสนาด้วย หลักฐานที่แสดงว่าเป็นพุทธศาสนิกายมหายาน ได้แก่ หลวงเงินจารึกธรรมิณที่อำเภอบ่อ

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี ตำนานเมืองเชียงใหม่ หน้า 28

² ดู หน้า 23 - 24

³ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "ประวัติศาสตร์" ใน ลานนาไทยศึกษา หน้า 37

⁴ แสง จันทรงาม "ศาสนาในลานนาไทย" ใน ลานนาไทย หน้า 75

⁵ ประคอง นิมนานเหมินท์ "พุทธศาสนากับวรรณคดีลานนา" ใน ลานนาไทยคดี

เจียงแสนจังหวัดเชียงใหม่ พระพุทธรูปทรงเครื่องแบบกษัตริย์ ชนม์นิยมการละเล่นรับประทานอาหารจำพวกสัตว์ การไม่เคร่งในพระวินัยบางข้อ เช่น ภิกษุฉันอาหารเป็นโค และการสวดอุทิศวิสัขสูตรที่แต่งเลียนแบบพระสูตรของมหายานในงานมงคล¹

นอกจากนี้แล้วยังมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่คนตายโดยจัดเครื่องอุปโภคบริโภคถวายพระ เรียกว่า "ปอยชาวสังข" การสวดมนต์ทำนองพื้นเมืองของภิกษุล้านนาที่มีทำนองเหมือนการสวดกลองแขกของพื้น² เป็นต้น

สำหรับพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทนั้นเป็นนิกายเก่าแก่ที่พระโสดมเถระและพระอุตตระเถระนำเข้ามาเผยแพร่หลังจากที่มีการตั้งคาถาบาลีครั้งที่ 3 และเป็นศาสนาของพวกมอญที่อาศัยอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำอิงและแม่น้ำเจ้าพระยาจนที่ชาวล้านนาจะอพยพเข้ามา ทำนันทน์จามเทวีวงศ์กล่าวถึง การนำพุทธรูปศาสนาเข้ามาในดินแดนนี้ว่า หลังจากที่สุทโธวะธาตุและสุกัณโฑที่ถวายสร้างนครหริภุญชัยแล้วได้เชิญพระนางจามเทวีราชธิดาแห่งเมืองละโว้มาครองเมือง พระนางจามเทวีได้นำกรั้วเรือนอันประกอบด้วย เศรษฐี คหบดี พราหมณ์จารย์ ราชบัณฑิต ไพร แพทย์ ขางต่าง ๆ ประเภทยี่ 500 นอกจากนี้แล้วพระนางยังนำเอาพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์บุหงพระไตรปิฎกมาถวาย จำนวน 500 รูป เมื่อพระนางครองเมืองหริภุญชัยทรงพระนุบำรุงบ้านเมืองในทางต่าง ๆ โดยเฉพาะด้านศาสนา ทรงสร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูป ประชาชนเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนา นครหริภุญชัยสมัยของพระนางมีตำบล 5000 ตำบล มีวิหาร 2000 พระภิกษุ 5000 และบุหงพระไตรปิฎกประมาณ 500 รูป³ เมื่อสิ้นสมัยพระนางจามเทวี กษัตริย์องค์ต่อมาที่ทรงพระนุบำรุงศาสนา นับว่าพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทมีมั่นคงในอาณาจักรหริภุญชัยจนกระทั่งพญามังรายมหาราชรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งเป็นอาณาจักรล้านนาและโคอาณาจักรหริภุญชัยไว้ในอาณาจักรเขตกวญ พญามังรายมหาราชทรงเป็นนักรบแต่ก็ทรงเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนา ทรงสร้างพระพุทธรูป พระวิหาร และพระเจดีย์ทั่วทุกหน เมื่อสิ้นสมัยของพระองค์แล้วกษัตริย์ล้านนาพระองค์ต่อมาที่ทรงเลื่อมใสพระนุบำรุงศาสนา ดังจะกล่าวเฉพาะเหตุการณ์สำคัญดังนี้

¹ แสง จันทรงาม "ศาสนาในล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 78

² แสง มนวิทูร "ความเป็นมาของศาสนาในล้านนาไทย" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 72

³ พระโศภิตรังสี จามเทวีวงศ์ หน้า 126

สมัยพระเจ้าม้าย (พ.ศ. 1877 - พ.ศ. 1910) ทรงอาราธนาพระเถระจากหริภุญชัย มาจำพรรษาที่วัดพระสิงห์เพื่ออบรมสั่งสอนภาษาบาลีแก่ภิกษุสามเณร นับได้ว่าเป็นการปูพื้นฐาน การศึกษาภาษาบาลีเป็นครั้งแรก¹

สมัยพระเจ้าก้อนา (พ.ศ. 1910 - พ.ศ. 1930) ทรงอุทิศสวนนอกไม้ของพระองค์ สร้างเป็นพระอาราม เรียกว่า วัดบุปผารามหรือวัดสวนดอก และนิมนต์พระสุนทรเถระจากสุโขทัย มาจำพรรษา เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระสุนทรเถระนำพระบรมธาตุมาถวาย พระเจ้าก้อนาโปรด ให้บรรจุพระบรมธาตุในพระเจดีย์ที่วัดสวนดอกและพระธาตุบนถอยสุเทพ

สมัยพระเจ้าแสนเมืองมา (พ.ศ. 1931 - พ.ศ. 1954) ได้พระพุทธรูปหินทรายมาประดิษฐาน ที่วัดพระสิงห์

สมัยพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1954 - พ.ศ. 1985) มีพระเถระจากเชียงใหม่ และลพบุรี เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกาและกลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่หิลังกังศ

สมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1985 - พ.ศ. 2030) ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ในการ สังคายนาพระไตรปิฎกซึ่งจัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2020 ที่วัดมหาโพธาราม โดยมีพระธรรมทินเถระ เจ้าอาวาสวัดป่าแดงเป็นประธาน มีพระเถระผู้ทรงความรู้ จำนวน 100 รูป ใช้เวลาในการ สังคายนา 1 ปี การสังคายนาพระไตรปิฎกแสดงให้เห็นว่า พระเถระ พระภิกษุชาวล้านนาเป็นผู้ ทรงความรู้ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี นอกจากจะเป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาแล้ว พระเจ้า ติโลกราชยังทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจนถึงกับออกผนวชและได้ประทับจำพรรษาที่วัดป่าแดง²

หลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎกพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาจนถึงสมัย พระยาเมืองแก้ว (พ.ศ. 2038 - พ.ศ. 2068) ทรงทะนุบำรุงศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น สมัยนี้พระสังฆเลาเรียนภาษาบาลีแตกฉาน มีพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิแต่งหนังสือและคัมภีร์ทาง พุทธศาสนา ตำราทาง ๆ มากมาย พระเถระที่มีชื่อของล้านนา ได้แก่ พระรัตนปัญญาเถระ

¹สิงขระ วรรณสัย ปริทัศน์วรรณคดีล้านนาไทย หน้า 11

²แสง มณีบุตร (ผู้แปล) จินตนาบาลีปกรณ์ หน้า 125

ผู้แต่งชินกาลมาลีปกรณ์ พระสิริมังคลาจารย์ ผู้แต่งจกกวาฬีปนี เวสสันตรทปนี พระโพธิรังสี
ผู้แต่งจามเทวีวงศ์ พระกิตติคุณเถระ พระนันทาจารย์ พระพุทธพุกาม เป็นต้น

พระพุทธศาสนาในลันนาได้เจริญรุ่งเรืองจนถึงขีดสุดและในที่สุดก็เสื่อมลงตามลำดับ
เนื่องมาจากปัญหาทางการเมืองเกี่ยวกับการสืบราชสมบัติ กล่าวคือ มีการแย่งชิงราชสมบัติ
ฉกฉวยเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินหลายครั้งในระยะเวลาอันสั้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้อาณาจักรลันนา
อ่อนแอและตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าในที่สุด พม่าปกครองลันนาโดยอนุโลมให้ใช้ประเพณีเดิม
และให้อิสระแก่ชาวลันนาในการนับถือศาสนา แม้กระนั้นพม่าก็มีอิทธิพลทำให้ธรรมเนียม
ต่าง ๆ เกี่ยวกับศาสนาเปลี่ยนแปลงไปดังที่ แสง จันทรงาม¹ รวบรวมไว้ดังนี้

1. ธรรมเนียมนิยมในการบรรพชาสามเณรมากกว่าอุปสมบทพระภิกษุ ทำให้เกิด
ความนิยมในการสร้างพระวิหารมากกว่าพระอุโบสถ
2. ประเพณีทักษิณารูปคุตในวันเพ็ญซึ่งตรงกับวันพุธ ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าพระอุปคุต
ซึ่งมีฤทธิ์สามารถปราบพระยามารได้จะมานิมิตพาตนกับภิกษุอื่น ๆ หากผู้ใดได้นำบุญรวมกับ
พระอุปคุตจะได้อายุและประสบโชคลาภ

3. ธรรมเนียมการสร้างรูปสิงหนวัค
4. ธรรมเนียมการเอาแผ่นทองหุ้มส่วนบนของพระเจดีย์
5. การสร้างพระเจดีย์และพระพุทธรูปแบบพม่า

อิทธิพลของพม่าทำให้พุทธศาสนาที่เคยเจริญรุ่งเรืองเสื่อมลง โดยเฉพาะธรรมเนียม
นิยมบรรพชาสามเณรมากกว่าอุปสมบทพระภิกษุ และจากการที่สามเณรมักจะลาสิกขาบทก่อนที่จะ
อุปสมบททำให้ลันนาขาดพระภิกษุผู้ทรงความรู้ความสามารถ กล่าวได้ว่าหลังจากลันนาตกเป็น
เมืองขึ้นของพม่าแล้วไม่มีปรากฏทางภาษาบาลีและทางพุทธศาสนาเกิดขึ้นเลย²

เมื่ออาณาจักรลันนาเป็นอิสระจากการปกครองของพม่าและเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครอง
ของไทยแทนโดยเริ่มจากการเป็นหัวเมืองประเทศราช มณฑลพายัพ และสุดท้ายแยกออกเป็น

¹แสง จันทรงาม "ศาสนาในลันนาไทย" ใน ลันนาไทย หน้า 80 - 81

²ค. หน้า 80

จังหวัดต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือ เมื่อเป็นเช่นนี้คณะสงฆ์ของล้านนาจึงเข้ามาอยู่ภายใต้ระบบการปกครองและระบบการศึกษาเกี่ยวกับคณะสงฆ์ทั่วประเทศทำให้พุทธศาสนานิกายเถรวาทของล้านนา ซึ่ง "อยู่รวมกันเป็นระบบที่มีลักษณะเฉพาะสลายลงและในปัจจุบันแทบจะมองไม่เห็นความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนาในล้านนาและพุทธศาสนาส่วนใหญ่อันของประเทศ"¹

ประเพณี

ชาวล้านนามีประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณและส่วนใหญ่จะเป็นประเพณีเกี่ยวกับศาสนา ทั้งนี้เพราะชาวล้านนาเลื่อมใสในพุทธศาสนา ดังนั้นจึงมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอย่างใกล้ชิด² และเนื่องจากชาวล้านนาได้เลื่อมใสในพุทธศาสนาเท่านั้น ยังเชื่อถือในเรื่องไสยศาสตร์ โชคลาง และนับถือผีโดยเฉพาะผีบรรพบุรุษอีกด้วย กวดยเหตุนี้ชาวล้านนาจึงมีประเพณีที่ใ้รับอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาไสยศาสตร์ เช่น ประเพณีเข้าอินทิล ประเพณีพ่อนผีมดผีเม็ง ประเพณีเลี้ยงผีปู่ย่าและ ประเพณีการนับถือผี เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้มีผู้ศึกษาไว้แล้ว ในบริณฐานที่ฉบับนี้จะศึกษาเฉพาะประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสตรีเพื่อจะได้ประกยการศึกษาสตรีในวรรณกรรมล้านนาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ประเพณีดังกล่าว ได้แก่ ประเพณีแต่งกาย ประเพณีแห้วสาว ประเพณีแต่งงาน ประเพณีการเกิด ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ประเพณีแต่งกาย

ชาวล้านนามีประเพณีแต่งกายที่เป็นลักษณะพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรีชาวล้านนา นิยมแต่งกายงาม ดังจะเห็นได้จากภาพิตของล้านนาบทที่ว่า

¹แสง จันทรงาม "ศาสนาในล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย หน้า 82

²สงวน โชติสุรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ หน้า 4

"ทุกขบโคกีน บั๊ไครตามไฟส่องทอง
ทุกขบโคกนงโคตหยอง ฟันองคฺญแควน"¹

ภาพที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการแต่งกายมากกว่าอาหาร การแต่งกายหรือไม่แต่งมีผลทำให้ญาติพี่น้องถูกหรือชนชั้นชนิดใด ดังนั้นจึงมีภาพที่มีความหมายว่าถึงแม้จะยากจนถ้าไม่เอ่ยปากบอกใครก็จะไม่มีใครทราบ แต่ถ้าไม่ตกแต่งร่างกายให้งดงามแล้วญาติพี่น้องจะถูกดูแคลน คตินิยมนี้แตกต่างจากชาวอิสาน ซึ่งถือว่าอาหารมีความสำคัญและมีความจำเป็นมากกว่าเสื้อผ้าอาภรณ์ ดังภาพที่ว่า

"ทุกขบมื่อเฒ่า ฝาเฒ่าพอมล้อย
ทุกขบมื่อชาวอุยพอง นอนล้อยบเป็น"²

คตินิยมที่แตกต่างกันนี้สืบเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมดั้งเดิมแตกต่างกัน ลานนาในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวลานนาไม่มีปัญหาเรื่องข้าวปลาอาหารในขณะที่อิสานแห้งแล้ง อดอยาก ดังนั้นอาหารจึงมีความจำเป็นกว่าสิ่งอื่น นอกจากนี้แล้วภูมิประเทศของลานนาที่ประกอบไปด้วยภูเขาสูง อากาศหนาวแล้งแต่เอื้ออำนวยต่อการแต่งตัวของชาวลานนาโดยเฉพาะสตรี ดังนั้นสตรีลานนาซึ่งมีรูปร่างค่อนข้างผอม ใต้คอดส่วน เมื่อประกอบกับคตินิยมเกี่ยวกับการแต่งกายงามแล้วทำให้ชื่อเสียงของสตรีลานนาเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป³

หลักฐานที่แสดงให้เห็นการแต่งกายของสตรีลานนาในอดีต ได้แก่ ภาพถ่าย* ภาพจิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่าง ๆ เป็นภาพประกอบนิทานพื้นบ้านของลานนา เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังประกอบเรื่องสุวรรณสังข์ชาดกที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่⁴ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง

¹อุคม รุ่งเรืองศรี โวหารลานนา หน้า 115

²สนิท สัมภักการ "ลักษณะพิเศษบางประการของวัฒนธรรมภาคเหนือ" สังคมและวัฒนธรรมภาคเหนือ หน้า 11

³ก. หน้า 10

*บุญเสริม ลาตราภัย อดีตลานนา หน้า 108, 109, 110

⁴เมืองโบราณ วัดพระสิงห์ หน้า 20, 21

ประกอบเรื่องวิบุรณจิตชาตและคันธนภมมารชาตที่วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน¹ หลักฐานเหล่านี้ทำให้ทราบว่า แท้เดิมสตรีล้านนาทั้งที่อยู่ในเมืองและชนบทไม่สวมเสื้อ แต่จะใส่ผ้าขาวสะพายพาดไหล่ในลักษณะหมืนเฉียง เรียกว่า "สะพายแล่ง"² หรืออาจจะเอาผ้าขาวพันรอบอกหรือคล้องคอให้ชายผ้าทั้งสองข้างปิดส่วนอก หรือเอาผ้าพาดไหล่ปล่อยชายไปข้างหลังทั้งสองข้าง โดยที่ผ้าคานหนาอาจจะปิดหรือไม่ปิดทรงอก และถ้าอากาศหนาวก็จะใส่ผ้าผืนใหญ่ซึ่งเรียกว่า "ผ้าคุม" กลุ่มไหล่

หลักฐานที่ทำให้ทราบว่าสตรีล้านนาสมัยก่อนไม่สวมเสื้อปรากฏในเพลงกล่อมเด็กของชาวล้านนาตอนหนึ่งมีเนื้อความว่า

"โอเอียบเหบ	หมืน้งออกคอก
โสมันออก	ยาวพอกยาววา
คัดไม้สามป่อง	<u>มาหนึ่มมสาว</u>
มะเขือขาว	ทนนำจน ๆ..." ³

ข้อความ "คัดไม้สามป่อง มาหนึ่มมสาว" สะท้อนให้เห็นว่าสตรีล้านนาไม่ได้อสวมเสื้อ จึงได้มีคำกล่าวเช่นนี้ สตรีล้านนาเริ่มสวมเสื้อหลังจากที่พวกเงี้ยวหรือไทยใหญ่ก่อการจลาจลที่เมืองแพร่ ทางกรุงเทพฯจึงส่งทหารมาปราบ ทหารที่เกินทางมาบางกลุ่มมีส่วนทำให้การแต่งกายของสตรีล้านนาเปลี่ยนแปลงโดยเริ่มหันมาสวมเสื้อห่อหุ้มร่างกายให้มิดชิดตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา⁴

เนื่องจากมีธรรมเนียมว่าสตรีล้านนาเมื่อเริ่มเป็นสาวจะต้องหัดปั่นฝ้ายทอดผ้า ดังนั้นเครื่องนุ่งห่มที่ใช้จึงเป็นผ้าที่ทอด้วยมือ ในหนังสือประกอบการแสดงนิทรรศการเอกลักษณ์การแต่งกายพื้นเมืองเชียงใหม่⁵ กล่าวถึงเสื้อของสตรีล้านนา สรุปได้ว่า สตรีล้านนาสวมเสื้อคอกลมตัวหลวมติดกระดุม

¹ สัน สีสมาทรวง โครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังล้านนา หน้า 13, 21

² ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูเชียงใหม่ นิทรรศการเอกลักษณ์การแต่งกายพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 23

³ อมุด จันทน์หอม "โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากเพลงกล่อมเด็กภาคเหนือ"

สังคมศาสตร์ 2 : 70 - 117 ตุลาคม 2525 - มีนาคม 2527

⁴ บุญเสริม สาตราภัย อภิตถาณนา หน้า 19

⁵ ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูเชียงใหม่ นิทรรศการเอกลักษณ์การแต่งกายพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 15 - 39

ที่เรียกว่า "มะตอมเต็บ" หรือมกเชือก สตรีที่เป็นสาวสวมเสื้อชั้นในซึ่งเป็นเสื้อคอกลมขนาดพอดีตัว เรียกว่า "เสื้ออก" สตรีล้านนาที่สูงอายุจะสวมเสื้ออกแล้วไขว่ตามห่มเฉียงเวลาไปวัด สำหรับเด็กและเด็กสาวจะสวมเสื้อชั้นในที่เรียกว่า "เสื้อบาทยอย" ซึ่งเป็นเสื้อตัวหลวมจับหาง ๆ ทั้งด้านหน้าและด้านหลังแล้วไขว่ก้นทอดขอบตัวเสื้อด้านบนและไขว่หรือค้ายัดทำเป็นแขนเย็บติดกับขอบเสื้อ ต่อมาสตรีล้านนานิยมสวมเสื้อเข้ารูปคอกลมหรือคอแหลม ผู้ที่นำเสื้อแบบนี้เข้าเผยแพร่ในล้านนาคือ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี ซึ่งเป็นพระราชชายาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แบบเสื้อของสตรีล้านนาในเวลาที่อามีหลายแบบและไม่ว่าจะเป็นแบบใดก็ตามส่วนมากมักจะเป็นเสื้อแขนยาว ทั้งนี้เพื่อจะได้กันแดดในเวลาทำงานตามไร่ นา¹

สตรีล้านนานิยมสวมผ้าถุงหรือผ้าซิ่นลายขวางทอเอาดีค่า เจาะช่องเอาทอควยผาฝ่ายผ้าซิ่นแบบนี้เรียกว่า "ซิ่นก่านคอควาย"² ต่อมาในสมัยเจ้าแก้วนวรัฐนิยมนุ่งผ้าซิ่นตีนรวกคือ ทอเชิงและเอาตลอดโดยไม่มีการเย็บทอ และเริ่มนิยมนุ่งผ้าซิ่นลวดลายสลับสีจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

สำหรับทรงผมสตรีล้านนานิยมไว้ผมยาวแล้วเกล้ามวยเสียบเป็นปึกผม ซึ่งอาจจะทำด้วยทอง เงิน นาก แล้วเสียบธูปหางครุฑครีว และยังนิยมเห็นดอกไม้ เช่น ดอกเอื้อง ดอกขจร ฝ้ายผมหงอก การเกล้ามวยของสตรีล้านนาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "เกล้าผมโอโธ"³

การที่สตรีจะเกล้าผมให้งามนั้นจะต้องมีผมยาว คำ และตก จึงจะได้ผมผมนขนาดใหญ่ ซึ่งถือว่าเป็น "เกล้าผมงาม" สตรีใดที่มีผมน้อยมักจะใช้ "ซอง" * บูกรวมกับผมจริงแล้วจึงเกล้ามวย ต่อมาสตรีล้านนานิยมเกล้าผมแบบใหม่เรียกว่า เกล้าผมแบบญุ่น หรือเกล้าผม "แบบสาวเครือฟ้า"⁴ หรือเกล้าผมแบบพระราชชายา ทั้งนี้เพราะพระราชชายาเจ้าดารารัศมี

¹ สงวน โชติสุขรัตน์ ไทยยวน - คนเมือง หน้า 224

² ประทอง นิมมานเทมิต มหาชาติล้านนา : การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณกรรมท้องถิ่น หน้า 19

³ มี พยอมยงค์ และนรินทร์ชัย พัฒนวงศ์า วิถีชีวิตและค่านิยมของชาวล้านนาไทย หน้า 17

* ซอง หมายถึง ผมจริง ๆ ของคนอื่นซึ่งเอามารวมกันและใช้ครั้งครั้งติดกันให้แน่นเวลาเกล้าผมจะใช้ของบูกรวมกับผมจริง เพื่อให้เกล้าผมมีขนาดใหญ่

⁴ อธิขาร (นามแฝง) "เกล้าผมงาม" ใน นิยายเมืองเหนือ หน้า 52

เป็นผู้นำมาเผยแพร่เมื่อคราวที่เสด็จกลับเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2457¹ การเกล้านมแบบญี่ปุ่น นิยมในราชสำนักคน ต่อมาจึงนิยมแพร่หลายในหมู่สตรีที่เป็นลูกหลานเจ้านายและสตรีสามัญชน การเกล้านมแบบญี่ปุ่นนี้ของ ไชยอนุ่นนั้นสอดเข้าไปใตผมจริงเพื่อให้ผมโป่งแล้วเอาผมจริงมา พันให้แบนเนียนโดยการแบ่งผมคานหนาเอาคายนอกไว้แล้วเอาผมมาคั้นระหว่างกระหม่อมกับ ขายผม และรวบผมเข้ากับผมคานหลังส่วนที่แบ่งไว้ จึงให้ขึ้นเห็นท้ายทอยเพื่อให้เป็นที่ยึดของ มวยผม²

นอกจากนี้แล้วมีทรงผมแบบอื่น ๆ อีก เช่น ผมโป่ง ผมบันทึย เป็นต้น ต่อมาปลายสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการคัดผมควยก็มีการถอนและย้อมใหญ่ แต่อย่างไรก็ตาม การเกล้านมแบบญี่ปุ่นหรือแบบสาวเครือฟ้าก็ยังคงเป็นที่นิยมในชนบท³

อนึ่ง ในการดูแลรักษามัน สตรีล้านนานิยมใช้น้ำมันผมที่ทำจากพืช เช่น มะพร้าว ละหุ่ง โดยกลั่นเองแล้วผสมด้วยเครื่องหอมและสีผึ้ง และเมื่อจะสระผมก็นิยมใช้ไม้มกิดที่มกลิ่นหอม กับผมบ่อยมักรวมกันแล้วต้มให้เดือด ชงยา แล้วกรองเอากากทิ้งจะได้น้ำยาสระผมตามธรรมชาติ

การเกล้านมของสตรีล้านนาปรากฏในเพลงกล่อมเด็กดังนี้

"เกล้านมจิกนิก	ชายพริกคืบพริกหนุ่ม
เกล้านมญี่ปุ่น	ชายบาแควงกลา" ⁴

นอกจากนี้สตรีล้านนายังนิยมใช้เครื่องประดับที่ทำด้วยทอง เงิน นาก สตรีสูงศักดิ์นิยม สวมตุกั้ม (ตุ้มตะคัน) หรือลายดอกหมากและนิยมสวมตุ้มหู (ลานหู) สตรีสามัญชนใช้ใบลาน นวนกลมสอดเข้าไปในหูที่เจาะไว้หรืออาจใช้แผ่นโลหะทำเป็นแผ่นแล้ววานในลักษณะเดียวกับ ใบลานที่ปลายก้านมีเกลียวสำหรับหุ้กดึง เครื่องประดับแบบนี้เรียกว่า "ระกัล" ซึ่ง สตรีล้านนา

¹ ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูเชียงใหม่ นิทรรศการเอกลักษณ์การแต่งกายพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 43

² อลิษาร่า (นามแฝง) "เกล้านมงาม" ใน นิยายเมืองเหนือ หน้า 53 - 54

³ อ. หน้า 58

⁴ ลมูล จันทน์หอม "โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากเพลงกล่อมเด็ก" ใน สังคมศาสตร์

ยังนิยมสวมกำไลแขนและกำไลข้อมือในโอกาสพิเศษด้วย¹

ประเพณีแหวสาว

การแหวสาวเป็นประเพณีของชาวล้านนาที่ปฏิบัติกันมาแต่โบราณ และปัจจุบันยังมีประเพณีนี้ในท้องถิ่นชนบทของล้านนาบางแห่ง

การแหวสาวของชาวล้านนาเริ่มจากการที่ "บ่าว" หรือชายหนุ่มที่อายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไปไป "แหวสาว" คือไปเที่ยวบ้านของสาวเพื่อสนทนาเกี่ยวกับพราดกันหลังจากที่ได้รับประทานอาหารเย็นแล้ว บาวจะเดินทางไปแหวสาวทั้งที่อยู่ในหมู่บ้านของตนและหมู่บ้านอื่น การไปแหวสาวของบาวอาจจะเดินทางไปตามลำพังหรือไปเป็นกลุ่มและมักจะเอาเครื่องดนตรี เช่น ซึง สะล้อ เปียะ ไปด้วย ระหว่างการเดินทางไปแหวสาวและกลับจากแหวสาวตนก็มักจะเล่นดนตรีและขับลำนำที่เรียกว่า "จอย" แสดงความในใจ คราวครวญถึงคนรักหรือตัดพ้อทอวาคนรัก เช่น จอยขณะเดินทางไปแหวสาว พรรณาความในใจว่าทองการสาวมาเป็นคู่ครองและสารภาพว่าไม่เคยรักใคร่เท่า

"สาวเหยสาว อายมาพ้อง หวังใดเป็นคู่ครองแบบ
ยามเดือนสองฟ้า คาวกับแสง พี่เหลียวอเบง
เฝ้าแห่งเจ้า พี่รักไผ เหนานองเนา ในโขงจมูกโลกนี้"²

จอยขณะเดินทางกลับ พรรณาว่า คึกมากแล้ว น่าคงกำลังตกขื่อไหนนอนหลับ
ที่จะกลับแล้วและขอโทษเมตตาสงสาร ขอให้เหวคาช่วยปลุกรักษานองควย

¹ ศูนย์วัฒนธรรมมหาวิทยาลัยครู เชียงใหม่ นิทรรศการเอกลักษณ์การแต่งกายพื้นเมือง เชียงใหม่
หน้า 40

² อุดม รุ่งเรืองศรี ไหวหารลลนา หน้า 11

"เก็บมาชอยลอม น่ายอบทองเตย หลับเเตะสาวเฮย
 จักเมื่อแล้วชา บอีนดูตัว บอีนดูหน้า จักยกพากลาจากยาย
 ขอเวทศา อยู่โยงเซกคาย รั้งฆานองหลาคำญิง"¹

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนกุล² กล่าวถึงการนำเครื่องดนตรีไปเฝ้าสาวและการจอยขณะ
 เดินทางเพื่อจุมพืงหมายดังนี้

1. เพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลิน
2. เพื่อเป็นสัญญาณให้เพื่อนทราบว่าตนเดินทางในลักษณะมิตร
3. เพื่อเป็นสัญญาณให้สาวรู้ตัว

นอกจากนี้แล้วในกรณีพิพาทไปเฝ้าสาวตามลำพังการเล่นดนตรีและการจอยจะเป็นเพียง
 กลายเหงาใดเป็นอย่างดี

บ่าวที่ไปเฝ้าสาวส่วนมากจะเป็นโสด คนที่แต่งงานแล้วจะไม่เฝ้าสาวอีกแต่อาจจะ
 มีบางและมักจะเป็นที่รังเกียจของสาวยิ่งเป็นพอมหายยิ่งรังเกียจ สาวอาจจะใช้ถ้อยคำรุนแรง
 เช่น พอมหายพอรางจะเอามาทำไม ไชเหาะเเตะแทนจะกรอเสียดีกว่า

"พอมหายพอราง เอามาเียะหยัง เอาคีนะมัง เเตะต่างบะคอก"³

สำหรับฝ่ายสาว สตรีล้านนาที่อายุ 15 ปีขึ้นไป ถือว่าเป็นสาวแล้ว เรียกว่า "สาวจี่"
 หรือสาวนอย ตามธรรมเนียมโบราณสตรีล้านนาเมื่อเป็นสาวจะต้อง "อุนนอก" หรือ "อุนวง"
 ซึ่งหมายถึงการที่สาวออกมานั่งนอกชานหรือที่เรียกว่า "เต็น" หลังจากรับประทานอาหารเย็นแล้ว
 และจะทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปคอย เช่น ผาหมาก แกะกระเทียม บั่นฝ้าย ทอผ้า เป็นต้น
 รอคอยการมาเฝ้าของบ่าว บิดามารดาจะเปิดโอกาสให้ลูกสาว "อุนว" เพื่อเลือกคู่ครองให้

¹ อุดม รุ่งเรืองศรี โวหารล้านนา หน้า 69

² ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนกุล การศึกษาเปรียบเทียบคำอุทานล้านนาและฉญาเกี้ยว
ของอีสาน หน้า 11

³ อุดม รุ่งเรืองศรี ด.ค. หน้า 62

ตรงกับรสนิยมและความพอใจของคน ดังนั้นเมื่อมีข่าวมาแฉว่าบิดามารดาจะเปิดโอกาสให้ลูกสาว
 ญาวตามลำพัง

การอยู่นอกของสาวเป็นไปตามความพอใจไม่มีการบังคับ ถ้าหากสาวไม่พอใจว่าคนใด
 จะไม่ออกมาอยู่นอกก็ได้ และในขณะที่ญาวเมื่อมีเรื่องไม่พอใจก็สามารถใช้ตอคำที่รุนแรงได้
 ในทำนองเดียวกันเมื่อพอใจว่าคนใดก็สามารถใช้ตอคำแสดงความในใจได้ นับว่าประเพณี
 แฉสาวได้สะท้อนให้เห็นถึงเสรีภาพในการเลือกคู่ครองของชาวลานนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 การเลือกคู่ครองของสตรี แต่เสรีภาพในการเลือกคู่ครองถึงกล่าวจะต้องอยู่ในขอบเขตของการ
 นับถือผี กล่าวคือ ชาวลานนามีถือผีบรรพบุรุษ เรียกว่า ผีปู่ย่า เชื่อกันว่าผีปู่ย่าจะคอยดูแล
 คุ้มครองบุตรหลานให้ประพฤตินอยู่ในกรอบของประเพณีอันดีงาม ถ้าหากผู้ใดประพฤติเสื่อมเสีย
 หรือละเมิดประเพณีก็จะทำให้ผีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา ประเพณีแฉสาวก็เช่นเดียวกันแม่จะเปิด
 โอกาสให้สาวสาวเลือกคู่ครองตามความพอใจ แต่ก็ต้องอยู่ในขอบเขตของประเพณี กล่าวคือ
 ถ้าหากสาวสาวละเมิดประเพณีอาจจะโดยการได้เสียก่อนแต่งงาน หรือสาวสาวถูกข่มขืน
 ต้องตัวสาว หรือสาวสาวลงดำเขาไปในเขตหามอื่นใดนอกเหนือของสาว การกระทำในลักษณะ
 ที่กล่าวมานี้ถือเป็นการกระทำที่ละเมิดประเพณีเรียกว่า "ผิดผี" จะต้องมีการชดเชยชดชวยมาโดย
 บาวจะต้องนำเอาหัวหมูหรือไก่ต้ม 1 คู่ คอกไม้ ขุนเทียน และเงิน ค่าเสียผีไปให้แก่ฝ่ายสาว
 เพื่อจะไต่ทำพิธีเซ่นไหว้ขอมาต่อไป การเสียผีมี 2 ลักษณะดังนี้

1. ใส่เอา

2. ใส่ไมเอา²

ใส่เอา หมายถึง กรณีที่ผิดผีแล้ว บาวและสาวยินยอมรวมชีวิตกัน

ใส่ไมเอา หมายถึง กรณีที่ผิดผีแล้ว บาวหรือสาวฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่พอใจร่วมชีวิตกัน
 การใส่ผีแบบไมเอาจะไม่ปรากฏ ส่วนมากจะเป็นแบบที่ 1 คือใส่เอาทั้งนี้เพราะส่วนมาก
 การผิดผีจะเกิดขึ้นเมื่อสาวสาวตกลงเป็นคู่ครองกันจึงผิดผีเพื่อฝ่ายสาวจะได้แจ้งให้บิดามารดา

¹ สงวน โสธิสุขรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ หน้า 75

² ก. หน้า 81 - 82

และจะได้จัดการแต่งงานให้ถูกต้องตามประเพณีต่อไป

อนึ่ง การนิยมนั้นไม่ได้หมายความว่าพอเห็นสาวก็ทรงเข้าไบนิดหนึ่งก็ การกระทำเช่นนี้ ถือว่าเป็นการถูกจะถูกล้างสมองอย่างรุนแรงและยังต้องตกเป็นจำเลยในข้อหาอนาจาร ซึ่งกฎหมาย จะอนุโลมให้ตามประเพณี ดังปรากฏในกฎหมายพระเจ้านาน ซึ่งบัญญัติไว้ว่าชายใดทำให้หญิงสาว มีมลทินจะต้องรับผิดชอบโดยเสียค่าหมั้นชดเชยบรรพบุรุษ¹

ประเพณีเฒ่าสาวของชาวลานนานอกจากจะให้อิสระในการเลือกคู่ครองแล้วยังมีลักษณะ พิเศษอีกประการหนึ่งคือ การสนทนาเกี่ยวกับพราสรัระหว่างหนุ่มสาวชาวลานนานั้นจะไม่ใช่ออวยคำ บรรณาเฉพาะให้ออวยคำให้สัมผัสคล้องจองกันและมีความหมายลึกซึ้ง บางคำแฝงปริศนาที่ผู้ฟังจะต้อง เข้าใจ ภาษาหรืออวยคำที่ใช้ในการเฒ่าสาวถือเป็น "ภาษากวี" เพราะรูปแบบของการใช้ภาษา แบบนี้คล้ายลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่มีลักษณะเฉพาะของล้านนา

บทสนทนาของเฒ่าสาวในขณะที่มีการเฒ่าสาวเรียกว่า "คำควา คำเคื่อ" หรือ "คำหยอกสาว" หรือ "คำอุบาวอสาว" เฒ่าและสาวต้องเรียนรู้และจดจำคำอุบาวอสาว โดยจะได้รับการถ่ายทอด สืบต่อกันมาและส่วนมากจะจำมาจากนิทานพื้นบ้านที่วันนำมาแต่งเป็นควา เช่น เจ้าสุวัตร หงส์หิน เป็นต้น นอกจากจะเรียนรู้โดยการจำเฒ่าเลือกมาใช้ในการสนทนาโต้ตอบกันแล้ว บางครั้งจะต้อง อาศัยปฏิภาณของตนเองในการโต้ตอบกับอีกฝ่ายหนึ่งด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าคำอุบาวอสาวหรือ "การเฒ่า เฒ่าจรรยาภักดิ์ของหนุ่มสาวถือได้ว่าเป็นศิลปะที่ละเอียดเมื่อยิ่งนัก"² เป็นเรื่องที่ต้องเรียนรู้ และฝึกฝน เฒ่าหรือสาวใดที่เคียดแค้นคนเฒ่าสาวเฒ่าจะยอมจะเป็นพินชมของอีกฝ่ายหนึ่ง โดยเฉพาะ อย่างยิ่งถ้าสาวใดมีความมั่งคั่ง เฒ่ามักจะมาเฒ่าเพื่อ "ปะทะคารม" ถึงเฒ่าสาวนั้นจะคอยในเรื่อง ความงามก็ตาม

การอุบาวอสาวทำให้เฒ่าสาวทราบลักษณะนิสัย ความคิด ความต้องการ ความรู้สึกของ แต่ละฝ่าย และยังทำให้ทราบถึงความสามารถในการทำงานของฝ่ายสาวด้วย ทั้งนี้พิจารณาจาก การทำงานของสาวในขณะที่เฒ่ามาเฒ่า เฒ่าอุบาวอสาวแล้วทางฝ่ายทางพอใจซึ่งกันและกันถือว่า

¹ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ กฎหมายพระเจ้านานตำนานพระเจ้าไห้ หน้า 8 - 9

² อุดม รุ่งเรืองศรี ไวยาทรล้านนา หน้า 2

เป็น "ตัวขอตัวแม่" หรือรู้รักกันแล้ว การสนทนาโต้ตอบของบ่าวสาวในช่วงนี้จะใช้คำพูดธรรมดา ภาษากายหรือคำกาวคำเคื่อจะใช้โต้ตอบกันในการแสสาวระยะต้นเท่านั้น¹

การแสสาวจะแสเฉพาะในเวลากลางคืนหลังจากรับประทานอาหารเย็นแล้วเท่านั้น ไม่ปรากฏว่ามีการแสสาวในเวลากลางวัน ทั้งนี้เพราะเป็นเวลาทำงานและในคืนเดียวกัน บ่าวจะขึ้นไปแสสาวคนหนึ่งเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ถ้าหากขึ้นไปแสสาวคนเดียวสองครั้ง ถือว่าผิดธรรมเนียมจะเป็นที่รังเกียจของสาวและอาจจะไม่ตอบรับเมื่อบาวคนนั้นมาแสในคืนต่อไปและในกรณีที่ไม่บาวทางถิ่นมาแสสาวในหมู่บ้าน บาวในหมู่บ้านเดียวกันต้องเป็นฝ่ายเสียสละให้โอกาสบาวทางถิ่นไปแสสาวก่อน เป็นการให้เกียรติ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าประเพณีแสสาวเป็น "ประเพณีที่เสียสละ"² ทั้งยังสอนให้เป็นคนใจกว้างรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และที่สำคัญคือ ไม่เห็นแก่ตัว และให้เกียรติผู้อื่นด้วย

หนุ่มสาวชาวฉานนอกจากจะมีโอกาสพบกันตามประเพณีแสสาวแล้วยังพบกันในโอกาสอื่น เช่น งานเทศกาลต่าง ๆ เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง เป็นต้น งานเทศกาลดังกล่าวจะมีการละเล่นพื้นเมืองที่หนุ่มสาวจะมีโอกาสร่วมสนุกสนานกัน นอกจากนี้แล้วยังพบกันในงานบุญ เช่น งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานบวช งานฉลองกฐิน เป็นต้น งานเหล่านี้จะมี "วันดา" ซึ่งเป็นวันเตรียมข้าวของเครื่องใช้ ตลอดจนอาหารสำหรับทำบุญในวันรุ่งขึ้น หนุ่มสาวจะมาช่วยทำงานและได้พบปะสนทนากัน อนึ่ง ระบบการทำงานในไร่นาของชาวฉานน่าเป็นระบบการทอแทนแรงงานซึ่งกันและกันเรียกว่า "การเอาแรง" หนุ่มสาวจึงมีโอกาสพบปะกันในวันเอาแรงนี้ด้วย การสนทนาของหนุ่มสาวในโอกาสที่กล่าวมานี้จะสนทนากันด้วยถ้อยคำธรรมดา แต่อาจจะใช้คำกาวคำเคื่อบ้าง เพื่อความสนุกสนานแก่โดยทั่วไปแล้วไม่นิยม คำกาวคำเคื่อจะใช้เฉพาะการอุปมาอุปไมยในเวลากลางคืนเท่านั้น

¹ ทรงศักดิ์ ปรารักษ์ธนากุล การศึกษาเปรียบเทียบคำอุปมาอุปไมยชาวฉานกับพม่าเกี่ยวกับของอีสาน หนา 30

² พระยาอนุমানราชชน ประเพณีเนื่องในงานแต่งงานและประเพณีเนื่องในการปลูกเรือน โดยเสฐียรโกเศศ (นามแฝง) หนา 132

ปัจจุบันประเพณีแฉ่วสาวนั้นจะเป็นประเพณีที่จารีกรอยู่ในความทรงจำของชาวล้านนา และจะเป็นเพียงประเพณีที่เป็นลายลักษณ์อักษรไม่ใช่ประเพณีที่มีชีวิต ทั้งนี้เนื่องมาจากอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกเข้ามามีบทบาททำให้ประเพณีเก่าแก่ของล้านนาเสื่อมความนิยมและในที่สุดจะเหลือเพียงความทรงจำที่เล้าลืบทอดกันมาเท่านั้น

ประเพณีแต่งงาน

การแต่งงานเป็นการเริ่มต้นชีวิตครอบครัวซึ่งจะต้องอยู่ร่วมกันในสังคมโดยพิธีรับรองตามจารีตประเพณีของแต่ละสังคม พิธีรับรองดังกล่าวมีส่วนคล้ายคลึงกันตรงที่เป็นการประกาศให้สมาชิกในสังคมทราบสถานภาพใหม่ของคู่แต่งงาน แต่ละแตกต่างกันในรายละเอียดหรือขั้นตอนของพิธี ทั้งนี้เนื่องจากการดำเนินชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละสังคมย่อมแตกต่างกัน

ชาวล้านนาเรียกการแต่งงานว่า "กินแขก" หมายถึง การเชิญแขกหรือผู้มาร่วมรับประทานอาหารในงานพิธีมงคล¹ นอกจากนี้ยังเรียกการแต่งงานว่า "เอาตัวเอาเมีย"² หมายถึงการเก็บสามีภรรยาที่ตนเอง การกินแขกหรือการเอาตัวเอาเมียเป็นประเพณีที่สืบเนื่องมาจากประเพณีแฉ่วสาว ซึ่งเป็นประเพณีที่เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้ถกคุกรุ่นตามธรรมเนียมและความพอใจของตน ประเพณีนี้ให้สิทธิสตรีในการเลือกคู่ครองด้วยตนเอง แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องอยู่ในกรอบของการนับถือผีป่าหรือผีบรรพบุรุษ หลังจากที่ "อูบาวอูสาว" และตกลงเป็นคู่ครองกันแล้วอาจจะมีการฉีกผีโดยได้รับความยินยอมจากฝ่ายสาว หรืออาจจะไม่มีการฉีกผีแต่จะมีการทาบหมากที่เรียกว่า "จาเต็ง" หลังจากนั้นจะมีพิธีแต่งงานซึ่งจะแตกต่างกันไปบ้างสำหรับบุคคลที่มีฐานะทางครอบครัวแตกต่างกัน ความแตกต่างดังกล่าวหมายถึงความเอิกเกริกของพิธี แต่โดยทั่วไปแล้ว การแต่งงานของชาวล้านนามีลักษณะเรียบง่าย ไม่จัดงานใหญ่โต ยกเว้นงานแต่งงานของ

¹ มีผี พยอมยงค์ วัฒนธรรมล้านนาไทย หน้า 34

² สว่าง โชติสุขรัตน์ ไทยवन - คนเมือง หน้า 217

คหบดีหรือผู้ที่มีฐานะดีจะมีงานเลี้ยงซึ่งเรียกว่า กินแขก¹

การเตรียมการสำหรับพิธีแต่งงานของชาวลานนาส่วนมากสตรีเป็นฝ่ายเตรียมเครื่องนอน เช่น มุ้ง หมอน พินอน ตลอดจนเครื่องใช้อื่น ๆ ทั้งนี้เพราะธรรมเนียมของชาวลานนาถือว่า กรอบครัวใดมีลูกสาวเมื่อแต่งงานเข้าช่วยสามารถจะทองธรรมสิ่งสอนให้มีความสามารถในการเย็บปักถักร้อย ปั่นฝ้าย ทอผ้า ตลอดจนเรียนรู้งานในครัวเรือน เป็นการฝึกลูกสาวให้เป็นแม่เรือนที่ดีต่อไป ด้วยเหตุนี้การเตรียมเครื่องใช้ในครัวเรือนจึงเป็นหน้าที่ของสตรี

พิธีแต่งงานเริ่มหลังจากผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงไปเจรจาถามหมากับผู้ใหญ่ฝ่ายชายหลังจากนั้น ฝ่ายชายจะหา "มิดจันท์วันต์"² คือฤกษ์ยามที่เป็นมงคล ทั้งนี้โดยการเอาวันเดือนปีเกิดของ บ่าวสาวให้อาจารย์คำนวณเวลาที่ เป็นมงคล และมีชื่อยกเว้นว่าทองไม่โชรชะเขาพรรณา เพราะเชื่อกันว่าการแต่งงานในระหว่างพรรษาเป็นการถูกโมโหเคาะพระศาสนา³ นอกจากนี้ ยังถือเคล็ดแต่งงานในเดือนคู่ ไม่นิยมแต่งงานเดือนคี่ พิธีแต่งงานของสามัญชนส่วนมากจะไม่มีพิธีรีตอง เมื่อถึงเวลาค่ำทุกคนแล้ว ฝ่ายเจ้าบ่าวจะนำเอาของใช้อันมีค่า เช่น ดาบ กุญแจของ เกินทางไปบ้านเจ้าสาวอาจจะมีเพื่อนไปส่งหรือไปตามลำพัง เมื่อไปถึงบ้านก็มอบของแก่เจ้าสาว แล้วสนทนากับบิดามารดาของ เจ้าสาวสักครู่หนึ่งแล้วเข้าไปในห้องเป็นอันเสร็จพิธี⁴ แต่การแต่งงานของคหบดีจะจัดเป็นพิธีใหญ่โต กล่าวคือ เมื่อถึงวันที่เป็นมงคล ผู้ใหญ่ฝ่ายสาวจะจัดคนที่มีความดี ถือพานดอกไม้ขลุ่ยพี่ขลุ่ยมารับขบวนเจ้าบ่าว เมื่อขบวนเจ้าบ่าวมาถึงก็จะมีการกั้นประตู ซึ่งเจ้าบ่าว จะต้องจ่ายเงินหรือสิ่งของตามที่คนกั้นประตูเรียกกรอง การกั้นประตูนี้เข้าใจว่าสืบเนื่องมาจากการแต่งงานในสมัยแรกเริ่มมนุษย์อยู่รวมกันฉันสามีภรรยาโดยการฉุดคร่า ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็น

¹ ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล การศึกษาเปรียบเทียบคำอวดสาวลานนากับผญาเกี้ยว ของอีสาน หน้า 38

² สังฆะ วรรณสัย "ประเพณี" ใน ลานนาไทยคดี หน้า 98

³ วลี พยomyงค์ "ความเชื่อและประเพณีลานนาไทย" ใน ลานนาไทย หน้า 143

⁴ ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล อ.ค. หน้า 38

การซื้อขายและได้พัฒนาเป็นการอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความพอใจ¹ ลักษณะการกันประทุ การจ่ายเงิน และสิ่งของ เพื่อให้ขบวนเจ้าบ่าวพานไปโคสะทอนให้เห็นร่องรอยของธรรมเนียม การแต่งงานในสมัยโบราณ ซึ่งได้พัฒนาสืบต่อมานั่นเอง

ขณะที่กันประทุทั้งสองฝ่ายจะสนทนาโต้ตอบด้วยถ้อยคำที่เป็นมงคล * จากนั้นจึงเป็นพิธี เรียกขวัญบ่าวสาวโดยอาจารย์ผู้ทำพิธี เรียกขวัญซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่บ้านหรือในท้องถิ่นหลังจาก เรียกขวัญเพื่อเป็นสิริมงคลแก่บ่าวสาวแล้วจะมีการผูกข้อมือและอวยพรให้คู่แต่งงานมีความสุข ความเจริญและอบรมสั่งสอนให้รู้หลักในการครองเรือน

ขั้นตอนและรายละเอียดของประเพณีแต่งงานของชาวล้านนาอาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและสภาพสังคม แต่มีธรรมเนียมซึ่งปฏิบัติต่อกันมาแต่โบราณคือ ในพิธีแต่งงานจะต้อง มีการเสียผีหรือเซ่นไหว้บรรพบุรุษของฝ่ายหญิง โดยนำเอาหัวหมู ** 1 หัวหรือไก่ต้ม 1 คู่ คอกโมขูปเตียนและเงินจำนวนหนึ่ง เป็นเงินค่าเสียผี สมัยก่อนใช้เงินแทหรือเงินรูปของอินเคียบ 2 - 3 แทบ ต่อมาใช้เงินบาทแทน จำนวนเงินในการเสียผีไม่แน่นอนแล้วแต่ฝ่ายสาวจะเรียกครอง และถ้าฝ่ายบ่าวยากจนแต่เป็นคนดี บิดามารดาของฝ่ายสาวอาจจะไม่เรียกเงินค่าเสียผีก็ได้² แต่ต้องมีการเซ่นไหว้บรรพบุรุษเพื่อแจ้งให้ทราบวามครบถ้วนแต่งงานแล้วและยังเป็นการแสดงออกถึงความเคารพกตัญญูต่อบรรพบุรุษอีกโสดหนึ่งด้วย

นอกจากต้องเสียผีแล้วยังต้องมีการ "ไขว้ผี" โดยฝ่ายเจ้าบ่าวเตรียมคอกโมขูปเตียน อย่างน้อย 4 คู่ หลังจากขบวนเจ้าบ่าวพานประทุที่ฝ่ายเจ้าสาวแล้ว ผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายจะ เอาคอกโม

¹ พระยาอุมมานราชชน ประเพณีเนื่องในงานแต่งงานและการปลูกเรือน โดย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) หน้า 103

* คุรายละเอียดยใน สิ่งชะ วรณาลัย "ประเพณี" ใน ล้านนาไทยคดี หน้า 99 - 100

** ก่อนพิธีแต่งงานฝ่ายเจ้าบ่าวต้องถามฝ่ายเจ้าสาวว่าต้องเซ่นไหว้บรรพบุรุษฝ่ายเจ้าสาว ความหมั้นหรือไก่อ เพื่อจะได้เตรียมให้ถูกต้อง คุรายละเอียดยจาก ไกรศรี นิมนานเหมินท์ "ความรู้ พื้นฐานล้านนาภาคใต้ : ศาสนาและวัฒนธรรม" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรม ล้านนา เล่ม 1 หน้า 102 - 103

² สงวน โชติสุขรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ หน้า 45

รูปเขียนดังกล่าวเป็นเก็ดควาทั้งสองฝ่ายได้ "คอง" กันคือเกี่ยวกันเป็นญาติกัน สรุปแล้วการ
ไขว้ผีเป็นพิธีที่แท้จริงให้บรรพบุรุษทั้งสองฝ่ายรับรู้ว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั่นเอง

หลังจากแต่งงานแล้วส่วนมากคู่แต่งงานจะอาศัยอยู่กับครอบครัวของฝ่ายหญิง เรียกว่า
การอยู่อาศัยแบบมาตาลัย (Matrilocal) ถ้าหากเจ้าสาวเป็นลูกคนสุดท้ายก็จะอาศัยอยู่กับบิดา
มารดาตลอดไปและจะได้รับเรือนของมารดาเป็นมรดก แต่หากเจ้าสาวไม่ใช่ลูกคนสุดท้ายก็จะอาศัย
อยู่กับครอบครัวของภรรยาเป็นระยะเวลาหนึ่งประมาณ 1 หรือ 2 ปี หลังจากนั้นจะ "ลง" คือ
แยกครอบครัวออกไปตั้งหลักแหล่งอยู่ต่างหากอยู่ในบริเวณเดียวกันหรือบริเวณใกล้เคียงกับครอบครัว
ของฝ่ายหญิง ตลอดระยะเวลาที่อยู่กับครอบครัวของฝ่ายหญิงลูกชายจะต้องช่วยทำนา ทำสวน
ทำงานอื่น ๆ และนับถือศาสนาของฝ่ายหญิงจะตั้ง ดังนั้นจึงถือว่าลูกชายเป็นกำลังสำคัญของ ครอบครัว
การทำงานของลูกชายถือเป็นการตอบแทนผู้บรรพบุรุษฝ่ายหญิงและบิดามารดาของเขาคือโดยมรดก
เลี้ยงดูเขา¹ และนับจากแต่งงานแล้วฝ่ายชายมักจะไม่ได้อาศัยอยู่กับครอบครัวเดิม
ของตน ทั้งนี้เพราะถือว่าผู้ชายเป็นฝ่าย "ไปค้าขายกลางคืนกินเรือนหนา" คือเป็นฝ่ายไปอาศัยอยู่
กับครอบครัวของภรรยา ไม่ได้กลับมาเรือนเก่าหรือครอบครัวเดิมของตน ในขณะที่เจ้าสาวถือว่า
ฝ่ายหญิงเป็น "ผู้คาของเกาเฒ่าเรือนหลัง" จะต้องคอยดูแลบ้านเรือนและครอบครัวของตน²
อย่างไรก็ตามการอยู่อาศัยแบบปิตาลัย (Patrilocal) ที่คู่แต่งงานอาศัยอยู่กับครอบครัวของสามี
ก็ปรากฏบ้าง โดยเฉพาะกรณีที่ครอบครัวของฝ่ายชายไม่มีลูกสาวสำหรับสืบทอดมรดกเรือนของ
บิดามารดา ดังนั้นลูกสะใภ้จึงต้องเป็น "สืบทอดแทนเรือน"³ ต่อจากมารดาของสามี

ปัจจุบันการแต่งงานของชาวลานนาส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตก โดยจัดการแต่งงาน
แบบสากลทั่วไป แต่ชาวลานนาส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในแถบชนบทยังคงยึดถือและปฏิบัติตามประเพณี

¹ พอล เทอร์, แจ็ค เด็ม โครงสร้างสังคมของชาวลานนาไทย แปลโดย นฤจร อธิธิจักรวรรดิ
หน้า 173

² พระยาอรรณพราชชน ประเพณีเนื่องในงานแต่งงานและประเพณีเนื่องในการปลูกเรือน
โดย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) หน้า 106 - 107

³ ธีร พยัคฆยงค์ วัฒนธรรมลานนาไทย หน้า 34 - 42

แต่งงานที่ตามมาแต่เดิม โดยเฉพาะการเซ่นไหว้บรรพบุรุษและการเรียกขวัญผู้ซึ่งอยู่แต่งงาน

ประเพณีการเกิด

สมัยก่อนชาวลานนาบางท้องถิ่นมีวิธีการตรวจสอบว่าสตรีตั้งครรภ์หรือไม่โดยการเอาน้ำลายของสตรีนั้นหยดลงใบทองกวาวแล้วแลดูเวลาน้ำนั้นจะละลาย ถ้าน้ำลายนั้นเป็นเมือกเหนียวแสดงว่าสตรีนั้นตั้งครรภ์¹ เมื่อทราบแน่นอนว่าตั้งครรภ์ก็จะปฏิบัติตนตามความเชื่อและธรรมเนียมที่ตามมาโบราณเกี่ยวกับเรื่องอาหารที่ควรรับประทานและไม่ควรรับประทาน ตลอดจนการปฏิบัติตนในด้านต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อป้องกันเหตุร้ายอันอาจจะเกิดขึ้นกับมารดาและทารกในครรภ์²

เบญจา ยอดคำเนิน³ ได้ศึกษาความเชื่อและบริโภคนิสัยของประชาชนภาคเหนือในส่วนที่เป็นความเชื่อและบริโภคนิสัยของสตรีมีครรภ์ สรุปได้ว่า สตรีมีครรภ์ของระมัญจวงเรื่องอาหารและการปฏิบัติตน สตรีมีครรภ์ไม่ควรรับประทานอาหารบางชนิด ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่คล้ายคลึงกันคือ เพื่อให้คลอดง่าย อาหารที่ไม่ควรรับประทาน เช่น

กล้วยน้ำว้าและของหวานทุกชนิด	เชื่อว่าทำให้ทารกอ้วน คลอดยาก
หนังวัวหนังควาย	เชื่อว่าทำให้รกบานในท้อง
มะขาม	เชื่อว่าทำให้รกเหลว
อาหารมัน	เชื่อว่าทำให้ไขมันติดทารก คลอดยาก
อาหารรสจัด	เชื่อว่าทำให้เป็นอันตรายต่อทารก
อาหารที่สตรีมีครรภ์ควรรับประทาน เช่น	
ผักปลัง	เชื่อว่าทำให้ทารกตัวสั้น คลอดง่าย
น้ำมะพร้าว	เชื่อว่าทำให้ทารกผิวสวย ช่วยระงับไขมัน
	ทำให้คลอดง่าย

¹เบญจา ยอดคำเนิน "ความเชื่อและบริโภคนิสัยของประชาชนภาคเหนือของประเทศไทย ใน สังคมและวัฒนธรรมของภาคเหนือของไทย" หน้า 22

²พระยาอุเทนราชชน เกิดและตายประเพณีเกี่ยวกับชีวิต โดย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) หน้า 2

³เบญจา ยอดคำเนิน ล.ด. หน้า 22 - 23

สตรีมีครรภ์จะต้องระวังการประทุพฏิกิบัติในคานต่าง ๆ เช่น ห้ามนั่งคานโค เพราะทำให้คลอดยาก ห้ามสอยใบกล้วยเพราะกลัวว่าทารกในครรภ์จะทำให้มีคตกลงมาถูกท้อง ห้ามคนที่โกศตายเพราะกลัววิญญาณของกนตายจะมาเข้าท้องทำให้มีลูกแฝด ห้ามรับประทานอาหาร อิ่มหมีดังผู้อื่น ห้ามคนปลุกทองคลอคลุกเพราะทารกในท้องของตนจะไปห้ามทารกอีกท้องหนึ่งไม่ให้ เกิด เป็นตน

เมื่อครบกำหนดคลอดจะมี "แม่จาง" หรือหมอตำแยมาทำคลอด เมื่อคลอดแล้วหมอตำแย จะเอาตัวไม้ไผ่ชนิดหนึ่งเรียกว่า "ไม้เสี้ยน" หักสายสะดือของทารกแล้วเอารกที่คตแล้วทาเกลือ กับขมิ้น เอาใบทองหลอดเอาไปฝังใต้ต้นกระดังงา¹ ต่อมาเมื่อหลานนาคเป็นเมืองขึ้นของพม่า ธรรมเนียมการฝังรกใต้ต้นกระดังงาก็เปลี่ยนไปฝังไว้ใต้บันไดแล้วเอาใบหนากกับหนามพุทราสะไว้ เป็นการป้องกันไม่ให้มีมารบกวนทารกซึ่งถือว่ายัง "ขวัญอ่อน" การเอารกฝังไว้ใต้บันไดเชื่อว่า พม่าเกรงว่าจะมีคนมีบุญมาเกิดแล้วถูกอิสรภาพจึงให้เอารกของทารกฝังไว้ใต้บันไดให้คนเหยียบขึ้นลง เพื่อให้บุญบารมีของทารกเสื่อม²

เมื่อทารกคลอดจะจดเวลาไว้เรียกว่า เวลาตกฟากและเนื่องจากสมัยก่อนยังไม่มี นาฬิกาใช้ ดังนั้นจึงจดเวลาจากเงาของแดดในเวลากลางวันและเสียงไก่ขันในเวลา กลางคืน เวลาตกฟากของทารกจะนำไปให้โหรผูกดวงชะตา ตราแผนดวงชะตาของชาวล้านนา เป็นใบลานม้วนกลม³ เมื่อจดเวลาตกฟากแล้วหมอตำแยจะชำระร่างกายของทารกให้สะอาดแล้ว เอาน้ำผึ้งผสมน้ำให้ดื่มเพื่อให้เตาหมดเร็ว จากนั้นจึงเอาทารกวางบนกระดังงาแล้ววางรอบมิให้ถูก แดดลม ถ้าทารกนั้นเป็นเพศหญิงจะเอาค้ายเข็มใส่ในกระดังงาเป็นเคล็ดให้มีความสามารถในการ เย็บปักถักร้อย ถ้าเป็นเพศชายมักจะเอาของมีคมใส่ในกระดังงาเป็นเคล็ดให้เป็นคนดีไม่เป็นคน เกลว

¹ สงวน โชติสุขรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ หน้า 206

² ณี พยอมยงค์ วัฒนธรรมล้านนาไทย หน้า 48

³ พระยาอนุমানราชธน เกิดและตายประเพณีเกี่ยวกับชีวิต โดยเสฐียรโกเศศ

สำหรับมารดาเมื่อคลอดเสร็จแล้วของ "อยู่เคียน" หรือ "อยู่ไฟ" หรือ "อยู่กำ" คือไม่ออกไปไหนมาไหนเป็นเวลา 1 เดือน เรียกสตรีที่อยู่ไฟว่า "แมก้าเคียน" ถ้าเป็นทารกเพศหญิงมารดาต้องอยู่ไฟเป็นเวลา 30 วัน เรียกว่า "เผือกเผือฝ่าย" เป็นเคล็ดว่าลูกผู้หญิงต้องเรียนรู้และมีความสามารถในการปั่นฝ้ายทอผ้า ถ้าเป็นเพศชายมารดาจะอยู่ไฟเป็นเวลา 28 วัน เป็นเคล็ด "หยุกคมหอกเหมตาม" เพื่อให้เป็นชนคี่ การอยู่ไฟนั้นมารดาจะทอง "เขาเส้า" คือรมยาโดยเอาสมทุกชนิด เช่น มะกรูด มะนาว มะขาม และโพลีหรือที่เรียกว่าปูเลยใส่หมอต้ม เอาใบทองบิฟปากหม้อเปิดของให้ไอน้ำออกเล็กน้อยแล้วให้มารดาเบียดอกยกเข้าไบนั่งในนั้นเพื่อรมไอน้ำยา เมื่อรมยาแล้วสองครั้งจึงเอาน้ำยาที่เหลืออาบ

นอกจากทองรมยาแล้วสตรีที่กำลังอยู่ไฟยังต้องดื่ม "น้ำใบเป่า" เพราะเชื่อว่าทำให้มดลูกเขาอุรเร็วขึ้นและจะทองระมิดระวังเรื่องอาหารกลืนก็จะทอง "กักกิน" คืองดรับประทานอาหารบางชนิด เชื่อว่าอาหารบางอย่างรับประทานเข้าไปแล้วทำให้ "นิค" คือเป็นพิษหรือแสลงอาจจะทำให้ไม่สบายเป็นโรค "ลมนิคเคียน" ซึ่งจะมีอาการเวียนศีรษะ ผอม ผิวเหลืองซีดและอาจจะเป็นน้ำค้อ อาหารที่ไม่ควรรับประทานได้แก่อาหารที่ทำจากผักกาด แดงกวา ปลาตุ๋น เนื้อวัว เนื้อควาย อาหารเหล่านี้จะทำให้มารดาไม่สบาย น้ำที่ยังไม่เค็ม อาหารรสจัด ผักตำลึง ผักกาด เหล่านี้เป็นอันตรายต่อทารก ดังนั้นอาหารที่จะรับประทานได้ ได้แก่ ข้าวเหนียวจี่กับเกลือคืออาหารที่ช่วยบำรุงโคแก่หัวปลี ซึ่งเชื่อว่าทำให้มีน้ำนมมาก น้ำวุ้นไฟหรือปูเลยซึ่งว่าทำให้ไฟในท้องแรงเลือดลมคี่¹

ตลอดระยะเวลาอยู่เคียนสตรีผู้เป็นมารดาจะทองอยู่ในห้อง สวมเสื้อผ่าหน้า ๆ เอาผ้าพันท้องและเอาอิฐเผาไฟกับยาสมุนไพรประคบท้องเพื่อให้มดลูกเขาอุรเร็วขึ้น และเมื่อครบกำหนดอยู่เคียนแล้วจะ "ออกเคียน" คือเลิกขอมปฏิบัติต่าง ๆ ตอนที่อยู่เคียนสำหรับการเลี้ยงลูกนั้น

¹ บุญจา ยอดคำเนิน "ความเชื่อและบริโภคนิสัยของประชาชนภาคเหนือของประเทศไทย" สังคมและวัฒนธรรมภาคเหนือของประเทศไทย หน้า 22

สตรีล้านนานิยมเลี้ยงลูกควนนมและไม่ครบ 1 ปี ก็จะให้ลูกถอนนมเรียกว่า "ปีคนนม" การเลี้ยงลูกไม่ได้เป็นหน้าที่ของมารดาแต่เพียงฝ่ายเดียว บิดามีส่วนในการเลี้ยงลูกด้วยในขณะที่มารดาไปทำงานในไร่นา ดังปรากฏในเพลงกล่อมเด็กของชาวล้านนา

"นอนให้ลูกเหนย	หลับตาอวยสวาย
ไผมาขายกควย	บ่จะซ้อหอกัน
แม่เจ้าไปไต่	เป็นจะหมกไผมาหา
แม่เจ้าไปนา	เป็นจะหมกปามาตม
แม่เจ้ามาถึง	จึงคอยตมกัณนม" ¹

นับว่าบิดามารดาตลอดจนปู่ย่าตายายมีส่วนในการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน เพียงแต่บทบาทสำคัญเป็นบทบาทของมารดาเท่านั้น

ลักษณะวรรณกรรมล้านนา

วรรณกรรมล้านนามี 2 ประเภท คือ วรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะ ในบริบทงานพื้นฉบับนี้จะศึกษาเฉพาะวรรณกรรมลายลักษณ์เท่านั้น วรรณกรรมประเภทลายลักษณ์ส่วนมากฉบับนี้เป็นใบลานหรือที่เรียกว่า "ใบหนังสือ" ผู้แต่งหรือผู้คัดลอกจะใส่เหล็กแหลมจาร* ลงในใบลาน คัดลอกจากสิ่งที่ทำจากกานกูด** จุ่มหมึกคำ*** เขียน²

¹ ลมูล จันทนหอม "โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากเพลงกล่อมเด็กภาคเหนือ"

สังคัมศาสตร 2 : 70 - 117 ตุลาคม - มีนาคม 2527

* จาร หมายถึง เขียนด้วยเหล็กซึ่งฝังลงในไม้แผ่นควยหินทำให้แหลมใช้ขีดลงในใบลาน

** กานกูด ไม้เป็นพืชชนิดหนึ่ง ยอดไม่มีลักษณะหนึ่กของ

*** หมึกคำ ทำจากเขม่าไฟผสมกับน้ำ

² ทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนา กูด "แนะนำวรรณกรรมท้องถิ่นล้านนาไทย" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 113

นอกจากจารลงใบลานหรือบนหนังสือแล้วยังมี การจารึกข้อความ เรื่องราวต่าง ๆ ลงบนแท่งศิลา ใบเสมา กรอบประตู กรอบหน้าต่าง ฐานพระพุทธรูป รอยพระพุทธรูป และ หลานเงิน เป็นต้น เรื่องราวที่จารึกในโบราณวัตถุเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีค่าในการศึกษาเกี่ยวกับ สังคมและวัฒนธรรมตลอดจนประวัติศาสตร์บางส่วนของล้านนา

การจารและจารึกวรรณกรรมล้านนานั้นใช้อักษรประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1. อักษรไทยยวน หรือตัวเมือง, ตัวธรรม
2. อักษรสุโขทัย หรือตัวอักษรฝักขาม
3. อักษรขอมไทย หรืออักษรขอมเมือง, อักษรไทยนิเทศ¹

อักษรไทยยวน ตามคตินิยมโบราณใช้จารพระคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นตัวอักษรที่ใช้จารเฉพาะ วรรณกรรมพุทธศาสนาเท่านั้น² ต่อมาในระยะหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคตินิยมนี้เปลี่ยนไป โดยใช้อักษรไทยยวนบันทึกหรือจารวรรณกรรมอื่นนอกเหนือจากวรรณกรรมพุทธศาสนา

ตัวอักษรสุโขทัย เป็นตัวอักษรที่พ่อขุนรามคำแหงประดิษฐ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 1826 พระสุมนเถระเป็นผู้นำอักษรสุโขทัยเข้ามาเผยแพร่ในล้านนาในสมัยพระเจ้ากือนา และได้้นำเอา ธรรมเนียมการทำศิลาจารึกเข้ามาเผยแพร่ด้วย พระสุมนเถระเป็นผู้นำจารึกหลักแรกในล้านนาด้วย อักษรสุโขทัย ได้แก่ ศิลาจารึกวัดพระยืน³

อักษรขอมไทยหรืออักษรไทยนิเทศ เป็นตัวอักษรผสมระหว่างอักษรสุโขทัยและอักษรไทย ยวนแล้วเติมศกตามแบบขอม ดังนั้นจึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อักษรขอมไทย วรรณกรรมที่จารึก ด้วยอักษรขอมไทยเป็นเรื่องเกี่ยวกับตำนานและกวีนิพนธ์ประเภทต่าง ๆ

¹ ทรงศักดิ์ ปรารักษ์ฉันทกุล "แนะนำวรรณกรรมท้องถิ่นล้านนาไทย" ใน รายงาน การสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 113

² สังฆะ วรรณสัย ปริทัศน์วรรณคดีล้านนาไทย หน้า 82

³ อุดม รุ่งเรืองศรี "วิวัฒนาการของสังคมล้านนา" ใน รวมบทความศิลปวัฒนธรรม

ต่อมาหลังจากที่ล้านนา รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของไทยแล้ว พวกมิชชันนารีเดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในล้านนาและโคกระบือตัวพิมพ์อักษรไทยวนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2397 แล้วตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในเชียงใหม่ พิมพ์วรรณกรรมและเอกสารอื่น ๆ เผยแพร่ ภายหลังรัฐบาลประกาศให้ใช้ภาษาไทยกลางเป็นภาษาราชการในล้านนา ชาวล้านนาจึงหันมาสนใจศึกษาภาษาไทยกลางมากขึ้น มีการพิมพ์วรรณกรรมล้านนา โดยเฉพาะวรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมศาสนาเป็นภาษาไทยกลาง¹

ปัจจุบันตัวอักษรล้านนาคงอยู่เฉพาะในวรรณกรรมเท่านั้น ชาวล้านนาส่วนใหญ่ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ แต่มีผู้รู้โคกระบือเป็นภาษาไทยกลางเพื่อเผยแพร่วรรณกรรมล้านนาให้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป

ที่มาและแหล่งเกิดวรรณกรรม

วรรณกรรมล้านนามีแหล่งกำเนิดจากวัด เพราะผู้สร้างวรรณกรรมส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุหรือผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้ว ดังนั้นเมื่อเกิดแหล่งสร้างวรรณกรรม ส่วนใหญ่จึงเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนา กล่าวคือ มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรงหรือเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ได้แก่ นิทานชาดก คำสอน เป็นต้น นับว่าพุทธศาสนามีบทบาทต่อวรรณกรรมล้านนาทั้งในด้านการผลิต เนื้อหา และแนวคิดทางพุทธศาสนา²

เมื่อวรรณกรรมล้านนาส่วนใหญ่คือที่ผลิตจากพุทธศาสนา ดังนั้นวัดจึงเป็นแหล่งกำเนิดและเป็นแหล่งรวบรวมวรรณกรรมล้านนา ประกอบกับความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากการเขียน

¹ อุดม รุ่งเรืองศรี "วิวัฒนาการของวรรณกรรมล้านนา" ใน รวมบทความศิลปวัฒนธรรม ชุด 1 หน้า 4 - 5

² ประกอง นิมนานเหมินท์ "พุทธศาสนากับวรรณคดีล้านนา" ใน ล้านนาไทยคดี หน้า 203 - 233

หนังสือถวายวัดจึงมีผู้นิยมถวายหนังสือวัด จารหรือคัดลอกใบลานถวายวัด ดังนั้น "ครูธรรม หรือหอไตรจึงเป็นเหมือนห้องสมุดรวบรวมต้นฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา"¹ จากการสำรวจใบลานตามโครงการสำรวจและถ่ายไมโครฟิล์มใบลานภาคเหนือของสถาบันวิจัย สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ระหว่าง พ.ศ. 2515 - พ.ศ. 2524 ได้สำรวจวัดในเขตภาค เหนือ จำนวน 301 วัด พบคัมภีร์ใบลาน จำนวน 276,003 ผูก เฉพาะที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ พบใบลานเกือบหนึ่งหมื่นผูก² นับว่าวัดเป็น "ชุมทรัพย์" ของวรรณกรรมโดยแท้

ผู้แต่งวรรณกรรมล้านนา

โดยทั่วไปแล้ววรรณกรรมล้านนามักจะไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมมักจะเป็นชื่อของบุชจารหรือผู้คัดลอก ทำให้เกิดปัญหาในการศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของ วรรณกรรมนั้น ๆ แต่อย่างไรก็ตามถ้าพิจารณาตามรูปแบบ ภาษา เนื้อหาของวรรณกรรม กล่าว ได้ว่า ผู้สร้างวรรณกรรมส่วนมากเป็นสามัญชน คือ เป็นพระภิกษุหรือผู้ที่มาเรียนมาแล้วแทบทั้งสิ้น คนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครองมีส่วนในการสร้างวรรณกรรมน้อย วรรณกรรมล้านนาส่วนมากเป็น วรรณกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อให้สามัญชนอ่าน ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากวีล้านนาไม่นิยมแต่งวรรณกรรม ประเภทสุคติให้พระเกียรติพระมหากษัตริย์ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า "กวีชาวล้านนามีอิสระพอสมควร ที่จะผลิตงานให้มีรูปแบบและเนื้อหาที่ตนปรารถนา"³

วรรณกรรมล้านนาที่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งส่วนมากได้แก่วรรณกรรมประเภทนิทานชาดก สิ่งชะ วรรณด้าย⁴ ให้ความเห็นเกี่ยวกับการที่กวีหรือผู้แต่งไม่จารึกชื่อของตนในวรรณกรรมว่า

¹ ทรงศักดิ์ ปรารักษ์ นกุล "เปรียบเทียบวรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา อีสาน และภาคใต้" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 277

² สมหมาย เปรมจิตต์ "โครงการสำรวจและถ่ายไมโครฟิล์มใบลานภาคเหนือ" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 192 - 197

³ ประกอง นิมมานเหมินท์ "วรรณกรรมล้านนากับสังคม" ใน รายงานการสัมมนา ทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 139

⁴ สิ่งชะ วรรณด้าย ปริทัศน์วรรณคดีล้านนาไทย หน้า 21 - 22

เป็นเพราะนักปราชญ์ชาวล้านนาสมัยก่อนเชี่ยวชาญในการแต่งภาษาน่าดี หากผู้ใดแต่งนิทานหรือเรื่องง่าย ๆ ก็เกรงว่าผู้อื่นจะทำหิและอาจจะเป็นการดกเกียรติของตน ดังนั้นจึงไม่จารึกชื่อเอาไว้ ส่วนเรื่องอรรถกถาหรือคำอธิบายเนื้อความในอรรถกถาเป็นเรื่องที่ของคณความหาหลักฐานอ้างอิงจากคัมภีร์ต่าง ๆ ก็หรือนักปราชญ์จึงนิยมจารึกชื่อของตนไว้ให้ปรากฏสืบต่อไป นอกจากนี้แล้วการที่กวีไม่จารึกชื่อของตนในวรรณกรรมอาจจะเป็นเพราะ "ยอมตน และอาจจะถือว่าวรรณกรรมเป็นสมบัติส่วนรวม มิใช่สมบัติของปัจเจกบุคคลที่จะใช้พึงโอ้อวดได้"¹

นอกจากนี้จะไม่นิยมจารึกชื่อของตนลงในวรรณกรรมแล้ว สำหรับวรรณกรรมบางประเภทก็จะใช้นามปากกาหรือนามแฝง โดยเฉพาะวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติของล้านนาซึ่งมีหลายสำนวน และแต่ละสำนวนจะใช้นามแฝง เช่น มหาชาติฉบับวิงวอนน้อย มหาชาติฉบับวิงวอนหลวง ฉบับไผ่แจ้เรียวแดง ฉบับพรวนไกวใบ เป็นต้น

วรรณกรรมล้านนาที่จารึกชื่อนั้นน้อย และมีก็เป็นวรรณกรรมทางศาสนา ซึ่งผู้แต่งเป็นพระภิกษุ เช่น พระสิริมังคลาจารย์ พระรัตนปัญญาเถระ พระโพธิรังสี เป็นต้น

ประเภทวรรณกรรม

มีผู้ศึกษาวรรณกรรมล้านนาและได้แยกออกเป็นประเภทต่าง ๆ กันดังนี้

อุดม รุ่งเรืองศรี² แบ่งวรรณกรรมล้านนาออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

1. วรรณกรรมมุขปาฐะ ได้แก่ เพลงเด็ก เพลงชาวมาน นิทานชาวมาน ปริศนา

คำพ่าย ภาณีต

2. วรรณกรรมลายลักษณ์ ได้แก่ วรรณกรรมบาลี วรรณกรรมชาดก ตำนาน ประวัติศาสตร์ ตำรา กฎหมาย คำสอน กวีนิพนธ์ ซึ่งได้แก่ กราว ไคลง คำว่า กพย ร่าย

ประคอง นิมมานเหมินท์³ ศึกษาลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือและได้กล่าวถึงวรรณกรรมล้านนา ดังนี้

¹ ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนกุล "เปรียบเทียบวรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา อีสาน และภาคใต้" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 278

² อุดม รุ่งเรืองศรี "วรรณกรรมล้านนา" ใน ล้านนาไทย หน้า 158 - 159

³ ประคอง นิมมานเหมินท์ ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ หน้า 22 - 202

1. วรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนา วรรณกรรมประเภทนี้เกิดขึ้นหลังจากที่มีการสังคายนาพระไตรปิฎกเมื่อ พ.ศ. 2020 ในสมัยพระเจ้าติโลกราช วรรณกรรมเหล่านี้ ส่วนมากแต่งเป็นภาษาบาลีและภาษาขอม วรรณกรรมทางศาสนาที่สำคัญ ได้แก่ ปัญญาสาตก ซึ่งเป็นประมุขนิทานเก่าแก่เป็นแหล่งกำเนิดของวรรณกรรมแบบฉบับของภาคกลางหลายเรื่อง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ สังข์ทอง คำวี้ รถมเสน สรรพสิทธิ์คำฉันท์ และสิริวิบูลยิกิติ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วมีงานของพระเถระที่สำคัญของล้านนาอีกหลายเรื่อง ได้แก่

งานของพระกิตฺติญาณเถระ เช่น โยชนาวินัย สัทธรรมสังคหะ โยชนาพระอธิการธรรม 7 คัมภีร์ โยชนากัจจายนะ โยชนาอภิธรรมมัตถสังคหะ

งานของพระสิริมังคลาจารย์ เช่น เวสสันดรทมิฬ จักรวาฬทมิฬ มังคลาทมิฬ ฎีกาสังขยาปกาสะ

งานของพระโพธิรังสี เช่น จามเทวีวงศ์

งานของพระปัญญาเถระ เช่น จินกาลมาลีปกรณ์

งานของพระนันทาจารย์ เช่น สารัตถสังคหะ

2. วรรณกรรมประเภทโคลง ส่วนมากเป็นเรื่องรักและเป็นสำนวนนิราศวรรณกรรมประเภทนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและหลักฐานการแต่งว่าแต่งในสมัยใด ได้แก่ โคลงนิราศหริภุญชัย โคลงฉมรา โคลงปทุมสังก โคลงมังทรารมเชิงไหม และโคลงพรหมทัต

3. มังรายศาสตร์ เชื่อว่าเป็นกฎหมายเก่าแก่ที่คัดลอกสืบต่อมา วรรณกรรมเรื่องนี้ เป็นเรื่องที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ และสังคมศาสตร์ ทำให้ทราบถึงระบบการปกครองที่เป็นธรรมและเป็นระเบียบ รวมทั้งวิธีการในการพิจารณาโทษและลงโทษผู้กระทำความผิดตามความเหมาะสม

4. มหาชาติภาคพายัพ วรรณกรรมเรื่องนี้มีหลายสำนวน แต่ละสำนวนไม่ได้บอกชื่อผู้แต่งแบบอกนามแฝง เช่น ไฉนเรียวแดง วิงวอนน้อย วิงวอนหลวง หึงแก้วโนวร เป็นต้น

5. วรรณกรรมประเภทคำขวัญ วรรณกรรมประเภทนี้ส่วนมากได้โครงเรื่องมาจากนิทานชาดกแต่ไม่ได้บอกความมาจากชาดกเรื่องใด แต่หาพิราดจากเนื้อเรื่อง พบว่า ได้โครงเรื่องมาจากปัญญาสาตก และสันนิษฐานจากสำนวนภาษาที่ใช้เข้าใจว่าวรรณกรรมประเภทนี้แต่งในสมัยเดียวกันคือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

6. บทขอ เป็นบทประพันธ์ที่แต่งไว้สำหรับขอ แต่ปัจจุบันไม่มีใครใช้เป็นหลักฐานเพราะวรรณกรรมประเภทนี้เป็นกลอนสลับโต้ตอบกันโดยไขว้กันที่พิมพ์เผยแพร่เป็นแผนปลิวไม่มีผู้ใดสนใจเก็บรักษาไว้ บทขอที่สำคัญเป็นงานของพระสุนทรพจนกิจ โดแก คำว่าตุเจาบางปางขอพระดอเคินคง บทละครเรื่องนอยโยกา คำร้องระบำขอรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมโภชช้างพลายพิฆะวิฑูร์เนียวถาย บทขอเรื่องควาวีโก้นอย ซึ่งไม่ทราบชื่อผู้แต่ง เป็นคน

สิงฆะ วรรณสัย¹ โดแกวรรณกรรมด้านนาออกเป็น 2 ยุค ดังนี้

1. วรรณกรรมด้านนาออกก่อนกรุงรัตนโกสินทร์
2. วรรณกรรมด้านนาออกหลังกรุงรัตนโกสินทร์

วรรณกรรมด้านนาแต่ละยุคแยกออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. วรรณกรรมพุทธศาสนา
2. วรรณกรรมทางโลก

วรรณกรรมศาสนาออกก่อนกรุงรัตนโกสินทร์แต่งเป็นภาษาบาลี และส่วนมากจะเป็นการอธิบายคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เช่น จินกอดมาลีปกรณ์ จักกวาฬีปณินี มังคลัตถีปณินี เป็นต้น นอกจากนี้มีวรรณกรรมประเภทชาดกที่สำคัญ โดแก บัญญัติชาดกซึ่งเป็นชาดกนอกนิบาต แต่งขึ้นโดยอาศัยเค้าโครงจากนิทานพื้นบ้านหรือเหตุการณ์บ้านเมือง ภูมิศาสตร์ล้านนา ถูกเป็นเรื่องราวขึ้นและมีมหาชาติหรือมหาเวสสันชาดก ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากือนาและเท่าที่ค้นพบในปัจจุบันมีถึง 130 ส่วน² แต่ละส่วนไม่ได้ออกชื่อผู้แต่งแต่บอกนามแต่งเอาไว้ วรรณกรรมศาสนาที่แต่งเป็นภาษาล้านนามีบ้าง เช่น โลกนัยชาดก ซึ่งไม่ทราบชื่อผู้แต่ง

สำหรับวรรณกรรมทางโลกเป็นเรื่องที่แต่งเป็นสมสาหรือเป็นคำฉันท์และโคลงจรรยาค้วยอักษรไทยนิเทศหรืออักษรฝักขาม วรรณกรรมประเภทนี้ไม่ปรากฏตามหอไตร แต่เป็นเรื่องที่ชาวบ้านใช้ขับอ่านกันและถึงแม้จะเป็นชาดกก็ไม่จัดว่าเป็นวรรณกรรมทางศาสนา เพราะพระสงฆ์ไม่ได้นำ

¹สิงฆะ วรรณสัย ปริทัศน์วรรณคดีล้านนาไทย หน้า 19 - 335

²ดู หน้า 29

มาเพื่ออบรมสั่งสอนประชาชน วรรณกรรมล้านนาที่จัดว่าเป็นวรรณกรรมทางโลก ได้แก่
 สมาส เวสสันดร สมาสนกรโสเกณิ สมาสอนุมาพันที สมาสสงสาร โคลงนิราศหริภุญชัย โคลง
 มังทรารบเชียงใหม่ โคลงพรหมทัต โคลงปทุมสังกา โคลงนิราศดอยเก็ง

วรรณกรรมทางโลกยุคหลังกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจำแนกตามลักษณะดังนี้หลักได้

2 ประเภท ดังนี้

1. วรรณกรรมที่แต่งเป็นโคลง

2. วรรณกรรมที่แต่งเป็นคำ

วรรณกรรมที่แต่งเป็นโคลง ส่วนมากนำมาจากภาคกลอนนิมิต ได้แก่ โคลงเจ้าวิสูตร
 สอนโลก โคลงอมรา โคลงหงส์มาคำ

วรรณกรรมที่แต่งเป็นคำ ไม่ทราบว่ามีใครก่อกำเนิดหลักของประเภทนี้เป็นคนแรกและ
 เริ่มแต่ในสมัยใด เท่าที่พบวรรณกรรมประเภทนี้แต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น คำเจ้า
 สุวัตร - นางบัวคำ คำหงส์มาคำ คำหงส์หิน คำสืบท คำอุทสาหรณ คำรำประวัติครูบาศรีวิชัย
 เป็นต้น

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนา¹ ได้แสดงความเห็นว่าการแบ่งประเภทวรรณกรรมล้านนา
 ออกเป็นวรรณกรรมศาสนากับวรรณกรรมทางโลกนั้นแยกให้เห็นยาก ทั้งนี้เพราะวรรณกรรม
 ล้านนาส่วนใหญ่มาจากพุทธศาสนาจนอาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดวรรณกรรม ดังนั้น
 จึงแยกประเภทวรรณกรรมล้านนาตามรูปแบบก่อนแล้วจึงจำแนกตามเนื้อหา

วรรณกรรมล้านนาจำแนกตามรูปแบบ พิจารณาจากต้นฉบับของวรรณกรรมมี 2 ประเภท

1. วรรณกรรมภาษาม้าดี

2. วรรณกรรมภาษาล้านนา

วรรณกรรมภาษาม้าดีจำแนกตามเนื้อหาออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1. วรรณกรรมตำนาน เป็นวรรณกรรมที่อธิบายเกี่ยวกับศาสนา พระพุทธรูป พระธาตุ
 เช่น จามเทวีวงศ์ สิบสังคันทน จินกาลม้าม้าดีปกรณ เป็นต้น

¹ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนา "แนะนำวรรณกรรมท้องถิ่นล้านนาไทย" ใน รายงาน
การสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 หน้า 111 - 128

2. วรรณกรรมอธิบาย เป็นการขยายพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม เช่น งานของ พระสิริมังคลาจารย์ ไต่แก เวสสันดรทมิฬ จักรกาวตมิฬ งานของพระกิตฺติญาณเถระ ไต่แก อรรถโยชนา สมันตปาสาทิก ภิกขุปาติโมกข์ เป็นต้น งานของพระรัตนัญญาเถระ ไต่แก วชิรสารัตถสังคหะ มาตีกัตถ เป็นต้น

3. วรรณกรรมคู่มืออธิบายเกี่ยวกับคำราชาภาษาดั้งเดิม มุลกิจจานุอรรถโยชนา ของพระญาณกิตฺติเถระ สัททิมุทธะ อภิญาฎกาของพระสัทธัมมกิตติ

4. วรรณกรรมชาดก ไต่แก วัฏฏชาดก ซึ่งแต่งเลียนแบบนิทานชาดกในพระไตรปิฎก เชื่อว่าเป็นผลงานของภิกษุชาวเชียงใหม่ แต่งระหว่าง พ.ศ. 2000 - พ.ศ. 2200

วรรณกรรมภาษาลานนา จำแนกประเภทตามรูปแบบคำประพันธ์ เป็นวรรณกรรมร้อยแก้ว และวรรณกรรมร้อยกรอง

วรรณกรรมลายแปลประเภทร้อยแก้วจำแนกตามเนื้อหาได้ดังนี้

1. วรรณกรรมตำนาน วรรณกรรมประเภทนี้ส่วนมากไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง เพราะเป็นการคัดลอกจากคำบอกเล่าสืบต่อกันมา เนื้อหาของวรรณกรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับกำเนิดและความเป็นมาของเมืองต่าง ๆ ในลานนา เช่น ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานเงินยางเชียงแสน ตำนานสิงหนวัติ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ มุลาศาสนาและสิบหรรษาวงศ์ เป็นต้น สำหรับตำนานเกี่ยวกับศาสนาเป็นตำนานเกี่ยวกับพระธาตุและพระพุทธรูป เช่น ตำนานพระธาตุแช่แห้ง ตำนานพระเจ้าทองทิพย์ ตำนานเมืองฝาง ตำนานพระธาตุจอมพิงค์ขัยมงคล เป็นต้น ตำนานเหล่านี้มีเนื้อหาผสมผสานกันระหว่างเนื้อหาทางศาสนาและเรื่องราวที่เป็นอภินิหาร และความเชื่อเรื่องนิยายปรัมปราต่าง ๆ

2. วรรณกรรมกฎหมาย เข้าใจว่ามีการรวบรวมและตรากฎหมายในสมัยพญามังราย महाराज กฎหมายเก่าแก่ได้แก่ มังรายศาสตร์หรือวินัยมังราย นอกจากนี้แล้วมีกฎหมายลานนา กฎหมายเขานา ธรรมศาสตร์เจ้าฟ้าหริภุญชัย เป็นต้น

3. วรรณกรรมคำรา ไต่แก โหราศาสตร์ สมุนไพรร คำราประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีสืบชะตาเมืองเชียงใหม่ วิถีแห่งท้าวสามประยาและทีโลกราช ประเพณี 6 ประการ มูอประเพณี บูชาเคราะห์หลวงและธรรมโศสพ เป็นต้น

4. วรรณกรรมชาตก วรรณกรรมประเภทนี้มีเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นชาตกนอกนิบาตซึ่งก็นำเอานิทานท้องถิ่นมาแต่งเพื่อเทศนาสั่งสอนประชาชน โดยยกคาถาบาลีตั้งแล้วพรรณนาเป็นร้อยแก้ว บางเรื่องแต่งปนกับร้อยแก้ว ได้แก่ อุสสาหารส โลกนัยชาตก หรรณพพรมจักร

5. วรรณกรรมคำสอน ส่วนมากแต่งขึ้นเพื่อเทศนาสั่งสอนประชาชน วิธีการแต่งยกคาถาบาลีก่อนแล้วพรรณนาขยายความด้วยร้อยแก้วหรือร้อยลักษณะการพรรณนาเป็นแบบเทศนาโวหารและสาธกโวหาร โดยมุ่งสอนจริยธรรมและแนวประพฤติปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมของล้านนาแต่โบราณ เช่น ปุสสอนหลาน โลกนัยชาตก โลกหาณี โลกชนะ และคำสอนพระยามังราย เป็นต้น

วรรณกรรมความยาวประเภทร้อยกรองจำแนกประเภทตามรูปแบบคำประพันธ์ ดังนี้

1. โคลง แยกประเภทตามเนื้อหาได้ดังนี้

1.1 นิราศ ได้แก่ นิราศทริภูมิชัย นิราศคอยเก็ง และโคลงมังตรา ซึ่งมีลักษณะประวัติศาสตร์ทั้งนิราศ

1.2 นิทานหรือนิทานชาตก ได้แก่ โคลงปทุมสังก โคลงพรมหัตต์ โคลงอมรา โคลงอุสสาหารส และโคลงหงส์ยาคำ ซึ่งแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงสี่สลับกับโคลงสองและโคลงสาม

1.3 คำสอน ได้แก่ โคลงวิสุทธิสอนโลก โคลงพระลอสอนโลก โคลงคติคำสอน โคลงขรา โคลงสิดหา โคลงบาปกรรมสิบหมู่ โคลง 5000 วัสสา และโคลงเช็ดจิ้งไร เป็นต้น

1.4 เบ็ดเตล็ด ได้แก่ โคลงกลบทต่าง ๆ

2. ร่าย วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยส่วนใหญ่เป็นนิทานชาตกและคติคำสอน การแต่งจะยกคาถาบาลีก่อนแล้วขยายความด้วยร้อยแก้ว ลักษณะการแต่งแบบนี้เรียกว่า คาวธรรม, กลอนธรรม, ธรรมนิยาย วรรณกรรมประเภทนี้แยกออกตามเนื้อหา ดังนี้

2.1 นิทานและนิทานชาตก ได้แก่ มหาชาติซึ่งมีหลายสำนวน

2.2 คำสอน มุ่งให้เทศนาสั่งสอนเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ คำสอนพระยามังราย แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยโบราณ

2.3 แสดงอารมณ์ส่วนตัว เช่น คำจมพญาพรหม

3. การขอ พรรณกรรมประเภทนี้สืบเนื่องมาจากธรรมชาติซึ่งนิยมแต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นโดยมีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อ "เลาหา" ซึ่งหมายถึงการพินิจพิจารณาด้านนาอันความเป็น ทานอง เสนาะโศกแทนที่ไม่สามารถอ่านและเขียนอักษรธรรมาโศกได้ พรรณกรรมประเภทความแต่งตาม เนื้อหาได้ดังนี้

3.1 นิทาน ส่วนใหญ่เป็นนิทานชาดก มีเค้าเรื่องเป็นจักร ๆ วงศ์ ๆ เช่น หงส์หิน เจ้าสุวัตร-นางบัวคำ บั้วระวงศ์ ก่ำกาคำ เป็นต้น

3.2 แสดงอารมณ์รัก หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ควาใจ" มีลักษณะคล้ายเพลง บารหรือจดหมายรักของภาคกลาง ควาใจซึ่งขอใดแก่ ควาใจของพญาพรหมโวหาร

3.3 บทที่ประจักษ์หรือเหตุการณ์ ลักษณะการเล่าเรื่องเหมือนจดหมายเหตุ เรียกว่า "ควารำ" เช่น ควารำน่านอง ควารำพ้อเอาลูกสาวเป็นเมีย ควารำประวัติครุบา ศรีวิชัย

3.4 คำสอน เรียกว่า ควารำคำสอน สอนจริยธรรมและความประพฤติในด้าน ทาง ๆ เช่น คำสอนเจ้าราช คำสอนเรื่องศีล ควาอุบายพรหม

4. คำรำ มีลักษณะคล้ายราย พรรณกรรมประเภทนี้ทำกันน้อยมาก คำรำใจแต่ง พรรณนาการสร้างสิ่งต่าง ๆ เช่น คำรำนอกไฟขึ้น คำรำประกอบการเล่นชิงช้าของเด็ก เรียกว่า โทนชิงช้า เป็นต้น

5. ขอ เป็นเพลงพื้นบ้าน มีลักษณะเป็นเพลงปฏิพากย์ หญิงชายโต้ตอบกัน ขอมีหลาย ทานอง เช่น ทานองขึ้นเชียงใหม่ ละม้ายเชียงใหม่ เพลงพม่า เพลงอ้อ เพลงเงี้ยว (เสเลเมา) บั้นฝ้าย และจะปี่ เป็นต้น บทขอส่วนมากจะสามสุก เพราะไม่ไ้กับนักเขาไว้ เนื้อเรื่องในบทขอ มีลักษณะหลายหลาก มีทั้งนิทาน นิทานชาดก เช่น เรื่องการวิไลทอนขอ เพลงพม่าเรื่องเจ้าสุวัตร ขอมบรรยายอาชีพ เช่น ขอมันฝ้าย ขอเกี่ยวพาราดี เช่น ขอเกี่ยวสาวเชียงใหม่ ขอมาวลาสา เป็นต้น

6. กากย เป็นลักษณะเฉพาะของล้านนา เพราะกากยจะเกี่ยวข้องกับการเทศน์ของ พระภิกษุ การแต่งจะคำนึงถึงมาตรฐานของ เสียงที่ใช้เทศน์เป็นหลัก เช่น กากยเสียงใหญ่ ไคแก พพิทธราชธรรม กากยเสียงเล็ก ไคแก คีลทา

จะเห็นได้ว่า การแยกประเภทวรรณกรรมล้านนาสามารถแยกได้หลายลักษณะ กล่าวคือ ถ้าพิจารณาถึงรูปแบบคำประพันธ์จะจำแนกเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วและร้อยกรอง วรรณกรรมแต่ละประเภทยังแยกออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามเนื้อหา เฉพาะวรรณกรรมร้อยกรองแยกออกเป็น ประเภทต่าง ๆ ตามรูปแบบคำประพันธ์ด้วย

ถ้าพิจารณาตามลักษณะการจารึกทบทน์วรรณกรรมล้านนาสามารถแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ วรรณกรรมที่จารึกด้วยภาษาล้านนาและวรรณกรรมที่จารึกด้วยภาษาบาลี วรรณกรรมทั้งสอง ประเภทนี้ยังจำแนกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามเนื้อหาด้วย

วรรณกรรมล้านนาแต่ละประเภทส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมศาสนา แม้จะเป็นวรรณกรรม ทางโลกก็มุ่งให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินยังสอดแทรกแนวคิดทางศาสนาและหลักปฏิบัติ เพื่อให้ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างเป็นสุข ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดของ วรรณกรรมล้านนา

วรรณกรรมล้านนามีลักษณะแตกต่างจากวรรณกรรมภาคอื่นอย่าง เห็นได้ชัดจนอาจกล่าวได้ว่า เป็นลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมล้านนา ลักษณะดังกล่าวได้แก่

1. ลักษณะเฉพาะด้านภาษา
2. ลักษณะเฉพาะด้านเนื้อหา
3. ลักษณะเฉพาะด้านรูปแบบ
4. ลักษณะเฉพาะด้านผู้แต่ง

ลักษณะเฉพาะด้านภาษา ล้านนามีภาษาเป็นของตนเองทั้งภาษาพูดภาษาเขียน ดังนั้น วรรณกรรมล้านนาส่วนหนึ่งจึงใช้ภาษาล้านนาเป็นสื่อในการถ่ายทอด และนิยมใช้ภาษาบาลีมากกว่า ภาษาสันสกฤต ในขณะที่วรรณกรรมแบบฉบับใช้ภาษามาตรฐานและภาษาสันสกฤตมากกว่าภาษาบาลี¹

¹ ประคอง นิมมานเหมินท์ ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ หน้า 242

ลักษณะเฉพาะคานเนื้อหา เนื้อหาของวรรณกรรมล้านนาส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาหรือสืบเนื่องมาจากศาสนาทั้งสิ้น จัดเป็นวรรณกรรมที่เนื้อหาเกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนประชาชนมากกว่าความเพลิดเพลิน

ลักษณะเฉพาะคานรูปแบบ รูปแบบเนื้อหาของล้านนามีหลายประเภท รูปแบบที่เป็นลักษณะเฉพาะของล้านนา ได้แก่ คาว ซอ กาพย์

ลักษณะเฉพาะคานเนื้อเรื่อง เนื้อหาของวรรณกรรมล้านนาส่วนมากเป็นสามัญชนและมักจะเป็นพระภิกษุหรือผู้พบวชิเรียนแล้ว แต่แต่งให้เป็นชนชั้นสูงมีน้อย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าเนื้อเรื่องวรรณกรรมล้านนามาจากวิถีชีวิตประจำวัน นอกจากนั้นแล้วผู้แต่งยังแต่งวรรณกรรมเพื่อสามัญชนด้วยกันมากกว่าแต่งขึ้นเพื่อชนชั้นสูงหรือพระมหากษัตริย์

เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาเรื่องสตรีในวรรณกรรมล้านนา ผู้วิจัยจะกล่าวถึงวรรณกรรมที่นำมาศึกษาแต่ละประเภทตามขอบเขตที่วางไว้ดังต่อไปนี้

วรรณกรรมล้านนาประเภทนิทาน

ก้ากาค้า

เนื้อเรื่อง "นายโศก"

เนื้อเรื่องย่อ "ท้าวพรหมเมศย์" แห่งเมืองปรางค์สามยอดชื่อ "จันทา" มเหสีรองชื่อ "สิงห์" มเหสีทั้งสองไม่มีโอรสสืบสกุล ท้าวพรหมเมศย์โปรดให้นางจันทาบำเพ็ญกานาการที่ลือชื่อนามขอมให้โคโอรส ต่อมาไม่นานนางตั้งครรภ์ นางสิงห์มเหสีรองอิจฉา จึงสมคบกับกาดะเสนานเป็นภิกษาทำเสน่ห์ให้ท้าวพรหมเมศย์หลงใหลนางและเมื่อมีโอกาสนางสิงห์จึงหลอกลวงท้าวพรหมเมศย์ว่า นางจันทาหนีไปอยู่กับชายอื่นแล้ว ท้าวพรหมเมศย์จึงปล่อยนางจันทาและขับออกจากเมือง นางจันทาไปอาศัยอยู่กับชายอื่นนอกเมือง ต่อมานางคลอดโอรสตัวคำจึงให้ชื่อว่า "ก้ากาค้า" นางสิงห์ทราบข่าวโอรสตัวคำจึงหลอกลวงเบียดเบียนท้าวพรหมเมศย์ พระองค์จึงสั่งให้จับนางจันทาและโอรสสองคน ชายอื่นเขาขัดขวางแต่ไม่สามารถช่วยเหลือได้ ตานายจึงออกแตกตายและได้ไปเกิดเป็นเทวดาอยู่บนสวรรค์

นางจันทาและโอรสถูกกระแสน้ำพัดทำให้พลัดพรากจากกัน นางจันทาขึ้นฝั่งได้เที่ยวตามหา
 โอรสแต่ไม่พบในที่สุคนางได้ไปอาศัยอยู่กับยายแห่งเมืองมิดลา ส่วนโอรสกำก่าเมื่อขึ้นฝั่งได้
 ก็เที่ยวตามหามารดาและได้ไปอาศัยอยู่กับยายเขา "ปักษิศา" คนรักอาชุนยานของราชิดาทั้งเจ็ด
 แห่งเมือง "รัฐฐานดี" ราชิดาองค์สุดท้ายคือ "นางเพละกัญญา" ต่อมาเจ้าเมืองรัฐฐานดี รับ
 นางงามจากชนเผ่า "นางปิมปา" เป็นราชิดาอนุธรรม นางปิมปามีความรู้ความสามารถใน
 เรื่องหลักธรรม นางมักจะตั้งปัญหาธรรมถามบรรดาเสนาอำมาตย์อยู่เสมอแต่ไม่มีใครสามารถตอบได้
 ส่วนกำก่าเมื่อขึ้นฝั่งก็ตระหนกเพราะหกรมสามารถถอดรูปให้กำเหมือนกาไคและไคเข้าหานางปิมปา
 กับนางเพละกัญญา ไคนางทั้งสองเป็นแม่เหล็ก ต่อมาเจ้าเมืองปาวประกาศให้ชายหนุ่มทั้งหลายมา
 ตอบปัญหาของนางปิมปา หากผู้ใดตอบปัญหาของนางได้ พระองค์จะยกให้เป็นบุตรรอง ปรากฏว่า
 ไม่มีผู้ใดตอบปัญหาของนางได้ กำก่าอาสาตอบปัญหาและสามารถตอบปัญหาไค นางปิมปาและนาง
 เพละกัญญายอมเป็นบุตรรองแต่คิดหาหนทางที่จะกำจัดกำก่ากำก่าไม่ยอมเป็นบุตรรอง
 เมื่อกำก่าตอบปัญหาแล้วก็ออกไปในป่าตั้งสัตย์อธิษฐานให้พระอินทร์ช่วย พระอินทร์ไคเนรมิต เมือง
 กลางป่าใหญ่และไคพานางจันทามารดาของกำก่า ซึ่งอาศัยอยู่กับยายเขาที่เมืองมิดลามารพบกำก่า
 คอย ฝ่ายเจ้าเมืองไคยินเสียงก่อกองกลางป่าก็เข้าพระทัยว่าชาติก่อกพัฒนาแย่งชิงราชิดาจึงให้เสนา
 ไปตามกำก่า เมื่อเสนาไปถึงบ้านของยายเขามักก็จึงทราบว่ากำก่าเข้าไปในป่า เสนารับตาม
 ไปจึงพบกำก่าและเมืองกลางป่าจึงมาทูลเจ้าเมือง เจ้าเมืองก็พระทัยไคจัดงานอภิเษกกำก่า
 และนางปิมปานางเพละกัญญา พระอินทร์ต้องการให้ชาวเมืองเห็นความสามารถของกำก่าจึงแสดง
 อภินิหาร เหาะขึ้นไปแล้วเรียกกำก่าขึ้นไปแก้ปัญหากลางอากาศ กำก่าจึงถอดเสื้อหิ้วยแล้วเหาะ
 ขึ้นไปแก้ปัญหากับพระอินทร์นางปิมปาและนางเพละกัญญาจึงเอาเสื้อหิ้วยเผา กำก่าและแม่เหล็ก
 ทั้งสองไคครองเมืองสืบต่อมาภายหลังกำก่าอยากพบพระบิดาจึงยกทัพมายังเมืองปารณดีพร้อมกับ
 นางจันทามารดา นางจึงก็ทราบว่ากำก่าและนางจันทายกทัพมาด้วยความอิจฉานางจึงทูลหา
 พรหมมัตถ์ว่าชาติก่อกพัฒนา ท้าวพรหมมัตถ์สั่งให้เตรียมรบแตกทะเลเสนาและนางสิ่งก็ถูกแสนินสูบ
 ถึงแก่ความตายเสียก่อน ไฟพลทั้งหลายจึงเข้ามาทูลท้าวพรหมมัตถ์ว่า ทัพที่ยกมาเป็นทัพของโอรส
 และแม่เหล็กของพระองค์เองท้าวพรหมมัตถ์จึงเสด็จมาทอน รับทรงยอมรับนิคและยกของนางจันทา
 เป็นแม่เหล็กเอกตามเดิม ส่วนกำก่ากลับไปครอง เมืองกับนางปิมปาและนางเพละกัญญาอย่างมีความสุข
 สืบต่อไป

๖๓

จินตะมา

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

เนื้อเรื่องย่อ มีครอบครัวหนึ่งอาศัยอยู่ที่ "บ้านวะนะคาม" แห่งเมืองจำปา ครอบครัวนี้ฐานะยากจน มีบุตรชายสองคนชื่อ "สุริยา" และ "จินตะมา" วันหนึ่งสุริยาหาปุ๋ยได้ 4 ตั้ว ด้วยความหิวจินตะมาจึงร้องไห้ขอจนจนกินปุ๋ยทั้งหมด เมื่อบิดามารดาจากกลับมาเห็นเศษปุ๋ยโกรธที่บุตรชายไม่ให้เลี้ยงไว้ให้จึงทุบตีและขับไล่บุตรทั้งสองออกจากบ้าน ขณะที่สุริยาและจินตะมาเดินทางอยู่กลางป่า เทวดาแปลงกายเป็นงูเห่าและพังพอนกัดกัน เมื่อพังพอนตายงูเห่าไปคาบเอาขามาใส่พังพอนกิน ครั้นงูเห่าคาบพังพอนก็ไปคาบเอาขามาใส่งูเห่ากินแล้วสัตว์ทั้งสองก็หายไป สุริยาและจินตะมาจึงเก็บเอาขามาขายแล้วออกเดินทางต่อไป ระหว่างเดินทางพบกานธยานอยู่ข้างทางจึงได้ช่วยไว้เสมอแล้วเอายาแก้พิษมาทา ทาแล้วนั้นก็ยังมีชีวิตและขอติดตามเป็นข้ารับใช้ สุริยาและจินตะมา เมื่อเดินทางต่อไปได้พบยักษ์และได้ช่วยเหลือเมื่อยักษ์ที่ตายไปแล้วนั้นทำให้ยักษ์สามภรรยาที่ใจสั่นในบุญคุณ ดังนั้นเมื่อยักษ์คนอื่นอยากกินเนื้อมนุษย์คือ สุริยาและจินตะมาเป็นอาหาร ยักษ์ทั้งสองจึงขัดขวางและพาสุริยากับจินตะมาลงในเขตเมืองกาสิ เจ้าเมืองกาสิมีราชธิดาชื่อ "นางสุชาตังสา" นางถูกงูเห่ากัดในตอนที่ไปเที่ยวอุทยาน สุริยาสามารถแก้ไขนางฟื้นได้ เจ้าเมืองกาสิยกธิดาให้เป็นคู่ครองของสุริยาแต่สุริยาและจินตะมาขอกลับไปเยี่ยมบิดามารดา

ที่เมืองจำปา มีครอบครัวหนึ่งมีลูกสาวชื่อ "นางเหมะรังสี" นางเข้าไปในป่าเกิดกระหายน้ำจึงดื่มน้ำจากรอยเท้าช้าง ต่อมาไม่นานนางก็ตั้งครรภ์ เมื่อบิดามารดาของนางถามนางก็บอกตามความจริงว่ามีได้เกี่ยวของกับมนุษย์ เมื่อครบกำหนดนางคลอดบุตรชายให้ชื่อว่า "กุดมิโน" บุตรชายของนางเป็นคนดี เมื่อโตขึ้นก็ช่วยมารดาทำงานทำให้เพื่อนบ้านนิจนาเพราะบุตรของเธอหาเงินได้แต่เพียงเตร่ไม่ช่วยบิดามารดาทำงาน ในที่สุดชาวเมืองจำปาโดยเฉพาะสตรีต่างพากันประพฤติกินเสื่อมเสียไม่อยู่ในศีลธรรมเสพกันไม่เลือกเพราะเข้าใจผิดว่านางเหมะรังสีมีบุตรดี ทั้งนางตั้งครรภ์โดยไม่ประพฤติกินตามประเพณี ดังนั้นสตรีเมืองจำปาจึงตั้งครรภ์โดยไม่ได้เขาพิชิตแต่งงานตามประเพณี บ้านเมืองเดือดร้อนไปทั่ว ในที่สุดเกิดอาเพศชาวเขามากแห่ง บ้านเมืองแห่งแสง เจ้าเมืองจำปาโปรดให้สืบหาสาเหตุจึงทรงทราบว่าเป็น

เพราะชาวเมืองไม่อยู่ในศีลธรรมและทิ้งจารีตประเพณี พระองค์ให้พิสูจน์โดยเฉพาะสตรีที่ตั้งครรภ์ แล้วอาจหาได้มีความสัมพันธ์กับบุรุษโดยการให้สตรีเหล่านั้นลุยไฟ ปรากฏว่า นางเหมะรังสี สามารถลุยไฟได้เพียงคนเดียวเท่านั้น เจ้าเมืองจำปาจึงลงโทษสตรีเหล่านั้นโดยให้เสกทัพม้าจน ถึงแก่ความตาย กุณิโนบุตรชายของนางเหมะรังสีทูลขอภัยโทษแทนสตรีเหล่านั้น เจ้าเมือง ยกโทษให้และไต่ถามกฎหมายให้ชาวเมืองประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม ยึดมั่นในขนบประเพณี ต่อมา ไม่นานมานี้เมืองก็สงบสุข เมื่อสุริยาและจันทะมาเดินทางมาถึงเมืองจำปาจึงพบแต่ความสงบสุข ทั้งสองได้ไปพบกับบิดามารดาของตนและขอไม่ไปบรรจุทองคำให้เป็นการตอบแทนพระคุณ บิดา มารดาของสุริยาและจันทะมาจึงบุตรชายของตนไม่ได้ และทราบว่าบุตรชายของตนกตเวที ทั้งสองเดินเรือไปไกลแล้ว เมื่อเดินทางกลับมาถึงเมืองกาฬี สุริยาได้อภิเษกกับนางสุจิตาถึงสาและ ได้ครองเมืองสืบต่อมา

กล่าวถึงท้าวพรหมจักรแห่งเมือง "อินตะปะละ" มีราชธิดาชื่อ "นางเทวะธิดังกา" นางถึงแก่ความตายเนื่องจากเจ็บไข้ตลอดมาถูกเหวี่ยงของนาง พอลา "โกตะ" ซึ่งบุตรชาย ถึงแก่ความตายและจันทะมาช่วยให้รับอาสาท้าวพรหมจักรหาจันทะมารักษานางเทวะธิดังกา จันทะมาเอายาวิเศษรักษานาง เมื่อนางฟื้นจึงได้อภิเษกกับนาง ต่อมาจันทะมาพานางเทวะธิดังกา เดินทางมาเยี่ยมสุริยาที่เมืองกาฬี ระหว่างเดินทางเรือแตกจันทะมาและนางเทวะธิดังกาจึง พลัดพรากกัน นางเทวะธิดังกาขึ้นฝั่งได้ไปอาศัยอยู่กับ "ยายเฮาประริสุทธิ" แห่งเมือง "อนุปมะ" ความงามของนางทำให้เจ้าเมืองคือ "ท้าวสุทัศน์ะ" หลงใหลอยากได้นางเป็นมเหสีจึงมาขออนาง กับยายเฮา ยายเฮาเอานางเทวะธิดังกาซ่อนไว้แล้วทูลว่านางเทวะธิดังกาไม่ได้อยู่กับนาง ท้าวสุทัศน์ะจึงเสด็จกลับและส่งเครื่องบรรณาการไปถวายเจ้าเมือง "อนราตะ" ทูลขอราชธิดาชื่อ "นางพรหมจารี" เป็นมเหสี ท้าวสุทัศน์ะอภิเษกกับนางพรหมจารี แล้วจึงทราบว่านางเทวะธิดังกา อาศัยอยู่กับยายเฮาจึงปรึกษาทางขอรับเอานางเทวะธิดังกาเป็นมเหสีอีกคนหนึ่ง นางพรหมจารี ไม่ยินยอมโต้เถียงกับท้าวสุทัศน์ะทำให้พระองค์กริ้วสั่งให้ทหารจับนางลอยแพ ส่วนนางเทวะธิดังกา ยังคงรักและซื่อสัตย์ต่อจันทะมาเป็นสามี นางจึงแก้ปัญหาโดยการบวชชี ท้าวสุทัศน์ะจึงได้แตกอบ ให้นางลาสิกขาบทเพื่อจะได้นางเป็นมเหสีต่อไป

ส่วนเงินตะมาหลังจากที่พลัพรากจากนางเถาะฮิสังกาแล้วก็ออกเดินทางตามหานาง
 ไคยพเหฏการณต่าง ๆ เช่น เหยี่ยวทองสู้กับ งูตาย เงินตะมาเอายาวิเศษรักษา งูนั้นกลายเป็นคนและไคยพเหฏเงินตะมาโดยเอาลูกแก้ววิเศษให้ เมื่อเดินทางต่อไปพบวิทยากรสองคนกำลัง
 ต่อสู้กัน วิทยากรคนหนึ่งได้รับบาดเจ็บเงินตะมาจะช่วยเหลือแม้เงาวิเศษหมด ก่อนถึงความตาย
 วิทยากรคนนั้นมอบ "ดาบกล้วย" และร้องขอให้เงินตะมา ครั้นเดินทางต่อไปก็พบกับลูกสาว
 เติมนี่สามคนชื่อ "นางปทุมมา" "นางประภา" "นางทิพย์โสคา" นางทั้งสามหลงป่า เงินตะมา
 ช่วยนางทั้งสามและพากลับไปยังบ้านเมืองของนาง เติมนี่ทั้งสามยกลูกสาวให้เป็นมเหสีของ
 เงินตะมา ต่อมาเงินตะมาลาจากนางออกตามหานางเถาะฮิสังกา ระหว่างเดินทางพบนางพรหมจารี
 ซึ่งถูกท้าวสุทัศน์จะจับลอบแพ่งช่วยเหลือนางและจะพานางกลับเมืองเดิม นางไม่ยอมกลับขอติดตาม
 เงินตะมาไปด้วย ทั้งสองเดินทางต่อไปพบ "ยายเขาสกละโยธา" ซึ่งเคยเป็นแม่เลี้ยงของนาง
 พรหมจารีมาก่อน ยายเขาสกละโยธาเป็นแม่เลี้ยงเมื่อนางทราบนางพรหมจารีถูกท้าวสุทัศน์จะ
 จับลอบแพ่งโกรธจึงแนะนำให้นางพรหมจารีกลับเมืองอนูราชซึ่งเป็นเมืองของนางและให้กลับมา
 แกแค้นท้าวสุทัศน์ นางไคยพเหฏจากแคว้นนางพรหมจารีด้วย หลังจากนั้นเงินตะมาและนาง
 พรหมจารีเดินทางไปยังเมืองอนูราชและเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้ท้าวอนูราชผู้เป็นบิดาฟัง
 ต่อจากนั้นนางก็อภิเษกกับเงินตะมา ต่อมา "พญากาวินตะ" ซึ่งส่งทูตมาขอนางพรหมจารีก่อนหน้านั้น
 แล้ว เจ้าเมืองอนูราชยกให้แก่นางพรหมจารีอภิเษกกับเงินตะมา พระองค์จึงเข้มแข็งใหญ่โตของ
 พญากาวินตะทั้ง ทูตกลับไปหูลพญากาวินตะ พญากาวินตะโกรธที่เจ้าเมืองอนูราชกลับคำประณาม
 กับเสียความงามของนางพรหมจารีจึงให้ทูตไปเจรจากับเจ้าเมืองอนูราชอีกและถาหากผู้ใด
 สามารถเจรจากับเจ้าเมืองอนูราชให้แล้วพระองค์จะให้รางวัลถึงขนาด ทูตเดินทางไป
 เมืองอนูราชและไคยพเหฏเจ้าเมืองในขณะเดียวกันก็พยายามหว่านล้อมจนในที่สุดเจ้าเมืองอนูราช
 ตกลงยกนางพรหมจารีให้พญากาวินตะ ทูตจะรับเอานางไปด้วย เจ้าเมืองอนูราชจึงให้นาง
 พรหมจารีเข้าเฝ้า เมื่อนางทราบเรื่องก็โกรธนางตำหนิพระบิดาและพุดหมิ่นประมาทพญากาวินตะ
 พญากาวินตะยกทัพมาหมายจะชิงเอานางแต่นางพรหมจารีสามารถรบชนะพญากาวินตะและได้เมือง
 ของพญากาวินตะเป็นเมืองขึ้น จากนั้นนางจึงยกทัพมาเมืองอนูปุมาเพื่อแกแค้นท้าวสุทัศน์จะสามีเก่า
 ของนาง เงินตะมาซึ่งทราบจากแก้ววิเศษว่านางเถาะฮิสังกาอาศัยอยู่ที่เมืองอนูปุมาเกรงว่านาง

จะเป็นอันตรายจึงออกเดินทางมายังเมืองอนุปามะก่อนนางพรหมจารีและได้พบกับนางเทวะธิดาสังกา
ซึ่งนางได้ศึกษาและอยู่ร่วมกับชาวเมืองอย่างมีความสุข ส่วนนางพรหมจารีสามารถเอาชนะท้าวสุทัศน์
โคและโคยงจันทะชาครองเมืองแทน พอดีขณะของ "นางอุทุมมะธานี" ราชธิดาแห่งเมือง
"กันธะรัฐ" ซึ่งท้าวสุทัศน์ส่งเครื่องบรรณาการไปขอนางมาเป็นมเหสีเดินทางมาถึง จันทะชา
เตรียมการต้อนรับนางและเชิญนางขึ้นครองเมืองนางอุทุมมะธานีไม่ยอม นางจะกลับบ้านเมือง
ของนางก็เกรงว่าจะได้รับความอับอายขายหน้าในที่สาธารณะจึงยอมเป็นมเหสีของจันทะชา ต่อมาทาง
เมืองกันธะรัฐมีข้าศึกยกมาประชิดหวังชิงนางอุทุมมะธานี เจ้าเมืองกันธะรัฐจึง
ส่งคนมาแจ้ง ขอความช่วยเหลือจากเมืองอนุปามะ นางอุทุมมะธานีขอรองให้จันทะชาช่วยรบ
จันทะชาจึงเดินทางไปยังเมืองกันธะรัฐ โดยให้นางพรหมจารีรักษาการเมืองอนุปามะแทน
จันทะชาสามารถรบชนะและโคกลับมาครองเมืองอนุปามะต่อไป สำหรับนางพรหมจารีนี้นัยกัปกลับมา
ไปบ้านเมืองของนาง ส่วนนางอุทุมมะธานีมีโอรสชื่อ "ทุกกะชัตติกุมาร" จันทะชาให้โอรส
ครองเมืองอนุปามะแทน ส่วนตนเองพานางเทวะธิดาสังกากลับไปยังบ้านเมืองของนาง ที่เมือง
อินทะปะละเจ้าเมืองอินทะปะละ เสนาอำมาตย์จึงพากันตามหาจันทะชาและนางเทวะธิดาสังกา
เมืองกาสไตเมพบสุริยาตกใจจึงทำพิธี "ปักษะกุกโก" เพื่อจะไต่ทราบว่าจันทะชายังมีชีวิตอยู่หรือ
ไม่หรือได้รับอันตรายอยู่แห่งใด จากการทำพิธีก็กล่าวหาให้สุริยาทราบความเป็นไปของจันทะชา
โดยตลอด พอดีจันทะชาพานางเทวะธิดาสังกาถึงทั้งหมดจึงได้พบกันหลังจากนั้นแล้วจันทะชาก็พานาง
เทวะธิดาสังกาจึงกลับไปครองเมืองอินทะปะละ ส่วนโอรสชื่อทุกกะชัตติกุมาร เมื่ออายุได้ 16 ปี
ได้ประลองวิชากับพี่ชายของนางสุวรรณนิปาแห่งเมืองมิดิลาและสามารถเอาชนะได้จึงได้นาง
สุวรรณนิปาเป็นมเหสี และได้ครองเมืองอนุปามะแทนพระบิดา

เจ้าสุวัตร นางบัวคำ

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อ

เนื้อเรื่องย่อ "พญาอาทิตย์" และ "นางจันทะเทวี" แห่งเมือง "รัฐรา" ไม่มีโอรสธิดาสืบ
ราชสมบัติ พญาอาทิตย์จึงโปรดให้สืบหาบุตรที่อดทนอดกลั้นฐานขอโอรสทมนางทั้งครรรค์และ
ได้โอรสชื่อ "เจ้าสุวัตร" เจ้าสุวัตรมีมาตุมาริธชื่อ "มากันธุ์" เมื่อเจ้าสุวัตรอายุได้ 16 ปี
พระบิดามารดาเกรงว่าโอรสจะพลัดพรากจากเมืองตามที่โหรเคยทำนายเอาไว้ พระองค์จึง
ป่าวประกาศให้สาวงามทั้งหลายมาให้อโอรสเลือกเป็นคู่ครอง แต่เจ้าสุวัตรไม่พอใจใครกลับพูดว่า
ตนใดสาวงามงามวิเศษพระญาติและทองการนางเป็นคู่ครอง ธิดาพระญาตินี้เป็นนางงามที่เกิดจาก
ดอกบัว พระญาติเข้ามาเลี้ยงให้ชื่อว่า "นางบัวคำ" เมื่อนางบัวคำโตขึ้นนางเห็นสัตว์ทั้งหลายทาง
น้ำ นางก็อยากมีคู่ นางจึงร้องเพลงมาลัยลอยน้ำไป เพลงมาลัยลอยไปสวมมือเจ้าสุวัตรซึ่งกำลัง
เล่นน้ำอยู่ เจ้าสุวัตรคร่ำครวญถึงเจ้าของเพลงมาลัยและให้ทูตลาพระบิดามารดาไปตามหา และออก
เดินทางไปพร้อมกับมากันธุ์ได้ไปพบนางบัวคำกำลัง "จอบ" ด้วยความเบิกบานใจจึงเกี่ยวพาราสี
นางในที่ลึกลับทราบว่าเป็นเจ้าของเพลงมาลัยนั้น และได้นางเป็นมเหสีโดยที่พระญาติทำพิธี
อภิเษกให้ เจ้าสุวัตรและนางบัวคำช่วยกันประณิบัติพระญาติ ในขณะที่มากันธุ์เที่ยวออก
หากินได้เหาะข้ามเมืองของ "ท้าวเวลามาติ" ซึ่งเป็นเมืองยักษ์ ท้าวเวลามาติโกรธจึงมากันธุ์ขังไว้
เมื่อเจ้าสุวัตรทราบวามักันธุ์หายไปก็เสียใจออกติดตามแต่ไม่พบ วันหนึ่งเจ้าสุวัตรกับนางบัวคำ
ออกไปหาผลไม้ป่า พราณป่ามาพบเข้าก็หลงใหลในความงามของนางบัวคำ พราณป่าไขขานถึง
เจ้าสุวัตรแล้วพานางบัวคำไปหวังจะได้นางเป็นภรรยา ด้วยความรักและซื่อสัตย์ต่อสวามี นางบัวคำ
ได้ตั้งสัตย์อธิษฐานไม่ให้พราณเข้าใกล้นาง ดังนั้นเมื่อพราณป่าเข้าหานางนางจึงรอนราว
กับไฟ นางบัวคำเห็นว่าจะขัดขึ้นพราณป่าด้วยการควาสาบเชิงต่าง ๆ นานาไม่ไคยล นางจึงแสวง
อ้อนวอนขอความเมตตาพุดจาอ้อนหวานเพื่อให้พราณป่าหลงเชื่อ ครั้นพราณป่าเผลอนางจึงใช้ดาบฟัน
พราณป่าถึงแก่ความตายแล้วหลบหนีไป ขณะนั้นนางทั้งครรรค์ได้ 7 เดือนแล้ว

กล่าวถึงพระญาติเมื่อเจ้าสุวัตรและนางบัวคำหายไปนานก็ออกติดตาม พระญาติตามไปพบ
เจ้าสุวัตรและได้ช่วยเจ้าสุวัตรพ้นแล้วให้ของวิเศษแก่เจ้าสุวัตร เจ้าสุวัตรออกติดตามหานางบัวคำ

และมาทันรัก เมื่อเดินทางไปถึงทะเลแห่งหนึ่ง เจ้าสุวัตรได้พบตัวนาง "สมุทรชา" ซึ่งแปลงร่างเป็นจระเข้พญานางคาย นางสมุทรชาถวายตัวเป็นมเหสีพร้อมกับบอกข่าวมาทันรักซึ่งถูกยักษ์เวลามติจับไป นางสมุทรชาเป็นธิดาเจ้าสุวัตรขามทะเล เจ้าสุวัตรเดินทางต่อไปอีกจนถึงเมืองของยักษ์ เวลามติและได้ออบเชาหานาง "สุกกระรัก" ธิดาของยักษ์เวลามติโดยมีนาง "สัวคี" เป็นผู้ช่วยให้สื่อ ในที่สุดก็ได้นางสุกกระรักเป็นมเหสีและออกอุบายลวงตามนางถึงที่คุมขังของมาทันรัก เจ้าสุวัตรจึงได้มาทันรักคืนและไดหายักษ์เวลามติและสามารถเอาชนะได้จึงออกเดินทางตามหานางบัวคำต่อไป ในขณะเดียวกันที่นางสุกกระรักก็ออกเดินทางตามหาเจ้าสุวัตร

ส่วนนางบัวคำ หลังจากพี่พญานางคายแล้ว นางก็ออกเดินทางต่อไปพบกับพอลา พวกพอลาหลงรักนาง นางได้ขึ้นฐานไม้ให้พอลาเข้าใกล้นาง เช่นเดียวกับที่เคยขึ้นฐานไม้ให้พญานางเข้าใกล้ นางและออกอุบายลวงให้พอลาเข้าใจว่านางตกลงปลงใจด้วย ขณะที่พอลาคิดสุราจนเมาหลับไปนั้น นางถือโอกาสเอาข้าวของเงินทองลงเรือหลบหนีไป ต่อมานางพบกับนางสุกกระรัก ซึ่งออกตามหาเจ้าสุวัตร ขณะที่นางสุกกระรักเหาะข้ามทะเลนั้นนางหิวและอ่อนเพลียจึงตกลงกลางมหาสมุทร นางบัวคำแล่นเรือผ่านมาพอดีจึงช่วยเอาไว้ นางบัวคำเห็นแว่นที่นางสุกกระรักสวมก็จำได้ว่า เป็นแว่นของเจ้าสุวัตรสาวมีของนางจึงซักถาม ในที่สุดก็ทราบว่านางสุกกระรักเป็นมเหสีองค์หนึ่งของเจ้าสุวัตร นางทั้งสองได้เดินทางตามหาเจ้าสุวัตรต่อไปจนกระทั่งถึงเกาะแห่งหนึ่ง นางบัวคำซึ่งครรภ์แก่คลอดโอรสและนางถูกพิษจนถึงแก่ความตาย นางสุกกระรักจึงพาโอรสของนางบัวคำออกติดตามหาเจ้าสุวัตรต่อไป นางได้รับความลำบากมาก เทพธิดาสงสารจึงเนรมิต เมืองกลางป่า มีชาวเมืองเป็นหญิงทั้งหมด มีนางเทพธิดาเป็นบุตรของเมือง นางเทพธิดารับเอานางสุกกระรักและโอรสของนางบัวคำอยู่ด้วย ต่อมาไม่นานนางสุกกระรักก็คลอดโอรสให้ชื่อ "ไฉยา" ส่วนโอรสของนางบัวคำชื่อ "ทุษะกุมาร" เมื่อโอรสทั้งสองโตขึ้นก็ถามถึงบิดา นางสุกกระรักจึงเล่าเรื่องที่ผ่านมาให้โอรสฟัง เมื่อโอรสทราบเรื่องแล้วจะออกติดตามหาบิดา นางห้ามปรามเพราะเห็นว่าโอรสยังเล็ก นางได้นำโอรสทั้งสองไปฝากพระฤาษีไว้

สำหรับนางบัวคำ เจ้าเมืองจำปามาสาส์นพบเข้าจึงให้หมอลงขัน นางบัวคำจึงพินิจเจ้าเมืองพอใจนางอยากได้นางเป็นมเหสี นางบัวคำพูดว่านางมีสามีแล้ว นางรักและซื่อสัตย์

ต่อสามีของนางและถือว่าเจ้าเมืองเป็นผู้ที่พระคุณต่อนางเปรียบเสมือนบิดา เจ้าเมืองไม่ยินยอม นางจึงอธิษฐานขอคืนมเจ้าเมือง ในที่สุดเจ้าเมืองจึงรับนางเป็นธิดาบุญธรรม นางบวชให้สร้าง ศาลาและไหว้ครูปฐมนิเทศของนางและเจ้าสุวัตรบนศาลาแล้วให้ทานแก่ผู้คนที่ผ่านไปมา นางให้ คนคอยสั่ง เทียนที่บูชาแล้วมีอาหารแปลกออกไปให้พสกนิกรนั้นมาหานาง

กล่าวถึงเจ้าสุวัตรหลังจากบรรจบระยะเวลาที่ขังแล้วก็เดินทางตามหานางบวชคำต่อไป ระหว่างการเดินทางเจ้าสุวัตรได้ช่วยเหลือพญานาคซึ่งถูกครุฑคาบมา พญานาคสำนักในบุญคุณ ยกยติคำให้เป็นแม่ของเจ้าสุวัตร เจ้าสุวัตรหลงใหลเมเหล้านาคจนมาถักธนูเพื่อนให้ระลึกถึง นางบวชคำ เจ้าสุวัตรก็มาถักธนูเดินทางต่อไปอีก พบนางกิริไคนางกิริไคนั้นเป็นแม่และหลงใหล นางกิริไคนั้น มาถักธนูของเพื่อนอีกเช่นเคย เมื่อเดินทางต่อไปเจ้าสุวัตรได้พบกับพญางูขาวเผือก "มณฑลหัตถ์" ซึ่งถูก "ช่างศิรหาวาย" ฆาตกรและโคชช่วยเหลือจากมณฑลหัตถ์กับช่างศิรหาวาย จนโคชย่นะ ช่างมณฑลหัตถ์จึงบอกข่าวนางเทพธิดา ซึ่งครองเมืองอยู่กลางป่าเป็นการตอบแทนบุญคุณ ที่เจ้าสุวัตรช่วยเหลือตน เจ้าสุวัตรได้เดินทางไปยังเมืองกลางป่าจึงได้พบกับนางสุกกระรักและโอรส ทั้งสองและไคนางเทพธิดาเป็นแม่เหลื หลังจากนั้นแล้วเมืองกลางป่าก็หายไป เจ้าสุวัตรฝากบวชให้ และโอรสไว้กับพระฤาษีสวนตนเองและมาถักธนูออกตามหานางบวชคำ ทั้งสองเดินทางไปถึงเมือง จำปาและไปพักที่ศาลาที่นางบวชคำสร้างไว้ เมื่อเจ้าสุวัตรเห็นรูปบนศาลาก็เศร้าโศกเสียใจ คนเฝ้าศาลาจึงไปแจ้งนางบวชคำ ในที่สุดเจ้าสุวัตรและนางบวชคำก็พบกันและได้พากันกลับมาหา พระฤาษีที่ฝากบวชให้และโอรสไว้ จากนั้นเจ้าสุวัตรก็ไปตามบวชของพระองค์ทั้งหมด อันได้แก่ นางสมุทรชา นางนาค นางกิริไคนั้นมาพร้อมกัน แล้วพามาเหลืทั้งหมดยกทั้งโอรสเหาะมายังเมือง ของตน พญานาคที่ขัง นางจันทะเทวี ตลอดจนชาวเมืองต่างก็ดีใจที่เจ้าสุวัตรกลับมาทรงจัดงาน สมโภช ต่อมาเจ้าสุวัตรพานางบวชคำไปเยี่ยมพระฤาษีซึ่งเป็นบิดาของนางบวชคำพระฤาษีสอนนาง บวชคำและเจ้าสุวัตรให้ยืมคัมภีร์ในคฤณามความดีและสอนเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติตนแก่นางบวชคำแล้ว เจ้าสุวัตรก็พานางบวชคำกลับมาครอง เมืองด้วยความเป็นสุข

เจ้าโศทนะกับนางปะละวี

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

เนื้อเรื่องย่อ ที่เมือง "สิงหา" มีกรรมกรทั้งหลายยากจนมาก สามีภรรยาต้องช่วยกันทำมาหากิน
ต่อมาภรรยาตั้งครรภ์ แล้วคลอดเป็นหญิง ทารกนั้นสามารถพูดได้ทำให้มารดาคิดว่า เป็นเปรต
ยักษ์ ผู้มีบุญ นาค หรือครุฑาเกิด วันรุ่งขึ้นจึงไปถามโหรา โหรทำนายว่า ทารกนี้เป็นผู้มีบุญให้
เลี้ยงดูให้ดี นับแต่นั้นเป็นต้นมา สามีภรรยาทั้งสองคนเลี้ยงดูและให้ชื่อว่า "ปะละวี" เมื่อนาง
ปะละวีอายุ 1 ขวบ นางได้สร้างสวนดอกไม้ในวงเก็บดอกไม้บูชาพระทุกวันและเอาใจใส่ปรนนิบัติ
รับใช้บิดามารดาเสมอ เมื่อนางอายุ 16 ปี ได้ยินฐานให้เพชฌดา กรุฑ พระพรหม พระอินทร์
และวิฆเนศวรมาหา นาง พระอินทร์และวิฆเนศวร ปรากฏให้ ทำให้คนทั้งหลายตื่นตกใจคิดไปต่าง ๆ
นานา ทางพากันมาดูนางปะละวีแล้วเล้าลือความงามของนาง ชาวความงามของนางทราบไปถึง
เจ้าเมืองสิงหา เจ้าเมืองโปรดให้เสนาไปเฝ้าปราสาทของนางเพื่อจะได้อาราธนาขอเท็จจริง ครั้นทรง
ทราบว่านางงามสมกับคำเล้าลือจึงเสด็จไปที่ปราสาทของนาง พระองค์พอพระทัยความงามของนาง
จนถึงกับจะรับเป็นมเหสี แต่นางปะละวีเลี้ยงให้พระองค์ตอบปัญหาของนางให้ได้ก่อนแล้วนางจะยอม
เป็นมเหสี เจ้าเมืองสิงหาไม่สามารถตอบปัญหาของนางได้จึงเสด็จกลับไปด้วยความผิดหวังและ
ละอายพระทัย

ต่อมาชายหนุ่มทั้งหลายต่างพากันมาขอความรักนางปะละวี นางก็ให้การต้อนรับและให้
ชายหนุ่มเหล่านั้นตอบปัญหาเช่นเดียวกับเจ้าเมืองสิงหา แต่ไม่มีผู้ใดสามารถตอบปัญหาของนางได้
ชาวของนางเล้าลือไปถึงเมือง "โนจา" "เจ้าโศทนะ" โอรสแห่งเมืองโนจาได้พูลลาพระบิดา
เดินทางมายังเมืองสิงหาพร้อมกับ "ภักดีไฟ" และได้ไปพบกับบิดาของนางปะละวี บิดานางชักถาม
ความเป็นมาของพระองค์ หลังจากนั้นเจ้าโศทนะจึงเสด็จกลับมาหาภักดีไฟ แล้วพากันไปยัง
ปราสาทของนางปะละวี เมื่อไปถึงปราสาทเจ้าโศทนะเข้าไปหานางตามลำพังและได้เกี้ยวพาราสีนาง
นางก็ให้พระองค์ตอบปัญหาเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ เจ้าโศทนะตอบปัญหาของนางได้ นางปะละวี
จึงยอมเป็นมเหสีของพระองค์ วันรุ่งขึ้นนางให้คนไปบอกบิดามารดาว่า เจ้าโศทนะสามารถ
ตอบปัญหาของนางได้ บิดาของนางทราบเช่นนั้นก็ใจและได้จัดพิธีแต่งงานให้ตามประเพณี ต่อมา

เจ้าโศกนาระลักถึงมาลีไฟได้จึงลางนางปะระวีกออกมาหา เมื่อพบแล้วจึงนำกัณฐมาและ
 อยู่รวมกันอย่างมีความสุข

ข้างงาเคียว

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อ

เนื้อเรื่องย่อ แหม่มชายเศรษฐี ชาวเมือง "ปารามสี" มีบุตรชายชื่อ "สุคันตะ" เมื่อสุคันตะโตขึ้น
 ก็ออกขุนนางมาค้าไปค้าขายกับเพื่อนที่คนแดนสุวรรณภูมิ ระหว่างเดินทางเรือแตก สุคันตะรอดชีวิต
 มาได้และได้มาอาศัยอยู่บ้าน "นหาระกาม" เมืองปารามสี

แหม่มชายเศรษฐีทราบข่าวเรือแตกจากพ่อค้าอีกพวกหนึ่งซึ่งเดินทางไปพบองค์เจ้ารัก
 ซึ่งพ่อค้าทั้งหลายลอยไปติดที่เกาะ พ่อค้าเหล่านั้นจึงนำขงมาใหญ่ที่พื้นของพ่อค้าที่เรือแตก
 กลางทะเล แหม่มชายเข้าใจว่าบุตรของตนถึงแก่ความตายก็โศกเศร้าเสียใจจนถึงแก่ความตาย
 และได้ไปเกิดเป็นเพชฌิการักษาทนโพธิ์บ้านนหาระกามที่สุคันตะบุตรชายอาศัยอยู่ บริเวณต้นโพธิ์
 เป็นสถานที่กว้างขวาง เมื่อพระเจ้าปารามสีเสด็จมาเห็น จึงได้โปรดให้บอกเป็นบริเวณนั้นเป็นพนา
 ของหลวง ให้ปลูกชาวแควเกณฑ์ชาวบ้านลอมรวรรณบริเวณนั้น ผู้คนที่ถูกเกณฑ์มาลอมรวรรณคนละ 10 วา
 เหลืออีก 10 วา ไม่มีใครลอม นายบ้านกราบทูลพระเจ้าปารามสีว่า สุคันตะชักขึ้นไม่ยอมลอมรวรรณ
 พระองค์จึงให้จับสุคันตะให้ไปลอมรวรรณ สุคันตะไม่มีเครื่องมือไปตัดไม้ขอยืมจากญาติได้ไม่ได้ จึงเข้าป่า
 หักเอา "ไม้คัม" มาปักเป็นรั้วแล้วสร้างกระหม่อมเฝ้าคอยให้ไปไม้จากกิ่งไม้คัมหล่นลงมาหยิบฉวย

กล่าวถึงพญาขางเผือกงาเคียว เป็นบุตรทั้งนั้นอยู่ในศีลธรรม เพศาคดใจให้พญาบริวาร
 จำนวนหนึ่งพันเชื้อออกไปเที่ยวในเมืองปารามสีในเวลากลางคืน เมื่อเขาไปในเมืองถึงพนาของหลวง
 บริวารของพญาขาง ทำลายรั้วของสุคันตะพากันกินข้าวและเหยียบย่ำไร่นาเสียหาย พญาขางจึง
 สั่งสละบริวารไม่ให้ประพฤตินั้น แล้วพาบริวารกลับไปในป่า เมื่อพระเจ้าปารามสีทรงทราบว่า
 ขางทำลายข้าวในนาเสียหาย โดยมานเข้ามาทางรั้วของสุคันตะ ซึ่งสร้างไม่แข็งแรงพอก็โกรธ
 จึงให้จับสุคันตะมัดไว้ตรงปากทางที่ขางจะมาโดยหวังจะให้ขางเหยียบตาย นางเพชฌิการักษาทน
 ของสุคันตะในชาติก่อน มาแก้คัมให้ และแนะนำให้สุคันตะของาของขาง ซึ่งเป็นางวิเศษไว้

โดยให้สุคันตะพูดเป็นทำนองว่า พญางามไม่อยู่ในศีลธรรม พบวิวารมทำลายข้าวในนาเสียหาย
พอครบกำหนดเจ็ดวัน พญางามงาเคียวพบวิวารมอีก สุคันตะทำตามที่มาตราแนะนำ พญางาม
พยายามชี้แจงว่าไม่ใช่ความผิดของตน แต่สุคันตะก็ว่าพญางามต้องรับโทษชดเชยและให้งาแตกตน ในที่สุด
หลังจากที่ทดสอบสุคันตะและทราบว่า เป็นผู้ดีในธรรม ไม่หวังลาภยศใด ๆ พญางามก็เลื่อมใส
ถอดงาของตนให้สุคันตะ หลังจากนั้นก็ถึงแก่ความตาย

สุคันตะนำงาขางมาไว้ที่กระท่อมในงาขางนั้นมีเมืองหนึ่งชื่อ "บุบปะการี" มีนางเทพธิดาชื่อ
"สุภาวิตา" ปกครองเมือง เมื่อพญางามตาย เมืองในงาขางก็สะท้อนไหวทำให้นางแปลกใจให้
อำมาตย์ไปตรวจสอบความจริงจึงทราบเรื่องราวทั้งหมด นางเห็นว่าในฐานะที่นางเป็นธิดาของ
พญางาม นางก็มีความผิดด้วย จึงยอมเป็นมเหสีของสุคันตะ โดยรื้อกระท่อมของสุคันตะออกแล้ว
สร้างศาลาแทน หลังจากนั้นนางสุภาวิตาและสุคันตะก็อาศัยอยู่ในศาลานั้นต่อมา

ฝ่ายพระเจ้าปารวณสีอยากเสวยเนืองนิจ จึงให้พรานไปยิงนก พรานไปยิงนกหลวงยิงนก
ไก่ 2 ตัว เมื่อเห็นศาลาก็กังสย ในที่สุดก็ทราบว่า เป็นศาลาของสุคันตะ และได้ขึ้นไปพักบนศาลา
ขณะเดียวกันก็ถอนขนนกและเผาไฟ เมื่อนางสุภาวิตาออกมา พรานตกตะลึงความงามของนาง
จนลืมตัวไฟไหม้นกจนหมด พรานตกใจเกรงอาญาเพราะไม่มันกไปถวายพระเจ้าปารวณสี นางสุภาวิตา
จึงให้อาหารแก่พรานนำไปถวายพระเจ้าปารวณสี พระเจ้าปารวณสีพอพระทัย จะให้พรานทำกายอีก
พรานจึงเล่าถึงสุคันตะและชายา ทำให้พระเจ้าปารวณสีอยากเห็น จึงปลอมพระองค์เสด็จไปพร้อมกับ
พรานเมื่อไปพบนางก็หลงใหลความงามอยากได้นางเป็นมเหสี จึงคิดจะฆ่าสุคันตะแต่เสนาอำมาตย์
หลอกลวงและออกอุบายให้สุคันตะทำในสิ่งที่ยากเกินความสามารถ ถ้าหากไม่สามารถทำได้ ก็
จะริบนางเป็นมเหสี พระเจ้าปารวณสีเห็นด้วย โปรดให้สุคันตะหาไถมาขนกับไถของพระองค์ นาง
สุภาวิตาแสร้งทำเป็นโง่ให้สุคันตะพาไปขนกับไถของเจ้าเมือง ไถของสุคันตะชนะ
เจ้าเมืองให้ไปเอาวัวมาชนอีก นางจึงแสร้งเสียไถให้ไปเป็นวัวมาชนกัน ชนะอีก พระเจ้า
ปารวณสีให้เอาช้างมาชน นางก็ช่วยเหลือสามีอีก โดยแสร้งให้ช้างเป็นช้าง ช้างของสุคันตะ
ชนะอีกพระเจ้าปารวณสีไม่พอพระทัย พยายามหาวิธีกำจัดสุคันตะให้ได้ โดยให้จับไปถ่วงน้ำหรือ
ให้ประหารชีวิต แต่เสนาของนางสุภาวิตาก็ช่วยเหลือไว้ โดยใช้เวทมนต์คาถาสลับเปลี่ยนตัวให้
อนุชาของพระเจ้าปารวณสีถูกถ่วงน้ำแทน และโอรสของพระเจ้าปารวณสีถูก

ประหารชีวิต เหตุการณ์ทั้งหมดทำให้พระองค์เสียพระทัยและโกรธแค้นสุดันตะมาก จึงยกทัพจะไปจับสุดันตะ ชาวเมืองในเงาข้างตอสุ พระเจ้าปารานส์ได้ยินพระชนม์ เมืองปารานส์จึงไม่มีผู้ครองเมือง เสนาอำมาตย์จึงไปอัญเชิญสุดันตะเป็นบุตรของเมืองและได้จัดพิธีอภิเษกทางสมพระเกียรติ สุดันตะตั้งมั่นในศีลธรรมและการทำบุญให้ทาน บานเมืองจึงสงบสุข และในขณะที่เดียวกันพระอินทร์เห็นว่าสุดันตะไม่มีเวทมนตร์ คาถาและความสามารถในการรบ เกรงว่าเมืองอื่นยกทัพมารบจะพ่ายแพ้จึงเอาคาบ ชนุ และปืนวิเศษ มามอบให้แก่อุสตันตะ ปารากุว่า มีวิชาศึกษากลับมาจริง ทัพแรกเป็นทัพของ "เจ้าอะโนมัตตะ" แห่งเมืองเวดาลี แต่ไม่สามารถเอาชนะได้ เพราะทหารยักษ์ของนางสุภาวดีมีความสามารถ เจ้าอะโนมัตตะจึงต้องถอยกลับไป ทัพที่ 2 เป็นทัพของเจ้าเมืองสาเกทพ่ายแพ้กับทัพที่ 3 เป็นของ "สิวีราช" พ่ายแพ้กับเช่นกัน ในที่สุด ทั้งสองเมืองจึงยอมถอยเป็นไมตรีกับเมืองปารานส์ บานเมืองจึงมีความสงบสุขตลอดมา

ชีวหาลินคำ

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

เนื้อเรื่องย่อ "ท้าวณัสนะวดี" และ "นางจันทะเทวี" แห่งเมืองรัฐาไม่มีโอรสสืบราชสมบัติ ท้าวณัสนะวดีจึงโหมเหล้าเมายาเลี้ยงดูคนชรา ทอมาบางตั้งครุฑและคลอกโอรสให้ชื่อว่า "ชีวหาลินคำ" เมื่อชีวหาลินคำอายุ 16 ปี พระบิดาให้ครองเมืองและให้ "บุตตะมาร" ลูกชายของเศรษฐีเป็นเพื่อนกับชีวหาลินคำ ทอมาโหรทำนายว่าบานเมืองจะมีเคราะห์ ท้าวณัสนะวดีโปรดให้สวนมนต์เป็นการสะเดาะเคราะห์และห้ามคนเข้เมืองเป็นเวลา 7 วัน วันหนึ่งบุตตะมารลูกชายเศรษฐีจะเข้าไปเยี่ยมชีวหาลินคำแต่เขาไปขโมยให้เขาเมือง บุตตะมารโกรธที่ออกจากบ้านไปเลาเรียนวิชากับพระฤาษี และไปพบยักษ์ไครบกับยักษ์แต่ไม่สามารถเอาชนะกันได้จึงเล่าให้พระฤาษีฟัง พระฤาษีห้ามไม่ให้รบกับยักษ์แต่บุตตะมารไม่เชื่อออกไปพบกับยักษ์อีกคราวนี้ตกลงเป็นเพื่อนกัน บุตตะมารกลายเป็นยักษ์และพากันเข้าไปในเมืองรัฐา ไล่จับชาวเมืองกินเป็นอาหาร เศรษฐีเห็นลูกชายกลายเป็นยักษ์ก็ตกใจรีบไปหุลท้าวณัสนะวดี ชิวหาลินคำเตรียมการรบกับยักษ์ แต่ขณะที่กำลังนอนหลับทอมาชวนชีวหาลินคำไปไวกลางป่าเพราะเห็นว่าชีวหาลินคำไม่มีคาถาอาคม เกงกลาเหมือนบุตตะมารถรบกันก็จะแพ้ บุตตะมารเข้าเมืองไล่และจับท้าวณัสนะวดีกิน

เป็นอาหาร ส่วนนางจันทะเทวีหสนหนีไปอาศัยอยู่กับยายเขานูรที่ภูมามาน บุกตะมารจึงครองเมืองแทน

ฝ่ายชีวหาลิ้นคำซึ่งเหวตาค่อมมาไว้กลางป่าได้ออกเดินทางไปจนพบพระฤๅษีและเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้พระฤๅษีฟัง พระฤๅษีสอนเวทมนต์คาถาให้ ทอมาชีวหาลิ้นคำพบนาง "พิพโกสร" นางงามที่เกิดจากคอกม้าซึ่งพระฤๅษีเลี้ยงไว้ เป็นนิทานชีวหาลิ้นคำไคนางเป็นมเหสี เมื่อเรียนวิชาจบแล้วชีวหาลิ้นคำจึงเดินทางกลับบ้านเมืองของตน นางพิพโกสรขอติดตามไปด้วย ระหว่างที่นอนพักกลางป่านางกินรีสองพี่น้องมาพบ เขาก็หลงรักชีวหาลิ้นคำและพาชีวหาลิ้นคำไปยังที่อยู่ของนาง ท้าวทนต์บิดาของนางกินรีทราบเรื่องก็โกรธขังคณางกินรีพาชีวหาลิ้นคำกลับไปคณางพิพโกสร แต่ปรากฏว่า เมื่อมาถึงกลางป่าไม่พบนางพิพโกสร ทั้งนี้เพราะเหวตาสงสารนางจึงพานางไปอาศัยอยู่ในถ้ำทิพย์

ชีวหาลิ้นคำตามหานางพิพโกสรเมื่อไม่พบจึงเดินทางกลับเมืองจึงทราบข่าวที่บุตรมารมาท้าวยัสสะวดีพระบิดาและโคพนางจันทะเทวีผู้เป็นมารคำซึ่งอาศัยอยู่กับยายในสวน ชิวหาลิ้นคำเอากระดูกของพระบิดาซึ่งบุตรมารเก็บไว้ในโกศมาขบให้พื้นดินชีวิตและโคทอแทนบุญคุณของยายเขาที่เลี้ยงดูมารดาของตนโดยการแปลงร่างเป็นไกแก้วให้ยายเขาเอาไปขายแก่บุตรมาร ยายเขาอุ้มไก่ไปถึงตลาด "นางจันทะโกสร" ชิดาเศรษฐีชื่อไกแก้ว ในที่สุดไกแก้วชีวหาลิ้นคำก็ไคนางเป็นมเหสีและบอกความจริงแกนางว่าตนจะไปรบกับบุตรมาร นางจึงอาวพรให้รบชนะบุตรมาร ทอมาชีวหาลิ้นคำแปลงร่างเป็นนกสาธิตาให้ยายเขาเอาไปขายอีกครั้งว่านี้ "นางกัมมบุตร" ชิดาเศรษฐีอีกคนหนึ่งซื้อเอาชีวหาลิ้นคำก็ไคนางเป็นมเหสีอีกคนหนึ่ง สุดท้ายชีวหาลิ้นคำแปลงร่างเป็นม้าให้ยายเขานำไปขายแก่บุตรมาร บุตรมารเห็นม้าก็ทราบว่า เป็นชีวหาลิ้นคำแปลงร่างมาจึงรับซื้อ แล้วขี่เหาะไปไกลให้มาหมดแรงแล้วจึงจะกินเป็นอาหาร บุตรมารขี่มาเหาะไปจนถึงเขาคูทธานเมืองพาราณสีและก็นำชีวหาลิ้นคำที่อุทยานแห่งนี้ บุตรมารก็นำจันทะเทวีมาเจอและถูกแตกด้วยแรงอธิษฐานของชีวหาลิ้นคำ บุตรมารจึงอาเจียนลงในสระ ชิวหาลิ้นคำจึงกลายร่างเป็นปลาตะเพียน บุตรมารจะจับปลาอีกแต่ ปลาดีดโคลนเขาคาของบุตรมาร บุตรมารจึงต้องกลับเมืองรักษา และให้ยักษ์ทั้งหลายมาช่วยกันรักษาเมือง

กล่าวถึงนาง "วรรณะคำฟู" ธิดาแห่งเมืองพาราณสีได้ไปเที่ยวอุทยานและอาบน้ำในสระ
จึงพบปลาตะเพียนทองและได้นำมาเลี้ยงไว้ ปลาตะเพียนทองทดสอบความสามารถของนาง โดย
ตั้งปัญหาธรรมถามนาง นางสามารถตอบปัญหาได้ทำให้ชาวหาลีนคำพอใจมากในที่สุดก็กลายร่าง
จากปลาตะเพียนทองและได้นำวรรณะคำฟูเป็นมเหสี ต่อมานางตั้งครรภ์ เจ้าเมืองพาราณสี
สงสัยจึงให้เสาะหาชู้ของนางแต่ไม่พบ พระองค์จึงป่าวประกาศให้ราษฎรทั่วเมืองที่สามารถจับชู้ของ
นางได้ บุชตะมารสงสัยว่าชู้ของนางวรรณะคำฟูจะเป็นชาวหาลีนคำจึงรับอาสาและได้ต่อสู้กับ
ชาวหาลีนคำแต่ไม่สามารถเอาชนะกันได้ ชาวหาลีนคำอุ้มนางวรรณะคำฟูหนีออกจากเมือง บุชตะมาร
ตามไปและได้แปลงร่างเป็นพระฤๅษีซึ่งเป็นอาจารย์ของชาวหาลีนคำทำให้ชาวหาลีนคำเข้าใจผิด
แต่นางวรรณะคำฟูหลงใหลผิด ชาวหาลีนคำจึงทราบว่าเป็นอุบายของบุชตะมาร ในที่สุดบุชตะมารจึง
ถูกฆาตตาย ชาวหาลีนคำพานางวรรณะคำฟูกลับมาเมืองของตนและทุกเชื้อชาติต่างสวดวิสาขบูชาและ
นางจันทะเทวีครองเมือง ส่วนตนเองพานางวรรณะคำฟูกลับไปยังเมืองพาราณสี เจ้าเมืองให้
การต้อนรับเป็นอย่างดีโดยการจัดงานสมโภชและรับขวัญชาวหาลีนคำและนางวรรณะคำฟู

เตโโจยาโม

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อ

เนื้อเรื่องย่อ "เตโโจ" และ "ยาโม" เป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่เป็นเด็ก ทั้งสองมีฐานะยากจน
ต้องรับจ้างทำงานทุกอย่าง บางครั้งก็ต้องขอทานเลี้ยงชีวิต เตโโจและยาโมสัญญาว่าหากฝ่ายใด
ฝ่ายหนึ่งร่ำรวยมีทรัพย์สินเงินทองมาก จะต้องช่วยเหลืออีกฝ่ายหนึ่ง ต่อมาเตโโจและยาโม
ไปรับจ้างทำงานที่สวนเศรษฐีคนหนึ่ง ได้พบกับนางทาสของเศรษฐี 2 คนชื่อ "นางจันทา" และ
"นางมะลิกา" ซึ่งเศรษฐีรักใคร่เอ็นดูเหมือนลูกของตน เตโโจและยาโมฟังพอใจนางทั้งสองจึง
เกี่ยวพาราสีนางและในที่สุดก็ขอนางทั้งสองจากเศรษฐี เศรษฐีจึงตามความเห็นของนางเมื่อนาง
จันทาและนางมะลิกายินยอมก็ยกให้เตโโจและยาโม เตโโจและนางจันทา ยาโมและนางมะลิกาทั้งสอง
ครอบครัวสร้างกระท่อมอยู่ไม่ไกลจากสวนเศรษฐีเท่าไรนัก ครอบครัวของเตโโจกับนางจันทามีแต่
ความสงบสุข เพราะทั้งสองต่างรูปร่างหน้าตาของนางจันทาทำหน้าที่แม่เรือนโดยไม่บกพร่อง นางเคารพ
เชื่อฟังสามี และปรนนิบัติสามีให้ได้รับความสุข ในขณะที่เดียวกันเตโโจก็ทำหน้าที่ทำมาหาเลี้ยงครอบครัว

ทั้งสองไม่ทะเลาะวิวาทกันเลย ตรงกันข้ามกับครอบครัวของยาโมกับนางมะลิگا ทะเลาะ
เบาะแว้งกันอยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะนางมะลิกาไม่รับผิดชอบในหน้าที่ของตน นางไม่เคารพเชื่อฟัง
สามี และยังถูกเหยียดหยามสามี นินทาสามี ละเลยหน้าที่ของแม่เรือน นางชอบแต่งตัวและเที่ยวเตร่
อยู่เสมอ เมื่อยาโมจะพยายามแนะนำหลักการครองเรือนแก่นาง นางก็ไม่เชื่อฟัง ทั้งสองจึงทะเลาะ
พุดกันและทำลายข้าวของเครื่องใช้อยู่เสมอ ทำให้เศรษฐกิจภายในจึงเกิดอุปสรรคต่อการครองเรือน
ของทั้งสองครอบครัว เศรษฐีเอาทองคำจำนวนหนึ่งพันไปให้ยาโมพร้อมกับบอกว่า ทองคำนี้จะเป็น
ของยาโมและนางมะลิกา ถ้าหากทั้งสองไม่ทะเลาะวิวาทกันภายใน 7 วัน แต่ถาทะเลาะกัน เศรษฐี
ก็จะเอาทองคำคืน จากนั้นเศรษฐีก็เอาทองคำไปบ้านของเตโช แล้วยกทองคำให้ตาหาก
เตโชและนางจันทาทะเลาะวิวาทกันภายในเวลา 7 วัน ถ้าหากไม่ทะเลาะกันก็จะเอาทองคำคืน
เตโชพยายามหาเหตุที่จะทำให้นางจันทาโกรธเพื่อจะทะเลาะกับ แต่ก็ไม่สำเร็จนางจันทายัง
คงอดทนไม่ตอบโต้ คงเคารพเชื่อฟังและปรนนิบัติสามีเช่นเดิม เตโชพานางเข้าไปในป่าเพื่อให้
นางได้รับความลำบากนางก็อดทนไม่ทน ผลจากการที่นางเป็นคนดี เวรตาจึงช่วยเหลือทำให้คำพูด
ของนางเป็นความจริงเมื่อเตโชบอกนางให้ไปป่า วัวควาย ช้าง ม้า กลับไม่พินาศของตน
ต่อจากนี้ทั้งสองก็ได้พบทรัพย์สินเงินทองที่อยู่ใต้หินรูปร่างซึ่งลึกลับตามคำสั่งของเตโช ทั้งสองจึง
ได้ทรัพย์สินเงินทองเป็นจำนวนมาก ครั้นกลับไปถึงบ้านก็พบสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีโกธางม้าวัวควายจำนวน
มาก วันรุ่งขึ้นเตโชพานางจันทาเข้าไปอีก คราวนี้ไปพบหนองน้ำ เตโชแกล้งให้นางวิกน้ำในหนองน้ำ
ให้แห้ง เพื่อจะเอาทองคำในหนองน้ำนั้น พญานาคสงสาร จึงแปลงร่างเป็นหญิงสาวชักถามบุคคล
ทั้งสอง นางจันทาตอบว่าวิกน้ำให้แห้งเพื่อจะได้เงินทอง พญานาคสงสารจึงเอาเงินทองมาให้
ทั้งสองพากันกลับบ้านและได้เปลี่ยนฐานะเป็นเศรษฐีมีทรัพย์สินเงินทองจำนวนมาก หลังจากนั้นแล้ว
เตโชก็เอาทองคำคืนให้เศรษฐีเพราะไม่อาจจะหาเหตุทะเลาะกับนางจันทาได้ เศรษฐีมีความ
พอใจมากทั้งสองสามีภรรยาเป็นคนที่จึงยกทองคำให้เป็นรางวัล และรับเตโชกับนางจันทาเป็น
บุตรบุญธรรม

กล่าวถึงยาโมกับนางมะลิกา เมื่อนางมะลิกากลับมาจากตลาดยาโมก็เล่าเรื่องเศรษฐี
จะให้ทองคำหากไม่ทะเลาะกันเป็นเวลา 7 วัน นางมะลิกาอยากเห็นทองคำจึงขอยาโม

บอกว่าจะให้ดูหลังจากรับประทานอาหารแล้ว นางมะลิโกโรซทั้งสองจึงทะเลาะกันและในที่สุกก็เอาทองคำไปคืนเสริมฐี

ต่อมายาโมคิดจะไปชวนเต้โจไปทำงานทำ จึงไปหาเต้โจที่บ้านก็พบว่าเต้โจกับนางจันทาร่ำรวยเป็นเศรษฐีจึงชักถามถึงสาเหตุ ครั้นทราบแล้วจึงพานางมะลิเข้าบ้าน และได้ไปพบเหตุการณ์เกี่ยวกับที่เต้โจกับนางจันทาพบ แต่การถกถกตรงกันข้ามเพราะนางมะลิเป็นคนไม่ดี ไม่ซื่อตรงไม่เคารพผู้มีอำนาจ ไม่ทำหน้าที่แม่บ้าน เหวดจึงไม่ช่วยเหลือนาง ในที่สุดทั้งสองก็ออกจากป่า และกลับมาอยู่กระท่อมตามเดิม หลังจากนั้นเต้โจและยาโมออกอุบายทดสอบน้ำใจของภรรยา โดยที่เต้โจไปพบนางมะลิภรรยาของยาโม พร้อมกับเครื่องใช้ของยาโม แล้วแจ้งข่าวว่ายาโมถูกหมูป่ากัดตายแทนที่นางมะลิจะเสียใจที่สามีถึงแก่ความตาย นางกลับขมใจแสดงกริยาอาการว่าพึงพอใจเต้โจ เต้โจต้องการให้เพื่อนรู้ถึงน้ำใจของภรรยา จึงแกล้งทำหาพอใจนางเช่นกัน ยาโมแอบอยู่จึงเข้าใจว่าภรรยาของตนเป็นคนไม่ดี รุ่งขึ้นนางมะลิพบว่า ยาโมยังไม่ตายนางก็ปฏิเสธว่าไม่ได้มีความสัมพันธ์กับเต้โจแต่อย่างใดแต่ยาโมไม่เชื่อ

เต้โจและยาโมไปทดสอบน้ำใจของนางจันทาภรรยาของเต้โจในลักษณะเดียวกัน ปรากฏว่า เมื่อยาโมแจ้งข่าวว่าเต้โจถูกหมูป่ากัดตาย นางจันทาก็ร้องไห้ด้วยความอาลัยรัก เต้โจจนไม่ไคสติ ยาโมตกใจจึงเรียกเต้โจเข้ามาทำให้นางจันทาทราบว่าสามีของนางยังไม่ตายนางก็ดีใจ

กล่าวถึงยาโมเมื่อทดสอบน้ำใจทราบว่า ภรรยาของตนเป็นคนไม่ดีไม่รักและซื่อสัตย์ต่อสามี ยาโมจึงออกจากบ้านไปค้าขายตามลำพัง ระหว่างการเดินทางพบกับนาง "ฟองจันทร์" นางฟองจันทร์ถามปัญหาเป็นการทดสอบสติปัญญาและความรู้ความสามารถของยาโม ยาโมสามารถตอบได้และสามารถอธิบายหลักธรรมให้นางเข้าใจได้ นางจึงยอมเป็นภรรยาของยาโม ทั้งสองจึงอยู่รวมกันอย่างมีความสุข

บัวระวงศ์หงส์อำมาตย์

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง บอกแต่เพียงว่าเป็น "น้อย"

เนื้อเรื่องย่อ "พญากาลัญ" แห่งเมืองจำปาศิมเหล็กสององค์ มเหสีเอกชื่อ "นางจันทา"

มเหสีรองชื่อ "นางกาไว" มเหสีเอกมีโอรสสององค์ชื่อ "สุริยา" และ "บัวระวงศ์" ส่วนนางกาไวมีโอรสชื่อ "ไชยยะทัต" ไชยทัตเป็นคนเกเรไม่มีสัมมาคารวะแต่สุริยาและบัวระวงศ์เป็นคนที่มีความอ่อนน้อม พุฒาสภาพอ่อนหวานเคารพบิดามารดา ตลอดจนผู้ใหญ่ทั้งหลาย เมื่อสุริยาอายุ 16 ปี พญากาลัญอภิเษกให้ครองเมืองและให้บัวระวงศ์เป็นอุปราช นางกาไววิผา

เพราะโอรสของนางไม่ได้รับการแต่งตั้งแต่อย่างใดนางจึงสมคบกับ "นันทเสนา" ผู้เป็นนิกาคำเสนาให้พญากาลัญหลงและออกอุบายเรียกสุริยากับบัวระวงศ์มารับประทานอาหารแล้วยั่วสองกุมารให้หลง แต่ไม่เคยสนางจึงแกล้งใส่ร้ายสองกุมารว่าปลุกปล้ำนาง พญากาลัญจึงรับสั่งให้ประหารโอรส นางจันทาทราบเรื่องจึงทูลขอความยุติธรรมจากพญากาลัญให้พระองค์ยกโทษให้ พญากาลัญไม่ยอม นางจึงเอาทองคำไปคิดสินบนทหารไม่ให้ฆ่าโอรสของนาง ทหารยอมรับสินบนและได้ทูลพญากาลัญว่าได้ประหารชีวิตโอรสแล้ว จากนั้นนางจันทาได้เอาสิ่งของ เครื่องใช้ ตลอดจนเงินทอง มอบให้โอรสแล้วให้โอรสหลบหนีออกจากเมืองไป

สุริยาและบัวระวงศ์หลบหนีเข้าไปในป่า ระหว่างเดินทางในป่านกตัวหนึ่งร้องทักว่า เมื่อนานเข้าไปแล้วสุริยาจะโคครองเมืองแต่บัวระวงศ์จะพลัดพรากจากไปอีกหลายปี ต่อมาพระอินทร์แปลงร่างเป็นไก่สองตัว ไก่สีเหลืองขึ้นว่าผู้ใดกินเนื้อของตนผู้นั้นจะโคครองเมืองในเวลาอันใกล้ นี้แล้วไก่เหลืองก็ตาย ไก่สีดำขึ้นว่าผู้ใดกินเนื้อของตนจะได้รับความทุกข์ยากลำบากแสนสาหัสจึงจะได้เป็นใหญ่ ชันเสร็จแล้วก็ตายเช่นกัน สุริยากินเนื้อไก่เหลืองส่วนบัวระวงศ์กินเนื้อไก่ดำ จากนั้นจึงพากันเดินทางต่อไปจนถึงเมือง "ปัญจรา" ทั้งสองได้ขอทานเลี้ยงชีวิตและได้ไปพักที่ศาลาที่เมืองปัญจรานี้เจ้าเมืองและมเหสีสิ้นพระชนม์ คนมีศักดิ์ชื่อ "นางปทุมมา" เสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงทำพิธีเสี่ยงราชรถหาผู้ครองเมืองคนใหม่ ราชรถไปหยุดที่ศาลาที่สุริยาและบัวระวงศ์นอนอยู่ เทวดากำบังไม่ให้เห็นบัวระวงศ์ เสนาอำมาตย์จึงอุ้มเอาสุริยาเข้าไปในเมือง เมื่อสุริยาขึ้น เสนาอำมาตย์จึงทูลเชิญขึ้นครองเมืองและอภิเษกกับนางปทุมมา สุริยาไม่เห็นบัวระวงศ์ก็เศร้าโศกเสียใจจะออกตามหาแต่นางปทุมมาทูลอ้อนชวนให้ครองเมืองแล้วส่งหนังสือไปยังเมือง

ทาง ๆ อาจจะทราบข่าวของบัวระวงศ์ได้ สุริยาเห็นควยและไค้เข้าพิชิตอีกเมื่อกับนางและครองเมือง บัณเฑาะว์กลับมา ควยความหวังว่าจะไค้พบบัวระวงศ์ สุริยาจึงให้สร้างศาลาให้ท่านแก่คนที่เดินทาง มาไปมาและให้วาดรูปเรื่องราวของตนกับอนุชาทั้งเจ็ดตนจนกระทั่งพลัดพรากกันไว้ที่ศาลานั้นควย

กล่าวถึงนางจันทาเมื่อโอรสหลบหนีออกจากเมืองแล้วนางก็ถูกขับออกจากเมืองควย ทั้งนี้เพราะนางก่อกวนว่า โอรสของนางจันทายังไม่ตายและนางจันทายังเอาแก้วคูเมืองให้ โอรสควย นางก่อกวนอยู่จนทุกวันนี้ พญากัดยทราบเรื่องก็โกรธจึงขับนางออกจากเมืองนางจึง ต้องเที่ยวขอทานเลี้ยงชีวิต พระอินทร์สงสารจึงเอาอาหารทิพย์มาให้นาง สำหรับบัวระวงศ์นั้น เมื่อคืนนั้นไม่พบสุริยาก็เสียใจจึงออกตามหาจนกระทั่งถึงเมืองปาราสี บัวระวงศ์เที่ยวขอทาน ในเมืองปาราสีและไค้ไปขอพักกับตาบย ตาบยไม่ยอมให้พักบนบาน บัวระวงศ์จึงต้องนอนพัก ที่อุทยานและรับประทานอาหาร โดยอาศัยแสงสว่างจากแก้วคูเมืองที่นางจันทาสามารถทำให้ ไค้ ตาบยเห็นแก้วของบัวระวงศ์จึงไปบอกเศรษฐีโดยหวังว่าเศรษฐีจะให้รางวัล เศรษฐีเกิดความ โลกอยากได้แก้วจึงออกอุบายว่าบัวระวงศ์ขโมยแก้วของตนไป บัวระวงศ์จึงถูกจับและต้องทำงาน เยี่ยงนักโทษ "นางนิมปา" อีคาแห่งเมืองปาราสีมาพบบัวระวงศ์ทำงานหนักก็สงสาร นางจึง สอบถามความเป็นมาครั้นทราบเรื่องจากบัวระวงศ์นางก็กลับไปทูลพระบิดาหวังจะให้พระบิดาช่วยเหลือ เศรษฐีมีชื่อว่า "นางฆาระวี" เมื่อนางเห็นบัวระวงศ์ไปทำงานกับนักโทษคนอื่น ๆ ก็สงสัยจึงให้ นางทาสสอบถามความเป็นมาของบัวระวงศ์และช่วยเหลือบัวระวงศ์ไม่ให้ทำงานหนัก ในที่สุด บัวระวงศ์ก็ไค้นางเป็นเมียเสีย ส่วนเศรษฐีเมื่อชิงเอาแก้วของบัวระวงศ์มาได้ควยกลอุบายแล้วก็ เกิดอาเพศทรัพย์เงินทองที่มีอยู่มากมายก็หมดไป เศรษฐีคิดจะเอาแก้วไปขายโดยจะพานาง ฆาระวีไปควย นางฆาระวีในฐานะขอให้เรือสำเภาก็ใช้ในการเดินทางไม่สามารถแล่นออกจาก ท่าเรือไค้ถ้าหากบัวระวงศ์ไม่ไค้ไปควย ควยเหตุนี้บัวระวงศ์จึงไค้เดินทางไปกับเศรษฐีควย เศรษฐีเดินทางไปถึง "เมืองสุวรรณพรหมมา" และไค้ นำเอาแก้วไปขายแก่เจ้าเมือง บัวระวงศ์ เห็นแก้วของตนก็ร้องไห้ เจ้าเมืองไม่รับซื้อแก้วเพราะบ้านเมืองไม่สงบสุข ยักษ์มากินชาวเมือง เป็นอาหารทุกวัน เจ้าเมืองต้องการผู้ที่มีเวทมนต์คาถาสามารถปราบยักษ์ได้มากกว่า

เศรษฐียกบวรวงศ์ให้เจ้าเมืองเพื่อให้เป็นอาหารของยักษ์และกล่าวหาว่าบวรวงศ์ขโมยแก้ว
ของตน เจ้าเมืองไม่เชื่อเศรษฐีจึงส่งถนบวรวงศ์ ครั้นทราบความจริงเจ้าเมืองได้ให้เศรษฐี
คืนแก้วให้บวรวงศ์และรับเอาบวรวงศ์เป็นโอรสบุญธรรม บวรวงศ์รับอาสาปราบยักษ์และสามารถ
ฆ่ายักษ์ตาย เจ้าเมืองจึงยกนาง "นิมปา" ให้เป็นมเหสี และอภิเษกให้ครองเมือง บวรวงศ์รับ
นางมาระวีมาเป็นมเหสีฝ่ายซ้าย เศรษฐีจึงแค้นเรื่อกลับตามล่าพิงแล้วเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นทั้งหมด
ให้ภรรยาฟัง ภรรยาเศรษฐีทราบความจริงก็โกรธ ทำนินทาเตียนเศรษฐีด้วยคำพูดที่รุนแรง โดยที่
เศรษฐีไม่อาจโต้เถียงได้

บวรวงศ์ครองเมืองสุวรรณพหพมาได้ไม่นานก็ระลึกถึงสุริยาจึงออกเดินทางไปเยี่ยม
นางมาระวีขอติดตามไปด้วย ระหว่างการเดินทางนางมาระวีซึ่งครรภ์แก่ขอหยุดพักกลางทาง
บวรวงศ์ได้พานางไปอาศัยอยู่กับพระฤาษี พระฤาษีสงสัยที่ทั้งสองเป็นมนุษย์แต่สามารถเดินทาง
ผ่านคานยักษ์ได้ ครั้นทราบว่าบวรวงศ์มีแก้ววิเศษสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ พระฤาษี
ขอลองอมแก้ววิเศษแล้วเหาะขึ้นไปบนอากาศ พระฤาษีเหาะขึ้นไปสูงมากจึงถูกลมพัดหัวขาด
หัวของพระฤาษีปลิวไปตกที่เมืองมัญจนคร ชาวเมืองเอาแก้ววิเศษในปากพระฤาษีไปถวายสุริยา
ซึ่งเป็นเจ้าเมือง สุริยาจำได้ว่าแก้วที่มารดาให้ไว้และบวรวงศ์นำติดตัวไปด้วย สุริยาตกใจ
คิดว่าเป็นอนุชา ครั้นทราบว่าไม่ใช่อนุชาจึงเก็บแก้ววิเศษนั้นไว้ ส่วนบวรวงศ์เมื่อไม่มีแก้ววิเศษ
ก็ไม่สามารถเหาะได้จึงพานางมาระวีออกเดินป่า เมื่อมาถึงแม่น้ำทั้งสองเอาม้าไม่ผูกเอาเขา
ควยกันแล้วเกาะขอนไม้ข้ามแม่น้ำ คลื่นพัดขอนไม้และม้าไรขาของบวรวงศ์กับนางมาระวีจึงพลัดกัน
บวรวงศ์ตามหานางมาระวีจนกระทั่งถึงเมืองมัญจนราและไปพักที่ศาลาที่สุริยาให้สร้างไว้ในที่สุด
บวรวงศ์และสุริยาก็ได้พบกัน บวรวงศ์ได้สร้างศาลาให้พานและให้วาดรูปเรื่องราวของตนกับ
นางมาระวีที่ศาลาแห่งนั้น ส่วนนางมาระวีถูกกระแสน้ำพัดไปติดที่เกาะแห่งหนึ่ง พานหาปลาพบ
เขาจึงช่วยเหลือนางโดยพานางไปอยู่ควย ภรรยาพานเข้าใจผิดคิดว่านางมาระวีเป็นชู้กับสามี
ของนางจึงด่าว่านางมาระวีต่าง ๆ นานา พานเฝ้าจึงสร้างกระท่อมให้นางมาระวีอยู่ตามลำพัง
เมื่อนางคลอดโอรสแล้วจึงลาพานไปออกติดตามหาบวรวงศ์ต่อไป

นางมาระวีเดินทางมาถึงเมืองปัญจรา นางไม่ต้องการให้ใครทราบว่านางมีโอรสแล้ว จึงเอาชายสไบผูกกับไม้แล้วให้โอรสนอน จากนั้นจึงเข้าไปในศาลาที่บัรระวงศ์ให้สร้างไว้ เมื่อ นางเห็นรูปวาดบนศาลาโกร่งให้ด้วยความเศร้าโศก ขณะเดียวกันบัรระวงศ์ออกมาเที่ยวป่า พบพารกนอนอยู่ในเปลที่ผูกติดกับกิ่งไม้ บัรระวงศ์เห็นเข้าที่ว่าเป็นแปลกจำได้ว่า เป็นผ้าของตนจึง ทราบว่าพารกนี้เป็นโอรสของตนจึงอุ้มพารกเข้าไปในเมือง ส่วนนางมาระวีถูกคนเฝ้าศาลากักตัว เอาไว้นางขอร้องให้ปล่อยนางไปไหนมลูก เมื่อไปถึงต้นไม้ที่นางผูกเปลให้โอรสนอนนางทอดท้อใจ ที่ไม่พบโอรส คนเฝ้าศาลาซึ่งตามมารับนางมาที่ศาลาแล้วไปหอบัรระวงศ์ ในที่สุดบัรระวงศ์ และนางมาระวีจึงได้พบกัน นางทอมนทนนายพราหมณ์มีพระคุณ โดยให้ทรัพย์สินเงินทองจำนวนมาก ภรรยาของนายพราหมณ์ตกแหวงกายเดินไปมาอยู่บนเรือนนาง เสียดัดตอกลงมาถึงแก่ความตาย ต่อมาพราหมณ์มีแต่งงานใหม่ และใช้ชีวิตอย่างมีความสุข

ต่อมาสุริยาและบัรระวงศ์ยกทัพไปเยี่ยมมิตามารดาของตนที่เมืองจำปา เมื่อนานเมือง ปาราสลี เจ้าเมืองปาราสลียกนางบิมาไปให้เป็นชายาของบัรระวงศ์ ส่วนเศรษฐีเมื่อทราบว่า นางมาระวีบิดาของตนเดินทางมากับทัพของสุริยาและบัรระวงศ์ก็จะไปหานางแต่เศรษฐี ตกขวางถึงแก่ความตายเสียก่อนที่จะได้พบลูก เมื่อเดินทางมาถึงเมืองจำปา สุริยาและบัรระวงศ์ ให้ทหารไปส่งข่าวพระบิดา ญากาลย์ก็พระทัยที่จะได้พบโอรส ส่วนนางกาไว ไชยทัต และ นันทเสนาลูกของ ญากาลย์เข้าพระทัยผิดว่าโอรสยกทัพมารบ ญากาลย์ก็หลงเชื่อแต่พอนันทเสนา และไชยทัตจะออกรบก็ตกขวางถึงแก่ความตายรวมทั้งนางกาไวด้วย สุริยาและบัรระวงศ์จึงเข้า เมืองได้ ญากาลย์สำนึกผิดให้คนไปเชิญนางจันทมาหนีเอาเข้าเมืองและอภิเษกกับบัรระวงศ์ ครอง เมืองแทนส่วนสุริยานั้นกลับไปครอง เมืองปัญจนกร

วงศ์สวรรค์

ผู้แต่ง "อายุไชยเมืองเสน"

เนื้อเรื่องย่อ "ท้าวพรหมตัด" และ "นางอำพร" แห่งเมือง "เหมราช" มีโอรสชื่อ

"วงศ์สวรรค์" เมื่อวงศ์สวรรค์โตขึ้นจึงขออนุญาตพระบิดามารดาไปศึกษาวิชากับพระฤๅษีตาม

ธรรมเนียมของโอรสภริยา แต่พระบิดามารดาห้ามปราม เพราะเกรงว่าโอรสจะได้รับความยาก

ลำบากเมื่อเดินทางไปกลางป่า วงศ์สวรรค์ก็เชื่อฟัง ต่อมาเมื่ออายุหนึ่งสร้างหงส์ยนต์ ซึ่ง

สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ และได้นำมาถวายท้าวพรหมตัด พระองค์ประทานหงส์ยนต์แก่

วงศ์สวรรค์ วงศ์สวรรค์จึงไต่หงส์ยนต์เป็นพาหนะ ต่อมาเมื่ออายุได้ 16 ปี วงศ์สวรรค์ไต่หงส์ยนต์

ขึ้นไปหาพระจันทร์เพื่อพิสูจน์ว่าบนพระจันทร์มีอะไร แต่ถูกลมพัดตกลงมาถึงแก่ความตาย พระอินทร์

ชุบชีวิตให้ฟื้นและมอบ "สายฟ้า" ให้เป็นอาวุธทั้งยังได้นำทางให้ไปหาพระฤๅษี วงศ์สวรรค์จึง

ออกเดินทางระหว่างเดินทางพบยักษ์สามารถรบชนะยักษ์ได้ ต่อมาจึงพบพระฤๅษีและเล่าเรื่อง

ราวต่าง ๆ ให้พระฤๅษีฟัง พระฤๅษีสงสารจึงสอนเวทมนต์คาถาให้และได้อภิเษกกับ "นางระวีทอง"

นางงามที่เกิดจากดอกจันทน์ซึ่งพระฤๅษีเลี้ยงไว้เป็นธิดาและได้ถวายพรวิชาความรู้ ตลอดจนเวทมนต์

คาถาแก่นาง เมื่อเรียนวิชาจบแล้ววงศ์สวรรค์พานางระวีทองเดินทางกลับเมือง ระหว่าง

การเดินทางยักษ์ลักนางระวีทองไปโดยหวังว่าจะได้นางเป็นเมีย นางระวีทองพยายามอุทธรณ์

ยักษ์ให้เลิกจับบาปบุญคุณโทษและขอร้องให้ปล่อยนาง ยักษ์ไม่ยอมนางจึงไขแหวนที่พระฤๅษีให้มายักษ์

ตายแล้วออกติดตามหาวงศ์สวรรค์ นางอุทธรณ์ท้าวคำโหลย ท้าวคำสงสารจึงให้แหวนวิเศษแก่

นาง แหวนวิเศษนั้นถ้าสวมนิ้วมือขวาจะเป็นบุรุษแต่ถ้าสวมนิ้วมือซ้ายจะเป็นสตรี นางระวีทอง

จึงแปลงกายเป็นบุรุษชื่อ "จักรขณสังข์" แล้วออกเดินทางตามหาวงศ์สวรรค์

กล่าวถึงวงศ์สวรรค์ ซึ่งถูกยักษ์สะกดให้นอนหลับเมื่อตื่นขึ้นมาไม่เห็นนางระวีทองก็ออก

ตามหาจนถึงเมือง "จันทะบุรี" และได้ปราบยักษ์ซึ่งอาศัยอยู่ในเสากลางเมือง เจ้าเมือง

จันทะบุรียกย่องให้เป็นโอรสบุญธรรมและยก "จันทะวาท" โอรสของพระองค์ให้เป็นอนุชาของ

วงศ์สวรรค์ ต่อมาวงศ์สวรรค์และจันทะวาทออกตามหานางระวีทอง ทั้งสองเดินทางไปถึงเมือง

"สุพรรณบัฏ" วงศ์สุวรรณพบ "นางสุกัณฐา" ราชธิดาของสุพรรณบัฏที่หลงใหลในความงามของนางจึงแปลงร่างเป็นนกสาธิกบินเข้าหานาง นางสุกัณฐาจึงเสกนกสาธิกไปเลี้ยง ในที่สุดวงศ์สุวรรณก็ได้นางเป็นมเหสี ต่อมานางตั้งครรภ์ ท้าวสุพรรณบัฏจึงทราบนางคงจะตั้งครรภ์จึงออกอุบายจับนาง ในที่สุดก็เกิดการต่อสู้กัน ระหว่างวงศ์สุวรรณและจันทะวาทกับสุพรรณบัฏนั้น นางระมีทองซึ่งแปลงร่างเป็นชายชื่อจักรขุสิงห์มาพบเขา ตอนแรกวงศ์สุวรรณคิดว่านางระมีทองแต่เมื่อทราบว่านางเป็นบุตรและกำลังตามหาภรรยาเช่นเดียวกับตนก็เชื่อและไต่ถามเรื่องให้จักรขุสิงห์ช่วยรบจักรขุสิงห์มาสุพรรณบัฏตาย วงศ์สุวรรณจึงได้ครองเมืองแทน จักรขุสิงห์หรือนางระมีทองเข้าใจว่าวงศ์สุวรรณทรยศนางจึงเขียนจดหมายแจ้งให้วงศ์สุวรรณทราบความจริงแล้วหนีออกบวชวงศ์สุวรรณและจันทะวาทออกตามหานาง เมื่อพบแล้วจึงออกอุบายให้นางสาธิกขาบพแล้วพากันเดินทางไปยังเมืองเหมราช ระหว่างที่เดินทางนักษัตรบินมาพบเกิดความพอใจนางระมีทองจึงต่อสู้กับวงศ์สุวรรณ วงศ์สุวรรณเอาชนะนักษัตรได้ นักษัตรยอมเป็นข้ารับใช้และบอกทางที่จะไปเมืองเหมราช ทั้งหมดยังออกเดินทางต่อไปอีก ขณะที่พักอยู่ที่เกาะกลางทะเล นางนักษัตรรักษาทะเลลึกจันทะวาทไปเป็นสามี ตอนหลังจันทะวาททราบว่ามเหสีของตนเป็นนักษัตร จึงหลบหนีจากนางมาพบพราหมณ์สองคนจึงพากันเดินทางมาจนถึงเมือง "โยนก" จันทะวาทได้ "นางรัตนา" ราชธิดาแห่งเมืองโยนกเป็นมเหสีและพานางไปยังเมืองจันทะบุรี ส่วนวงศ์สุวรรณและนางระมีทองเมื่อตนขึ้นมาไม่พบจันทะวาทก็ออกตามหาแต่ไม่พบจึงเดินทางต่อไปยังเมืองเหมราช สุดท้ายทั้งสองได้ครองเมืองเหมราชต่อจากพระบิดา

วรรณพราหม

ผู้แต่ง "น้อยยาย"

เนื้อเรื่องย่อ "ท้าวพรมมะตัก" และ "นางยสะวดี" แห่งเมือง "ปันจะระนคร" มีธิดาชื่อ "นางบิรมปา" นางเป็นผู้ที่มีความงามเป็นเลิศ ผู้ใดพบเห็นก็หลงใหล ท้าวพรมมะตักทรงสร้างปราสาทเสด็จเฝ้าในนางอาศัยอยู่กับสาวใช้ เมื่อถึงเวลาอาหารจะมีพ่อกครัวทำอาหารส่งไปให้ พระองค์ทรงหามิใหญ่โกลางลำเขาไปทอดปราสาทของธิดา ผู้ใดขึ้นจะถูกลงโทษถึงแก่ชีวิต

กล่าวถึงพราหมณ์ "มหาสาละ" และภรรยา มีบุตรชายชื่อ "วรรณพราหม" วรรณพราหมเป็นผู้ที่รูปร่างงดงามเฉลียวฉลาด วรรณพราหมหลงใหลความงามของนางบิรมปาจึงขอให้พราหมณ์มหาสาละผู้เป็นบิดาไปสู่ขอนางเป็นภรรยา พราหมณ์มหาสาละปฏิเสธเพราะเห็นว่าเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมผิดธรรมเนียมของบ้านเมืองอาจจะถูกเจ้าเมืองลงโทษ วรรณพราหมได้แต่เศร้าโศกเสียใจจึงเดินเข้าไปในป่าและสร้างหอสยนต์ขึ้น จากนั้นได้ขึ้นไปยังหานางบิรมปาที่ปราสาทและเขียนหนังสือฝากนางโดยไม่แสดงตัว นางบิรมปาอ่านหนังสือแล้วชื่นชมเจ้าของหนังสือนั้น ทอมวรรณพราหมแสดงตัว ในที่สุดก็ได้นางเป็นภรรยา นางบิรมปาห้ามสาวใช้ไม่ให้แพร่งพรายเรื่องของนางและวรรณพราหม ทั้งยังได้ออกอุบายให้พ่อกครัวเตรียมอาหาร 2 สำหรับเผื่อวรรณพราหมด้วยโดยอ้างว่านางเห็นว่าพระอินทร์ลงมาอยู่ที่ปราสาทของนาง นางจึงต้องเอาอาหารนี้ถวายพระอินทร์ ทอมนางบิรมปาตั้งครม พ่อกครัวเห็นนางมีอาการผิดปกติไปและแน่ใจว่านางต้องคบชู้ไปหลท้าวพรมมะตัก ท้าวพรมมะตักโกรธและหาวิธีการจับของนาง โดยการเอาสิ่งสมกับน้ำหอมให้นางบิรมปาอาบน้ำ ลอยเหตุนี้วรรณพราหมจึงถูกจับได้พราหมณ์มหาสาละผู้เป็นบิดาของวรรณพราหมอ่อนน้อมให้ท้าวพรมมะตักยกโทษให้ ไม่ให้ประหารแต่ขอให้เป็นบ่าวไหมแทน ท้าวพรมมะตักไม่ยอมยกโทษสั่งให้ทหารจับวรรณพราหมไปลงโทษ

เมื่อนางบิรมปาทราบว่าวรรณพราหมถูกจับและจะถูกลงโทษก็อ่อนน้อมทูลขอให้ช่วยเหลือวรรณพราหม ในขณะที่วรรณพราหมออกอุบายหลอกทหารที่ควบคุมขังไปเอาหนังสือที่ติดกางบนขอกไม้ เมื่อขึ้นไปเอาหนังสือได้แล้ววรรณพราหมก็ขึ้นไปด้วยไปปราสาทของนางบิรมปาเพื่อรำลือนาง นางบิรมปาขอติดตามไปด้วย วรรณพราหมจึงพานางไปด้วย เมื่อเดินทางไปในป่า

นางปิมปาซึ่งได้รับความสุขสบายเมื่อครั้งที่อยู่ที่ปราสาทของนางก็ร้องไห้ วรรณพรหมได้แต่
ปลอบใจนาง ขณะที่เดินทางมาถึงริมฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่งนางปิมปาปวดท้องเพราะถึงกำหนดคลอด
แต่ไม่มีไฟ วรรณพรหมจึงชิงวิ่งไปขอไฟจากพวกพ่อค้าซึ่งอยู่ฝั่งหนึ่ง เมื่อได้ไฟแล้วก็วิ่ง
กลับไปให้ไฟใหม่สายหนึ่งส่งคืนมา วรรณพรหมและหงส์ย่นก็นั่งกอดกอดกลางแม่น้ำ วรรณพรหมขึ้นเกาะ
แห่งหนึ่งแห่งหงส์ย่นก็นั่งตามแม่น้ำไป

ส่วนนางปิมปาขณะที่สามีไปขอไฟจากพ่อค้า นางก็คลอดโอรส เมื่อไม่เห็นสวามีก็กลับมา
จึงเอาสไปผูกเป็นเปลให้โอรสนอน ส่วนตนเองออกตามหาวรรณพรหม เมื่อไม่พบนางก็กลับมา
ที่เปลของโอรสแต่ปรากฏว่า โอรสหายไปทั้งนี้เพราะ "พระเจ้าโพธิสาร" แห่งเมือง "ยารามสี"
ซึ่งเขาปลาลงมาพบเขาได้เอาโอรสนั้นไปเลี้ยงเป็นโอรสบุญธรรม ดังนั้นนางปิมปาจึงได้แต่
เศร้าโศกเสียใจ นางตามหาสามีและโอรสจนกระทั่งถึงอุทยานแห่งหนึ่งมี "ยายเฒ่าโอยะกา"
เป็นคุณเฒ่า นางจึงอาศัยอยู่กับยายเฒ่าช่วยทำงานทุกอย่าง นอกจากทำงานมานานแล้วนางยังไครย
คอกไม้ขาย ผู้คนที่มาซื้อต่างชื่นชมความสามารถในการร้อยคอกไม้ของนางและได้นำเอาพวงมาลัย
นั้นไปถวายพระเจ้าโพธิสาร พระเจ้าโพธิสารเองก็พอพระทัยในฝีมือของนางมากเช่นกัน

พระเจ้าโพธิสารให้ชื่อโอรสบุญธรรมว่า "สุวรรณ" เมื่อสุวรรณโตขึ้น พระองค์ประสงค์
จะอภิเษกโอรส ทรงป่าวประกาศใหญ่โตเห็นนางผู้ใดมีความงามมีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะเป็นคู่
อภิเษกของโอรสให้มาทูลพระองค์ เสนาไปพบนางปิมปาก็กพอใจในความงามของนางจึงกลับมาทูล
พระเจ้าโพธิสาร พระเจ้าโพธิสารโปรดให้นางเข้าพิธีอภิเษกกับสุวรรณ นางปิมปานั้นยังคงรัก
และซื่อสัตย์ต่อสามีแต่รักอาญาไม่ได้ เพศคาเกรงวามารดาและโอรสจะอยู่รวมกันฉันสามี
ภรรยาจึงบันดาลให้มาบอกความนี้แก่สุวรรณเมื่อสุวรรณจะเข้านางปิมปา สุวรรณจึงกลับไป
ทูลพระเจ้าโพธิสาร พระเจ้าโพธิสารโปรดให้นางปิมปาเขาเฝ้าและสอยตามความเป็นมาของนาง
นางปิมปาจึงทูลเรื่องราวของนางตั้งแต่ตนจนกระทั่งถึงตอนที่โอรสของนางหายไปพร้อมกับผ้าสไบที่
นางผูกเป็นเปล พระเจ้าโพธิสารซึ่งเก็บเอาผ้าสไบนั้นไว้เมื่อตอนที่ไปพบโอรสได้เอาผ้าสไบนั้นให้
นางดู นางจำได้ว่ามันเป็นผ้าของนาง ในที่สุดจึงทราบว่าเป็นแม่ลูกกัน

กล่าวถึงวรรณพราหมณ์ถูกกระแสน้ำพัดไปขึ้นที่เกาะแห่งหนึ่ง วรรณพราหมณ์อาศัยอยู่ที่เกาะแห่งนี้เป็นเวลานานหลายปี ทั้งนี้เพราะไม่มีเรือลำใดแล่นผ่านมาเลย ต่อมาเมื่อพอลาเลนเรือผ่านที่เกาะซึ่งหงส์ชนต์กำลังอยู่จึงเก็บเอาไว้ เพราะเห็นว่าเป็นของแปลก เมื่อแล่นเรือต่อไปอีกจึงไปถึงเกาะที่วรรณพราหมณ์อาศัยอยู่ วรรณพราหมณ์ขอติดตามไปด้วย พวกพอลาเลนเห็นวรรณพราหมณ์ซึ่งมีหนวดเครายาวไม่สวมใส่เสื้อผ้าก็ตกใจกลัว รีบแล่นเรือหนีไป เมื่อไปถึงเมืองกาสิก็เอาหงส์ชนต์นั้นถวายพระเจ้าโพธิสาร จากนั้นก็เดินทางกลับบ้านเมืองของตน

กล่าวถึงพอลาเลนอีกพวกหนึ่งแล่นเรือผ่านมาถึงเกาะที่วรรณพราหมณ์อาศัยอยู่ วรรณพราหมณ์ขอติดตามไปด้วย พวกพอลาเลนส่งสารจึงรับลงเรือมาควย วรรณพราหมณ์ช่วยพอลาเลนทำงานทุกอย่าง และเมื่อตัดหนวดเคราทำความสะอาดร่างกายสวมเสื้อผ้าแล้ว พอลาเลนเห็นว่าวรรณพราหมณ์เป็นผู้มีความงามผิดไปจากบุคคลธรรมดาทั่วไปก็คิดว่าคงจะเป็นผู้มีบุญ ดังนั้นจึงไม่ให้วรรณพราหมณ์ทำงานหนักแต่ให้อยู่อย่างสุขสบาย เรือของพอลาเลนมาถึงเมืองกาสิ ก็หยุดไม่สามารถแล่นต่อไปได้ ทั้งนี้เพราะเพชฌดาตติให้ไปเป็นไปเช่นนั้น พอลาเลนจึงต้องหยุดเรือขายสินค้าที่เมืองกาสิจนกระทั่งสิ้นศักราช ก่อนเดินทางกลับได้นำเอาวรรณพราหมณ์ไปถวายพระเจ้าโพธิสาร วรรณพราหมณ์จึงได้เข้ามาอยู่ในเมืองกาสิคอยรับใช้พระเจ้าโพธิสาร พระเจ้าโพธิสารเห็นว่าวรรณพราหมณ์ทำงานด้วยความซื่อสัตย์จึงโปรดให้เป็นแม่ครัวและทำความสะอาดในวัง ด้วยเหตุนี้วรรณพราหมณ์จึงได้พบหงส์ชนต์ของชนกครองให้ พระเจ้าโพธิสารสงสัยจึงซักถามความเป็นมาของวรรณพราหมณ์ ในที่สุดก็ทราบว่าวรรณพราหมณ์เป็นสวามีของนางบิมาและเป็นบิดาของโอรสสุวรรณนั่นเอง ทั้งสามจึงได้พบกันหลังจากที่พลัดพรากจากกันเป็นเวลานาน พระเจ้าโพธิสารโปรดให้ทำพิธีเรียกขวัญวรรณพราหมณ์และนางบิมา จากนั้นพระเจ้าโพธิสารโปรดให้ไปรับนาง "ประทุมมา" ธิดาของ "พญาชายคำ" ซึ่งเป็นอนุชาของพระองค์มาอภิเษกกับสุวรรณและให้สุวรรณครองเมืองแทน ต่อมาวรรณพราหมณ์และนางบิมาพากันกลับไปยังบ้านเมืองของตนเพื่อเยี่ยมบิดามารดา เมื่อไปถึงเมืองนั้นจะระแคะระคายว่า ท้าวพรหมมั่งคั่งสิ้นพระชนม์แล้ว นางยสะวดีและเสนาทั้งหลายทูลให้วรรณพราหมณ์ครองเมืองแทน แต่วรรณพราหมณ์ไม่ยอมรับใคร่จะสอนให้นางยสะวดีและเสนาทั้งหลายปกครองเมืองโดยยึดหลักธรรม จากนั้นวรรณพราหมณ์พานางบิมากลับมาเมืองกาสิที่โอรสสุวรรณปกครองอยู่และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

สุวรรณะเมกะและหมายนคำ

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

เนื้อเรื่องย่อ "ท้าวสุทศธานีจักร" แห่งเมือง "ปารานสี" มีมเหสีสององค์ มเหสีเอกชื่อ "นางปทุมมา" มเหสีรองชื่อ "นางภคิยา" ท้าวสุทศธานีจักรใหม่เหี้ยมโหดทั้งต่อหน้าและลับหลัง ปล่อยให้บริวารของโอรสธิดาสืบสกุล ต่อมาเหี้ยมโหดทั้งต่อหน้าและลับหลัง นางปทุมมาคลอดโอรสหนึ่งองค์ให้ชื่อว่า "สุวรรณะเมกะ" และสุนัขของค่านึงตัว เรียกว่า "หมายนคำ" ส่วนนางภคิยาคลอดธิดาชื่อ "นางจันทาเกีย" ต่อมานางปทุมมามเหสีเอกสิ้นพระชนม์ นางภคิยาจึงได้เป็นมเหสีเอกแทน นางจึงพาสุวรรณะเมกะและหมายนคำ เพราะต่อไปสุวรรณะเมกะจะต้องขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระบิดา นางจึงสมคบกับ "นันทะเสน" ผู้เป็นบิดาให้นันทะเสนพาบุตรสาวสุวรรณะเมกะและหมายนคำ เป็นกาลกิณีให้เข้าไปพลอยในป่า ท้าวสุทศธานีจักรหลงเชื่อสั่งให้นันทะเสนจับโอรสและหมายนคำไปพลอย แต่หมายนคำสามารถนำสุวรรณะเมกะกลับเข้าเมืองได้ นางภคิยาจึงหาโอกาสที่หมายนคำไปเที่ยวจักรวาลจับสุวรรณะเมกะไปในป่าแล้วลักตักเหวเหวคาเอาเข้าพิพม์ารองรับ ฝ่ายหมายนคำเมื่อไปเที่ยวจักรวาลกลับมาไม่พบอนุชา ก็ออกติดตามเมื่อพบแล้วทั้งสองจึงอาศัยอยู่ในป่า เมื่อสุวรรณะเมกะโตขึ้นเหวคาแนะนำให้ขึ้นครอง แต่สุวรรณะเมกะและหมายนคำดำรงชีวิตอยู่ในป่าอย่างลำบากแทบจะไม่มีเสื้อผ้าปกคลุมร่างกาย หมายนคำจึงกลับไปปาราสของนางปทุมมาผู้เป็นมารดาเพื่อเอาเสื้อผ้าเครื่องทรงไปให้สุวรรณะเมกะ หมายนคำได้ไปพบนาง "จันทาเกีย" ธิดาของนางภคิยา นางได้ถามเรื่องราวของสุวรรณะเมกะจากพี่เลี้ยงทั้งสองและเมื่อพบหมายนคำนางจึงเอาเครื่องทรงของนาง ตลอดจนเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายฝากไปให้สุวรรณะเมกะ เมื่อนางภคิยาทราบนางจันทาเกียจึงถูกลงโทษหลังจากลงโทษธิดาแล้วนางภคิยายังได้ทูลยุยงท้าวสุทศธานีจักรให้ยกทัพไปฆ่าสุวรรณะเมกะ "เจ้าไชยะ" โอรสของนางขอติดตามไปด้วย ขณะที่ยกทัพไปพระอินทร์แปลงร่างเป็นกวางมาล่อทำให้ท้าวสุทศธานีจักรและเจ้าไชยะพลัดจากกองทัพและได้ไปพบกับ "วรุณยักษ์" วรุณยักษ์จะจับทั้งสองกินเป็นอาหาร ท้าวสุทศธานีจักรและโอรสอ่อนแอขอชีวิต วรุณยักษ์ยอมไว้ชีวิตโดยมีข้อแม้ว่า ท้าวสุทศธานีจักรจะต้องส่งสตรีสาวมาเป็นอาหารของตนทุกสามวัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวเมืองหวาดกลัวและเดือดร้อนไปทั่ว

กล่าวถึงสุวรรณะเมกะโคพบ "นางกันธะมาดา" นางงามในคอกบัวที่พระฤๅษีนำมาเลี้ยงไว้เป็นลูก สุวรรณะเมกะได้นำ เป็นแม่เห็ดในที่สุดหลังจากที่โคทดสอบสติปัญญาของนาง โดยการถามปัญหาธรรม และนางสามารถตอบได้ ส่วนมหาชนค่านั้นชอบเที่ยวเล่นตามป่าได้ไปพบวรุณยักษ์เห็นกองกระดูกและกระดูกศีรษะมนุษย์เป็นจำนวนมากจึงถามวรุณยักษ์ครั้นทราบเรื่องจึงกลับมาบอกสุวรรณะเมกะ สุวรรณะเมกะส่งสารนางจันทาเกียว่า อาจจะถูกลูกส่งไปเป็นอาหารของยักษ์จึงขอลาพระฤๅษีไปช่วยนาง พระฤๅษีให้อาหารวิเศษและสอนเวทมนต์คาถาให้ เมื่อสุวรรณะเมกะและมหาชนคำเข้ามาในเมืองปราสาทสี่ทราบนางจันทา เกียถูกลูกส่งไปเป็นอาหารยักษ์ ทั้งสองจึงตามไปที่ศาลาและสามารถเอาชนะยักษ์ได้ สุวรรณะเมกะสั่งสอนยักษ์ให้ยึดมั่นในศีลธรรมแล้วปล่อยไป นางจันทาเกียชวนสุวรรณะเมกะเข้าเมืองเพื่อปกครองบ้านเมือง แต่สุวรรณะเมกะไม่ยอมอ้างว่า "นครีตของบ้านกองเมือง" นางจึงเข้าไปในเมืองตามลำพัง แต่ไม่พบใครเลย ทั้งนี้เพราะขณะที่สุวรรณะเมกะรบกับยักษ์เกิดเสียงดังกึกก้อง ทหารผู้รักษานะจักร์ส่งคนไปดูจึงทราบว่าสุวรรณะเมกะสามารถเอาชนะยักษ์ได้ก็เกิดความกลัวเกรงว่า สุวรรณะเมกะจะมาสาทณจึงพากันหลบหนีไปตั้งเมืองใหม่ไกลออกไป เสนาอำมาตย์จึงยกนางจันทาเกียขึ้นครองเมืองแทน

ส่วนสุวรรณะเมกะกลับไปอยู่กับนางกันธะมาดาในป่าและได้ให้มหาชนคำเอากระดูกของสตรีสาวรูนที่วรุณยักษ์กินเป็นอาหารมารวมกันแล้วใช้ไม้เท้าวิเศษขุดให้พื้นและได้อธิษฐานให้เวทคาประพาศเลื้อยเครื่องทรงเกวณทั้งหลาย เวทคาเนรมิต ปราสาทให้อยู่รวมกันอย่างมีความสุขสำหรับมหาชนค่านั้นพระอินทร์เอายาวิเศษให้มหาชนคำกิน หมานชนคำถึงแก่ความตายพระอินทร์จึงชุบขึ้นมาใหม่ หมานชนคำกลายร่างเป็นมนุษย์ได้ชื่อว่า "สุวรรณะรางคำ" และได้อยู่รวมกันกับสุวรรณะเมกะในปราสาทกลางป่าอย่างมีความสุข

ต่อมานางจันทาเกียยกทัพมาเชิญสุวรรณะเมกะไปครองเมืองปราสาทสี่ นางกันธะมาดาติดตามไปด้วย เมื่อพิงหนคเข้าเมืองปราสาทกลางป่าก็หายไป ต่อมาอีกไม่นานเสนาอำมาตย์แห่งเมือง "สาวัตถิ" มาทูลเชิญสุวรรณะรางคำไปครองเมือง ทั้งนี้เพราะเจ้าเมืองสิ้นพระชนม์ไม่มีโอรสสืบราชสมบัติมีแต่ราชธิดาชื่อ "นางจันทาสมุทร" สุวรรณะรางคำจึงได้อภิเษกกับนางและครองเมืองสาวัตถิสืบต่อมา

หงส์หิน

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

เนื้อเรื่องย่อ "พญาปาร" แห่งเมือง "ปาราสี" มีมเหสี 7 องค์ ทุกองค์กำลังตั้งครรภ์
มเหสีรองทั้ง 6 องค์ คลอดโอรสทั้งหมด แต่ "นางวิมาลา" มเหสีเอกยังไม่คลอดโอรส
พญาปารจึงให้โหรทำนาย โหรทำนายว่าโอรสในครรภ์ของนางเป็นพระโพธิสัตว์เป็นผู้ที่มีบุญบารมี
มเหสีรองทั้งหลายเมื่อทราบดังนั้น ก็อิจฉาและเกรงว่าโอรสของตนจะไม่มีบุญบารมีจึงออกอุบาย
กำจัดนางวิมาลาด้วยโอรส เมื่อนางวิมาลาคลอด นางทั้งหลายเอาโอรสของนางวิมาลาทิ้งและ
เอาลูกสุนัขมาเป็นโอรสของนางแทนแล้วจึงมาทูลพญาปาร พญาปารเชื่อพระทัยคิดว่านางวิมาลา
เคยเป็นสุนัขจึงขับนางออกจากเมือง นางวิมาลาพาลูกสุนัขมาอาศัยอยู่กับตาขายผู้รักนกยูง
ส่วนโอรสของนางนั้นพระอินทร์รับไปเลี้ยงบนสวรรค์ ต่อมา कुमारนั้นขึ้นถ้ำถึงมารดาของตนใน
ที่สุดพระอินทร์จึงบอกความจริง कुमारจึงขอไปอยู่กับมารดา พระอินทร์มอบหงส์ยนต์และคาบถุไชย
ให้ कुमारนั้นได้ซึ่งอาวหงส์หินและโคขหงส์ลงมาแล้วเอาหงส์หินซ่อนไว้จากนั้นจึงเข้าไปหานางวิมาลา
แจ้งว่าตนเป็นโอรสของนาง นางวิมาลาไม่เชื่อ หงส์หินจึงตั้งสัจจอธิษฐานให้น้ำนมของนางไหล
เข้าปากของตน นางวิมาลาจึงทราบความจริง หงส์หินจึงอาศัยอยู่กับนางวิมาลาและตาขายนับ
แต่นั้นเป็นต้นมา

กล่าวถึงโอรสทั้งหลายที่พบวิวารเล่น "หมากบ่า" หรือสะบ้าและมักจะแพทองเสียบ
"หมากบานิมคำ" คือสะบ้าที่ทำด้วยทองคำแท่ง หงส์หินมาพบเข้าจึงกลับไปหานางวิมาลา
ขอหมากบานิมคำ นางวิมาลาไม่สามารถหาให้ได้ นางจึงเอา "หมากบานิมแดง" ข้างทางให้
โอรส หงส์หินเอาหมากบานิมแดงไปเล่นกับโอรสทั้งหลายและสามารถเอาชนะได้หมากบานิมคำไป
ให้มารดาไว้ซึ่งอายุเพียงครุฑแก้ว หงส์หินมาเล่นหมากบ่ากับโอรสทั้งหลายเสมอจนกระทั่งถึงวันหนึ่ง
ซึ่งเป็นวันครบกำหนดที่ยักษ์จะออกหากิน หงส์หินจะกลับบ้าน หก कुमारบอกเรื่องยักษ์ร้ายและห้าม
หงส์หินกลับบ้าน หงส์หินไม่เชื่อ เมื่อเดินทางมาถึงประตูจึงพบยักษ์และได้ฆ่ายักษ์ตาย หก कुमारเข้าใจ
ว่าหงส์หินถูกยักษ์ฆ่าตายแล้ว แต่ปรากฏว่า วันรุ่งขึ้นหงส์หินมาเล่นหมากบ่าอีก หก कुमारไม่เชื่อว่า
หงส์หินฆ่ายักษ์ตายจึงพากันไปดูศพยักษ์ เมื่อเห็นศพยักษ์ทางปากมีไขอาวูรแทงซากศพนั้น

เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจว่าพวกคนชายัณห์ตาย แล้วเอาหมากขานิมคำให้แก่เจ้าหงส์หินเพื่อไม่ให้หงส์หิน
 มอญไค จากนั้นจึงเข้าไปทูลพระบิดาว่า พวกคนชายัณห์ตาย พญาปราชิตพระทัยโปรดให้จัดงาน
 อภิเษกโอรสให้หงส์หินแล้วรับสั่งให้โอรสไปตามพระมารดาของพระองค์ ซึ่งถูกยักษ์ลักตัวไปนานมาแล้ว
 หากผู้ใดสามารถพานางกลับมาได้จะให้ครองเมืองแต่ถ้าไม่ได้นางมาจะถูกประหารชีวิต โอรส
 หงส์หินจึงไปตามหงส์หินขอรองให้หงส์หินไปตามพระเจ้ายาแทน โดยจะให้ทองคำตอบแทนเป็นจำนวนมาก
 หงส์หินกลับไปปรึกษานางวิมาลาผู้เป็นมารดา นางวิมาลาซักไม่ได้จึงยินยอมให้โอรสไป หลังจากนั้น
 หกขุนมารยกทัพไปจนกระทั่งถึงทะเลจึงตั้งทัพรอหงส์หินอยู่ที่นั่น หงส์หินซึ่งสวมกะโหลกไปจนถึงปราสาท
 ของ "นางมุกะวดี" ธิดาชายัณห์ พระยายัณห์ได้เฝ้าในบุญบารมีของหงส์หินและทราบว่าเป็นพระโพธิสัตว์
 จึงยกนางมุกะวดีให้เป็นมเหสี ต่อจากนั้นหงส์หินลางเพื่อไปตามหาพระเจ้ายาและไคไปพบ
 "นางจุละกัณธา" ธิดาพระยายัณห์อีกเมืองหนึ่ง พระยายัณห์เกรงบารมีจึงยกธิดาให้เป็นมเหสี
 ครั้นหงส์หินเดินทางต่อไปอีกก็ได้ "นางสะหลัจจันตา" ธิดาพระยายัณห์อีกคนหนึ่งเป็นมเหสี เมื่อเดินทาง
 ออกจากเมืองไปจึงพบพระเจ้ายาอยู่ในกระท่อมตามลำพัง เพราะพวกยักษ์ออกไปหาเนื้อกินเป็น
 อาหาร หงส์หินเล่าเรื่องราวของตนให้พระเจ้ายาฟังจึงทราบว่า เป็นยายหลานกัน ต่อจากนั้นหงส์หิน
 จึงทำลายบ้านเรือนของยักษ์แล้วเอาพระเจ้ายาซึ่งหงส์หินมา พวกยักษ์ตามมาทันแต่ไม่สามารถ
 เอาชนะหงส์หินได้ หงส์หินพาพระเจ้ายานาน เมืองของมเหสีทั้งสามและไคชวนนางเดินทางมาทวย
 ปราสาทของนางทั้งสามลดยตามหงส์หินมาจนกระทั่งถึงริมฝั่งทะเลที่หกขุนมารตั้งทัพรออยู่ หงส์หิน
 ให้มเหสีรออยู่ที่ฝั่งทะเลด้านหนึ่งส่วนตนเองพาพระเจ้ายาเหาะข้ามมา เมื่อมาถึงฝั่งหกขุนมารจวญโอกาส
 ฆาหงส์หินตายแล้วพาพระเจ้ายาเข้าไปในเมือง มเหสีทั้งสามซึ่งตั้งปราสาทคอยไม่เห็นหงส์หินกลับไป
 จึงพากันเหาะข้ามทะเลมา จึงพบว่าหงส์หินถึงแก่ความตายก็เศร้าโศกเสียใจพากันอาวธวนเวทคาให้ช่วย
 ชุบชีวิตหงส์หิน พระอินทร์แปลงร่างเป็นหนุ่มน้อยรูปงามมาทดสอบความรักและความซื่อสัตย์ของนาง
 ทั้งสาม ครั้นทราบว่านางทั้งสามจงรักภักดีต่อหงส์หินจึงแปลงร่างเป็นพราหมณ์มาชุบชีวิตหงส์หิน
 หงส์หินจึงพามเหสีทั้งสามไปพบนางวิมาลา นางทั้งสามไคตั้งปราสาทอยู่ในสวนอุทยานแห่งนั้น

กล่าวถึงทกumarพาพระเจ้ายาเฝ้าพญาปาริ พญาปาริที่พระทัยมากโปรดให้จัดงานสมโภช เมื่อพระองค์เขาเฝ้าพระมารดาทักพบว่าพระมารดาที่ยังคงเศร้าหมองก็สงสัยจึงตรัสถามพระเจ้ายาจึงเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้โอรสทราบ พญาปาริจึงตรัสถามถึงรูปร่างของกุมารนั้น พระเจ้ายาบอกท่านจำได้ พระองค์จึงจัดทางเขาออกเมืองเพียงทางเดียว แล้วให้พระเจ้ายาคอยคนเฝ้าให้รายงาน พญาปาริว่าประกาศให้ประชาชนเข้ามาเที่ยวงานสมโภชซึ่งมีถึง 7 วัน เมื่อหงส์หินเข้ามาพระเจ้ายาจำได้จึงพาหงส์หินไปเฝ้าพญาปาริ พญาปาริทรงซักถามความเป็นมาของเจ้าหงส์หิน เมื่อทราบว่าป็นโอรสของพระองค์เองจึงให้สอบสวนหาข้อเท็จจริง ตอนแรกมเหสีทั้งหกปฏิเสธแต่เจ้าของสุนัขให้การเป็นพยานว่า นางทาสเจ้าลูกสุนัขของตนไปในที่สุดมเหสีทั้งหกก็สารภาพ พญาปาริจึงให้ลงโทษประหารชีวิตแล้วให้เสนาไปเชิญนางวิมาลาเข้าเมืองนางวิมาลาไม่ยอม พญาปาริจึงเสด็จไปอ่อนวอนควยพระองค์เอง หงส์หินช่วยอ่อนวอนควยนางวิมาลาจึงยอมเข้าเมืองรวมทั้งมเหสีทั้งสามของหงส์หินด้วย พญาปาริจัดให้มีงานสมโภชและอภิเษกหงส์หินกับมเหสีทั้งสามและรับเอาสองทาสชายที่อุปการะนางวิมาลามาอยู่ในเมืองทั้งหมด จึงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

อายรอยชอค
ผู้แดง ไม่ปรากฏชื่อยุติ
เนื้อเรื่องย่อ พราหมณ์ "จุตัง" และนาง "จินตะมะณี" สองสามีภรรยาอาศัยอยู่ในเมือง "อินตะนคร" ทั้งสองมีฐานะยากจนต้องรับจ้างทำงานและบางครั้งต้องขอทานเลี้ยงชีวิต ต่อมา นางจินตะมะณีตั้งครรภ์และคลอดบุตรชาย ต่อมาพราหมณ์จุตังถึงแก่ความตาย นางจินตะมะณีจึงต้องขอทานเลี้ยงชีวิตตนกับบุตรชายสืบต่อมา ไม่นานนักนางจินตะมะณีถึงแก่ความตายทิ้งให้บุตรชายอยู่ตามลำพัง บุตรชายของนางดำรงชีวิตอยู่อย่างลำบากยากแค้น แม่สื่อเผ่าซาคัก "ชอค" คือหมวกเอาไวควยไม้ค้ายและเข็มเย็บ เสื้อผ้าของกุมารนั้นเต็มไปด้วยชอค ชาวบ้านจึงตั้งชื่อกุมารนั้นว่า "อายรอยชอค" อายรอยชอคขอทานเลี้ยงชีวิตจนกระทั่งโตเป็นหนุ่มวันหนึ่งเขาไปขอทานในโรงทานที่ "ทวารสิริเมตตี" และ "นางกันชะรา" แห่งเมือง "อินตะนคร" โปรดให้

ทำงานทำบุญให้ทานขึ้น ท้าวสิริเมศ์ นางกัณฐะราพร้อมด้วยภคิกาทิ้งเจ๊กเสด็จออกทำบุญ
 “นางปิ่นผา” อธิการกุศลของเห็นอายุรอยชอกเขามาจับพานในโรงทานก็สงสาร ยิ่งทราบความ
 เป็นมาของอายุรอยชอกนางสนนางปิ่นสงสาร นางจึงเอาพานดอกไม้ให้อายุรอยชอครวม
 อันไพบนาในการทำบุญ นางทั้งหกเห็นเข้าไม่พอใจการกระทำของนางปิ่นผาจึงพูดท้าวสิริเมศ์
 ท้าวสิริเมศ์ก็หัว ทรงเห็นว่านางปิ่นผาทำให้พระองค์มีอายชราหนา ทำให้เสื่อมเสียเกียรติยศ
 จึงรับนางออกจากเมืองให้ไปอยู่กับอายุรอยชอก ก่อนออกจากเมืองนางกัณฐะราซึ่งเป็นมารดาได้
 สอนหลักการครองเรือนแก่นางปิ่นผา หลังจากนั้นนางปิ่นผาจึงออกจากเมืองไปอยู่กับอายุ
 รอยชอก ทั้งสองช่วยกันสร้างกระหม่อมอยู่ท้ายป่าและช่วยกันทำมาหากิน

ต่อมาท้าวสิริเมศ์ไปรักให้นางทั้งหกเลือกคู่และจะจัดพิธีอภิเษกให้ พระองค์ตรัสปรึกษา
 กับนางกัณฐะรา นางกัณฐะราพูดถึงการที่พระองค์กับนางปิ่นผาออกจากเมืองว่าเป็นการกระทำที่
 ไม่ยุติธรรม พระองค์ทรงจะพิจารณาให้รอบคอบไม่ควรตัดสินใจพระทัยด้วยความโกรธ เพราะถึง
 อย่างไรนางปิ่นผาก็เป็นธิดาเช่นเดียวกับธิดาของล้น ๆ ท้าวสิริเมศ์เห็นด้วยกับคำพูดของนาง แต่
 ก็ไม่สามารถแก้ไขเหตุการณ์ได้ ในที่สุดจึงได้จัดงานอภิเษกให้ธิดาทั้งหก

กล่าวถึงอายุรอยชอกกับนางปิ่นผาทองช่วยกันทำมาหากิน เมื่อถึงฤดูทำนาอายุรอยชอก
 คิดจะทำนาจึงไปขอแบ่งพื้นนาจากนางทั้งหกและหกชาย นางทั้งหกไม่ยอมแบ่งให้ชายยังถูกเหยียด
 หยามต่าง ๆ นานา อายุรอยชอกเสียใจมากเมื่อกลับมาถึงบ้านจึงเล่าเรื่องให้นางปิ่นผาฟัง
 และให้นางไปพูดขอพื้นนาพร้อมกับเครื่องมือในการทำนาจากพระบิดา ท้าวสิริเมศ์ประทานให้
 เมื่ออายุรอยชอกไปไถนา ปรากฏว่าไถหักจึงกลับมาและเล่าเรื่องให้นางปิ่นผาฟัง อายุรอยชอก
 ห่วงใจในการทำนา นางปิ่นผาจึงปลอมโยนและให้กำลังใจ นางได้เอาไถควาย พันธุ์ข้าวไปคืน
 พระบิดาและพูดขอเครื่องมือในการทำให้ล้นอันโดยยก สิว กอน เส้า และกิม ท้าวสิริเมศ์ก็ประทาน
 ให้ อายุรอยชอกเอาเครื่องมือทั้งกล่าวไปเผากอนหินและหมกแก้วในคอนหินนั้น จึงเอา
 แก้วเฝือกด้วยมาแถมให้นางปิ่นผาเอาเครื่องมือต่าง ๆ ไปคืนท้าวสิริเมศ์ หลังจากนั้นแล้ว
 ทั้งสองทางช่วยกันทำมาหากินต่อไป

ท้าวสิริมะตีโปรดให้เขยทั้งหกนำสินค้ายกรทุก "วัวต่าง" ไปขายต่างเมือง ความทราบ
ไปถึงนางกันธะรา นางจึงทูลท้าวสิริมะตีให้อนุญาตขายรอยชอก ซึ่งเป็นเขยคนสุดท้ายของเดินทาง
ไปค้าขายกับหกเขยด้วย อายรอยชอกจึงได้เดินทางไปค้าขายกับหกเขยโดยเอาแก้ววิเศษไป
ด้วย เมื่อหกเขยเดินทางถึงเมืองจำปาศักดิ์ขายสินค้าจนหมดแล้วจึงเดินทางกลับ แต่อายรอยชอก
ไม่ได้เดินทางกลับด้วย คงเที่ยวขายสินค้าคือแก้ววิเศษของตน อายรอยชอกได้ขอพักที่เรือนของ
ค้ายาวขาวเมืองจำปาสงสารและพากันมาดูอายรอยชอก เจ้าเมืองจำปาสงสารจึงโปรดให้
อายรอยชอกเข้าเฝ้าและเมื่อทราบเรื่องราวของอายรอยชอกก็ส่งสารโปรดให้หม่อมมาทำนายราคา
ของแก้วหมอกคนที่ 1 และคนที่ 2 ทำนายราคาของแก้วไม่เหมาะสมกับค่าของแก้ว ลูกตาของหม่อ
จึงหลุดออกมาหมอกคนที่สามเป็นแม่หมายเป็นมดพิศที่มีความสามารถไม่มีผู้ใดเทียมได้ นางสามารถ
ทำนายราคาของแก้ววิเศษได้ เจ้าเมืองจำปาสงจึงได้แก้ววิเศษเป็นสมบัติและรับเอาอายรอยชอก
เป็นโอรสบุญธรรม ต่อมาอายรอยชอกยกทัพกลับมายังเมืองอินทนคร ท้าวสิริมะตีเขาพระทัยว่า
เป็นทัพของข้าศึกแค้นนางนิมปาเนใจว่าเป็นทัพของอายรอยชอกสาวมีของนางจึงอาสาไปคุ้ยทัพและ
พบว่ามันเป็นทัพของอายรอยชอกจริงจึงให้คนมาทูลพระบิดา ท้าวสิริมะตีให้คนมาเชิญเข้าเมืองและ
จัดพิธีอภิเษกอายรอยชอกและนางนิมปาเนใจให้ครองเมืองอินทนครแทนพระองค์ ส่วนบิดาทิ้งหก
และสาวมีกลายเป็นคนยากจนต้องขอทานเลี้ยงชีวิตในขณะที่อายรอยชอกและนางนิมปาเนใจครองเมือง
อย่างมีความสุข

อุษะลาหรือเตาหม้อทองคำ

ผู้แต่ง "อินตา"

เนื้อเรื่องย่อ "นางอุษะลา" เป็นลูกสาวของเศรษฐีแห่งเมือง "ปารณสี" และนาง
"อุรุจิตา" เศรษฐีมีเมียชื่อน้อยชื่อ "นิสารี" เศรษฐีรักเมียชื่อน้อยมากกว่าเมียหลวง วันหนึ่งเศรษฐี
ออกไปหาปลา เขาพาเมียทั้งสองไปด้วย เมื่อทอดแหได้ปลาเศรษฐีแบ่งให้เมียทั้งสองเท่า ๆ กัน
แต่เอาปลาตัวเดียวก็จะเอาให้เมียชื่อน้อย นางนิสารีชื่อน้อย ซึ่งเป็นกระสือได้แอบลวงปลาใน
ของกินและเกรงว่าเศรษฐีจะทราบความจริงจึงขอแลกหนึ่งกับนางอุรุจิตา เมื่อเศรษฐีเห็นนาง

ทั้งสองเอาของใส่ไปดามไว้ใหญ่ นางอุจฺจิตาจึงทราบวาตนถูกแกล้ง เพราะของที่มีปลาน้อยนั้นไม่ใช่ของนาง นางทั้งสองจึงทะเลาะกัน เศรษฐีโกรธจึงเอาคานพายพาคนางอุจฺจิตาตกลงไปในหนองน้ำถึงแก่ความตาย เมื่อเศรษฐีและนางมิสารีกลับมาถึงบ้าน นางอุษะลาไม่เห็นมารดาของตนมาคอยจึงอ้อนวอนถาม แต่เศรษฐีและนางมิสารีไม่ยอมบอกความจริง บอกแต่เพียงว่านางอุจฺจิตาจะไม่กลับมาอีก นางอุษะลาจึงร้องไห้คร่ำครวญถึงมารดา เทวดาสงสารจึงบันดาลให้สุนัขพบได้ และได้เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับนางอุจฺจิตาเป็นมารดาให้ฟังและบอกวามารดาของนางกลายเป็นเตาคำอาศัยอยู่ในหนองน้ำแห่งนั้น นางจึงร้องไห้ด้วยความอาลัยรักมารดาและลูกนางมิสารีทุกที วันรุ่งขึ้นหลังจากที่นางเอาหัวไปเลี้ยงแล้วนางไปที่หนองน้ำและได้พบกับเตากำเป็นมารดา และนับจากนั้นเป็นต้นมานางจึงไปที่หนองน้ำนั้นทุกวัน วันหนึ่งเตาคำกลายมหรานำมันในนางอุษะลาทำให้นางมิสารีสงสัยจึงซักถามเอาความจริง นางอุษะลาไม่ยอมบอกจึงถูกนางมิสารีทุบตี ในที่สุดนางอุษะลาทนไม่ได้จึงบอกความจริง นางมิสารีจึงออกอุบายเพื่อกำจักนางอุจฺจิตากลายเป็นเตาคำโดยแกล้งทำเป็นไมสบายหลอกให้เศรษฐีเข้าใจผิดคิดว่า "มีปญา" มาเขาสิงนางแล้วบอกเศรษฐีว่านางมิสารีจะหายก็ต่อเมื่อเอาเตาคำที่หนองน้ำมาผูกข้อมือเรียกขวัญนาง เศรษฐีหลงเชื่อจึงให้ข้าทาสและเพื่อนบ้านช่วยกันจับเตาคำแต่ก็ไม่สามารถจับได้เพราะนางอุษะลาบอกให้เตาคำหนีเศรษฐีพบที่นาง นางทนไม่ได้จึงอ้อนวอนเตาคำให้ออกมาหานางในที่สุดเตาคำก็ถูกจับ เศรษฐีบังคับนางอุษะลาฆ่าเตาคำ โดยให้จุ่มลงในน้ำร้อน นางอุษะลาไม่สามารถทำได้ นางมิสารีจึงพบที่นาง นางอุษะลาไม่อาจขัดขืนได้จึงยอมทำ ก่อนที่เตาคำจะถึงแก่ความตายได้สั่งให้นางอุษะลาเอากระดูกของตนไปฝังตรงทางแยกที่สี่ศาลาที่พักของคนเดินทาง เมื่อเตาถึงแก่ความตายก็ไปเกิดเป็นเทวดา ส่วนเศรษฐีและนางมิสารีเอาเนื้อเตามาทำอาหารเพื่อทำพิธีสู่ขวัญนางมิสารีแล้วแบ่งเอาอาหารนั้นแจกเพื่อนบ้าน นางอุษะลาสั่งให้สุนัขตามกระดูกเตาที่เพื่อนบ้านทิ้งมาให้ นางแล้วเอาไปฝังไว้ที่ศาลาตามคำสั่งของเตากำเป็นมารดา ต่อมากระดูกนั้นเกิดเป็นตนโพธิ์เมื่อลมพัดจะเกิดเสียงไฟเพราะ ชาวบ้านต่างพากันเอาสิ่งจมน้ำไปทิ้งเจ้าเมือง "ปารามสี" พระองค์ได้เสด็จมาและโปรดให้ถอนตนโพธิ์เพื่อเอาไปปลูกในวัง แต่ไม่สามารถถอนได้ถึงแม้ว่าจะใช้คนจำนวนมาก เจ้าเมืองโปรดให้คนทั้งหมดมาช่วยกันถอนตนโพธิ์แต่ไม่สำเร็จ

ครั้งทรงทราบว่าคงเหลือนางอุษะลาที่ไม่ได้มาช่วยถอนตนโพธิ์จึงให้เศรษฐีไปตาม เมื่อนางอุษะลามายังจึงตั้งสัจจอธิษฐานระลึกถึงคุณของมารดาในที่สุคน้ำก็สามารถถอนตนโพธิ์วางบนฝ่ามือของนางได้ เจ้าเมืองปาราสีพอพระทัยรับนางเป็นมเหสี นางอุษะลาได้รับไข่ปรนนิบัติสวามิและทำหน้าที่ของภรรยาโดยไม่ขาดคณกพรอง นางมีโอรสหนึ่งองค์ ธิดาหนึ่งองค์ กล่าวถึงเศรษฐีและนางมีสารีเมื่อน้อยได้ออกอุบายให้ "นางสามาริ" ลูกสาวของตนเป็นเหยื่อแทนนางอุษะลา โดยให้คนมาแฉกนางอุษะลาว่าเศรษฐีเป็นบิดาของนางฝ่ายหนักและทองการพนนาง นางอุษะลาหลงเชื่อจึงรีบเดินทางมา ครั้นมาถึงนางมีสารีเข้าไปหาบิดาคถามล่ำพั่ง เมื่อนางเข้าไปจึงตกลงไปในหมอน้ำร้อนที่เศรษฐีและนางมีสารีเตรียมไว้ถึงแก่ความตาย เศรษฐีและนางมีสารีจึงเอาเครื่องทรงของนางอุษะลาแทงให้นางสามาริ โพรพหิตีความนางอุษะลาเห็นนางสามาริก็สงสัยจึงนำความไปพูดเจ้าเมืองปาราสี เจ้าเมืองปาราสีเขาพระทัยแค้นของพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว เมื่อขบวนของนางสามาริมาถึงพระองค์ก็แค้นพระทัยว่าทำไมนางอุษะลา ในที่สุดพระองค์ให้นางสามาริท่อนำไม้มัดตอกที่นางอุษะลาทอไว้ นางสามาริไม่สามารถทอได้ เจ้าเมืองปาราสีจึงให้คนทุบที่นางสามาริจนถึงแก่ความตายแล้วให้ทำเป็น "จิ้นสม" หรือแถมส่งไปให้เศรษฐีและนางมีสารี เศรษฐีและเมื่อน้อยก็ใจกิน "จิ้นสม" ทุกวันจนในที่สุดพบมือ แขน เท้า และศีรษะของนางสามาริในไหจิ้นสมนั้นก็ตกใจและร้องไห้คร่ำครวญถึงนางสามาริเป็นลูก

กล่าวถึงนางอุษะลา เมื่อตกลงไปในหมอน้ำร้อนถึงแก่ความตายแล้ว นางไปเกิดในฉลมะตุมในส่วนของสองตายาย ตายายเห็นฉลมะตุมมีวิ้งงามจึงเก็บเอามาไว้ที่บ้าน ขณะที่ตายายออกไปทำไร่ นางอุษะลาออกจากฉลมะตุมมาทำงานนานและทำอาหารไว้ให้ ตายายสงสัยจึงแอบดูจึงทราบว่ามิใช่จากฉลมะตุมมาทำงานนานจึงเอาฉลมะตุมซ่อน นางอุษะลาจึงได้อาศัยอยู่กับตายาย ต่อมานางไครอยคอกไม้ขาย บ่าวไพร่ในเมืองเห็นพวงมาลัยก็สงสัยจึงซื้อไปถวาย เจ้าเมืองปาราสี เจ้าเมืองปาราสีจำได้ว่า เป็นฝีมือของนางอุษะลาจึงเสด็จไปบ้านของตายาย และไคร่ชอดมน้ำ โดยเอา "สลุง" หรือขันน้ำยื่นให้ ยายตักน้ำถวายแต่พระองค์ไม่รับ โปรดให้ลูกสาวของยายตักน้ำถวาย นางอุษะลาเห็นสลุงก็จำได้ว่าเป็นของสาวจึงตักน้ำมาถวาย ทั้งสองจึงไคร่พอกัน เจ้าเมืองปาราสีรับนางเข้าไปในเมืองและรับเอาสองตายายไปอุปการะ

รักษาคำพูดทิ้งให้เขาอยู่ตามลำพังและได้แต่ดูเสียดแทงนางพอไวทางหน้าพร้อมกับระลึกถึงนางยามที่อยู่รวมกันอย่างมีความสุข พยาพทมครวญถึงนางไม่เป็นอันกินอันนอนจนเพื่อนบ้านนินทา ในที่สุดเขาก็คิดได้ว่าเป็นเรื่องของกรรมเวรแต่ก็ยังระลึกถึงนางไม่ได้จึงเขียนความแสดงความในใจถึงนางยามที่ทางเหงาหรือเบื่อหน่ายในขณะที่หันฝ่ายทอดผ้ากอไห้ นางเอาความนี้ให้คนรักของนางอ่านให้ฟังแก่เหงา

วรรณกรรมล้านนาประเภทคำสอน

คำสอนพุทธาหารณ

ผู้แต่ง ร่องคำสตราจารย์มี พยอมยงค์ สันนิษฐานว่า ผู้แต่งคำสอนพุทธาหารณคือ พระยาปัญญาพิทธาจารย์ ซึ่งเป็นผู้แต่งวรรณกรรมล้านนาเรื่อง ไคลยหงส์ผาคำ ไคลยธรรมาพิสวาสและเป็นผู้ปรับสำนวนมหาชาติกัณฑ์ที่ การที่สันนิษฐานเช่นนี้พิจารณาจากคำประพันธ์ตอนหนึ่งของคำสอนพุทธาหารณ พบคำที่พ้องกับราชทินนามของพระยาปัญญาพิทธาจารย์ คือ "คอยฟังกลอน คำสอน คำชา พินชา เมืองปองทาว"

ลักษณะการแต่ง แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์

เนื้อเรื่องย่อ คำสอนพุทธาหารณ เป็นวรรณกรรมคำสอนที่มุ่งให้บุคคลที่มีฐานะต่างกัน มีแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อให้บรรลุถึงความสุขความเจริญ เนื้อเรื่องกล่าวถึง คำสอนในคำสอนพุทธาหารณ เป็นคำสอนของ "ปญาสองเถระ" หรือสองคณาจารย์เป็นผู้อบรมสั่งสอนลูกหลานให้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานานแล้ว

สำหรับคำสอนเกี่ยวกับสตรีที่ปรากฏในคำสอนพุทธาหารณ เป็นคำสอนเกี่ยวกับการพูดโดยเน้นให้พูดจาสุภาพอ่อนหวาน การวางตนให้เหมาะสมกับฐานะคือให้รู้จักถ่อมตน ไม่ทำตนเหยียบเทากับผู้มีฐานะสูงกว่า การมีบุตรของสตรีจะต้องพิจารณาให้รอบคอบและสอบถามความคิดเห็นของบุคคลอื่นด้วย คุณหรือความสำคัญของสามีที่สมควรรักษา ตลอดจนแนวทางในการปฏิบัติตนของสตรี เพื่อความเด่นของสามี

นอกจากนี้แล้ว การอุทธรณ์ยังให้แนวทางในการปฏิบัติตนแก่บุคคลทั่วไป เช่น การสมาคมกับบุคคลอื่น แนวทางในการปฏิบัติตนต่อชาวสาวิวาร ตลอดจนแนวทางในการปฏิบัติของเหล่าชาวสาวิวารด้วย

คำสอนพระยามังราย

ผู้แต่ง ใช้ว่าเป็นคำสอนของพระยามังราย ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์มังรายผู้สถาปนาอาณาจักรล้านนา
ลักษณะการแต่ง แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อย
เนื้อเรื่องย่อ คำสอนพระยามังรายมีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักปฏิบัติของบุคคลในสังคม เช่น หลักปฏิบัติ
ของผู้ที่เป็น "พระยา" ซึ่งหมายถึงผู้เป็นใหญ่ เจ้าเมืองหรือผู้ครองเมือง หลักปฏิบัติของเสนา
อำมาตย์ ตลอดจนหลักปฏิบัติของบุรุษและสตรี สำหรับคำสอนเกี่ยวกับหลักปฏิบัติของสตรีนั้นกล่าวถึง
ลักษณะของสตรีที่ไม่ดี อันได้แก่ ขาดคุณสมบัติของแม่มาน ปฏิบัติไม่ดีต่อสามี กิริยามารยาทไม่งาม
และอนิสัยที่ไม่ดีอื่น ๆ ลักษณะของสตรีที่ดีแต่ละลักษณะจะลงท้ายด้วยข้อความที่เหมือนกันคือ
"หญิงงามกับดี" เช่น

"แกมผักทั้งราก	หญิงงามกับดี"
"กำซากพอกด้วงหมา	หญิงงามกับดี"

เมื่อกล่าวถึงลักษณะต่าง ๆ ของสตรีถือว่าเป็นลักษณะของสตรีที่ไม่ดีแล้ว มีข้อความ
บอกไว้ว่าลักษณะสตรีที่ไม่ดีดังกล่าวมานี้ผู้เขียนมุ่งให้เอาใจใส่เรียนรู้และจดจำไว้จึงจะเป็นการที่
ดีข้อความ "...หากมีด้วยประการดังนี้ เราจึงขอสอนไป จงใส่ใจเรียนเอาให้ดี จำไว้จึงดี
และท่านเอ๋ย"

กำสอนหมื่นสาร

ขุนนาง ไม่ปรากฏ แต่เป็นตำนานในโบราณศาสนา

ลักษณะการแต่ง รอยแกว มีภาษาบาลีแทรกเป็นบางตอน

เนื้อเรื่องย่อ กล่าวถึงเมืองเชียงใหม่ในสมัยพระเจ้ากือนา เป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์

พระเจ้ากือนาทรงปกครองบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ทรงเอาใจใส่ดูแลทะนุบำรุง

บ้านเมืองอยู่เสมอ ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระองค์ประพาสชนบทหรือหัวเมือง โดยทอดพระเนตร

เห็นความเป็นอยู่ของชาวเมืองที่ฐานะแตกต่างกัน จึงดำริที่จะพัฒนามาเมืองให้เจริญรุ่งเรือง

ให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดี ทัดเทียมกัน พระองค์จึงทรงเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย อำมาตย์

ขุนนางหมื่นสาร พูลถึงแนวทางในการที่จะพัฒนามาเมือง โดยจะต้องพัฒนาประชาชนให้เป็นผู้ที่มี

แนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง โดยยึดเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก พระเจ้า

กือนาทรงเห็นด้วย โปรดให้หมื่นทพระเถระคือ พระอุหมพรมุขาสวามี จากลังกาซึ่งได้มาประทับ

ที่สุโขทัย มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเมืองเวียงใหม่ แต่พระอุหมพรมุขาสวามี ไม่สามารถเดิน

ทางมาได้ จึงโปรดให้หมื่นทพระเถระมาประทับที่วัดกุมภารามและได้เผยแผ่พระพุทธศาสนา

อบรมสั่งสอนประชาชนให้อยู่ในศีลธรรม มีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ประชาชนทั้งหลาย

ต่างพากันเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา บ้านเมืองก็สงบสุข และเจริญรุ่งเรือง

ต่อมาพระเจ้ากือนาทรงดำริที่จะพัฒนาสตรี ซึ่งเป็นประชาชนส่วนหนึ่งให้เป็นผู้ที่มีความรู้

สามารถประกอบอาชีพเพื่อประโยชน์ส่วนตนและประโยชน์ส่วนรวมได้ จึงทรงเสนาอำมาตย์

การกับอำมาตย์หมื่นสาร อำมาตย์หมื่นสารพูลเกี่ยวกับคุณสมบัติหรือลักษณะของสตรีที่ดี คือ

มีแพะคำแข็งยิ่งกว่าพรา มีอชวเหล็กกาย ปลายมือฉายใช้คหวพระยานาค ปากคาบพระจันทร์

ก้นยันพระอาทิตย์ และสรรพสิริวิจิตรมี

มีแพะคำแข็งยิ่งกว่าพรา หมายถึง สตรีต้องเป็นผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็ง ไม่แสดงอาการดีใจ

หรือเสียใจ จะต้องพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ ไตร่ตรองไตร่ตรองในการทำงานหรือในการ

แก้ไขปัญหาดัง ๆ ให้คล่องแคล่วไปได้

มีอชวเหล็กกาย หมายถึง สตรีต้องทำงานทุกอย่างภายในบ้าน ได้เท่าเทียมกับบุรุษ

มีความมานะอดทนในการทำงาน งานก็จะสำเร็จโดยความดี

ปลายมือฝ่ายใต้หัวพระยานาก หมายถึง สตรีเป็นผู้ที่สมควรจะหาค่าน เขียนทั้งคี่โลกและคี่ธรรม จกจำไวแล้วเขียนไว้ใหญ่ที่เกิดมาภายหลังโคศึกษา

ปากกษพระจันทร์ หมายถึง สตรีต้องมีความงามทั้งร่างกาย จิตใจ และวาจา เฉพาะความงามทางกานวานั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีวาจาสุภาพอ่อนหวาน ใช้คำพูดได้ถูกต้องและเหมาะสมกับบุคคลในโอกาสต่าง ๆ

สองก้นยันพระอาทิตย์ หมายถึง สตรีจะต้องทำงานในหน้าที่ของตน ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนถึงพระอาทิตย์ตก ไม่ควรปล่อยเวลาให้ผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์ สตรีจะต้องขยันทำงาน เพื่อจะได้ผลตอบแทนและครบถ้วน

สรรพสิริวิจิตรมี หมายถึง สตรีใดที่ประพฤติตนเช่นนี้ จะมีแต่ความสุขความเจริญ เป็นที่รักใคร่ของบุคคลทั่วไป

โคลงวิหุรสอนโลก

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

ลักษณะการแต่ง แต่งควยคำประพันธ์ประเภทโคลงสี่สุภาพ

เนื้อเรื่องย่อ โคลงวิหุรสอนโลกเป็นคำสอนเกี่ยวกับหลักปฏิบัติของบุคคลประเภทต่าง ๆ

เนื้อหาระบุไว้ว่าเป็นคำสอนของพระวิหุรหรือพระพิฑู สอนแก่บุตรหลาน คำสอนจำแนกออกเป็นหลักปฏิบัติของ "ขุน" หรือผู้เป็นใหญ่ หรือเจ้านาย เจ้าเมือง บุคคลทั่วไป ชาวทาสบริวาร

และสำหรับสตรี โคลงวิหุรสอนโลกได้กล่าวถึงลักษณะธรรมชาติของสตรีที่มีจิตใจอ่อนไหวง่าย

เป็นการปูพื้นฐานเกี่ยวกับลักษณะของสตรีที่จะเป็นภรรยาที่ดีต่อไป นอกจากนี้แล้วโคลงวิหุรสอนโลกยังให้แนวทางในการปฏิบัติตนแก่สตรีผู้ครองเรือนเกี่ยวกับหลักการครองเรือน ความรัก และข้อสัถย์ต่อสามี การปรนนิบัติสามี ตลอดจนการปฏิบัติตนต่อบริวารนับว่าเป็นวรรณกรรมคำสอนที่สะท้อนให้เห็นแนวทางในการปฏิบัติตนของสตรีได้เป็นอย่างดี

ธรรมคาสอนโลก

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏชื่อ

ลักษณะการแต่ง แต่งด้วยร้อยแก้วมีภาษาวาสนีแทรกเป็นบางตอน โดยเฉพาะตอนขึ้นเรื่องใหม่หรือย่อหน้าใหม่

เนื้อเรื่องย่อ กล่าวถึงเนื้อเรื่องว่าเป็นคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาสั่งสอนหลักปฏิบัติอันเป็นธรรมของโลกรู้ซึ่งกระทำและฟังจนแล้ว คำสอนดังกล่าวนี้สืบเนื่องมาจากการที่ภิกษุทั้งหลายปรารถนาถึงความวิมลวิเศษของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงเทศนาถึงสาเหตุ โดยได้ยกตัวอย่างประกอบและกล่าวถึงหลักการปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ ที่ฟังหลักแล้วไม่ปฏิบัติ เพราะจะทำให้เกิดความวิมลวิเศษในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสตรี ธรรมคาสอนโลกกล่าวถึงหลักการครองเรือนที่ครองจะต้องมีฐานะดีเพิ่มขึ้นจึงจะมีความสุขความเจริญ และได้ยกตัวอย่างประกอบเพื่อให้เห็นถึงผลจากการที่เลือกครองที่ไม่เหมาะสม เช่น บิดาโคสุกสาวเป็นภรรยา นายโคอาวาสเป็นภรรยา เป็นต้น นอกจากนี้แล้วธรรมคาสอนโลกยังชี้ให้เห็นถึงหลักการปฏิบัติของบรรดาครองเรือน และหลักการปฏิบัติของสตรีในฐานะภรรยา โดยเห็นว่า สตรีที่เป็นแม่เรือนที่ปฏิบัติตามธรรมคาสอนโลกแม่ครองคู่กับบุรุษใดก็จะไม่ทุกข์ขมขื่นใจเพิ่มขึ้น

คตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรี

คตินิยมเป็นเรื่องของความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่ทำงานของบุคคลในสังคมที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือต่อบุคคลในสังคมเดียวกัน ด้วยเหตุนี้คตินิยมจึงมีส่วนในการควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในสังคม ตลอดจนชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติตนเพื่อให้อยู่ในสังคมอย่างเป็นสุข สังคมหนึ่งอาจจะมีคตินิยมเกี่ยวกับเรื่องเดียวกันแตกต่างกันกับอีกสังคมหนึ่ง ทั้งนี้เพราะคตินิยมมีส่วนสัมพันธ์กับขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของแต่ละสังคมด้วย นอกจากนี้คตินิยมไม่ใช่สิ่งที่จะกำหนดตายตัว เมื่อเวลาผ่านไปคตินิยมในเรื่องเดียวกันจึงอาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้

การศึกษาเกี่ยวกับคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาประเภทคำสอน นิทาน และบทพรรณนาความในใจทั้งหมด 20 เรื่อง แยกออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. คตินิยมเกี่ยวกับความงาม
2. คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรี
3. คตินิยมเกี่ยวกับครอบครัว
4. คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษาและการประกอบอาชีพ

เนื่องจากการวิเคราะห์เกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมล้านนา จำเป็นต้องยกตัวอย่างคำประพันธ์เป็นภาษาถิ่น ดังนั้นการนำเสนอตัวอย่างจึงใช้ 2 วิธี ดังนี้

1. ถอดความเป็นภาษาไทยมาตรฐานควบคู่ไปในกรณีพระพันธ์นั้นเป็นคำประพันธ์ประเภทคำว ร่าย และร่ายแก้ว
2. แปลคำศัพท์เป็นภาษาไทยมาตรฐานไว้ในเชิงอรรถในกรณีพระพันธ์นั้นเป็นคำประพันธ์ประเภทโคลง ทั้งนี้เพราะการถอดคำประพันธ์ประเภทโคลงซึ่งแต่งเป็นภาษาถิ่น ให้เป็นภาษาไทยมาตรฐานนั้น เป็นการยากและทำให้ไม่ได้รรถรสเท่าที่ควร

1. คตินิยมเกี่ยวกับความงาม

กวีชาวล้านนาได้สะท้อนให้เห็นความงามของสตรีในด้านรูปสมบัติผ่านทางวรรณกรรมประเภทนิทานทุกเรื่อง กวีมีวิธีการชี้ให้เห็นความงามของสตรี โดยการพรรณนาความงาม ซึ่งแยกออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

1.1 การพรรณนาความงามของสตรีโดยส่วนรวม

1.2 การพรรณนาความงามของสตรีอย่างละเอียด

1.1 การพรรณนาความงามของสตรีโดยส่วนรวม การพรรณนาความงามโดยส่วนรวม เป็นการพรรณนาความงามของสตรีที่เห็นเด่นชัด ซึ่งได้แก่ รูปร่าง และผิว กวีจะพรรณนาถึงความงามของรูปร่างและผิว โดยการพรรณนาตรงและพรรณนาเปรียบเทียบ

การพรรณนาถึงรูปร่าง กวีมักจะพรรณนาตรงว่าสตรีมีรูปร่างงาม ร่าเริง สดสวย ได้แก่ ความงามของนางจันทาและนางมะลิลา จากเรื่องเตโงยาโม นางวรรณะคำฟู จากเรื่องชีวาลิ้นคำ นางปะถะวีจากเรื่องเจ้าโสมพะดินะนางปะถะวี ดังตัวอย่าง

ความงามของนางจันทาและนางมะลิลา

"เสถียรสองเถา มีนางทาสี

สองนางหม่มหนา องกะงามเสวยจา

ชาเกิดกลางเรือน เสถียรหนอฟ้า

ก็ปอใหญ่หน้าโรงงาม"

เศรษฐีผู้เฒ่าทั้งสองมีนางทาสี

รุ่นสาวสองคนมีรูปร่างงดงามไม่น้อย

เป็นชาวทาสีที่เกิดกลางเรือนของเศรษฐี

ได้เติบโตขึ้นเป็นสาวรุ่น

เตโงยาโม : 3

ความงามของนางวรรณคำฟู
 "จาเงิงนาฏนอ ฝัองสวรรค
 แมสัโสพรรณ คิงบันรางหนอย
 วรรณคำฟู แมหงสคอสรอย
 อยู่ปาราทิน"

กล่าวถึงนางผู้เกี่ยวข้องกับสวรรค
 คือเทพธิดาผู้มีผิวพรรณงดงาม มีร่าง
 เล็ก กลมกลึง ชื่อนางวรรณคำฟู
 นางผู้มีความงามเปรียบเหมือนหงส์ที่
 ลำค่อมีลวดลายเหมือนประทับควยสรอย
 นางอยู่ในเมืองนั้น

ชีวหาตินคำ : 101 - 102

ความงามของนางปะละวี
 "วางมเลิศล้ำ รางหนอยดีเหลือ
 เปิงเปนนางเมือง เทวีแห่งเจ้า"

ความงามของนางเป็นเลิศ
 ร่างเล็ก ผิวเหลือล้น สมควร เป็นมเหสี
 ของกษัตริย์

เจ้าโสหนากับนางปะละวี : 5

จากตัวอย่างความงามของนางปะละวีจะเห็นได้ว่านางมีความงามเป็นเลิศ ลักษณะความงาม
 ของนางที่เห็นเด่นชัดคือรูปร่าง นางมีรูปร่างเล็ก แบบบาง และมี "ดีเหลือ" หมายถึงมีผิวขาวเหลือ
 สดชื่นความงามเช่นนี้ ก็แน่นอนสมควรจะเป็น "นางเมือง" หรือนางกษัตริย์

การพรรณนาถึงผิว ก็จะเป็นพรรณนาความงามของสตรีว่าสดชื่น ๆ มีผิวพรรณงามนุ่มนวล
 เช่น ความงามของนางสิงกี้และนางจันทา จากเรื่องกำกาคำ

ความงามของนางสิงกี้
 "ซำมีเมี้ยนอย ฝัองขวัญตา
 เปนพิยา บิเบมหนอย
 ซอนางสิงกี้ งามดีออยหลอย
ผิวพรรณงามไซจา"

มีภรรยาผู้นุ่มนวลเป็นขวัญตา
 เป็นที่รักยิ่งของนางสิงกี้ มีความงาม
 สมส่วน ผิวพรรณงามไม่นอย

กำกาคำ : 3

ความงามของนางจันทา
 "มีเทวีเกา อันเป็นเพื่อนจา
 ขอนางจันทา นิวไสบอเส้า
 มีนางสนม บังคมหอมเฝ้า
 หมั้นหมั้นนางแวกลอม"

มีมเหสีเอกซึ่งเป็นเพื่อน
 สนทนากับนางจันทา มีนิวผดอง
 มีนางสนมถวายบังคมหอมลอมถึง
 หนึ่งหมั้นหมั้นนาง

กัณท์ : 3

นอกจากจะพรรณนาความงามของรูปร่างและผิวของสตรีเฉพาะส่วนแล้ว ก็ยังพรรณนา
 ความงามส่วนรวมของสตรี โดยกล่าวถึงรูปร่างและผิวของสตรีนั้น ว่ารูปร่างงาม มีนิวผดองใส
 ไฉน ความงามของนางรัตนา จากเรื่องวงศ์สุวรรณคและนางมุกษะวดี จากเรื่องหงส์หิน

ความงามของนางรัตนาตอนจินตวาดครวญถึงนาง
 "ส่วนตัวนี้ นิ่งคิดในใจ
 อยากเห็นนางวัน ธิคาลูกเจ้า
 วามนิวใส วิสัยบเส้า
 มีรูปร่างเล่ายิ่งนัก"

ส่วนตัวที่นิ่งคิดในใจ อยากเห็น
 นางงามซึ่งเป็นธิดาเจ้าเมือง ผู้ซึ่งมี
 ผิวพรรณของใสงดงามไม่เศร้าหมอง
 มีรูปร่างงดงามยิ่งนัก

วงศ์สุวรรณค เล่ม 2 : 95

ความงามของนางมุกษะวดี ตอนหงส์หินพบนาง
 "จักหงส์เดียวบเลาะ นิเวศน์คำใส
 หันยอคนงวัย นิวใสสว่างสรอย
 มุกษะวดี รูปร่างออยหยอย
 เป็นธิดาแปงลูกยักษ์"

ซึ่งหงส์ลัดเลาะปราสาททอง
 เห็นนางงามมีผิวพรรณผุดผ่อง
 คือนางมุกษะวดี มีรูปร่างงดงามสมส่วน
 เป็นธิดาที่รักยิ่งของยักษ์

หงส์หิน : 35

การพรรณนาความงามของสตรีโดยส่วนรวมดังที่ไดยกตัวอย่างมานี้ เป็นการพรรณนาความงามโดยตรง ไม่มีการเปรียบเทียบ สำหรับการพรรณนาความงามของสตรีโดยส่วนรวมโดยการพรรณนาเปรียบเทียบ จากการศึกษพบว่า ก็จะเปรียบเทียบให้เห็นความงามของรูปร่างและผิวพรรณของสตรีในลักษณะต่าง ๆ กันดังนี้

1. เปรียบเทียบความงามกับสาวสวรรค์หรือนางฟ้า
2. เปรียบเทียบความงามกับเทพ
3. เปรียบเทียบความงามกับภาพเขียนหรือพิมพ์

การเปรียบเทียบความงามทั้งสามลักษณะนี้ ก็มีวิธีการเปรียบเทียบคล้ายคลึงกันคือ เปรียบเทียบความงามเหมือนและงามยิ่งกว่า ดังจะไดกล่าวต่อไป

1. เปรียบเทียบความงามกับสาวสวรรค์หรือนางฟ้า ก็พรรณนาความงามของรูปร่างและผิวพรรณ โดยเปรียบเทียบกับสาวสวรรค์หรือนางฟ้า 2 ลักษณะคือ พรรณนาว่าสตรีนั้นงามยิ่งกว่าสาวสวรรค์ และพรรณนาความงามเหมือนสาวสวรรค์ ได้แก่ ความงามของนางกับสมุทร จากเรื่องชีวิตลิ้นคำ นางบัวคำจากเรื่องเจ้าสุวัตร นางปทุมมาจากเรื่องบัวระวงษ์แห่งอำมาตย์ และนางสละพันตาจากเรื่องหงส์หิน ดังตัวอย่าง

ความงามของนางกับสมุทร	ตอนชีวิตลิ้นคำซึ่งแปลงเป็นนกสาววิภาชความงามของนาง
"ตัวพี่ไท่ ไต่เป็นสัตว์	พี่เป็นสัตว์บุญชื่อนำมาพบเจ้า
บุญชื่อนำมา ไต่ปะจวบเจ้า	ไต่มาเห็นนางงามแรกขุน ไม่นึกไต่
ไต่มาเห็นหัน นางงามทนมหนา	เทียบกับน้อง รูปร่างงดงาม งามสมส่วน
ไม่มีคนไต่เฉียนน้อง รูปร่างเลาสวย	ยิ่งกว่าสาวสวรรค์ วิภาชกรรมของพี่
คิงบางร่างกอม เหลือสาวเหลงหลาเมืองบน	ตามมาทัน พี่ไต่ไต่เป็นคนเหมือนคนอื่น
วิภาชพี่ไท่ ไต่มาทวยจน	
บไต่เป็นคน เหมือนเพื่อนทางหนา"	

ชีวิตลิ้นคำ : 88 - 89

ความงามของนางบัวคำ

"บอห์พราภักดิ์ เลี้ยงดูเต็มตาม
กอบใหญ่มา และวันและนอย
ปล่อยออกมาสาว แทะแหวจ้อย
รูปทรงงามไฉฉา เปียงสาวสวรรค์
เกิดหงฟ่าฟ่า ติบเทพแก้วดาวดึงส์"

เจ้าสุวัตร : 16

ความงามของนางปทุมมา

"ส่วนเจ้าทรงยศ ปารามลี
ลูกสาวทามา นางนึ่งหม่นหนา
นับอายุปี คาลงสิบหา
สิบหกเจ็ดมาจา การวาทังงาม
เหมือนกันนางฟ้า หยวะหยวกฟาลงกิน"

บัวระวงศ์หงส์อำมาตย์ : 40

ความงามของนางสะหลีจันทา

"งามวิไล แม่สรอยคอกปาว
บ่มทอนเต็มตัน เหมือนคังนางฟ้า
รุ่นสาวลีลัน วรรณะพรรณ
วิมลสว่างเสียง เนอตนกาย
ใสสะอาดเกียง เป็นชิตาแปงลูกยักษ์"

หงส์หิน : 51

ไม่ให้พละพรากไป เลี้ยงดูเต็มที
ก็คอยเติบโตขึ้นจนกระทั่งเป็นสาวรุ่น
รูปร่างงดงามไม่น้อย ราวกับสาวสวรรค์
ที่เกิดขึ้นฟ้าชั้นดาวดึงส์

ส่วนเจ้าเมืองพราหมณ์มียศศักดิ์
มีธิดาแรกคลอดหนึ่ง อายุ 15 ปี
ยางเขา 16 ปี เรื่องความงามนั้น
งามราวกับนางฟ้าที่ลงมาสู่ดิน

งามวิไล นางผู้เปรียบเหมือนสร้อย
ที่ทำด้วยดอกมะพร้าว ไม่มีผู้ใดเทียมได้
งามราวกับนางฟ้า ฟังแรกขุน ชิวพรรณงาม
ผูกดวง สะอาดเกลี้ยงเกลา นางเป็นชิตา
รักของยักษ์

สาวสวรรค์หรือนางฟ้า เป็นภาพนิมิตความงามที่มนุษย์จินตนาการขึ้น การที่ก็นำเอา
ความงามของสตรีในวรรณกรรมไปเปรียบเทียบเช่นนี้ทำให้มองเห็นภาพสตรีในวรรณกรรมว่าเป็น
ผู้ที่มีความงามยิ่ง

2. เปรียบเทียบความงามกับเทพ ก็ได้เปรียบเทียบความงามของสตรีกับเทพ
ว่าสตรีนั้นมีความงามเหมือนความงามของ เทพ และงามเหมือนเทพบรรจงสร้าง

เปรียบเทียบความงามของสตรีเหมือนความงามของเทพ ได้แก่ ความงามของนางบิम्บา
จากเรื่องวรรณพราหม นางมุกชะวตี นางจุละกันชา และนางสะหลีจันทา จากเรื่องหงส์หิน
ดังตัวอย่าง

ความงามของนางบิम्บา

"เสนามาเห็น นางงามมีหิน
มาเหมือนรูปคำเทพพิทย งามนางนั้น
สมปอเศษฤทธิ์ กับองค์ท่านเจ้าเงาะดิน"

เสนามาเห็นนางงามอยู่ที่แห่งนั้น
ช่างเหมือนกับรูปทองคำ จึงว่านางผู้นี้
เหมาะจะสมกับผู้มีฤทธิ์ เคษคือพระเจ้าแผ่นดิน

วรรณพราหม : 46

ความงามของนางมุกชะวตี นางจุละกันชาและนางสะหลีจันทา ตอนพระอินทร์ลงใจนาง

"วานางหน่อหนาสามคน งามเหมือนเทพี
เทพาหลงหน มาเวทชวน
กับศพชากัน อนิจจะกัม
ตายไปแน่นอน บังกรโศกทุกข์"

วานางผู้อยู่ในวัยแรกทรงทั้งสามคน
มีความงามราวกับเทพ แมแต่เทวดายัง
หลงลืมทางเมื่อพบนาง มารว่าให้คร่ำครวญ
กับชากศพนั้น เป็นเรื่องอนิจกรรมเมื่อตาย
ไปแล้วไม่สมควรจะโศกเศร้าเสียใจ

หงส์หิน : 71

พรรณนาเปรียบเทียบความงามว่า สตรีงามเหมือนเทพคือพระอินทร์บรรจงสร้าง ได้แก่
ความงามของนางบัวคำ จากเรื่องเจ้าสุวัตร ตอนนายพรานชมความงามของนาง

"วานางผู้เหมือนอินทผลองเหลา
ส่งมาดูเอา ปันคิโคโค"

วานางผู้รับราชย์พระอินทร์ลงมา
เนรมิตรงคางอะไรเช่นนี้ ทำให้อยาก
ไคนาง

เจ้าสุวัตร : 34

3. เปรียบเทียบความงามกับภาพเขียนหรือพิมพ์จากแบบ ก็เปรียบเทียบความงาม
ของสตรีกับภาพเขียนว่าสตรีนั้นงามเหมือนภาพเขียน และงามยิ่งกว่าภาพเขียน

เปรียบเทียบว่างามเหมือนภาพเขียน คือ ความงามของนางจินตะโกสร จากเรื่อง
ชีวหาลินคำ ดังตัวอย่าง

"เขาเม่น้อย บรอกตาเหิง
บเป็นคนเลิง บมารอดเจ้า
น้องงามเหมือนเขียน ที่เวียนมาเฝ้า
แตรอนมากอนเนิน"

ชาวเม่นเล็กไม่หลุครวงจากกระซอน
ฉันโต ถ้าไม่เป็นคนชขยเที่ยวแล้วก็ไม่
มาพบเจ้าฉันนั้น น้องงามราวกับภาพเขียน
ทำให้พ่อนเวียนมาพบน้องตั้งแต่แรกเริ่มแล้ว

ชีวหาลินคำ : 82 - 83

เปรียบเทียบว่างามยิ่งกว่าภาพเขียน คือ ความงามของนางสุภาวดี จากเรื่อง ข้างงาเคียว
ตอนที่พรานหูล ปฏิเสธที่จะไม่ไปเรียนทำอาหารกับนาง

"นางผู้นั้น รูปมันเหลือเขียน
ที่ไหนจักเรียน ทำรามันใด
หันมันยามใด เหมือนไฟจักไหม้
ใจขวางในม้วยนาง"

นางผู้นั้นมีรูปร่างงดงามยิ่งกว่าภาพ
เขียน จะเรียนตำราจากนางได้อย่างไร
เห็นนางเวลาใครวกับไฟจะไหม้ ในใจ
แทบจะแหลกสลาย

ข้างงาเคียว : 43

พรรณนาเปรียบเทียบว่าสตรีว่างงานยิ่งกว่าพิมพ์จากแบบหรือเบาหลอม คือ ความงามของนางเทพะกัญญา จากเรื่อง กัณท์คำ

"น้องหลอหลอม ช่างงามยิ่งทองเท็กพิมพ์
เป็นพิยะ มะโนะสิง
รูปร่างองค์สูง เป๋คันทองปั้น
เทพะกัญญา นามาวาอัน
เจ็ดนางงามบไร"

น้องคนสุดทองงามยิ่งกว่าพิมพ์
จากแบบพิมพ์ เป็นที่รักใคร่เอนดูยิ่ง
รูปร่างของนางราวกับพระอินทร์ลงมา
ปั้น มีชื่อว่า เทพะกัญญา นางทั้งเจ็ดนี้มี
ความงามยิ่งนัก

กัณท์คำ : 21

การเปรียบเทียบความงามของสตรีว่างงานเหมือนเขียน งามยิ่งกว่าเขียน หรืองามยิ่งกว่าพิมพ์จากแบบมีความหมายคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ภาพที่เขียนขึ้นจากจินตนาการเป็นภาพที่ประมวลเอาความงามลักษณะต่าง ๆ เอาไว้ ดังนั้นจึงเป็นภาพความงามที่สมบูรณ์ และเบาหรือแบบพิมพ์สร้างขึ้นเพื่อหลอหลอมหรือล่อลึงที่ต้องการให้เหมือนแบบ ยิ่งเป็นแบบหรือเบาของความงามสวยแล้ว เมื่อพิมพ์หรือหลอหลอมออกมาจะได้ความงามตามที่ต้องการ ดังนั้นการเปรียบเทียบสตรีว่างงานยิ่งกว่าพิมพ์หรือหลอหลอม แสดงให้เห็นว่าสตรีนี้มีความงามยิ่งกว่าความงามที่สมบูรณ์แบบนั้นเอง และจากการพรรณนาความงามของนางเทพะกัญญา นอกจากจะเปรียบเทียบความงามของนางว่างงานยิ่งกว่าพิมพ์จากแบบแล้วยังกล่าววามางมีรูปร่างงดงามราวกับพระอินทร์ลงมาจากสวรรค์ เพื่อเน้นความงามของนางโดยเฉพาะอีกด้วย

นอกจากนี้แล้ว การพรรณนาความงามของสตรีในวรรณกรรมล้านนาโดยส่วนรวมก็ยังคงได้พรรณนาเปรียบเทียบความงามที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ พรรณนาเปรียบเทียบความงามของสตรีว่างงานเหมือนนกจากคอกเงิน ซึ่งหมายถึงกิริยาจากเขาไกรลาส คือ ความงามของนางเทวะธิด์จากเรื่องจินตะมา

"คนนางงาม เปรียบไค่นางนก
จอมเขาราชอันคอบเงิน คนในโลกนี้
 ไผ่ตั้งบ่เหมือน อยู่แถมมาเงิน
 เป็นสาวออกหน้า ฝูงพ่อยายหัน
 จมโปเปเนมา ตามนางบพิ
 มีสีเนหา เป้าคายนามัก
 ป่านจักเบี่ยงหยอเอาควา"

จินตะมา : 47

คนนางงามเปรียบเหมือนนางนก
 จากคอบเงิน คนในโลกไม่มีผู้ใดเหมือน
 ต่อมาไม่นานก็เป็นสาวรุ่น เมื่อบุรุษทั้งหลาย
 เห็นก็แพะจะเป็นบ้า ตามองนางไม่กระพริบ
 ้วยความสนิทสนม แต่ไม่สมหวัง เปรียบ
 เหมือนเป็นขึ้นไปเอื้อมเอาควา

กิมรี เป็นอนันตย์ที่เกิดขึ้นจากจินตนาการของมนุษย์ปรากฏในวรรณคดีเป็นผู้ที่มีฐานะกึ่งเทพ
 กึ่งสัตว์ กล่าวคือ มีร่างกายท่อนบนเป็นคน ท่อนล่างเป็นนกมักจะอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ และเชิงเขา
 ไกรลาส เป็นผู้ที่มีความงาม ก็นำเอาความงามของนางกิมรีจากเขาไกรลาสมาเปรียบเทียบกับให้เห็น
 ความงามของสตรีในวรรณกรรม เพื่อชี้ให้เห็นว่าสตรีนั้นมีความงามเป็นเลิศผู้ใดพบก็หลงใหลอยากได้นาง
 เป็นคู่ครอง

เปรียบเทียบความงามของสตรี ว่างามเหมือน "หนอฟ้า" คือ ความงามของนางปทุมมา
 จากเรื่องบัวระวงษ์สงอำมาตย์

"ส่วนนางสาวจิ นารีจิดอน
 ซอปทุมมากำพรา กำโปเปเนสาว
 งามเหมือนหนอฟ้า อายุเพียงขึ้นพอค
 นับตั้งออกทอง ได้สิบหกปี
 ก็ยังมี ยัวแปงผอเผา"

ส่วนนางผู้เป็นสาวรุ่นชื่อปทุมมา
 นางเป็นกำพร้ากำลังเป็นสาวงามราวกับ
 เป็นหนอฟ้า นับตั้งแต่คลอดจนถึงบัดนี้
 อายุย่างเข้า 16 ปี ยังไม่มีสามีที่รักเป็น
 คู่ดูแล

บัวระวงษ์สงอำมาตย์ : 25 - 26

หน่อ หมายถึง สิ่งที่ยังงอกออกจากกอ ฟ้า หมายถึง ผู้สูงศักดิ์หรือกษัตริย์ สตรีที่เปรียบเหมือนหน่อฟ้าจึงหมายถึง สตรีผู้สูงศักดิ์หรือสตรีที่เป็นเหล่ากอของกษัตริย์ นอกจากนั้นแล้วหน่อฟ้ายังมีความหมายในแง่ของความงาม โดยถือเป็นส่วนหนึ่งของฟ้าหรือสวรรค์ ซึ่งได้แก่ นางฟ้า ดังนั้นการ เปรียบเทียบความงามของสตรีว่าเหมือนหน่อฟ้าจึงหมายถึง ผู้ที่มีความงามเหมือนสวรรค์ หรือนางฟ้าด้วย

การพรรณนาเปรียบเทียบความงามของสตรี นอกจากจะพรรณนาเปรียบเทียบในลักษณะต่าง ๆ ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ก็ยังได้พรรณนาถึงความงามของสตรีในวรรณกรรมว่าเป็นผู้มีรูปร่างสมส่วน ไม่มีผู้ใดเทียบได้ คือ ความงามของนางระวีพอน จากเรื่อง วงศ์สวรรค์

"มีนครธิดา นางงามพุ่มนอย
รูปรางทิวสวย งามไว้อยอยหลอย
ไม่มีเทียมเทียบเล่า อายุสังขาร
นางงามทั่วเฒ่า สิบหาชาวเขาเจ็งบา"

มีธิดางามอยู่ในวัยแรกรุ่ง รูปร่าง
งดงามสมส่วนไม่มีผู้ใดเทียบได้ อายุของ
นางผู้มีความงามทุกส่วนย่างเข้า 15 ปี

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 113

จากการพรรณนาความงามโดยส่วนรวมดังที่กล่าวมาแล้ว พบว่า การพรรณนาความงามของสตรีที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือ ความงามของรูปร่างและผิวสตรีที่งานนั้นต้องมีรูปร่างสมส่วน ผิวดีผุดผ่อง และเพื่อให้เห็นความงามดังกล่าว ก็ได้เปรียบเทียบความงามกับบุคคลที่ถือว่าเป็นตัวแทนของความงาม ได้แก่ สวรรค์ หรือนางฟ้า กิณี และได้เปรียบเทียบความงามกับภาพนิมิต ซึ่งเทพเป็นบุตรหรือภาพเขียน แบบพิมพ์ของความงาม เป็นต้น การเปรียบเทียบเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่าสตรีนั้น ๆ เป็นผู้ที่มีความงามยิ่งเท่านั้น ก็ไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะของสตรีงามแต่อย่างใด รายละเอียดดังกล่าวจะปรากฏในการพรรณนาความงามของสตรีอย่างละเอียด ซึ่งจะได้อธิบายถึงต่อไป

1.2 การพรรณนาความงามของสตรีอย่างละเอียด การพรรณนาความงามอย่างละเอียด เป็นการพรรณนาแยกแยะให้เห็นความงามของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายสตรี อันได้แก่ รูปร่าง ผิว ผิวกาย ใบหน้า คิ้ว จมูก ปาก จมูก แก้ม คาง ผมหัน คอ หู เอว แขน มือ นิ้ว การพรรณนาความงามของส่วนต่าง ๆ ของร่างกายสตรีทั้งกอดาวนี้ ด้วยการพรรณนาตรงและการพรรณนาเปรียบเทียบกับให้เห็นความงามชัดเจนขึ้น ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้แยกแยะให้เห็นความงามทั้งหมดดังนี้

รูปร่าง การพรรณนาว่าสตรีงามมีรูปร่างอ่อนแอแบบบาง กลมกลึง มีความสูงขนาดปานกลางและถูกลักษณะ เช่น ความงามของนางบิम्บา จากเรื่องอายรอยชอด นางอุตตะมะชานี จากเรื่องจินตะชา นางปะละวีจากเรื่องเจ้าโสธะนากับนางปะละวี นางบิम्บาจากเรื่องอายรอยชอด และนางสุกกันธจากเรื่องวงศ์สวรรค์ เป็นต้น ดังตัวอย่าง

ความงามของนางบิम्บา

"ช่างงามยิ่งล้ำ คิบบางตัวกลม

สองถ้านานม ออกกลมแผอา"

ช่างงามยิ่งนัก รูปร่างแบบบางกลมกลึง

อกทั้งสองข้างเหมือนคอกบัวแรกแย้ม

วรรณพราหม : 2 - 3

ความงามของนางอุตตะมะชานี

"รูปร่างล้วน คิบบางตัวกลม

สองถ้านานม เหมือนบัวจอน"

จินตะชา : 134

รูปร่างสมส่วนกลมกลึง อกทั้งสอง

ข้างเหมือนคอกบัวตูม

ความงามของนางปะละวี

"ร่างกั้แก้ว แอคิ๊งกั้กลม

ถ้านานม เป้ตเปียงคังป็น"

เจ้าโสธะนากับนางปะละวี : 5

รูปร่างกั้แบบบาง เอวกลมกลึง

หน้าอกราวกับรูปปั้น

ความงามของนางนิมปา

"บ่าสูง คางบาง ร่างเพรียว

ถูกหนา โสกา"

ไม่ต่ำไม่สูง รูปร่าง แบบบาง

กลมกลึง ดูแวววาว ขยับ ขยับ

อายรอยชด : 63

ความงามของนางสุกัณษา

"นางมี รูปสม โฉม พรณ สว่าง หนา

ถูก ลักษณะ พำ พรณ"

นางมี รูปโฉม โฉม พรณ ดู ผ่อง

ถูก ลักษณะ ทุก ประการ

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 113

การพรรณนาเปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นว่าสตรีมีรูปร่างงาม ก็ได้เปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ
คือ เทวตา คือพระอินทร์เนรมิต ไคเก ความงามของนางนิมปา จากเรื่องอายรอยชด และนาง
จันตะโกสร จากเรื่องชีวหาสินคำ ดังตัวอย่าง

ความงามของนางนิมปา

"รูป คี่ นี้ บมิ ไผ เหมือน
มนุษย์ ใน เมือง บ เหมือน ทนต์ หนา
เหมือน ค้ำ รูป คำ ทนต์ บ นี้ เภา
เมือง งาม เล่า เรียน รอย"

ชม พว นี้ นี้ ไม่มี ผู้ ใด เหมือน มนุษย์ ใน
เมือง ก็ ไม่มี ผู้ ใด เหมือน นาง งาม ราว กับ รูป
ทองคำ ที่ พระ อินทร์ เนรมิต ง ดงาม ไป หมด
ทุก ส่วน

วรรณพราหม : 2

ความงามของนางปะทะวี

"ผอ สาร ป นอง เหมือน อินทร์ ลง แบ่ง
สี ขาว ชน แดง บ มี กุ แอม"

ดู รู ปร่าง ของ น้อง ราว กับ พระ อินทร์
ลง มา เนรมิต ผิว ขาว แอม แดง ยัง ไม่มี ผู้ ครอง

เจ้าโสหนากัณนางปะทะวี : 12

ความงามของนางกันธะรา

"ราชเทวี ขยายกัณฑ์

มีนางงาม ถิ่นลักษณะ

องค์ละสันตान สคส่วยเลางาม

เหมือนอินทรหล่อเบา"

มีมเหสีองค์หนึ่ง เป็นผู้มีงาม

ถูกลักษณะ มีรูปร่างงดงามราวกับพระอินทร์

หล่อจากแบบพิมพ์

อายรอยชด : 4

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า ก็ต้องการชี้ให้เห็นว่าสตรีนั้นมีรูปร่างงามยิ่งกว่าสตรีอื่น ๆ
ดังนั้นจึงอาจอิงถึงภาพสตรีงามที่พระอินทร์เนรมิต

นอกจากนี้แล้ว ก็ยังได้พรรณนาเปรียบเทียบรูปร่างของสตรีว่างามเหมือนกิ่งทองและ
ทองหล่อนจากเบาหลอม ไต่แก ความงามของนางมีมาจากรื่องอายรอยชด และนางระวีทอง
จากเรื่องวงศ์สุวรรณค

ความงามของนางมีมา

"แก้วรัตน์ นางงามยิ่งนัก

เต็มเปรียบไต่เตา ผอสรูปนาง

เปตงค์คำชา¹ ผิวพรรณกายา

ขาวเหลืองทอนกล้วย"

นางแก้วผู้มีงามยิ่งนัก

ความงามของนางราวกับเทพ รูปร่าง

ของนางราวกับกิ่งทอง ผิวขาวยิ่งกว่า

หยวกกล้วย

อายรอยชด : 62

ความงามของนางระวีทอง

"มีกนกกมล แอวอนนักรา

มีรูปกายา เปตงค์คำเบา"

มีแก้วโกมล แอวอนนักรา

มีรูปร่างงามราวกับทองคำที่หลอมจาก

เบาหลอม

วงศ์สุวรรณค เล่ม 1 : 41

¹ คำชา หมายถึง ทองคำที่ทำเป็นกิ่งหรือแฉ่ง เพื่อทำเป็นเครื่องประดับ

การเปรียบเทียบรูปร่างของสตรีว่ามีความงามราวกับ "คำชา" หรือของคำที่ทำเป็นกิ่ง
เช่นนี้ สะท้อนให้เห็นว่าสตรีนี้มีรูปร่างอ่อนแองามผุดผาดและเปล่งปลั่งเหมือนกิ่งทอง อันช่างทอง
นำไปทำเป็นเครื่องประดับ การเปรียบเทียบว่าสตรีมีรูปร่างงามเหมือนทองคำที่ตนจากบาทหลวง
ก็มีความหมายในทำนองเดียวกัน กล่าวคือ สตรีนี้มีรูปร่างงามและเปล่งปลั่งสะดุดตา ทั้งนี้พิจารณา
จากลักษณะทองคำที่สกลปลั่งเป็นเกณฑ์

ฉิว กวีโคพรณมาตรง ๆ ว่า สตรีในวรรณกรรมมีผิวขาวนวล ผุดผ่อง เกลี้ยงเกลา
ไม่มีรอยแผลหรือตุ่มเม็ดต่าง ๆ ไต่แก ความงามของนางกันชะมาลาจากเรื่องชีวาหิ้นคำ นาง
อุตตะมะชานีจากเรื่องจินตะฆา นางจุละกันชาและนางมุกชะวดีจากเรื่องหงส์หิน และนางกันชะมาลา
จากเรื่องสุวรรณเมกษะหมาชนคำ ดังตัวอย่าง

ความงามของนางกันชะมาลา
"มีพรรณรูปเนื้อ ผ่องผายสีชา
มอกผงรุกราว สิมหกขามเขา
รูปร่างขาวใส ว่องไวบเสา
งามเลิศล้ำยอมใจคน"

มีผิวกายขาวผุดผ่อง กำลังแรกรุ่ง
อายุย่างเข้า 15 ปี รูปร่างงาม ผิวขาว
ผุดผ่องปราศเปรียบไม่เศร้าหมอง
นางมีความงามเป็นเลิศ

ชีวาหิ้นคำ : 32

ความงามของนางอุตตะมะชานี
"เนื้อผิวหนัง เลียนเกลี้ยงเลิศล้ำ
สีออกนวลนวลฟอง"

ผิวหนังเกลี้ยงเกลายิ่งนัก
มีผิวขาวนวล

จินตะฆา : 134

ความงามของนางจุละกันชา
"เนื้อตัวกาย บ่มมีคจำ
ผุดผ่องเสียดกายา"

ผิวกายไม่คล้ำแต่ผุดผ่องทั้งร่าง

หงส์หิน : 45

ความงามของนางมณฑะวดี

"เนื้อตัวกาย บรมปาวเป่า

สักท้าวรอยแนวซีกเล็บ"

ผิวเนื้อไม่มีรอยแผลเป็น ไม่มี

แม่แตรอยซีกของเล็บ

หงส์หิน : 35 - 36

ความงามของนางกันธะมาลา

"เนื้อตัวกาย บรมหาคเมศ

คิดแปดควยท้วนาง"

ผิวกายไม่มีตุ่มจุดหรือเม็ดไ้

แปดแปดท้วนาง

สุวรรณะเมกะมหาชนคำ : 34

นอกจากจะพรรณนาตรงแล้ว ก็ยังได้พรรณนาเปรียบเทียบความผุดผ่องของผิวสตรี
กับสิ่งต่าง ๆ ได้แก่ หยกกถวย แก้ว ทองคำ และสิ่งอื่น ๆ ดังรายละเอียดดังนี้

เปรียบเทียบความงามของผิวสตรีกับหยกกถวย ก็จะนำเอาความขาวนวลของหยกกถวย
มาเปรียบเทียบให้เห็นผิวของสตรีให้เด่นชัดขึ้นว่ามีผิวขาวเหมือนหยกกถวยและขาวกว่าหยกกถวย
ได้แก่ ความงามของธิดาทั้ง 7 จากเรื่องอายุรอยชอก นางระวีพอนจากเรื่องวงศ์สุวรรณ นางปมปา
จากเรื่องอายุรอยชอก ดังตัวอย่าง

ความงามของธิดาทั้ง 7

"แอวแอ่นแคว เหมือนซุกแบ่งเหลา

เนื้อตัวองค์เลา ขาวเหมือนทอนกถวย"

เอวคอคอนชอยราวกับลูกชุกหรือ

เกลาโงนง ปรารังคางม ผิวขาว

ราวกับหยกกถวย

อายุรอยชอก : 13

ความงามของนางระนีทอน

"ทั้งสองแขนง แกร่งกลมเหมือนเหลา
เนื้อทึบมีเงา ขาวเหมือนทอนกลวย"

แขนทั้งสองของน้องแก้งไผ่มา
แลกลมกลิ้งราวกับถูกเกลา ผิวเนื้อ
มีประกายขาวราวกับหยวกกลวย

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 42

เปรียบเทียบความงามของนิวสตรีกับแก้วโดยนำเอาลักษณะขาวใสของแก้วมาเปรียบเทียบกับผิวของสตรี ทำให้มองเห็นภาพสตรีงามว่ามีผิวขาว ผ่องใสและสะอาดตา ไตแก่ ความงามของนางกัษะราจากเรื่องอายุรอยชอก นางพรหมจารีจากเรื่องจันทะมา ตอนพญากวินตระรำพึงเสียกาย ความงามของนาง เมื่อทราบข่าวว่านางอุกนิษกับจันทะมา และความงามของนางกัษะมาลาจากเรื่องสุวรรณะเมกษะมหาชนคำ

ความงามของนางนิมปา

"เนื้อหนังมังสา ขาวเหมือนแก้ว
กายาเลาออนกอม"

ผิวเนื้อขาวเหมือนประกายของแก้ว
รูปร่างงดงามสมส่วน

อายุรอยชอก : 4

ความงามของนางพรหมจารี

"บุ๋นดีเสียกาย นางงามแสนแคว
ผิวดังแก้วประกาย"

นาเสียกายยิ่งนัก นางผู้มีความงาม
รูปร่างออนแอ ผิวราวกับประกายของแก้ว

จันทะมา : 113

ความงามของนางกัษะมาลา

"ก็ถึงอายุ นางไค้สืบสาม
มีผิวพรรณงาม เนื้อทึบดังแก้ว"

เมื่อนางมีอายุได้ 13 ปี มีผิวพรรณ
งดงามราวกับแก้ว

สุวรรณะเมกษะมหาชนคำ : 34

นอกจากนี้แล้ว ก็ยังได้เปรียบเทียบลักษณะของนิวสตรีกับสิ่งอื่น ๆ ที่แตกต่างออกไปคือ เปรียบเทียบกับทองคำที่หลอหลอมแล้ว แสงจันทร์ เพชฌิม ไฟ กิณี และฝ่าย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เปรียบเทียบความผุดผ่องของนิวสตรีกับทองคำที่ได้รับการหลอหลอมแล้ว คือ ความงามของนางระวีทองจากเรื่องวงศ์สุวรรณ

"สีชิตา วรรณบเสา
เปรียบเหมือนกำแดงหล่อไว
มีกลิ่นอันหอม เหมือนรสดอกไม้
เหลือจันทน์กัณฐา หนาปณิครัก
ยอดสีเนหา เนื้อนังกายา
ใสงามเป่งปอย"

สีชาผู้มีความงาม นีวพรรณผุดผ่อง
เปรียบเหมือนทองคำที่หลอหลอมแล้ว
มีกลิ่นกายหอมเหมือนดอกไม้ หอมยิ่งกว่า
ดอกจันทน์ของทางใต้ นารัก นาสเนหา
ยิ่งนัก รูปร่างนิวพรรณผุดผ่องงามเปล่งปลั่ง

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 42

คำแดงหรือทองคำมีสีสุกปลั่ง นีวเปรียบผุดผ่อง ก็จึงได้นำเอาลักษณะดังกล่าวนี้มาใช้ให้เห็นความงามของนิวพรรณของสตรี นอกจากนี้ตัวอย่างคำประพันธ์ตอนหนึ่งให้เห็นว่าสตรีนอกจากจะมีนิวผุดผ่องแล้ว ก็ได้เปรียบเทียบกลิ่นหอมของนิวกายสตรีกับกลิ่นหอมของดอกไม้ และกลิ่นหอมของดอกจันทน์ พึงยังกล่าวควยว่า คุณลักษณะเช่นนี้ทำให้สตรีนั้นน่ารักนาเสนามากยิ่งขึ้น

เปรียบเทียบความผุดผ่องของนิวสตรีกับแสงของพระจันทร์ คือ ความงามของนางระวีทองจากเรื่องวงศ์สุวรรณ

"มีนิวบเสา เหมือนแสงเคียนเป่งสว่างบะ
มีเนื้อสีสัน ผ่องพรรณวรรณะ
เหมือนนางแหงหงอเตปา"

มีนิวพรรณผุดผ่องราวกับแสงสว่างสว่าง
ของพระจันทร์ในคืนแจ่ม มีนิวพรรณเหมือน
นางเพชฌิม

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 41

จากคำประพันธ์ตอนนี้จะเห็นว่า นอกจากจะเปรียบเทียบกับแสงของพระจันทร์แล้ว เพื่อให้เห็นว่าสตรีนั้นมีผิวงามจริง จึงได้เปรียบเทียบกับ "นางแหงทองเตา" คือ เพชรหรือ สวสวรรค์ ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีผิวงามเป็นเลิศ

การพรรณนาถึงผิวของสตรี นอกจากจะกล่าวว่ามีผิวผ่องใสสะอาดเหมือนแก้วแล้ว ก็ยังได้เปรียบเทียบกับเห็นว่าสตรีมีผิวเหลืองละออเหมือนสีของเปลวไฟ ก็จะเห็นได้จากการ พรรณนาความงามของนางบัวคำ จากเรื่องเจ้าสุวัตร ดังนี้

"เมืองคะ ถูกถนุหุตา
ลักษณะ สากสมแฉะเหลว
สองใส่พรรณ วรรณะคังแก
มะฉินจาทนุก วรรณะเหลือง
คือคังไฟโลก ออมมอยหนาโสภา"

มีรูปร่าง หุและทางคางมสมส่วน
ถูกลักษณะ ผิวพรรณผ่องใสราวกับแก้ว
ผิวพรรณเหลือง (ผ่อง) ราวกับเปลวไฟ

เจ้าสุวัตร : 15

การเปรียบเทียบผิวสตรีว่าสตรีงามมีผิวเหลือง เหมือนเปลวไฟเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่า กวีเป็นผู้มีความสังเกตลึกซึ้ง สามารถนำเอาสิ่งที่พบเห็นใกล้ตัวและใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ไฟ มาใช้ให้เห็นความงามของสตรีได้สอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เพราะสตรีในลักษณะทั่วไปจะมีผิวขาวเหลือง นับได้ว่าเป็นการเปรียบเทียบความงามที่ถือเป็นลักษณะเฉพาะของกวีล้านนา

เปรียบเทียบความผ่องใสของผิวสตรีกับกิริยาที่กำลังเดินเลียบฝั่งและมีผิวขาวเหมือน หอมกชอน ไคแก ความงามของจุละกัษา จากเรื่องหงส์หิน

"นวลละออง ผิวใสอาจาง
เหมือนกินนารี อันเดินเลียบข้าง
เกาะทรายธารแฉ่นฟอน ผิวขาวเขียว
เหมือนหอมกชอน หยจะมอเขียวพันคำ"

นวลละออง มีผิวพรรณผ่องใสสะอาด
ราวกับกิริยาซึ่งเดินเลียบเกาะริมน้ำแล้ว
รายรำ มีผิวขาวราวกับหอมกชอน มีพันสีค่าเป็น
ประกาย

หงส์หิน : 44

เปรียบเทียบความผูกพันของนิวสตรีกับความขานวลของฝ่ายเล่ห์เหลี่ยมคดโกงเหมือนอ้อย
จำนวนนับแสนไร่ ไคแก่ ความงามของนางปะถะวี จากเรื่องเจ้าโศกธนาภกับนางปะถะวี

"ไคยินเขาจา สักเสินอวดอ้าง
ว่านางงามเลิศล้ำ ยอดสาวจี
บมีมัวจำ เปียงเปตฝ่ายฟองนวล
หมคชอยลอย เปตออยแสนสวน
บสมเบิงควร จักตกคำไท"

ไคยินเขากล่าวสรรเสริญยกย่องว่า
มีนางผู้หนึ่งมีความงามเป็นเลิศ เป็นสาวรุ่น
ผิวไม้มัวหมอง ผูกพันขานวลรากับ
ฝ่ายหมคคองคางมรรกับอ้อยที่ปลูกในสวน
จำนวนหนึ่งแสนสวน นางไม่สมควรจะตกคำ

เจ้าโศกธนาภกับนางปะถะวี : 12

อ้อยที่ปลูกเป็นจำนวนมากลำต้นจะตรงงาม และที่ลำต้นจะมี "คาย" ซึ่งมีสีขานวล ก็
จึงเอาลักษณะที่เป็นธรรมชาติเช่นนี้มาชี้ให้เห็นความงามของสตรีว่าเป็นผู้ที่มีรูปร่างงาม
ผิวขานวลเล่ห์เหลี่ยมคดโกงคาง

จากตัวอย่างคำประพันธ์จะเห็นได้ว่า สตรีในวรรณกรรมล้านนาส่วนมากเป็นผู้ที่มีผิวผ่อง
เล่ห์เหลี่ยมคดโกงเลื่องเลลา ไม่มีฝ่ายหรือรอยแฉด สตรีบางคนมีผิวเหลือง การเปรียบเทียบให้เห็น
ความงามของนิวสตรีมีลักษณะหลากหลาย การเปรียบเทียบบางอย่างเป็นลักษณะเฉพาะของวรรณกรรม
ล้านนา คือ

เปรียบเทียบผิว กับแก้ว ไฟ กิรี และอ้อย สิ่งนำมาเปรียบเทียบความงาม มีทั้งสิ่งที่เป็น
จินตนาการของมนุษย์ ไคแก่ กิรี สาวสวรรค์ และสิ่งที่พบเห็นทั่วไปในชีวิตประจำวัน ไคแก่ แก้ว
ทองคำ ฝ่าย หยวกกล้วย อ้อย และไฟ

หน้าตา กวีพรรณนาถึงเพียงเล็กน้อย แต่กวีจะทำให้ทราบว่าสตรีงามมีหน้าตาอันเยาว์
ไคแก่ ความงามของนางสุกัณษา จากเรื่องวงศ์สวรรค์

"หน้าตาอันมอย เพชรพลอยเมืองจีน
เกศาคำนิล ปักดอกคำแอม"

หน้าตาอันเยาว์ เหมือนหยกที่มาจาก
เมืองจีน ผมหาวรรณนิล ประดับด้วย

ดอกคำ

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 113 - 114

นอกจากนี้แล้ว ก็ยังได้เปรียบเทียบหน้าตาของสตรีว่างามไม่มีผู้ใดเทียบเท่า งานราวกับเขียนหรือแต้ม ถือเป็นความงามที่สร้างขึ้นด้วยความตั้งใจคือ ความงามของนางพรมจารีจากเรื่อง จินตะฆา

"หน้าตาแห่งนาง ไม่เคยพบเหมือน
ผอไปเมิน ๆ เหมือนเขียนขีดแต้ม"

หน้าตาของนางไม่มีผู้ใดเทียบได้
ยิ่งดูนาน ๆ แล้วราวกับภาพเขียนที่ได้รับ
การบรรจงแต่งแต้ม

จินตะฆา : 113

ไพบนา เมื่อที่พรรณมาถึงความงามของสตรีอย่างละเอียด มักจะพรรณมาถึงความงามของไพบนาแทบทุกครั้ง แต่การพรรณมาถึงความงามของไพบนาจะแตกต่างไปจากการพรรณมาถึงส่วนอื่น ๆ ของร่างกาย กล่าวคือ ไม่มีการเปรียบเทียบความงาม แต่ก็จะพรรณนาตรงว่า สตรีนั้นมีไพบนาเรียวงาม เช่น ความงามของธิดาทั้ง 7 และนางปิมา จากเรื่องอ้ายรอยชอค นางปิมา จากเรื่องวรรณพราหม เป็นตน ดังตัวอย่าง

ความงามของธิดาทั้ง 7
"จักุเร็วไร ไพบนาจาสวย
พันขาวทวยคังเพชร"

ตาม ไพบนารูปไข่
พันขาวราวกับเพชร

อายรอยชอค : 13

ความงามของนางปิมา
"เกศาดำนิล ไพบนาจาสวย
พันขาวทวยคังเพชร"

ผมดำราวกับนิล ไพบนารูปไข่
พันขาวราวกับเพชร

อายรอยชอค : 62

ความงามของนางปิมา
"ริมฝีปากก็แถม หน้าสวยทางกลม
มาสมกุกัน เขียวพันแดงเจ้า"

ริมฝีปากก็แถม ไพบนารูปไข่ ทางกลม
ข้างเหมาะสมทุกอย่าง รวมทั้งพันของเจ้า

วรรณพราหม : 3

นอกจากจะมีใบหน้าเรียวงามแล้ว สตรีงามในวรรณกรรมล้านนายังมีใบหน้าที่กำลัง
 "กว้อ" คือขนบาน ยิ้มแย้มแจ่มใสอยู่เสมอ คือ ความงามของนางระวีทอง จากเรื่องวงศ์สุวรรณ

"รูป่องคณาณอง งามจับตาม
 สีนางาม กำลังกว้อ
 คนเราไต่เห็น คงจักเป็นมา
 เพราะตนนางงามยิ่งนัก"

รูปร่างของน้องช่างงดงาม
 ใบหน้านางกำลังยิ้มแย้ม มนุษย์เรา
 ถ้าได้เห็นคงแทบจะเป็นบ้า เพราะนาง
 งามยิ่งนัก

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 42

แก้ม เป็นส่วนของร่างกายที่กล่าวถึงน้อยที่สุดและมักจะกล่าวถึงรวมกับส่วนอื่น ๆ
 ได้แก่ ใบหน้า ศา โดยสรุปรวมไปว่ามีลักษณะงาม ดังเช่น ตอนที่กล่าวถึงความงามของนางระวีทอง
 จากเรื่องวงศ์สุวรรณ ดังนี้

"ใบหน้างาม แก้มทางจาสวย
 มีตามเว่ยของซัด"

ใบหน้างาม แก้มคางรูปไข่
 ตามขยำนางทอดสายตา

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 42

การพรรณนาความงามของแก้มที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเป็นการพรรณนาเปรียบเทียบ
 โดยกล่าวว่า สตรีนั้นมีแก้มแดงและได้เปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ "สีหาง" หรือชาด และ
 นีวมะปรางสุก

การเปรียบเทียบเพื่อแสดงให้เห็นว่า สตรีนั้นมีแก้มงามเหมือนแดงแตงควยสีหางหรือชาด
 คือ การพรรณนาความงามของนางรัตนา จากเรื่องวงศ์สุวรรณ

"แก้มแดงสีหาง เหมือนคำหลอเปา"
 ปูนใครเขยชมไผ่มี"

แก้มแดงราวกับชาด นางงามราวกับ
 ทองคำที่หลอมหลอมแล้ว ช่างนาเขยชมรักใคร

วงศ์สุวรรณ เล่ม 2 : 98

เปรียบเทียบสตรีงามมีแก้มแดงเหมือนผิวมะปรางสุก ใต้แก้ม ความงามของนางกันชะมาลา
จากเรื่องสุวรรณะเมกะหมานคำ

"แก้มก็จำ^๑ เพียงตึงผิวม่วง
อันสุกเมื่อยาม เดือนเจ็ด^๑ คางตน"

แก้มก็แดงราวกับผิวมะปรางสุก
คางตนเมื่อเดือนเจ็ด (เดือนเมษายน)

สุวรรณะเมกะหมานคำ : 34

การเปรียบเทียบแก้มของสตรีกับผิวมะปรางสุก เป็นการเปรียบเทียบความงามในวรรณกรรม
ทั่วไป วรรณกรรมล้านนาที่เห็นเดียวกัน แท้ที่จริงน่าจะได้อรรถาธิบายความมะปรางสุกนั้น เป็น
มะปรางที่คางตนในเดือนเจ็ด คือเดือนเมษายน ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มะปรางกำลังสุกเต็มที่และ
มะปรางที่ยุบบนต้นขอมสดความมะปรางที่เก็บแล้ว การให้รายละเอียดเช่นนี้แสดงให้เห็นความละเอียด
ลออ ช่างสังเกตของกวีได้เป็นอย่างดี

กวี เป็นส่วนของร่างกายที่กวีพรรณนาถึงมากที่สุดพรรณนาตรงและพรรณนาเปรียบเทียบ
การพรรณนาตรง กวีมักจะพรรณนาซ้ำกันว่า สตรีงามในวรรณกรรมมีกวีใด เช่น เมื่อกวีพรรณนา
ความงามของนางพรมจารี จากเรื่องจินตะมา นางปิ่นปาจากเรื่องอาบรอยชอก นางระวีพจน
จากเรื่องวงศ์สุวรรณ และนางรัตนาจากเรื่องชีวหาสินคำ เป็นต้น ดังตัวอย่าง

ความงามของนางพรมจารี

"มีสองกั๊กอม^๑ นมกั๊กหนา^๑

ถูกลักษณะ องกะฉนวนวน"

จินตะมา : 113

คือทั้งสองโคงโคง นมก็ดกหนา

ถูกลักษณะทุกส่วน

ความงามของนางปิ่นปา

"กั๊กโคงกอม^๑ นมมนตาขำ^๑

ตานิลคำ เหมือนแสงแกวเขา"

กั๊กโคงโคง นางผู้มีนัยน์ตาคนขำ

ทำคำราวกับนิลมีประกายราวกับประกาย

ของแกว

อาบรอยชอก : 62

^๑ เดือนเจ็ด ตรงกับเดือนเมษายน เป็นวิธีการนับเดือนของชาวล้านนา เดือน 1 เริ่มจาก
เดือนตุลาคม

ความงามของนางระพีพรรณ

"มี กั ว โก ง ก อม แ ว อ อน น ัก ห น า"

มีรูปกายา เปตาคำนเบา"

มี ค ิ ว โก ง โก ง เ ว อ อน ย ิง น ัก

มีรูปร่างงามราวกับทองคำที่ตนจากเบาหลอม

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 41

ความงามของนางรัตนา

"ก ิ ว ก อม แ ว ก ม ห ว น ม เป น เ า"

นางสวยเลื่องลือยิ่งนัก"

คิ ว โก ง โก ง เ ว อ ก ล ม ก ล ิง อ ก เ น เ า"

นางสาวงามยิ่งนัก

วงศ์สุวรรณ เล่ม 2 : 98

นอกจากจะพรรณนาตรงว่าสตรีมี ค ิ ว โก ง เ ว อ น ย ิง น ัก แล้ว ก็ยังได้ขยายความต่อไปอีกว่า ค ิ ว โก ง เ ว อ น ย ิง น ัก เห็นอวดตา ได้แก่ ตอนที่ที่พรรณนาความงามของนางจุละกันชาจากเรื่องหงส์หินและนางจันทะไกรสร จากเรื่องชีวหาสินคำ ดังตัวอย่าง

ความงามของนางจุละกันชา

"ก ิ ว โก ง ก อม ว า ค ง ท า ชา"

เกษนิลคำ เหมือนแสงแก้วเขา"

คิ ว โก ง โก ง เ ห เ น อ ว ด ง ท า ค ม ชา ผ ม คำ

ราวกับนิล เป็นประกายเหมือนประกายแก้ว"

หงส์หิน : 44 - 45

ความงามของนางจันทะไกรสร

"มี กั ว โก ง ก อม แ ว ค ง ก ับ ท า"

มีอริยา ประดุจสีถน"

มี ค ิ ว โก ง โก ง เ ห เ น อ ว ด ง ท า

มีอริยาบททั้งสี่ถูกลักษณะ

ชีวหาสินคำ : 77

สำหรับพรรณาเปรียบเทียบ ก็เปรียบเทียบกับเห็นความโง่งของคิ้ว โดยเปรียบเทียบ
ว่าเหมือนวงพระจันทร์ ดังจะเห็นได้จากความงามของนางสุกัณษาจากเรื่องวงศ์สุวรรณค และนาง
จันทะโกสร จากเรื่องชีวหาลินคำ

ความงามของนางสุกัณษา

"สองคิ้วกลม วงเคียนโก่งกลม

เหมือนวาคแถมแสงพิมพ์"

คิ้วทั้งสองโก่งราวกับวงพระจันทร์

ราวกับบรรจงวาดไว้

วงศ์สุวรรณค เหม 1 : 113

ความงามของนางจันทะโกสร

"มีคิ้วโก่งกลม เหมือนคิ่งดวงแสง

ริมปากก็แดง เหมือนแสงหยาดชอน"

มีคิ้วโก่งโค้งราวกับวงพระจันทร์

ริมฝีปากก็แดงราวกับแสงกระพรวมกัน

ชีวหาลินคำ : 83

การเปรียบเทียบเช่นนี้คล้ายคลึงกับการเปรียบเทียบในวรรณกรรมทั่วไป แต่ในวรรณกรรม
ล้านนาที่ได้นำพรรณาเปรียบเทียบให้เห็นความโง่งของคิ้วแตกต่างออกไปคือ เปรียบเทียบกับเคียว
เรียวไผ่ และวงสิญจน์ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ มีลักษณะโค้งเช่นเดียวกับพระจันทร์ ดังรายละเอียด
ต่อไปนี้

เปรียบเทียบความโง่งของคิ้วกับเคียว ปรากฏในตอนพรรณาคความงามของนางกันชะมาธา
จากเรื่องสุวรรณะเมกะหมานคำ ดังนี้

"แขนก็สวย เขวออนอนกลม

คิ้วก็องอ้อมคมเคียว"

แขนก็สวย เขวออนอนชอย

คิ้วก็องอ้อมราวกับความโง่งของเคียว

สุวรรณะเมกะหมานคำ : 34

เคียว เป็นเครื่องใช้ที่ชาวนาใช้สำหรับเกี่ยวข้าวหรือเกี่ยวหญ้า การที่กวีเอาลักษณะโค้งงอของเคียวมาชี้ให้เห็นว่าคิ้วของสตรีโค้ง นอกจากจะแสดงให้เห็นว่ากวีชาวสุพรรณาวางสังเกต และสามารถจะนำเอาสิ่งที่พบเห็นอยู่เสมอมาเปรียบเทียบให้เห็นความงามของสตรีแล้ว การเปรียบเทียบเช่นนี้ ยังสะท้อนให้เห็นอาชีพของชาวลานนาด้วย

เปรียบเทียบความโค้งของคิ้วกับ "เรียวบง" บง หมายถึง ไม้ไผ่ชนิดหนึ่งชาวลานนาเรียกว่า ไผ่บง เรียวบง หมายถึง ส่วนปลายของลำต้นหรือแขนงเล็กที่มีลักษณะเรียวเล็กและโค้งลงมาในลักษณะที่อ่อนช้อย การเปรียบเทียบเช่นนี้ ปรากฏในตอนชมความงามของนางบิรมปาจากเรื่องวรรณพราหมณ์ ดังนี้

"คันทมนางเจือ นูเนื้อเรียวบง
ก๊วกกลมกงส้อยเรียวบง"

โฉมของนางเป็นระเบียบ
คิ้วโค้งโค้งราวกับความโค้งของเรียวบง

วรรณพราหมณ์ : 3

การเปรียบเทียบความโค้งของคิ้วลักษณะสุดท้ายคือ เปรียบเทียบกับ "วงสิญจน์" ปรากฏในการพรรณนาความงามของนางมุกะวดี ในเรื่องหงส์หิน ดังนี้

"ก๊วกโค้งกลม เหมือนคั้งวงสิญจน์
ตากำนิล มองพรรณผายแผว"

คิ้วโค้งโค้งราวกับวงสายสิญจน์
ตากำรากับนิล มีผิวพรรณผุดผ่อง

หงส์หิน : 35

การเปรียบเทียบเช่นนี้ พิจารณาจากรูปคำและเสียงอ่านก็บอกว่า วงสิญจน์ และคำว่า วงศิल्प "วงสิญจน์" สิญจน์ หมายถึง ค่ายสายสิญจน์ เป็นสิ่งที่ใช้ทำพิธีในทางศาสนาและไสยศาสตร์ โดยเอามาวางรอบพิธี หรือใช้สำหรับผูกมัดมือบ่าวสาวในพิธีแต่งงาน ผูกมัดมือในพิธีเรียกขวัญ พิธีรดน้ำคำหัว เป็นต้น คำว่า วงสิญจน์ หมายถึง วงของค่ายสายสิญจน์ที่ล้อมรอบพิธีหรือข้อมือ ซึ่งถ้าพิจารณาแล้ว ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นวงกลม ก็อาจจะนำเอาลักษณะนี้ไปเปรียบเทียบกับคิ้วของสตรีก็ได้ หรือถ้าพิจารณาอีกแง่หนึ่งคือ คำว่า "วง" หมายถึง การคึงสายสิญจน์ออกจากกลุ่ม โดยมีความยาวและจำนวนเส้นตามที่ต้องการ แล้วนำมา "วง" คือ มวนเก็บเป็นวงกลมเตรียมเอาไว้สำหรับจะหยิบไปใช้

ก็อาจจะนำเอาลักษณะเหล่านี้ไปเปรียบเทียบกับความโง่งของคิ้วสตรี และถ้าหากเป็นไปตามความหมายนี้แล้ว แม้ว่าการเปรียบเทียบความงามของสตรีในวรรณกรรมล้านนามีส่วนสัมพันธ์กับชีวิตและความเป็นอยู่ของบุคคลในสังคม ก็สามารถนำเอาสิ่งที่ได้พบเห็นมาสอดแทรกในวรรณกรรมได้อย่างกลมกลืน

"วงศิลป์" อาจจะเกิดจากการคัดลอกสืบทอดกันมา ทำให้รูปเขียนเปลี่ยนไป แต่เสียงอ่านคงเดิม กล่าวคือ เดิมอาจจะเรียกว่า "วงศิลป์" ต่อมากลายเป็น "วงสิญจน์" ดังนั้นถ้าพิจารณาตามรูปศัพท์ "วงศิลป์" แล้ว แสดงว่าก็ได้เปรียบเทียบความโง่งของคิ้วกับความโง่งของคันชุนนั่นเอง การเปรียบเทียบเช่นนี้เป็นการเปรียบเทียบเช่นเดียวกับวรรณคดีทั่วไป

ถ้า ก็มีที่จะพรรณนาว่าสตรีมีดวงตาเป็นประกายแวววาวยามชำเลื่องไปมา ก็จะเห็นได้จากการพรรณนาความงามของนางระวีพจนจากเรื่องวงศ์สุวรรณ นางปิ่นจากเรื่องอายรอยชอด นางปะตะวีจากเรื่องเจ้าโศกนาถ์นางปะตะวี และนางบัวคำจากเรื่องเจ้าสุวัตร คัจจกัวยาง

ความงามของนางระวีพจน

"ใบหน้าก้งาม แ่กมทางจาช่วย
มีตาคมเว่ยวองซัด"

ใบหน้าก้งาม แ่กมทางเป็นรูปไข่

ตาคมยามเมื่อนางทอดสายตา

วงศ์สุวรรณ โฉม 1 : 42

ความงามของนางปิ่นปา

"ยามนางยืมยาย สองเนตรตาไหล
ปากจนวนลโย เสียงเหมือนปลาโต"

ยามนางยืมยาย ตาทั้งสองขม้าย

พูดเสียงนุ่มนวลอ่อนหวานราวกับเสียง
พินพาทย์ของทางใต้ (ภาคกลาง)

อายรอยชอด : 63

ความงามของนางปะละวี

"สองตาไหล แลในสอตกัน

นิวพรรณงามทนอไ"

ตาทั้งสองข้างหมายฆ่าเลื่องไปมา

นิวพรรณของนางงคงกม

เจ้าโศทะนากับนางปะละวี : 5 - 6

ความงามของนางบัวคำ

"ดวงในเยนา ไหลหลิกเนตรพิบ

สองเตาตั้งกิ่งบัว"

ดวงตาขมายแลวกระพริบ

อกทั้งสองเตงตั้งราวกับดอกบัว

เจ้าสุวัตร : 109

จากตัวอย่างคำประพันธ์จะเห็นได้ว่า การพรรณนาถึงดวงตาของสตรีจะมีส่วนสัมพันธ์กับ
กิริยาท่าทางควย เช่น การพรรณนาความงามของนางปิมา จากเรื่องอายุรยชอติกลาวว่า
เมื่อนางยิ้ม ดวงตาของนางจะเป็นประกายแวววาวและความงามของนางปะละวีที่กล่าวดังว่า
เมื่อนางขมายตา ดวงตาของนางจะเป็นประกายแวววาว

การพรรณนาดวงตาของสตรีที่แปลกออกไป คือ พรรณนาว่า "ตาเขี้ยวมนในเมือกมอย"
ได้แก่ การพรรณนาความงามของนางปิมาจากเรื่องวรรณพราหม

"เกาแมกหลวง เขี้ยวงามสมหนา

ตาเขี้ยวมนในเมือกมอย"

มวณมมีขนาดใหญ่งามเหมาะสมกับ

ใบหน้า ดวงตาเขมเป็นมันแลดูหยาดเย็น

วรรณพราหม : 3

"ตาเขี้ยวมนในเมือกมอย" หมายถึง ผู้มีนัยน์ตาสีเขี้ยวเขมและมีน้ำหล่อเลี้ยงดวงตา
มองดูหยาดเย็นมีชีวิตชีวา อนึ่งเพื่อให้เห็นว่าสตรีมีดวงตาคำ เป็นประกาย ก็จึงเปรียบเทียบกับ
กับลูกแก้วและประกายของแก้ว การเปรียบเทียบเช่นนี้ปรากฏในการพรรณนาความงามของนางปะละวี
จากเรื่องเจ้าโศทะนากับนางปะละวี นางปิมาจากเรื่องวงศ์สวรรค์และนางรัตนจากเรื่องชีวิตดิ้นคำ
ดังนี้

ความงามของนางปะทะวี

"สองดวงตา สอดค้นแสงจับ

เหมือนหน่วยแกลใสดี"

เจ้าโศทนากับนางปะทะวี : 12

ดวงตาทั้งสองข้างชำเลืองไปมา

มีประกายแวววาวราวกับลูกแก้วที่ใสงาม

ความงามของนางบิณฑา

"กึ่งวงกลม แถมขนตา

ตานิลคำ เหมือนแสงแกลเขา"

อวรวอยชอค : 62

คิ้วโก่งโค้ง นางผู้มีนัยน์ตาคมชำ

ตาคำราวกับนิล มีประกายเหมือนประกาย
ของแกล

ความงามของนางรัตนา

"คิงบางร่างน้อย คอกสรอยบิณฑา

เมตานิลคำ เปตเปียงแกลเขา"

วงศ์สุวรรณก เล่ม 2 : 98

รูปร่างแบบบาง ร่างเล็ก นางผู้

เปรียบเหมือนดอกไม้ที่นำมาร้อยเป็นพวง

นางผู้มีนัยน์ตาคำราวกับนิล เปรียบเหมือน
มีแกลอยู่ในดวงตา

นอกจากนี้แล้วก็ยังคงเปรียบเทียบให้เห็นอีกว่าสตรีที่มีประกายตาแวววาวเหมือนมี
"วิฑูณใจ" หรือไฟทุย ซึ่งเป็นรัตนชาติชนิดหนึ่ง ดังไว้ในดวงตา ได้แก่ ความงามของนางกันชะรา
จากเรื่องอวรวอยชอค และนางอุตตะมะชานี จากเรื่องจินตะชา

ความงามของนางกันชะรา

"กึ่งวงกลม เนตตะตาไหล

เหมือนวิฑูณไชย บมไวตาเจ้า"

อวรวอยชอค : 4

คิ้วโก่งโค้ง ดวงตาชำเลืองไปมา

มีประกายแวววาวราวกับมีแกลไฟทุยอยู่ใน
ในดวงตาของเจ้า

ความงามของนางอุตตะมะชาณี
 "กั๊วโก้งโก้ง สองหน่วยตาไหล
 เหมือนวิตุใจ บมไวตาเจ้า"

กั๊วโก้งโก้ง ดวงตาทั้งสองชำเลือง
 ไปมาเป็นประกายแวววาวราวกับมีแก้ว
 ไพฑูรย์อยู่ในดวงตาของเจ้า

จันทะมา : 134

จุมูก การพรรณมาถึงจุมูกปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น คือเรื่อง
 อายรอยชอด กั๊วไคพรรณมาถึงนางกันธะรวานางมีจุมูกที่มีกลิ่นหอม และไคเปรียบเทียบความหอม
 ของจุมูกกับความหอมของดอกจันทน์ ดังนี้

"นาสาแห่งน้อง หอมเหมือนดอกจันทน์
 วรรณะนิวาพรรณ ไผ่เปรียบไค"

จุมูกของน้องมีกลิ่นหอมราวกับดอกจันทน์
 นิวาพรรณนั้นไม่มีผู้ใดเทียบไค

อายรอยชอด : 5

หู่ กั๊วไคพรรณมาถึงลักษณะของหู่โดยตรง แต่จะกล่าวถึงคุมหู่ เรียกว่า "ลาน"
 ซึ่งสตรีชาวล้านนาานิยมนำมาประดับหู่ กั๊วพรรณนาลานหู่เน้นรับกับเกมช่วยเสริมความงามของนาง
 ทำให้นามองมากยิ่งขึ้น สตรีที่กั๊วพรรณนาเช่นนั้น ไคแก่ นางสุกั๊วชา จากเรื่องวงศ์สุวรรณค ดังนี้

"สองลานหู่ ผอู้กั๊วเกม
 มาปุ่นตีแยงรูปน้อง"

คุมหู่ทั้งสองข้างรับกับเกม
 ชางนามองรูปรางของน้อง

วงศ์สุวรรณค เล่ม 1 : 114

ปาก กั๊วพรรณมาถึงปากของสตรีทั้งพรรณนาตรงและพรรณนาเปรียบเทียบ การพรรณนา
 ตรงนี้ปรากฏน้อย กั๊วจะพรรณนาลาสตรีให้มีริมฝีปากสีแดง คือ ความงามของนางระนีทอง จากเรื่อง
 วงศ์สุวรรณค

"ริมปากก็แดง พันขาวแตก
เหมือนแสงเพชรโต้งงาม"

ริมฝีปากก็แดง พันขาวยิ่งนัก
ราวกับประกายสดใสของเพชรทางใต้
(ภาคกลาง)

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 42

นอกจากนี้แล้ว ก็ยังได้พรรณนาว่าสตรีงามกำลังแย้มริมฝีปาก คือ ความงามของนางบิณฑา
จากเรื่องวรรณพราหม

"ริมปากก็แย้ม หน้าสวยงาม
มาสมกอน เขียวพันแพงเจ้า"

ริมฝีปากก็แย้ม ใบหน้ารูปไข่
คางกลม ขางเหมาะสมทุกอย่างรวมทั้งพัน
ของเจ้า

วรรณพราหม : 3

จากการศึกษาพบว่า ก็มักจะพรรณนาถึงปากของสตรีในเชิงเปรียบเทียบเป็นส่วนใหญ่
โดยเปรียบเทียบว่าสตรีนั้น ๆ มีริมฝีปากแดง เหมือนเนื้อส่วนกลางของแตงโม หนากขาว หรือบวมช้ำ
และผลคำถึง ก็จะกล่าวต่อไป

เปรียบเทียบความแดงระเรื่อของริมฝีปากกับเนื้อส่วนกลางของแตงโม ได้แก่ การพรรณนา
ความงามของนางกันษะรา จากเรื่องอายรอยชอค นางกันษะมาลาจากเรื่องชีวหาลินคำ และนาง
จุละกันษา จากเรื่องหงส์หิน ดังนี้

ความงามของนางกันษะรา

"ริมปากแดงออน เหมือนเมอนหมากเฒ่า
พันขาวมีเงาตั้งเพชร"

ริมฝีปากแดงระเรื่อราวกับเนื้อส่วนกลาง
ของแตงโม พันขาวเป็นเงาราวประกายเพชร

อายรอยชอค : 4

ความงามของนางกันษะมาลา

"ริมปากแดงออน เหมือนเมอนหมากเฒ่า
มีตานิลคำสวามเฒ่า"

ริมฝีปากแดงระเรื่อราวกับเนื้อส่วนกลาง
ของแตงโม มีดวงตาคำสวามเฒ่า

ชีวหาลินคำ : 32

ความงามของนางจุละกัณฐา

"ริมฝีปากแดงอ่อน เหมือนมอญมากเท่า

สุดแดงงามเลิศล้ำ"

ริมฝีปากแดงระเรื่อราวกับเนื้อ

ส่วนกลางของแสงโมที่สุกแดงงามยิ่งนัก

หงส์หิน : 45

เปรียบเทียบความแดงระเรื่อของริมฝีปากสตรีกับผิวของบวบชนิดหนึ่งคือ บวบซีกา ซึ่งเรียกว่า "หมากเขา" และผิวของลูกตำลึงสุก ปรากฏในการพรรณนาความงามของนางอุทุมมะธานี จากเรื่องจินตะชา

"ริมปากแดง เหมือนหน่วยหมากเขา

ลูกตำลึงเครือกำจ๋า"

ริมฝีปากแดงราวกับผลหมากขาว

และลูกตำลึงที่แดงเข้ม

จินตะชา : 134

จะเห็นได้ว่า กวีนำเอาลักษณะของผลไม้คือแดงโม และพืช ไค้แก่ ผลตำลึงมาเปรียบเทียบกับความแดงระเรื่อของริมฝีปากสตรี ลักษณะดังกล่าวคือสี ซึ่งเป็นสีตามธรรมชาติ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า กวีชี้ให้เห็นว่าสตรีงามจะมีริมฝีปากแดงเรื่อตามธรรมชาติ การเปรียบเทียบเช่นนี้เป็นการนำเอาสิ่งที่พบเห็นในสังคมเฉพาะสังคมชนบท มาชี้ให้เห็นความงามอย่างชัดเจนแสดงให้เห็นว่ากวีกับสังคมมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

เปรียบเทียบความแดงระเรื่อของริมฝีปากสตรีราวกับแถมหรือแถมควยชาติ เช่น ความงามของธิดาทั้ง 7 จากเรื่องอายุรอยชอด นางมุกชวดี จากเรื่องหงส์หิน และนางนิมปา จากเรื่องอายุรอยชอด ดังตัวอย่าง

ความงามของธิดาทั้ง 7

"ริมปากแดงอ่อน เหมือนหางลาวกเจด

ไผ่หน่อกิ่งไผ่เมววิน"

ริมฝีปากแดงระเรื่อราวกับแถม

ควยชาติ ผู้ใดพบเห็นยอมหลงไหล

อายุรอยชอด : 13

ความงามของนางมุกษะวดี

"ริมปากแดง เหมือนหางโลวาคเจด
จักขึ้นผอเหี้ยมมกอยุ"

ริมฝีปากแดงราวกับแถมควยชาด
จะขึ้นไปขุนนาง

หงส์หิน : 36

ความงามของนางปิมา

"ริมปากแดงงาม เหมือนทาสีโต
หางเมืองไทยลาวาคเจด"

ริมฝีปากแดงงามราวกับแถมควยชาด
ซึ่งเป็นของหางโต (ภาคกลาง)

อายุรอยชอก : 63

นอกจากนี้แล้ว ยังมีการเปรียบเทียบความแฉะเรื่อของริมฝีปากกับสิ่งอื่น ๆ เช่น ขมิ้น
คือ ความงามของนางพิพพะโกสร จากเรื่องชีวิตหิ้นคำ

"มีริมปากแดง เหมือนแกกออเพชร
ทั้งก็วโก้งเขี้ยวพันคำ"

มีริมฝีปากแดงราวกับขมิ้น
ทั้งก็วโก้งพันคำ

ชีวิตหิ้นคำ : 32

เปรียบเทียบริมฝีปากว่าแดงเหมือนแสงที่ตกลงมากระทบริมฝีปากแล้วรวมกันเป็นกลุ่ม คือ
ความงามของนางจันทะโกสร จากเรื่องชีวิตหิ้นคำ

"มีก็วโก้งกอม เหมือนคังคองแสง²
ริมปากสีแดง เหมือนแสงหยาดชอน"

มีก็วโก้งคองราวกับคองจันทร์
ริมฝีปากก็แดงราวกับแสงตกกระทบรวมกัน

ชีวิตหิ้นคำ : 83

¹ หาง หรือสีหาง หมายถึงชาด ซึ่งมีสีแดง มณี พยอมยงค์ ให้ความเห็นว่าชาดเป็นสินค้า
ที่เข้ามาในดินแดนล้านนาในสมัยโบราณ 2 ทางคือ พอคานามาจากพม่า อีกทางหนึ่งคือ พอคานรรทุก
เรือมาจากดินแดนทางใต้ ดังนั้นคำว่า "สีโต" จึงหมายถึงชาดที่พอคานรรทุกเรือมาจากทางใต้นั่นเอง

² แสง เป็นภาษาไทยใหญ่ หมายถึง พลอยสีแดงชนิดที่เรียกว่า บัชมราช

"แสง" ที่กล่าวถึงในบทประพันธ์นี้คือ ปัทมราชซึ่งเป็นแก้วสีแดง การเปรียบเทียบ
เช่นนี้แสดงให้เห็นว่าสตรีมีริมฝีปากแดงงามราวกับสีของพลอยปัทมราช ซึ่งตกลงมารวมกันอยู่ที่
ริมฝีปากของสตรีนั้น

พัน ก็พรรณนาถึงลักษณะฟันของสตรีในวรรณกรรมล้านนาทั้งพรรณนาตรงและพรรณนา
เปรียบเทียบ และจากการศึกษาพบว่า สตรีในวรรณกรรมล้านนามีทั้งฟันดำและฟันขาว สำหรับสตรี
งามที่มีฟันดำนั้นก็จะพรรณนาตรง แต่สตรีที่มีฟันขาวก็จะพรรณนาเปรียบเทียบ ดังรายละเอียด
ต่อไปนี้

พรรณนาว่าสตรีมีฟันดำ คือ ความงามของนางจุละกัณฐา จากเรื่องหงส์หิน และความงาม
ของนางกัณฐะมาลา จากเรื่องชีวลินคำ

ความงามของนางจุละกัณฐา

"มีขาวเขียว เหมือนขอมุกซ่อน

ยะหยาดเขียวฟันดำ"

มีขาวเขียวราวกับหอยมุก

ฟันดำเป็นประกาย

หงส์หิน : 44

ความงามของนางกัณฐะมาลา

"มีริมปากแดง เหมือนแก้วเพชร

ทั้งทิวโก่งเขียวฟันดำ"

มีริมฝีปากแดงราวกับทับทิม

ทั้งทิวโก่งฟันดำ

ชีวลินคำ : 32

พรรณนาว่าสตรีมีฟันขาว และมักจะเปรียบเทียบกับเพชร หรือประกายของเพชร ได้แก่
ความงามของชิตาหงษ์ 7 และนางปิมปา จากเรื่องอายรอยชอค นางระวีทอง จากเรื่องวงศ์สวรรค์

ความงามของชิตาหงษ์ 7

"จุกุเร็วไร ไบหนาจาช่วย

ฟันขาวทวยคังเพชร"

คงตาชม ไบหนารูปไซ

ฟันขาวราวกับเพชร

อายรอยชอค : 13

ความงามของนางปิ่นผา

"เกษาคำนิด ใบหน้าจาสวย

พันชารวยคังเพชร"

" "

คาบรอยชอค : 62

ผมคำรารกัณิด ใบหน้ารูปไข่

พันชารารกัณเพชร

ความงามของนางระมีทอง

"ริมปากก็แดง พันชารวยคัง

เหมือนแสงเพชรไต้ส่องงาม"

ริมฝีปากก็แดง พันชารวยคัง

รารกัณประกายสกลไสของเพชรทางไต้

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 42

จะเห็นได้ว่า สตรีงามในวรรณกรรมล้านนามีทั้งสตรีที่มีพันคำ และพันชาร ทั้งสิ้นเนื่องมาจากการวรรณกรรมที่นำมาศึกษา มีทั้งวรรณกรรมที่แต่งในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และสมัยต่อมา สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและสมัยก่อนนั้น สตรีนิยมกินหมากและถือว่าพันคำเป็นลักษณะที่งาม ต่อมา ถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ คตินิยมนี้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากพันคำกลับเป็นพันชาร มีประกายแวววาว นับว่าวรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นคตินิยมที่เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ วรรณกรรมล้านนาในยุคต้น ไต่แก หงส์หิน ชิวหาสิ้นคำ จะพรรณนาว่า สตรีงามมีพันคำ ส่วนวรรณกรรม ยุคต่อมา เช่น อายรอยชอค วงศ์สวรรค์ จะพรรณนาว่าสตรีงามจะมีพันชาร ดังที่โดยทั่วๆ ไปมาแล้ว

ผม ผมเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายที่ทวีพรรณนาถึงมาก ทั้งการพรรณนาตรงและพรรณนาเปรียบเพียบ การพรรณนาตรงนั้น ทวีพรรณนาว่าสตรีงามมีผมคดหนา ซึ่งถือว่าถูกลักษณะและยังได้ให้รายละเอียดว่า ผมของสตรีที่ระชาวแกมทำให้เรามองและนาเสนหายิ่ง ไต่แก ความงามของนางพรหมจรรย์จากเรื่อง จันทะชา นางปะละวีจากเรื่อง เจ้าโสหนากันนางปะละวี ดังตัวอย่าง

¹ พงศก คุโรวาท ประวัติเครื่องแต่งกาย หน้า 63

ความงามของนางพรหมจารี
 "มีสองทิวคอม นมกอกหนา
 ถูกลิ้นชิม อองกะลวนถวน"

พันตะมา : 113

มีหัวทั้งสองโคงโคง นมกอกหนา
 รูปร่างทูลสวนถูกลิ้นชิม

ความงามของนางปะละวี
 "สองทิวนม ยอยลงสองแก้ม
 ปั้นเคี้ยวแยงรูปนาง"

เจ้าโสหนากันนางปะละวี : 5

ปลายนมทั้งสองข้างระลงสองแก้ม
 ทำให้นามองรูปร่างของนางยิ่งนัก

"ผอศันนม ยอยลงสองแก้ม
 ปั้นเคี้ยวแยงและรัก"

เจ้าโสหนากันนางปะละวี : 12

ปลายนมระลงสองแก้ม
 ทำให้นามองและน่ารักใคร่

สำหรับการพรรณนาเปรียบเทียบนั้น ก็พรรณนาว่าสตรีมีนมคำเหมือนนิล คำเหมือนนัยม
 คำเหมือนแตงควยน่ารัก และเหมือนน้ำคราม ดังรายละเอียดต่อไปนี้
 เปรียบเทียบนมคำเหมือนนิล ได้แก่ ความงามของนางปิมาจากเรื่องอ้ายรอยชอด
 นางจันทะโกสร จากเรื่องชีวหาลิ้นคำ

ความงามของนางปิมา
 "เกศา ดำนิล ไบหนาจาสวย
 พันขาวควยทั้งเพชร"

อ้ายรอยชอด : 62

นมดำรากับนิล ไบหนารูปไข่
 พันขาวรากับเพชร

ความงามของนางจันทะโกสร
 "มี เนื้อตัว งาม เรื่องราย อ่อนหวาน
 มี นมคำ นิลแลบสวน"

ชีวหาลิ้นคำ : 77

มีผิวกายเป็นประกาย
 มีนมคำชดด้รากับนิล

การพรรณนาเปรียบเทียบเช่นนี้ บางครั้งก็ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า สตรีนั้นระดับผมหักคอกไม้ คือ การพรรณนาความงามของนางสุกัณฐาจากเรื่องวงศ์สุวรรณ

“หน้าตาอ่อนมอย เพชรพลอยเมืองจีน
เกศาอันล้นปักคอกค้ำแอม”

หน้าตาอ่อนเยาว์เหมือนสีของหยก
พามาจากเมืองจีน ผมหักราวกับนิล
ประดับคอกคอกค้ำ

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 113 - 114

เปรียบเทียบผมหักคอกค้ำเหมือนขอม คือ ความงามของธิดาทั้ง 7 จากเรื่องอายรอยชอก และนางกัณฐิกา จากเรื่องสุวรรณะเมกษะมหาชนค้ำ

ความงามของธิดาทั้ง 7
“งามเสมอทัน คิงบันฑิตา
ถวนลักษณะพำพรหม กิ่วโก่งกม
ผมหักคอกค้ำ สองแขนด้นปองสวายเลา”
อายรอยชอก : 13

งามพิศให้มกัณฐิ์ทั้งรูปร่างและหน้าตา
ถวนลักษณะทุกส่วน คิ่วโก่งโก่ง ผมหัก
คอกค้ำขอม แขนทั้งสองข้างเป็นปล้องงาม

ความงามของนางกัณฐิกา
“งามสิ่วลิ้ว ผิวใสสว่างปน
ผมหักคอกค้ำขอม”

งามวิไล ผิวผ่องใสยิ่ง
ผมหักคอกค้ำขอม

สุวรรณะเมกษะมหาชนค้ำ : 34

เปรียบเทียบผมหักคอกค้ำเหมือนสีเข้มของคราม เรียกว่า “น้ำหอม” ได้แก่ ความงามของนางกัณฐิกา จากเรื่องอายรอยชอก นางอุทุมมะธานี จากเรื่องอายรอยชอก นางอุทุมมะธานี จากเรื่องจินตะชา

ความงามของนางกัณฐะรา

"เกสา^๑ม นงนางนาฏ^๒นอง
เหมือนสี^๑น้ำหอม^๑คาม^๑ไป"

อายรอยชอค : 4

ผมของนางเขมรากับสีของน้ำหอม
ซึ่งไคจากนคราม

ความงามของนางอุตตะมะธานี

"รูปร่าง^๑ลวน^๑ คึง^๑เครือ^๑สว^๑ยกม^๑
สอง^๑ถา^๑น^๑ม^๑ เหมือน^๑บัว^๑จ^๑จน^๑
เกษ^๑า^๑ม เหมือน^๑ค^๑าม^๑น้ำ^๑หอม
หัตถ^๑า^๑นาง^๑อน^๑ก^๑ม"

จินตะมา : 134

รูปร่างนั้นสมส่วนงามกลมกลึง
อกทั้งสองข้างราวกับดอกบัวตูม ผมของ
นางเขมรากับน้ำหอมที่ทาจากนคราม
มือของนางอ่อนช้อย

เปรียบเทียบผมดำเหมือนขลุ่ยหรือแทมด้วยน้ำรัก คือ ความงามของนางระวีทอง จากเรื่อง
วงศ์สวรรค์ คั้งนี้

"กั^๑ง^๑ม^๑ดำ^๑ เหมือน^๑กั^๑น้ำ^๑รัก
มา^๑ท^๑บ^๑ที่^๑ด^๑แถม^๑เข^๑ียน^๑เ^๑า"

คั^๑ง^๑ม^๑ ผมดำราวกับเอน้ำรักมาท
หรือแทมไว้

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 42

เปรียบเทียบเป็นประกายเหมือนประกายแก้ว คือ ความงามของนางจุละกัณฐา จากเรื่อง
หงส์หิน

"กั^๑ง^๑ก^๑ม^๑ วา^๑ค^๑ง^๑ค^๑า^๑ข^๑่า^๑
เก^๑ษ^๑า^๑นิ^๑ล^๑คำ เหมือน^๑แสง^๑แก้ว^๑เ^๑า"

คั^๑ง^๑ก^๑ม^๑ คั^๑ง^๑เ^๑น^๑อ^๑ค^๑ง^๑ค^๑า^๑ค^๑ม^๑ข^๑่า^๑
ผมซึ่งดำราวกับนิลเป็นประกายราวกับ
ประกายของแก้ว

หงส์หิน : 45

^๑คาม หมายถึง พืชชนิดหนึ่งใช้สำหรับย้อมผ้า โดยนำเอาครามมาแช่ในหม้อแล้วผสมด้วย
ปูนขาว น้ำครามที่ได้จะเป็นน้ำสีคล้ำ เรียกว่า "หอม"

จากตัวอย่างที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า กวีนำเอาสิ่งที่มีสีคำหรือสีเข้ม เช่น นิล คราม ที่ใช้
ขอมนา นํ้ารักที่โชยโลหะหรือเครื่องใช้ มาชี้ให้เห็นว่านมของสตรีมีสีคำจริง และนอกจากนี้แล้ว
กวียังได้นำเอาการขอม เพื่อให้ได้สีตามที่ต้องการมาเปรียบเทียบด้วย โดยพรรณาวาสตรีนั้นมีนม
ดำราวกับขอม นํ้าว่านำเอาสิ่งที่มีพบเห็นอยู่เสมอมาเปรียบเทียบ ทำให้เกิดความเข้าใจ และมองเห็น
ภาพได้ตรงกับความเป็นจริง

อก กวีพรรณมาถึงอวัยวะส่วนนี้โดยการเปรียบเทียบเป็นส่วนใหญ่ การพรรณาโดยตรง
ปรากฏน้อย คือ กล่าววาทของสตรีเป็นเท่า คือ ความงามของนางระวีหอน จากเรื่องวงศ์สุวรรณ

"กัทอมแอม หวนเป็นเท่า
นางส่วยเลางามยิ่งนัก"

กัทโงะเอวกลมกลึง อกเป็นเท่า
นางส่วยงามยิ่งนัก

วงศ์สุวรรณ เล่ม 2 : 98

เปรียบเทียบของสตรี กับดอกบัวหรือดอกบัวตูม คือ ความงามของนางกันชะรา
จากเรื่องอายรอยชอค นางปิมปาจากเรื่องวรรณพราหม และนางเทพธิดาจากเรื่องเจ้าสุวัตร

ความงามของนางกันชะรา
"แอมแอมแอม หน้าอกกลม
สองถานนม เหมือนบัวจอน"

เอวคอบาง อกก็เต่งตึง
อกทั้งสองข้างราวกับดอกบัวตูม

อายรอยชอค : 4

ความงามของนางปิมปา
"ข้างงามยิ่งล้ำ คิงบางตัว
สองถานนม เหมือนบัวจอน"

งามยิ่งนัก รูปร่างแบบนางลำคัว
กลมกลึง อกทั้งสองข้างเหมือนดอกบัวตูม

วรรณพราหม : 2 - 3

ความงามของนางเทพธิดา
"ควงไฉนยะ ไฉนลิดเนตร
สองเต้าทั้งคังบัว"

ควงท่าช้า เลื่องไปมาเป็นประกาย
อกทั้งสองเต่งตึงราวกับดอกบัว

เจ้าสุวัตร : 109

การพรรณนาเปรียบเทียบอกสตรีกับคอกบัว เป็นการเปรียบเทียบที่คล้ายกับการพรรณนา
ในวรรณกรรมทั่วไป นอกจากนี้แล้วยังมีการพรรณนาเปรียบเทียบที่แตกต่างออกไปคือ เปรียบเทียบ
กับรูปปั้นและแก้ว

เปรียบเทียบอกกับรูปปั้น คือ ความงามของนางประณี จากเรื่องเจ้าโศกณากับนางประณี

"ร่างก็แก้ว แอ่คิงก็กลม	รูปร่างก็แบบนาง เขาก็กลมกลึง
ถนอม <u>เป๋กเป๋ยงคังนั้</u>	อกราวกับนั้

เจ้าโศกณากับนางประณี : 5

เปรียบเทียบกับแก้ว ก็พรรณนาความเ่งตึงนุ่มนวลของอกกับความใสบริสุทธิ์ของแก้ว
คือ ความงามของนางนิมปา จากเรื่องอายรอยชอก

"สองถนอม <u>อกกลมแอนแก้ว</u>	อกทั้งสองข้างเ่งตึงและนุ่มนวล
<u>ใสคังแก้ววันไว</u>	นุ่มนวลราวกับแก้ว

อายรอยชอก : 63

เอา เป็นส่วนที่ก็พรรณนาถึงน้อย ก็จะพรรณนาโดยตรงว่าสตรีนั้นเอาอ่อนช้อย คือ
ความงามของนางระวีพอนจากเรื่องวงศ์สวรรค์

"มีก็วงกลม <u>แอ่อนนั้กหนา</u>	มีก็วงโค้ง เออ่อนนั้ก
มีรูปกายา <u>เป๋กค่านเบา</u>	มีรูปร่างราวกับทองคำที่หลอม

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 41

สำหรับการพรรณนาเปรียบเทียบ ก็เปรียบเทียบว่าสตรีมีเออ่อนคอดราวกับลูกชุกเกลา
ไพเราะ คือ ความงามของชิตาทั้ง 7 จากเรื่องอายรอยชอก

" <u>แอ่อนแอนแก้ว</u> <u>เหมือนชุกแปงเหลา</u>	เอคอดบางราวกับลูกชุกเกลาไพเราะ
<u>เนื้อตัวองคเเล</u> <u>ชาวเหมือนทอนกลวย</u>	รูปร่างงดงาม ผิวพรรณราวกับหยวกกลวย

อายรอยชอก : 13

เช่น กวีพรรณนาตรง ๆ ว่าสตรีมีแขนสวย กลมกลึง เป็นปล้องสวย ไค่แก่ ความงาม
ของนางกันธราจากเรื่องสุวรรณเมกษะหมาชนคำ นางพรหมจารี จากเรื่องจินตะชา นางสุกัณษา
จากเรื่องวงศ์สุวรรณก และชิตาทั้ง 7 จากเรื่องอายรอยชอก

ความงามของนางกันธรา

"แขนกลสวย แอวอวนออนกอม
กิกองออมคเณ"

แขนกลสวย แอวอวนออนชอย
กิกองโองรากับคเณ

สุวรรณเมกษะหมาชนคำ : 34

ความงามของนางพรหมจารี

"มีสองกิกอม ฅมกิกคณา
ถูกคึกขณา องกะสวนถน
สองแขนกลม ออกแอวแอววน"

มีกิกทั้งสองโองโอง ฅมกิกคณา
รูปร่างทูลวนถูกคึกขณะ แขนทั้งสองข้าง
กลมกลึง ออกแอวคอคกลม

จินตะชา : 113

ความงามของนางสุกัณษา

"สองแขนกลม สมงามแอวแอว
แถมูกคาสอดมว"

แขนทั้งสองกลมกลึงงามสมส่วน
ประดับควมูกค

วงศ์สุวรรณก เล่ม 1 : 114

ความงามของชิตาทั้ง 7

"กิกองกม ฅมค้ำเหมื่อนยอม
สองแขนปล้องสวยเฒ่า"

กิกองโอง ฅมค้ำรากับยอม
แขนทั้งสองเป็นปล้องงาม

อายรอยชอก : 13

นอกจากพรรณนาตรง ๆ แล้ว ก็ยังได้พรรณนาเปรียบเทียบทั้งสองข้างของสตรีว่า
งานอนชอยเหมือนถูกสลักหรือเกลาใ้ไหม คือ ความงามของนางระวีหอนจากเรื่องวงศ์สุวรรณค

"ทั้งสองแขนง แอ้งกอมเหมือนเหลา
เนื้อคัมมีเงา ชาวเหมือนทอนกลวย"

แขนทั้งสองของน้องแอ้งไปมา
กลมกลิ้งราวกับถูกเกลา ผิวพรรณมีประกาย
และขาวราวกับหยวกกลวย

วงศ์สุวรรณค เล่ม 1 : 42

มือ ก็ไม่ได้พรรณนาถึงลักษณะมืองามของสตรี แต่จะพรรณนามือของสตรีนั้นสวมแหวน
ที่มีค่า ไคเก้ ตอนที่กล่าวถึงความงามของนางปิมา จากเรื่องอายรอยชอด

"หัตถามือนาง สบวงกอเพชร
ควรค่าไค้แสนค่า"

มือของนางสวมแหวนที่มีมีค่าประคัมเพชร
มีค่าเป็นทองคำนับแสน

อายรอยชอด : 62

การพรรณนาถึงมือของสตรีตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา ส่วนมากเป็นการพรรณนา
เปรียบเทียบ ก็จะพรรณนาถึงลักษณะมือซึ่งไค้เก้ เรียวงาม อนชอย และสะอาดผ่องใส และนำ
เอาลักษณะเหล่านี้ไปเปรียบเทียบกับสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนยิ่งขึ้น คือ เปรียบเทียบมือของ
สตรีว่าเรียวงามเหมือนเทียน คือ ความงามของนางกันระราจากเรื่องอายรอยชอด

"หัตถามือนาย เถียวเหมือนเทียนไค้
แสงวิไลยิ่งนัก สบข่มรงค์
วงคำก้นัก แสนหมิ่นตอราคา"

มือของนางเรียวราวกับเทียนหรือ
ไ้ทองคำยิ่งนัก สวมข่มรงค์ทองคำที่
มีค่ายิ่งนับเป็นราคาแสนล้าน

อายรอยชอด : 5

เปรียบเทียบมือของสตรีว่าอนชอยราวกับกิริที่กำลังจะบิน หรือกำลังจะพ่อน คือ
ความงามของนางอุตะมะธานี จากเรื่องจินตะฆา

"เกษม หนีออกมาหอม
หัตถานางอนกอม หนีออกมา
 เมื่อจกูกฟน ออกแอนาบินไป"

ผมเขมรราวกับน้ำหอมซึ่งทำจาก
คราม มือของนางอ่อนช้อยราวกับกินี
ที่กำลังจะพ่น ออกเซ็ค แล่บินไป

ຈົນທະນາ : 134

เปรียบเทียบความสะอาดของไส้ของม้อกับแก๊ทกับพินหรือเพชร คือ ความงามของนาง
จันทะโกสร จากเรื่องชีวหาลินคำ

"นี่คือนมโสด ^{๒๓}
เหมือนคนแกวโกเพชร
 สัมผัสเพี้ยนมากอยแวง"

มีเท้าและมือใสสะอาดราวกับแก้ว
 ทันหิมและเพชร รูปโฉมของนางงามยิ่งนัก

วิชาสินค้า : 83

นี่ ก็พรรณนาว่าสตรีมีมือเรียวแฉुकดมกลึงสะอาด ไต่แก ความงามของนางเทพธิดา จากเรื่องเจ้าสุวัตร และนางกัมปะมาลาจากเรื่องสุวรรณะเมกษะมหาชนค้ำ

"นิวทอนได้ยกมือ ผมเขี้ยวโค้งเก้ง
ส่งท่าปอรางกึก"

นิวเรียวกลมกึ่ง แมลิเซมหวีเรียบ
รูปรางสันหักสมส่วน

เจ้าสุภัทรา : 109

"นิวมีอกวนเตีย กอดงามเอาเหลว
ใสแควแนวทลอกเลบ"

น้ำมือเรียวกลม งามสมส่วน
ผ่องใสสะอาดตลอดจนถึงเล็บ

สุวรรณเมกษะมหาชนกัม : 34

นอกจากนี้แล้ว ก็ยังได้พรรณาเปรียบเทียบว่าสตรีที่มีอกกลมถึงเหมือนเทียน คือ
ความงามของนางระพีพอน จากเรื่องวงศ์สุวรรณ

"ส่วนนี้ฉันนาง นิ้วกางนิ้วก้อย
กลมเหมือนลำไยบนเคียนคัต"

นิ้วมือของนางสาวแหวนงาม
เป็นประกายยามไฟส่องกระทบกับแก้วแหวน

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 42

การพรรณนาตรงและการพรรณนาเปรียบเทียบความงามของสตรีอย่างละเอียดตามที่ได้อธิบายอย่างมาขึ้นทำให้ทราบลักษณะของสตรีงามตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาได้ชัดเจน คือ รูปร่าง อ่อนแอ่น กลมกลิ้ง ผิวขาวเหลืองนวลผุดผ่องและเกลี้ยงเกลา หน้าตาอ่อนเยาว์ ใบหน้าเรียวงาม และยิ้มแย้มแจ่มใสเสมอ

การพรรณนาความงามของสตรีในวรรณกรรมล้านนาที่น่าสนใจคือ การพรรณนาเปรียบเทียบ กวีได้นำเอาสภาพแวดล้อมมาใช้เป็นประโยชน์ในการชมความงามใหญ่อันคล้อยตาม เช่น เปรียบเทียบความงามกับหยกกล้วย อ้อย ผิวมะปราง เนื้อแดงโม อีกลักษณะหนึ่งคือเปรียบเทียบกับสีหรือประกายของอัญมณี ที่นำมาประดับร่างกาย เช่น ทองคำ ทับทิม เพชร รวมทั้งเปรียบเทียบกับสิ่งของเครื่องใช้ เช่น เปรียบเทียบผมกับสีครามเข้ม คิ้วกับเคียวเกี่ยวข้าว นอกจากนี้แล้ว ยังนำเสนอการเปรียบเทียบความงามในลักษณะที่เป็นอุปมาอุปไมย ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการ คือ เปรียบเทียบความงามของสตรีกับเทพธิดา และกนิณี เพื่อทำให้ความงามที่กวีบรรจงสร้างสมบุรณ์ยิ่งขึ้น

นอกจากจะชี้ให้เห็นความงามของสตรีในวรรณกรรมล้านนา โดยการพรรณนาความงามทั้งโดยส่วนรวมและอย่างละเอียดมีการเปรียบเทียบเน้นให้เห็นความงามแล้ว กวียังเสริมแต่งความงามของสตรีให้โดดเด่นขึ้นอีก โดยอาศัยสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมอีก 2 ลักษณะดังนี้

1. การพรรณนาภิรยาอาการของผู้พบเห็น
2. การใช้กลุ่มคำเป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี

1. การพรรณนาภิรยาอาการของผู้พบเห็น การพรรณนาภิรยาอาการของผู้พบเห็น สตรีงามเป็นวิธีการต่อเนื่องจากการพรรณนาความงามละเอียดเป็นการเน้นว่าสตรีนั้นมีความงามยิ่ง ความงามของนางทำให้ผู้พบเห็นมีภิรยาอาการนึกแปลกไปจากธรรมดา เช่น

ความงามของนางกัณฐะราจากเรื่องอภัยรอยช็อค ทำให้ผู้ใดพบเห็นถึงกับเป็นบ้าเป็นไม
โคแตกกตะดังในความงามของนาง จอมองนางตาไมกระพริบ หยคชะงักแล้ววิ่งกางแขนไปมา
นำลายไหลจากปาก ขนลุกควยราคะกำเร็บ มือและเท้าเย็นเหงื่อไหลไทรหม ดั่งคำประพันธ์

"กันไโคไคหัน ลาคเลยเป็นไม
+
คาแลไปพับ จุกยื่นจัน
กะงักกะงัก วิคัง เคนมีอว
เขานำเกย ออกปากมุกษา
ชนโถมา เปือกลุกจูละ
+
กามะตุกาม ไฟในต้นเตน
+
ต้นมือเย็นให้อยอย"

แมผู้ใดพบเห็นก็จะกลายเป็นบ้าเป็นไม
+
ตาจอมองโดยไมกระพริบ หยคชะงัก
+
มีกริยาประหลาด แลวกระโคตคังเคนทางมือ
+
นำลายไหลออกจากปาก ขนลุกทุกเส้น
+
กามราคะเกิดขึ้นในใจ ทำให่มือเท้าเย็น
+
และเหงื่อไหลไทรหม

~ ~
อภัยรอยช็อค : 5

ความงามของนางปิ่นมาจากเรื่องวรรณพราหม ทำให้ผู้พบเห็นนางมีอาการผิดปกติไป
กลาวคือ ผู้ใดพบนางแล้วจะหยคชะงักชะเงอมองนาง บางคนลืมรับประทานอาหาร บางคนถ้อมหรือ
จะจุดไฟจะจุดไฟแต่พองเห็นนางก็หลุดจากมือ บางคนจะลางเท้าแตกกลับไปคิมน้ำ ผู้คนทางหลวงฉมเมื่อโคเห็น
นาง บางคนกำลังเดินแต่ไม่โคดูทางเดินจึงสะดุดตกลงลงไกรับบาดเจ็บโดยไม่รู้ตัว บางคนมีงานหรือ
มีธุระที่จะต้องทำอย่างเร่งรีบก็ยอมขาดงานเพียงเพื่อจะชมความงามของนาง การจะกลืมมาถึงบ้าน
ก็เป็นเวลาค่ำแล้ว งานหรือธุระที่จะทำก็ไม่เสร็จ บางคนอาปากจนนำลายไหล ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะ
ความงามของนางนั่นเอง ดังคำประพันธ์

"ไโคไคหัน สพรพนานอง
+
ปอดูกเบิงเหงอคาจัน หลางพองเน
+
ปณกินสัง ไคหันนางงาม
+
ลิมไปคาบเขา พองกำบุรี
+
ซิคไฟใส่บา เสียหลุดตกมือกาควาง
+
พองหมายขวัญขึ้น ปอยไปกินน้ำ"

ผู้ใดโคเห็นพนาองผู้มีคามงาม
+
ก็ลุกขึ้นหยคชะงักแล้วจอมอง
+
บางคนนั้นไม่กินอะไร เมื่อโคเห็นนางงาม
+
ก็ลิมขาวปลาอาหาร บางคนถ้อมหรือ
+
กำลังจะจุดไฟแต่หลุดจากมือ บางคนจะ
+
ลางเท้าแตกกลับไปคิมน้ำ เกิดความหลงลืม
+
เมื่อเห็นนาง

จิตสละหลังหันมึง พองเดี่ยวเพียวค่าย
 คาลิมมอตัน ทองทองและคิน
 เพือเมาเบิ่งเหงอ ผอหัวแมคิน
 ปอแดงเผอเหลือ เผื่อรูคิงมาเสบจำ
 หลางคนมีการ รับแรงเร็วล้ำ
 เสียวคอดันเวลา เผื่อกลับปอกปิก
 มาสู่เกหา คาวันปอกก
 ลับลงคำโต ชูระมีสัง
 ลวคเลียบโค เพราะใจไปเมาหนอพ่า
 คนโคโคเห็น มีการลวคจา
 จิตใจมันมาลิมไป ผุงคนตุนจา
 อาปากคาไหล จนวนนำลาย
 ยอยทองหัวผา เพราะปาระมี
 บุญนางแกนกลา เกิดเป็นคนงามเจนล้ำ"

วรรณพราหม : 3

ความงามของนางสุภาวดี จากเรื่องข้างงาเคียว ตอนที่เจ้าเมืองอยากเห็นความงาม
 ของนางตามคำทูลของนายพราหม พระองค์โคโลมเป็นสามัญชนเสด็จไปที่ศาลาพร้อมนายพราหม
 เมื่อนางออกมาต้อนรับ บุรุษทั้งสามก็ก่อกะลิ่งในความงามของนาง และมีกิริยาอาการนึกแปลกไป
 กล่าวคือ ชาคสิดิตตามองนางไม่กระพริบ ควญความลึ้มตัวจึงสันคีระะแล้วหันไปมา ทำหน้าเหมือน
 คนโง่ เอนหลังพิงกับฝา ไม่อาจตอบคำถามของนางได้ โคโลมก็ตัวไปมาพร้อมกันสันคีระะ พุคใน
 ลำคอแต่ฟังไม่รู้เรื่อง ถึงตัวอย่าง

บางคนเดินไปลิมคทางเดินจึงสะกุดตอ
 และกองคิน หันเพราะมัวแทะเงอคนาง
 เมื่่อมองคุเทหาของตนเองก็แดงฉานกาวจะรู
 ทั่วก็รู้ลึกละบ บางคนมีงานที่ตองรับทำ
 กลับยอมเสียเวลาไม่ไปทำงาน กาวจะกลับ
 ถึงบ้านตะวันตกลอบค่างแล้วเลยไม่ได้
 ทำชูระของทนเพราะไปหลงโหลนางยู
 เปรียบเหมือนหนอของฟ้า ผู้ใดพบเห็นนาง
 แม้ชูระหรือมีงานก็ไม่อาจทำให้เสร็จได้
 เพราะจิตใจลุมหลงความงามของนางจน
 เป็นบ้า ผุงชนทั้งหลายพากันอาปากจนนำลาย
 ไหลเปื้อนผา เพราะบุญบารมีของนางมาก
 นั้ก นางจึงมีความงามยิ่งนัก

"ส่วนสามคนนั้น หันรูปองคชน
 แหงนางธิดา สุภาดาหัน
 ลวคมีทวงเมา พาใจบึง
 คามันจับพิบ ลืมเนื้อลืมตัว
 แวงหัวงักก เหลียวหันหนีไปมา
 หุตาทนาเซอะ หลังเมอะอิงฝา
 บทยอกำนาง ที่ตามตักตาน
 บิดเนื้อคนตัว แวงหัวเหว็นหวาน
 อาปากกางงับบับ อออยู่ในคอ
 อ้อออออีก บัดหนวยถอยใจความ

คนทั้งสามเมื่อเห็นนางเพชฌิตา
 คือนางสุภาธิดา กลุมหลงจนชาสติ
 ไคแจจมองตาไมกระพริบควยความ
 ลืมตัว ลันคีระแล้วเหลียวไปมา ทำหน้า
 เหมือนคนโง่ แล้วเอนหลังพิงข้างฝาไม
 สามารถตอบคำทักทายของนางได้ ไคไค
 บิดตัวไปมาแล้วลันคีระ อาปากกาง
 พุกอยู่ในลำคอ แต่ไม่ได้ใจความว่าพุกว่า
 อยางไร

ขางงาเคียว : 45 - 46

ความงามของนางอุตตะมะธานีจากเรื่องจินตะชา ทำให้ชาวเมืองอนุปามะ มีอาการ
 ต่าง ๆ กันดังนี้ ตกตะลึง และพากันหลงรักนาง ขอมอดอาหารเพื่อจะโคชมความงามของนาง บางคน
 แม้จะอยู่ไกลแต่ก็คนคนมาจนกลับบ้านไม่ได้ บางคนหลงทาง พ้นเพราะหลงใหลความงามของนาง
 จนลืมตัว บางเดินทางกลับไปถึงบ้านเอาของวางไว้แล้วย้อนกลับมาชมนางอีกบ้าง กลับไปถึงบ้านแล้ว
 ขึ้นไปบนบานแต่ปรากฏว่าไม่ใช่บ้านของตนต้องรีบกลับไปถามถึงภรรยาและบุตรของตนด้วยความกระดาก
 อาย บางก็ตกเป็นบ้า มีอาการทวนจนทองเอา "ผาตอง" คลุมทั้ง ๆ ที่อยู่กลางแดด รอนจน
 กระทั้งเหงื่อไหลไทรยสทั้งสองแก้ม บางถึงบุตรจะสุมแตกดับเอาบุตรเขาไปในรูกูมา บางเคียว
 หมายแล้วบนว่าจงพิชิตความจริงแล้ว เอาหมากวางไว้ บางคนจะเคียวหมาก "ทับหมาก" ตกพิชิต
 หยิบเอาก้อนกินเคียวแทน ข้ายังเอาขี้ไก่กับพลเข้าปากเคียว บางจุดไฟจะสุมบุตรจึงกล่าวหาบุตร
 ที่เห็นใบโพธิ์แต่ปรากฏว่าบุตรตกไปเสียแล้ว บางเหยียบเท้าเด็ก สะดุดคอลมแทนเคียวเท้า เพราะ
 มีชะเงอมองนางไม่ไคมองเท้าตนทำให้เสียหลักล้มลง บางคนจงแขนลูกหลานไปคนางไกล ๆ แต่คน
 เปียกกันแน่นทำให้พลัดกันกรับจับแขนผอนถึงตามไปเพราะคิดว่าเป็นลูกหลานที่พามาควยจนเป็นเหตุ
 ทำให้ทองทะเลาะกัน แต่ในที่สุด ก็อดหัวเราะไม่ได้ ดังคำประพันธ์

* ทับหมาก หมายถึง เนื้อในของหมากที่ตากแห้ง ใ้รับประทานกับพญาน

"คนผอของ เตนทอง เวียงขวาง
 ทนนางงาม บันดาลกหนา
 ปอกสะเก็ด เกิดในใจนา
 ปิยาพวงของ บโคกนัง
 จางมันเตอะทอง มหนาเกี้ยวของแดงงาย
 ตั้งบรูก นิกอดัยโย
 ไกลจางมัน จักเมื่อใด
 พองบานมีเหินอ ปอยเมื่อลงไค
 ยอนใจอดัยหนอรัก พองเมื่อบานทั่ว
 เอาครว้งซัก กลับปอกเอาคืนมา
 พองเมื่อรอกแล้ว หวังแนวเกหา
 ชนสู่ควา เป็นเรือนเพื่อนจอย
 พังเมื่อถามหา เมียแปงลูกหนอย
 เสียเคียมอายมอด้บ หลางพองหันเก็ก
 หลอจาปากตัก ถามวาป้าอาอา
 หลางพองนั้น จมปอเหมือนหนาว
 ผาทองผืนยาว ตุมกลางแคแฉง
 เทอปอยยหลัง บังลงสองแถม
 คาเลงแยงบพิบ พองกำมรี
 ใส่ปากมตัก กำควนเขารัง
 พองเกี้ยวหมากแล้ว เปือนปิ่นจาง
 แต่เสียตวาว คำไวลุมไค
 พองตัมหมากตก มีอชวามยามไค
 เปียแกเค็มมางเกี้ยว มือหุบก่า
 ซี้โกก่าแล้ว เปียเตอมเขากวญ

คนคู่สลดอนเต็มเมืองนำชนมนาง
 ผู้มีความงามยิ่งนัก ถึงกับตกตะลึง
 แทบเป็นบ้าเพราะหลงรักนง แม้มไค
 กิณอะไรก็ช่างเกิด ไม่ทิวทั้งชาวเขาและ
 ชาวเย็น ไม่นึกอาลัยผู้ใด แม่ทางจะไกล
 กลับบ้านไม่ได้ก็ตามที่ บางคนบานอยู่ทาง
 ทิศเหนือกลับไปทางทิศใต้ก็เพราะใจผูกพัน
 รักใครนาง บางคนกลับไปถึงบ้านของตน
 แล้วเอาของ เก็บแล้วยอนกลับมาอีก บางคน
 กลับไปบาน เมื่อถึงแล้วก็ขึ้นไปบนบานกลับ
 เป็นบ้านของผู้อื่น จึงรีบกลับไปตามถึงเมีย
 รักและลูกหนอย เกิดความอับอายจึงแอบซ่อน
 อยู่ บางคนเห็นเด็กรีบเอ่ยทักว่าเป็นป้า อา
 อาว บางคนรู้สึกหนาวจึงเอาผาคลุมผืนยาว
 คลุมกลางแคจ่าเหงื่อไหลอาบหลัง ไหลลง
 สองแถม ตากจ่องโดยไม่กระพริบ บางถือ
 บุหรี่จะสูบแต่กลับเอาบุหรี่เข้าไว้ในจมูก
 บางเคี้ยวหมากแล้วบ่นวาพุลและบ่นมีรสจืด
 ที่จริงแล้วทำตกพิทบางคน "ตัมหมาก" ตก
 จึงเอามือคลำหิบดีดินเขารากเคี้ยว หิยเอา
 ซี้โกเคี้ยวพร้อมกับพล บางคนจุดไฟแล้วเอา
 มือคลำบุหรืที่เหม็นไว้ทุ แต่ไม่พบบุหรืตก
 เสียแล้ว บางคนเหยียบเทาเด็กส่งเสียง
 ร้องดังลั่น บางคนสะดุดตกเท้าไปเกี้ยวกับ
 หนามแหลม เพราะมัวแต่ชะเง้อคุนางไม่คุ

พองเอาไฟปัก มีอ้นคววม
 ทุหมรี ตกไปกาจอย
 พองย่าหลังชน ลูกตะออนน้อย
 เสียจวาย ๆ รำรอง พองทองสะตุค
 หลักทอสะทอน เอาตีนคึกของหนามคม
 เมวเหงอผอล่า บดอ้นชน
 พองเสียละวณ ทวารลงลมโต
 พองปาลูกหลาน ไปตามมอไกล
 กำเขนไปบอปัก คนหลวงหลาย
 เหยียดแทนเนียบคัย เสียหระหลุคอันมือไป
 พังก่าไลยบ จับเขนจาวไกล
 จักลากทวยไป สะเลไคเตา
 ปอดึกเฉียงกัน เป็นเขนคนเกา
 เหลียวผอแขงปากคัก เลยไคหัวกัน
 ขาหวังหลานรัก ทวยปางขางคิมา

จินตะชา : 146 - 147

เทาของชน บางคนมลง บางคนพา
 ลูกหลานไปคูไกล ๆ จับเขนไว้มือให้
 พลัดพรากกัน ผู้คนจำนวนมากเนียบคเสียค
 ยัดเยียดกัน ทำให้พลัดกันรีบได้จับเขนผู้
 แลคิงตามไป จึงไคทะเลาะกัน เพราะ
 เป็นเขนคนเกา เมื่อเหลียวมองจึงเออยปาก
 ทักทวยแล้วก็หัวเราะ แลพูกวาชาคิดว่า
 เป็นหลานรักที่มาควยกัน

การพรรณนาอาการที่ผิดแปลกไปของผู้พบเห็นสตรีงาม ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา
 ส่วนใหญ่มิได้ขณะคล้ายคลึงกัน เช่น อาปากคางตาไมกระพริบ ดมรับประทานอาหาร สะแงอมอง
 ไม่ไคระวังทัวจนทำให้สะคุดมลง เป็นต้น กิริยาเหล่านี้ เป็นกิริยาที่อาจเกิดขึ้นได้ เมื่อบุคคลเกิด
 ความชื่นชมหลงใหลสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง การพรรณนาอาการบางอย่างเกินความ
 เป็นจริง เช่น กลับบานไมตก เรียกเด็กเป็นป้า อา เป็นต้น กวีพรรณนาอาการเช่นนี้ เพื่อยืนยัน
 ว่า สตรีนั้นมีความงามตามที่กวีพรรณนาเอาไว้จริง นอกจากนี้แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงคตินิยมเกี่ยวกับ
 ความงามของบุคคลในสังคมได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้พิจารณาจากการพรรณนาความงามของสตรีโดยตรง
 และโดยการเปรียบเทียบและการพรรณนาต่อเนื่องถึงอาการของผู้พบเห็นสตรีในวรรณกรรมนั้น ๆ
 เป็นสำคัญ

2. การใช้กลุ่มคำเป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี นับเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่แสดงคตินิยมด้านความงามของสตรี กลุ่มคำที่ทำหน้าที่เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเป็นกลุ่มคำที่ประกอบด้วย คำ 4 คำ มีคำว่า "แม่" และคำว่า "เจ้า" เป็นคำหลักและมีคำอื่นมาขยาย ทำให้กลุ่มคำเหล่านี้มีความหมายแตกต่างกันออกไป เช่น

"แม่แพรแกมใหม่"	หมายถึง	นางผู้เปรียบเหมือนผ้าแพรกับผ้าใหม่
"แม่เกล้ามหลวง"	หมายถึง	นางผู้มีผมมวยขนาดใหญ่
"เจ้าใจเอื้องผึ้ง"	หมายถึง	นางผู้เปรียบเหมือนดอกเอื้องผึ้งที่กำลังตูมหรือกำลังแรกแย้ม
"แม่ใบหนาสวย"	หมายถึง	นางผู้มีใบหนาเรียวงาม

อาา

การใช้กลุ่มคำที่ทำหน้าที่เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีนั้น ก็จะใช้ในลักษณะคล้ายคลึงกันคือกล่าวถึงชื่อสตรีแล้วใช้กลุ่มคำกล่าวแทน หรือไม่ระบุชื่อแต่จะใช้กลุ่มคำแทน กลุ่มคำที่ใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา มีหลายกลุ่ม และในบางครั้งการใช้กลุ่มคำเหล่านี้จะสอดคล้องกับคุณสมบัติของสตรีในวรรณกรรมนั้น ๆ ควบคู่อย่างการใช้กลุ่มคำ เช่น แม่บุญญาผาย นางผู้มีบุญญาเจดีย์วรรณธาตุ แทนนางวรรณคำฟูจากเรื่องชีวหาลินคำ ฟังนี้เพราะนางมีความสามารถตอบปัญหาธรรมของชีวหาลินคำได้ เป็นต้น แต่การศึกษาในหัวข้อการใช้กลุ่มคำแทนคำสรรพนามสำหรับสตรีจะศึกษาเฉพาะกลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับความงามเท่านั้น

การใช้กลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับความงามเป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีในวรรณกรรมล้านนานั้น ก็สามารถใชกลุ่มคำมากกว่า 1 กลุ่มคำ แทนชื่อสตรีเพียงคนเดียวและเหตุการณ์เดียวได้อย่างเหมาะสม ดังเช่น เรื่องชีวหาลินคำ เมื่อชีวหาลินคำและนางทิพโกสรนอนหลับที่กลางป่า ยักษ์มาพบเข้าก็ลักนางไป ส่วนชีวหาลินคำนั้นนางก็เฝ้าสองพี่น้องลักไปเป็นสามี ต่อมาบิดาของนางบังคับให้นำชีวหาลินคำมาส่งกลางป่าแห่งเดิม ชิวหาลินคำไม่พบนางทิพโกสรจึงคร่ำครวญด้วยความอาลัยและคาดเคาไปต่าง ๆ นานา ว่านางอาจจะถูกครุฑ นาค ปลา ซึ่งมีฤทธิ์ลักพาไปหรือไม่เช่นนั้น พระอินทร์ พระพรหมอาจจะพานางไปซ่อนขอให้นางออกมาโดยเร็วจะได้พากันกลับบ้านเมือง ดังคำประพันธ์

"ถ้าวานาคศุข เหนือกงาป่า
อันมีเตจา ฤทธิเริงกลา
ถ้าวานาคศุข อินทพรหมโลกหยา
ลักแมลาชอนไว มาเวยมาเวย
แมสรอยคอกไม้ พักปอกเตาเมื่อเมือง
รับมาเคอะนอง เจ้าตอมคำเหลือง
ราชกิจเมื่อเมือง รัฐบาลแห่งทอง
จงมาเวยรา แมคอกปลอง
นางจงมาทวยฟ้า มาหาพิมา
แมสรอยคอกไม้ อยาลชอนหนาเนอนาย

หรือวานาค ศุข มังกร และตะพานน้ำ
อันมีฤทธิเดชมีอำนาจมาก หรือว่าพระอิศวร
พระอินทร์ พระพรหม ลักนางทิพมาลา
เอาไปชอนไว มาเร็ว ๆ เกิดนางผู้เปรียบ
เหมือนสรอยคอกไม้ ที่จะกลับคืนไปบ้านเมือง
แล้วรีบมาเกิดนอง ผู้เป็นเหมือนหม้อที่บรรจุ
ควยทองคำ เราจะกลับเมืองรัฐบาลจงมา
โดยเร็ว นางผู้มีลาคอกเป็นปลองนางจงมา
กับพี่ มาหาพี่เล็ก นางผู้เปรียบเหมือนสรอย
คอกไม้ อยาโคหลบชอนอยู่เลย

ชีวหาสินคำ : 64

จากตัวอย่างคำประพันธ์ จะเห็นได้ว่า การใช้กลุ่มคำเป็นคำสรรพนามถึง 3 กลุ่มคำคือ
"แมสรอยคอกไม้" "เจ้าตอมคำเหลือง" "แมคอกปลอง"

"แมสรอยคอกไม้" หมายถึง นางผู้เปรียบเหมือนคอกไม้ที่นำมาประดิษฐ์เป็นสร้อย คอกไม้
เป็นสัญลักษณ์แทนสตรี ก็มักจะนำเอาความงามและกลิ่นหอมของคอกไม้เปรียบเทียบกับความงาม
ของสตรี ในคานรูปสม บิตีและคุณสมบัติเสมอ ดังนั้นเมื่อนำเอาคอกไม้มาใช้เป็นคำเปรียบสตรี
จึงชี้ให้เห็นถึงความงามของสตรีโดยนัยดังกล่าวควย และโดยเฉพาะเมื่อคอกไม้นั้นได้รับการประคิก
ประคอยให้สวยงาม ยิ่งชี้ให้เห็นความงามชัดเจนนยิ่งขึ้น

"เจ้าตอมคำเหลือง" หมายถึง นางผู้เปรียบเหมือนหม้อที่บรรจุควยทองคำที่เหลืองอร่าม
จากการพรรณนาความงามของสตรี โดยเฉพาะการพรรณนาเปรียบเทียบกับ ก็มักจะเปรียบเทียบกับ
ความงามของรูปร่าง ความมุกตบอง และบริสุทธิ์ของผิวพรรณสตรี กับลักษณะที่สุกปลั่งและบริสุทธิ์
ของทองคำมาประกอบเป็นกลุ่มคำ ใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีแล้ว จึงทำให้เห็นภาพของสตรีงาม
เฉพาะส่วน คือ รูปร่างและผิวสอคล้องกับการพรรณนาความงาม แสดงให้เห็นว่าสตรีงามมี
ลักษณะเช่นนั้นจริง

"แมคคอปปล่อง" หมายถึง นางผู้มีลำคอเป็นปล่อง โดยทั่วไปแล้วลักษณะของลำคอที่ถือว่างามและเป็นลักษณะของผู้มีบุญ คือคอเป็นปล่อง ลักษณะเช่นนี้ ไม่ปรากฏในบทพรรณนาคามงามของสตรี แต่ปรากฏในการใช้กลุ่มคำที่ทำหน้าที่เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี จึงทำให้ทราบลักษณะสตรีงามเพิ่มขึ้นอีกลักษณะหนึ่ง

เมื่อพิจารณาถึงความหมายของกลุ่มคำที่ทำหน้าที่เป็นคำสรรพนาม สำหรับสตรีดังที่ได้ยกตัวอย่างมานี้ ประกมเหตุการณ์ในเรื่องชีวิตอันคำ ทำให้มองเห็นภาพสตรีที่เป็นตัวละครในเรื่อง คือ นางทิพโกสรไควนางเป็นผู้ที่มีความงาม ทั้งรูปร่าง ผิวพรรณ และคอ

ตัวอย่างการใช้กลุ่มคำที่ทำหน้าที่เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี ในวรรณกรรมล้านนาประเภทบทพรรณนาคามในใจ ตอนพิญาพรหมกล่าวถึงความหลัง เมื่อยังซิดไถ่กับนางศรีจุมผู้เป็นภรรยา และไควกาชวาทักเตือนนาง ดังคำประพันธ์

พิพ้อง แผล่องแซนเหลา
เมื่อตักขณเปา นังนิตเพไถ
รำพันสอน เมื่อนอนปางไค
แมตามันโนเด็กเมอะ เจ้าจิวทอง
เชื่อดองจิตเคอะ ยามกอนักเหม็นเหม
พิพ้อง แกวชอบนานปี
หลายวาที ตักเตือนวาทาม"

พิพ้องนางผู้มีแซนเป็นปล่องงามเหมือน
เกลา ยามเมื่อนั่งซอนตักนังซิดไถ่กัน
และไคสอนนางเมื่อนอนแนมซิดกัน นางผู้
มีนัยน์ตาหยาดเยิ้มไคอิงแอมซิดไถ่ นาง
ผู้เปรียบเหมือนดอกบัวตลวงจิตดูไถ่
เมื่อก่อนพิพ้องตักเตือนนามปรามเจาหลาย
เรื่อง

คำพิญาพรหม : 13

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า ก็คือ พญาพรหมโวหาร ใช้กลุ่มคำ "แผล่องแซนเหลา" "แมตามันโน" และ "เจ้าจิวทอง" แทนนางศรีจุมผู้เป็นภรรยา กลุ่มคำ "แผล่องแซนเหลา" และ "แมตามันโน" เป็นกลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับความงามของร่างกายส่วนต่าง ๆ "แผล่องแซนเหลา" หมายถึง นางผู้มีแซนราวกับได้รับการเกลา คือ มีแซนงามกลมกลึง ส่วน "แมตามันโน" หมายถึง นางผู้มีดวงตาหยาดเยิ้มเป็นประกายแวววาว ลักษณะดังกล่าวนี้ เป็นลักษณะของสตรีงามตามที่ทั่วไป

กลุ่มคำเกี่ยวกับรูปร่าง แสดงให้เห็นว่า สตรีที่มีรูปร่างงามกลมกลึง อ่อนแอ กว้าง
กลุ่มคำดังต่อไปนี้คือ แมคิงเลาบาย แมรารางแค และแมรารากังกัม ดังรายละเอียดดังนี้

แมคิงเลาบาย "นางผู้มีรูปร่างงามและผิวดำ" ปรากฏในเรื่องชีวหาลินคำ กวีโซแทนชื่อ
นางวรรณะคำฟู ตอนที่พรรณานางมีความโศกเศร้าที่ชีวหาลินคำลาไปรบกับยักษ์ตะมาร

"คำฟูนางของ แมคิงเลาบาย
เสียใจแห่งนาย บัใจของต้น
มีน้ำตาไหล นองในสะอื้น
เพราะสีเนวณเกิดรัก"

นางวรรณะคำฟูผู้มีรูปร่างงามและ
ผิวดำมีความเสียใจยิ่งนัก นางน้ำตาไหล
สะอื้นให้ด้วยความอาลัยรัก

ชีวหาลินคำ : 113

แมรารางแค "นางผู้มีรูปร่างอ่อนแอ" ปรากฏในเรื่องวงศ์สุวรรณคและเจ้าสุวัตร
ในเรื่องวงศ์สุวรรณค ไขกลุ่มคำนี้แทนชื่อนางระวีทอง ดังจะเห็นได้จากการที่วงศ์สุวรรณคร่ำพิงว่า
ตนควรจะออกติดตามหานาง ถ้าหากไม่พบนางก็จะไม่ยอมกลับเมือง

"การกูรีบไป ตามทวยใจ ๆ
เมื่อยคืนเดียวใจ จักหาไหนได้
เป็นสันใดไปก็แล้ว กัมไค่นาย
แมรารางแค บิปีปอกเตาปาร"

สมควรที่กูจะรีบติดตามไปไม่หยุด
เมื่อยที่รักยิ่งจะหาที่ไหนได้อีก ถึงจะเป็น
อย่างไรก็ตาม ถ้าไม่ได้นางผู้มีรูปร่าง
อ่อนแอหรือจะจะไม่กลับคืนเมือง

วงศ์สุวรรณค เล่ม 1 : 92

จากเรื่องเจ้าสุวัตรกวีไขกลุ่ม "แมรารางแค" แทนชื่อนางบัวคำ ดังจะเห็นได้จากตอนที่
เจ้าสุวัตรตามหานางบัวคำ เมื่อไม่พบก็คร่ำครวญถึงนาง

"ยังรมไม่ หนึ่งเป็นปาง
ปลดวาง เครื่องครัวเสียหัน
เทวราเบิงหา ที่แฝงใจนั้น
ปทุมมาแล้ว ยินเสียคาย
แมรารางแก้ว เมียหม่นนอยหัวที่"

เจ้าสุวัตร : 88

หยุดไตรมไมคนหนึ่งซึ่งเป็นที่พัก
ปลดลงของ เครื่องใช้ลงวางเสีย ณ ที่นั้น
เฝ้าคร่ำครวญหานางปทุมมาผู้เป็นที่รัก
นาเสียคายนางผู้มีรูปร่างอ่อนแออรชร
ซึ่งเป็นภรรยาคนแรก

เจ้ารวงคิงกม "นางผู้มีรูปร่างกลมกลิ้ง" กลุ่มคำปรากฏในเรื่องอาบรอยชอคตอนที่
ก๊ีกลาวถึงนางทั้งเจ็ดว่า เขาบรรทมพร้อมกันนางกันชะรา ผู้เป็นมารดา

"เจ็ดนางลูกรัก เจ้ารวงคิงกม
ก็เข้านันทม ตามพระแม่เจ้า
ที่หอมณเฑียร รุ่งเรืองบเส้า
ไสยานอนแนบนิค"

อายรอยชอค : 50

ลูกรักทั้งเจ็ดนางผู้มีรูปร่างกลมกลิ้ง
ก็เข้านอนตามพระแม่เจ้าที่หอมณเฑียร
อันรุ่งเรืองสุกใส นอนหลับสนิท

กลุ่มคำเกี่ยวกับผิว ชี้ให้เห็นว่า สตรีมีผิวขาวนวลโดยเปรียบเทียบกับหอยสังข์และเป้ง
ไคเก้ กลุ่มคำต่อไปนี้คือ แมผิวหอยสังข์ และแมสีฟองเป้ง ดังตัวอย่าง
แมผิวหอยสังข์ "นางผู้มีผิวขาวนวลเหมือนหอยสังข์" ปรากฏในเรื่องก้ากาค้า ก๊วไซ
แพ่นชื่อนางปิมปา

"ปิมปาผู้เงี้ยว แมผิวหอยสังข์
อันอยู่กับยัง ก็ดูงามนอย
ยะโสทะรา ว่าอันนาเจ้า
สาวเจางามยิ่งล้ำ"

ก้ากาค้า : 109

นางพินพามีกำเนิดจากผดุน
เป็นผู้ที่มีผิวขาวนวลดุจหอยสังข์ ซึ่งอยู่กับ
นางเตปะกัญญา ผู้เป็นน้องนั้น ก็คือนาง
ยะโสทะรานั่นเอง นางมีความงามยิ่งนัก

แม่สีฟองแป้ง "นางผู้มีผิวขาวนวลเหมือนสีของฟองแป้ง" ไข่แทนชื่อสตรีในเรื่องเจ้าสุวัตร
ตอนเจ้าสุวัตรถามข่าวมาทั้งลูกและนางบัวคำจากนางสีวดี โดยเรียกนางสีวดีว่า "แม่สีฟองแป้ง"

"เจ้าสุวัตร ถามเชิงอิทธิ
ว่าสีวดี หือแมบอกแจ้ง
พี่ชอถาม แม่สีฟองแป้ง
การคำเคิง พี่นั้นัก
หลอนยังไ้เห็น ขอนายน้องรัก
ไข่บอกแจ้งไ้มา"

เจ้าสุวัตรถามนางสีวดีไ้บอกตาม
ความจริงพี่ชอถามนางผู้มีผิวขาวเหมือน
ฟองแป้ง พี่ชอของใจอยู่มาก แม่น้องไ้
พบมากันลูกและนางบัวคำแล้ว ขอไ้น้องรัก
จงบอกพี่ควย

เจ้าสุวัตร : 49

กลุ่มคำเกี่ยวกับไ้หนา แสดงไ้เห็นว่า สตรีมีไ้หนารูปไข่ เกลียงเกลา และชันมาน
ยืมแยมแยมไ้เสมอ ปรากฏในกลุ่มคำต่อไปนี้คือ แม่ไ้หนาสวย แม่ไ้หนาเกียง แม่หนารูมยาย
แม่ไ้หนาสวย "นางผู้มีไ้หนารูปไข่" กลุ่มคำนี้ปรากฏในเรื่องการพญาพรหม และเรื่อง
สุวรรณะเมกษะมหาชนคำ

เรื่อง การพญาพรหม ไข่กลุ่มคำนี้แทนชื่อนางศรีจุม ดังจะเห็นไ้ได้จากตอนที่พญาพรหมคร่ำครวญ
แสดงความน้อยใจและแปลกใจไ้หนางศรีจุมทำไ้ตนต้อง เพื่อดึงจนแทนจะไ้ไ้ทำอะไร

"ปุ่นคักกอย น้อยอกหมองใจ
มางคคงทัย แม่ไ้หนาสวย
ทำกัมบ่อ ทำคอดแถมควย
พี่จั้งเมาทวยเป็นกาง"

เป็นไ้หนาน้อยใจเหลือเกิน แปลกใจ
ไ้หนางผู้มีไ้หนารูปไข่สร้างเวรกรรม
ข้าไ้เดิมอยู่เสมอ ที่ลุ่มหลงตามหานางจน
แวงควาง

การพญาพรหม : 49

เรื่องสุวรรณะเมกษะหมาชนคำ ใช้กลุ่มคำ "แม่ไบน้าสวย" แทนหญิงสาวชาวเมือง
ปารานตี ซึ่งถูกนำไปไว้ที่ศาลาพอบครบกำหนด 3 วัน วรุษย์ก็มาจับกินเป็นอาหาร ก็พรรณนาว่า
นางสาวหญิงสาวเหล่านั้น

"วรุษย์ มันก็มาสัน
กินตามมวนจัน สามวันไควตวย
กินอินดู แม่ไบน้าสวย
ไคเป็นเหยื่อเยนุยก"

วรุษย์ก็มาจับหญิงสาวเหล่านั้นกิน
อย่างสบายใจ สามวันต่อหนึ่งครั้ง นา
ส่งสารนางผู้มีไบน้ารูปไข่เหล่านั้นที่ตอง
ตกเป็นเหยื่อของยักษ์

สุวรรณะเมกษะหมาชนคำ : 51

เจ้าไบน้าเกียงหรือแม่ไบน้าเกียง "นางผู้มีไบน้าเกลี้ยงเกลา" ก็ใช้กลุ่มคำนี้แทน
ข้อสตรีในเรื่องอุทธะลาและเรื่องชีวหาลินคำ

เรื่องอุทธะลา ก็ใช้แทนชื่อนางอุทธะลาตอนที่กล่าวถึง เสรฐว่าทรัพย์สมบัติหมดสิ้นไป
กลายเป็นคนยากจน จึงหวังที่จะพบนางอุทธะลาผู้เป็นลูก

"กาละยามนั้น ส่วนว่าเสตติ
อันไคก็มี จิบหายไปเสี้ยง
จึงจักคืนมา เจ้าไบน้าเกียง
อุทธะลาอุทถนอย"

เมื่อเศรษฐีประสบความล้มเหลว
จึงกลับมาหาลูกสาวของตนคือ นางอุทธะลา
ผู้มีไบน้าเกลี้ยงเกลา

อุทธะลา : 45

เรื่องชีวหาลินคำ ก็ใช้แทนชื่อนางจันทะโกสร ตอนที่นางขอมาชีวหาลินคำ เมื่อนาง
ทราบความจริงว่า ไก่ที่นางซื้อมานั้นความจริงแล้วก็คือชีวหาลินคำ ชิวหาลินคำยกโทษให้นาง นางจึง
พนมยนิค

"เจ้าสุวรรณะ อินทวงศ์วิล
 กรับโหมจริง โทสาสว่างเสียง
 จันตะโกสร แม่โบหน้าเกียง
 กันรู้แล้วชนชมนาน"

ชีวหาสินคำผู้คุมงานตั้งทอง เบรียมได้
 กับพระอินทร์ ก็ยกโหมให้และหายโกรธ
 นางจันตะโกสรผู้มีโบหน้าเกียงเกลสา
 เมื่อรู้ก็ชนชมนิดี

ชีวหาสินคำ : 81

เจ้าหนาจุมวาย "นางผู้มีโบหน้าชมนานยิ่งแยมแจมใสเสมอ" กลุ่มคำนี้ปรากฏในเรื่อง
 อุทธะลา และเรื่องชีวหาสินคำ
 เรื่องอุทธะลา ใช้แทนชื่อนางอุทธะลาตอนที่ชาวบ้านแปลกใจที่หอกแหแล้วไม่ได้เตาทองคำ
 ทั้งนี้เพราะนางบอกทางหนีที่ไล่แกะเตาทองคำ

"ปากันนั่งพรอม ชุมเบิกสำกัน
 ปันึกสำคัญ สะจันกาไม
 เขาหอกแหหา ที่ไหนมาได้
 จันทวันลงคำกอย ยอนอุทธะลา
เจ้าหนาจุมวาย ไคเดินถอยมาตา"

พากันประชุมปรึกษาพรอมกันฉวน
 แปลกใจในสิ่งอัศจรรย์นี้ยิ่งนัก เขาเหล่านี้
 หอกแหที่ไหนก็ได้เตาทองคำ จนกระทั่ง
 พระอาทิตย์ตกดิน ทั้งนี้เพราะนางอุทธะลา
 ผู้มีโบหน้าชมนานยิ่งแยมได้บอกมาราคานั่นเอง

อุทธะลา : 15 - 16

เรื่องชีวหาสินคำใช้แทนชื่อนางพิโกสรตอนที่ชีวหาสินคำครวญถึงนาง

"ซันนิกัน เจ้าหนาจุมวาย
 ตั้งแต่นั้นแถมไป ตั้งแต่นั้นเฒ่า
 จักมีไผ่ไหน จักมีคนใด
 มาเหมือนดังเจ้า"

พิโกไม่เห็นนางผู้มีโบหน้าชมนานยิ่งแยม
 แจมใส ตั้งแต่นั้นต่อไปจะมีใครเหมือนเจ้า

ชีวหาสินคำ : 64

กลุ่มคำเกี่ยวกับตา แสดงให้รู้ว่า สตรีมีตาคมขำ ตาเป็นประกายแวววาว ไคแก่ กลุ่มคำ
 ทอไปนี้ แมมอนตาขำ แมมอนตาไหล ดังรายละเอียด

แม่มอนตาฆ่า "นางผู้มีนัยน์ตาคนฆ่า" กลุ่มคำนี้ปรากฏในเรื่องคำขวัญพรหมและเรื่อง
 อารยรอยชอก ดังนี้

เรื่องคำขวัญพรหม ก็ใช้กลุ่มคำนี้แทนชื่อนางศรีจุม ตอนที่พญาพรหมกล่าวถึงความหลังเมื่อ
 ไปทวงหนี้และไล่ส่งนางศรีจุมร่อเพราะว่าจะไปไม่นาน

"พี่เจ้าสิ่งน้อง แม่มอนตาฆ่า
 หลายเปื่องหลายกำ สักแทนตักแทน
 จันเหลือกเหลว ช้ำคั้นเชียวแซน
 สองเออนอศอกตา พี่ไปเหิง
 เมินนานพำจา ปอออกอญการอพึง"

พี่สิ่งน้องผู้มีนัยน์ตาคนฆ่าหลายสิ่ง
 หลายอย่าง สักแล้วสักอีกอย่างละเอียดล่อ
 ให้แนใจนเป็นที่เข้าใจกันทั้งสองคนว่าที่
 ไม่ไปนาน ขอให้องอญร่อฟังชาว

คำขวัญพรหม : 17

เรื่องอารยรอยชอก ใช้แทนชิตาทั้งเจ็ด ตอนที่กล่าวถึงนางที่เจ็ดเสด็จออกพร้อมกับพระปิตา
 มารดา มีเสนาหิ้วหลายหมอบเฝ้า

"เจ็ดนางลูกรัก แม่มอนตาฆ่า
 กิ่งแหมะคำ กับสองเจื่องเจ้า
 ทาวขุนเสนา โยธาแก่เถา
 กิ่งทุเลายังพัก"

ลูกรักทั้งเจ็ดนางผู้มีนัยน์ตาคนฆ่า
 กิ่งลงไกล ๆ กับสองพระองค์ทาวขุนเสนา
 โยธาแก่เฒ่าหิ้วหลายกิ่งพัก

อารยรอยชอก : 50 - 51

แม่มอนตาไหล, แม่ดวงตาไหล "นางผู้มีดวงตาเป็นประกายชมคชฌมอย" กลุ่มคำนี้ปรากฏ
 ในเรื่องเจ้าสุวัตร และเรื่องสุวรรณเมกษะพามาชนคำ

เรื่องเจ้าสุวัตร ใช้กลุ่มคำนี้แทนชื่อนางบัวคำ ดังจะเห็นได้จากตอนที่เจ้าสุวัตรพบนางบัวคำ
 และซักถามความเป็นมาของนาง

"ว่าเจ้านองรัก แม่จนตาไหล
เป็นลูกคนใด มางามคังอ
นายลูกที่ไหน มาเก็บคอกนี้
มาจางซอนอจางจอย"

ว่าเจ้านองรักนางผู้มีดวงตาเป็น
ประกาย เป็นลูกใครจึงมีความ
งามอย่างนี้ นางมาจากไหนจึงมาเก็บ
คอกไม้นี้ ทั้งยังจอยและขอเป็นควย

เจ้าสุวัตร : 25

เรื่องสุวรรณะเมกษะหมาชนคำ ไช้แทนชื่อนางจันทาเกีย ตอนที่ท้าวพรหมนาว่า ชาวเมือง
ส่งสารนางที่จะทอง เป็นอาหารของยักษ์จึงพากันมาส่งนางที่ศาลา

"มาอินทนน้อง แม่ดวงตาไหล
ไค้หลับตาไป เป็นเหยื่อยักษ์เกา
ผู้คนทั้งหลาย คึงนายและเจ้า
ตามควยไปส่งนง"

นางส่งสารของผู้มีดวงตาเป็นประกาย
ชมครมอยที่จะทองหลับตาไปเป็นเหยื่อของ
ยักษ์เกา ผู้คนทั้งหลายทั้งนายและเจ้าพากัน
ตามไปส่งนง

สุวรรณะเมกษะหมาชนคำ : 73

กลุ่มคำเกี่ยวกับเกม กลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับเกมชี้ให้เห็นว่าสตรีนเกมเกลี้ยงเกลา
และแฉงเรือเหมือนผิวมะปราง เช่น แม่เลาเกมเกลี้ยง แม่เกมผิวฉาง คังรายละเอียด
แม่เลาเกมเกลี้ยง "นางผู้มีเกมงามเกลี้ยงเกลา" กลุ่มคำนี้ปรากฏในเรื่องสุวรรณะเมกษะ-
หมาชนคำ และเรื่องเจ้าสุวัตร

เรื่องสุวรรณะเมกษะหมาชนคำ ท้าวแทนชื่อนางปทุมมา ตอนที่กล่าวถึงนางปทุมมาว่า
หลังจากที่นางสนโอรสแล่นนางก็สิ้นใจ

"กันสนสังแล้ว กัดกเงียบจา
ลวคมธนา บุญกัมหากเสียง
ปทุมมา แม่เลาเกมเกลี้ยง
มาละเวียงไจยจางมา"

เมื่อสังสนเสร็จแล่นนางก็เงียบไป
เลยถึงแก่กรรม สิ้นบุญไปแล่นนางปทุมมา
ผู้มีเกมงามเกลี้ยงเกลาต้องมาจากบานเมือง
และชางมาไป

สุวรรณะเมกษะหมาชนคำ : 13

เรื่องเจ้าสุวัตรใช้แทนชื่อนางบัวคำ ดังปรากฏในตอนที่เจ้าสุวัตรครวญถึงนาง

"แคว้นโขงมณัฏฐ์ บ้านเมืองเจ้าจอม
ป้าหวยเหลารวม จะสอศเขาเงียง
ปะทุมมา แม่เลาแกมเกียง
หลงคางสักที่เป็งมี"

ในโลกมณัฏฐ์บ้านเมืองที่มีเจ้า
ปกครองหรือในป้าหวยคงคอน จะเสาะ
หานางจนทั่ว นางปทุมมาผู้มีแกมงาม
เกลี้ยงเกลาคงจะหลงอยู่ที่ไหนสักแห่ง เป็นแน่

เจ้าสุวัตร : 90

แม่แกมผิวผาง "นางผู้มีแกมเหมือนผิวมะปราง" เป็นกลุ่มคำที่ใช้แทนชื่อนางศรีจิม
จากเรื่องควาพญาพรหม ตอนพญาพรหมกล่าวถึงนางวาลอกลงตนในหล่งไหล

"นุชจางาน้อง แม่แกมผิวผาง
มาจุลายพาง หอวางจะกวาง
เค็มที่ว้าไหม เมินไปว่าฝ่าย
น้องสั่งบอายกำกัก"

นุชนางของผู้มีแกมเหมือนผิวมะปราง
มาหลอกลงพิไคคหังและอางวาง
แต่แรกก็ว่าเป็นไหมพอนานไปกลับบอกว่า
เป็นฝ่าย ทำไมน้องไม่ละอาชใจบ้างเลย

ควาพญาพรหม : 6

กลุ่มคำเกี่ยวกับพัน แสดงภาพสตรีมีพันคำขลิบ ดังจะเห็นได้จากกลุ่มคำ แม่พันคำนี้
ซึ่งหมายถึง "นางผู้มีพันคำขลิบ" เป็นกลุ่มคำที่กวีใช้แทนชื่อสตรี ในเรื่องสุวรรณะเมกษะมหาชนคำ
เจ้าสุวัตร และควาพญาพรหม

เรื่องสุวรรณะเมกษะมหาชนคำ ใช้แทนชื่อนางปทุมมา ตอนที่กล่าวถึงความฝันของนางที่ว่า
พระอาทิตย์และพระจันทร์ลอยลงมาสู่เมืองของนาง นางก็สะอื้นพันพ้อคือ

"ผันหันพระพิศัย กับถึงพระจันทร์
เคือนกับทวัน ละสู่โลกหลา
เสียงเนืองน้น ลงมาจากฟ้า
สู่เมืองปาราทิน ปทุมมา
แม่พันคำมี สะอื้นพันขึ้นยามคี่"

เห็นว่าเห็นพระอาทิตย์และพระจันทร์
ลอยมาสู่โลก มีเสียงดังก็กกกลงมาจาก
ท้องฟ้าสู่เมืองนี้ นางปทุมมาผู้มีพันคำขลิบ
ก็ตกใจตื่นขึ้นในเวลาซึ่งเป็นฤกษ์คี่

สุวรรณะเมกษะมหาชนคำ : 6

เรื่องเจ้าสุวัตร ไขกลุ่มคำ "แม่พันคำนี้" แทนนางกิริ คังปรากฏในตอนที่สองนาง

"จึงจักสั่งน้อง แม่เหวศากาย
วานอนนางนวย ที่แบ่งใจชา
จุกอยถนอม หนตัวอุยลา
ปายหลังจายพัน พี่ขอสั่งลา
แม่พันคำนี้ จักกอยตองเตามาเอา"

จึงสั่งน้องผู้งามคังเหวศากาย
วานอนนางที่รักของชาจถนอมกายไว้อาลัย
กลับมา พี่ขอถนอมผู้พันคำขับไปก่อน
แล้วคอยกลับมาหาภายหลัง

เจ้าสุวัตร : 97 - 98

เรื่องความพยาพรหมให้แทนชื่อนางศรีจุมในตอนที่ยาพรหมแนะนำนางให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศล
ให้สามเภา

"ห่อเจ้านองรัก คิงบางร่างสวย
จุกินทานทวย หยาดน้ำสงไห
นัวกินเคียมใจ จักหาไหนไค
พี่ไซ่พนายคังนี้ ปะปายตัว
แม่พันคำนี้ ตรีเกียคหยอแกมอาบ"

ขอให้น้องรักมีรูปร่างบอบบางสวยงาม
จงทำบุญกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้สามเภา
ที่รักของนางซึ่งจะหาที่ไหนไม่ได้อีกแล้ว
พี่บอกนางคังนี้นางผู้พันคำขับกันเสร็จโกรธ
ประชดทวยความอาบ

ความพยาพรหม : 14

กลุ่มคำเกี่ยวกับขอ แสดงให้เห็นว่า สตรีมีคอกเป็นปล้อง ได้แก่งกลุ่มคำ แม่คอกปกป้อง
หมายถึง "นางผู้มีคอกเป็นปล้อง" กลุ่มคำนี้ปรากฏในเรื่องสุวรรณะเมกะมหาชนคำและชีวหาสินคำ
เรื่องสุวรรณะเมกะมหาชนคำ ไขกลุ่มคำนี้แทนชื่อนางจันทาเกณในตอนที่ยาพรหมเมกะ
เรียกนางออกมาดูให้หายสงสัยว่าตนเป็นใคร

"ว่าออกมาเเคอะ จันทาฉวีมาง
มาพอที่นาง ที่น้องใจของ
จักแมนถาจริง แม่คอกปกป้อง
ที่น้องมีเคื่องขุระ"

ออกมาเเคะน้องจันทามีผิวเหมือน
มะปรางมากุสิ่งทีนางยังคิดใจสงสัย มาดูให้
ถูกตองแนจริง เติคนางผู้มีคอกเป็นปล้องที่
น้องยังมีความสงสัยอยู่

สุวรรณะเมกะมหาชนคำ : 78

เรื่องชีวิตลินคำ ใช้แทนชื่อนางทิพโกสร ตอนที่ชีวิตลินคำครวญถึงนาง

"รับมาเถื่อนง เจ้าทอมคำเหลือง

รามักเมื่อเมือง รัฐบาลแห่งทอง

จุงมาเวรรา แมคอกปลูก

นางจุงมาทวยฟ้า มาหาพี่มา

แมสรอยคอกไม้ อยาสีขนหนาเนขนาง

รับมาเถื่อนง เจ้าหมอทองคำ

สีเหลือง เราจะกลับไปยังเมืองของเรา

รับมาเร็วไวนางผู้มีคอบเป็นปล้อง มาหาพี่

เกิดแมสรอยคอกไม้ อยาสีขนหนาเนขนาง

เลยนาง

ชีวิตลินคำ : 64

กลุ่มคำเกี่ยวกับแซน แสดงว่าสตรีมีแซนสวย และลูกกลมถึงเหมือนลูกเกลาโพรง
 ดังเห็นได้จากกลุ่มคำ แมสอแซนสวย แมปองแซนคม และแมปองแซนเหลา กลุ่มคำเหล่านี้ปรากฏ
 ในเรื่อง เจ้าสุวัตรและเรื่องพญาพรหม

เรื่องเจ้าสุวัตร กวีใช้กลุ่มคำ แมสอแซนสวย "นางผู้มีแซนทั้งสองข้างสวยงาม"
 แทนชื่อนางบัวคำ ดังจะเห็นได้จากตอนที่นางครวญถึงเจ้าสุวัตร เมื่อเจ้าสุวัตรถูกพรานยิง

"ขอพี่เจ้า อย่าละชาไว้

ขอเอาชาทายทวยเทอ แมสอแซนสวย

เจ้าไบหนาสวย มาตอกทรวงรำรัก"

ขอพี่อย่าไคละทิ้งน้องไว้เลย

ขอให้ชาทายตามไปควยเกิด นางผู้มีแซน

ทั้งสองข้างสวยงามและมีไบหนารูปใช้ตอก

ชักตัวควยความอาลัยรัก

เจ้าสุวัตร : 35

เรื่องพญาพรหม กวีใช้กลุ่มคำ แมปองแซนคม "นางผู้มีแซนกลมถึง" แทนชื่อนางศรีจุม
 ปรากฏในตอนท้ายพญาพรหมครวญว่ายามใดที่คิดถึงนางก็เหมือนกับคนบ้า เพราะหลงลืมคำพูดของตนเอง
 ลืมแม่กระทั่งถึงของเครื่องใช้

"กัณฑ์รอนอง แม่ป่องแซนถน
 ทั้เมาลม งามวาคังบา
 ฟูจาสัง ปอถ้มหลังหนา
 ของควัถ้มละไว"

ยามใดที่คิดถึงน้องผู้เฒ่าแซนถนถน
 ทั้กลุ่มหลง งามวาม คังคนบา พุคอะไร
 กัถลถ้ม ฆาวของถ้มถังไว

พญาพรม : 1

นอกจากนี้แล้ว ในเรื่องคำพญาพรมยังปรากฏการใช้กลุ่มคำ แม่ป่องแซนถนซึ่งหมายถึง
 "นางผู้เฒ่าแซนถนกับลูกเถลา" กลุ่มคำนี้ใช้แทนนางศรีจุม คังตอนพญาพรมครวญว่านางศรีจุมอาจจะ
 ไม่หวังใยเพื่อหาตน คังเช่นที่ตนเป็นอยู่ขณะนี้ นางอาจจะมีความขมขาน พญาพรมได้แสดงสัจวา
 นางจะเป็นอย่างไร

"ริอานอง แม่ป่องแซนเถลา
 บหงบเมา เปตเปียงคังชา
 นายบเหงาญ ฆันบานคาหนา
 เปนสันโคจนาองจัน"

หรืออานองผู้เฒ่าแซนถนงามวามกับลูกเถลา
 ไม่ลุมหลงเป็นหวงเหมือนกับพี่ น้องคงไม่
 ซิมเฝ้าร หนาตาคงจะขมขาน เป็นอย่างใด
 หรือน้องรัก

คำพญาพรม : 45

จะเห็นได้ว่ากลุ่มคำเกี่ยวกับส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่กวีใช้เป็นคำสรพนามสำหรับสตรี
 ในวรรณกรรมล้านนา ล้วนแต่มีความหมายในเรื่องความงามของส่วนต่าง ๆ อันได้แก่ รูปร่าง ผิว
 ใบหน้า ตา แก้ม ฟัน คอ ปาก และแขน คังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การใช้กลุ่มคำเหล่านี้ช่วยเสริมให้
 เห็นความงามของสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาให้เห็นเด่นชัดยิ่งขึ้น

2.2 กลุ่มคำเกี่ยวกับการแต่งกาย อารมณ์ และเครื่องประดับ กลุ่มคำเกี่ยวกับการ
 แต่งกายประกอบคำที่แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการแต่งกายให้งาม โดยเฉพาะการเกล้ามวย
 โดยไชของแมชวย ไคแก กลุ่มคำ แม่แมบ้นมยอจจอง แม่เถลาบ้นจจอง คังรายละเอียดยกต่อไปนี้

แม่แมบ้นมยอจจอง "นางผู้เฒ่าแมบ้นมยอจจอง" ปรากฏในเรื่องคำพญาพรม กวีใช้
 กลุ่มคำนี้แทนชื่อนางศรีจุม คังจะเห็นได้จากตอนที่พญาพรมยืนยันว่าจะรักนางตลอดไปถึงแม้ว่านางจะ
 ไม่รักตนก็ตาม

"เทมนางรัก บมาระชา
 เทมนางยั้ง บปังกอญเจา
 พิซอรักตัว ต่อเตากุมเจา
แมมบับมวอจ้อง"

แมนางไมรักก็จะไมมาแมบข้าง
 แมนางเกลียดพิ้งก็ไมเกลียดคตข พ็ซอ
 รักนางตลอดไปจนแก่เฒ่านางม้วยมวอ
 พันกับซอ

ควาพญาพรหม : 50

แมเกลาบับจ้อง "นางม้วยเกลามพันควยของ" ปรากฏในเรื่องชีวหาลิ้นคำ กวักกลุ่มคำนี้
 แพนซอนางจันตะเหวี่ ตอนทีกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เจ้าสุกรรณของนาง ขณะทีนางกำลังนอนหลับ

"ส่วนพระสุระ ธิบกลับหรรษา
 จากคุดลิตา แดยามรุ่งแจ้ง
 มาสถิตดา ลีลาสองแหม
 เถิงคี่พระอุทอง จันตะเหวี่
แมเกลาบับจ้อง ยังหลับอยู่หองไสยา"

ส่วนพระสุระธิบกลับมาจากสวรรค์
 ขึ้นคุดลิตควยความเบิกบานในยามรุ่งเช้า
 เขามาสถิตอยู่ทีศรรณของนางจันตะเหวี่
 นางม้วยเกลามพันควยของ ซึ่งยังหลับอยู่
 ในหอง

ชีวหาลิ้นคำ : 5

สตรีชาวฉานนามม้วยเกลามมวอให้มีขนาดใหญ่ หรือทีเรียกว่า "เกลามหลวง"
 ซึ่งถือว่าเป็น "เกลามงาม" ดังนั้นสตรีทีมีมวอจึงนิยมไซของมวอ ความนิยมนี้ปรากฏใน
 การพรรณนาความงามของสตรีคังแซน การพรรณนาความงามของนางสุกัณษา จากเรื่องวงศ์สุวรรณ
 วานางเกลามมวอขนาดใหญ่ เพราะไซของมวอวอ ดังคำประพันธ์

"เกชาค่านิล บักทอกคำแอม
 สองอานหุ ผอตุ้มแกม
 มาปุนคี่แยงรูปนอ เกลามหลวง
บับมวอจ้อง ซำปักินหยอมาลัย"

แมคำรารวกับนิลประดับควยคอกคำฝอย
 คุมหู่ทั้งสองข้างรับกับแกมชางนาทม
 มวอแมพันควยของมีขนาดใหญ่ พังยัง
 บักควยบับและประดับควยมาลัยคอกไม

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 113 - 114

นอกจากนี้แล้ว ความนิยมในการเกลาผมโดยไซของผมช่วย ยังปรากฏในตอนทีกวีพรรณนา ถึงดอกไม้ชนิดต่าง ๆ ซึ่งสตรีนิยมเอาดอกไม้เหล่านั้นมาประดับมวยผม ดังปรากฏในเรื่องอายร้อยชอก ดังนี้

"บัวลอยคอกป่าน จุลาลงกอน
กุหลาบสีฉมพู ไคยงคอกคาย
สะประนุณา จาคาบไค
เขาเก็บปิ่นมวยไพรจอน"

คอกบัวลอย คอกบัวสีแดงและคอก
กุหลาบสีฉมพู คอกประยงค์ คอกหงอนไก่
มีดอกไม้มากมายหลายชนิดจนจำแทบไม่ได้
เขาก็มักดอกไม้เหล่านั้นมาประดับมวยผม

อายร้อยชอก : 12

เรื่องกำกาคำก็กล่าวถึงสตรีที่เกลาผมด้วยของ เชนเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากตอนที่กวีพรรณนาถึงนางปิ่นปาและนางเทพกัญญาว่า ชองผมของนางหลุด ทั้งนี้เนื่องจากนางทั้งสองได้ตามกำกาคำ ดังคำประพันธ์

"เทพกัญญา ปิ่นปานองรัก
รักได้เจ้าไปมา ในที่ห้องทอง
ปราสาทหลังหนา ลมดาวไปมา
สองนางหนอหนา จอนผมยังหัว
ปชหลวงะหลุกเกล้า สองปิงเปาโกนลม"

นางเทพกัญญาและนางปิ่นปา
วิ่งไล่จับกำกาคำอยู่ในห้องในปราสาท
หลังใหญ่ ลมก็วิ่งไปมาจนชองผมของนาง
หลุดออกจากมวยผมที่เกล้าไว้

กำกาคำ : 43

เรื่องสุวรรณะเมกษะมหาชนคำ กล่าวถึงสตรีชาวเมืองพากันสยายมวยและชองผม แสดงความรักความอาลัยที่นางจันทา เกษีจะต้องเป็นอาหารของยักษ์

"มาอินทูนอง แม่คงทาไหล
ไคหลับตาไป เป็นเหยื่อยักเงา
ฝูงคนทั้งหลาย ทั้งนายและเจ้า
ตามทวยไปส่งนง มาคอกตน
กิมวยควี่จอง ร้องรำไห้นนึ่ง"

นำสงสารนงผู้มีดวงตาชำเลื่องไปมา
ที่เคินหลับตาไปเป็นเหยื่อของยักเงา
ผู้คนทั้งหลายทั้งนายและเจ้าที่พากันตามไป
ส่งนงทางคิมวยควี่ที่พื้นของออก และ
รำไห่เสียงอิงมี

สุพรรณมะเณษะหมานคำ : 73

จะเห็นได้ว่าความนิยมในการเกล้าผมให้ขึ้นาคใหญ่และไซของผมในการเกล้าผมปรากฏใน
การใช้กลุ่มคำที่ไคเป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี สอดคล้องกับการพรรณนาความงามของตัวละครใน
วรรณกรรมและสอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคม ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า วรรณกรรมล้านนาไคสะท้อน
ให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับการตกแต่งร่างกายให้งามไคอย่างชัดเจน

นอกจากนี้แล้ว ก็ยังเอาคำที่เกี่ยวกับการแต่งกายให้งาม คือ คำว่า แป้ง กระจก และเสื้อ
ประกอบกับคำอื่นเป็นกลุ่มคำไคเป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี ไคแก่ กลุ่มคำต่อไปนี้ เจ้าแป้งกลืนรส
แม่แป้งจันจวน เจ้าแวนเงาใส เจ้าแวนงามใส เจ้าแวนทรงดี และแม่เสื้อสีอ่อน ดังจะไคยกตัวอย่าง
ต่อไปนี้

เจ้าแป้งกลืนรส "นางผู้เปรียบเหมือนแป้งสีกลืนหอม" ปรากฏในเรื่องควาพญาพรม
ตอนที่พญาพรมควมถึงนางศรีจุม ไคใช้กลุ่มคำนี้แทนชื่อนางศรีจุม โดยขอควาหากพญาพรม
ไม่ตายก็จะพยายามติดตามหานางจนพบแม่จะทองเสียเงินเป็นค่าไคตัวนางก็ยอม ดังคำประพันธ์

"กัณวาฬนี้ บตายเป็นนี้
บหนักำเคิม จักเคิมไคเจ้า
บลาดะสิ หอหมักเส้า
จักตามทวยเอาไคค จักไคนายแปง
เจ้าแป้งกลืนรส บตุมตอดคนวาคี"

ถ้าหากพิณไม่ตาย ก็จะไม่ลืมคำพูดที่
เคยพูดไว้จะไปไคเจ้า ไม่ทอดทิ้งเจ้าให้
มีหมองเศร้าสร้อย จะตามไปไคคืนมาให้
ไคเจ้าผู้เปรียบเหมือนแป้งสีกลืนหอมไม่
ละทิ้งคำพูดเคิม

ควาพญาพรม : 37

แม่แบ่งจันทน์ "นางผู้เปรียบเหมือนแม่ที่มีกลิ่นหอมดังจันทน์" ปรากฏในเรื่อง
 คำพญาพรหมเช่นกัน กวีใช้แทนชื่อนางศรีจุม ดังตอนที่พญาพรหมกล่าวว่าการที่พญาพรหมและนาง
 ศรีจุมต้องจากกันเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้แต่ชาติก่อน ดังคำประพันธ์

"กัมสนอง ห่อขาปัดนอง
 สายที่ของลำคาน ไช้พ้อง
 แม่แบ่งจันทน์ ตามกะบวน
 แดเกาเบืองเบา ตามวาจา
 อันชาภัยเจ้า ขณายเล้าก็รู้"

กรรมตามสนองในชาตองพลัดพราก
 จากน้องอันเป็นที่รัก พี่ผู้กับน้องผู้เปรียบ
 เหมือนแม่ที่มีกลิ่นหอมดังจันทน์
 ตามแบบอย่างที่มาแต่เดิม ขอให้น้อง
 ผู้มีความงามระลึกได้

คำพญาพรหม : 49 - 50

เจ้าแวนงามใส และเจ้าแวนทรงสี "นางผู้เปรียบเหมือนกระจกงาม" ปรากฏในเรื่อง
 กำกาคำและคำพญาพรหม เรื่องกำกาคำนั้น กวีใช้กลุ่มคำเจ้าแวนงามใสแทนชื่อนางจันทา ส่วน
 เรื่องคำพญาพรหมนั้นกวีใช้กลุ่มคำ เจ้าแวนทรงสีแทนชื่อนางศรีจุม ดังคำประพันธ์

"เจ้าแวนงามใส ชันตาวีไล
 มาดาแม่เจ้า มหามายา
 วาสนนองหนา พิมพ์างเอารางอม"

นางจันทาผู้เปรียบเหมือนกระจกงาม
 ก็คนางมหามายานั่นเอง พี่ไม้ไค้หลอกลง
 นองผู้มีรูปร่างงามสมส่วน

กำกาคำ : 108

"กาดังนี้ เจ้าแวนทรงสี
 ไชวาที พี่จำใจไค้
 วาสนชัใจ ชัคควาโบ
 หัวอกทรวงในขอยับ"

คำพูดอย่างนี้ น้องผู้เปรียบเหมือน
 กระจกงามไค้พลไค้ พี่ยังจำไค้ว่าเป็นที่
 นาชัคไค้องใจยังนักจนใจแทบแตกสลาย

คำพญาพรหม : 9

สำหรับกลุ่มคำ แม่เสื้อสีอ่อน "นางผู้สวมเสื้อสีชมพูอ่อน" กวีใช้แทนนางกนิรีในเรื่อง
เจ้าสุวัตร ตอนที่เจ้าสุวัตรเกี่ยวพาราสีนาง

"เจ้าสุวัตร ร่วมรักสาวจ้
โสรพะชะยี่ บินคีเสพราง
สาวไหนไหน พยงอาจ
เพาหวังเทียบม่ายกลืนกั เจนตัวบคาย
ว่าวาบฏ บละแม่เสื้อสีอ่อน"

เจ้าสุวัตร กอกรักสาวแรกแรกแล้ว
ร่วมรักกันควยความยินดี หึงอันนั้น
พิ่มชื่นชมแทนองผู้มกลืนกายหอม
ทราบเท่าที่ยังไม่คายไปเสียก่อน จะไม่
ทิ้งนางผู้สวมเสื้อสีชมพู

เจ้าสุวัตร : 97

แม่ กระจก เสื้อ เป็นเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับการตกแต่งร่างกายให้งาม เมื่อก็นำมา
ใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี จึงแสดงให้เห็นถึงความนิยมในการแต่งกายให้งามควย นอกจากนี้แล้ว
กลุ่มคำที่เกี่ยวข้องกับแม่ และกระจก ยังให้ความหมายเกี่ยวกับลักษณะบางประการของสตรี กล่าวคือ
กลุ่มคำเกี่ยวข้องกับแม่ ซึ่งเน้นเกี่ยวกับกลิ่นหอมของแม่นำจะชี้ให้เห็นถึงกลิ่นหอมของผิวกายอันเกิดจาก
การถูบไล้ด้วยเครื่องหอม ส่วนกลุ่มคำเกี่ยวกับกระจกเพราะกระจกเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นภาพสิ่งต่าง ๆ
ได้ชัดเจนราวกับความเป็นจริง ดังนั้นการนำเอากระจกมาใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีจึงมีความ
หมายว่าสตรีนั้นได้สะท้อนให้เห็นภาพของตนเองโดยเฉพาะในด้านความงามให้ผู้อื่นเห็นได้อย่างชัดเจน
ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ากลุ่มคำประเภทนี้เป็น เครื่องบ่งบอกคตินิยมเกี่ยวกับการตกแต่งร่างกาย
ให้งามได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

นอกจากนี้แล้ว กลุ่มคำเกี่ยวกับการแต่งกายยังแยกออกเป็นกลุ่มคำเกี่ยวกับอาภรณ์
และกลุ่มคำเกี่ยวกับเครื่องประดับ

กลุ่มคำเกี่ยวกับอาภรณ์ อาภรณ์ในที่นี้ได้แก่ ผ้าแพร และผ้าไหม กวีนำเอาคำว่า แพร
และไหม มาประกอบกับคำอื่นซึ่งเป็นกลุ่มคำซึ่งทำหน้าที่เป็นคำสรรพนาม คำที่นำมาประกอบทำให้
ทราบรายละเอียดของอาภรณ์ดังกล่าว เช่น สี ลักษณะ และที่มา เป็นต้น ผู้วิจัยจะได้ยกตัวอย่าง
เป็นลำดับดังนี้

กลุ่มคำเกี่ยวกับแพร ก็นำเอาสี่ผ้านแพรมาประกอบกันเป็นกลุ่มคำเพื่อใช้เป็นคำสรรพนาม
สำหรับสตรี ไคเก้ แม่แพรสี่เขียว แม่แพรสี่จัน แม่แพรสี่ปั้ง แม่แพรสี่เหลี่ยน และลักษณะของผ้าแพร
ไคเก้ แม่แพรเนอหยน ดังรายละเอียด

แม่แพรสี่เขียว "นางผู้เปรียบเหมือนผ้าแพรสี่เขียว" ปรากฏในเรื่องคำพญาพรหม
และวงศ์สุวรรณ เรื่องคำพญาพรหมนั้น กวีใช้แทนชื่อนางศรีจัน ตอนที่พญาพรหมตัดพ้อทว่านางทิ้งหนี
จากไปโดยไม่บอกให้ตนทราบ

"เขาเร่งรัก แม่แพรสี่เขียว
น้องสังบเคียว ทวยไปพู่หา
พี่ยังสังข์ แม่บัวจ้อ
หลายในยาเรียนรอย"

เมื่อเขาเร่งรักนางผู้เปรียบเหมือน
ผ้าแพรสี่เขียวทำไมน้องไม่เฝ้าตามไป
บอกพี่ พี่ได้สังข์นางผู้เปรียบเหมือนคอกบัว
แรกแย้มหลายเรื่องแล้ว

คำพญาพรหม : 37

ส่วนเรื่องวงศ์สุวรรณกวีใช้แทนชื่อนางระวีทอง ตอนที่พระฤๅษีปลอบนางไม่ให้เป็นห่วงว่า
เมื่อนางติดตามวงศ์สุวรรณไปแล้ว จะไม่มีใครรับไขคุแลพระฤๅษี

"ถึงบ่มีไฉ จักมาช่วยใจ
พอกหาไคคนเคียว ไปก้ไปเคอะ
แม่แพรสี่เขียว พ่อยุคนเคียว
บดาโศกเศร้า แลวอดคเอาแหวน
เพชรกับเส้า ย่นนางเลาถูกไท"

ถึงไม่มีผู้ใดมารับไข พอกหาเลี้ยงตน
เองได้ ไปเถิดนางผู้เปรียบเหมือนแพร
สี่เขียว พ่อยุคนเคียวได้ ไม่ต้องโศกเศร้า
แล้วอดคเอาแหวนเพชรที่ประกายเจิดจ้า
มอบให้นางงามผู้เป็นลูก

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 74

แม่แพรสี่จัน "นางผู้เปรียบเหมือนผ้าแพรสีนวล" ปรากฏในเรื่องคำพญาพรหมและ
ชีวหาลินคำในเรื่องคำพญาพรหม กวีใช้กลุ่มคำนี้แทนชื่อนางศรีจัน ตอนที่พญาพรหมทวงว่าตั้งแต่
นางจากไปแล้วไม่มีใครเตรียมข้าวปลาอาหารไว้ให้ ตนต้องเตรียมเอง

"ตั้งแต่อง แม่แพรสีจัน
 หกขันธ์ หนีไกลจาก
 บ่มีไผ่ แสงดาไฉไล
 หาเองเคี้ยวเคี้ยวทอง"

กาวพญาพรหม : 41

นับตั้งแต่อง ผู้เปรียบเหมือนแพร
 สีนวลหนีไปจากหา ไฉนผู้ใดจักเตรียม
 อาหารไว้ให้ ทงหาเลี้ยงตนเองตามลำพัง

เรื่องชีวิตสินคำ กวีโชกลุ่มคำ "แม่แพรสีจัน" แทนชื่อนางจันทะเทวี ทอนนางประสูติโอรส

"ส่วนนางนายน้อย แม่แพรสีจัน
 คลอคบุตรในครรภ์ ประสูติร้องคเจ้า
 ห่มหมกบังนาง ระวางแควเผ่า
 กกราบทูลองค์พอพระ"

ส่วนนางน้อย ผู้เปรียบเหมือนแพร
 สีเหลืองนวลก็ประสูติโอรส นางสนมหมั่นท
 พันนางที่เผ่าคุณแลรักษา จึงไปกราบทูล
 พระบิดา

ชีวิตสินคำ : 6

แม่แพรสีปั้ง "นางผู้เปรียบเหมือนผ้าแพรสีปั้ง" กวีโชกลุ่มคำนี้แทนชื่อนางจันทาในเรื่อง
 กำนาคำ ทอนนางพลัดพรากกับโอรส

"นางแหวนหา ไปมาอดัด
 มหันลูกเตากำคำ สะหุบสาวดม
แม่แพรสีปั้ง นำพระ เนตรปั้ง
 ยอยสองฝ่ายแถม"

นางระเหระหนีไปมามองหาโอรส
 จนทั่วแต่ไม่พบโอรสกำคำ กัดสะอูดดมของ
 นางผู้เปรียบเหมือนแพรสีปั้ง นำพระ เนตร
 ไหลอาบสองแถม

กำกาคำ : 18

แม่แพรสีเหลือง "นางผู้เปรียบเหมือนผ้าแพรสีเหลืองเป็นประกาย" กวีโชแทนชื่อ
 นางศรีจุมในเรื่องกาวพญาพรหม ทอนพญาพรหมครวญว่าเมื่อนึกถึงนางครั้งใด มีแต่ความทุกข์และ
 ความเศร้าโศก

"ก็ตรอกนอง เกยฟูเกยจา
น้ำตาพิ้ง มีหว่างเขื่อน
กันก็ใจถึง แม่แพรสเหลือน
ก๊ว้งเมาเพื่อนเป็นตุก"

นึกถึงน้องที่เคยพูดจากัน น้ำตาที่ไหล
ไม่หยุด พอหนักคิถึงนางผู้เปรียบเหมือน
แพรสเหลือนเป็นประกายที่กละเลือน
ลุมหลง แหมเป็นบ้า เป้ารำพันแต่ความทุกข์ยาก

คำพญาพรหม : 6

แม่แพรเนือหน "นางผู้เปรียบเหมือนผ้าแพรเนือหน" กลุ่มคำนี้ปรากฏในเรื่องหงส์หิน
กวีใช้กลุ่มคำนี้แทนนางจูละกันชา ก็จะเห็นได้จากตอนที่หงส์หินคราวถึงนางเมื่อเดินทางจากมา

"ก็ตรอกนอง เจ้าพลอยแสนดี
มุกชะวัก ขาบาบึงทน
จูละกันชา แม่แพรเนือหน
จักคิดถึงองค์พจัน"

นึกถึงน้องผู้เปรียบเหมือนพลอยที่มี
จำนวนนับแสนดี คือนางมุกชะวัก ขาบา
องค์แรกและนางจูละกันชา ผู้เปรียบเหมือน
แพรเนือหนจะคิดถึงพี่

หงส์หิน : 51

กลุ่มคำเกี่ยวกับไหม กวีนำคำที่ออกลักษณะการทอผ้าไหม มาประกอบเป็นกลุ่มคำใช้เป็นคำ
สรรพนามสำหรับสตรี ไค่แก่ แม่ไหมคำนี้ "นางผู้เปรียบเหมือนผ้าไหมทอพันกับทองคำ" กลุ่มคำนี้
กวีใช้แทนชื่อนางสมุทรชาในเรื่องเจ้าสุวัตร ตอนเจ้าสุวัตรขอให้นางบอกข่าวมาทักธุระและนางบัวคำ

"เจ้าสุวัตร อานักสาวนี่
ว่าหลอนยังมี เที่ยงแต่เป็นหมัน
พักยินดี กับแม่ไหมคำนี้
ขอเจิญนายจวยก่า"

เจ้าสุวัตรสั่งนางสมุทรชาว่า แหมนางรู้
ความจริงแล้วพักยินชมนางผู้เปรียบเหมือน
ไหมทอพันทองคำ ขอเจิญนางช่วยเหลือ

เจ้าสุวัตร : 46

นอกจากจะใช้คำว่าไหมและแพรประกอบกับคำอื่นแล้ว กวียังใช้คำไหมกับแพรรวมกัน
แล้วมีคำอื่นมาขยาย ทำให้ทราบถึงที่มาของผ้าไหมและแพรนั้น ๆ เช่น แม่ไหมแพรขอ และทราบถึง
ลักษณะของไหมแพร เช่น แม่ไหมแพรเส้น และแม่ไหมแพรหน

แม่ใหม่แพรวฮอ "นางผู้เปรียบเหมือนผ้าไหมและผ้าแพรของฮอ" ก็ใช้แทนชื่อสตรี
ในเรื่องการพยาพรหม และชีวหาลินคำ
เรื่องการพยาพรหมใช้แทนชื่อนางศรีจุม ตอนพยาพรหมกล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการเขียน
"คารว" เพื่อมอบให้นาง ขอให้นางรับเอาไว้

"ขอเชิญนาย แม่ใหม่แพรวฮอ
รับก่อนคำขอคารวจอย"

ขอเชิญนางผู้เปรียบเหมือนไหมและ
แพรของฮอรับก่อนคำขอคารวจอย

การพยาพรหม : 2

เรื่องชีวหาลินคำ ใช้แทนชื่อนางวรรณะคำฟู ตอนที่ชีวหาลินคำทั้งปัญหากามนาง

"ว่ากูรานอง แม่ใหม่แพรวฮอ
หากสมงานนอกจัน นองมีนยะหา
เรียวแรงยิ่งดำ เหนือโลกหลาโลกา
ในข้อนี้ฉัน ยังมีปัญหา
พจนปัญญา บัมีโยแก
ขอยอควีสัย ไหมเขียวมยุรเทล
ขอไขกามาเถอะไฟ"

ว่ากูรานอง ผู้เปรียบเหมือนไหมแพรว
ของฮอนั้นรูปโฉมงดงามทุกส่วน นองมี
ปัญญาแตกลาวยิ่งกว่าใดในโลกนี้ ปัญหา
ข้อหนึ่งนั้นพจนปัญญาที่จะแก้ปัญหาก็ไม่มี
ใครสามารถแก้ปัญหานี้ได้ ขอให้นางผู้เป็น
ขอกคนผู้เหมือนผ้าไหมสีเขียว สีม่วง และ
เหลืองปนแดงช่วยแก้ปัญหานี้ด้วย

ชีวหาลินคำ : 105

เจ้าใหม่แพรวเสน "นางผู้เปรียบเหมือนเส้นของผ้าไหมและผ้าแพร" กลุ่มคำนี้ปรากฏในเรื่อง
ก่ากาคำ และสุวรรณะเมกษะพามาชนคำ
เรื่องก่ากาคำ ก็ใช้แทนชื่อนางปิมาและนางเตปะปัญญา ตอนที่ก่ากาคำจะตบปัญหามานาง

"อ๊ะคะเมื่อนั้น หนอจันไซจา
ว่ามัญจะมา มักกาหาเสน
เชิญยอกหัวใจ เจ้าไหมแพรเสน
สองนางงามเป็นบอง พี่จักแก้ไข
กำไปตอมบอง ไซห้อมอกตามมี"

เมื่อนั้นพระองค์ตรัสว่า บัญหาทาง
หาอะไรนั้น เชิญนางผู้เป็นยอกหัวใจ
นางผู้เปรียบเหมือนเสนของผ้าไหมและ
ผ้าแพร ผู้มีความงามทั้งสองรับฟัง ที่จะ
แก้ปัญหานางของนางตามความจริง

ก่ำก่ำ : 57

สำหรับเรื่องสุวรรณะเมกษะหมาชนคำ กวีใช้กลุ่มคำนี้แทนชื่อนางจันทาเกนี ในตอนที่
หมาชนคำทำลายหมอน้ำของยักษ์บนศาลา นางจึงเจ็บบงอยู่ในห้อง

"ส่วนหมาชนคำ ก็ยืนยาวัก
ไให้น้ำแตกอันตกคิน ทำลายหมอน้ำ
ที่ยักษ์มกึน บบแตกตกคิน
เอาคินถ่มเหลน จันทาเกนี
แม่ไหมแพรเสน ก็ตกเข็นวอบอยู่ตอม"

ส่วนหมาชนคำก็ขึ้นเหยียบย่ำไหและ
หมอน้ำแตกตกลงบนพื้นคิน ทำลายหมอน้ำ
ที่ยักษ์ไซคินน้ำแตกแล้วเอาเท้าถ่มเสน
นางจันทาเกนีผู้เปรียบเหมือนเสนของไหม
และแพรก็จึงเจ็บบงอยู่ในห้อง

สุวรรณะเมกษะหมาชนคำ : 75

ไหมและแพรเป็นอาภรณ์ที่มีค่าสูงและงดงาม เมื่อกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ ของผ้าไหมผ้าแพร
ที่เหลื่อมเป็นประกายทำให้งดงามยิ่งขึ้น และเมื่อนำเอามาใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี จึงสะท้อน
ให้เห็นความนิยมในการตกแต่งร่างกายให้งดงามด้วยอาภรณ์ที่มีค่า นอกจากนั้นแล้วการนำเอาคุณลักษณะ
ต่าง ๆ เช่นกลาวถึงไหมเนียน แพรเนียน ซึ่งเป็นผ้าที่มีเนื้อหนา หนัก มีคุณภาพดีเหล่านี้ประกอบ
เป็นกลุ่มคำสำหรับใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี ล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการใช้ไหม
แพรเป็นอาภรณ์ประดับกาย

นอกจากนี้แล้ว การใช้กลุ่มคำประเภทนี้ยังทำให้ทราบถึงที่มาของผ้าไหม แพร ด้วยกล่าวคือ
กลุ่มคำ "แม่ไหมแพรฮอ" แสดงให้เห็นว่าเป็นอาภรณ์ของพวกจีนฮ่อ ซึ่งนำเอาผ้าแพรหลายในท้องถิ่น
ล้านนาและถือว่าเป็นอาภรณ์ชั้นสูง ที่หาได้ยากและจัดเป็นอาภรณ์ที่ใช้เป็นเครื่องทรงของเจ้านาย
ชั้นสูงด้วย¹

¹ ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครู เชียงใหม่ นิทรรศการเอกลักษณ์การแต่งกายพื้นเมืองเชียงใหม่

เครื่องประดับและสิ่งที่มีค่าที่ก็นำมาประกอบเป็นกลุ่มคำใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี
ไคเก้ ทองคำและพลอย ก็นำเอาทองคำหรือที่ภาษาถิ่นใช้คำว่า "คำ" ประกอบกับคำอื่น ๆ เป็น
กลุ่มคำสำหรับสตรี กลุ่มคำเหล่านี้หมายถึงทองคำลักษณะต่าง ๆ กันเช่น ทองคำที่ตนจากเบาหลอม
ทองคำที่สีน้ำหนักราก ทองคำแผ่น ไคเก้ แม่คำลนเบา แม่คำหนักคือ แม่คำขาวหา แม่คำบีบไค
ดังรายละเอียดต่อไปนี้

แม่คำลนเบา เจ้าคำลนเบา "นางผู้เปรียบเหมือนทองคำที่ตนจากเบาหลอม" ก็ใช้คำ
นี้แทนชื่อสตรีในเรื่องเจ้าโศกธนาภกับนางปะละวี ถ้าหากคำและเจ้าสุวัตร

เรื่องเจ้าโศกธนาภกับนางปะละวี ใช้แทนชื่อนางปะละวี ตอนที่เจ้าโศกธนาภมาถึงคนเฝ้า
ตอบปัญหาของนางในมาฟังว่า คนเหล่านั้นมีปัญหาน้อยของใครรับความอัปยศอายหน้าที่ไม่สามารถตอบ
ปัญหาของนางไค

"คนโบยจจา ปัญญาหลาย
เมาเสียบคาย ช้าอายหนอหนา
กำฟักจจา แม่คำลนเบา
มาบ่นวอนเมาแตกัก"

คนโง่ทำขามีปัญหาน้อยไคแต่หลงใหล
นางเพียงฝ่ายเดียว ทั้งยังต้องได้รับ
ความอัปยศ คำพูดของนางผู้เปรียบเหมือน
ทองคำที่ตนจากเบาหลอมนั้นชวนให้ลุ่มหลง
ยิ่งนัก

เจ้าโศกธนาภกับนางปะละวี : 26

เรื่องถ้าหากคำ ก็ใช้แทนชื่อนางปิณฑา ตอนที่ถ้าหากคำตอบปัญหาของนาง

"แสนสิ้นนาย แม่คำลนเบา
คือมิสาจาร เมียงมทนเฝ้า
สามี่แบ่งคชอน ออย่าไคมีใจ
พระทัยหลังนอม ลักขณสุมายา"

สายที่สิ้นนั้นนางผู้เปรียบเหมือนทองคำ
ที่ตนจากเบาหลอม ก็คือ มิสาจาร เฝ้า
ภรรยาของผู้ที่มีความงามก็อย่ามีจิตใจ
หลงใหลลุ่มหลงเป็นชู้

ถ้าหากคำ : 58

สำหรับเรื่องเจ้าสุวัตร ไซ่แทนชื่อนางบัวคำ ตอนเจ้าสุวัตรควงถึงนาง

"เจ้าสุวัตร อยู่นี่ไหน
เหตุใจคิดพัน เมียรักเหงเจ้า
ไปอยู่เสียไหน เจ้าคำลนเบา
ห่อพิวงเมาแล้วเขา"

เจ้าสุวัตรมองไม่เห็นผู้ใดเพราะ
ใจผูกพันกับเมียรัก ว่าไปอยู่แห่งใด นาง
ผู้เปรียบเหมือนทองคำที่ลนจากเบาหลอม
ทำให้พิทองตามหา

เจ้าสุวัตร : 99

แม่คำหนักคือ "นางผู้เปรียบเหมือนทองคำที่น้ำหนักมาก" เป็นกลุ่มคำที่ไซ่แทนสตรีใน
เรื่องเตโงยาโมและเจ้าสุวัตร

เรื่องเตโงยาโม ไซ่แทนชื่อนางจันทา ตอนที่เตโงยานางเข้าป่า เทวดาบันดาลให้ไปพบ
ปลาจำนวนมาก

"เตโงยาเมีย แม่คำหนัก^๑
ไปหันปามีจันทัก ปากังปากุก
มีสารพัด ตั้งปาริชาตปากัง"

เตโงยาเมียผู้เปรียบเหมือนทองคำ
ที่น้ำหนักรวมไปพบปลาซึ่งมีจำนวนมาก
มีปลากัง ปลาคุ้ก มีหลายชนิด มีทั้งปลาชีว
ปลากัง

เตโงยาโม : 17 - 18

เรื่องเจ้าสุวัตร ไซ่แทนชื่อนางบัวคำ ตอนพระฤๅษีเลี้ยงดูนางเป็นชิตาบุญธรรม

"เครื่องนุ่งครวใน อันงามเจียงจิด
ผืนแผ่นผาอาภรณ์ เสื้อสาครพรม
ชะลีและหมอน ผ้าหมิ่นหมอน
ห่านไท่แปงหอ ขอดนารี
แม่คำหนัก นุ่งทรงหม่อม"

เครื่องนุ่งหมิ่นมีความงามน่ารัก
เสื้อผาอาภรณ์พรมด้วยเสื้อ ฟันอน หมอน
และผ้าหมิ่น ห่านไท่จิดเตรียมให้นางผู้เปรียบ
เหมือนทองคำที่น้ำหนักรวมในเครื่องนุ่งและ
คลุมร่างกาย

เจ้าสุวัตร : 16

^๑ คือ หมายถึง มาตราวัดน้ำหนักของล้านนา เช่น หมิ่น แสน ล้าน โกฎิ กือ คือ อสงไขย

ทองคำหนักคือ หมายถึง ทองคำพื้หน้าหนักมากเกินกว่าที่จะประมาณได้ ดังนั้นกลุ่มคำ
แม่คำหนักก็จึงมีความหมายในเชิงยกย่องว่าเป็นผู้พิ่มค่ายิ่ง
แม่คำชาวหา "นางผู้เปรียบเหมือนทองคำยี่สิบหา" ใช้แทนชื่อสตรีในเรื่องคารพญาพรหม
และวงศ์สวรรค์

เรื่องคารพญาพรหม ใช้แทนชื่อนางศรีจุม ตอนที่พญาพรหมตัดพ้อความนางว่า ตอนที่นางรัก
ไม่มีผู้ใดบังคับ แต่ในยามเกลียดนางกลับเชื่อคำพูดของคนอื่นแล้วหนีจากไป

"ยามเมื่อน้องรัก ไผ่ยังบ้า
ยามเมื่อจักจึ่ง แม่คำชาวหา¹
ป่อยพังกำเขา หนาบึงตัวชา
ใจคายลาจากไท"

ยามน้องมีความรักไม่มีผู้ใดบังคับ
แต่เมื่อยามเกลียด น้องผู้เปรียบเหมือน
ทองคำยี่สิบหา กลับเชื่อฟังคำพูดของคนอื่น
เกลียดชังพี่แล้วเอาใจออกห่างจากพี่

คารพญาพรหม : 48

เรื่องวงศ์สวรรค์ ใช้แทนชื่อนางระวีทอง ตอนวงศ์สวรรค์เที่ยวพาราสีนาง

"พี่ขอชมรส คอกควงจันผาย
พี่ขอพูนาย แม่คำชาวหา¹
ขอฝากไมตรี นิตกรร่วมหนา
พี่จึงขอมาพูนอง"

พี่ขอชมรสหอมของคอกจันทน์ พี่ขอพูด
กับน้อง ผู้เปรียบเหมือนทองคำยี่สิบหา
พี่มาพุดกับน้อง เพื่อขอฝากไมตรีเป็นนิตกร
พี่หาคู่กัน

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 63

ทองคำชาวหา หรือทองคำยี่สิบหา หมายถึง ทองคำแท้ ทองคำบริสุทธิ์หรือเพชร
ดังนั้นกลุ่มคำ แม่คำชาวหา จึงมีความหมายถึงผู้พิ่มความงาม และในขณะเดียวกันก็ยกย่องว่าเป็นผู้ที่
มีค่ามีความบริสุทธิ์ด้วย

¹ชาวหา เป็นมาตราพื้หน้าหนักของทองคำ

แม่คำป๋ไต "นางดูเปรียบเหมือนแผนทองคำของทางใต้" กวี่ใช้กลุ่มคำนี้แทนชื่อนาง
ปะฉะวี่ในเรื่องเจ้าโศกนาถีนางปะฉะวี่ ตอนที่กล่าวถึงนางปะฉะวี่สร้างอุทยานดอกไม้

"มาลาจารย์ มีหลายลักษณะ
+ จอมนงคราญ บมีเปรียบไค
+ นามะกอน แม่คำป๋ไต
+ วปะฉะวี่หนอไท คิดแบ่งสวน
+ อุทยานดอกไม้ หลายมากอนันนา"

ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมมีหลายประเภท
+ ที่นางงามดูเป็นใหญ่ ไม่มีผู้ใดเทียบไค
+ นางดูเปรียบเหมือนแผนทองคำของทางใต้
+ มีชื่อนางปะฉะวี่ นางไคสร้างสวนดอกไม้
+ ดอกไม้ที่มีมากมายหลายชนิด

เจ้าโศกนาถีนางปะฉะวี่ : 3

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า การนำเอาทองคำมาใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีใช้ใน
ความหมายเปรียบเทียบ ไม่ได้ระบุเอาไว่ว่าเปรียบเทียบความงามของร่างกายส่วนใดกับทองคำ
แต่จากการพรรณนาความงามอย่างละเอียดพบว่า กวีได้เปรียบเทียบความงดงามเปลี่ยนแปลงของ
ผิวพรรณสตรีกับทองคำ ดังนั้นเมื่อนำมาใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี จึงน่าจะมีความหมายโดยนัย
เกี่ยวกับความงาม กล่าวคือ หมายถึงผู้ที่มีความงดงามเปลี่ยนแปลงเช่นทองคำ นอกจากจะให้ความหมายใน
แง่ของความงามแล้ว กลุ่มคำบางกลุ่ม เช่น แม่คำทักท้อ แม่คำชาวหา ยังให้ความหมายในเชิงยกย่อง
สตรีว่าเป็นผู้ที่มีความดี และเป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์ด้วย

สำหรับกลุ่มคำที่เกี่ยวข้องกับพลอย ไคแก แม่พลอยแสนดี และแม่พลอยกอลา

เจ้าพลอยแสนดี แม่พลอยแสนดี "นางดูเปรียบเหมือนพลอยที่มีสีนั้บแสนดี" ปรากฏในเรื่อง
หงส์หิน ตอนที่หงส์หินเกี้ยวพาราสีนาง मुखะวดี และใช้กลุ่มคำนี้แทนชื่อของนาง

"กลัวตนเอง เจ้าพลอยแสนดี
मुखะวดี จักรักษา
+ เพราะเอากาตบ บมีตาหนา
+ เหมือนคนกะปาวพาดัก"

เกรงว่านางดูเปรียบเหมือนพลอยที่มี
สีนั้บแสนดี คือนาง मुखะวดี จะไม่รักษา
+ เพราะอยู่ตามลำพัง ไม่มียศศักดิ์ เปรียบเหมือน
+ คนจรจัดที่เดินทางพลัดหลงมา

หงส์หิน : 38 - 39

แม่พลอยกอลา "นางผู้เปรียบเหมือนพลอยทับทิม" ปรากฏในเรื่องชีวิตหาคำ กวีใช้
แทนชื่อนางกนิรี ตอนที่นางกนิรีสองพี่น้องลักพาชีวิตหาคำไปเป็นสามี

"ส่วนนางนางน้อย แม่พลอยแสนดี
นางกนิรี ผู้เป็นน้องหลา
นางนาลิกา แม่พลอยกอลา
กนิรีน้องสาวน้อยเนื้อ เขาอุ้มสอศกาย
องค์ฉายพิเจ็จ จิวหาเจ้าองค์คำ"

ส่วนนางนางน้อยผู้เปรียบเหมือนพลอย
ที่มีสีนัยแสนดี ไคเก นางกนิรีผู้เป็นน้อง
สอศทอง นางนาลิกา ผู้เปรียบเหมือนพลอย
โกเมนกนิรีน้องสาวน้อยเนื้อ เขาอุ้มสอศกาย
พระองค์ฉายคือชีวิตหาคำ

ชีวิตหาคำ : 53

พลอยและทับทิมนับได้ว่าเป็นเครื่องประดับอีกอย่างหนึ่งที่กวีนำมาสร้างเป็นกลุ่มคำ เพื่อใช้
เป็นคำสรพนามสำหรับสตรี

กลุ่มคำเกี่ยวกับอภรณ์และเครื่องประดับที่มีคำ ที่กวีนำมาใช้เป็นคำสรพนามสำหรับสตรี
ดังที่ได้ยกตัวอย่างมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการตกแต่งร่างกายให้งดงาม ในขณะที่เดียวกันกลุ่มคำเกี่ยวกับ
เครื่องประดับให้ความหมายในด้านความงามที่แสดงความคุณค่าของชีวพรรณ ซึ่งกวีนำมาใช้เป็นส่วน
เสริมความงามของสตรีให้สมบูรณ์แบบ กลุ่มคำเกี่ยวกับการแต่งกายเป็นส่วนเสริมให้เห็นว่าสตรีนั้น
งามยิ่งขึ้น นอกจากนั้นแล้ว กลุ่มคำเกี่ยวกับเครื่องประดับยังบ่งบอกถึงความบริสุทธิ์ของสตรีด้วย

2.3 กลุ่มคำเกี่ยวกับดอกไม้ ดอกไม้ถือเป็นอภรณ์ประดับกายของสตรีอย่างหนึ่ง
ดังนั้นเห็นได้จากการพรรณนาถึงดอกไม้ชนิดต่าง ๆ กวีมักจะกล่าววาสตรีพื้ที่เป็นโสดและหมาย
ขอบเอาคอกไม้เหล่านี้ประดับผมหรือมวยผม ดังคำประพันธ์

"ยี่โถดอกขาว ปลูกชายเป็นถอย
ลัดการาคี เป็นจันทยอยหอย
หวนทวนเครื่องไม้ ทายทานทายเหิน
หอมเมืงปอใจ เกียงเกษแก้วใบยาว
คอกเขียวแกมมา ใบจาวา ๆ
รางสาวขอบเอา เหน็บตามเกะเกลา"

คอกยี่โถสีขาวปลูกเรียงเป็นแถว
คอกลัดดา คอกราตรีที่กำดั่งท่มหอยยอยลงมา
พันกับกิ่งไม้ คอกมหาหงส์ มีกลิ่นหอมเป็นเวลา
นาน คอกดำเจียก การเกด และคอกแก้ว
นั้น ใบมีลักษณะยาว คอกขจรมีใบสีเขียว
แม่หมายและสาวโสดขอบเอาประดับมวยผม

ก้าก้า : 22

"บัวลอยดอกป่าน จูฬาลงกอน
 กุหลาบสีออน ไคยงดอกคาย
 สะปะบปัว จำคาบโค
 เขาเก็บบัวผวยไพรจอง แต่งเกสา
 ภายัพนอง ีหอแห่งหองโรงนาง"

คอกบัวลอย คอกบัวสีแดง และ
 กุหลาบสีชมพู คอกประยงค์ คอกหงอนไก่
 มีดอกไม้มากมายหลายชนิดจนจำแทบไม่ได้
 เขาเก็บเอาธูปธูปคัมภีร์มณฑลที่เกลาด้วย
 ทองและนำมาประดับกายของธิดาหงอน
 ฟ้าประทับอยู่ในหองของนาง

อายรอยชอค : 12

สตรีชาวฉานานิยมเกลาธูป แล้วประดับด้วยดอกไม้ในทองถิ่น เช่น ดอกเอื้อง ชรรณเนียม
 นิยมนี้ทำให้คำ "ดอกเอื้อง" หรือ "เอื้อง" หมายถึงสตรีฉานาคอย

การนำเอาดอกไม้มาใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี ปรากฏในวรรณกรรมฉานานิยมในรูปของ
 กลุ่มคำ ซึ่งประกอบด้วยคำว่า แม่และคำว่าเจ้าเป็นคำหลัก ประกอบกับชื่อของดอกไม้และลักษณะ
 ต่าง ๆ ของดอกไม้ เช่น ทุม แยม บาน การเคลื่อนไหวเมื่อลมพัด เป็นต้น

กลุ่มคำที่ประกอบด้วยคำศัพท์ที่หมายถึงดอกไม้ ไคเก้ แม่ดวงบุปผัง และเจ้าสร้อยดอกไม้
 แม่ดวงบุปผัง "นางผู้เปรียบเหมือนดอกไม้" เป็นกลุ่มคำที่ปรากฏในเรื่องสุวรรณะเมกษะ-
 หมายชนคำ กวีโชแทนางจันตาเก้ ในตอนที่สุวรรณะเมกษะขอตายแทนนาง โดยอ้างว่าตนไม่มี
 บิคาราคาคอยพุ่มพุ่มเลี้ยงดู

"ไม่มีบิดา มารดาอวมพัก
 มีลวนแต่อนคนจิง ขอตายทางนอง
 แม่ดวงบุปผัง ทยเสียยัง
 ไปเกิดจาตหนา"

ไม่มีบิคาราคาคอยพุ่มพุ่ม มีแต่
 คนเกลียดค ดังนั้นจึงขอตายแทนนางผู้
 เปรียบเหมือนดอกไม้ ทยเสียก็กว่าแล้ว
 ไปเกิดชาติหนา

สุวรรณะเมกษะหมายชนคำ : 76

เจ้าสร้อยคอกไม้ "นางผู้เปรียบเหมือนคอกไม้ที่นำมาประคิมฐ์เป็นสร้อย" เป็นกลุ่มคำที่ปรากฏในเรื่องเตโชยาโม และเจ้าสุวัตร

เรื่องเตโชยาโม ก็ใช้กลุ่มคำนี้แทนชื่อนางฟองจันทร์ ในตอนที่ยาโมทรมบัญชาของนาง

"ส่วนตัวยาโม จึงไขทอถนอ
มีสามสิบตัว และนายของหนอย
ป่าทอถนอเสียงไว่ ตัวของฟองจันทร์
เจ้าสร้อยคอกไม้ ก็อยู่ใต้คอก ๆ"

เตโชยาโม : 37

ส่วนยาโมจึงทอคำถามของนาง
ว่ามีสามสิบสองตัวนั้นเอง ปลาที่ใดเลี้ยง
เอาไว้ ตัวของฟองจันทร์ ผู้เปรียบเหมือน
สร้อยที่ทำคอกคอกไม้ก็อยู่ใต้คอกอยู่แล้ว

เรื่องเจ้าสุวัตร ก็ใช้กลุ่มคำ "แม่สร้อยคอกไม้" แทนชื่อนางบัวคำ ดังตอนที่กล่าวถึง
เจ้าสุวัตรออกตามหานางบัวคำและมากัณฐกะ

"แล้วเจ้าสุวัตร ก็เข้าป่าดงเขียว
หาตนเองเดี่ยว เขาะเมียสอดค้น
กันมากัณฐกะ อันยักษ์กำหนัด
ลัดคงไพรป่าไม้ เขาะหาเมียแฝง
เจ้าสร้อยคอกไม้ หามโคมยอ"

เจ้าสุวัตร : 43 - 44

เจ้าสุวัตร เข้าไปในป่าตามลำพัง
เพื่อตามหาเมียและมากัณฐกะซึ่งถูกยักษ์
จับไป ผ่านเขาไปในป่าตามหาเมียรัก
ผู้เปรียบเหมือนสร้อยที่ทำคอกคอกไม้
แม่ไม่พบก็จะติดตามหานางต่อไปไม่หยุดยั้ง

สำหรับกลุ่มคำที่ประกอบด้วยคอกไม้ชนิดต่าง ๆ นั้นผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงตามลำดับดังนี้
กลุ่มคำเกี่ยวกับคอกบัว ก็นำเอาลักษณะของคอกบัว อันได้แก่ ทุม แรกแย้ม ลักษณะของ
กลีบบัว ตลอดจนการโชนเขนไปมาของคอกบัว มาประกอบเป็นกลุ่มคำสำหรับใช้แทนคำสรรพนามสตรี
กลุ่มคำที่หมายถึงคอกบัวทุม หรือคอกบัวแรกแย้ม ได้แก่ กลุ่มคำ แม่บัวจ้อ เจ้าบัวที่หลวง
แม่บัวลอย และแม่บัวบาน

แม่บัวจ้อ "นางผู้เปรียบเหมือนคอกบัวแรกแย้ม" เป็นกลุ่มคำที่ใช้แทนชื่อนางศรีจิม
จากเรื่องคราวพญาพรหม ตอนพญาพรหมกรวญว่า การที่นางหนีจากไปเช่นนี้ ลาจะเป็นเพราะญาติ
ของนางพาตัวไปและไม่ให้นางกลับมา

"รื้อฝูงพี่น้อง หากแข็งทำกัน
จงกระทำ หือนองจากชา
บ่งปอยตัว แมบัวจ้อ
ไปหากาคาพี่เจอ"

หรือว่าญาติพี่น้องใครสร้างกรรม
เอาไวโดยพานองไปจากพี่ไม่ปล่อยให้
นางผู้เปรียบเหมือนคอกบัวแรกแย้มกลับคืน
มาหาพี่

คำขวัญพราหมณ์ : 37

เจ้าบัวจ้อถาม "นางผู้เปรียบเหมือนคอกบัวชุมจำนวนมาก" กวีใช้กลุ่มคำนี้แทนชื่อนาง
ปมปาในเรื่องอายุรอยช็อค ตอนทนางเห็นอายุรอยช็อคหนึ่งอยู่ประตู่โรงทาน

"นางร้ณะ เจ้าบัวจ้อถาม
เหลียวหันกุมาร ทุกกะตะหนอย
พี่น้องทรา หนาตาอณอย
แสนบัวลอยคำจา"

นางแถมผู้เปรียบเหมือนคอกบัวชุม
จำนวนมากเหลียวไปพบกุมารนอย
ซึ่งเป็นคนยากจนนั่งอยู่ที่ประตูไม้หน้า
อณเภาว

อายุรอยช็อค : 54

แม่บัวลอย "นางผู้เปรียบเหมือนคอกบัวชุมที่ลอยพ่นน้ำ" เป็นกลุ่มคำที่กวีใช้แทนชื่อ
นางระวีทอง ในเรื่องวงศ์สุวรรณ ตอนปิ่นธมมรสงสัยว่าเป็นเพราะเหตุไครางของนางจึงรอนราว
กับไฟทำให้ไม่สามารถแตะต้องตัวนางได้

"ส่วนปิ่นธมมร มีความสงสัย
เป็นเหตุสันโค รอนมโชนอย
ปิ่นธมมรเสียใจ เปียไทนจ้อย
แม่บัวลอยรอนัก"

ส่วนธมมรปิ่นธมมรมีความสงสัยว่า
เพราะเหตุใดจึงรอนยิ่งนัก ธมมรเขาเสียใจ
จับตรงไทนก็ไม่ได้ ทั้งนี้เพราะรางของนาง
ผู้เปรียบเหมือนคอกบัวชุมที่ไหลพ่นน้ำ
รอนเหลือเกิน

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 81

กลุ่มคำที่กล่าวถึงกสิณบัวในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ ฝน แดงเข้ม จำนวนมาก และงอแง
ได้แก่ เจ้าบัวกบทย่น แมบัวกบจ๋า แมบัวกบชอง และแมบัวกบส้ม

เจ้าบัวกบทย่น "นางผู้เปรียบเหมือนกสิณบัวที่เย็น" ไขแทนข้อสตรีในเรื่องหงส์หิน
และชีวหาลินคำ เรื่องหงส์หินนั้น ปรากฏในตอนที่ว่าพระธรรมาวาทหงส์หินหลงใหลในความงามของนาง
สะทิดจินตนาจนลืมนางมุกชวดี ซึ่งผู้เขียนใช้กลุ่มคำ "เจ้าบัวกบทย่น" แทน

"เจ้ากุมารน้อย ละห้อยใจหลง
ปลื้มอนงค์ เมียรักถึงตน
มุกชวดี เจ้าบัวกบทย่น
จุละกันชาลูกใจ"

เจ้ากุมารน้อยเกิดความหลงใหล
จนลืมนางผู้เป็นเมียรักคนแรกคือนาง
มุกชวดี ผู้เปรียบเหมือนกสิณบัวเย็น และ
นางจุละกันชาซึ่งเป็นธิดาเจ้าเมือง

หงส์หิน : 56

เรื่องชีวหาลินคำ กวีใช้กลุ่มคำ "แมบัวกบทย่น" แทนชื่อนางจันทะไกรสรในตอน
ชีวหาลินคำหลงใหลความงามของนางกับสมุทรจนกระทั่งลืมนาง

"ชีวหา^๑นอ^๒เนื่อ ระเอื่อ^๓ใจ^๔แขนง
กักรอดนาง^๕แฝง เมียรัก^๖ถึง^๗ตน
จันทะ^๘ไกรสร แมบัวกบทย่น
ปลื้ม^๙ละ^{๑๐}อง^{๑๑}คนอง^{๑๒}จัน"

ชีวหาลินคำผู้เป็นเชื้อสายกษัตริย์ระลึกถึง
นางผู้เป็นเมียรักคนแรกคือนางจันทะไกรสร
ผู้ซึ่งเปรียบเหมือนกสิณบัวเย็นลืมไปถึงนาง

ชีวหาลินคำ : 95

แมบัวกบจ๋า "นางผู้เปรียบเหมือนกสิณบัวแดงเข้ม" ปรากฏในเรื่องเจ้าโศกนาถกับ
นางปะทะวีและชีวหาลินคำ

เรื่องเจ้าโศกนาถกับนางปะทะวี กวีใช้กลุ่มคำ "แมบัวกบจ๋า" แทนชื่อนางปะทะวี
ตอนที่นางบอกเจ้าโศกนาถว่าบิดาของนางอยากพบ

"ส่วนปะละวี แม่บัวกบจำ
ก็จำยอมเจ้าจึงปัน เพราะพยานอง
ว่าอยากไคหัน นองอำพราง
จุไคลายเหลน"

ส่วนนางปะละวีผู้เปรียบเหมือน
กล้วยบัวแดงเข้ม ก็ทูลพระองค์มีรูปทรง
สมส่วนวาเพราะบิคาของนองอยากพบ
นองไม่ไคโกหกหลอกลวงที่

เจ้าโศทนากับนางปะละวี : 21

เรื่องชีวหาสินคำ ก็ใช้กลุ่มคำเดียวกันนี้ แทนชื่อนางทิพโกสร ตอนที่กล่าวถึงนางว่า
หลังจากที่พระฤๅษีสอนนางแล้วนางก็กลับไปศาลา

"ส่วนนางนางน้อย บมีเกินเหลือ
นางบิกลอกเมื่อ มีใจไคของ
นางก็ไปเิง ที่ในหอทอง
ศาลานางที่ม ทิพพะมาดา
แม่บัวกบจำ รักแควมเส้าลิมองค

ส่วนนางงามนั้นไม่คิดชิงชังขึ้น นาง
กลับไปในใจของนางคิดผูกพัน นางไปเิง
หอนบนศาลาที่พัก นางพิพมาดาผู้เปรียบเหมือน
บัวกล้วยแดงเข้ม เมื่อเกิดความรักแล้วก็ไม่
เสราหมองจนลืมตัว

ชีวหาสินคำ : 36

แม่บัวกบของ "นางผู้เปรียบเหมือนดอกบัวที่มีกลีบจำนวนมาก" เป็นกลุ่มคำที่ใช้แทนชื่อ
นางเทพธิดาในเรื่องเจ้าสุวัตร ตอนที่เจ้าสุวัตรขอพบนาง

"นุ่ปลายฟ้า ไคมาทองเพิง
มีกำรำเบิง ไคหัดคอกแก
พอแม่จาย สึงมาแจจแจง
ห้อมมาแควนเวียงนางนอง หลอนยังหัน
แม่บัวกบของ หือสึงถอยกำมา

สำหรับฟ้าไคมาถึงพื้นแล้ว มีความ
ประสงคอยากหัดคอกแก พอแม่ของฟ้า
ไคสึงแจจแจงว่า ไคมาที่เมืองของนาง
อาจจะไคพบนางผู้เปรียบเหมือนดอกบัว
ที่มีกลีบจำนวนมาก

เจ้าสุวัตร : 110

เจ้าบัวกบสมุทร "นางผู้เปรียบเหมือนกล้วยไม้พองม" ปรากฏในเรื่องชีวิตลินคำ
โดยทิวไรกลุ่มคำนี้แทนชื่อนางทิพโกธร ตอนชีวิตลินคำตามหานาง

"ผอูรอน้อง ก็เลิกลายสอย
เพาหันเตรอย นกหนูเขี่ยหยง
ออกพุทโธ เจ้าบัวกบสมุทร
เขาะหาน้ำนมเพื่อนน้ำ"

กูรอรอน้องก็กลัหายไป
เห็นเตรอยพินกและหนูเขี่ยเอาไว
จนยัง อนิจจานางผู้เปรียบเหมือนกล้วย
พองม ไคเตตามหานางผู้เปรียบเหมือน
คอกบัว

ชีวิตลินคำ : 64

กลุ่มคำเกี่ยวกับคอกเอื้อง กลุ่มคำที่กล่าวถึงลักษณะของคอกเอื้อง ได้แก่ แม่เอื้องจืหลาม
แม่เอื้องกามจำ และแม่เอื้องกามจวาย
แม่เอื้องจืหลาม "นางผู้เปรียบเหมือนคอกเอื้องที่มีดอกเรียงรายเป็นสายยาว"
ปรากฏในเรื่องเจ้าโศกธนะกับนางปะถะวี ทิวไรกลุ่มคำนี้แทนชื่อนางปะถะวี ดังจะเห็นได้จาก
ตอนที่เจ้าเมืองแสดงความในใจว่าต้องการนางเป็นคู่ครอง

"ว่าปะถะวี แมรารางกอม
พืชอยู่หองกับนาง จักไคกานอง
แม่เอื้องจืหลาม ตามคังความ
พินกแตมาน พิจักกอยกิน
ยินดีเสพสร้าง กับตัวนิงงามเลิศล้ำ"

ว่านางปะถะวีนางผู้มีรูปร่างสันหัด
พืชอยู่หองกับนางจะไคหรือไม นางผู้
เปรียบเหมือนคอกเอื้องที่มีดอกเรียงราย
เป็นสายยาว พืชความคิดเชนนตงแต
อยู่ทบาน พืชอครองคู่กับนางผู้มีความงาม
เป็นเลิศ

เจ้าโศกธนะกับนางปะถะวี : 6

แม่เอื้องกามจำ "นางผู้เปรียบเหมือนกล้วยคอกเอื้องที่แดงเข้ม" ทิวไรกลุ่มคำนี้ในเรื่อง
ชีวิตลินคำ โดยใช้แทนชื่อนางทิพโกธร ตอนที่นางโต้ตอบกับชีวิตลินคำว่าเกรงว่าชีวิตลินคำ
จะไม่รักนางจริงดังที่พูด

"ท้าวโกสรวร แม่เอื้องกานจ่า
 นองจาทอมเจ้าองค์คำ ว่าเจ้าพี่ไท
 กัดไวยางหลัง นองไคยีนกำ
 กลัวจึงหนี เพราะว่าคนจาย
 หนีหนีกันหนี เมื่อรักแบ่งแตงรับ"

ชีวาลิ้นคำ : 40

นางทิพโกสรวร ผู้เปรียบเหมือนกลีบ
 ดอกเอื้องที่แดงเข้ม ทูลทอมพระองค์
 ผู้สูงศักดิ์ว่าเสด็จพี่กัดไวยางนองไคยีนคำพูด
 กลัวว่าจะไม่จริง เพราะว่าผู้ชายพูดแล้ว
 มักจะลืมคำพูดของตนเอง เมื่อแต่งงานแล้ว

แม่เอื้องกานจาย "นางผู้เปรียบเหมือนกลีบดอกเอื้องที่มีลักษณะเจี๊ยง" ปรากฏในเรื่อง
 อุทธะลา กวีใจแพ้นางอุทธะลา ตอนนางอวยพรในบุตร

"สวนสองสระหล้า บุตรีทนต์เพา
 หอมที่ผายจา รอยขาวปี
 จงมีเคอะจา ห่อหยาโรคาเคราะห์ราย
 นางอุทธะลา แม่เอื้องกานจาย
 หนีไขก่อบุตร"

ส่วนบุตรทั้งสองให้ม้ายืนนาน
 ถึงรอยยี่สิบปีเกิด ขอให้หายจากโรค
 และเคราะห์ราย นางอุทธะลาผู้เปรียบ
 เหมือนกลีบดอกเอื้องที่มีลักษณะเจี๊ยงอวยพร
 ในบุตร

อุทธะลา : 43

กล่อมคำที่กล่าวถึงดอกไม้อื่น ๆ ไค้แก่ แม่จิกอกคาย เจ้าสิดิเทียม
 แม่จิกอกคาย "นางผู้เปรียบเหมือนดอกหงอนไก่" ปรากฏในเรื่องสุวรรณะเมษะ-
 หมายนคำ กวีใจแพ้นางกันชะมาลา ตอนที่กล่าวถึงสุวรรณะเมษะและนางกันชะมาลาพบกับ

"กัโหวป่าทะ ขมาโหลสา
 ลาพระบิคา แลวปากันพาย
 กันชะมาลา แม่จิกอกคาย
 บเกยปะจายคุบ เจาสุวรรณา
 กัโหวบ สองปะจวบอันหัวตี"

ก็กราบพระบาททูลขอขมาลาพระบิคา
 แลวพากันออกไป นางกันชะมาลาผู้เปรียบ
 เหมือนดอกหงอนไก่ไม่เคยมหาสมาคม
 กับผู้ชายมาก่อน เจาสุวรรณก็เฒ่าเฒ่ากัน
 หวังสองโคกพบกันเป็นครั้งแรก

สุวรรณะเมษะหมายนคำ : 64

เจ้าสติกเซียม "นางผู้เปรียบเหมือนดอกจรีที่หายาก" ปรากฏการใช้กลุ่มนี้นี้
ในเรื่องคำพญาพรม โดยให้แทนชื่อนางศรีจรม ดังจะเห็นได้จากตอนที่พญาพรมกล่าวถึง ความรัก
ของตนที่มีต่อนางว่าตนรักนางยิ่งกว่าเงินทอง แต่แล้วก็มีเหตุทำให้ทองจากกัน

"เติมซาฟให้ ไคเงินปอแสน
กับหัวคำแดง มแปงเทาเจ้า
กับไคเนื้อเผง เปาแปงตัวเจ้า
มัดแถมดินนงนั้แล้ว เจ้าสติกเซียม
เกยเทียมรางแคว ไนกำสะแหวเคินคอย"

ถึงแม้ว่าพี่จะไคเงินจำนวนนับแสน
และไคทองคำ ก็ไม่มีค่าเท่ากับเจ้า
แม้ไคเนื้อมีขีดเคี้ยวกับเจ้าจะทองนอบนบ
พื้นดินก็ยอม นางผู้เปรียบเหมือนดอกจรี
ที่หายาก เคยไคเนื้อมีขีดกับนางเคียวนี้
ผู้ไคจับเหวี่ยงไปให้เคินนคอย

คำพญาพรม : 40

ดังที่โลกกล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า สตรีนิยมนำดอกไม้มาประดับร่างกายให้งดงาม ความนิยมนี้
ปรากฏชัดในตอนที่มีพรรณนาความงามของสตรีและในตอนที่มีพรรณนาถึงดอกไม้ชนิดต่าง ๆ ดังนั้น
เมื่อให้นำเอาดอกไม้มาใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีตามที่ไดยกตัวอย่างมาโดยลำดับแล้วนั้น ย่อม
สะท้อนให้เห็นความนิยมนี้ชัดเจนยิ่งขึ้น และนอกจากนี้แล้วการนำเอาดอกไม้มาใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับ
สตรียังให้ความหมายในแง่ของ ความงามในค่านิยมแบบสมัยด้วย ทั้งนี้พิจารณาจากธรรมชาติของดอกไม้
ที่มีความงามและกลิ่นหอม ซึ่งก็มักจะเอาธรรมชาติที่นำมาเปรียบเทียบกับสตรีเสมอ ความงามในค่านิยม
สมัยปรากฏชัดในกลุ่มคำที่กล่าวถึงดอกบัว เพราะก็ส่วนมากจะเปรียบเทียบกับทรงอกของสตรีกับ
ดอกบัวตูม ส่วนความงามในค่านิยมสมัยนั้น กลุ่มคำประเภทนี้ไม่ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจน

อนึ่ง การนำเอาลักษณะต่าง ๆ ของดอกไม้โดยเฉพาะดอกตูม หรือแรกแย้ม เช่น กลุ่มคำ
แม่จิวลอย แม่เองหิหลาม แม่จิกอกคาย เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวัยของสตรีนั้น ๆ คาดว่าเป็นผู้
ที่อยู่ในวัยแรกเริ่ม กล่าวคือ มีอายุประมาณ 15 - 16 ปี ซึ่งชาวล้านนาเรียกว่า "สาวจี" ดังนั้น
จึงกล่าวได้ว่า กลุ่มคำเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงวัยของสตรี ในวรรณกรรมล้านนาสอดคล้องกับอายุของสตรี
ตามที่ปรากฏในการพรรณนาความงามด้วย

2.4 กลุมคำที่เกี่ยวกับพระจันทร์และดาว พระจันทร์และดาวเป็นธรรมชาติที่ให้ความรู้สึกเกี่ยวกับความงาม ความอ่อนโยนและความแนบวล การพรรณาคความงามของสตรีในวรรณกรรมล้านนา ก็มักจะเปรียบเทียบความผุดผ่องของผิวพรรณกับแสงพระจันทร์ และเปรียบเทียบความโค้งของศอกกับวงพระจันทร์ ส่วนความนั้นไม่ปรากฏว่า กวีชาวล้านนามาเปรียบเทียบความงามของสตรีแต่อย่างใด แต่ในการใช้กลุมคำทำหน้าที่เป็นคำสรพนามสำหรับสตรี ปรากฏว่าก็นำเอาการเคลื่อนไหวและแสงสว่างของพระจันทร์กับการมาใช้เป็นกลุมคำทำหน้าที่เป็นคำสรพนามสำหรับสตรีในลักษณะของการเปรียบเทียบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

กลุมคำเกี่ยวกับพระจันทร์ กวีนำเอาแสงสว่าง และการเคลื่อนไหวของพระจันทร์ผ่านกลุ่มเมฆมาใช้เป็นคำสรพนามสำหรับสตรี โคเก เจาแสงเคื่อนบาน แม่เคื่อนไหลคั่น แม่เคื่อนไหลผ่า แม่จันคั่นผ่า ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เจ้าแสงเคื่อนบาน "นางผู้เปรียบเหมือนแสงจันทร์ที่สาดส่องไปทั่ว" กวีใช้กลุมคำนี้แทนชื่อนางศรีจุมในเรื่องกาพย์พาพรหมทนต์พาพรหมทนต์ว่า การที่นางศรีจุมหนีจากไปทำให้ตนต้องได้รับความทุกข์ทรมานจนแทบจะทนไม่ได้

ข้าแกล้งวานอง เพื่อนทองสงสาร
เจ้าแสงเคื่อนบาน ค้ำหรือเบียดเค
นองโคเคิงสุข ละทุกข์ไวให้
ฉะปาไปบแป"

ไม่แกล้งกล่าวหานองผู้เป็นเพื่อนใน
สังสารวัฏ นางผู้เปรียบเหมือนแสงจันทร์
ที่สาดส่องไปทั่วทำไมถึงทำเช่นนี้โค นอง
มีความสุขทั้งความทุกข์ไว้ให้เพื่อนแทบจะ
ทนไม่ได้

กาพย์พาพรหม : 11

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า กวีนำเอาแสงสว่างของพระจันทร์มาใช้แทนชื่อของสตรีเข้าลักษณะของการเปรียบเทียบ แต่ก็ไม่ได้ระบุไว้ว่าเป็นความงามส่วนใดหรือลักษณะไหนที่เปรียบเหมือน "แสงเคื่อนบาน" แต่ถาพิจารณาถึงการพรรณนาเปรียบเทียบความงามแล้วจะพบว่า ก็มักจะเปรียบเทียบผิวของสตรีที่ผุดผ่องและเกลี้ยงเกลา กับแสงของพระจันทร์เสมอ ดังนั้นเมื่อกวีนำเอาแสงสว่างของพระจันทร์มาเป็นคำแทนชื่อสตรี จึงน่าจะหมายถึง นางผู้มีผิวพรรณผุดผ่อง เกลี้ยงเกลาด้วยเช่นกัน

แม่เคื่อนไหลดัน, แม่เคื่อนไหลด้า และแม่จันคั้นฝ้า "นางอยู่เปรียบเหมือนพระจันทร์
เคลื่อนผ่านกลุ่มเมฆ" กลุ่มคำนี้ปรากฏในเรื่องหงส์หิน สุวรรณะเมฆะมหาชนคำ และชีวหาลิ้นคำ
ดังนี้

เรื่องหงส์หิน ก็ใช้กลุ่มคำ แม่เคื่อนไหลดัน แทนชื่อนางสะหลี่จันทา ตอนที่หงส์มาพบนาง
ขณะนางเปิดหน้าต่าง

"แล้วก็จัก เจอกันที่หงส์ผา
เสด็จลงมา ที่ในแห่งนี้
สะหลี่จันทา แม่เคื่อนไหลดัน
เผยพระเกลดนอตา"

แล้วก็จัก เจอกันที่หงส์หินเสด็จลง
มา ณ ที่นั้น นางศรีจันทานางอยู่เปรียบเหมือน
พระจันทร์ เคลื่อนผ่านกลุ่มเมฆก็เปิดหน้าต่าง
ดูหา

หงส์หิน : 51

เรื่องชีวหาลิ้นคำ ปรากฏกลุ่มคำ แม่จันคั้นฝ้า ตอนที่ชีวหาลิ้นคำบอกนางทิพโกสรนอนหลับ
ส่วนตนจะคอยป้องกันไม่ให้เกิดเหตุร้ายขึ้น

"จงหลับก่อนเถอะ เทพพะโกสร
นางจงหลับนอน เหนือตักแห่งข้า
พี่จักป้องกัน แม่จันคั้นฝ้า
กลัวมีภัยหาเหตุร้าย"

จงหลับก่อนเปิดนางทิพโกสร นางจง
หลับนอนบนตัก พี่จะป้องกันภัยอันตราย
แก่อนางอยู่เปรียบเหมือนพระจันทร์ เคลื่อนผ่าน
กลุ่มเมฆ ที่เกรงว่าจะมีภัยอันตราย

ชีวหาลิ้นคำ : 51

กลุ่มคำ แม่เคื่อนไหลดัน แม่เคื่อนไหลด้า และแม่จันคั้นฝ้า เป็นกลุ่มคำที่นำเอาการเคลื่อนที่
ของพระจันทร์ที่เคลื่อนผ่านกลุ่มเมฆ มาใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี นอกจากจะแฝงความหมาย
ในแง่ของความงามและความอุดมของของผิวพรรณแล้ว น่าจะแสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวที่นุ่มนวล
ของสตรีด้วย ทั้งที่พิจารณาจากการเคลื่อนที่ของพระจันทร์ที่เคลื่อนผ่านกลุ่มเมฆอย่างช้า ๆ และ
นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าสตรีนั้นเป็นผู้ที่ชีวิตชีวา เคลื่อนไหวอยู่เสมอ และไม่มีสิ่งใดมาขัดขวาง
ความงามของนางใด

กลุ่มคำที่ใช้เป็นคำสรพนามสำหรับสตรีที่มีความหมายเกี่ยวกับดาว มีลักษณะคล้ายกับ
กลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับพระจันทร์ กล่าวคือ ถิ่นน้ำเอาแสงดาวและการเคลื่อนไหวของการ
ผ่านกลุ่มเมฆมาประกอบกันเป็นกลุ่มคำเดียวใช้เป็นคำสรพนามสำหรับสตรี ได้แก่ แมดาวไหลคั่น
และแมดาวปอมผา ดังรายละเอียด

แมดาวไหลผา "นางผู้เปรียบเหมือนดาวเคลื่อนที่ผ่านกลุ่มเมฆ" ในเรื่องเจ้าโศกนา
กับนางปะละวี กวีใช้แทนชื่อนางปะละวี ตอนที่นางบอกเจ้าโศกนาว่าเลือกคู่ครองโดยการตอบปัญหา
เช่นนี้คำของนางเป็นญะนะวีการ

"ว่าให้อู่นอย กล่าวดอยปัญหา
ตามพระปิกา สอนชาวอัน
นางปะละวี แมดาวไหลคั่น
ก็ไชวาทนอกรวม"

ว่าให้อู่นอย กล่าวปัญหาเหมือนพิคา
ไคสอนนางปะละวีผู้เปรียบเหมือนดาว
เคลื่อนที่ผ่านกลุ่มเมฆก็พูดออกมาหมดสิ้น

เจ้าโศกนา กับนางปะละวี : 18

แมดาวปอมผา "นางผู้เปรียบเหมือนดาวลุล่วงกลางกลุ่มเมฆ" ปรากฏในเรื่อง
ดาวพญาพรหม กลุ่มคำนี้ใช้แทนนางศรีจุม ดังจะเห็นได้จากตอนที่พญาพรหมพรรณนาว่าตนโศกเศร้า
เนื่องจากคิดถึงนางจนไม่สามารถคืนมาได้

"กิ่นลั่นน้ำ ช่างหล้าหลอ
เจ็บในคอ ป่านจักแตกอา
ยอนเมารักนาย แมดาวปอมผา
บแบ่งวาทาขมขอม"

กิ่นน้ำก็กิ่นลง ไปไม่ถูกทางจนเจ็บ
เหมือนกับคอจะแตกราว ก็เพราะมีเมา
รักนงผู้เปรียบเหมือนดาวอยู่ตามกลาง
กลุ่มเมฆ พี่ไม่โคโศกทนแต่อย่างใด

ดาวพญาพรหม : 42

จากกลุ่มคำดังกล่าว จะเห็นได้ว่ากวีไม่ใคร่ระบุไว้ว่าสตรีมีลักษณะอย่างไร แต่พิจารณา
ถึงคุณสมบัติของการที่เปล่งแสงระยิบระยับเสมอ ไมว่าจะเป็นเวลาที่ท้องฟ้าแจ่มใสหรือมีเมฆหมอก

ลักษณะนี้ น่าจะชี้ให้เห็นว่าสตรีนั้นเป็นผู้ที่มีความงามเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั้งหลายไม่ว่าสตรีจะอยู่ที่ใดก็ตาม

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า กลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับพระจันทร์ เน้นให้เห็นความงามของสตรี โดยเฉพาะความงามของผิวและกลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับดาว เน้นให้เห็นว่า สตรีมีความงามแต่ไม่อาจทราบรายละเอียดเกี่ยวกับความงามนั้น ๆ

2.5 กลุ่มคำที่เกี่ยวข้องสิ่งเห็นธรรมชาติ สิ่งเห็นธรรมชาติในที่นี้ หมายถึง เหวศาคือพระอินทร์ ก็มักจะนำเอาพระอินทร์มาเกี่ยวข้องกับความงามของสตรีเสมอ เช่น ในบทพรรณนาเปรียบเทียบก็มักจะเปรียบเทียบว่า สตรีนั้นงามเหมือนพระอินทร์เบรมิต ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในกลุ่มคำที่ใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีด้วย โดยที่กลุ่มคำดังกล่าวจะมีความหมาย 2 ลักษณะ คือ หมายถึงผู้ที่พระอินทร์เบรมิต ได้แก่ กลุ่มคำ แมอินทลงเหลา และแมอินทตะเหลง ส่วนอีกลักษณะหนึ่งคือ เป็นผู้ที่มีความงามเหมือนพระอินทร์ยังหลงใหลจนถึงกับหลงทาง คือ แมอินทลงทน ดังรายละเอียด

แมอินทลงเหลา "นางผู้เปรียบเหมือนพระอินทร์ลงนามบรรจงสร้างหรือเกลดาโงม"
ปรากฏในเรื่อง เจ้าสุวัตร และดาวพญาพรหม

เรื่อง เจ้าสุวัตร ก็ใช้กลุ่มคำ แมอินทลงเหลา แทนนางสุกกะรัก ดังตอนที่กล่าว
วานางเชือาเจ้าสุวัตรรักนางจริง ทั้งนี้เพราะเจ้าสุวัตรถอคแหวนในมือมอบให้

"สุกกะรัก แมอินทลงเหลา
ว้ายอคจายเลา พอกำหนักค้อ
แหวนยังมีอ กียังถอคหือ
ยอนปงใจวางแคกัก"

นางสุกกะรักผู้เปรียบเหมือนพระอินทร์
ลงนามบรรจงสร้างหรือเกลดาโงม กับอก
ว่าพระองค์มีความงามเปรียบเหมือนทองคำ
อันมีค่ายิ่ง แมแหวนที่สวมอยู่ในมือก็ยังถอค
ให้เพราะเชือใจอย่างแท้จริง

เจ้าสุวัตร : 54

เรื่องคราวพญาพรหม ก็ใช้กลุ่มคำเดียวกันนี้แทนชื่อนางศรีจุม ในตอนที่พญาพรหมกล่าวว่า
จะติดตามหานางทุกหนทุกแห่ง แต่นางหนีไปเมืองแพะ พญาพรหมไม่อาจติดตามนางไปได้

"เตมณายมีฉัว เตียมเบงแฝงเฝ้า
จักตามทวยเอาลุมาง จาลวงสุก
อยู่ทวงงาซาง จักลือทองจีเอา
อันนั้นอง แมื่อนลงเหลา
เขาปามา สูเมืองแพะแกว
เมืองโกไโส เป็นภัยยากแหว
หนทางเตียวกกง"

ถึงแมวนองจะมีสามสี่ที่รักคอยเฝ้าดู
อยู่ก็ตาม พี่ก็จะตามไปแย่งเอามาให้ได้
ถึงแมวนองจะไปอยู่ในโพรงงาซาง
พี่ก็จะใช้สิ่งตอกออกมา แต่นองอยู่เปรียบ
เหมือนพระอินทร์ลงนามบรรจงสร้างหรือ
เกล้าให้งานนี้ ถูกเขาพามาสู่เมืองแพะ
เมืองโกไโสภัยภัยพิบัตินทางกคเค็ย

คราวพญาพรหม : 44

แมื่อนทรตะเหลง "นางอยู่เปรียบเหมือนพระอินทร์เนรมิต" ปรากฏในเรื่องชีวหาลิ้นคำ
ตอนที่ชีวหาลิ้นคำเคื่อนนางพิทไถสรไม่ให้ประมาทให้คอยระวังในขณะที่ตนเองนอนหลับ ในตอนนี้
ชีวหาลิ้นคำเรียกนางว่า แมื่อนทรตะเหลง

"อย่าประมาทะ แมื่อนทรตะเหลง
พี่จักนอนแทน เห็นอตกแห่งเจ้า
จุ่งเฝ้าพี่แทน เบนบัวหาเพา
นางก็รับเอานั่งไป"

อย่าประมาทไปเลยนางอยู่เปรียบเหมือน
พระอินทร์เนรมิต พี่จะนอนเห็นอตกของ
เจ้าแทน ขอให้เฝ้าดูแลพิทว นางอยู่เปรียบ
เหมือนดอกบัวหาคอ นางก็รับคำแล้วปฏิบัติตาม

ชีวหาลิ้นคำ : 51

กลุ่มคำ แมื่อนทรลงเหลาและแมื่อนทรตะเหลง เป็นกลุ่มคำที่ให้ความหมายว่าสตรีนี้มีความงามยิ่ง
ความงามทั้งกลานนี้เข้าใจน่าจะเป็นความงามของรูปร่าง ทั้งนี้พิจารณาจากการพรรณนาความงาม
ในลักษณะเปรียบเทียบ ก็จะเปรียบเทียบความงามของรูปร่างสตรีเหมือนพระอินทร์เนรมิตหรือ
พระอินทร์บรรจงสร้าง ดังนั้นเมื่อนำเอามาใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีจึงหมายถึงสตรีมีรูปร่าง
งดงามราวกับพระอินทร์เนรมิต

สำหรับกลุ่มคำแม่อินทหลง "นางที่พระอินทร์หลงใหลความงามจนหลงทาง" ปรากฏในเรื่องชีวาลีนคำเช่นเดียวกัน โดยที่กวีใช้แทนชื่อนางทิพไกรสร ตอนที่นางกนิษฐอร้องชีวาลีนคำ กลับมาพบนางหลังจากที่พบนางทิพไกรสรแล้ว

"กันประจวบมอง แม่อินทหลง

กันที่ประคน ปบนางนอหนา

ขอพิกลับมา เอาตัวเขาเจ้า

สองหญิงนางพี่น้อง ขอพี่เขาเป็น

เมียแบ่งรวมซอน อยาละขวางขาสองนา"

เมื่อพบนางทิพไกรสรผู้พระอินทร์

หลงใหลความงามจนหลงทาง เมื่อพี่พบ

นางแล้วขอให้พิกลับมารับขาทั้งสองควย

ขอพี่จงรับเอาเป็นภรรยาอย่าได้ทอดทิ้ง

ขาทั้งสองเลย

ชีวาลีนคำ : 62

จากตัวอย่างจะเห็นว่า กลุ่มคำประเภทนี้ ไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงคตินิยมเกี่ยวกับความงามของสตรีโดยตรง ทั้งนี้เพราะไม่ได้ในรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะสตรีงาม แต่ให้ความหมายในเชิงเปรียบเทียบในค่านามงาม เพื่อชี้ให้เห็นว่าสตรีนั้น ๆ มีความงามเป็นเลิศ ดังนั้นการใช้กลุ่มคำประเภทนี้ย่อมเสริมภาพสตรีงามให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ก็จะใช้กลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับความงามเป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี ซึ่งเป็นตัวละครในวรรณกรรมแล้ว ก็ยังได้ใช้กลุ่มคำดังกล่าวกับผู้อานหรือผู้ฟังที่เป็นสตรีด้วย ถึงแม้ว่ากลุ่มคำที่ทำหน้าที่เป็นคำสรรพนามสำหรับผู้อานจะปรากฏน้อยกว่าที่ใช้สำหรับตัวละครในวรรณกรรม แต่วิธีการเช่นนี้ช่วยเน้นให้เห็นถึงความนิยมในเรื่องความงามของสตรีในวรรณกรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นและทำให้เกิดความรู้สึกว่าลักษณะบางอย่างของสตรีในวรรณกรรมคือลักษณะของสตรีในสังคมลานั้นเอง

จากการศึกษาพบว่า กวีใช้กลุ่มคำทำหน้าที่เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีผู้อาน ในลักษณะของการเชิญชวนให้ติดตามเรื่องต่อไป กลุ่มคำเหล่านี้ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาประเภทนิทาน วรรณกรรมคำสอน สำหรับวรรณกรรมประเภทนิทาน กวีใช้กลุ่มคำที่ทำหน้าที่เป็นคำสรรพนามสำหรับผู้อานในตอนเริ่มต้นบท ตอนกลางบท และตอนท้ายบท และเนื่องจากกลุ่มคำที่กวีใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับผู้อานและสำหรับสตรีในวรรณกรรมเป็นกลุ่มคำประเภทเดียวกัน ผู้วิจัยจึงยกตัวอย่างการใช้กลุ่มคำที่ปรากฏในแต่ละตอนพอสังเขปเท่านั้น

การใช้กลุมคำทำหน้าที่เป็นคำสรรพนามสำหรับผู้อ่านในตอนเริ่มบท วรรณกรรมประเภท
ความพินาศนี้ แต่ละเรื่องจะแยกออกเป็นหลายบท และแต่ละบทอาจจะมีคำภาษาบาลีกำกับบอก
ให้ทราบว่าเป็นบทที่เท่าใด เช่น

"บทที่ 2 ตูตียะ แม่บทกวนสอง
จักไซ่ท่านอง กองธรรมพระเจ้า"

บทที่ 2 ตูตียะ เป็นบทที่สอง จะได้
กล่าวเรื่องราวตามธรรมะของพระพุทธเจ้า

ชีวาลีนล่ำ : 6

"บทที่ 4 จะตึง อะหังขานอย
จักกิตตอลอย แดเกาเจิงปลาย"

บทที่ 4 จักตึง ขานอยจะได้กล่าว
เรื่องราวทั้งแสนจนจบ

อายุรชอชก : 83

"บทที่ ๖ บัญจะมิง นิทานบแล้ว
เรื่องพระหนอแก้ว เกิดป่าไพรีหนา"

บทที่ 5 บัญจะมิง นิทานยังไม่จบ
กล่าวถึงพระหนอแก้วซึ่งเกิดในป่าทึบ

วรรณพราหม : 42

อาลา

หลังจากที่บอกให้ทราบว่าเป็นบทที่เท่าใดแล้ว ก็ก็จะเชิญชวนผู้อ่านให้ติดตามเนื้อเรื่อง
ซึ่งจะได้ดำเนินต่อไป การกล่าวเชิญชวนนั้นก็ใช้กลุมคำประเภทต่าง ๆ แทนสตรีที่เป็นผู้อ่าน
เช่น แม่มอนตาฆ่า แม่ดาวณะกาย แม่พรสีเขี้ยว และแม่สรอยบุปผัง เป็นต้น ในที่นี้จะยกตัวอย่าง
กลุมคำแม่มอนตาฆ่า ซึ่งก็ใช้แทนชื่อสตรีในเรื่องอุทธะลา ปรากฏในตอนเริ่มต้นของบทที่ 5 ก็
ได้กล่าวเชิญชวนให้ติดตามเรื่องต่อไป ดังคำประพันธ์

"บทที่ 5 กอยฟังเตอะนอง
แม่มอนตาฆ่า จักไซ่กำย
บอกนายห่อเจง"

บทที่ 5 คอยฟังเถอะนองนางผู้มี
นั้นตามฆ่าจะได้กล่าวเรื่องราวบอกนาง
ไพรีชัด

อุทธะลา : 42

กลุ่มคำ แมควะกาย "นางผู้เปรียบเหมือนควาประกายพฤษ" ปรากฏในเรื่อง
เจ้าโศกณากับนางปะละวี ในตอนต้นของบทที่ 2 ก็เชิญชวนให้นวนคือ แมควะกายติดตาม
เนื้อเรื่องที่เล่าสืบต่อกันมา ดังคำประพันธ์

"คติยะสาร ความเปรียบร้อย
จึงทอดย เรื่องราวบปลาย
เชิญฟังเถื่อนอง แมควะกาย
ห้อยหำมา สืบเล่ากันเหสน"

หุติยะสาร ความยังไม่เปรียบร้อย
จึงไคเรียบเรียงเรื่องราวของบทต่อไป
ขอเชิญรับฟังเถื่อนองผู้เปรียบเหมือน
ควาประกายพฤษ ฟังไหญ่หลุมหลงใน
เรื่องราวที่เล่าสืบกันมา

เจ้าโศกณากับนางปะละวี : 19

การใช้กลุ่มคำแพะคำสรรพนามสำหรับสตรีที่เป็นนวนตอนกลางของบท ก็ใช้ในลักษณะ
เดียวกันกับตอนเริ่มต้นบท กล่าวคือ ก็เล่าเรื่องที่ดำเนินไปตามลำดับ และได้แทรกคำเชิญชวนให้
นวนติดตามเนื้อเรื่อง โดยใช้กลุ่มคำแทนนวน กลุ่มคำดังกล่าว ได้แก่ เจ้าเลาแถมเกลี้ยง
เจ้าบัวปั้น จ้าสรอยคอกปาว และแมควะกาย เป็นต้น ดังตัวอย่างในเรื่องสุวรรณะเมกะหมานคำ
ในตอนกลางบทที่ 7 ก็กล่าวถึงเนื้อเรื่องว่าในตอนนั้นหมานคำเคราะห์กรรมแล้ว บอไหญ่ฟังคือ
แมเลาแถมเกลี้ยง ซึ่งหมายถึง นางผู้แถมงามเกลี้ยงเกล้า รับฟังเรื่องราวต่อไป ดังคำประพันธ์

"พินฆานคำ ก็ไคหุคพัก
ปราสาททวงหอเย็น ควยกิมลงแล
มาทำจำเ็น อันบาปกิมเว
พินฆาจักเสียง จุงฟังดี ๆ
เจ้าเลาแถมเกลี้ยง จักเษสำเนียงบอกคัก"

พินฆานคำก็ไคหุคพักที่ปราสาททวง
ที่รมเย็น ควยเคราะห์กรรมที่ทำเอาไว้
หมคสิ้นแล้ว จงรับฟังให้ดีเถื่อนางผู้แถม
งามเกลี้ยงเกล้าจะไคเล่าเรื่องราวใหญ่
ชัดแจ้ง

สุวรรณะเมกะหมานคำ : 90

สำหรับการใช้ถ้อยคำที่ทำหน้าที่เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรีในตอนท้ายบท ก็มักจะกล่าวเป็นทำนองเดียวกันว่า เนื้อเรื่องในบทนี้จบแล้ว ขอให้ผู้อ่านติดตามเนื้อเรื่องตอนต่อไป และในบางบทก็จะกล่าวถึงเรื่องย่อของบทต่อไปเป็นการเร้าความสนใจของผู้อ่านให้ติดตามด้วย ถ้อยคำที่กวีใช้แทนคำสรรพนามสำหรับผู้อ่านในตอนท้ายบท ได้แก่ แมตานิลา แม่พันคำมี แม่จิ๋วบาน และแม่คำแสนเต่า เป็นต้น ในที่นี้จะยกตัวอย่างเรื่องหงส์หิน และจันทะมา ดังนี้

เรื่องหงส์หิน ปรากฏในตอนสุดท้ายของบทที่ 3 ซึ่งเป็นตอนที่หงส์หินทราบข่าวมารดาของตนจากพระอินทร์ จึงได้ลาจากพระอินทร์เพื่อจะไปพบมารดา ซึ่งอาศัยอยู่กับยายเฒ่า ที่สวนอุทยาน กวีได้กล่าวว่า เนื้อความของบทที่ 3 จบเพียงเท่านั้น และได้เชิญชวนให้ผู้อ่านฟังคือ แมตานิลา ซึ่งหมายถึงนางผู้มีนัยน์ตาคล้าย คีตกามรับฟังอีก

"พระบุญมี ขอลาจากห้อง
พิทองวิมานอินท แมตานิลา
กอบฟังแถมเตอ บทนิมิตความ"

พระบุญมีบุญบารมีขอลาจากวิมาน
พระอินทร์ขอให้นางผู้มีดวงตาคล้ายเหมือนนิล
รับฟังอีกเกิดสัทธรรพ์เนื้อเรื่องยังไม่จบ

หงส์หิน : 9

เรื่องจันทะมา ปรากฏในตอนท้ายของบทที่ 7 ซึ่งเป็นตอนที่จันทะมา ซึ่งพลัดพรากกับนางเทวะขีลังกาและโคพบกับชิตาทั้ง 3 ของเศรษฐี ซึ่งหลงป่า จันทะมาช่วยเหลือพากลับไปบ้านเมืองของนาง ในตอนท้ายของบท จันทะมา และนางทั้ง 3 จะพากันกลับเมือง กวีได้กล่าวเชิญชวนให้ "แม่พันคำมี" ติดตามตอนต่อไป ซึ่งเป็นตอนที่เนื้อหายาว

"ต่างจวนกัน จักเมื่อเมืองบ้าน
หายามวันพนัก เชิญยศสายสัน
แม่พันคำมี ฟังบทหนาแถมยาว"

ต่างชวนกันจะกลับคืนสู่บ้านเมืองจึงหา
ฤกษ์ไฉวันพรุ่งนี้ ขอเชิญผู้มีความงามคือ
นางผู้มีพันคำคล้ายรับฟังบทต่อไปซึ่งมีความยาว
มาก

จันทะมา : 78

นอกจากนี้แล้วในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำอุทสาทรณ์ ยังปรากฏการใช้กลุ่มคำเหล่านี้ควบคู่กัน กลุ่มคำที่ปรากฏดังกล่าว เช่น แม่ป่องแซนเหลา แม่เกลาพันซอง แม่บัวจี้ไต และแม่ควงบุปผัง เป็นต้น ดังจะได้ยกตัวอย่างกลุ่มคำ แม่ป่องแซนเหลา "นางผู้มีแซนกลมกลึงเหมือนเกลาโงม" ซึ่งปรากฏในตอนที่กล่าวถึง "แม่ป่องแซนเหลา" ว่าคำสอนนี้เป็นคำสอนของ "ป๋ายาสองเตา" หรือสองทายาย ที่ได้ยอมรับสั่งสอนบุตรหลานสืบต่อกันมา ดังคำประพันธ์

"จักไปบอกน้อง แม่ป่องแซนเหลา
ตามออกพิณเทา ป๋ายาสองเตา
สั่งสอนบุตรตา ลูกหลานหนุ่มเนา
ปางเนานานกอนเนิ่น"

จะได้บอกน้องผู้มีแซนงามราวกับ
ถูกเกลาตามที่ปรากฏในตำราว่าสองทายาย
ได้สั่งสอนบุตรหลานผู้อยู่ในวัยเยาว์ตั้งแต่
ครั้งโบราณมาแล้ว

คำอุทสาทรณ์ : 2

จากการวิเคราะห์พบว่า การใช้กลุ่มคำแทนชื่อสตรีในวรรณกรรมล้านนามีลักษณะหลากหลาย และล้วนแต่มีความหมายเกี่ยวกับความงามทั้งสิ้น กลุ่มคำที่ใช้ให้เห็นความงามของสตรีชัดเจที่สุดคือกลุ่มคำเกี่ยวกับร่างกาย ส่วนกลุ่มคำอื่น ๆ จากการศึกษพบว่า การใช้กลุ่มคำเกี่ยวกับอวัยวะเครื่องประดับและกลุ่มคำเกี่ยวกับดอกไม้มากที่สุด ส่วนกลุ่มคำในลักษณะอื่น เช่น กลุ่มคำเกี่ยวกับการแต่งกาย กลุ่มคำเกี่ยวกับดาว พระจันทร์ เกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติสะท้อนให้เห็นความงามของสตรีในเชิงเปรียบเทียบ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า กลุ่มคำที่ใช้เป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี มีส่วนชี้ให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับความงามได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การศึกษาคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับความงามของสตรี ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาสรุปได้ว่า วรรณกรรมล้านนาประเภทนิทาน สะท้อนให้เห็นคตินิยมนี้เด่นชัดกว่าวรรณกรรมประเภทอื่น คตินิยมดังกล่าวนี้สะท้อนออกมาในรูปของการพรรณนา ทั้งการพรรณนาโดยส่วนรวมและการพรรณนาอย่างละเอียด สิ่งที่เขามาส่งเสริมคตินิยมในด้านความงามอีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏในวรรณกรรมนิทานคือการพรรณนาอาการุพบเห็น ตลอดจนการเลือกใช้กลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับความงามแทนชื่อสตรีให้เห็นลักษณะของสตรีในวรรณกรรมได้เด่นชัดขึ้น สอดคล้องกับคตินิยมของชาวล้านนาในปัจจุบัน

ยกเว้นเรื่องพันในวรรณกรรมนิมิตร์พันคำ แต่ในปัจจุบันคตินิยมเรื่องนี้เปลี่ยนแปลงไป

นอกจากนี้แล้ว วรรณกรรมล้านนาก็สะท้อนให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับการแต่งกายให้
งดงามเพื่อเสริมความงามของเรือนร่าง เช่น การเกล้าผม และนิยมนำดอกไม้มาประดับมวยผม
การประดับร่างกายให้งดงามด้วยอาภรณ์ นับว่า กวีล้านนาประสบความสำเร็จในการส่งเสริม และ
สนับสนุนคตินิยมดังกล่าว

2. คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรี

คุณสมบัติของสตรี มีความสำคัญมาก เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้สตรีได้รับการยกย่องและ
เชิดชอจากบุคคลในสังคมเดียวกัน และยังมีส่วนทำให้สตรีที่โสภณได้รับเลือกเป็นคู่ครองด้วย ดังนั้น
สตรีจึงได้รับการอบรมสั่งสอน ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อให้เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติสตรีอย่างสมบูรณ์
ทางตรงนั้นได้แก่การบอกกล่าวตรง ๆ ว่า สตรีที่ดีควรมีคุณสมบัติอย่างไรบ้าง ส่วนทางอ้อมนั้น
สอนผ่านพฤติกรรมของบุคคล สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรีที่มีสืบทอด ๆ กัน
จนถือเป็นคตินิยมของสังคมประการหนึ่ง วรรณกรรมล้านนาก็สะท้อนให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติ
ของสตรีที่มีในค่านิยมต่าง ๆ เพื่อให้เห็นคตินิยมดังกล่าว ผู้วิจัยได้แยกคุณสมบัติดังกล่าว ออกเป็น
2 ประการ ดังนี้

2.1 คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติทั่วไป

2.2 คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติเฉพาะ

2.1 คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติทั่วไป คุณสมบัติทั่วไป หมายถึง คุณสมบัติที่สตรีทุกคนพึงมี
ไม่ว่าสตรีนั้นจะอยู่ในสถานภาพใดก็ตาม วรรณกรรมล้านนาสะท้อนให้เห็นว่าสตรีพึงมีคุณสมบัติทั่วไปดังนี้

2.1.1 มีความขยันหมั่นเพียร

2.1.2 รู้หลักการครองเรือน

2.1.3 รู้จักวางตัวเหมาะสมกับฐานะ

2.1.4 พุดจาไฟเราะอ่อนหวาน

2.1.5 เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี

2.1.6 รู้จักสำรวมอิริยาบถ

2.1.1 มีความขยันหมั่นเพียร สตรีทั้งมีความขยันหมั่นเพียรทำงานในหน้าที่ของตน ไคแก ทำอาหาร ตักน้ำ ทำความสะอาดบ้านเรือน เป็นต้น วรรณกรรมล้านนาประเภทนิทาน ชี้ให้เห็นว่า สตรีต้องทำงานทั้งกลาง และจะต้องผัดพัน ลำบาก และเลี้ยงสัตว์ ทั่วทั้งปรากฏในเรื่องจินตะชาและวงศ์สุวรรณ ดังนี้

เรื่องจินตะชา ตอนนางพรหมจารี ขอเป็นผู้ติดตามจินตะชา นางยอมเป็นคนรับใช้ทำงานบ้านทุกอย่าง ไม่ว่าตักน้ำ ให้อาหารสุกร หาดิน และหาบข้าวไปทำที่ครก เป็นต้น ดังคำประพันธ์

"ข้าจ้กตามทวย กูยอมหยอมหยู
แมนตัวจายเลา จักเอาเป็นชา
ใจการควาคำเจ้า ตักน้ำเกอหนู
กิจและทา เชาะหลัวหามเขาไปมอง
ใจเสียอย่างเอะ จินมาเถอะถอง
น้องก็ตั้งยอม กูจื่อและชา"

ข้าจะตามไปด้วยทุกหนทุกแห่ง
แมนตัวชายผู้มีรูปร่างจะเอาไปเป็น
ข้ารับใช้ให้ทำงานบ้านทุกคำเจ้า ตักน้ำ
ให้อาหารหมูก็เต็มใจทำให้ หาดินหาบเขา
ไปทำที่ครก ใช้ให้ทำทุกสิ่งทุกอย่างจนมา
ถลอกนองก็ยอมทั้งสิ้น

จินตะชา : 98

เรื่องชีวหาลินคำ นางพิพโสธร อสนวนขอติดตามชีวหาลินคำเข้าไปในเมือง
แมนชีวหาลินคำจะไม่รับนางเป็นมเหสี นางขอติดตามไปในฐานะคนรับใช้ ขอมทำงานทุกอย่าง
ไม่ว่าตักน้ำหรือผัดพัน ดังคำประพันธ์

"เตมยเฮาญิง ไวเป็นคูเ็น
เอาเป็นคนทวยหาสใจ ตักน้ำโอะหลัว
เอะสรอยคอกไม อยาละมณฑาคนเมา"

ถึงแม้มิรับข้าไว้เป็นคู่ครอง
ก็รับเอาเป็นคนรับใช้ ตักน้ำผัดพันเอะ
พอสรอยคอกไม อยาถึงชาญหลงไหลในคัว
ทานเลย

ชีวหาลินคำ : 40 - 41

งานในหน้าที่เมฆานของสตรีมีมาก ดังนั้นสตรีจะต้องตื่นแต่เช้า ดังปรากฏในโคลงวิหุสสนโลก

ดังนี้

"มีผ้าอย่าหลับเข้า	ตื่นสาย เซนเนอ
ควรอบายขงชวาย	แลกซื้อ
ใครมีจงแลก <u>อว้าย</u> ¹	ถุงเฒ่า พันซ์เทอ (เตอ)
มีที่ใดควรซื้อ	แลกซื้อกันไป"

โคลงวิหุรสอนโลก : 26

จากตัวอย่างชี้ให้เห็นว่า นอกจากจะตื่นเช้าแล้ว สตรีจะต้องทราบเกี่ยวกับการซื้อขาย แลกเปลี่ยนสินค้า ตลอดจนรู้จักแบ่งปันสิ่งของเครื่องใช้แก่เพื่อนบ้าน และญาติพี่น้องตามความเหมาะสมด้วย

การที่สตรีต้องตื่นเช้าก็เพื่อจะได้มีเวลาทำงานเต็มที่ และทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้าน สตรีที่เกียจคร้านในการทำงานสังคมถือว่าเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏในคำสอนพระยามังราย ซึ่งกล่าวถึงสตรีที่เกียจคร้านในการทำงานไว้ดังนี้

เกียจคร้านในการทำอาหาร จะเห็นได้จากการที่นำผักมาประกอบอาหาร โดยที่ไม่ได้ตัดรากทิ้ง

"แกงผักทั้งราก ผิงผู้นั้นกับดี"	แกงผักโดยไม่เด็ดรากทิ้งเสียก่อน
	ผิงผู้นั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 10

เกียจคร้านไม่หยิบจับเครื่องมือเครื่องใช้ อยากรับประทานอาหารประเภทเนื้อย่าง แต่ไม่เสาะหาเชียงซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต้องใช้ในการหันหรือสับเนื้อ

"ใครกิน <u>จิ้น</u> ² ส้า ² บ่หาเชียง ผิงผู้นั้นกับดี"	อยากกินเนื้อย่างแต่ไม่หาเชียง
	ผิงผู้นั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 10

¹ แลกอว้าย หมายถึง แลกกลับคืน

² จิ้นส้า หมายถึง เนื้อย่าง

เกียจคร้านไม่ทำงานคอยรีดไถผู้อื่นหรือยึดผู้อื่นเป็นที่พึ่ง

"ซื้อบ้านวัดท่านกิน อึ้งต๋อนันท์กับดี" ชี้แจงทำงานคอยรักไถ่ผู้อื่น
อึ้งต๋อนันท์ไม่ตี

คำสอนพระบรมมหาราช : 10

เกียจกร้านไม้ค้ำน้ำมาใช้ในเรือนทั้งที่เดินไปถึงหน้าแล้ว

"มักไปกาย (ผ่าน) ทาน้ำปลัดังน้ำมาเรือน ชอบเดินผ่านท่อน้ำ
ฉิ่งผู้นั้นกับคี่"
แต่ไม่ตักน้ำมายังบ้านเรือน
หลิ่งผู้นั้นไม่คี่

คำสอนพระยามังราย : 10

เกียจคร้านไม่ทำงาน ใช้เวลาหมกไปกับการเที่ยวเตร่ตามบ้านเรือนของผู้อื่น

"มักเล่นลงไปแถวเรือนท่านหญิงผู้นั้นกับดี" ชอบไปเที่ยวบ้านผู้อื่น
หญิงผู้นั้นไม่คิด

คำสอนพระยามังราย : ๑๑

เกียจคร้านไม่ช่วยผู้อื่นทำนา หดบอยู่ในบ้าน

"ท่านไปนามันพอย¹ซ่อนอยู่ในบ้าน
หญิงนั้นกับคิ"
ท่านไปมาแต่ตนเองกลับหลบ
ซ่อนอยู่ในบ้าน หญิงนั้นไม่คิ

คำสอนพระยามังราย : 10

วรรณกรรมชี้ให้เห็นเด่นชัดว่าสตรีที่ไม่ดีเป็นผู้ที่เกียจคร้านในการทำงาน อันเป็นหน้าที่ของตน ดังนั้น สตรีที่ดีต้องขยันหมั่นเพียรในการทำงานไม่ควรจะเที่ยวเตร่ ปล่อยเวลาให้ผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์ วรรณกรรมล้านนาที่สะท้อนให้เห็นคตินิยมนี้

¹พอย หมายถึง กลับ

ไค้แก วรรณกรรมคำสอนเรื่องโคลงวิหุรสอนโลก วรรณกรรมนิทานเรื่องอ้ายร้อยชอก และเจ้าสุวัตร ดังนี้

โคลงวิหุรสอนโลก สอนให้สตรีตระหนักในหน้าที่ของตน ไม่สนใจเรื่องของเพื่อนบ้าน ไม่ยึดเอาเรือนของเพื่อนบ้านเป็นเรือนของตน สตรีที่ปฏิบัติตนเช่นนี้ญาติพี่น้อง ย่อมชื่นชมยินดีและไปมาหาสู่เสมอ ดังคำประพันธ์

"แม่เรือนอย่าเอาเรือนท่าน	เป็นเรือนตัว
อย่าเอาใจไปมัว	ต่างห้อง
ควรคิดแต่กาน (การ) ตัว	ตามคั้น คึงเหย
มีครอบครัว <u>ปล้นปล้อง</u> ¹	พี่น้องหมู่ <u>มามวน</u> ² "

โคลงวิหุรสอนโลก : 25

เรื่องอ้ายร้อยชอกปรากฏตอนพี่นางกันชะราสอนนางบิณฑา ไม่ให้เที่ยวเตร่มาก

"อย่าเหินเดินไปแฉ่วนัก"	อย่าเที่ยวเตร่มากนัก

อ้ายร้อยชอก : 6

เรื่องเจ้าสุวัตร ปรากฏตอนที่พระฤๅษีสอนนางบัวคำให้ใช้เวลาเป็นประโยชน์ โดยให้ทำงานไม่เที่ยวเตร่ตามที่ต่าง ๆ ให้ปฏิบัติตนตามแบบอย่างที่มีมาแต่โบราณ มิฉะนั้นเพื่อนบ้านจะติฉินนินทาทำให้ได้รับความอับอายขายหน้า ดังคำประพันธ์

"จั่วเวลา อย่าแฉ่วเหินไค้	เมื่อจวนเวลา อย่ามัวแต่เที่ยว
ฉึกบัวรามทวนริ ก้อยรักษาทน	ไปมาทางทิศเหนือทิศใต้ ฉึกแบบอย่าง
หือเจียงหือจี ทานเล่าตำนานอาย"	ที่มีมาแต่โบราณ รักษาตนให้บริสุทธิ์
	ไม่เช่นนั้น เมื่อถูกนินทาก็จะได้รับความ
	อับอาย

เจ้าสุวัตร : 137

¹ปล้นปล้อง หมายถึง เป็นที่พึงพิง

²มามวน หมายถึง มาชุมนุมกันอย่างสนุกสนาน

ในกรณีที่สตรีไปอาศัยอยู่กับครอบครัวของสามี สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนให้ทำงานบ้านทุกอย่างโดยไม่เกรงว่าจะทำให้เสื่อมเสียศักดิ์ศรี ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำวาทุษาหรณ์ ดังนี้

"หลอนนุชนาฏน้อง จักไปเรือนผัว	ถ้าน้องจะไปยังบ้านของสามี
อย่าไปเมามัว ก้าวเสียดเจ้า	ก็อย่าเกรงว่าจะเสื่อมเสียศักดิ์ศรี
หือแต่ใจใส อย่าไปใจเศร้า	ทำใจให้สะอาดสกลี สออย่าทำใจ
การใดมีหือเปียะ"	หมองเศร้า มีภาระงานสิ่งใดก็ให้
	ทำเสีย

คำวาทุษาหรณ์ : 10

การทำงานในหน้าที่แม่บ้าน สตรีต้องมีความมานะพยายาม และขยันหมั่นเพียร วรรณกรรมคำสอนเรื่องคำสอนหมิ่นสาร สะท้อนให้เห็นความมุ่งหวังของสังคมว่า สตรีควรจะทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้จากการที่อำมาตย์หมิ่นสารทูลพระเจ้ายี่ถือนว่า สตรีพึงมีคุณสมบัติในการทำงานดังนี้

"มือฆ่าเหล็กตาย"

"สองตีนยันพระอาทิตย์"

คำสอนหมิ่นสาร : 14 - 15

"มือฆ่าเหล็กตาย" หมายถึง สตรีต้องเป็นผู้มีความสามารถในการทำงาน กล่าวคือสามารถทำงานทุกอย่างในบ้านเท่ากับบุรุษ ต้องไม่เกียจคร้าน ไม่ทอดทิ้งในการทำงานและต้องทำให้เสร็จเรียบร้อยไม่ทิ้งงานไว้ให้บุคคลอื่น เช่น บิดา มารดา และสามีเป็นผู้ทำ

"สองตีนยันพระอาทิตย์" หมายถึง สตรีต้องทำงานตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น ไม่ปล่อยเวลาให้ผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์ และไม่ควรจะฉลัดวันประกันพรุ่ง

จะเห็นว่าข้อความนี้เป็นการอุปมาให้เห็นถึงคุณลักษณะของสตรีในการทำงาน ที่พึงปรารถนาว่าจะต้องขยัน อดทน งานนั้นจึงจะสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

2.1.2 ฐัหลักการครองเรือน สตรีทั่วไปจะได้รับการอบรม

สั่งสอนให้รู้หลักการครองเรือน เพื่อความสุขของตนและครอบครัว หลักการครองเรือนที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา ได้แก่ ไฟในไม่นำออก ไฟนอกไม่นำเข้า การรู้จักประหยัค มีระเบียบ เข้มแข็งอดทน และให้การต้อนรับญาติพี่น้อง ตลอดจนมิตรสหาย

ไฟในไม่นำออก ไฟนอกไม่นำเข้า สตรีทั่วไปทั้งที่เป็นโสดและแต่งงานแล้ว ได้รับการอบรมสั่งสอนให้รู้จักเก็บงำเรื่องราวภายในครอบครัวซึ่งถือเป็นเรื่องสำคัญ ไม่ควรนำเอาไปเล่าให้บุคคลอื่นฟัง เพราะอาจจะทำให้เกิดความเข้าใจผิด และเกิดผลเสียขึ้น และในทำนองเดียวกันก็ไม่ควรเอาเรื่องราวที่บุคคลอื่นกล่าวถึงบุคคลในครอบครัวของตนมาเล่าให้สมาชิกในครอบครัวฟัง ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เกิดเรื่องเคืองระแวง อันอาจทำให้เกิดการแตกแยก สตรีที่ไม่ปฏิบัติตามคำสอนดังกล่าวจะถือว่าเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏในคำสอนพระยามังราย ดังนี้

"ไฟเรือนตนและเอาไปใส่เรือนท่าน	เรื่องเคืองระแวงในเรือนตนนำไป
ไฟ <u>เห็นบ้าน</u> ¹ เอามาใส่เรือนตน	สู่เรือนท่าน เรื่องเคืองระแวงภายนอก
หญิงผู้นั้นกับดี"	บ้านนำมาสู่เรือนตน หญิงผู้นั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 11

วรรณกรรมนิทานเรื่อง เจ้าสุวัตร กล่าวถึงหลักการครองเรือนที่สอดคล้องกันกับคำสอนพระยามังรายดังตอนที่พระฤาษีสอนนางบัวคำ ดังนี้

"ไฟนอกเรือน อย่าเอาเข้าไป	ไฟนอกเรือนอย่านำเข้ามาในบ้าน
จักปาวูใหม่ภายใน ไฟในเรือนนั้น	จะทำให้ไฟสว่างภายใน ไฟในเรือน
หื้อแม่รักษา อย่าเก็บไปมา	ก็ให้รักษาไว้อย่านำไปแพร่พรายให้
จักปาวูใหม่"	ผู้อื่นรู้ จะทำให้เคืองระแวง

เจ้าสุวัตร : 437

¹ เห็นบ้าน หมายถึง คนอื่น, เพื่อนบ้าน

การรู้จักประหยัดใช้จ่ายภายในครอบครัว ตลอดจนการเก็บออมทรัพย์สินสมบัติที่หา
มาได้ถือเป็นหน้าที่ของสตรีโดยตรง สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอน ให้รู้จักประหยัด
อดออม ไม่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย สตรีใดไม่รู้จักอดออมเมื่อมีเงินมักใช้จ่ายให้หมดไปกับการ
กินอาหาร โดยคำนึงถึงเฉพาะความเป็นอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น มิได้คิดเตรียมการไว้
สำหรับอนาคต สตรีเช่นนี้ถือว่าเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏใน คำสอนพระยามังรายดังนี้

"เงินค่ามีมักจ่าย หึงผู้นั้นกับดี" เงินทองมีมักจับจ่ายใช้สอย หึงผู้นั้นไม่ดี
"มัก¹ ผาน ค่ายทางกิน หึงผู้นั้นกับดี" มักทำลายล้างผลาญค่ายการกิน หึงผู้นั้นไม่ดี
"ไม่รู้² ราเิง ไปเมื่อหน้า หึงผู้นั้นกับดี" ไม่รู้จักคิดถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นต่อไป หึงผู้นั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 11

การรู้จักประหยัดเก็บออมทรัพย์สินสมบัติที่หาได้ถือเป็นลักษณะสตรีที่ดี ปรากฏใน
โคลงวิหุรสอนโลก ดังนี้

"อิง (อิง) ไคช่าง ³ <u>ริบเข้า</u>	<u>รอมของ</u> ³
จบเทศกาน (การ) <u>ริพรอง</u> ⁴	หูกฝ้าย
เชิงชายบ่ใจปลอง (ปอง)	ชายอื่น ชมเหย
บ่จาคำร้างหมาย	แม่นั้นอิง (อิง) คี

โคลงวิหุรสอนโลก : 24

ครอบครัวใดที่สตรีเป็นแม่เรือน รู้จักประหยัดเก็บออมทรัพย์สินสมบัติครอบครัวนั้น
จะมีฐานะมั่นคงขึ้น เพราะสามารถนำเงินที่เก็บเอาไว้ไปซื้อไร่นา ให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น
ดังปรากฏในโคลงวิหุรสอนโลก ดังนี้

¹ผาน หมายถึง ทำให้หมดไป

²ราเิง หมายถึง พิจารณา, นึก, คิด

³ริบเข้า, รอมของ หมายถึง เก็บรวบรวมข้าวของ

⁴พรอง หมายถึง คอยโอกาส

"มีผิวหมันริเช้า	รอมของ
เงินค่าคอยท่าพรอง	สืบสร้าง (สร้าง)
โคบมีปลิ้นปลอง ¹	เร็วรีบ พลันเหว
ว่าสวนไร่นาหือกว้าง	เพียงได้แปด

โคลงวิหกรสอนโลก : 27

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า การสร้างฐานะของครอบครัวมิได้เป็นหน้าที่ของบุรุษ
เท่านั้น สตรีก็มีส่วนช่วย แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของสตรีนั้นด้วย

มีระเบียบ สตรีพึงเป็นผู้ที่มีระเบียบคือ รู้จักเก็บข้าวของเครื่องใช้ภายในบ้าน
ให้เป็นระเบียบ ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำอุทานธรรมและวรรณกรรม
นิทานเรื่องเจ้าสุวัตร ดังนี้

วรรณกรรมคำสอนเรื่องคำอุทานธรรม กล่าวถึงคุณสมบัติที่สตรีพึงมีประการหนึ่ง
คือ สตรีต้องเก็บข้าวของที่สามีหามาได้ ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เมื่อสามีถามถึงหรือ
ต้องการก็จะสามารถหยิบได้ง่าย สตรีที่ปฏิบัติเช่นนี้ถือว่าเป็น "คุณ" หรือเป็นสิ่งที่พึง
ปฏิบัติ ดังคำประพันธ์

"อันหนึ่งนั้น หื้อรีบรอมของ	ข้อหนึ่งนั้นคือให้รู้จักเก็บหอมรอมริบ
อันตัวไปพอง ราคามาให้	สิ่งของที่สามีไปค้าหามาได้ ถ้าสามีถามถึง
คันตัวถาม สิ่งใดหือได้	สิ่งใดก็หยิบให้ได้โดยง่ายก็เป็นคุณของน้อง
ก็เป็นคุณไปจึมน้อง"	

คำอุทานธรรม : 9

วรรณกรรมนิทานเรื่องเจ้าสุวัตร ชี้ให้เห็นว่า สตรีพึงรักษาความสะอาด
เครื่องเรือนข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ควรจัดวางไว้ในที่ที่เหมาะสม ดังปรากฏใน
ตอนที่พระฤาษีสอนหลักการครองเรือนแก่นางบัวคำ

¹ปลิ้นปลอง หมายถึง พยายาม

"ครอบครวัเรือน อย่าให้อหมองเหมียง สิ่งของเครื่องใช้ในครวัเรือน
 ให้อแยงที่วางที่ไว้" อย่าให้ฝุ่นละอองจับจนดูเกาไม่สดใส
 ให้รู้จักจัดวางให้เหมาะสม

เจ้าสุวัตร : 137

เข้มแข็งอคทน สตรีฟิงเป็นผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็ง อคทน ไม่อ่อนไหวง่าย
 ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอน เรื่องคำสอนหมื่นสวาร์ ซึ่งกล่าวถึงคุณสมบัติสตรีที่ฟิง
 ประรณนาประการหนึ่ง คือ

"มีแห่งคำแข็งยิ่งกว่าพรา"

คำสอนหมื่นสวาร์ : 13

คุณสมบัติ "มีแห่งคำแข็งยิ่งกว่าพรา" หมายถึง สตรีต้องเป็นผู้มีจิตใจเข้มแข็ง
 ไม่หวั่นไหวต่อคำคะฉินินทาของผู้อื่น ไม่เสียใจในเรื่องที่เกิดขึ้น ไม่ตีใจเมื่อได้ฟังคำ
 สรรเสริญเป็นยอ นอกจากนี้เมื่อมีปัญหาหรือมีอุปสรรคในการทำงานก็ใช้สติปัญญาพิจารณา
 เรื่องต่าง ๆ อย่างรอบคอบ แล้วจึงตัดสินใจหาวิธีแก้ไขปัญหาหรืออุปสรรคนั้น

ให้การต้อนรับญาติพี่น้องและมิตรสหาย สตรีมิได้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคล
 ในครอบครวัของตนเท่านั้น ต้องติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ เช่น ญาติพี่น้อง มิตรสหาย
 สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนให้เป็นผู้ที่มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เมื่อบุคคลเหล่านั้นมาเยือน
 ต้องให้การต้อนรับด้วยอัธยาศัยดีงาม สตรีใดที่ไม่ประพฤติเช่นนี้ถือว่าเป็นคนไม่ดี
 ดังปรากฏในคำสอน พระยามังราย ดังนี้

"ใจกว้างเผื่อหลวงหลาย ญิงผู้นั้นกับดี จิตใจไม่กว้างขวางไม่เอื้อเฟื้อ หนึ่งนั้นไม่ดี
 พี่น้องสหายมาบ่เอื้อพบ ญิงผู้นั้นกับดี" ญาติพี่น้องเพื่อนฝูงมา ไม่ให้การต้อนรับ
 หนึ่งนั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 11

การต้อนรับญาติพี่น้องซึ่งเดินทางมาเยี่ยมเยียนนั้น สตรีสามารถทำได้โดย
 การจัดเตรียมข้าวปลาอาหารเลี้ยงบุคคลเหล่านั้น การปฏิบัติเช่นนี้ย่อมทำให้ญาติพี่น้อง
 ชื่นชมและไปมาหาสู่กันไม่ขาด ดังปรากฏในโคลงวิทุรสอนโลกดังนี้

"มีตัวอย่าประมาท	ลาลา ¹
พี่น้องลูกโลกมา	ค้อยตัน ²
โกธนะแท่งคามา	เททอด ทำเพื่อ (เทอ)
เขาเจ้าเรือ (ฤ) จอนจัน	พี่น้องมามาน"

โคลงวิหุรสอนโลก : 27

2.1.3 รู้จักวางตัวให้เหมาะกับฐานะ โดยให้สตรีเหล่านั้น มีความอ่อนน้อม เคารพนับถือผู้อาวุโส ตลอดจนครูอาจารย์ ดังปรากฏในวรรณกรรม คำสอน เรื่องคำวาทุชาหรณ์และวรรณกรรมนิทานเรื่องเจ้าสุวัตร ดังนี้

คำวาทุชาหรณ์ กล่าวถึงคุณของสามีที่มีต่อภรรยาว่า สามีเป็นผู้แนะนำสั่งสอน ภรรยาให้เคารพผู้อาวุโส ครูบาอาจารย์ ตลอดจนวงศ์ญาติ ดังคำประพันธ์

"อันหนึ่งผู้สอนสั่ง	ให้นายไค้การะวะ	ข้อหนึ่งให้สามีสั่งสอนแก่ภรรยา
ผู้แก่เฒ่าครูบา		ก็คือให้เคารพผู้อาวุโสทุกชั้นทุกเผ่า
ทั้งเผ่าชั้น	มาคาปิตา	มีความสัมพันธ์อันดีกับญาติพี่น้อง
สัมพันธ์นา	เชื้อชาติเครือเหง้า	

คำวาทุชาหรณ์ : 10

เรื่องเจ้าสุวัตร ชี้ให้เห็นว่าสตรีพึงให้ความเคารพแก่ผู้อาวุโส ถึงแม้ว่า ผู้อาวุโสเหล่านั้นจะมีฐานะต่ำกว่าตน ดังปรากฏในตอนที่พระฤๅษีสอนนางบัวคำ ดังคำประพันธ์

"คนแก่เฒ่า	แมนเป็นไพร่น้อย	ผู้อาวุโสถึงแม้จะเป็นไพร่
หื้อแม่ไค้ยำแยง"		ก็ให้ทางเคารพยำเกรง

เจ้าสุวัตร : 138

¹ลาลา หมายถึง ประมาท

²ค้อยตัน หมายถึง ให้การต้อนรับ

วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นการวางตัวให้เหมาะสมกับฐานะทางสังคมของสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชน และเป็นที่สังเกตว่า การวางตัวให้เหมาะสมกับฐานะของตนนี้จะเน้นสตรีสูงศักดิ์มากกว่าสตรีสามัญชน ดังนี้

สตรีสูงศักดิ์ วรรณกรรมล้านนาประเภทคำสอนและนิทานสะท้อนให้เห็นว่า สตรีสูงศักดิ์พึงปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับฐานะของตนคือ ไม่ประพฤตินั้นเช่นไพร่ เมตตารักใคร่ และอบรมสั่งสอนบริวาร ดังรายละเอียด

ไม่ประพฤตินั้นเช่นไพร่ สตรีสูงศักดิ์พึงรักษาศักดิ์ศรีของตน ไม่ประพฤตินั้นเช่นไพร่ ทั้งในด้านการกระทำ คำพูด ตลอดจนการดำเนินชีวิต หากสตรีใดประพฤตินั้นผิดแผกไป นอกจากจะถือว่าเสื่อมเสียศักดิ์ศรีแล้วยังถูกตำหนิติเตียนด้วย สังคมให้ความสำคัญแก่เรื่องนี้อย่างมาก ถึงกับระบุเอาไว้ว่า สตรีสูงศักดิ์ ถ้าประพฤตินั้นเช่นไพร่แล้วถือว่าสตรีนั้นเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏในคำสอนพระยามังราย ดังนี้

"ตัวเป็นนายพอยเฉียบไพร่	คนเป็นนายกลับประพฤตินั้นเช่นไพร่
หญิงผู้นั้นกับดี"	หญิงผู้นั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 11

เมตตารักใคร่บริวาร สตรีสูงศักดิ์มักจะมีข้าทาสบริวารจำนวนมากน้อยแตกต่างกันไป สตรีที่อยู่ในฐานะเช่นนี้ จำเป็นต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญคือ ให้ความเมตตารักใคร่บริวาร ไม่แสดงอำนาจโดยการข่มขู่ กล่าว แต่ให้พูดด้วยถ้อยคำที่สุภาพอ่อนหวาน สตรีที่ปฏิบัติตนเช่นนี้ย่อมเป็นที่รักใคร่ชื่นชมของบริวาร ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องโคลงวิหุรสอนโลก ดังนี้

"มีข้าช้อยหมูทา	สาสี่
จงรำเพิงปราณี	อ่อนน้อม
เอาใจคั่งนที	ใสสว่าง สุกขเหย
ควร (เจ้า) โลมข้าช้อย	อย่าได้รำวี

โคลงวิหุรสอนโลก : 25

"แม่เรือนเจ้าอย่าโชชชีว¹

อย่าคำหาสี่สา

คำคือยโธมหา

เขาหม่อมเป็นข้า

โกชา เช่นเนอ

แกนกลา

เอาะออย² เอาเทอ (เทอ)

ขึ้นหน้าอินคี่

โคลงวิหุรสอนโลก : 25

อบรมสั่งสอนบรivar นอกจากจะให้ความเมตตารักไกรบรivarแล้ว สตรีจะต้องให้การอบรมสั่งสอนบรivarไพรพล หรือผู้ที่อยู่ในความดูแลทั้งหลายด้วย ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่องอ้ายร้อยชอกตอนที่อ้ายร้อยชอกเดินทางกลับจากเมืองจำป่าพรหมกับไพรพลจำนวนมาก ทางเมืองอินตะนคร คิดว่าเป็นทัพของข้าศึกจึงเตรียมรบแต่นางพิมปาเนใจว่าเป็นทัพของอ้ายร้อยชอกสามีของนางจึงอาสาออกไปดู จึงได้พบกันหลังจากที่อ้ายร้อยชอกเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้นางฟังแล้ว ก็แนะนำให้นางรักไกรเอ็นดูไพรพล ตลอดจนนางสนมกำนัล ให้นางอบรมสั่งสอนบรรดาไพรพลเหล่านั้นด้วยดังคำประพันธ์

"หื้อรักแพงเขา จุ่มเรารู้น้อง
วิพธต่างห้องของเรา"

ให้รักไกรเขาเหล่านั้นซึ่งเป็น
รู้น้องเป็นกำลังให้แก่เรา

"หื้อนายนาญน้อง ภูบ้องเกี่ยมใจ
สั่งสอนเขาไป จุ่มพลไพร่ฟ้า"

ให้น้องที่รักของพี่ สั่งสอนเขา
ซึ่งเป็นไพร่ด้วย

อ้ายร้อยชอก : 144

การวางตัวของสตรีสามัญชน วรรณกรรมล้านนาเห็นว่า สตรีที่เป็นสามัญชนพึงตระหนักในฐานะของตน ไม่ควรประพฤติตนเสมอกับผู้มีฐานะสูงกว่า สตรีที่ไม่ปฏิบัติตนเช่นนี้ ถือว่าเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏในคำสอนพระยามังราย ดังนี้

¹โชชชีว หมายถึง โกรชกริ้ว

²เอาะออย หมายถึง ประเล้าประโลม

"ตัว^๑เป็นใหญ่พอยเจียนขุนเมือง^๑ คนเป็นผู้น้อยกลับประพฤติเช่น
หญิงผู้นั้นกับคี่" ผู้เป็นใหญ่ หญิงผู้นั้นไม่คี่

คำสอนพระยามังราย : ๑๑

2.1.4 พุคจาไฟเราะฮอนหวาน การพูดถือเป็นคุณสมบัติสำคัญ
ประการหนึ่งของสตรี สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนให้พุคจาไฟเราะฮอนหวานคือ
มีสัมมาวาจา งดเว้นจากการพูดส่อเสียด พุคเท็จ พุคหยามคาย สตรีที่ไม่ปฏิบัติตาม
หลักธรรมนี้สังคมถือว่าเป็นคนไม่คี่ ดังปรากฏในคำสอนพระยามังรายดังนี้

"มักชวนชวายเป็นคำส่อ^๒ หญิงผู้นั้นกับคี่" มักพูดส่อเสียด หญิงผู้นั้นไม่คี่

"มักฉานเพื่อเป็นคำ หญิงผู้นั้นกับคี่" มักสร้างคำพูดที่ก่อให้เกิดความ
เสียหาย หญิงผู้นั้นไม่คี่

คำสอนพระยามังราย : ๑๑

นอกจากนี้แล้วสตรีที่หาเรื่องทะเลาะวิวาทกับผู้อื่น เห็นผู้อื่นหัวเราะก็คิดว่า
ยกตนข่มท่านถือว่าเป็นคนไม่คี่ด้วย ดังปรากฏในคำสอนพระยามังรายดังนี้

"มักแสงคำผิดท่านหลายคน มักหาเรื่องทะเลาะเบาะแว้ง
หญิงผู้นั้นกับคี่" กับคนอื่น หญิงผู้นั้นไม่คี่

"ค้นห็นเพื่อนใครหัวมักว่าคำ เมื่อเห็นผู้อื่นหัวเราะก็คิดว่า
หญิงผู้นั้นกับคี่" หญิงผู้นั้นไม่คี่

"มักยกตัวข่มท่าน หญิงผู้นั้นกับคี่" มักยกตนข่มท่าน หญิงผู้นั้นไม่คี่

คำสอนพระยามังราย : ๑๑

^๑ขุนเมือง หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ ผู้มีอำนาจ

^๒คำส่อ หมายถึง คำพูดส่อเสียด

สังคมด้านนาม่วงหวังให้สตรีพุดจาไฟเราะอ่อนหวาน วรรณกรรมด้านนาประเภ
คำสอนเรื่องคำอุทธานรณห์ เปรียบเทียบคำพุดที่ไฟเราะอ่อนหวานกับความไพเราะของ
เสียงนกคุเหว่า ดังคำประพันธ์

"สิ่งหนึ่งนั้น ปากท่านจวบ
จาอ่อนนบ เสียงกลมม้วนจ้อย
คนทั้งหลาย พังรายเรื่องถ้อย
ใจชมบานชื่นช้อย ...
ดังนกกระเหว่า (คุเหว่า) ตัวดำกำเระรำ ตัวดำไม่น่าดู แต่มีเสียงไพเราะราว
เสียงวสี เพียงก็กับเข้า
เสียงวอนเมาเมื่อร้อง"

สิ่งนั้นนั้น การพุดจากับผู้อื่นให้
พุดจาค้นน้ำเสียงที่อ่อนหวานฟัง
ไพเราะหู คนทั้งหลายได้ฟังแล้วก็จะ
มีจิตใจเบิกบาน เหมือนนกคุเหว่าที่
มีจิตใจเบิกบาน เหมือนนกคุเหว่าที่
กับจะเอารับประทานกับข้าวได้
ยามเมื่อมันร้องเสียงไพเราะจน
ฟังแล้วลุ่มหลงไปกับเสียงนั้น

คำอุทธานรณห์ : 3

นกคุเหว่าเป็นนกที่มีสีดำ รูปร่างไม่งามแต่เสียงไพเราะ ก็ได้เปรียบเทียบกับ
ความไพเราะของเสียงนกคุเหว่าว่าไพเราะจนแทบจะนำมารับประทานกับข้าวได้
นอกจากนี้แล้วคำอุทธานรณห์ยังได้เปรียบเทียบกับผู้ที่พุดจาหยาบคายว่าเหมือนเสียงของ
"นกแต้" หรือนกค้อยตีวิด ซึ่งเป็นนกที่สวยงาม มีหงอนสีแดงปากและเท้าสีเหลือง
แต่ร้องเสียงดังก้องทำให้ผู้ที่ได้ยินไม่ชอบถึงกับจะจับมาฆ่าให้ตาย ดังคำประพันธ์

"จาเปรียบเทียบบ่เหมือน เพศเพียงนกแต้
(ค้อยตีวิด) หงอนแดงงามปะแว
ปากคันเหลืองเลา คิงงามแต่ ๆ
เสียงแฉกแฉกนัง
มารำร้อง อยู่ทองเวหัง
ฝูงชนัง ยอมชังชุน้ำ
จามบตี ราวีโครช่า (ชา)
ถามเอามาฉีกขึ้น"

เปรียบเทียบบนค้อยตีวิด ซึ่งมี
หงอนแดงสด ปากและเท้าสีเหลือง
รูปร่างงดงามยิ่งนัก ร้องเสียงดัง
น่าเกลียดชัง เมื่อมาร้องเสียงดัง
ฝูงชนทั้งหลายก็เกลียดชัง เอยปาก
อยากทุบตีหรือฆ่า เอาเนื้อมานึก
กระชาก

คำอุทธานรณห์ : 3

"เมื่อนางฟูจา ก็น่ารัก ยามเมื่อนางพูดก็น่ารักใคร่
เหมือนเสียงปากแก้วเรไร" ของนาง เหมือนเสียงของพิณพาทย์
ฆ้องกลอง

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 42

"ปากม้วนจาหวาน เปียงปิ่นปากทอง พุดจาไฟเราะหวานเหมือนกับ
แสนสายอยู่ห้อง เมืองบน" เสียงพิณพาทย์ฆ้องที่อยู่บนสวรรค์ชั้นฟ้า
อายรอยชอค : 4

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า สังคมล้านนาให้ความสำคัญเรื่องการพูด
มาก สตรีจึงได้รับการอบรมสั่งสอนให้มีคุณสมบัติในการพูดจะต้องพูดไฟเราะอ่อนหวาน
ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำอุทธาหรณ์ ดังนี้

"จักหื้อเป็นรัก ยากนักค้ำหื้อ จะให้ผู้อื่นรักตนเองนั้นทำได้ยากยิ่ง
ควรจาคำดี ม้วนหวานจ้อยจ้อย ควรพูดด้วยคำพูดที่ดี ไฟเราะอ่อนหวาน
เป็นวาจา สุภาสิตถ้อย ที่ดีมีคติเตือนใจ มีคำกลอนอันสัมผัส
เป็นกลอนคำอ่อนขึ้นช้อย" คล่องจองไฟเราะเสนาะหู
คำอุทธาหรณ์ : 4

การพูดไฟเราะอ่อนหวานถือว่าเป็นคุณสมบัติที่สตรีพึงมี ดังจะเห็นได้จากการที่
อำมาตย์หมื่นสารทูลพระเจ้ากือนาว่า สตรีพึงมีคุณสมบัติ

"ปากคาบพระจันทร์"
คำสอนหมื่นสาร : 14

คุณสมบัติข้อนี้เน้นว่า สตรีทุวัยและทุฐานะพึงมีวาจาไฟเราะอ่อนหวาน
จึงจะถือว่าเป็นผู้มี ความงาม ที่บุคคลทั่วไปยกย่องและชื่นชม
นอกจากนี้แล้ววรรณกรรมล้านนาชี้ให้เห็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการพูดที่สตรีพึงมีต่อ
บุคคลฐานะต่าง ๆ คือ สามี บริวาร และบุคคลอื่น ๆ ได้แก่ บิดามารดา เพื่อนบ้าน
ญาติพี่น้อง และผู้อาวุโส ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การพูดกับสามี วรรณกรรมอ่านนาทั้งวรรณกรรมคำสอนและวรรณกรรมนิทาน
ชี้ให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับการพูดกับสามี คือ ไม่โต้เถียงทะเลาะ ไม่นินทาและไม่พูดจา
หยามกระด้างกับสามี แต่ให้พูดกับสามีด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน ดังมีรายละเอียด
ต่อไปนี้

สตรีต้องไม่โต้เถียงสามี สตรีที่โต้เถียงหรือทะเลาะวิวาทกับสามี ถือว่าเป็นคนไม่ดี
ดังปรากฏในคำสอนพระยามังราย

"จากำทะต่อผัว ญิงญั้นกับคี" พูดโต้เถียงสามี ญิงญั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 11

สตรีต้องไม่นินทาสามีทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่ใช่จาซ่มขู่สามี แต่ให้พูดกับ
สามีด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน ดังปรากฏในคำอุทสาหรณม์ ดังนี้

"อย่าจาขวัญ ลับหลังต่อหน้า อย่างนินทาทั้งต่อหน้าและลับหลัง
หื้อจาวาจาชื่อแท้ ให้พูดแต่ความจริง
"อย่าไปหิงสา วาหาซ่มแพ อย่าแสดงความโกรธและใช้คำพูดข่มขู่
หื้อจาม่วนถ้อยคิงาม" ให้พูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน

คำอุทสาหรณม์ : 11

สตรีไม่ควรพูดจาหยามกระด้างและใช้อารมณ์กับสามีให้พูดด้วยถ้อยคำที่สุภาพ
อ่อนหวาน ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่องเจ้าสุวัตรตอนพระฤาษีสอนนางบัวคำ

"ปากค่านเจียนจา อย่างมีโกธา การเจรจากับผู้อื่นอย่างมีความโกรธ
สะทาล้าถ่าน อย่าปากจาแข็ง พูดจาหยามคาย แข็งกร้าว จนดังออก
กำแรงป็นบ้าน หื้อจาอ่อน เกลี้ยงเสียนฤทธิ ไปนอกบ้าน ให้พูดจาอ่อนหวาน นุ่มนวล
จำกำโค อย่าหื้อมีพิบ พูดสิ่งใดก็อย่าให้เป็นพิษภัย ให้หวาน
หื้อหวานดังอ้อยเจียงกาน" ฉำสนิทเหมือนอ้อยเจียงกาน

เจ้าสุวัตร : 137

สตรีไม่ควรเป็นคน "ปากกล้า" พูดโดยไม่คิด และนำเอาคำพูดของผู้อื่นที่พูดกัน
ไปต่าง ๆ นานามาพูดกับสามี เพราะอาจจะทำให้เกิดความผิดพ้องหมองใจกัน และอาจจะ
ทำให้เกิดการแตกแยกในที่สุด ดังปรากฏในโคลงวิหกรสอนโลกดังนี้

"มี <u>ตัวอย่า</u> สวปาก ¹	นับจา เช่นเนอ
อย่าเอาคำไปมา	ต่างห้อง
จนชังสอแสงหา	ตัวคิน คิงชา
ผิดแยกคำถ้อยถอง	เพื่ออันจะระเคินหา"

โคลงวิหกรสอนโลก : 28

สตรีฟังพูดกับสามีด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานแม้ในยามที่สามีโกรธ ดังปรากฏ
ในวรรณกรรมนิทานเรื่องเจ้าสุวัตร ตอนพระฤๅษีสอนนางบัวคำดังนี้

"ตัวเกี้ยร้าย ก้อยคักก้อยแป้ง	เมื่อสามีโกรธก็ให้คอย ๆ
ก้อยผอก้อยแยง แป้งใจถูกถวน	ประเล้าประโลม พยายามพิจารณา
ก้อยฟูก้อยจา ปราศรัยอ่อนอ่อน	ดูให้ถ้วน คอย ๆ พูด พยายามระงับ
ก้อยคัมยังกำนาคะ ก้อยอ่อนก้อยวอน	ทัญญูของตน แล้วพูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ
ด้วยคำปิยะ จ้าอ่อนอ้อยกำนาคะ"	อ่อนหวาน

เจ้าสุวัตร : 138

นอกจากนี้แล้ววรรณกรรมล้านนายังชี้ให้เห็นว่า เมื่อสตรีจะพูดกับสามีไม่ว่า
จะเป็นเรื่องใดก็ตามจะต้องคิดให้รอบคอบก่อนที่จะเล่าหรือพูดเรื่องราวที่ตนได้ทราบ
มาให้สามีฟัง ดังปรากฏในโคลงวิหกรสอนโลก ดังนี้

¹สวปาก หมายถึง ปากร้าย

"มีผู้คิดถ้วน	ควรรจา
รำเพิงดูตามปัญญา	กล่าวแสง
แจ้งใจเอื้องไคมา	ออกปาก ไปเทอ (เทอ)
ควรรคอยจาหื้อแจ้ง	ท่านไคฟังเอา"

โคลงวิหุรสอนโลก : 28

คำประพันธ์ข้างต้นนี้ เน้นให้สตรีรู้จักคิดไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนพูด การคิดก่อนพูดทำให้รู้จักเลือกใช้ถ้อยคำและเรียบเรียงเรื่องราวที่จะพูดได้อย่างเป็นระบบ ทำให้สามารถสื่อความเข้าใจได้ตามที่ต้องการ การพูดโดยไม่คิดอาจจะทำให้สื่อความหมายไม่ได้ตามที่ต้องการ ทำให้เกิดผลเสียหายหรือเกิดการแตกแยก นับว่าวรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นการพูดของสตรีที่สอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคมได้อย่างถูกต้องและชัดเจน

การพูดกับบริวาร วรรณกรรมล้านนาชี้ให้เห็นว่า สตรีสูงศักดิ์พึงปฏิบัติตนในด้านการพูดกับบริวารคือ ไม่ดูคำวากล่าวด้วยถ้อยคำที่รุนแรง แต่ให้พูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน ดังปรากฏในโคลงวิหุรสอนโลกดังนี้

"มีข้าช้อยหมูทา	สาสี
จงรำเพิงปราณี	ออนออย
เอาใจคังนที	ใสสว่าง สุธะเหย
ควรร (เล่า) โลมข้าช้อย	อย่าไครวี
"แม่เรือนเจ้าอย่าโศกชีว	โกรธา เช่นเนอ
อย่าคาหาสีสา	แก่นกล้า
คำคี่ค้อยโถมหา	เอาะออย เอาเทอ (เทอ)
เขาหมูชุมเป็นข้า	ขึ้นหน้ายินคี่"

"แม่เรือนอย่างกลัวด้วย

ท่านบ่มรักแพง

เขายังยอนคำแรง

ชุมหมู่ฝูงข้าช้อย

คำแข็ง¹

เพื่อถ้อย

ฉีกแฉก หูเหี้ย

เพียงไค้ไค้เย็นชวัน² (ขวัญ)

โคลงวิสูตรสอนโลก : 25

จากตัวอย่างคำประพันธ์จะเห็นได้ว่า สตรีที่พูกจาสุภาพอ่อนหวานย่อมถูกใจ
บริวารให้เคารพเชื่อถือและชื่นชม ตรงกันข้ามกับสตรีที่พูกกับบริวารถ้อยคำหยาบคาย
แข็งกระด้าง นอกจากจะทำให้บริวารไม่เคารพเชื่อถือแล้ว ยังถูกติฉินนินทาด้วย

การพูกกับบริวารด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน นอกจากจะปรากฏใน
วรรณกรรมคำสอนแล้ว ยังปรากฏในวรรณกรรมประเภทนิทานเรื่องเจ้าสุวัตรตอนที่
พระฤาษีสอนนางบัวคำ ดังคำประพันธ์

"ปากจาใจ หื้อนายถ้อยท่าน

ถ้อยเจ้าโสมคนหมู่ใจ"

จะพูกถึงไค้ให้นางถ้อย ๆ พูกให้ไซ้

คำพูกที่อ่อนหวานกับคนรับใช้

เจ้าสุวัตร : 137

การพูกกับบุคคลอื่น ๆ เช่น ปิตามารดา เพื่อนบ้าน ผู้ที่มีฐานะสูงกว่าและ
ผู้อาวุโส

การพูกกับปิตามารดา ปิตามารดาถือว่าเป็นผู้ที่มีพระคุณยิ่ง ผู้เป็นบุตรธิดา
พึงให้ความเคารพ ไม่ว่าจะเป็นการพูกหรือการกระทำ กำนการพูกนั้นวรรณกรรม
ล้านนาชี้ให้เห็นว่าสตรีในฐานะที่เป็นธิดา ควรจะพูกกับปิตามารดาด้วยถ้อยคำสุภาพ
อ่อนหวาน ไม่ควรจะใช้ถ้อยคำหรือคำว่าปิตามารดา สตรีใดที่ใช้ถ้อยคำว่าปิตามารดา
จะถูกสังคมตำหนิว่าเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏในคำสอนพระยามังราย

"มักจาคำว่าพ่อแม่ หึงผู้นั้นกับดี"

มักใช้ถ้อยคำว่าพ่อแม่ หึงผู้นั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 11

¹ คำแข็ง หมายถึง คำพูกที่แข็งกระด้าง

² ไค้เย็นชวัน หมายถึง ทำนินทา

การพูดกับเพื่อนบ้านและญาติพี่น้อง วรณกรรมล้านนาประเภทนี้ท่านระบุเอาไว้อย่างชัดเจนว่า สตรีพึงระมัดระวังไม่คำหนิเพื่อนบ้านและญาติพี่น้อง ดังปรากฏในเรื่องอ้ายร้อยชอกตอนนางกันชะราสอนนางปิมปา ดังนี้

"อย่ามีโกษา เจียนจำปากคัก อย่าโกรธและพุกจา
ตีเตือนเพื่อนบ้านอ้าวอา" คำหนิเพื่อนบ้านอ้าวอา

อ้ายร้อยชอก : 60

การพูดกับบุคคลที่มีฐานะสูงกว่า ฐานะในที่นี้ หมายถึงฐานะทางสังคม สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนให้ระมัดระวังในการพูดกับบุคคลที่มีฐานะทางสังคมสูงกว่าตน โดยไม่ใช่คำพูดที่เสมอบุคคลเหล่านั้น ดังปรากฏในคำอุทธาหารณ์ดังนี้

"เราเป็นไพร่น้อย บุญน้อยบุญเยี่ยม เราเป็นไพร่มีบุญน้อย
อย่าจาเปรียบเทียบกับท่านบุญกว้าง อย่าพูดที่เสมอกับท่านผู้มีบุญมาก
หลอนบ่สม อารมณ์ไม่อ้าง แม้ไม่สมอารมณ์แล้วก็เปรียบเหมือนดิน
เหมือนเหี่ยวทางแปลกพลัด" ตามทางที่ไม่เคยเดินมาก่อน

คำอุทธาหารณ์ : 5

จากตัวอย่างชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่มีฐานะต่ำกว่าคือ "ไพร่" ไม่สมควรจะใช้คำพูดที่เสมอผู้ที่มีฐานะสูงกว่าคือ "ท่านบุญกว้าง" ทั้งนี้เพราะอาจจะไม่เป็นที่พอใจของท่าน และอาจจะเกิดผลร้ายต่อตนเองได้

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว คำสอนนี้ยังชี้ให้เห็นการยอมรับฐานะของตนเอง ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องของบุญกรรม กล่าวคือ เชื่อว่าผู้ที่เกิดมามีฐานะทางสังคมต่ำหรือเป็นไพร่ เนื่องมาจากชาติก่อนทำบุญน้อย ผู้ที่เกิดมามีฐานะสูงนั้น เพราะชาติก่อนได้สร้างสมบุญบารมีไว้มาก การยอมรับฐานะของตนเอง เช่นนี้ทำให้เกิดแนวทางในการปฏิบัติตนในค่านการพูด วรณกรรมคำสอนเรื่องคำสอนพระยามังราย ระบุลักษณะของสตรีที่ไม่ดีในค่านการพูดที่สอดคล้องกันคือ ถือว่าสตรีที่ได้เถียงกับผู้ที่มีฐานะสูงกว่า หรือ "ท้าวพระยา" เป็นคนไม่ดี

จากคำพูดที่ได้ยินผิดไป ทำให้เกิดความเสียหายภายหลังได้ การพูดอย่างเร่งรีบทำให้ผู้พูดเสียบุคลิกภาพ โดยเฉพาะถ้าผู้พูดเป็นสตรีซึ่งสังคมเน้นว่าจะต้องเป็นผู้ที่รักษามารยาท นุ่มนวลด้วยแล้ว ดังนั้นสังคมจึงถือว่าสตรีที่พูดอย่างเร่งรีบจึงถือว่าเป็นคนไม่ดี

จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติของสตรีในด้านการพูดไว้อย่างชัดเจนว่า สังคมต้องการให้สตรีพูดจาไพเราะอ่อนหวาน มีสัมมาวาจา และมีมารยาทในการพูดกับบุคคลทุกคน

2.1.5 การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี การศึกษาเกี่ยวกับคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรีโดยทั่วไปตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา พบว่า นอกจากสตรีจะพึงมีคุณสมบัติเกี่ยวกับการครองเรือนซึ่งถือเป็น "คลองวัตร" หรือ ขรรณเนียม ซึ่งปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณแล้ว สตรีที่ดีจะต้องเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีที่สามารถแสดงออกดังนี้

2.1.5.1 เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

2.1.5.2 ปฏิบัติตามหลักธรรมขั้นพื้นฐาน

2.1.5.1 เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา วรรณกรรมล้านนาประเภทคำสอนและประเภทนิทานเสนอคตินิยมที่สอดคล้องกันว่า สตรีพึงเป็นผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและแสดงออกโดยการเป็นผู้ที่ยึดมั่นในพระรัตนตรัย ทำบุญให้ทาน และบำเพ็ญภาวนา รักษาศีลอยู่เสมอ สตรีใดที่ไม่ยึดมั่นในพระรัตนตรัย สังคมถือว่าเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏในคำสอนพระยามังรายดังนี้

"ใจบ่เข้าในชายแก้วทั้งสาม

หญิงผู้นั้นกับคี่"

จิตใจไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย

หญิงผู้นั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 11

ชายแก้วทั้งสาม หมายถึง พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา สตรีพึงเลื่อมใสศรัทธาเข้าใจและปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้มีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ดังนั้นจึงมีคำสอนให้สตรีเคารพกราบไหว้พระรัตนตรัย ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่องอ้ายร้อยชอก ตอนที่นางกันชะราสอนนางปิมปา

"หมั่นไหว่กราบนม พระแก้วทั้งสาม หมั่นกราบไหว่พระรัตนตรัย รู้จัก
 จางกินจางตาน ไปตามแต่ใจ" ทำบุญให้ทานตามฐานะของตน
 อ้ายร้อยชอก : 60

จากคำประพันธ์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่า นอกจากจะเคารพเลื่อมใสในพระรัตนตรัย แล้วสตรีพึงทำบุญให้ทานตามความศรัทธาของตนด้วย สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนให้ทำบุญให้ทานอยู่เสมอ ผู้ที่มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนคือบิดาและสามี ดังปรากฏในวรรณกรรมประเภทนิทานเรื่องเจ้าสุวัตร และอ้ายร้อยชอกดังนี้

เรื่องเจ้าสุวัตร พระฤๅษีบิดาของนางบัวคำสอนให้นางรู้จักการทำบุญให้ทาน

"กวนกินกวนตาน หื้อรู้ไว้เสียง" ควรทำบุญทำทาน ให้รู้ไว้ทั้งหมด
 เจ้าสุวัตร : 137

เรื่องอ้ายร้อยชอก พร้าหมั่นจุกตั้งสอนนางจันทะมณี ภรรยาให้หมั่นทำบุญทำทาน

"จันทะมณี เทวีคู่เฝ้า จันทะมณีผู้เป็นคู่ทุกข์คู่ยาก ให้จดจำ
 ก็หื้อจำเอาอย่าละ หมั่นกินหมั่นทาน เอาไว้ ให้ทำบุญทำทานอยู่เสมอ ให้ตั้ง
 อายปะมาทะ ประมาทข้อศีลธรรม" มั่นในศีลธรรม
 อ้ายร้อยชอก : 23

จากเรื่องอ้ายร้อยชอก พร้าหมั่นและภรรยามีฐานะยากจน บางครั้งก็ต้องขอทานเลี้ยงชีวิต เมื่อพร้าหมั่นสิ้นชีวิตแล้ว ภรรยาและบุตรก็จะยังได้รับความลำบาก แต่พร้าหมั่นก็ยังสอนให้นางหมั่นทำบุญให้ทานเสมอทั้งที่ขัดสน แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถแสดงออกได้โดยการทำบุญให้ทานและการดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่ประมาทและมีศีลธรรม

นอกจากนี้แล้ว วรรณกรรมล้านนายังสะท้อนให้เห็นว่าสตรีพึงรักษาศีลและยึดมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้มีบทบาทสำคัญในการอบรมสั่งสอนสตรีให้มีคุณสมบัติเช่นนี้ ได้แก่ สามี ดังปรากฏในคำอุทานหรือสุภาษิตดังนี้

"หลอนเมียบเป็นร้าย บ่อหอกทุมเสีย ถึงแม้ภรรยาจะไม่สบายก็ไม่ทอดทิ้ง
 ยังใจใสเมียบ นั่งเข้ยมเอ้อมไถ่ ยังเอาใจใส่ดูแลไถ่ชिक เมื่อสามี่สั่งสอน
กันยั่วสั่งสอน หื้อนายไก่อหัว ใ้หนางกราบไหว้รักษาศีลฟังพระธรรม
จำศีลฟังธรรมพุทธะ" คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

กาวุธาหารณ์ : 10

การรักษาศีลนั้นเป็นการปฏิบัติตนตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า สตรีอาจจะ
 รักษาศีลห้าหรือศีลแปดแล้วแต่ความศรัทธา สตรีใดที่ไม่รักษาศีลไม่ยึดมั่นในคำสอนของ
 พระพุทธเจ้าถือว่าสตรีนั้นเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏในคำสอนพระยามังราย

"ทั้งปีทั้งเดือนบ่รักษาศีล (รักษาศีล 5) ทั้งปีทั้งเดือนไม่รักษาศีล 5 ศีล 8
 ศีล 8 ญิงผู้นั้นก็บ่ดี" ญิงผู้นั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 11

ดังนั้นสตรีจึงต้องรักษาศีลห้าให้บริสุทธิ์และหมั่นทำบุญให้ทานอยู่เสมอ ดังปรากฏ
 ในวรรณกรรมนิทานเรื่อง เจ้าสุวัตร ตอนพระนางมีสอนนางบัวคำดังนี้

"หื้อหมั่นจำศีล กินทานสืบสร้าง ใ้รักษาศีลอยู่เสมอ รู้จักทำบุญ
 ปาเปงบุญอย่าละ" ใ้ทานอย่าได้ขาดหรือละเลย

เจ้าสุวัตร : 137

การยึดมั่นในศีลและอาศัยหลักธรรม ในการดำเนินชีวิตและทำบุญให้ทานเสมอ
 จะช่วยให้มีความสุข ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าการประพฤติตนเช่นนี้ช่วยทำให้รอดพ้นจาก
 เกราะห้กรรมทั้งหลาย ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่อง บั้วระวงศ์หงส์อำมาตย์
 ตอนที่บั้วระวงศ์สอนนางปทุมมาซึ่งเป็นมเหสีดังนี้

"ให้อยู่ตามธรรม มีเกิดแต่เพียงตั้ง
กันใจเป็นบุญ ก็บุญจักถึง
บารมีจักคลุณฺเณระห" "

ให้ประพฤติตามท่านองคฺลองธรรม
ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม ถ้าจิตใจเป็นบุญ
บุญนั้นก็จะ เป็นเครื่องกำบัง เกราะหฺร่าย
อันตรายเกิดขึ้น

บัวระวงศ์หงส์อำมาตย์ : 85

2.1.5.2 ปฏิบัติตามหลักธรรมขั้นพื้นฐาน หลักธรรม

ในพุทธศาสนาที่คนในสังคมยึดเป็นหลักในการดำรงชีวิตมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้บุคคลในสังคม
เป็นคนดี ทำให้สังคมมีความสุข ความเจริญ หลักธรรมพื้นฐานที่สตรีพึงปฏิบัติตามที่ปรากฏ
ในวรรณกรรมล้านนา ได้แก่ ความไม่ประมาท ความเพียรพยายาม ความกตัญญูต่อกตเวที
และการประพฤติตนถูกต้องตามท่านองคฺลองธรรม ดังรายละเอียด

สตรีต้องตั้งอยู่ในความไม่ประมาท การดำเนินชีวิตที่จะให้บรรลุตามเป้าหมาย
ที่ต้องการนั้นจะต้องดำเนินชีวิตด้วยความรอบคอบ ไม่ประมาททั้งการกระทำและคำพูด
กล่าวคือจะต้องมีสติและยึดมั่นในศีลธรรม ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่อง
อ้ายร้อยชอกและเจ้าสุวัตร ดังนี้

เรื่องอ้ายร้อยชอก ตอนพราหมณ์สอนนางจันทะมีผู้เป็นภรรยา

"อย่าประมาทะ ประมาทช้อศีลธรรม" อย่าละเลย ไม่ปฏิบัติตามหลักธรรม
อ้ายร้อยชอก : 23

เรื่องเจ้าสุวัตร ตอนพระฤาษีสอนนางบัวคำ

"ก้อยอกสาเห	อย่าประมาทะ	ให้มีความอดสาเห	อย่าละเลย
ทางจักเข้านิปาน	ทางจักตื่นฟ้า	ทางที่จะไปสู่นิพพาน	ทางไปสู่สวรรค์
ให้อแบ่งใจหวาน	การบาปเฮย	ให้ทำใจให้บริสุทธิ์	การกระทำบาปทั้งหลาย
ให้อลูกได้หย่าน"		ให้ลูกเกรงกลัว	

เจ้าสุวัตร : 137

จากการศึกษาวรรณกรรมที่กล่าวมาทั้งหมด ชี้ให้เห็นว่าการที่สตรีจะเป็น พุทธศาสนิกชนที่ดีได้นั้นจะต้องเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยึดมั่นในพระรัตนตรัย รู้จัก ทำบุญให้ทาน ทำให้บริสุทธิ์ นอกจากนั้นแล้วสตรีต้องปฏิบัติตามหลักธรรมขั้นพื้นฐานคือ ต้องเป็นผู้มีสติ รอบคอบไม่ตั้งอยู่ในความประมาท มีความเพียรพยายาม เพื่อให้บรรลุ ธรรมขั้นสูงสุดคือนิพพาน และมีความกตัญญูต่องานที่ต่อผู้มีพระคุณด้วย

2.1.6 รู้จักสำรวมอิริยาบถ สตรีทั่วไปพึงสำรวมอิริยาบถ ไม่ว่าจะ อยู่ในสภาพแวดล้อมก็ตาม อิริยาบถที่พึงสำรวม ก็คือ การเดิน สตรีได้รับการอบรมสั่งสอน ไม่ให้เดินเสียงดัง ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำวอพุทธาธรรม และวรรณกรรมนิทาน เรื่องเจ้าสุวัตร ตอนพระนางสอนนางบัวคำ ดังตัวอย่าง

"หือตกพื้นเบา อย่าหือขึ้นเท้า" ให้เดินเบา อย่าให้เกิดเสียงดัง
คำวอพุทธาธรรม : 11

"ยามไปมา ต้องเต้าอย่างยก ยามที่ยกเท้าเดินไปมา ให้ค่อย ๆ
หือค่อยของฝ่ายดินเบา" เดินอย่างแผ่วเบา
เจ้าสุวัตร : 138

วรรณกรรมล้านนาชี้ให้เห็นว่า สตรีพึงเดินอย่างสำรวม เดินเบา ๆ ไม่เอา เท้าถีบฟากซึ่งปูเป็นพื้นบ้าน เพราะเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง สตรีที่ทำเช่นนี้ จะถูกตำหนิว่าเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏในคำสอนพระยามังรายดังนี้

"เอาดินลงชานมักถีบฟาก หึงผู้เฒ่ากับดี" เอาเท้าเหยียบพื้นแล้วถีบฟาก หึงผู้เฒ่ากับดี
คำสอนพระยามังราย : 10

นอกจากนี้ สตรีพึงสำรวมอิริยาบถในค่านอื่น ๆ ด้วย วรรณกรรมล้านนาเรื่อง คำสอน พระยามังรายระบุถึงลักษณะของสตรีที่ขาดการสำรวมคือ เอาเท้าฟัดสุนัข เลื้อยมือเลื้อยเท้า ยกขานขึ้นทำให้ผู้อื่นเห็นขา และอุที่แข้งขา ลักษณะดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นลักษณะของคนไม่ดี ดังตัวอย่าง

"กำพากฟอกหัวหมา หึงดูนั่นกับดี"	จับทัพพีตีหัวสุนัข หึงดูนั่นไม่ดี
"มักเสียตีนเสียมือจูบนิ้ว หึงดูนั่นกับดี"	ชอบเสียมือเสียเท้าจูบนิ้ว หึงดูนั่นไม่ดี
"มักคว้าน (ขึ้น) ที่เอวเห็นเห็นเขา	ชอบรั้งผ้าถุงขึ้นสูงให้ผู้อื่นเห็นเขา
หึงดูนั่นกับดี"	หึงดูนั่นไม่ดี
"สีแคง (แข้ง) ขาและเอาที่ขึ้น (ขึ้น)	เอามืออุ้งแข้งขาและรั้งชายผ้าถุงขึ้น
แหยง หึงดูนั่นกับดี"	ข้างหนึ่ง หึงดูนั่นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 10 - 11

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า ลักษณะสตรีไม่ควรรู้แต่ว่าเป็นกิริยาอาการต่าง ๆ กัน การแสดงกิริยาดังกล่าวบางอย่างเกิดจากการที่ไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้ จึงแสดงออกทันที โดยไม่คำนึงถึงความเหมาะสม เมื่อบุคคลอื่นเห็นย่อมถูกตำหนิติเตียน ทำให้คุณค่าของสตรีนั้น ๆ ลดลง ดังนั้นสตรีพึงสำรวมอิริยาบถเสมอ ไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใดก็ตาม

2.2 กตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติเฉพาะ คุณสมบัติเฉพาะ หมายถึง คุณสมบัติที่สตรีพึงมีตามฐานะของตนซึ่งแยกออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

2.2.1 สตรีโสด

2.2.2 สตรีที่แต่งงานแล้ว

2.2.1 สตรีโสด คุณสมบัติของสตรีโสดตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาที่สำคัญ ได้แก่ รักษาวงศ์สงวนตัวและรักษาศักดิ์ศรีของตน ไม่เกี่ยวข้องกับบุรุษผู้มีภรรยาแล้ว สตรีต้องรักษาวงศ์สงวนตัวและรักษาศักดิ์ศรีของตนเอง วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นคตินิยมอย่างชัดเจน ดังปรากฏในคำสอนพระยามังรายที่ระบุว่า สตรีที่เห็นบุรุษแล้วเป็นฝ่ายเข้าไปหาก่อนถือว่าเป็นคนไม่ดี

"คันหันบ่าวมักไปหา หึงดูนั่นกับดี"	เมื่อเห็นผู้ชายมักจะเข้าไปหา
	หึงดูนั่นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 11

ในเรื่องของความสัมพันธ์ทางเพศ สังคมด้านนาถือว่าสตรีต้องเป็นผู้รักนวลสงวนตัวและรักศักดิ์ศรีของตน ดังจะเห็นได้จากประเพณีแอมสาว สตรีสาวจะเป็นฝ่ายทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่ที่บ้าน หลังจากรับประทานอาหารเย็นแล้ว บิดหรือบ่าวจะเป็นฝ่ายไปหา เรียกว่าไป "แอมสาว" แล้วให้ยวพาราดีกันด้วยคำคำคำเพื่อ นอกจากนี้แล้ว ถึงแม้ว่าบิดและสตรีมีโอกาสพบกันตามสถานที่อื่น ๆ แต่ในแง่ความสัมพันธ์ทางเพศ ไม่ปรากฏว่าสตรีจะเป็นฝ่ายไปหาบิดก่อน ดังนั้นถ้าสตรีได้เห็นบิดหรือบ่าวแล้วรีบเข้าไปหา สังคมจะถือว่าสตรีนั้นเป็นสตรีไม่ดี ไม่รักศักดิ์ศรีของตนเอง

สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนไม่ให้เข้าไปหาบิดในที่สาธารณะ ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เป็นที่กระหนิงหนิงของเพื่อนบ้าน ดังปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่องจันทะสา ตอนที่นางประวิสุตีสอนนางเทวะชิสังก้า เมื่อเห็นนางเทวะชิสังก้าอยู่ในห้องตามลำพังกับจันทะสา ดังคำประพันธ์

"ข้าว่าบอกจี้ กล่าวด้วยจาสอน
ว่านั่นที่นอน หลานจายที่เห็น
กลัวหมู่เขา สิบขาวจายบ้าน
มาหั้นในนางลูกไท มันเป็นการ
ที่ข้อมึงร้าย นั้นเป็นห้องจายนอน
เพื่อนมาหั้น ก็หน้าอายหยาย
จักเลาเลือนาย อย่างนั้นอันนี้
หื้อลูกหนีเสีย จากที่นอนหั้น
มาหาแม่บนเพ็เถอะ

ยายเพ็สอนว่า นั้นเป็นที่นอนของ
หลายชายกลัวขาวบ้านทั้งหลายมาพบ
นับเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมเพราะ
เป็นห้องนอนของผู้ชาย คนอื่นมาเห็น
ก็หน้าอาย เขาจะนินทาต่าง ๆ นานา
ให้ลูกไปจากที่นั้น มาหาแม่ข้างบนนี้เถอะ

จันทะสา : 127 - 128

จากคำประพันธ์จะเห็นได้ว่า นางประวิสุติเป็นตัวแทนของสังคม ที่ชี้ให้เห็นว่าบุคคลในสังคมมีบทบาทสำคัญในการกำหนดพฤติกรรม หรือแนวประพฤติปฏิบัติของสตรี หากสตรีประพฤติตนออกนอกทางแล้ว การลงโทษขั้นต้นที่จะได้รับคือ คำติเตียนของบุคคล

ในสังคม สตรีจะได้รับการดูถูกเหยียดหยามด้วยถ้อยคำที่รุนแรง ดังเช่นที่ นางประวิสุทธิ
 ตำนินาง เตะระชิสังกา หลังจากที่เกิดไม่ให้นางอยู่ในที่รโหฐานกับบุรุษตามลำพัง
 แต่นางไม่เชื่อ นางจึงโกรธกล่าวนาง เตะระชิสังกาว่าการประพฤติเช่นนี้ เปรียบเหมือน
 ผู้หญิงไม่ดี คือเป็น "สาวเพ็งกลางบ้าน" นับว่าตำหนิด้วยถ้อยคำรุนแรง ดังคำประพันธ์

“ฮียาเกียกล้ำ ว่าสุกแกใจ
 บ้างเอาใจ มาสอนบอกท่าน
 มันไก่อเป็น สาวเพ็งกลางบ้าน
 ป่อยตามหิมันจางแล้ว”

ยายเฒ่าโกรธจึงนักรังบอกว่า
 สุกแล้วแต่นางไม่รู้ว่าจะสอนนาง
 อย่างไร นางอยากเป็นผู้หญิงไม่ดี
 ก็ตามใจ

จันตะสา : 128

นอกจากนี้แล้ว เรื่องจันตะสา ยังสะท้อนให้เห็นว่า สตรีที่ไม่รักนวลสงวนตัว
 ไม่รักศักดิ์ศรีของตน และไม่ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม ก็ได้รับการลงโทษอย่างรุนแรง
 ดังเรื่องราวของนาง เหมะรังสี ชาวเมืองจำปาศักดิ์ซึ่งตั้งครรภ์โดยไม่มีสามีแต่เป็นเพราะ
 นางคืบนำจากรอยเท้าช้าง หลังจากคลอดบุตรแล้ว นางก็ทำมาหาเลี้ยงตนเองและบุตร
 โดยไม่ได้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุรุษใด บุตรชายของนางเมื่อโตขึ้น ก็ช่วยมารดา
 ทำงานทุกอย่างทำให้เพื่อนบ้านอิจฉา ทั้งนี้เพราะ เห็นว่านาง เหมะรังสีตั้งครรภ์โดยไม่มี
 สามีและบุตรชายก็เป็นคนดี ตรงกันข้ามกับบุตรของคนที่เอาแต่เที่ยวเตร่ ไม่ช่วยบิดา
 มารดาทำงาน ด้วยเหตุนี้สตรีชาวเมืองจำปาศักดิ์พากันประพฤติตนเลียนแบบนาง เหมะรังสี
 โดยละเลยไม่ประพฤติตนอยู่ในกรอบประเพณีอันดีงาม โดยเฉพาะเรื่องประเวณี สตรีตั้ง
 ครรภ์โดยไม่ปรากฏว่าใครเป็นสามี ต่อมาไม่นานเกิดอาเพศบ้านเมืองที่เคยอุดมสมบูรณ์
 กลับแห้งแล้ง ประชาชนอดอยากและเต็มไปด้วยโรคภัย เจ้าเมืองจึงโปรดให้สืบหา
 สาเหตุ และพบว่าบ้านเมืองอยู่ในสภาพเช่นนี้ เนื่องจากประชาชนขาดศีลธรรม ละทิ้ง
 จารีตประเพณี ประพฤติตนราวกับสตรีคือ เสพกันไม่เลือก สตรีตั้งครรภ์โดยไม่มีสามี
 ดังที่เสนาได้กราบทูลเจ้าเมืองว่า

"เพราะเขากระทำ อะละปาละ
 หาถือได้ดักกน ผูกจะนะ
 ละวีกของทน เหมือนบ่ใจคน
 มนุษย์หลงหลา แอวดงเสพกัน
 ไฟโดยเจ้าข้า บ่มีเวลาเป่าว่าง
 เฝียบเหมือนสัตว์ วิสารมาจาง
 เหมือนสัตว์ต่ำไคหมาจัว ไฉลวกบรู
 ไฉจกมีฉัว หน้าเหลนกันไป
 ตามใจชอบบรู เกิด ๆ มาน ๆ
 เหลือหันเหลืออู ลามหาปิตคาบรู
 สืบถามคนไค เขามานลูกู
 เขาจุล่ายอูกันไป"

เพราะเขาประพฤติตนเป็นอันธพาล
 หากคนที่ศีลธรรมไม่มีเลย ผูกชนทั้งหลาย
 ละทิ้งจารีตประเพณีของตนเหมือนไม้ไผ่คน
 มนุษย์ทั้งหลายเที่ยวเสพกันไม่เลือก
 ทั้งไฟและเจ้า ไบ่เว้นแม้แตกคนเดียว
 เปรียบเหมือนสัตว์เช่น ม้า ช้าง สุนัข
 ทั่ว ซึ่งเป็นสัตว์ชั้นต่ำ กล้วยเหตุนี้จึง
 ไม่ทราบว่าผู้ใดเป็นสามีของหญิงเหล่านั้น
 เพราะม้าสมสนุกสนานกันตามชอบใจ
 เมื่อถามถึงพ่อของลูกในท้องก็ไม่มี
 ใครตอบความจริงได้ พวกเขาพากัน
 โกหกหลอกลวง

จันตะผา : 34

เมื่อทราบสาเหตุแล้ว เจ้าเมืองจำป๋าดึงให้สอบสวนหาความจริง โดยให้สตรี
 ที่ตั้งครรภ์แล้วอ้างว่าตนเองบริสุทธิ์ ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับผู้ใด พิสูจน์คำพูดของตนโดย
 การลุยไฟ ปรากฏว่านางเหมาะจึงผู้เดียวเท่านั้นที่สามารถลุยไฟ ดังนั้นเจ้าเมืองจึง
 ลงโทษโดยให้สตรีเหล่านั้นเสพกับม้าเพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างต่อไป บุตรชายของนาง
 เหมาะจึงมีหูขอร้องไห้ทอภัยโทษแก่สตรีเหล่านั้น เจ้าเมืองยอมยกโทษให้และไต่ถาม
 กฎหมายควบคุมระ เฝียบสังคม ให้ประชาชนอยู่ในศีลธรรมอันดี ค่อมบ้านเมืองก็สงบสุข

การลงโทษสตรีที่ประพฤติผิดศีลธรรมนับว่าเป็นการลงโทษที่รุนแรง และจากการ
 ที่กำหนดให้บ้านเมืองเกิดอาเพศเมื่อสตรีไม่อยู่ในศีลธรรม สะท้อนให้เห็นว่าสังคมต้องการ
 ให้สตรีปฏิบัติตนอยู่ในกรอบประเพณี ยึดมั่นในศีลธรรม รักนวลสงวนตัวและรักศักดิ์ศรี
 ของตนเอง

นอกจากนี้แล้ววรรณกรรมด้านนาฏยังได้สะท้อนให้เห็นว่า สตรีโสทรจะต้องไม่
เกี่ยวข้อง มีความสัมพันธ์ในเชิงชู้สาวกับบุรุษผู้มีภรรยาแล้ว สตรีใดไม่ปฏิบัติตามก็จะถูก
ลงโทษอย่างรุนแรง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องชีวหาสินคำก่อนที่ชีวหาสินคำพา
นางทิพไกรสรเดินทางออกจากป่าเพื่อกลับบ้านเมืองของตน ขณะที่นอนหลับอยู่กลางป่า
นางกนิรีสองพี่น้องมาพบเข้า ก็หลงรักชีวหาสินคำและพาชีวหาสินคำไปยังที่อยู่ของนาง
ทั้งนางทิพไกรสรนอนอยู่กลางป่า นางกนิรีสองพี่น้องได้ชีวหาสินคำเป็นสามี เมื่อท้าวกนิร
ผู้เป็นบิดาทราบเรื่องก็ไม่พอใจที่นางกนิรีประพฤติคนเช่นนี้ จึงตำหนินางทั้งสองว่า
ประพฤติผิดศีลธรรม มีความสัมพันธ์ชู้สาวกับสามีผู้อื่น ถือว่าเป็นผู้ลุ่มหลงในกามารมณ์
ดังคำประพันธ์

"ดูราลูกเถา สองหญิงแปงดูรัก
สุมิสาจาร ล่วงข้อบังคับ
นิคแตกเส้นกาวเม สู่เจ้าพี่น้อง
อวงของหลายเศ เป็นหญิงเกเร
สหาวล้าถ่าน"

ก่อนดูรักทั้งสอง เจ้าดวงละเมิด
ก็ล้าในข้อที่ว่าค้าย ประพฤติผิดในกาม
เจ้าทั้งสองยุ่งเกี่ยวกับเรื่องกามคุณนับว่า
เป็นหญิงพาล ประพฤติคนผิดศีลธรรม
เจ้าเป็นคนสามหาวจิตใจลุ่มหลงใน
กามารมณ์

ชีวหาสินคำ : 60

ท้าวกนิรไม่เห็นด้วยกับการกระทำของนางกนิรีผู้เป็นธิดา จึงพยายามชี้ให้เห็นว่า
นางประพฤติผิดศีลธรรมและให้โอกาสกลับตัว โดยให้พาชีวหาสินคำไปส่งคืนนางทิพไกรสร
ถ้าหากนางซัดขึ้นไม่ยอมปฏิบัติตาม ก็จะถูกลงโทษโดยการตัดศีรษะ ดังคำประพันธ์

"กันสุชักขึ้น คึงคันไ้วหัน
บักวักกุ่มพ้อง จักตัดหัวเสีย
ตั้งสองพี่น้อง หื้อม้วยมิ่งขวัญเจ้า
กุ่มละไ้ว แม่หญิงค้นหา
จักตัวหัวมา หื้อเป็น 7 บั้ง"

ถ้าเจ้าชักขึ้นคือถึงไม่กลัวคำพูดของกู
กูจะตัดหัวเจ้าเสียทั้งสองคนพี่น้องให้ตาย
ตกไปตามกัน กูจะไม่เอาไ้ว ผู้หญิงค้นหา
เช่นนี้ จะตัดหัวมาส่งให้เป็นเจ็ดท่อน

ชีวหาสินคำ : 61

2.2.2 สตรีที่แต่งงานแล้ว จากการศึกษาวรรณกรรมด้านนาฬิกา
สตรีที่แต่งงานแล้วพึงมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ

2.2.2.1 รักและซื่อสัตย์ต่อสามี

2.2.2.2 ประณีตสามี

2.2.2.3 เคารพภักดิ์ของสามีและบิคารมารคาของสามี

2.2.2.1 รักและซื่อสัตย์ต่อสามี วรรณกรรมด้านนาฬิกาสะท้อน

ให้เห็นคตินิยมของสังคมว่า สตรีที่แต่งงานแล้วจะต้องรักและซื่อสัตย์ต่อสามี และเพื่อให้
เห็นคตินิยมดังกล่าวชัดเจนขึ้น จึงกล่าวถึงลักษณะธรรมชาติของสตรีในเชิงเปรียบเทียบ
ว่า สตรีบางคนเป็นคนโลเลไม่มั่นคงอ่อนไหวง่าย ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง
โคลงวิหุรสอนโลก และวรรณกรรมประเภทพรรณนาความในใจเรื่องคำพญาพรหม ดังนี้
โคลงวิหุรสอนโลกชี้ให้เห็นว่า สตรีมีจิตใจไม่มั่นคง อ่อนไหวง่าย เมื่อเข้าใกล้
บุรุษ ไม่มีความซื่อสัตย์ และหลงในกามารมณ์ สตรีเช่นนี้มักเอาใจออกห่างจากสามี
ถึงรายละเอียดต่อไปนี้

สตรีที่ได้ใกล้ชิดกับบุรุษแล้วชื่นชอบหลงใหลบุรุษเปรียบเทียบเหมือนสิ่งหนึ่งหรือ
สิ่งหนึ่ง ที่อยู่ใกล้ไฟจะลุกไหม้ทันที

"หัวใจจึง (จึง) คือนกเข่ง¹

สี่สาย²

ไฟเรยร่ายมากกาย (ผ่าน)

วู้ไหม้

จิตใจเจตจงชาย

เมียงมาย³ มักเหย

คือกั้งเผาแจ้งไหม้

วูลุกยามเคียว"

โคลงวิหุรสอนโลก : 19

สตรีที่อยู่ห่างจากสามี มักจะสนทนากับบุรุษอื่นอย่างสนุกสนานและมีใจเอนเอียง
ชื่นชมบุรุษเหล่านั้น เปรียบเหมือนครั้งที่อยู่ใกล้กองไฟ ย่อมละลายไถ่กาย

¹ เข่ง หมายถึง สิ่ง

² สี่สาย หมายถึง สายเหียน

³ เมียงมาย หมายถึง ชมายคามอง

"หัวใจยิ่ง (หญิง) ถือทั้งครึ่งไถ่	กองไฟ
ค้นว่าผัวลงไป	<u>ยอมสู้</u> ¹
ฝูงชายอันปราไลย (ปราศรัย)	สนุกขึ้น ชมเหย
ใจหวั่นไหวด้วยรู้	กึ่งข้าง (ครึ่ง ?) ตกไฟ"

โคลงวิหุรสอนโลก : 20

สตรีบางคนเป็นเหมือนบ่วงบาทที่วางกักอยู่ข้างทาง และยังมีจิตใจที่ไม่เชื่อตรง
เปรียบเหมือนเขากวางที่แตกกิ่งก้านออกไป สตรีเช่นนี้พึงหลีกเลี่ยงไปให้ไกล

"บางยิ่ง (หญิง) เป็นบาทบ่วง	กักกลาง
<u>ผูก</u> ² ผ่านยังหนทาง	ร่วมซ่อม
ใจยิ่ง (หญิง) กังเขากวาง	แสนแฉ่ นันแฉ
อย่าแค้นตนเข้าพร้อม	หลีกเลี่ยงหนีไกล"

โคลงวิหุรสอนโลก : 22

สตรีบางคนใจบาบชั่วร้าย เปรียบเหมือนสุนัข กระทำตนเหมือนศาลาที่หัก
ของกนเกินทางที่ใครจะเข้ามาพักอาศัยความเพลิดเพลินสนุกสนานก็ได้ สตรีที่ประพฤติน
เช่นนี้ไม่ควรยกย่อง

"บางยิ่ง (หญิง) ใจถอยร้าย	ปลาน (ปาน) หมา
เอาเพศเป็นศาลา (ศาลา)	โศกแล้ว
ฝูงคนทองเที่ยวมา	สนุกอยู่ เย็นเหย
เต็มว่าเอาเป็นแก้ว	อย่าไว้ในอง"

โคลงวิหุรสอนโลก : 23

¹ยอมสู้ หมายถึง ชอบ

²ผูก หมายถึง แอบ, ซ่อน

สตรีบางคนใจอก ยากที่จะเปลี่ยนให้เป็นผู้ที่มีจิตใจไม่ตรงได้ เปรียบเหมือน
สุนัขหางงอกที่เดินล่อคร้าว หางของมันจะเหยียดตรงชั่วขณะหนึ่ง แต่เมื่อล่อคร้าวผ่าน
ไปแล้ว หางสุนัขนั้นก็กลับงอกออกมาเดิม

"หางหมายามร่อคร้าว	เดินไป
เหยียดขึ้นมาทันใจ	เดี๋ยวนี้
มาตคา (มาตรา) ยินยามโยย (โย)	งองอก คื่นเหย
ใจแห่งอิง (อิง) นั้นก็	กู ^๑ ยอม ^๑ เสมอเหมือน"

โคลงวิหุรสอนโลก : 23

สตรีบางคนเปรียบเหมือนคาบคม ที่ทำควยเหล็กกล้า ผู้ใดพบเห็นก็อกเสียมิได้
ที่จะดูบลกล้าและลองถือ เพราะคาบที่คมกริบใช้ฟันอะไรยอมได้ทั้งนั้น เช่นเดียวกับสตรี
บางคนที่มีรูขี้ใจจะเขยชมก็ไ้

"บางอิง (อิง) ถือคาบกล้า	<u>เหล็กอาจ</u> ^๒
คมสองไสย (ไส) วางวาง	อวคู้
ใครเห็นยอมหยุด <u>ขวาง</u> ^๓	ถอนถอก กูเหย
พัน <u>เยื้อง</u> โค ^๔ ก็สู้	บ่เลือกเนื้อสักอัน"

โคลงวิหุรสอนโลก : 20

สตรีบางคนเปรียบเหมือนคาบคมที่ทำควยเหล็กกล้า แต่ข้างในเป็น
"รางหนอน" ทำให้คาบนั้นมีคำหนิ เช่นเดียวกับสตรีงามแต่ใจไม่บริสุทธิ์

^๑กูยอม หมายถึง ถองอ, ไม่ขัดสัถย์

^๒เหล็กอาจ หมายถึง เหล็กน้ำพิ

^๓หยุดขวาง หมายถึง หยุด, จับ

^๔เยื้องโค หมายถึง แบบโค, อย่างไหน

"บางยี่ง (ยี่ง) คือคาบถ ^๑	<u>เหล็กปลอน</u> ^๑
ทางในเป็น <u>รางหนอน</u> ^๒	<u>บัวชำ</u> ^๓
<u>คาบแหง</u> ^๔ บั้หันเมอน	หมกปอด คีเหย
ในโลกชื่อเสียงชำ	หนี (มิ) หื้อหนีกาย"

โคลงวิหุรสอนโลก : 20

สตรีที่ชั่วร้าย บ่อมทำให้ผู้คบหาสมาคมด้วยลำบากใจ หนักใจ เช่นเดียวกับ
คนเลี้ยงวัวจำนวนมากถึง 20 ตัว ต้องเห็นคเห็น้อย ลำบากจนอกแตกทวย เนื่องมา
มาจากไล่ต้อนวัว

"ยี่ง (ยี่ง) ร้ายคือพวกเลี้ยง	<u>จ้าวชาว</u> ^๕
อกแตกทวยกลางหวา	แดนค่อน
จรเงินอยู่ณฉาว	ทุกที่ ทางเหย
อกแตกทวยชั้นช่อน	พวกเลี้ยงจ้าวชาว"

โคลงวิหุรสอนโลก : 23

สตรีที่ไม่อิมในกามตัณหา เปรียบเหมือนไฟกองใหญ่ที่ไม่อิมพิน

"กองไฟอันใหญ่ไค	แสนเตา
บอิมด้วย <u>หั่ว</u> ^๖ เพา	ชมิอ
ประคุดังยี่ง (ยี่ง)	บอิม ชายนัน
แนมมาคมอั่วหั่ว	โลกเฮยพังนิยาย"

โคลงวิหุรสอนโลก : 23

^๑เหล็กปลอน หมายถึง เหล็กที่กร่อนแล้ว

^๒รางหนอน หมายถึง ไม้คี่

^๓บัวชำ หมายถึง ไม้คี่

^๔คาบแหง หมายถึง คาบที่กร่อน

^๕จ้าว หมายถึง ยี่สิบ

^๖หั่ว หมายถึง ฟิน

คำประพันธ์นี้ ทำให้เห็นถึงความต้องการของสังคมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรีอย่าง ชัดเจนว่าสังคมต้องการคุณสมบัติทางด้านจิตใจมากกว่ารูปร่างหน้าตา คุณสมบัติทางด้าน จิตใจได้แก่ ความมั่นคง ไม่อ่อนไหวง่าย และความซื่อตรง และคุณสมบัติที่มาเสริมได้แก่ ความเฉลียวฉลาด สตรีที่มีคุณสมบัติทั้งนี้ย่อมจะเป็นที่พึงปรารถนาของบุรุษ และตรงกันข้าม ที่ขาดคุณสมบัติทางด้านจิตใจ แม้จะมีความเฉลียวฉลาดและมีรูปสมบัติสตรีนี้น่อมไม่เป็น ที่พึงปรารถนาของบุรุษ

สังคมให้ความสำคัญต่อบุคคลที่มีคุณสมบัติทางด้านจิตใจมาก ดังจะเห็นได้จากการที่ กล่าวตำหนิสตรีที่ขาดคุณสมบัติทางด้านจิตใจดังที่ปรากฏในโคลงวิหิงสาสอนโลกแล้วยัง ปรากฏในวรรณกรรมประเภทพรรณนาความในใจของกวีเป็นการเน้นให้เห็นว่า สตรีที่ ขาดคุณสมบัติทางด้านจิตใจนั้น เป็นผู้ที่ขาดความมั่นคง และความซื่อตรง ดังจะเห็นได้ จากการพรรณนาของพญาพรหมที่คัดพอควานางศรีจุมภรรยาในเชิงเปรียบเทียบดังนี้

ใจของนางศรีจุมเหมือนพินพาหย์ สอง กลอง ที่ไม่ว่าผู้ใดก็เกิดเสียงดัง

"หัวใจจึง เหมือนปิ่นปักก้อง
พินพาหย์แก้วเภา กระทบเนื้อ
เขาเชื่องล่องที่ เสียงวอนดี
มันจวนเรื่องได้"

หัวใจของหญิงเปรียบเหมือน
พินพาหย์ สอง กลอง เมื่อผู้อื่นลอง
ก็คู่ก็มีเสียงดังไพเราะ

กล่าวพญาพรหม : 3

นางศรีจุมเป็นคนใจเบาเหมือนนุ่นที่ปลิวตามกระแสลม

"ใจคหัวใจนาย มาเบาแต่ก็
เบาเหมือนพองนุ่นแห้งลมปือ"

แปลกใจที่หัวใจของน้องข้างเบา
ยิ่งนักเบาราวกับนุ่นแห้งที่ลมพัดปลิวไป

กล่าวพญาพรหม : 11

นางศรีจุม ไม่ไ่รักพญาพรหมจริง รักเพียง "ปลายใจ" คือรักข้าง แต่ไม่ไ่ทุ่มเทความรักให้ทั้งหมด นางจึงหนีจากไปไ่ ใจของนางเบาเหมือนนุ่น

"นายว่ารัก หากรักปายใจ น้องบอกว่ารักพี่ แต่ความรักของน้อง
 บ่รักแต่ใน จิตใจและได้ มีเพียงน้อยนิด น้องไม่ได้รักพี่อย่างลึกซึ้ง
 รักเจ้าใจ หนีไกลจากใจ จริงจัง รักอย่างไรจึงไคหนีจากไปไกลพี่
 ใจในเพียงนูนจ้าว" ไค ใจของน้องนั้นเขาราวกับนูน

กาพย์พาพรหม : 38

นางศรีจุมทอดทิ้งสามีไปหลงชู ใจของนางไม่มั่นคงเปรียบเหมือนไม้ที่เอนลู่ไป

ตามลม

"มาละทิ้งผัว มาหนีทิ้งชู มาละทิ้งสามีไปหลงระเวิงอยู่กับชู
 ใจหลังหลุกวายนไป เหมือนหมูไม้ ใจของน้องที่เอนเอียงไปนี้เปรียบเหมือน
 เมื่อลมตีไกว มาไหวหวั่นเพื่อน ต้นไม้ยามถูกลมพัด ที่เอนเอนไปทั้งคัน
 กระเพื่อนจุ๊กจุก" "

กาพย์พาพรหม : 4

นอกจากนี้แล้ววรรณกรรมกำสอนเรื่องกาพย์อุทธารณ์ ยังชี้ให้เห็นว่าสตรีที่ขาดคุณสมบัติทางด้านจิตใจคือ สตรีหลายใจมักจะทำให้จิตใจเหว้าหมอง กาพย์อุทธารณ์เน้นให้สตรีพยายามระงับใจของตนไว้ไม่ให้เอนเอียงขึ้นชมบุรุษได้ง่ายไมอย่างนั้นแล้วก็อาจจะทำให้เสียใจภายหลังได้

"แม่หญิงโลกชู ช่างพาใจเหงา ผู้หญิงที่โลกชูจิตใจมักจะเหงาหงอย
 คอยออกบรรเทา เอาใจหื้อไค ต้องพยายามอดทนระงับจิตใจของตนให้ไค
 หลงใจไป เอาคืนยากไบบ ถ้าหลงปล่อยใจไปแล้วก็จะหวนกลับคืน
 เต็มรู้งิงมากล้ำ" ไคยากยิ่งนักกว่าจะรู้สึกตัวก็ล่วงล้ำไปมากแล้ว

กาพย์อุทธารณ์ : 7

จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้ สะท้อนให้เห็นธรรมชาติของสตรีว่า มีความอ่อนไหวและความไม่มั่นคงทางจิตใจ ธรรมชาติดังกล่าวนี้มีส่วนทำให้สตรีประพฤติก

ไม่ถูกต้องตามกฎหมายของสังคมทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา โดยเฉพาะในเรื่องของ
ครอบครัว สตรีที่ไม่มีความมั่นคงทางจิตใจเช่นนี้ เมื่อแต่งงานแล้วมักจะไม่ใช่สัตย์
ต่อสามีและจะถูกสังคมตำหนิ ทั้งนี้เพราะสังคมคาดหวังว่า เมื่อสตรีแต่งงานแล้ว
จะต้องรักและซื่อสัตย์ต่อสามี ดังนั้นสตรีจึงได้รับการอบรมสั่งสอนสืบต่อมาจนถือเป็น
คตินิยมว่าสตรีต้องรักซื่อสัตย์ ไม่ทอดทิ้งและไม่ภักย์ต่อสามี คตินิยมนี้ปรากฏใน
วรรณกรรมล้านนาประเภทบทพรรณนาความในใจสื่อคำวาทะพรหม และวรรณกรรม
คำสอนเรื่องโคลงวิหุรสอนโลกดังนี้

เรื่องคำวาทะพรหม ชี้ให้เห็นว่า สตรีต้องรักและซื่อสัตย์ต่อสามีไม่ทอดทิ้งสามี
ก็จะเห็นได้ว่าจากการที่นางศรีจมน้ำจากพญาพรหมทำให้พญาพรหมเศร้าโศกเสียใจ
ถึงกับรำพันว่า

"เมื่อยละฉัว หื้อมีวหมองเศร้า ภรรยาละทิ้งสามีให้หม่นหมองเศร้าโศก
บ่เคยมีจวบปืบ" เช่นนี้ไม่เคยพบมาก่อน

คำวาทะพรหม : 29

วรรณกรรมคำสอนเรื่องโคลงวิหุรสอนโลกเน้นว่าสตรีต้องรักและซื่อสัตย์ต่อ
สามีไม่ทอดทิ้งสามีไปมีชู้ เพราะถ้าจับได้ก็จะถูกลงโทษ ดังคำประพันธ์

"แม่เรือนหื้อแนบเนื้อ	เจียมตน
อย่าแฉวงหาคน	ต่างผู้
ควรวายา ¹ แต่ตัวตน	ตามรีต กลองเหย
อย่าเจตจงควยชู้	แหงผู้หลายคน"

โคลงวิหุรสอนโลก : 26

¹ ย่า หมายถึง เคารพยำเกรง

"มีผิวเอาใจจาก	เรือนทน
หลอนเกิดเป็นกังวล	ยากแท้
เสียครีwtานจับตน	บัพณ กิ่งเหย
เป็นเหตุไปนั้นแล้ว	เที่ยงแท้ <u>ควาวาย</u> ¹ "

โคลงวิthurสอนโลก : 27

"มีผิวอย่าสิ้นเหล่น	คนชาย เซนเนอ
เยียวว่าเป็นอันตราย (อันตราย)	แก่นอง
กัญหาหากพาวาย	หลอนเกิด มีนั้น
ก็เที่ยงจักได้ของ	โทษร้ายถึงตน"

โคลงวิthurสอนโลก : 28

สตรีที่แต่งงานแล้วไม่ควรจะประดับตกแต่งร่างกายให้งดงามเพื่อให้เป็นที่สนใจของบุรุษอื่นและแสดงความชื่นชมบุรุษอื่น เพราะถ้าหากสามีทราบก็จะถูกลงโทษ ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอน เรื่องควาวุธาหรณ์ ดังนี้

"อย่าทำตัว หยั่นหย่องอาเรียวะ	อย่าประดับตกแต่งร่างกาย
คาสอดคันแลทราย คันมีวนายรู	แล้วทำตนไม่เหมาะสมคือคาสอดสาย
เที่ยงแค้นนิบหาย กันเป็นคนชาย	มองหาผู้ชาย ถ้าสามีของนางรู้ก็จะเกิด
บ่ตายก็เสีย	ความนิบหาย อาจจะถูกเขียนตีหรือถูก
	ลงโทษถึงตาย

ควาวุธาหรณ์ : 10

การอบรมสั่งสอนให้สตรีรักและซื่อสัตย์ต่อสามี นอกจากจะปรากฏในวรรณกรรมคำสอนโดยตรงแล้ว ยังปรากฏในวรรณกรรมประเภทนิทาน เรื่องอ้ายร้อยชอด ตอนที่นางกันระราสอนนางปิมปา ไม่ให้นอกใจอ้ายร้อยชอดผู้เป็นสามี ดังคำประพันธ์

¹ควาวาย หมายถึง แสบตาย, แสบสิ้นชีวิต

"บางยิง (ยิง) มักโคร ^๑ ชา	ผัวตน
เดินเอาจ้างคน	แก่นกล้า
ทำตัวดุจตั้งโจร	ใจเฝ ^๑ มักเหี้ย
มาปล้นปลอ ^๑ งพรอง ^๑ ชา	ชาควร ^๑ มรณา

โคลงวิหุรสอนโลก : 22

สตรีที่ถือร้ายต่อสามีควยวิมีการตั้งข้าง^๑ตนนี้ ถ้าถูกจับไค้ก็จะถูกดงโทษในลักษณะ
ต่าง ๆ กัน คือ ว่า ชะโล่ออกจากบ้านและชายให้ผู้อื่น ตั้งรายละเอียดที่ปรากฏใน
โคลงวิหุรสอนโลก ดังนี้

สตรีที่ไม่เชื่อสัตย์ต่อสามีจะทำให้เกิดความวิบัติ ฉิบหาย บุรุษผู้เป็นสามี ไม่ควร
เสียกายสตรีที่ประพฤติตนเช่นนี้ควรจะได้รับโทษถึงกาย โดยอาจจะใช้มีดแทงให้ตกน้ำ ดังคำประพันธ์

"ยงยิง (ยิง) มีดัง ^๑ นี้	พาวาย
อย่าเจตจงเสียกาย	นิ่งน้อย
โทษมันเท่าควรตาย	มรณาก (มรณา) ไปเหี้ย
มีคขว้าง (ขว้าง) ตำน ^๑ น้ำจอย	อย่าหนีมัน ^๑ ชู

โคลงวิหุรสอนโลก : 20

สตรีที่ประพฤติตนเช่นโจร คือขโมยทรัพย์สมบัติของสามีไปให้^๑ชู ไม่สมควรที่จะยกย่อง
เป็นภรรยาต่อไป ควรจะจับไค้ไปหรือฆ่า^๑มัน แล้วแต่โทษของสตรีนั้น เพราะถ้าขึ้นรับเป็น
ภรรยาต่อไป ผู้เป็นสามีอาจจะถึงแก่ความตายไค้

"เมียใครทำเพศ ^๑ นี้	เพียงโจรดัก
บควรจักดีรัก	รวมฉ ^๑ า
จับหนีไค้พันพิก	ตามโทษ ควรแล
คั่นอยู่จักพรอง ^๑ ชา	ชาคว ^๑ ม้วยชีวัง

โคลงวิหุรสอนโลก : 21

พรอง^๑ชา หมายถึง คอยทำร้าย, ลอบทำร้าย

สตรีที่คิดฆ่าสามี ไม่สมควรจะยกย่องเป็นภรรยา ควรฆ่าให้ตายหรือขับหนีออกจาก
เรือน เพราะถ้าปล่อยทิ้งไว้สามีอาจจะเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตได้

"เมื่ยใครทำเพศนี้	คือ
เท่าบควรจักดี	กอดเข้ยม
เท่าควรคำขับหนี	ตามโทษ มันเหย
คณอยู่จักเข้าเงียม	บาทพวงมจุม"

"เมื่ยใครทำเพศนี้	ทวาย
อย่าสั้นลวน ¹ จิมหาย	หอดม ²
จากเรือนเท่าถารชาย	ขับกวา ไปเหย
ไว้นลวนแล้วม	วาคยว ³ เสียเรือน"

โคลงวิหิตสอนโลก : 22

สตรีที่คิดร้ายต่อสามี ถูกลงโทษโดยฆ่า ขับไล่ออกจากบ้านหรือขายให้ผู้อื่น สำหรับ
สตรีที่มีฐานะนั้น จากการศึกษาวรรณกรรมล้านนาประเภทนิทาน พบว่าสตรีที่มีฐานะเป็นสตรีสูงศักดิ์
ดังนั้นจึงถูกลงโทษโดยการลดสถานภาพและถูกขับออกจากเมือง ดังปรากฏในเรื่อง
ก่อกำคำและหงส์หิน ดังนี้

เรื่องก่อกำคำ นางสิงห์มเหสีฝ่ายชายของท้าวพรมมะคัก แห่งเมืองปารณดี
สมคบกับกาดะเสนานูเป็นบิดา ทำเสน่ห์ให้ท้าวพรมมะคักหลงใหลและหลงใหลว่า นางจันทา
มเหสีเอกซึ่งกำลังตั้งครรภ์นั้น เป็นคู่กับคนเลี้ยงม้า ท้าวพรมมะคักหลงเชื่อและทรงเห็นว่า
นางจันทาไม่เกรงราชอาณา ทำให้พระองค์ได้รับความอับอายขายหน้า จึงลงโทษนาง
โดยการลดสถานภาพจากมเหสีเป็นสาวมด และขับไล่ออกจากเมืองไป ตามความเป็นจริง
แล้วนางจันทาจะต้องถูกลงโทษประหารชีวิต แต่เนื่องจากนางตั้งครรภ์จึงได้รับการลดหย่อน
ทั้งนี้เพราะท้าวพรมมะคักตั้งกฎหมายเอาไว้ว่า ห้ามฆ่าสตรีที่ตั้งครรภ์ ดังนั้นนางจึงได้รับ
โทษถึงกล่าวแทน ดังคำประพันธ์

¹สั้นลวน หมายถึง ประมาท

²หอดม หมายถึง อมละตาย

³วาคยว หมายถึง จิมหาย

"ไม่ควรเลี้ยง มอดเลี้ยงมักคั้น
ไว้หนักแน่นกิน สุทธาห้องใต้
กันจักประหาร เป็นการยากได้
ฉิกวินัยแต่ใจ ฉิกกฎฉิกหมาย
เชิงกูตั้งไว้ ตักมันฆ่าคนมาน
ด้วยเหตุฉะนี้ จึงชี้เป็นทาง
ยกโทษคนมาน อย่าพันมันฆ่า
ลดยศเทวี ตอนไปหน้า
เทวีนามอย่าใจ เรียกอีจันทา
แล้วอย่าเอาไว้ จังหวัคโกธธาณี
ใส่หัวออกพัน ส่งปันวิถิ
จังหวัคบุรี อย่าให้ออมาเข้า"

ก่ากาค่า : 10

ไม่ควรเลี้ยงไว้ให้เป็นเลี้ยงหนาม
ที่คอยทิ่มตำเท้า หึงไว้ให้หนักแน่นกิน
ถ้าจะประหารชีวิตเสีย ก็เป็นการยากเพราะ
ฉิกกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งกูตั้งไว้คือ
ไม่ประหารชีวิตคนท้อง ด้วยเหตุนี้จึงชี้
ให้เห็นเป็นแนวทางว่าให้ยกโทษเสีย
ไม่ต้องประหารชีวิต แต่ให้ลดยศจาก
ตำแหน่งเทวี เป็นสามัญชน เรียกว่า
อีจันทา แล้วอย่าให้อยู่ในเมือง ใจออกไป
อย่าให้เข้ามา

เรื่องหลังหิน นางสนมทั้งหกกิจจานางวิมาลามาเหลือเอก เมื่อนางวิมาลาลอด
โอรสจึงเอาลูกสุนัขไปเปลี่ยน แล้วทูลพญาปารวเจ้าเมืองว่า นางวิมาลาเป็นชู้กับสุนัข
พญาปารวหลงเชื่อจึงกักจะประหารนาง แต่เกรงว่าจะฉิกขรรมนิยมเพราะนางเป็น
"เทวี" หรือมเหสี ดังนั้นจึงขับไล่นางออกจากเมือง ดังคำประพันธ์

"ว่าวิมาลา เจ้าพลอยสว่างเม้ม
บัสตย์ชื้อคั่นใจองค์ ไปเที่ยวคบชู้
สุนัขหลายหน จึงมานันกล
ปรากฏเกิดได้ เป็นสุนัขขา
เลื้อคหมาเข้าใส่ สัตว์จิงไรถอยจัว
กันจักประหาร ด้วยคมมีดพรา
ก็ฉิกแบบเบื่องเทวี การเจนนี

ว่าวิมาลางูเปรียบเหมือนพลอยที่
สุกสว่างไม่มีความขี้อสัตย์ ไปคบชู้กับสุนัข
หลายครั้งจึงทำให้นางกลอดลูกออกมาเป็น
สุนัข เพราะเลือดของสุนัขซึ่งเป็นสัตว์ที่
ต่ำช้าเข้าไปอยู่ในท้องของนาง ถ้าจะ
ประหารเสียด้วยคมมีดก็ฉิกขรรมนิยม
เมื่อเป็นเช่นนี้ทางที่ดีต้องขับไล่

ก็แต่ข้าพนี้ พระภูมี พระองค์จึงมีรับสั่งให้ไฉนางออกจาก
บัญชาสั่งให้ ไฉนอกบุรี เมือง ไม่ให้อยู่ใกล้เขตเมือง
อย่าให้อยู่ใกล้ โขงพาราเขตค่าย"

หนังสือ : 4

สังกมลันนาเป็นสังกมที่มีระบบระเบียบ นอกจากจะมีจารีตประเพณีเป็น
เครื่องมือในการควบคุมสังกมแล้วยังมีกฎหมายควบคุมอีกชั้นหนึ่งด้วย กฎหมายเก่าแก่
ของล้านนา ได้แก่ มังรายศาสตร์ ซึ่งเชื่อกันว่าบัญญัติขึ้นตั้งแต่สมัยพญามังรายมหาราช
ผู้สถาปนาอาณาจักรล้านนา กฎหมายฉบับนี้ได้ใช้ควบคุมสังกมสืบต่อกันมา เนื้อความใน
มังรายศาสตร์ กล่าวถึงโทษและการลงโทษผู้กระทำผิดในด้านต่าง ๆ ผู้กระทำความ
ผิดร้ายแรง มีโทษถึงประหารชีวิต ได้แก่¹

ฆ่าผู้ไม่มีความผิด
เกาะกุมลูกหลานหรือข้าทาสไปฆ่าเอาทรัพย์สิน
ทำลายกฎวิหารพระพุทธรูป
ข่มขืนปล้นกลางทาง (นอกหาผาทาง)
ชิงทรัพย์ทาส (กรูบทาน)
รับผู้คน (แก้วหาญฆ่า) ของท้าวพระยามาพักในบ้าน
ลักของพระสงฆ์
ลูกฆ่าพ่อ
ลูกฆ่าแม่
น้องฆ่าพี่
ฆ่าเจ้า
เมียฆ่าตัว

¹ ประเสริฐ ณ นคร (ผู้เรียงเรียง) มังรายศาสตร์ หน้า 10

จากมังรายศาสตร์ จะเห็นได้ว่า "เมี่ยงสาว" ถือเป็นการกระทำความผิดที่ร้ายแรง จะต้องถูกประหารชีวิต การประหารชีวิตถือเป็นหนักประการหนึ่ง ในบรรดาโทษหนัก 3 ประการ* ผู้ที่ฆาตกรที่ฆ่าสามีของตน จะไม่ได้รับการลงโทษแต่อย่างใด เพราะถือว่าฆาตกรทำความผิดอย่างร้ายแรง¹ นอกจากนี้แล้วมังรายศาสตร์ยังได้กำหนดโทษ สตรีที่เป็นชู้กับสามีคนอื่นโดยให้พ้นศีรษะและคักหู และถ้าหากสตรีผู้นั้นไม่ยอมให้ลงโทษดังกล่าวให้ปรับไหมค่าหัวและค่าหูแทน ดังมีรายละเอียดดังนี้

"...ส่วนที่ผู้หญิงรู้ว่าสามีแล้วยังเป็นชู้ให้พ้น (ปาก) หัวพันหูเสีย ให้ปรากฏว่าเป็นหญิงเลวแย่งชิงท่าน นิมนต์ให้ตัดหัวพันหู ก็ให้ไหมหูข้างละ 52 เงิน หรือ 110 เงิน ค่าหัว 52 เงิน พิจารณาตามผู้มียศ และเชื้อใจเด็ก..."²

นอกจากการลงโทษสตรีที่มีชู้ โดยให้ประหารชีวิต คักศีรษะ หู หรือปรับไหมแล้ว ทางความเป็นจริงในสังคม กฎหมายยังให้สิทธิสามีขายภรรยาที่มีชู้ ขายได้เงินเท่าใด แบ่งเงินให้สามีและบิดามารดาของภรรยาคนละครึ่ง

"ผู้หญิงเลวชอบคบชู้ ให้ขายหญิงนั้นแบ่งเงินให้สามีครึ่งหนึ่ง ให้พ่อแม่ของหญิงครึ่งหนึ่งเพราะเหตุว่า พ่อแม่ไม่เลี้ยงสอนลูก เป็นเหตุให้มีชู้"³

จะเห็นได้ว่ากฎหมายกำหนดโทษสตรีที่ประพฤติผิดศีลธรรมเอาไว้อย่างชัดเจน การลงโทษบางอย่างสะท้อนให้เห็นในวรรณกรรมล้านนา เช่น การลงโทษสตรีที่กักร้ายต่อสามี ฆ่าสามี โดยการฆาตกรนั้น ๆ การลงโทษสตรีที่มีชู้ด้วยการขับไล่ เป็นต้น นับได้ว่าวรรณกรรมล้านนาได้ชี้ให้เห็นถึงความต้องการของสังคมเกี่ยวกับคุณสมบัติที่สำคัญ

*โทษหนัก 3 ประการ ตามที่ปรากฏในมังรายศาสตร์ ได้แก่ ประหารชีวิต ตัดดิน ตัดมือเอาไปขายเสียทางเมือง หรือขับไล่ออกจากเมือง

¹ประเสริฐ ณ นคร (ผู้เรียบเรียง) มังรายศาสตร์ หน้า 9

²ก. หน้า 94

³ก. หน้า 16

ของสตรีในฐานะที่เป็นภรรยาว่า จะต้องรักและซื่อสัตย์ต่อสามี สตรีใดขาดคุณสมบัตินี้ ก็จะถูกลงโทษ โทษขั้นต้น ได้แก่ ถูกบุคคลในสังคมตำหนิติเตียนโทษต่อไปคือ ถูกขับไล่ ขยาย และฆ่า ซึ่งนับว่าเป็นการลงโทษที่รุนแรง ทั้งนี้เพื่อให้สตรีเกิดความเกรงกลัว จะไปประพฤติถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เป็นผู้มีความประพฤติตามที่สังคมต้องการนั่นเอง

2.2.2.2 ประเพณีอิสลาม สตรีที่แต่งงานแล้วจะต้องปฏิบัติตามประเพณีอิสลาม เพื่อให้มีความสุข ความสะดวกสบาย การปฏิบัติตามอิสลามถือเป็นหน้าที่ของสตรีที่ประพฤติปฏิบัติ สืบต่อกันมาเป็นเวลานาน สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนว่าสามีเป็นผู้ที่มีความสำคัญยิ่ง ต่อครอบครัว วรรณกรรมคำสอนเรื่องกาดูฮาหรือกล่าวถึงความสำคัญของสามีหรือ คุณของสามีที่มีต่อภรรยา 10 ประการ ดังนี้

1. สามีเป็นผู้ค้าขายเพื่อได้เงินมาจุนเจือครอบครัว
2. สามีเป็นหัวหน้าหรือเป็นที่พึ่งของครอบครัว
3. สามีเป็นผู้อบรมสั่งสอนภรรยาให้รู้จักการทำบุญให้ทาน
4. สามีเป็นผู้จัดการเกี่ยวกับการทำไร่นา
5. สามีเป็นผู้เลี้ยงดูมารดา ให้มีความสุขสบาย ไม่ให้เดือดร้อน
6. สามีเป็นผู้ปกป้องภรรยา ให้พ้นจากอันตราย
7. สามีเป็นผู้สร้างบ้าน ให้ภรรยาได้อยู่อาศัยอย่างมีความสุข
8. สามีเป็นผู้ใจกว้าง ใจเย็น มีน้ำใจรักใคร่ญาติมิตรของภรรยา
9. สามีคอยดูแลเอาใจใส่ภรรยา และอบรมสั่งสอนภรรยาให้ยึดมั่นในหลักธรรม

ของพระพุทธเจ้า

10. สามีเป็นผู้อบรมสั่งสอนภรรยา ให้เคารพผู้อาวุโส ครูอาจารย์

บิดามารดา และญาติพี่น้อง

ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

"คุณผู้มีจิม แม่แก้ววิคทอง
สิบเยื้องห้องเนอนาย
อันหนึ่งขั้วริกา เงินค่าของชาย
เป็นคุณกับชาย อันหนึ่งเนอเจ้า

คุณของสามีที่มีต่อภรรยามี 10 ประการ
ประการหนึ่ง สามีค้าขายได้เงินทองมา
ประการหนึ่ง สามีเป็นหัวหน้าหรือเป็น
ที่พึ่งของนาง นับเป็นคุณสองประการ

อันหนึ่งนิ้วเป็นจอม แก่นายน้องเหน้า
 ก็เป็นคุณเงาสองเพียะ
 อันหนึ่งนิ้วสั่งสอน หื่อนนายรู้เปียะ
 การแต่งสร้างทางบุญ
 อันหนึ่งนิ้วกึก หล้างคอยปองปุน
 คอยออกแบงสร เปียะนาไรเข้า
 เลี้ยงแมคน บ่อหื้อหมองหมนเค้า
 ก็เป็นคุณไปจิมไท้
 อันหนึ่งนิ้ว บังคับโทษไว้
 ก็เป็นชื่อคุณา
 อันหนึ่งนิ้วกึก แต่งสร้างเคหา
 หื้อคัวชายา อยู่กินหมั้น
 อันหนึ่งนิ้วใจยาว บ่เอาใจสั้น
 รักชั้นเผ่าแพงเมีย
 หลอนเมียเป็นร้าย บ่ทอคลุมเสีย
 ยังใจใส่เมีย นิ่งเชื่องเลื่อมโกด
 คันนิ้วสั่งสอน หื่อนนายไคไหว
 จำศีลพึ่งธรรมพุทธะ
 อันหนึ่งนิ้วสอนสั่ง หื่อนนายไคการวะ
 ฝูงแกเขากูบ
 หึ่งเผ่าชั้น มาคาบิตา
 สัมพันธนา เชื้อชาติเกรือเหง้า
 สิบประการ เนื่อนายน้องเหน้า
 นิ้วมีคุณแก่นอง"

ประการหนึ่ง สามีเป็นผู้อบรมสั่งสอน
 นางให้รู้จักทำบุญให้ทาน ประการหนึ่ง
 สามีเป็นผู้ใช้ความคิดและความพยายาม
 ในการทำงาน ทำไรทำนา เลี้ยงมารดา
 ของคนมีให้มีความทุกข์ กันบว้าเป็นคน
 อีกประการหนึ่ง ประการหนึ่ง สามีเป็น
 สามีเป็นผู้ปกป้องภรรยาไว้ไม่ให้มีความผิด
 ประการหนึ่งสามีเป็นผู้กสิสร้างที่อยู่อาศัย
 เพื่อให้ภรรยา อยู่อย่างมีความสุข
 ประการหนึ่งสามีเป็นผู้มีใจคอเยือกเย็น
 ไม่มุทะลุ และรักเกียรติพื้นของของภรรยา
 แม้ภรรยาเจ็บไข้สามีไม่ทอดทิ้ง คอยเอา
 ใจใส่อย่างใกล้ชิด เมื่อสามีสั่งสอนนาง
 ให้เคารพกราบไหว้ ยึดมั่นในศีลธรรม
 คำสั่งสอนและพระพุทเจ้า ประการหนึ่ง
 สามีสั่งสอนให้นางเคารพกราบไหว้คนแก่
 และครูอาจารย์ หึ่งบิดามารดาที่มีความ
 สัมพันธ์อันดีกับเครือญาติ หึ่งหมกลีบประการ
 ที่สามีมีคุณแก่นาง

คำประพันธ์ข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นว่า สามเณรเป็นผู้ที่มีความสำคัญมาก สามเณรเป็นผู้ที่พึ่งและเป็นผู้ที่เอื้อประโยชน์แก่ภรรยา นั่นตั้งแต่ที่อยู่อาศัย ความเป็นอยู่และเป็นผู้แนะแนวทางในการประพฤติตนในฐานะพุทธศาสนิกชนที่ดีแก่ภรรยา รวมทั้งเป็นผู้ที่เอื้อเพื่อช่วยเหลือญาติพี่น้องภรรยาด้วย เมื่อสังคมให้ความสำคัญต่อสามเณรเช่นนี้แล้ว จึงมีคตินิยมว่าภรรยาต้องปรนนิบัติสามเณรเป็นการตอบแทนบุญคุณของสามเณร โดยถือว่าเป็นแนวประเพณีปฏิบัติที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม คตินิยมนี้ปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่องอ้ายร้อยชอกตอนที่นางกันชะราสอนนางปิมปา ให้ปรนนิบัติสามเณรให้ถูกต้องตามธรรมเนียม ไม่ให้เพิกเฉยต่อสามเณร

"พระสามเณร กู้แบ่งกูบ้อง
หื้อนางปาศิพิทก์ อุบาสิโค
ถูกต้องกองวัตร อย่าชักคว่ำ
ข้อบวราน"

พระสามเณรซึ่งเป็นคู่ครอง ให้นาง
ปรนนิบัติอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม
อย่าไ้ละทิ้งธรรมเนียมที่เฒ่าแก่โบราณ

อ้ายร้อยชอก : 60

วรรณกรรมล้านนาชี้ให้เห็นว่า สตรีพึงปรนนิบัติสามเณรในค่านับจัญ 4 ที่ปรากฏชัดคือ การปรนนิบัติสามเณรในค่านต่อไปนี้

๒. ๒. ๒. ๒. ๑ อาหาร

๒. ๒. ๒. ๒. ๒ เลี้ยงเจ้าเครื่องนุ่งห่ม

๒. ๒. ๒. ๒. ๒. ๑ อาหาร สตรีโดยทั่วไปมีหน้าที่ทำอาหาร เมื่อถึงเวลาจะต้องจักเตรียมอาหารให้เรียบร้อย สตรีใดที่ไม่ทำเช่นนี้ สังคมถือว่าเป็นสตรีที่ไม่ดี ดังปรากฏในคำสอนพระยามังราย ดังนี้

"ถึงยามฉายยามแสงมหาหงษ์ขาว
หญิงผู้นั้นก็บ่ดี"

ถึงเวลาเข้าเย็นไม่พูนหาอาหาร
หญิงผู้นั้นไม่ดี"

คำสอนพระยามังราย : 11

การทำอาหารถือเป็นหน้าที่ของสตรีโดยตรง สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนให้เรียนรู้เกี่ยวกับงานในหน้าที่แม่บ้าน คือการตกแต่งบ้านเรือน และการเตรียมอาหารให้สามี งานในหน้าที่เหล่านี้ สตรีจะต้องปฏิบัติตามธรรมเนียม ดังปรากฏในโคลงวิหุรสอนโลก ดังนี้

"แม่เรือนควรคอยสร้าง (สร้าง)	กราวา (ฆราวาส)
อันใดมีศักรหา	แต่งให้
โภชนะแต่งท่ามา	ยั่วกิน คึงเหย
กาน (การ) แห่งยิง (ยิง) ตั้งไว้	อย่าให้เสียคลอง

โคลงวิหุรสอนโลก : 26

ในขณะที่ทำอาหาร สตรีต้องระมัดระวังเรื่องความสะอาด ถ้ามีสิ่งสกปรกหรือสิ่งอื่นปนอยู่ด้วยจะต้องเอาออกให้หมด จากนั้นจึงนำอาหารมาให้สามีพร้อมกับน้ำคั้นน้ำไขและให้สามีรับประทานอาหารก่อน ส่วนตนเองรับประทานภายหลัง ดังปรากฏในกาवูทธาหรณ์ดังนี้

"กันวานาย แต่งโภชนะ	แม่วานางจักเตรียมอาหาร
หื้อสาขหายากเหย้อมลทิน	ให้เอาสิ่งสกปรกออกให้หมด
หื้อตักแต่งไว้ น้ำไขน้ำกิน	ให้จักเตรียมเอาไว้ หึ่งน้ำไขน้ำคั้น
ยอกคนฉึ่ง คอยกินเมื่อหล้า	ยอกหญิงรับประทานทีหลัง

กาवูทธาหรณ์ : 11

จากคำประพันธ์ จะเห็นว่าได้ว่า วรรณกรรมล้านนาให้รายละเอียดเกี่ยวกับการทำอาหารซึ่งจะกองรักษาความสะอาด และในขณะที่เสวยก็สะท้อนให้เห็นความสำคัญของสามีได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากการที่สอนให้สตรีผู้เป็นภรรยาเตรียมอาหารให้สามีรับประทานเรียบร้อยแล้ว ตนเองจึงรับประทานอาหารทีหลัง นอกจากนี้แล้ว วรรณกรรมล้านนาประเภทนิทานยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัติสามีในเรื่อง

อาหารว่า สตรีพึงทราบว่าทำอาหารอย่างไรจึงจะอร่อย อาหารชนิดใดที่สามีชอบ
พึงเสาะหามาให้สามีรับประทาน ดังปรากฏในเรื่องเจ้าสุวัตร ตอนพระฤาษีสอน
นางบัวคำ ดังนี้

"การโภชนะ คานเข้าหุบกำ	เรื่องข้าวปลาอาหารทำอย่างไร
สันไคจักล่า จาวจันอ่อนต้ม	จึงจะอร่อยทั้งการผัด ทอด เคี้ยว และต้ม
น่านารัสสา ชมหวานฝาคัสม	รสชากต่าง ๆ ชม หวาน ฝาด เปี้ยว
ผานปากซอยลาบพัก ของกินอันใด	จะทำโดยการผ่าน เฉือน หั่น สับ อาหารใด
เจ้าผัวหากมัก ทกแต่งห้องงามดี"	ที่สามีชอบให้จัดเตรียมเอาไว้

เจ้าสุวัตร : 108

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นลักษณะสตรีที่ครองเรือน
ไว้อย่างชัดเจน หน้าที่ที่สำคัญที่สุดคือ การดูแลเรื่องอาหารการกินไม่ให้บกพร่อง

2.2.2.2.2 เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม สตรีที่เป็นภรรยา
ต้องทอผ้าให้สามีไว้เป็นเครื่องนุ่งห่ม ดังนั้นครอบครัวที่มีลูกสาวจะสอนลูกสาวทางตน
ทอผ้า คุณสมบัตินี้ ปรากฏในประเพณีแห่สาวของชาวล้านนา ขณะที่สาวรอคอยการมา
"แอว" ของบ่าว ก็จะทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปด้วย งานอย่างหนึ่งที่ทำก็คือการ
ปั่นฝ้าย ทอผ้า นั่นเอง การทอผ้าถือเป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของสตรี สตรีที่ทอผ้า
ไม่เป็นสังคมจะถือว่าเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำสอนพระยามังราย
ดังนี้

"ยกขึ้นขึ้นกับทอลาย หึงผู้นั้นกับดี" ยกเท้าขึ้นวางบนก็แต่ไม่ทอผ้า หึงผู้นั้นไม่ดี
คำสอนพระยามังราย : 10

วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นว่า สตรีพึงทอผ้าเป็นและมีความสามารถ
ในการทอ ดังปรากฏในเรื่องเจ้าสุวัตร ตอนพระฤาษีสอนนางบัวคำให้นางมีความรู้เกี่ยว
กับการทอผ้า นับตั้งแต่การฟาดฝ้าย การประดิษฐ์ประคอยลายผ้าที่จะทอและการชุบย้อม
ผ้าที่จะทอให้เป็นสีต่าง ๆ

"คำคอปักฟาค แ่นผ้าผืนจัน การฟาค้าย การสลับกายเพื่อ
 คำลายขวางจัน แ่นจันเลียนเกียง ให้เป็นลวดลายต่าง ๆ ควรจะทำ
 ลายแสวสม ก็ห้อยจางเสียง เป็นทั้งหมก ทั้งการชุบย้อมกายให้
 การลวดลายชุบย้อม คำแกงขาวเหลือง เป็นสีคำ แกง ขาว เหลือง เทา
 หมนแหลมยพร้อม ล้อสลักลัวม้งออน" มวง เข้ม มวง และชมพู

เจ้าสุวัตร : 136

สตรีในวรรณกรรมล้านนาที่มีคุณสมบัติในการทอผ้า ได้แก่
 นางอุทธะลา จากเรื่องอุทธะลาซึ่งสามารถทอผ้าจากใยบัวได้ และนางศรีจุมจากเรื่อง
 พญาพรหม ตอนที่พญาพรหมครวญถึงนางศรีจุมและเวาผ้าที่นางทอไว้มากุแทนใบหน้า
 ของนาง ดังคำประพันธ์

"ส่วนอุทธะลา บัญญาถูกเขียน ส่วนนางอุทธะลาผู้มีปัญญาเฉลียว
 ฉลาดคมทอง ทุกอันพร้อมเสียง ฉลาด สามารถเรียนรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง
 การลายแสวงโลกอน ทอหูกใยไหม ทั้งการทอผ้าเป็นลวดลาย ทอผ้าจาก
 ใยบัวยอกม่อน บุปผาซากไค้ใยบัว" ใยไหมใยบัวไค้ไค้ใยไม้อาก

อุทธะลา : 28

"พม่าเลงหัน แ่นพรหมเลื้อยผ้า พม่าเห็นเลื้อยผ้าที่น้องทำไว้ให้พี่
 อันตัวชាយาแต่งไว้ อับมอบบัน มีสีม่วง เข้ม สีเขียวผสมสีแกง
 ห้อยผ้าให้ สีมัยอันซ่อนแกง น้องรักไค้ทอจักเตรียมเอาไว้
 เจ้าน้องรัก ขางทอจักแจ่ง พี่เอามาคุแทนหน้าน้อง
 พี่เอามาแย่ง ผอกกอยตางหน้า"

ควาพญาพรหม : 39

วรรณกรรมคำสอนเรื่องกาอุทสาหรณ และวรรณกรรมพรรณนาความในใจ
เรื่องกาพญาพรหม กล่าวถึงคุณของภรรยาที่มีต่อสามี คือ ทอผ้าให้สามีใช้ ดังคำประพันธ์

"คุณแห่งน้อง เกิดมากับตัว	หน้าที่ที่ภรรยาพึงปฏิบัติต่อสามี
แต่งแปงกริ้ว ห้อมีพอหา	มีท่าประการ ประการหนึ่งคือ
คิดแต่งแปลง ทั้งเป็นแผ่นผ้า	การทอผ้าทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม
ห้อมามีนายน้องคุ้ม"	ให้สามีใช้

กาอุทสาหรณ : 8

"คุณแห่งน้อง มีมากหลวงหลาย	น้องทำคุณประโยชน์ให้แก่พี่มากมาย
ตัวเหนงาย ทำไว้แก่ชา	ยิ่งนัก น้องได้ช่วยทอผ้าและทำอาหาร
ไก่อุปถัมภ์ คอตำแผ่นผ้า	ร้อน ๆ ให้พี่กิน ได้อิงแอบแนบชิด
กับโภชนาอุ่นร้อน พี่ได้กิน	นับว่าน้องมีคุณมาก่อน
ได้ปิ้งห่มซ่อน ปางก่อนก็มีคุณ"	

กาพญาพรหม : 50

นอกจากทอผ้าให้สามีใช้แล้ว วรรณกรรมด้านน่ายังชี้ให้เห็นว่า สตรีในฐานะ
ภรรยาจะต้องคอยดูแลเสื้อผ้าตลอดจนเครื่องนุ่งห่มของสามีให้สะอาดอยู่เสมอ ดังปรากฏ
ในวรรณกรรมนิทานเรื่องอ้ายร้อยชอก ตอนที่นางกัณฐะราสอนนางบิณฑา ดังนี้

"เครื่องทรงห่มคลุม ผ้าเสื้อวัดดา	เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มที่ใช้แล้ว
อย่าให้ออกกษา เหม็นเขื่อนบุคเห่นา	ไม่ปล่อยทิ้งไว้จนขึ้นรา มีกลิ่นเหม็นเน่า
หมิ่นชักตากทัน ห้อมีควินเจ้า	ให้ทำความสะอาดเสื้อผ้าให้สามีอยู่เสมอ
อบรมเอานั่งไป"	นางกัณฐะราสอนนางบิณฑาให้ปฏิบัติต่อสามี

อ้ายร้อยชอก : 60

นอกจากนี้สตรีต้องเอาใจใส่ดูแลสามีเมื่อสามีเจ็บไข้จะต้องพยาบาลอย่าง
ใกล้ชิด และควรจะมีกตเวทิตาอาการด้วยคำที่สุภาพอ่อนหวาน ดังปรากฏในวรรณกรรม
คำสอนคาวุธาหรณ์ ดังนี้

"อันหนึ่งผิวเจ็บ หือเมื่อยเพื้อนพอง	ประการหนึ่งสามีเจ็บไข้ให้ภรรยา
แผ่งไผ่หยองเยายา	เฝ้าพยาบาลรักษาอย่างใกล้ชิด ให้พักจา
หือค้อยปากป่อง ค้อยตานค้อยจา	ไฟเราะอ่อนหวาน ซักถามว่าเป็นอย่างไร
เป็นฉันโกจา หือรู้ดีแจ้ง"	ให้รู้อาการโดยละเอียด

คาวุธาหรณ์ : 9

วรรณกรรมล้านนา ยังชี้ให้เห็นแนวปฏิบัติของสตรีผู้เป็นภรรยา เกี่ยวกับการ
ปรนนิบัติสามีในคำอื่น ๆ อีก เช่น เกี่ยวกับกิจวัตรประจำวัน สตรีผู้เป็นภรรยา จะต้อง
ตื่นก่อนสามี แล้วเตรียมน้ำให้สามีชำระร่างกาย ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง
คาวุธาหรณ์ ดังนี้

"เถิงเถิงยาม คีลุกหนึ่งเข้า	ถึงเวลาที่ตื่นขึ้นมาหงั่วว ให้นาง
หือตัวนายเลาลูกเจ้า หือตกตื่นเบา	ผู้มีความงาม ตื่นแต่เช้าให้ตื่นเบา ๆ
อย่าหือมันเทว หือลกกอนเจ้าสามี	อย่างมีเสียงดัง ให้ตื่นก่อนสามี แล้วให้
หือตกแต่งไว น้ำใช้ขัดสี	เตรียมน้ำสำหรับอาบ ชันน้ำและน้ำล้างหน้า
สลุณคันที และน้ำช่วยหน้า	ให้ซักเตรียมไว้รอสามีของนางมาชำระ
หือค้อยจักแจ้ง แต่งตำไว้อ้า	ร่างกาย
หือผัวนายมาชำระ"	

คาวุธาหรณ์ : 11

สตรีพึงให้การต้อนรับสามี เมื่อสามีกลับมาจากที่ทำงาน หรือกลับจากการเดินทาง
มาที่บ้าน ถ้าสามีได้ลืงใจใคร่ ก็ควรรับรับเอาไว้ ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง
โคลงวิหุรสอนโลก ดังนี้

"มีตัวประกอบด้วย	ทางหา
หลอนตัวลูกไกลมา	ออกตอน
ไถ่สิ่งโศกษา	มารอด เรือนนั้น
กลัวความคาริบร้อน	รับไว้ <u>เฟิงกวร</u> ¹ "

โคลงวิหุรสอนโลก : 27

สตรีในวรรณกรรมประเภทนิทานจะได้รับการอบรมสั่งสอนในปณิธิสามี เพื่อให้สามีรักโดยการบีบหนวกลให้สามี ถึงปรากฏในเรื่องวงศ์สุวรรณก ทอนที่พระดาณีสอน นางระสีทอน ดังนี้

"ไกรหื้อตัวรัก ชอบแนมพอตา	ถ้าอยากไห้สามีรักไครและ เกิดความ
บีบพันกายา หื้อตัวถูกเฝ้า"	พึงพอใจไห้บีบหนวกร่างกายไห้สามีคู่ชีวิต

วงศ์สุวรรณก เล่ม 1 : 71

การปณิธิสามีดังที่ไถ่กล่าวมานี้ สันนิษฐานว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องตาม ทานองคลองธรรม ถึงปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง โคลงวิหุรสอนโลกและวรรณกรรม นิทานเรื่องเคโจยาโม ดังนี้

โคลงวิหุรสอนโลก กล่าวถึงลักษณะของเมียที่เรียกว่า จะต้องปณิธิสามีเหมือน ทาสรับใช้และให้ยึดเอาการปฏิบัติตนของพระนางมัทรีที่ปฏิบัติต่อพระ เวสสันดร เป็นแนวทาง กล่าวคือ ถือว่าสามีเป็นเหมือน "เจ้า" หรือผู้เป็นนาย

"หาเมียคือเพศเพียง	ทาสี
บ้วระบิตีตัวก็	คำเจ้า
เอากลองแหงมัทรี	อย่าพระเวส วันนั้น
คือเอาตัวเป็นเจ้า	ถูกฉวนคลองธรรม (ธรรม)"

โคลงวิหุรสอนโลก : 24

¹เฟิงกวร หมายถึง เหมาะสม

เรื่องเตโจยาโม นางมะลิคำ ภรรยาของยาโมไม่เคารพยกย่องและไม่ปฏิบัติหน้าที่ของตนในฐานะที่เป็นภรรยา ทั้งยังคอยหาเรื่องทะเลาะวิวาทกับยาโมเสมอ ยาโมจึงสอนนางว่าควรจะปรนนิบัติสามี เหมือนกับเป็นทาสรับใช้จึงจะถูกตองตามทำนองคลองธรรม ดังคำประพันธ์

"ปฏิบัติตัว เหมือนกับทาสใจ ปรนนิบัติสามี เหมือนกับเป็นทาส
จึงจับถูกไถ่กองธรรม" จึงจะถูกตองตามทำนองคลองธรรม

เตโจยาโม : 11

นอกจากจะปรนนิบัติสามี เหมือนทาสรับใช้แล้ว ภรรยาควรปฏิบัติตนต่อสามี เช่น มารดาที่ปฏิบัติตนต่อลูก ดังปรากฏในโคลงวิหกรสอนโลก ดังนี้

"หาเมียคือเพศเพียง มาตา ชอบแล
ไปแฉ่วไถดนานมา ลูกให้
ฝึกถึงเจตติเนหา ฝึกกิน คึงเหย
ปลาน (ปาน) ลูกมีละไว้ พรากข้างตนไป"

โคลงวิหกรสอนโลก : 24

จะเห็นได้ว่า สตรีผู้เป็นภรรยาจะต้องคอยปรนนิบัติสามีทุกด้าน โดยเฉพาะในด้านการเป็นอยู่ สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนให้ปฏิบัติเช่นนี้สืบต่อกันมา โดยเน้นให้เห็นว่าการปฏิบัติตนเช่นนี้ เป็นสิ่งที่จำเป็นถูกต้องควรแก่การยกย่อง

2.2.2.2.3 สตรีต้องเคารพยกย่องสามี สังคมล้านนาเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญผู้อาวุโส และเน้นในเรื่องของความกตัญญูตเวที¹ เมื่อยังไม่ได้แต่งงาน บิดามารดาถือว่าเป็นผู้มีพระคุณ สตรีต้องให้เคารพยกย่องและแสดงความกตัญญูตเวที ต่อมาเมื่อแต่งงานแล้วสตรีจะต้องให้ความเคารพสามีของตนทั้งในด้านการกระทำและคำพูด

¹สิทธิ บุตรอินทร์ โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา หน้า 74

วรรณกรรมด้านนาโคชี้ให้เห็นว่าสตรีพึงให้ความเคารพสามีของตนทั้งในด้านการกระทำ
และคำพูด การแสดงออกซึ่งความเคารพยกย่องนั้น สามารถทำได้โดยการกราบไหว้
การเออชมเชยที่เท่าของสามีก่อนเข้านอน ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง
คำอุททราหรัธและธรรมคาสอนโลก ดังนี้

ให้อกราบพื้นผิว เช็ดคว้ยบวยช้อง ให้กราบเท้าสามีแล้วเช็ดคว้ยบวย
สายที่ช้องนอนนอน" ที่มีช้อง ให้นำผู้เป็นภรรยาเข้านอนที่หลัง

คำอุททราหรัธ : 11

"ยามเมื่อจักเข้านอนนั้นให้อาอชมเชยชื่น ยามเมื่อจักเข้านอนนั้นให้อาอชม
แห่งผัวตน ปฏิบัติดังนี้ทุกวันแล้วจึงนอน เช็ดเท้าสามีตน ปฏิบัติดังนี้ทุกวัน
กระทำดังนี้ทุกวัน ภายหน้าจักสัมฤทธิ์ ภายหน้าทั้งสองสามีภรรยาก็สำเร็จ
แก่เชื้อทั้งสอง บออย่าชะแฉะ จะประสบผลสำเร็จ

ธรรมคาสอนโลก : 15

จากคำสอนนี้จะเห็นได้ว่า การกราบเท้าสามี และการเออชมเชยเท้าสามี
ก่อนเข้านอนนั้น ถือว่าเป็นการแสดงออกซึ่งความเคารพยกย่องสามี และเชื่อว่าสตรีที่
ประพฤติเช่นนี้ ย่อมจะทำให้ครอบครัว มีแต่ความสุขความเจริญ

นอกจากวรรณกรรมคำสอนแล้ว วรรณกรรมประเภทนิทานก็ได้สะท้อนให้เห็น
คตินิยมนี้เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากเรื่องอ้ายร้อยชอก ตอนที่นางกั้นระราสอน
นางปิมป้าให้เคารพกราบไหว้อ้ายร้อยชอกผู้เป็นสามี ดังคำประพันธ์

"พระสามีกำ ก็ให้อโคไหว" พระสามีนั้นให้นำนางกราบไหว้
ทุกวันไปคำเจ้า" ทุกวันทั้งเวลาค่ำและเวลาเช้า

อ้ายร้อยชอก : 60

จากการที่ได้รับการอบรมทั้งสอนให้ปฏิบัติตนเช่นนี้ จึงทำให้สตรีชาวล้านนา ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมา แม้ปัจจุบันจะเปลี่ยนแปลงไปจนไม่ปรากฏค่านิยมนี้ก็ตาม¹ สตรีต้องเข้าร่วมกริยาแสดงความอ่อนน้อมต่อสามี ดังปรากฏในวรรณกรรม คำสอนเรื่องธรรมศาสนโลก ดังนี้

"เมื่อยั่วตัวระเหียวไปมากกลางเขื่อนนั้น เมื่อสามีเดินไปมากกลางเรือน ก็ให้คอยของน้อมกายยังยั่วตน" ให้น้อมกายแสดงความเคารพสามี

ธรรมศาสนโลก : 15

สตรีต้องไม่ถูกเหยียดหยามสามี สตรีที่ถูกสามีของตนถือว่าเป็นคนไม่ดี ดังปรากฏในคำสอนพระยามังรายและโคลงวิหุรสอนโลกดังนี้

"หันยั่วฉานเยี่ยะร้าย หึงผู้นั้นก็บ่ดี เห็นสามีคำต้อก็ปฏิบัติไม่ดีก็ต่อสามี หึงผู้นั้นไม่ดี หันยั่วไปก็แฉวน² หึงผู้นั้นก็บ่ดี" เห็นสามีโง่เขลาาก็ถูก หึงผู้นั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 10

"บางยิง (หึง) เปนกุ่มแก้ว กับบุญ
บ่มยั่วทารุณ หยามหยอ³
บั้วระบักถูกกลองขุน เถิงขนาด นึกเหย
กาน (การ) แหิงยิง (หึง) เลี้ยวส้อ ถิ่นทุกประการ"

โคลงวิหุรสอนโลก : 24

ตามหลักการครองเรือนของชาวล้านนา นอกจากภรรยาจะต้องเคารพยกย่องสามีแล้ว สามีก็ต้องให้ความเคารพยำเกรงภรรยาด้วย ดังปรากฏในภาษิตของ

¹มณี พยอมยงค์ และนรินทร์ชัย พัฒนพงศา วิถีชีวิตและค่านิยมของชาวล้านนาไทย
หน้า 56

²กุแฉวน หมายถึง ถูก

³หยามหยอ หมายถึง เหยียดหยาม ประชดประชัน

ชาวล้านนาที่ว่า

"ผัวไม่นับถือเมีย ค่าเท่าอำเบียบกับค่าง ผัวไม่นับถือเมียมีทองคำเท่าขี้ผึ้งหรือ
เมียบนับถือผัว ค่าทองเท่าหัวกิ้งกิ้ง¹ ก็หมก เมียไม่นับถือผัวแม่มีทองคำทองสูง
เท่าศีรษะก็หมกเช่นกัน

ภาสิทนต์นี้ กล่าวถึงหลักการครองเรือนที่สามีภรรยา ต้องเคารพซึ่งกันและกัน
ครอบครัวยุคสมัยใหม่เคารพภรรยา แม่มีทองคำมากมายก็หมกได้ และในทำนองเดียวกัน
ถ้าภรรยาไม่เคารพสามีแม่มีทองคำทองสูงเท่าศีรษะก็หมกได้เช่นเดียวกัน ดังนั้นสามีภรรยา
จะต้องเคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน และจะต้องมีส่วนช่วยเหลือสนับสนุนกัน ดังภาสิทนต์ของ
ชาวล้านนาที่ว่า

"ผัวเป็นแก้ว เมียเป็นแสง²"

ผัวเป็นแก้ว เมียก็เปรียบเหมือน
แสงอันเรืองรองของแก้วนั้น

ภาสิทนต์นี้เปรียบเทียบสามีเป็นเหมือนแก้ว สำหรับภรรยาเปรียบเหมือนแสงหรือ
ประกายแก้ว หมายถึงสามีภรรยาเป็นผู้สนับสนุนและส่งเสริมซึ่งกันและกัน แสดงว่าชาวล้านนา
ได้รับการอบรมสั่งสอนให้ยึดถือคติธรรมเกี่ยวกับหลักการครองเรือนได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม
หลักการครองเรือนนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในวรรณกรรม ประเภตนิทาน ตัวละครเอก
ของเรื่องซึ่งเป็นสามีภรณาก็ได้รับการอบรมสั่งสอนให้เคารพยำเกรงกัน ดังปรากฏใน
เรื่อง อ้ายร้อยชอก วงศ์สวรรค์ และเรื่องเตโชยาโม ดังนี้

เรื่องอ้ายร้อยชอก ตอนที่ท้าวสิริมะดีสอนราชธิดาทั้ง 6 และราชบุตรเขยไม่ให้
ทะเลาะกัน ให้เคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน

"อย่าผิดเถียงกัน หื้ออย่าหื้อนับ
เหมือนกันผู้จ่ายผิง"

อย่าทะเลาะกัน ให้ทุกคนเคารพ
ยำเกรงกันและกัน ทั้งชายและหญิง

อ้ายร้อยชอก : 81

¹มณี พยอมยงค์ คติสอนใจชาวล้านนาไทย หน้า 124

²ก. หน้า 85

เรื่องวงศ์สวรรค์ ตอนพระฤาษีทำพิธีอภิเษกให้วงศ์สวรรค์กับนางระวีทองแล้วให้
โอวาท ตอนหนึ่งว่า ให้เคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน และเตือนนางระวีทองไม่ให้ตั้งอยู่ใน
ความประมาท

"หื้อนับยักัน อย่าปะมาตะ
ตัวพระพี่เจาราคา"

ให้เคารพยำเกรงกันและกัน

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 71

เรื่องเตโjoyาโม ตอนยาโมสอนหลักธรรมในการครองเรือนแก่นางมะลิคำซึ่งเป็น
ภรรยาว่า สามีภรรยาไม่ควรจะตั้งอยู่ในความประมาท ควรจะเคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน

"ว่าผิวเมียกัน อย่าปะมาตะ

เป็นสามีภรรยากัน อย่าประมาท

การคั่นอมน้ำยาแยง จิ้งจับถูกกัด

ควร เคารพยำเกรงกันจึงจะถูกต้อง

ผิวแก้วเมียแสง"

นับว่าเป็นผิวแก้วเมียเป็นประกายของแก้ว

เตโjoyาโม : 11

จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นคตินิยมที่ว่าสตรีผู้เป็นภรรยา
จะต้องให้ความเคารพยำเกรงของสามี และในขณะเดียวกัน สามีก็ควรจะเคารพยำเกรงของสตรี
ผู้เป็นภรรยาเช่นกัน กรอบครัวจึงจะมีความสุขความเจริญ

นอกจากแล้ววรรณกรรมล้านนายังชี้ให้เห็นว่า สตรีจะต้องให้ความเคารพยำเกรง
บิดามารดาของสามีด้วย และเชื่อว่าจะทำสิ่งใดก็ประสบความสำเร็จ แม้เป็นทาสผู้อื่นก็จะมี
ความสุขความเจริญ ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องธรรมคาสอนโลก

"แม่นว่าผู้หญิงทั้งหลายผู้ใดยังกรรมยา

แม่นว่าผู้หญิงทั้งหลายใดเคารพยำเกรง

เข่าแก ยาแยงพอแม่ทั้ง 2 เบื้อง 2 ฝ่าย

ผู้อาวุโส บิดามารดาของทั้ง 2 ฝ่าย

คือว่าพอแม่ตัวหนึ่งตนและตัวตนคังนั้น

และสามีของตน แม้จะทำการสิ่งใดก็

แม่นจักทำการสิ่งใดก็คอยจับตามคังนั้น

เป็นไปตามนั้นเป็นสิ่งที่ประเสริฐยิ่ง

มีอันก็ก็ก็ก็ประเสริฐ บ่ทุกข์ยากหาก

ไม่ได้รับความทุกข์เพราะผลแห่งการ

คอยรักษา แม่นว่าเป็นชาทานอยู่ก็ยังจัก

ประพฤตินั้นคอยคุ้มครอง แม่นว่าเป็นทาส

ได้ถึงสุข ภายหน้าเพียงแท้ดีหลีกาย"

ผู้อื่นก็จะได้รับความสุขต่อไปภายหน้าแน่นอน

ธรรมคาสอนโลก : 18

การอบรมสั่งสอนสตรีให้เคารพยำเกรงและปรนนิบัติบิดามารดาของสามี ปรากฏชัด
ในวรรณกรรมด้านนาฏยนาฏ เรื่องวงศ์สุวรรณ และเจ้าสุวัตร ดังนี้

เรื่องวงศ์สุวรรณตอนที่วงศ์สุวรรณและนางระวีทอนลาพระฤาษีเพื่อเดินทางกลับเมือง
พระฤาษีสอนนางระวีทอนให้เคารพยำเกรงพระบิดามารดาของวงศ์สุวรรณ โดยการกราบไหว้
ไม่ให้ละเลยหรือเพิกเฉย ทั้งนี้เพราะพระบิดามารดาของวงศ์สุวรรณจะเป็นที่พึ่งของนางต่อไป
ดังคำประพันธ์

"อีกข้อหนึ่งแกม พ่อแม่ผู้เจ้า ที่อยู่ปาราใหญ่ศ หื้อไถ่ยำเกรง ก้มไหว้ขานนบ ฉะหมกกราบไหว้วันศา หื้อจำจื่อไว้ อย่าไคลาสา บิดคามาคา เป็นที่เบิ่งเจ้า ขอความใด ๆ พอสอนลูกเฒ่า หื้อจำเอาก่าพอไว้"	อีกข้อหนึ่งนั่นคือ พ่อแม่ของสามีที่อยู่ ในบ้านเมืองอันใหญ่โตนั้น ให้เคารพยำเกรง กราบไหว้ ให้จงจำไว้ อย่าละเลย บิดา มารดาอันเป็นที่พึ่งของเจ้า ขอความใด ที่พอสอนลูกให้จงจำไว้

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 71

เรื่องเจ้าสุวัตร ตอนพระฤาษีสอนนางบัวคำ ให้เคารพยำเกรงบิดามารดาของ
เจ้าสุวัตร ซึ่งเป็นสามีของนาง ให้นางมีความอ่อนน้อมและคอยปรนนิบัติรับใช้ ดังคำประพันธ์

"หื้อหมั่นคบยำ พ่อแม่ผู้เจ้า พ่อแม่ผู้เจ้า หื้ออ่อนน้อมเฝ้า หื้อลูกแลนใจตื่นมือ"	ให้เคารพยำเกรงพ่อแม่ ผู้ชรา พ่อแม่ของสามีก็ให้อ่อนน้อมและให้ปรนนิบัติ รับใช้ทุกสิ่ง

เจ้าสุวัตร : 136

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า วรรณกรรมด้านนาฏยนาฏให้เห็นว่าสตรีในฐานะที่เป็นภรรยาจะต้อง
ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์หน้าที่สำคัญคือปรนนิบัติรับใช้สามีด้วยความซื่อสัตย์ไม่นอกใจให้ความ
เคารพ โดยเฉพาะสามีเท่านั้น และจะต้องเคารพและปรนนิบัติบิดามารดาของสามีด้วย ข้อปฏิบัติ
เหล่านี้ถือเป็นสิ่งที่ดี สตรีใดที่ปฏิบัติตามก็จะได้รับการยกย่อง ดังที่กล่าวไว้ในโคลงวิหกรตอนโลก
ว่า

"เมื่ยดีก็อยู่แก้ว

กับตน

ควร เปนแหวนมงคค

ขอไว้

ไภยยะ เกิดกังวลด

แสนเยื้อง ก็คือเหย

ยังช่วยพรองหื้อได้

ปล่อยพันไภยยา"

โคลงวิหกรสอนโลก : 21

จากการศึกษาคตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรีพบว่า วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็น คตินิยมของสังคมเกี่ยวกับคุณสมบัติของสตรีทั้งในด้านคุณสมบัติทั่วไป และคุณสมบัติเฉพาะคุณสมบัติ ทั่วไปนั้นเป็นคุณสมบัติที่สตรีทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพใดพึงมีคุณสมบัติที่สำคัญได้แก่ ความขยัน หมั่นเพียรในการทำงานในหน้าที่ของตน มีหลักการครองเรือน มีประกอบด้วยวิธีการที่จะ ทำให้ครอบครัวมีความสุขคือ เรืองในไม่นำออกเรื่องนอกไม่นำเข้า นอกจากนี้แล้วสตรีพึงยึด หลักประหยัค มีระเบียบ เข้มแข็ง อดทน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และให้การต้อนรับญาติมิตร สตรีโดย ทั่วไปพึงวางตัวให้เหมาะสมกับฐานะของตนและพึงเป็นผู้ที่มีวาจาไพเราะอ่อนหวาน และจะต้อง มีมารยาทในการพูดด้วย สตรีพึงอยู่ในอาการสำรวม นอกจากนี้แล้ววรรณกรรมล้านนายังเสนอ คตินิยมของสังคมเกี่ยวกับคุณสมบัติของสตรีในข้อที่ว่าสตรีที่ดีพึงมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธ ศาสนา และพึงปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี โดยมีหลักธรรมของพระพุทธองค์แนวทางในการ คำเป็นชีวิต

ส่วนคุณสมบัติเฉพาะ เป็นคุณสมบัติสตรีที่เป็นโสภและแต่งงานแล้วพึงมี สำหรับสตรีโสภ นั้น สังคมจะ เน้นเกี่ยวกับการรักษาสงวนตัวและไม่ลักลอบเป็นชู้กับบุรุษอื่นหรือสามีของผู้อื่น สำหรับสตรีที่แต่งงานแล้วจะต้องรักและซื่อสัตย์ต่อสามี หรือไม่คิดร้ายต่อสามีด้วยวิธีการใด ๆ สตรีใดไม่ประพฤติปฏิบัติเช่นนี้ ก็จะได้รับลงโทษคือ ถูกตำหนิติเตียน และอาจจะถูกฆ่า ขับไล่ออกจากบ้าน หรือขายให้ผู้อื่น การลงโทษสตรีที่ประพฤติตนตามที่ปรากฏในวรรณกรรม ล้านนา สะท้อนให้เห็นว่าสังคมไม่ต้องการให้สตรีปฏิบัติตนเช่นนั้น นอกจากนี้สตรีจะต้อง ประพฤติสามีให้มีความสุข ความสะอึกสบายในก้นต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะถือว่าสามีเป็น ที่พึ่ง ของภรรยา และ เป็นผู้แนะแนวทางให้ภรรยาประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหลักการ คำเป็นชีวิตตามแนวพุทธศาสนาด้วย การปฏิบัติตนเช่นนี้ถือว่าการปฏิบัติที่ถูกต้องตามแบบแผน ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา สตรีใดที่ปฏิบัติตนเช่นนี้สังคมจะยกย่องว่าเป็นคนดี และถ้าสตรีนั้นเป็นโสภ คุณสมบัติก็จะทำให้สตรีนั้นได้รับเลือกให้เป็นคู่ครองของบุรุษ

3. คตินิยมเกี่ยวกับภักครองของสตรี

ในการครองคู่ในระบอบอันเรามีคตินิยมว่า "คนเราจะมาร่วมกันแต่งงานกัน เป็นเนื้อคู่กันไ้ต้องเป็น "คู่สร้างคู่สม" กันมาก่อน ทั้งคู่จะต้องเคยได้แต่งงานอยู่ร่วมกัน เป็นคู่ยั่วตัวเมียและสร้างบุญบารมีมาด้วยกันแล้วเพื่อการนี้"¹ คตินิยมนี้ปรากฏในวรรณกรรม ล้านนาประเภทนิทานเรื่อง หงส์หิน เจ้าสุวัตร และเตโชยาโม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เรื่องหงส์หิน ตอนที่หงส์หินตามหาพระเจ้ายา หงส์หินไปถึงเมืองยักข์ พญายักข์ซักถามความเป็นมาเมื่อทราบความจริงแล้วก็ชื่นชมในความงามของหงส์หิน และคิดว่าหงส์หิน อาจจะ เป็นเนื้อคู่ของนางมุกขะวาทีกีฬาของเขน จึงสามารถเดินทางมาถึง เมืองยักข์นี้ได้ ดังคำประพันธ์

"รูปร่างสีสันทัน ถึงงามอ้อยหลอย

สังเกตกอຍพระพักตร์ หันสลับกับองค์

โฉมยงลูกรัก เหมือนกิ่งแก้วของกำ

รอยไพบริณะ แมนเวรตัวกัม

คนอาวธรรม บ่หลอนมาได้"

รูปร่างผิวพรรณถึงงดงาม สังเกตพระพักตร์

แล้วเหมาะจะสมกับนางงามผู้เป็นลูกสาวกับแก้ว

ที่ประทับบนทองคำ ชะรอยจะเป็นคู่บุญคู่กรรม

ของนาง ถ้าแม้ว่าเป็นคนชั่วหยามช้าแล้ว

คงไม่มาถึงที่นี่ได้

หงส์หิน : 37

จากตัวอย่างข้อความ "รอยไพบริณะ แมนเวรตัวกัม" สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องเนื้อคู่ได้อย่างชัดเจน จากความเชื่อนี้ประกอบกับความศิกเกี่ยวกับผู้มีบุญทำให้พญายักข์ยกนางมุกขะวาทีกีฬาให้เป็นมเหสีของหงส์หิน

เรื่องเจ้าสุวัตร ตอนที่นางบัวคำบอกพระยาณี ว่าเจ้าสุวัตรพึงพอใจนางอยากได้นางเป็นมเหสี เมื่อพระยาณีทราบเรื่องก็ไม่ขัดข้อง โดยบอกว่าเป็น "เวราสองเจ้า" และ "บ่ห้ามเวรสุ" แสดงว่า พระยาณีเชื่อว่าเจ้าสุวัตรและนางบัวคำ เคยสร้างกรรมทำเวรร่วมกันมาก่อน จึงไม่ห้ามปรามและพระยาณีเองก็อยากให้นางมีคู่ครองอยู่แล้ว

¹ลัทธิ บุตรอินทร์ โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา หน้า 27

"ว่านางลูกรัก ที่แปงเทียมตา
พอบหามา เวรสองเจ้า
เท่ายังอยู่ไหน จานายนองเห็น
หื้อเรียกรองทานกู กูพอน
บหามเวรสุ ก่ากักกู
ก็ไต่หื้อหมั้น เป็นเรือนเสีย
จวันว่าอัน ก็สมก่ากักพอนคี่"

ว่านางผู้เป็นที่รักยิ่งแก้วตา พอบไม่ห้าม
ปรามคือว่าเป็นกูเวรกรรมของเจ้าทั้งสอง
ชายคนนั้นอยู่ที่ไหนหรือ ให้เรียกมาพบพอบ
พอนไม่ห้ามปรามเจ้า ทกวันนี้พอบก็คิดจะให้
เจ้ามีคูครองอยู่แล้ว เมื่อเป็นไปตามที่พอบคิด
พอบก็ยินดียิ่งนัก

เจ้าสุวัตร : 32

เรื่องเตโงยาโม เมื่อเตโงและยาโมฟังพอบใจนางจันตาและนางมะดิกาจึงชวนนาง
จากเศรษฐี เศรษฐีไม่ขัดข้อง ด้วยคิดว่าบุคคลทั้งสองจะเป็นเนื้อคู่กัน เคยอยู่ร่วมกันมาแล้ว
ในชาติก่อน จึงหา "วันคี่" คือวันที่เป็นมงคลเพื่อทำพิธีแต่งงาน ถึงค่าประเพณี

"เสดถีนอกแล้ว วารอยตัวไป
เกยไต่ทำโท จากแล้วก่อนอื่น
เสดถีกี่หา วันคี่เคียงหมั้น
หากเป็นวันคี่ขึ้น"

เศรษฐีกล่าวว่าจะรอจะเป็นเนื้อคู่
ที่ไต่สร้างบุญร่วมกันมาในชาติก่อน
เศรษฐีจึงหาวัน ซึ่งเป็นฤกษ์ดีสำหรับ
การแต่งงาน

เตโงยาโม : 5

การเปลี่ยนสถานภาพทางครอบครัวของสตรีชาวล้านนาจากบิดาเป็นภรรยานั้น
จะผ่านขั้นตอนของการเลือกคู่ครองที่มีระบบ ขั้นตอนของการเลือกคู่ครองนี้ปรากฏชัดในประเพณี
แล้วสาวของชาวล้านนา สตรีสามารถเลือกคู่ครองได้ตามความพอใจของตน แต่ทั้งนี้อยู่ใน
กรอบของความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ สตรีมีโอกาสรื้อนรู้อุปนิสัยตลอดจนคุณสมบัติที่พึงปรารถนา
ของคู่ครองได้จากการ "อุบ่าวอุสาว" หลังจากที่ได้พอใจกันและกันแล้วก็แต่งงานกันตามประเพณี
ถึงแม้สตรีชาวล้านนามีอิสระในการเลือกคู่ครองโดยบิดามารดาไม่ได้บังคับแต่บางครั้ง
การเลือกบุคคลที่จะมาเป็นคู่ครองนั้นลำพังสตรีเองอาจจะตัดสินใจผิดพลาดได้ ดังนั้นสตรีจึง

อาจจะถามความเห็นของบิดามารดา หรือผู้ใกล้ชิดก่อนตัดสินใจ วิธีการเช่นนี้ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาประเภทคำสอนคือคำวาทะธรรม ซึ่งสอนสตรีเกี่ยวกับการเลือกคู่ครองว่า จะต้องพิจารณาให้รอบคอบ ให้แน่ใจว่าบุรุษที่ตนเลือกเป็นคนดีโดยการถามความคิดเห็นของญาติพี่น้อง ตลอดจนเพื่อนบ้านเสียก่อน เพื่อจะได้ไม่ต้องเสียใจภายหลัง ดังคำประพันธ์

"หลอนว่าน้อง ใฝ่ของทางฉัว
 อย่างนับเฒ่ามัว นับจนนับถ้าน
 ควรสร้างงาม พงศ์พันธุ์เพื่อนบ้าน
 ร้ายใดก็ไต่เยี่ยงรู้
 หลอนนางคราญจัก ก่อสร้างเชิงชู
 หื้อถามเพื่อนบ้านชาวเรือน
 อย่างนับคุ้มคว่ำ ช่างพาหวิคเหวียน
 นับพันนับเพื่อน ช่างถึงโศกต้อง
 เหมือนหาปลา กันมีช่อง
 แคร่รอนมีเงา"

แม้ว่าน้องจะมีสามี อย่าลุ่มหลง
 รีบตัดสินใจควรจะถามญาติพี่น้องเพื่อนบ้าน
 จะไต่ทราบว่าเป็นคนร้ายหรือคนดี แม้ว่าจะ
 นางจะมีสามีให้ถามเพื่อนบ้าน อย่างรีบ
 จักตัดสินใจ จะทำให้ผิดพลาดได้ ถ้าใจเร็ว
 ก็อาจจะได้รับความเศร้าโศกเสียใจ
 เหมือนคนที่หาปลา แต่ไม่มีช่องใส่ปลา
 อยู่ท่ามกลางแคร่รอนจัก

คำวาทะธรรม : 6

คำวาทะธรรมนี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการเลือกคู่ครองมิได้เป็นเรื่องเฉพาะสำหรับผู้เลือก และผู้ที่ได้รับการเลือกเท่านั้น แต่ "พงศ์พันธุ์" คือบิดามารดา ญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านมีส่วนร่วมในการเลือกคู่ครองด้วย ถ้าบุคคลเหล่านี้ลงความเห็นว่าเป็นบุรุษผู้ที่ดีมีใจนั้นเป็นคนดี เมื่อเลือกเป็นคู่ครองย่อมเชื่อได้ว่า ชีวิตครอบครัวของสตรีนั้น ๆ มีแต่ความสุขความเจริญ ตรงกันข้ามสตรีที่เลือกคู่ครองโดยยึดความพึงพอใจของตนเป็นสำคัญ ไม่สอบถามความเห็นของผู้ใด ชีวิตการครองคู่อาจจะประสบปัญหาเกิดความเดือดร้อนภายหลังได้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การเลือกคู่ครองของสตรีนั้นนอกจากจะขึ้นอยู่กับความพอใจของตน แต่อยู่ในกรอบของประเพณีอันดีงามแล้วสตรีจะต้องพิจารณากลตที่จะเลือกมาเป็นคู่ครองอย่างรอบคอบมีสติ ไม่ถือเอาความรักความหลงมาเป็นสาเหตุสำคัญ และบุคคลในสังคมยังมีส่วนช่วยในการตัดสินใจเลือกคู่ครองของสตรีด้วย

นอกจากจะเสนอกติขณ์เกี่ยวกับผู้ทรงตามที่ได้กล่าวมาแล้ว วรรณกรรมด้านนา
ประเพณีทานยังสะท้อนให้เห็นคติขันธ์ของกลุ่มบุคคลที่เป็นตัวละครในเรื่องที่มีต่อผู้ทรงของ
สตรีผ่านพฤติกรรมและตัวละครในเรื่อง สรุปได้ว่า ผู้ทรงของสตรีพึงมีคุณสมบัติ 3 ประการ
ดังนี้

3.1 เป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด

3.2 เป็นกษัตริย์

3.3 มียศศักดิ์เท่าเทียมกัน

3.1 เป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด คุณสมบัตินี้พิจารณาจากวิธีการเลือก
ผู้ทรงของสตรีที่ทดสอบความสามารถทางด้านสติปัญญาของผู้ที่จะมาเป็นผู้ทรง โดยการ
กำหนดปัญหาขึ้นแล้วให้บุรุษที่ต้องการสตรีนั้น ๆ เป็นผู้ผู้ทรงตอบปัญหา บุรุษใดสามารถตอบ
ปัญหาได้ก็จะได้รับเลือกให้เป็นผู้ทรง ปรากฏในวรรณกรรมนิทานเรื่อง กำนาคำ
เจ้าโสธะนากับนางปะละวี และเตโงยาโม ดังนี้

เรื่องกำนาคำ พญาปราชญ์แห่งเมืองปราชญ์ประกาศให้บุรุษทั้งหลายมาที่ปราสาท
เพื่อตอบปัญหาของนางปมปาธิดาบุรุษธรรมของพระองค์ ผู้ใดสามารถตอบได้ก็จะได้นางเป็น
ผู้ทรง ดังคำประพันธ์

"พญาปราชญ์ ส่องกัเจ้า
บิดานางหนุ่มน้อย แดงบรรณาการ
ชาวสารเรียมร้อย ในเรื่องถ้อยวาดี
ว่าพรหมยศ ท่านมีบุตร
พรหมจารี ปมปาธิดาหน้า
หลอนไผ่ประสงค์ เจยจุมไผ่เผ้า
ธิดาเลาสุกรัก ก็ขอเจิญมา
ตั้งกล้านัก ปราสาทหินปราชญ์
ธิดาสุกรัก จักถามปัญหา
หลอนมุกกะลา คนใดแก้ได้

พระยาพราหมณ์บิดานางพิมพา ให้มี
บรรณาการพร้อมทั้งสารมีเนื้อความว่า
พระองค์มีธิดาสาวแรกนุณนามว่า พิมพา
ถ้าใครประสงค์อยากได้นางเป็นผู้ทรง
ก็ขอเจิญมายังปราสาท นางจะถามปัญหา
ถ้าผู้ใดตอบได้ ก็จะยกธิดา ผู้มีรูปร่างงดงาม
ทั้งสองให้เป็นผู้ทรง

เราจักมอบปม ชิดานั่งไกล
เป็นใยเคียวร่วมเชือก จักได้เผื่อแผ่
เทียมแยงร่วมเนื้อ สองหน่อหล้านางงาม

ก่ำกาคำ : 54 - 55

การที่พญาปารากำหนดให้ชิดาเลือกคู่ครองด้วยการให้บุตรทั้งหลายตอบปัญหาของนางเช่นนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระองค์ต้องการให้ชิดามีคู่ครองที่มีปัญญาเฉลียวฉลาดรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะหลักธรรม โดยไม่คำนึงถึงศักดิ์ตระกูลแต่อย่างใด นางปิมปาและนางเตปะกัญญาซึ่งเป็นธิดาทราบว่าพระบิดาของนางมุ่งให้มีคู่ครองที่เฉลียวฉลาด จึงจะเห็นได้จากคำพูดของนางที่โต้ตอบกับก่ำกาคำ ตอนที่ก่ำกาคำออกเสด็จทิพย์แลดูเขาหานาง และพูดถามตนว่า ไม่คู่ควรกับนางเพราะเป็นคนยากจนไม่มียศศักดิ์ธิดาบิดาของนางทราบก็จะถูกลงโทษ นางปิมปาจึงชี้แจงว่า บิดาของนางมิได้เป็นคนเช่นนั้น และถ้าทราบว่า ก่ำกาคำฉลาดเจนจบในเรื่องหลักธรรมก็จะรับเอาก่ำกาคำมาเป็นคู่ครองของนางดังคำประพันธ์

"สองพี่น้อง คอบถองจำไข
ว่าถวนัย บิดาพอชา
บ่ใจอาธรรม ใจค้ำก้นกล้า
โกษาเอาอย่างนั้น ข้าจบปัญหา
เหมือนเจ้าพี่ฉัน หลายเยี่ยงชอกองธรรม
บิดาแห่งน้อง ก็จักติดจำ
เอาตนองค์คำ นำนามสู่ชา
เป็นสามีกา สองชานองหล้า
ในพังกาทัน ขอยอกหัวใจ
อย่าไปชักชี้ หนีหล้าหน้าสองรา"

นางทั้งสองจึงตอบว่าพระบิดา
ของข้าไม่ใช่คนอธรรมหรือใจกำ จะ
กริ้วโกรธเช่นนั้น ยี่งมีความสามารถ
ในการตอบปัญหาธรรมเช่นนี้ บิดาของ
น้องก็จะชักนำท่านให้มาเป็นคู่ครองของ
ข้าทั้งสองในปรจสาทแห่งนี้ ขอยอกดวงใจ
อย่าได้หลบหน้าเราทั้งสองเลย

ก่ำกาคำ : 50

จากคำพูดของนางบิณฑา แสดงให้เห็นว่าพญาปารวราชินชมผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด และต้องการให้ผู้มีคุณสมบัติเช่นนี้เป็นคู่ครองของธิดา ดังนั้นพระองค์จึงให้ธิดาเลือกคู่ครอง โดยให้นางบิณฑากำหนดปัญหาขึ้น แล้วให้บุรุษทั้งหลายตอบปัญหานั้น ผู้ใดตอบได้ก็จะยกธิดา ให้เป็นคู่ครอง นางบิณฑาและนางเตปะกัญญาได้เห็นด้วยกับวิธีการเลือกคู่ครองเช่นนี้ แต่ไม่มี ผู้ใดตอบปัญหาของนางได้ ดังนั้นเมื่อก่ำกาคำผู้มีรูปชั่วตัวดำเนื่องจากยังไม่ได้ออกเสียหิพย์ออก อาสาจะตอบปัญหา นางก็ยืนยันว่าถ้าก่ำกาคำสามารถตอบปัญหาได้ก็จะยอมเป็นภรรยา กิ่งคำประพันธ์

"แมนเจ้าที่รัก แก่ตกปัญหา

ถูกต้องมักกา บิณฑานองหล้า

จักขอถวาย กายชั่วเป็นชา

ชูลือองค์บาท้าว เป็นภรรยา

เมียบางนอมนาว นอนนั่งปองปียา"

แมนเจ้าที่รักสามารถแก้ปัญหา

ได้ถูกต้องแล้ว พิมพาน้องนี้ก็จะขอถวายตัว

รับใช้เป็นภรรยาที่ใกล้ชิดสามที่รัก

ก่ำกาคำ : 57

การเลือกคู่ครองด้วยวิธีการเช่นนี้ เป็นการเปิดโอกาสให้บุรุษที่มีฐานะต่าง ๆ กันมี โอกาสที่จะได้นางบิณฑาเป็นคู่ครอง แต่ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดตอบปัญหาได้ ในที่สุดก่ำกาคำทูล อาสาตอบปัญหา บุรุษทั้งหลายต่างพากันหัวเราะเยาะว่า ก่ำกาคำรูปชั่วตัวดำไม่มียศศักดิ์ แต่พญาปารวราชกลับตำหนิบุรุษเหล่านั้น แล้วเสด็จไปนำธิดามาเพื่อตั้งปัญหามีก่ำกาคำ การกระทำของพญาปารวราชแสดงให้เห็นว่า พระองค์ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่รูปร่างยศศักดิ์หรือ ตระกูลของผู้ที่จะมาเป็นคู่ครองของธิดา แต่ให้ความสำคัญเรื่องความสามารถทางกาน สติปัญญามากกว่า ดังนั้นเมื่อก่ำกาคำสามารถตอบปัญหาของนางบิณฑาได้ถูกต้อง พระองค์ จึงยกนางบิณฑาและนางเตปะกัญญาเป็นภริยาก่ำกาคำ โดยไม่ฟังคำทัดทานของเสนาอำมาตย์ ทั้งหลาย

เรื่องเจ้าโสทนาและนางปะละวี สะท้อนให้เห็นคุณสมบัติของคู่ครองของสตรีใน ท่านองเดียวกันคือ คู่ครองของสตรีจะต้องเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด

ก็จะเห็นได้จากกรณีที่นางปะละวีให้บุตรทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นสามัญชนหรือเจ้าเมือง
ตอบปัญหาของนาง ถ้าผู้ใดตอบได้นางก็ยอมเป็นภรรยา เนื้อเรื่องตอนนี้ก็วิไลสะท้อนให้
เห็นประเพณีเกี่ยวกับการเลือกคู่ครองของชาวล้านนา นั่นคือประเพณีแฉั่วสาว กวีพรรณนา
ว่ามีบุตรที่เป็นหม้ายและโสด ทั้งที่เป็นนายและไพร่ พวกนี้อาบน้ำแข็งตัวดูบได้ร่างกายสวย
เครื่องหอมจากนั้นก็คึกซึ้ง จ้อย. ขอ ไปที่ปราสาทของนางปะละวี ดังคำประพันธ์

"ร่างบ่าวทั้งหลาย ลูกนายลูกเจ้า	พอหม้ายและหนุ่มโสดทั้งหลาย
ปากันมากอยผอ่อง ปากันไป	ทั้งลูกนายลูกเจ้า พวกนี้มากูนางที่
สูงหงเตสต้อง ผูกบ่าวเจ้าไผมัน	ปราสาท บ่าวและไพร่พวกนี้แค้นตัว
ปากันแค้นเนื้อ ทานวลสีจัน	ดูบได้สวยกระแจะจันทน์ แลดูผ่องใส
ชาวไร่มีวรรณ เหมือนคำบับไต	คึกเปี้ยะและพิณไปค่าย เสียงไฟระเระ
เอาเมื่อยะป็น คีลลใจ ๆ	ยิ่งนัก ต่างพากันไปผูกคูกับนาง
เสียงวอนไยมวนล้ำ ปากันไป	จำนวนมาก
หลวงหลายจิกจัน ไปจำฟ่อนนางงาม"	

เจ้าโศทนากับนางปะละวี : 7

นางปะละวีชี้แจงให้บุตรทั้งหลายเข้าใจว่า การเลือกคู่ครองโดยการให้ตอบปัญหานี้
บิดาของนางเป็นผู้แนะนำ นางจึงทำความเข้าใจว่า

"ว่าเห็ดคอกน้อย เกิดคอกเขาเขียว	ว่าเห็ดคอกเล็ก ๆ ซึ่งเกิดบนภูเขาเขียว
กันกินคนเกี่ยว เมาทั่วโลกหล้า"	แม้กินคนเกี่ยวก็จะเมากันทั่วโลก

เจ้าโศทนากับนางปะละวี : 7

บุตรที่ตอบปัญหาของนางมีทั้งเจ้าเมืองและสามัญชน แต่ไม่มีผู้ใดสามารถตอบได้
จนในที่สุดเจ้าโศทนาแห่งเมืองสิงหา ตอบปัญหานี้ได้โดยตอบว่า เห็ดคอกเล็ก ๆ ที่เกิดขึ้น
บนภูเขาดหากับประทานคนเกี่ยวก็จะเมาไปทั่ว หมายถึง การเกิดสุริยุปราคาซึ่งทำให้
มืดมัวไปทั่วนั่นเอง จากปัญหาของนางจะเห็นได้ว่า ไม่ใช่ปัญหาเกี่ยวกับหลักธรรมใน

พระพุทธศาสนาเช่นปัญหาของนางปิ่นมาจากเรื่องก่อกำค่า แต่เป็นปัญหาที่มุ่งทดสอบ
เขาวินิจฉัยมากกว่า แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าปัญหาของนางปะละวี จะไม่ลึกซึ้งเท่ากับ
ปัญหาของนางปิ่นปา แต่ก็มึ่ววิธีการและจุดมุ่งหมายเหมือนกันคือ เพื่อให้โคคูครองที่มี
สติปัญญาเฉลียวฉลาดเฉียบแหลมนั่นเอง

เรื่องโคโยยาโม ยาโมหลบหนีออกจากบ้านเมื่อทราบว่านางมะลิก้าผู้เป็นภรรยา
ไม่ซื่อสัตย์ และขาดคุณสมบัติในการครองเรือน ยาโมจึงเดินทางไปค้าขายตามลำพัง
ระหว่างการเดินทางพบนางฟองจันทร์ ทั้งสองสนทนาซักถามกันด้วยถ้อยคำที่แฝงหลักธรรม
โดยนางฟองจันทร์เป็นผู้ถามยาโม คำตอบของยาโมแสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดรอบรู้
ในหลักธรรมเป็นอย่างดี ทำให้นางพอใจมาก ดังเช่นนางฟองจันทร์ขอให้ยาโมอธิบาย
ความหมายของพฤติกรรมของบุคคล 3 ประเภทได้แก่

1. คนที่เกียจคร้านในการกิน
2. คนที่เกียจคร้านในการล้าง
3. คนที่เกียจคร้านในการทำบุญสร้างสมบารมี

ยาโมอธิบายความหมายของคนทั้ง 3 ประเภทตามหลักธรรมว่า คนเกียจคร้าน
ประเภทที่ 1 หมายถึงคนที่กำเริบถึงการกินการอยู่เฉพาะในชาตินี้เท่านั้นไม่ได้คิดทำบุญไว้สำหรับ
ชาติหน้า คนเกียจคร้านประเภทที่ 2 หมายถึง คนที่ทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
ไม่เลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย และไม่ระลึกถึงคุณของครูอาจารย์ ส่วนคนเกียจคร้าน
ประเภทที่ 3 หมายถึง คนที่คิดว่าตนอยู่ได้โดยไม่จำเป็นต้องภาวนารักษาศีล คนประเภทนี้มักจะมี
ปัญหาและไม่สามารถบรรลุนิพพานได้

คำอธิบายของยาโมทำให้นางฟองจันทร์พอใจมาก แต่นางยังต้องการทดสอบสติปัญญา
และความรอบรู้ของยาโมอีกจึงถามความหมายของลักษณะบุคคล 3 ประเภทคือ

1. "คนจ้ำงกิน บ้จ้ำงไว้" คนกินเป็นแต่เก็บไม่เป็น
2. "คนจ้ำงหลับ บ้จ้ำงนอน" คนหลับเป็นแต่นอนไม่เฝ้า
3. "คนจ้ำงสอศ บ้จ้ำงแฉะ" คนเตรเป็นแต่เที่ยวไม่เป็น

ยาโมอธิบายความหมายของบุคคลทั้ง 3 ประเภทนี้โดยอาศัยหลักธรรมประกอบ
เช่นเดียวกับการอธิบายลักษณะของคน 3 ประเภทข้างต้น ทำให้นางฟองจันทร์ชื่นชมว่า

ยาโมมีความเฉลียวฉลาดรอบรู้เกี่ยวกับหลักธรรม สามารถอธิบายลักษณะและพฤติกรรมของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาได้อย่างลึกซึ้ง ด้วยเหตุนี้นางจึงยินยอมเป็นภรรยาของยาโม

ตัวอย่างพฤติกรรมของตัวละครดังที่ได้กล่าวมานี้ทำให้ได้ข้อสรุปเรื่องคตินิยมเกี่ยวกับคูครองของสตรีของบุคคลที่มีสถานภาพทางครอบครัวและทางสังคมแตกต่างกัน สถานภาพทางครอบครัวได้แก่บิดาและธิดา ส่วนสถานภาพทางสังคมได้แก่ชนชั้นสูงและสามัญชน คตินิยมของบุคคลที่มีสถานภาพแตกต่างกันนี้สอดคล้องกัน คือ คูครองของสตรีควรจะเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบและรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะหลักธรรมในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นคนดี¹ เมื่อสตรีได้คูครองที่เป็นคนดีชีวิตครอบครัวของสตรีนั้นย่อมมีแต่ความสุขความเจริญ

3.2 เป็นคนดี คนดีตามหลักพระพุทธศาสนา นอกจากจะเป็นผู้มีปัญญาแล้วยังต้องเป็นผู้มีศีลธรรมและไม่จำเป็นต้องมีศักดิ์ตระกูลสูงแต่อย่างใด ทุกคนเป็นคนดีได้ถ้ามีคุณสมบัติดังที่กล่าวมาข้างต้น คนดีย่อมมีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ในการครองเรือนนั้นถือว่าการมีคูครองที่เป็นคนดีตามความหมายดังกล่าวมีความสำคัญมากกว่าบรรณกรรมล้านนาได้แสดงให้เห็นคตินิยมในเรื่องนี้ ตอนที่ตัวละครในเรื่องเกี่ยวพาราสีกัน คำพูดของตัวละครฝ่ายสตรีแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ชีวิตการครองคู่ที่นั่นศักดิ์ตระกูลและทรัพย์สินสมบัติไม่ใช่สิ่งสำคัญที่ทำให้ครอบครัวเป็นสุขได้ สิ่งที่สำคัญคือ ความรัก ความซื่อสัตย์ ความจริงใจที่มีต่อกันและความเป็น "คนดี" ตามหลักพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในเรื่อง อ้ายร้อยชอด นางปิมปาวิดาองค์สุดท้ายของท้าวสิริเมะที่ถูกขับออกจากเมืองให้ไปอยู่กับ อ้ายร้อยชอด อ้ายร้อยชอดกล่าวว่าตนนั้นฐานะและศักดิ์ตระกูลด้อยกว่านางไม่สมควรที่จะเป็นคูครองของนาง นางปิมปาจึงกล่าวถึงคูครองตามความคิดของนางว่า นางไม่สนใจฐานะและทรัพย์สินของผู้ที่จะเป็นคูครองของนาง แต่คูครองของนางจะต้องมีความรัก ความจริงใจต่อนาง จะต้องเป็นผู้ที่มีความอดทน มีความเพียรพยายาม ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ไม่เสพของมึนเมา ไม่สักทรัพย์ ไม่เบียดเบียนและฉ้อฉลผู้อื่น ดังคำประพันธ์

¹ เรณู อรรฐาเมศร์ โลกทัศน์ชาวล้านนาไทยจากวรรณกรรม หน้า 269

"ขออย่าพูดหลาย ว่าคนตุ๋นไร
เขียนแผ่นผ้าเงินทอง ป้ายนั้นน้อง
บั้นแท่งของ บั้วรังจักยง
แผ่นทองเลื้อผ้า คะแนมรักกัน
บั้นหน้าหน้า จันสุตจีวราคมิต
การทรัพย์ทั้งหลาย จอชายจุงคิด
บั้วรังสิ่งอันมาแทน เลิงว่าบรั๊ก
มีคำสักแสน บั้วแป้นป้อเอา
มัวเมาสะหลัง คะแนมแป้นคน
อดทนอยู่ทั้ง ในศีลธรรมรู้จัก
สิ่งที่ผิดกอง อย่าพองประพฤติ
ลักเสฟเหล่ากันชา เป็นโจรผู้ร้าย
เบียดเบียนอิจฉา เป็นคนปลา
อธรรมปายไบ้ พันเปื้อนมีของ
พองเอาไคไค บั้วคงองไปนั้นนี้
น้องบชอบใจ ตามไขกล่าวจี
อย่าว่าอื่นอันแป้งกำ"

อายุร้อยชอก : 70

ขออย่าพูดมากเลยว่าเป็นคนยากจน
ขาดเลื้อผ้าเงินทอง สำหรับน้องแล้วไม่เห็น
แก่งของไม่หวังที่จะตกแต่งด้วยเลื้อผ้า
เงินทอง ธกให้รักกัน ไม่หนีหน้าไปจนตาย
เรื่องทรัพย์สินทั้งหลายนี้ขอพี่จงคิดว่าน้องไม่
ได้หวังอยากได้มากไปกว่าตัวพี่ ถ้าไม่
รักแล้ว ถึงแม้จะมีเงินทองนับแสนก็ไม่
รับเอามา น้องชอบคนอดทน ตั้งมั่นใน
ศีลธรรม ไม่เสพกัญชาและเหล้า
เป็นโจรผู้ร้าย เป็นคนพาลเบียดเบียนผู้อื่น
เห็นผู้อื่นมีทรัพย์สินสิ่งของก็เกิดความ
อยากได้ คิดแต่อยากได้ของผู้อื่น
คนเช่นที่กล่าวมานั้นน้องไม่ชอบ อย่าทว่า
โกหกเลย

จากตัวอย่างคำประพันธ์กล่าวได้ว่า คุณสมบัติของคนดีก็คือให้ความรักและความ
จริงใจ เมื่อตกลงเป็นคู่ครองกันแล้วต้องไม่ทอดทิ้งให้เป็นหม้าย เนื่องจากสตรีที่ถูกสามี
ทอดทิ้งจะได้รับความอับอายขายหน้า คนทั้งหลายพากันดูถูก ดังภานิตชาวล้านนาที่ว่า
"เป็นสาวเป็นคู่ร้าย เป็นหม้ายเป็นคู่แควน"¹ นอกจากจะได้รับความอับอายขายหน้าแล้ว
ยังต้องได้รับความลำบากในการดำเนินชีวิต ทั้งนี้เพราะต้องขาดที่พึ่ง ค้ำชูเหตุนี้ในบท
เกี่ยวพาราสีหรือในคำอุบ่าวอุสาว สตรีมักจะขอคำยืนยันจากบุรุษในเรื่องความรักและ
ความจริงใจที่มีต่อกัน

ผู้ที่คิดว่ายศศักดิ์ของบุตรที่จะมาเป็นบุตรของสตรีไม่ใช่สิ่งสำคัญที่สุด มิได้มีเพียง
สตรีเท่านั้น ผู้ปกครองของสตรีในวรรณกรรมล้านนาที่มีสถานภาพเป็นชนชั้นสูงก็มีความคิด
เช่นนี้ ดังจะเห็นได้จากเรื่องจันทะมา เจ้าเมืองพรมจักรยกธิดาคือนางเทวะธิดังกา
ให้เป็นมเหสีของจันทะมา เป็นการตอบแทนที่จันทะมาช่วยชุบชีวิตนางเทวะธิดังกา
จันทะมาปฏิเสธอ้างว่าตนมีศักดิ์ไม่ทัดเทียมกับนาง เจ้าเมืองจึงแจ้งว่ายศบรรดาศักดิ์ของ
คนเราที่ช่วยชีวิตหน้าซุตาในสังคมเป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้น และขึ้นอยู่กับกลุ่มคนเป็นสำคัญ
จันทะมาได้ทำความเข้าใจ พระองค์จึงยกธิดาให้เป็นบุตรของโดยไม่เกรงว่าจะเป็นการกระทำ
ที่ผิดธรรมเนียม ซึ่งอาจจะมียศทำให้เกิดเหตุไม่吉利ต่าง ๆ ที่เรียกว่า "ซิด" ได้ พระองค์
ไม่เสียกาย และไม่เสียพระทัยเลย ดังคำประพันธ์

“กำเจรวานั้น เรามียอมใจ
เป็นสันโดไป บ่ถือหน้า
ไก่อามเพื่อชน คนงามเพื่อผ้า
เป็นพญางามย่อนยศ มีสะกินา
หน้าตามลค เพราะเขาแต่งตั้งทั้งมวล
กันบ่มีริ้ว ไหนจักเป็นสวน
ดาวขุนตั้งมวล แฉ้วแต่ผู้ตั้ง
ถ้าหมู่โคหลาย เอาหมู่ไหนหมั้น
เขาเห็นว่าดีถูกดี ขอล่งบัน
ธิดาลูกรัก หื้อเป็นมิ่งแก้วเทวี
ปายพอนี้ บ่หื้อเจ้าหนี
ขอมอบนารี เป็นเมียจนได้ พอนี้บ่ดัว-
ซิดจาร์อันไหม อันเจ้ากับโคยรวมชน
เคมฟ้าผ่าหัว เลี้ยงตั้งลูกน้อง
ขอตามแต่อันจักมี กันเจ้าที่รัก
รับเอาบุตรดี แฉ่นปะละวี

ตามที่เจ้าพุดมานั้น เราไม่เห็นด้วย
ถึงอย่างไรเราก็ไม่ยอมให้เจ้าจากไป
ขรรคากองามได้ก็เพราะชน คนจะงาม
ก็เพราะเสื้อผ้าที่นุ่งห่ม เป็นพระยางามได้
ก็เพราะมียศฐาบรรดาศักดิ์ มีหน้ามีตา
ซึ่งคนอื่นแต่งตั้งให้ทั้งสิ้น เปรียบเหมือนริ้ว
ที่กันอาณาเขตของสวน ท้าวพระยาทั้งหลาย
ก็เช่นกันยอมต้องมีผู้แต่งตั้ง ความเห็นของ
คนส่วนใหญ่ย่อมเป็นความเห็นที่ถูกต้อง
ขอยกลูกรักให้เป็นภรรยาของเจ้า สำหรับ
พอแล้วไม่ยอมให้เจ้าหนีไปหรอก ขอมอบ
ลูกสาวให้เป็นภรรยาของเจ้าจนได้ ถึงแม้
ว่าการกระทำเช่นนี้จะไม่ดี ผิดธรรมเนียม
ที่เคยมีมา ถึงฟ้าจะผ่าทั้งตัวพ่อและลูกน้อง
ตายหมดก็ตาม ถ้าเจ้ารับเอาลูกพ่อเป็น
ภรรยาแล้วแม่แผ่นดินที่มีอยู่จะหมดไป พ่อก็

เคลื่อนไปนับเสียง พอบเสียใจ ไม่เสียใจให้เป็นธรรมเนียมที่เล่า
พระทัยหม่นเหมียวย หือเป็นคำนิยมเล่ารู้" สืบต่อกันไป

†
จินตนา : 52 - 53

จากตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นได้ว่า บุคคลที่จะเป็นคู่ครองของสตรีจะต้องเป็นคนดี โดยไม่คำนึงถึงศักดิ์ตระกูล มีทั้งผู้ที่อยู่ในฐานะผู้ปกครองและธิดาและผู้ที่มีฐานะทางสังคม เป็นคนชั้นสูงสำหรับผู้ปกครองที่มีฐานะทางสังคมสูงอยู่แล้ว จะไม่ให้ความสำคัญของผู้ชายที่ต่ำกว่าความเป็นคนดีเพื่อเห็นว่าบุรุษนั้นเป็นคนดี ได้ทำความดีให้เป็นประจักษ์แล้ว ก็ยกลูกสาวให้เป็นคู่ครองได้ แนวความคิดนี้สอดคล้องกับประเพณีแต่งงานของชาวล้านนา ซึ่งจะต้องมี จี๊เสียผี โดยฝ่ายบุรุษเป็นผู้นำเงินค่าเสียผี ตลอดจนหาของเซ่นไหว้มาให้ฝ่ายสตรีทำพิธี แด่อาหากบุรุษนั้นเป็นคนยากจนและบิดามารดาของสตรีเห็นว่า เป็นคนดีจริงก็จะยกลูกสาวให้ โดยไม่ต้องเอาเงินค่าเสียผี แด่ของทำพิธีเซ่นไหว้ตามธรรมเนียม¹

3.3 มีศักดิ์ตระกูลเสมอกัน ศักดิ์ตระกูลของบุคคลมีความสำคัญไม่น้อย เพราะเป็น สิ่งที่แสดงถึงความมีหน้ามีตาในสังคม ทำให้บุคคลเกิดความภาคภูมิใจและความมั่นใจในการที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สำหรับการครองคู่ศักดิ์ตระกูลก็มีส่วนสำคัญด้วยเช่นเดียวกัน วรรณกรรม คำสอน เรื่องขรรคาคาสอนโลกซึ่งได้ชี้แนะว่าการครองคู่จะต้องคำนึงถึงศักดิ์ตระกูล กล่าวคือ คู่ครองควรจะมีศักดิ์ตระกูลเสมอกัน ครอบครัวยิ่งจะมีแต่ความสุขความเจริญ ถ้าคู่ครองใด ศักดิ์ตระกูลไม่เสมอกัน เช่น สตรีที่มีศักดิ์ตระกูลสูงแต่งงานกับบุรุษที่มีศักดิ์ตระกูลต่ำกว่า หรือบุรุษที่มีศักดิ์ตระกูลสูงแต่งงานกับสตรีที่มีศักดิ์ตระกูลต่ำกว่า เช่นนี้ชีวิตครอบครัวจะมี แต่ความเคียดแค้นและจะเกิดภัยอันตรายต่าง ๆ ดังข้อความว่า

"โกนโต คูราทานทั้งหลายฝูงเบ็น คู่ก่อนท่านผู้เป็นท้าวพระยาทั้งหลาย
ข้าพระยาทานทั้งหลาย ทน 1 ทนโคและ หากผู้ใดผู้หนึ่งนำเอาหญิงผู้มีตระกูลต่ำ
ได้ไปนำเอาลูกหญิงแห่งผู้มีตระกูลต่ำอันหย่อน กวาทน มาวิวาหะ อวาทะมงคลกับ
มากกว่าอวาทะ วิวาหะยังลูกสาวลูกชาย ลูกสาวลูกชายซึ่งมีเชื้อสายกษัตริย์แล้ว

¹ สงวน โชติสุขรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ หน้า 45

อันเป็น'ตัว'เป็นเมีย' คังนั้น'บ'คี่'เลย

จัก'บัง'เกิด'ภัย' อัน'ตราย'ประการ

จัก'บัง'เกิด'เป็น'ภัย' อัน'ตราย'หลาย'ประการ

ต่าง' ๆ' อย่า'ได้'กระทำ

ต่าง' ๆ' บอ'อย่า'ชะ'แล"

ธรรมคาสอนโลก : 5

นอกจากนี้แล้ว ในธรรมคาสอนโลกยังได้กล่าวถึงลักษณะต่าง ๆ ที่ทำให้ "แพ้" หรือทำให้เกิดความเสื่อม "ลักษณะแพ้" ประการหนึ่งเป็นเรื่องของการมีคู่ครองโดยระบุว่า เมื่อบุรุษและสตรีจะแต่งงานกันควรจะมีศักดิ์ตระกูลเสมอกัน ดังข้อความ

"คน'ทั้ง'หลาย' นร'ชาย'หญิง' จัก'สืบ'โลก'ไป

คน'ทั้ง'หลาย'ทั้ง'ชาย'หญิง'ซึ่ง'จะ

ภาย'หน้า' ก็'อ'ว่า'จัก'ทำ'อา'วาทะ'วิ'วาทะ'ม'ง'ค'ล

สืบ'วงศ์'ตระกูล'ต่อไป' ถ้า'จะ'ทำ'อา'วาทะ

คือ'ว่า'บ'่าว'และ'สาว' จัก'เอา'กัน'เป็น'ตัว'เป็น'เมีย

และ'วิ'วาทะ'ม'ง'ค'ล'แล้ว' หาก'ตระกูล

ค'้วย'กุล'บุตร' กุล'ธิดา' หญิง'ชาย'ทั้ง'หลาย'อัน'เป็น

เสม'อกัน'ก็'สม'ควร'แต่งงาน'กัน

ภาษา'สืบ'โลก'นั้น' เขา'จัก'ส'ำ'ค'ง'ให้'แจ'ง'ก'อน

ค'ัน'ว่า'ตระกูล'เสม'อกัน'ก็'จึง'ควร'แต่งงาน'กัน'ค'อง

กัน'แล"

ธรรมคาสอนโลก : 11

จากธรรมคาสอนโลกจะเห็นได้ว่า การครองคู่กันจำเป็นต้องคำนึงถึงศักดิ์ตระกูล ด้วยแนวความคิดเกี่ยวกับศักดิ์ตระกูลของคู่ครองปรากฏในวรรณกรรมประเภทนิทาน ตัวละครสตรีในวรรณกรรมส่วนใหญ่จึงถือว่าเป็นผู้ที่มิมีศักดิ์ตระกูลสูง เพราะเป็นธิดาของเจ้าเมือง ดังนั้น คู่ครองจึงควรเป็นโอรสของท้าวขุนหรือของเจ้าเมืองค้วยเช่นกันจึงเหมาะสม และถือว่าเป็นการรักษาเกียรติยศของผู้ปกครองของสตรีในวรรณกรรมนั้นด้วย ตรงกันข้าม ถ้าหากสตรีสูงศักดิ์ผู้ใดได้คู่ครองที่ศักดิ์ตระกูลต่ำกว่าหรือแสดงความพึงพอใจ สนใจบุรุษผู้มีศักดิ์ตระกูลต่ำกว่า สตรีนั้นจะถูกตำหนิอย่างรุนแรง และอาจจะถูกลงโทษด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังเช่นในวรรณกรรมเรื่องอ้ายร้อยชอก ท้าวสิริมะทันแห่งเมืองอินทนิกร ไม่พอพระทัยที่นางพิมปาซึ่งเป็นธิดาองค์สุดท้ายให้อ้ายร้อยชอกร่วมอนุโมทนาในการทำบุญกุศล พระองค์เห็นว่า

การกระทำของนางแสดงให้เห็นว่าจิตปฏิพัทธ์ต่ออ้ายร้อยชอก นับเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง ทำให้พระองค์อับอายขายหน้าและเสื่อมเสียศักดิ์ศรี ทั้งนี้เพราะนางมีฐานะเป็นธิดาเจ้าเมือง แต่อ้ายร้อยชอกเป็นขอทาน ดังนั้นนางจึงถูกตำหนิอย่างรุนแรงและถูกขับออกจากเมืองให้ไปอยู่กับอ้ายร้อยชอก ดังคำประพันธ์

"ทำหื้อเสียยศ ชะกุดสัถยา
 บรูจักกา อาชญาพอเจ้า
 ผอญูเขษฐา ทนนางพี่เจ้า
 เขามัวเมาถอยจา บ่เหมือนมึงนาง
 ลูกหลานคำซ้ำ ทำหื้อเสียหน้ากักดา
 อ้ายร้อยชอกนั้น คนอนาถา
 จันปัญญา คำจาหน้าสัน
 หลอนว่ามึงนาง รักแ่งรวมฉัน
 หื้อริจารังรับจี๋ เอาจันเป็นฉัว
 เสียในวันนี้ ออย่าไค่ขึ้นอีสินไค่
 กันนางคักค่าน บ่ชอบเบิงใจ
 ระวังระไว คอมีงชาคกวน
 คนบ่ดี เหมือนตาลยอดควน
 ไผ่บั้งกวนจ้องใจ ไปมึงไป
 เร็วไวชะไซ้ ออย่าไค่อยู่ที่นี่หลายครา
 คนเช่นนี้ เปரியจี๋เหมือนหมา
 หันตุ๊กกะตะ ป้อยจมขอบไค่
 ลูกท้าวลูกขุน หัวเมืองไกลไกล
 มีเต็มเปื่องไทยละลค จักเอาสินไค่
 มาแ่งรวมชด ก็รบปราบไค่ลือชา"

ทำให้เสื่อมเสียยศศักดิ์วงศ์ตระกูล
 ของกษัตริย์ไม่เกรงกลัวอาชญาของ
 พ่อเจ้าเลยหรือ ที่สาวทั้งหกคนเขา
 ไม่มัวเมาคำซ้ำ เหมือนลูกคนสุดท้าย
 ที่เลวทรามทำให้เสียยศศักดิ์
 อ้ายร้อยชอกมันเป็นคนอนาถา ใจเ่ง
 และคำซ้ำ ถ้ามีงรักมันก็ให้รับบอกมา
 รับเอามันเป็นฉัวเสียในวันนี้ ออย่าไค่
 ชักขึ้น ถ้านางไม่ยอมรับ ไม่รักมัน
 ระวังคอจะขาด คนไม่ดีเปรียบ
 เหมือนตาลที่มียอดควนแบบนี้ ไม่สมควร
 เลือกมาเป็นคูครองไปมึงไปเร็ว ๆ
 ออย่าอยู่ที่นี่ คนเช่นนี้เหมือนหมา
 เห็นคนยากจนกลับขึ้นชนชั้นก็
 ลูกท้าวลูกขุนตามหัวเมืองทั้งไกล
 และไกล เต็มเมืองไทยจะเอาคน
 แบบไหนที่เป็นคูครอง ก็สามารถจะ
 นำมาเป็นคูครองไค่

ผลที่นางบิณฑาได้รับจากการที่ให้อ้ายร้อยขอร่วมอนุโมทนาในการทำบุญด้วยคือ ถูกตำหนิว่าเป็น "ลูกหลานต่ำजा" และถูกบริภาษด้วยถ้อยคำรุนแรงแฝงด้วยการดูถูกเหยียดหยามว่า "คนเช่นนี้ เปรียบจีเหมือนหมา" นอกจากนี้แล้วนางยังถูกขับออกจากเมืองให้ไปอยู่กับอ้ายร้อยขอ หากหากชักชวนไม่ปฏิบัติตามก็จะถูกลงโทษหนักคือถูกตัดศีรษะ นับว่านางถูกลงโทษอย่างรุนแรง นางต้องเปลี่ยนฐานะและความเป็นอยู่จากธิดาของเจ้าเมืองมาเป็นภรรยาของคนขอทาน ทั้งนี้เนื่องมาจากการกระทำของนางเองและเนื่องมาจากความคิดที่ว่าสตรีสูงศักดิ์ไม่ควรจะแต่งงานกับบุรุษที่ต่ำต้อยกว่า ข้อความที่ว่า "คนเช่นนี้ เปรียบจีเหมือนหมา หันตุ๊กกะทะ ป้อยจมขบไค ลูกตาวลูกขุน หัวเมืองไกลไกล มีเทมเมืองไทยละลจ จักเอาสันไค มาแบ่งรวมซุก กับบปรายไคสื่อซา" ชื่นชมความคิดเกี่ยวกับฐานะและศักดิ์ตระกูลของบุตรของสตรีได้เป็นอย่างดี

บุคคลที่มีความคิดเกี่ยวกับบุตรของสตรีควรจะมีศักดิ์ตระกูลเสมอกันตามที่ปรากฏในวรรณกรรมด้านนาไมไคมีเพียงเฉพาะผู้ปกครองสตรีที่มีฐานะเป็นคนชั้นสูงเท่านั้น แม้แต่บรรดาขุนนางเสนาอำมาตย์ ซึ่งจัดว่าเป็นข้าราชการ ก็มีแนวความคิดเช่นนี้ ดังจะเห็นได้จากเรื่องก่ำกาคำ พญาปารายกธิดาคือ นางบิณฑาและนางเตปะกัญญาให้เป็นมเหสีก่ำกาคำ ทั้งนี้เพราะก่ำกาคำสามารถตอบปัญหาของนางได้ เสนาอำมาตย์ทั้งหลายทูลคัดค้านว่าไม่เหมาะสมที่จะยกธิดาอภิเษกกับก่ำกาคำ เพราะนางเป็นธิดาเจ้าเมือง แต่ก่ำกาคำเป็นสามัญชนรูปชั่วตัวดำ ศักดิ์ตระกูลของคนทั้งสองไม่เท่ากัน ถือว่าเป็นการกระทำที่ผิดธรรมเนียมที่มีมาแต่โบราณด้วย ดังคำประพันธ์

"กาละยามนั้น อำมาตย์ชายชาว
จตุเสนา บรรดาใหญ่หน้อย
กราบนบฐูลี วันที่วาดถ้อย
นิททางค์หน่อเนื้อ ว่าจักเอามา
ก่ำคำร่วมเจื้ออ ผิดแบบเบ้าโบราณ
ขอรบพูลไว้ ไต่บาทไปรคปราน
อันสององค์นาง ธิดาหนุ่มเตน้า

ในเวลานั้น อำมาตย์ชายชาว
เสนาน้อยใหญ่ทั้งสี่ เหล่ากัมลงกราย
พร้อมทั้งทูลว่า พระองค์จะเอาก่ำกาคำ
ซึ่งต่ำศักดิ์มาร่วมวงศ์ตระกูลด้วยนั้น
ผิดธรรมเนียมที่มีมาแต่โบราณ
ขอรบพูลพระองค์ให้ทรงทราบ
ธิดาทั้งสองก็มีเชื้อสายของกษัตริย์

ก็เจ้ากษัตริย์ เอกองค์จอมเห่า
ปาราราบน้อย"

ผู้ยิ่งใหญ่

ก้าก้า : 60

คำกราบทูลของเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย แสดงให้เห็นว่าความคิดเกี่ยวกับคูครอง
ของสตรีทั้งสองก็เสมอกันนั้น มิใช่ความคิดเห็นบุคคลเท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่เชื่อถือและปฏิบัติ
กันมาแต่โบราณแล้ว ความคิดความเชื่อเช่นนี้ปรากฏในเรื่องจันทะชา และวรรณพราหมณ์ด้วย
เรื่องจันทะชา ตอนที่เจ้าเมืองพราหมณ์จกษัตริย์นางเทวะชิตังกาให้จันทะชาซึ่งเป็น
สามัญชน จันทะชาเกรงว่าจะเกิดภัยอันตรายภายหลัง ดังคำประพันธ์

"เหตุข้าเจ้านี้ เติมคนทุกชั้น
ชะกุดงวาร์ ทำจาหน้าสัน
หันบสมกวร จักเป็นคู่หมั้น
กับจอมราชาเจืองยศ จักเสียดสินจัน
ยอคมะโนรส กฎชิตห้ามเป็นภัย"

เพราะข้าเป็นคนยากจน
วงศ์ตระกูลก็ต่ำต้อย เห็นว่าไม่สมควร
ที่จะเป็นคู่หมั้นกับผู้ที่มียศสูง จะทำให้
เป็นที่เสื่อมเสียเกียรติยศแก่งาน
ซึ่งเรื่องนี้ก็มีกฎหมายห้ามไว้แล้ว

จันทะชา : 52

เรื่องวรรณพราหมณ์ วรรณพราหมณ์เป็นสามัญชนแต่หลงรักนางปิมาป้า ชิดาเจ้าเมือง
ดังนั้นจึงขอให้บิดาไปสู่ขอนาง บิดาไม่ยอมและได้ชี้แจงให้วรรณพราหมณ์เข้าใจว่าการที่สามัญชน
ผูกสมักรักใคร่กับชิดาเจ้าเมือง และจะให้ไปสู่ขอชิดาเจ้าเมืองนั้น เป็นการกระทำที่ไม่
เหมาะสมอย่างยิ่ง อาจจะได้รับโทษหนักได้ เพราะศักดิ์ไม่คู่ควรกับประการหนึ่ง และถือว่า
ผิดธรรมเนียมของบ้านเมืองอีกประการหนึ่ง ดังคำประพันธ์

"ว่ากาเรื่องนี้ จุงักในใจ
อย่าจ่าว่าไร ไปยวากลาวอ้าง
หลอนก่ากองหุ เจ้าเมืองไปกว้าง
เพื่อนจักเอาทำโทษร้าย จับเอาสองแขน

ว่าเรื่องนี้ให้เก็บไว้ในใจ อย่าพูด
ไปให้มากเรื่องเลย ถ้าคำพูดนี้ทราบ
ไปถึงหุเจ้าเมืองแล้วก็จะต้องถูกลงโทษ
โดยจับแขนทั้งสองไว้แล้วใช้แส้เขียนตี

แส้เขียนค้อนป่าย เอาติดคอกโซ่เหล็กก้าง
 ขนคิงปอลุก ก้าวโทสประหาร
 อย่าไปนับขวาม นับจากร้าวอ้าง
 อย่ามี⁺ตา⁺ตัว⁺ ทอ⁺ทาว⁺น⁺กว้าง
⁺ตา⁺ตัว⁺จัก⁺ฟาย⁺มี⁺ค⁺มิด⁺ กำน⁺บ⁺ดี⁺จา⁺
 อย่าไปเซาะ⁺กิด⁺ จัก⁺นิด⁺แบบ⁺บ้าน⁺กอง⁺ช⁺ร⁺ม⁺

เอาช้อนทุบ ถูกชั่งคุกคามโซ่
 คิดแล้วก็ขนลุกกลัวโทษประหาร
 อย่าได้ฉีดยาลมพุกไป อย่าได้สืบทา
 ตู้แสงอาทิตย์ เพราะตาของเราเอง
 จะมีค⁺มิด⁺ คำพูดที่ไม่สมควรอย่าได้
 พยายามคิดเลย จะเป็นการผิด
 ทำนองคลองธรรม

วรรณพราหม : 8

จะเห็นได้ว่าคำพูดของตัวละครในวรรณกรรมล้านนาหลายเรื่องมีความสอดคล้อง
 ในแง่ที่ว่าสตรีที่สูงศักดิ์ไม่สมควรแต่งงานกับบุรุษที่ต่ำต้อยกว่า ทั้งนี้เพราะนิคธรรมนิยมบ้านเมือง
 แสดงว่าคตินิยมเกี่ยวกับเรื่องนี้มีมานานแล้วและเป็นที่ยอมรับในสังคมจนถือเป็นแบบแผนของ
 บ้านเมือง และคตินิยมนี้สอดคล้องกับวรรณกรรมคำสอนด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าคตินิยมเกี่ยวกับ
 ฐานะของสตรีตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาเห็นว่าผู้ครองจะต้องมีศักดิ์ตระกูลเสมอกัน
 ชีวิตครอบครัวจึงจะมีแต่ความสุขความเจริญ

จากคตินิยมเกี่ยวกับฐานะของสตรีที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาคำนี้ จะเห็นได้ว่า
 บุคคลมีคตินิยมเกี่ยวกับฐานะของสตรีที่สอดคล้องและขัดแย้งกัน กล่าวคือบุคคลที่อยู่ในฐานะ
 อริและผู้อุปการะ ส่วนหนึ่งมีความเห็นว่าฐานะของสตรีจะต้องเป็นคนดีทั้งทางโลกและ
 ทางธรรม "คนดีทางโลก" หมายถึง ผู้ที่มีคุณสมบัติพื้นฐานที่จำเป็นในการครองคู่ ซึ่งได้แก่
 ความรัก ความซื่อสัตย์ และความจริงใจ ส่วน "คนดีทางธรรม" หมายถึง ผู้ที่ยึดมั่นและ
 ปฏิบัติตามคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ผู้ครองยังต้องเป็นผู้มีปัญญารอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ
 โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่มีไหวพริบ สามารถแก้ปัญหาได้
 คุณลักษณะของฐานะของสตรีเช่นนี้เป็นคุณลักษณะของฐานะที่พึงประสงค์ ถือเป็นลักษณะสำคัญ
 กว่าศักดิ์ตระกูล แต่ในขณะเดียวกันอีกกลุ่มหนึ่งมีคตินิยมว่า ฐานะของสตรี โดยเฉพาะสตรี
 ที่มีศักดิ์ตระกูลสูงจะต้องมีศักดิ์ตระกูลสูงเสมอกันด้วย ผู้ที่มีคตินิยมเช่นนี้ได้แก่ ผู้อุปการะของ
 สตรีที่เป็นชนชั้นสูง ผู้อุปการะของบุรุษซึ่งเป็นสามัญชน และผู้ที่อยู่ในวงราชการ เช่น

เสนาอำมาตย์ เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ถือว่าคูครองของสตรีจะต้องมีศักดิ์เสมอกันและมักจะกล่าวอ้างว่าเป็นธรรมเนียมของบ้านเมือง แนวความคิดนี้สอดคล้องกับวรรณกรรมคำสอนซึ่งระบุถึงฐานะของคูครองและผลที่จะได้รับเมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีศักดิ์ตระกูลต่ำกว่า

นับว่าวรรณกรรมล้านนา ได้สะท้อนให้เห็นคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับคูครองของสตรีไว้อย่างชัดเจน สตรีอาจจะเลือกคูครองที่มีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือเลือกคูครองที่มีคุณสมบัติครบถ้วนตามคตินิยมทางสังคม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับโอกาสของสตรีนั้น

4. คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษาและการประกอบอาชีพ

จากการศึกษาวรรณกรรมล้านนาทั้ง 3 ประเภท คือ นิทาน คำสอน และบทพรรณนาความในใจของกวี พบว่า คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษาและการประกอบอาชีพของสตรีปรากฏน้อย แต่ก็มีพอที่จะทำให้เข้าใจได้ว่า จากวรรณกรรมสังคมคาดหวังเกี่ยวกับสตรีในเรื่องการศึกษาและการประกอบอาชีพอย่างไร ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษา เพื่อเป็นการปูพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับคตินิยมเกี่ยวกับการศึกษา ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงการศึกษาในสังคมล้านนาพอสังเขปดังนี้ การศึกษาในสังคมล้านนาสมัยโบราณ เป็นการศึกษาที่เน้นไปในทางส่งเสริมพุทธศาสนา¹ ทั้งนี้เพราะสถาบันที่ให้การศึกษาคือวัด ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งรวมวิทยาการสาขาต่าง ๆ และผู้ให้การศึกษาคือพระภิกษุ ซึ่งถือว่าเป็น "กลุ่มนักวิชาการในยุคโบราณ"² พระภิกษุมีบทบาทในการให้การศึกษานานาชาติต่าง ๆ เช่น ในด้านอักษรวิธีการอ่าน การสวด การจารใบลาน การแพทย์ ช่างฝีมือ และโหราศาสตร์ เป็นต้น

สำหรับกระบวนการศึกษาในสังคมล้านนาเริ่มจากการที่ชาวบ้านนำส่งบุตรที่มีอายุระหว่าง 7 - 8 ปี ไปอยู่ที่วัด เรียกว่า "ชะโยมวัด" ชะโยมวัดมีหน้าที่รับใช้พระภิกษุ และขณะเดียวกันก็เตรียมอ่านเขียนตัวอักษรและท่องคำสวดมนต์ไหว้พระ หลังจากนั้นจึงบวช

¹ ถิ่น วัชรินทร "การศึกษาในล้านนาไทยสมัยโบราณ" ในรายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี หน้า 53

² อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว "การศึกษาในสังคมล้านนาโบราณ" ล้านนาไทยศึกษา หน้า 112

เป็นสามเณรหัดอ่านเขียนในระดับที่ยากและสูงขึ้น ต่อจากนั้นจึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ศึกษาพระไตรปิฎกให้แตกฉาน และจะเป็นผู้ให้การศึกษาแก่ผู้อื่นสืบต่อไป

ผู้ที่ได้รับการศึกษาจากวัด นอกจากจะได้รับความรู้ทางด้านวิชาการและความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแล้ว ยังได้รับรู้เกี่ยวกับวิชาชีพด้วย เช่น การทำไม้กวาด บ้องไฟ ทำกลอง จักสาน แพทย์แผนโบราณ ก่อสร้าง เงิน ภูมิ วิหาร ตลอดจนการแกะสลักพระพุทธรูป เป็นต้น ความรู้เกี่ยวกับวิชาชีพเหล่านี้ สามารถนำไปประกอบอาชีพได้เมื่อลาสิกขาบท และนอกจากนี้บุคคลที่บวชเรียนในพระพุทธศาสนา เมื่อลาสิกขาบทแล้วก็จะได้รับการยกย่องในสังคมด้วย

เนื่องจากสถานที่ให้การศึกษาคือวัด และผู้ที่ให้การศึกษาคือพระภิกษุ ดังนั้นการศึกษาในสังคมล้านนาจึงเป็นการศึกษาสำหรับบุรุษโดยเฉพาะ สตรีไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาเกี่ยวกับ **วิชาหนังสือ** แต่จะได้รับการศึกษาเกี่ยวกับวิชาแม่บ้าน ซึ่งได้แก่ ทำอาหาร บั่นฝ้าย ทอผ้า เย็บปักถักร้อย ตลอดจนเรียนรู้งานในหน้าที่แม่บ้าน เป็นการศึกษากายในครอบครัว โดยมีบิดามารดา ตลอดจนญาติพี่น้อง เป็นผู้ให้การศึกษาอบรม

นอกจากจะได้รับการศึกษาอบรมเกี่ยวกับงานในหน้าที่แม่บ้านแล้ว สตรีอาจจะได้รับการศึกษาเกี่ยวกับวิชาชีพต่าง ๆ เช่น ค้าขาย บั่นหม้อ เก็บใบเมี่ยง หรืออื่น ๆ ซึ่งวิชาชีพดังกล่าวเหล่านี้ สตรีได้เรียนรู้จากครอบครัวเช่นเดียวกัน

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าสตรีชาวล้านนา ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาจากวัดแต่จะได้รับการศึกษาจากครอบครัวและวิชาที่ศึกษาก็เป็นวิชาที่เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตในครอบครัว บุรุษมีโอกาสได้รับการศึกษามากกว่าทั้งที่เป็นการศึกษาจากวัดและการศึกษาจากครอบครัว ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะบุรุษมีบทบาทในครอบครัว ชุมชน และสังคมมากกว่าสตรี ดังนั้นจึงจำเป็นต้องได้รับการศึกษาในด้านต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ต่อครอบครัว ตนเอง ตลอดจนสังคม¹ สตรีชาวล้านนาไม่มีโอกาสได้รับการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาในด้านวิชาการ สังคมให้โอกาสบุรุษได้รับการศึกษามากกว่า แต่จากการศึกษาวรรณกรรมล้านนา

¹อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว - "การศึกษาในสังคมล้านนาโบราณ" ล้านนาไทยศึกษา

ประเภทคำสอน คือ คำสอนพื้นสาร พบว่า คุณสมบัติของสตรีที่อามาศย์พื้นสารทูลพระเจ้า
กือนา คือ คุณสมบัติในด้านการศึกษา ได้แก่ "ปลายมือฉายเช็ดหัวพญานาค" ซึ่งอธิบายได้ว่า

"ถูกผู้หญิงสมควรยิ่งจะต้องหมั่นขยันหัดเรียน เขียน อ่าน ทั้งคคิโลกคคิธรรม
จดจำไว้ จะใดไม่ลืม เมื่อใดพบเห็นข้อธรรมที่ดีก็จงเขียนไว้ ผู้เกิดมาภายหลัง
หรือพล แบน เปว ตลอดจนท้าวพระยามหากษัตริย์จะได้อ่านสิ่งต่อ ๆ กันไปเล่า"

คำสอนพื้นสาร : 14

จากตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นได้ว่าคุณสมบัติสตรีในด้านการศึกษาตามที่ปรากฏใน
วรรณกรรมคำสอนพื้นสารจะเน้นทั้งการศึกษาคคิโลกและคคิธรรม กล่าวคือ ให้ความรู้
ทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในสังคม และความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา
เพื่อจะได้มีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตามพจน์ของคลองธรรม นอกจากจะมีความรู้
ความเข้าใจแล้ว คุณสมบัติข้อนี้ยังเน้นว่า สตรีพึงจดจำข้อธรรมแล้วบันทึกไว้ เพื่อให้คนรุ่นหลัง
ได้หัดอ่าน สืบต่อกันมา และถ้าพิจารณาถึงบุคคลรุ่นหลังที่จะอ่านเรื่องราวหรือข้อธรรมที่
สตรีพึงจดหรือเขียนไว้ พบว่า เป็นปิตามารดา สามเณรและภักตร์ย์ แสดงว่า คำสอนนี้ คาดหวัง
คุณสมบัติในด้านการศึกษาของสตรีไว้สูง นับว่า เป็นคุณสมบัติของสตรีในอุดมคติ ทั้งนี้เพราะ
คุณสมบัติดังกล่าวนี้ขัดแย้งกับความเป็นจริงในสังคมที่ปรากฏชัดเจนว่า สตรีไม่มีโอกาสได้รับ
การศึกษาทางวิชาการจนถึงขั้นอ่านออกเขียนได้ แต่ถ้าพิจารณาถึงคุณสมบัติว่า สตรีพึงมี
ความรู้ในด้านคคิธรรมจะเห็นได้ว่า สอดคล้องกับคคินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติของสตรี ที่เน้นว่า
สตรีพึงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา เรียนรู้หลักธรรม และประพฤติปฏิบัติตนโดยอาศัย
หลักธรรมเป็นแนวทาง คคินิยมนี้สะท้อนออกมาในวรรณกรรมล้านนาประเภทนิทานโดย
กล่าวถึงสตรีบางคนว่า มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรม ในพระพุทธศาสนาอย่าง
ลึกซึ้ง และสตรีบางคนอาศัยความรู้ดังกล่าวนี้เป็นเครื่องตัดสินใจในการเลือกคู่ครอง สตรี
เหล่านั้นได้แก่ นางกัณฐะมาลา จากเรื่องสุวรรณะเมกษะพมาชนคำ นางปิมปาจากเรื่อง
กำกาคำ และนางฟองจันทร์ จากเรื่องเตโงยาโย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางกัณฐะมาลา จากเรื่องสุวรรณะเมกษะพมาชนคำ นางมีกำเนิดจากดอกบัว
พระฤาณนำมาเลี้ยงเป็นธิดาบุญธรรม นอกจากนางจะมีความงามเป็นเลิศแล้ว กวียังได้

พรรณนาว่า นางมีความเฉลียวฉลาดสามารถเรียนรู้หลักธรรม จนเจนจบสามารถตอบปัญหา
ได้ทุกข้อ ดังคำประพันธ์

"แขนงสวยงาม แอวองค่อนก้อม
กึ่งกองอ้อมคนเกี้ยว ไว้องวิก
ฉลาดเฉลียว จบธรรมเร่งเร็ว
ปัญหาทุกข้อ"

แขนงสวยงาม แอวคอบบางรูปร่าง
สันตติ คือ โกงคุดเคียว มีสติปัญญา
ฉลาดเฉลียว สามารถตอบปัญหาธรรมะ
ได้ทุกข้ออย่างรวดเร็ว

สุวรรณะเมกษะมหาชนคำ : 34

นางปิมปาจากเรื่องกำกาคำ นางมีกำเนิดจากผละนุ่น เจ้าเมืองปาราสี รับเป็นธิดา
บุญธรรม โดยได้สร้างปราสาทให้อยู่กับนางเทพะกัญญา ซึ่งเป็นธิดาองค์ที่ 7 ของพระองค์
นางปิมปามีความรู้ในเรื่องหลักธรรมและมักจะตั้งปัญหาธรรม ตามเสนาอำมาตย์ อยู่เสมอ
แต่ไม่มีผู้ใดสามารถตอบปัญหาธรรมของนางได้ ดังคำประพันธ์

"ส่วนนางปิมปา ชิดาน้องไท้
จบแปดห้องกองธรรม ฉลาดรู้
ยังบาปบุญกัม ใต้ตามกองธรรม
เจียนจำปากตัน ชอบถามปัญหา
วาจาจอนจัน กับเสนาพลกั้นกับ
ไม้อาจไซ แก่ไค้หน้อยนัก
ดักเจียบสั่งตั้งคาย"

ส่วนนางปิมปาผู้ฉลาดรอบรู้ใน
เรื่องธรรมทั้งในเรื่อง บาป บุญ กรรม
ตามหลักพุทธศาสนา นางขอโต้ตอบ
ปัญหาธรรม กับเสนาทั้งหลาย ซึ่งก็
ไม่มีใครสามารถตอบปัญหาของนาง
ได้เลย ทุกคนไค้แต่นิ่งเจียบฟังอยู่

กำกาคำ : 41

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า นางปิมปามีความเฉลียวฉลาดรอบรู้ในเรื่องหลักธรรม
จนไม่มีผู้ใดเทียบได้ เพื่อนางจะมีบุตรธิดานางก็ใช้ความรู้นี้เป็นเครื่องมือในการเลือก
บุตรธิดาโดยกำหนดปัญหาธรรมขึ้น ผู้ที่ตอบปัญหาของนางไค้จะได้นางเป็นมเหสี หลักธรรม
ที่นางเลือก เป็นปัญหา คือ "เบญจกิล" หรือ "ปัญจห้าเส้น" หรือทาง 5 สายที่พุทธศาสนิกชน

ฟังหลักเวลานั้นเอง มีบุรุษจำนวนมากมาตอบปัญหาของนางแต่ไม่มีผู้ใดตอบได้ ในที่สุดกั๊กาคำ
สามารถตอบปัญหานี้ได้ นางจึงยอมเป็นมเหสีของกั๊กาคำ

นางฟองจันทร์จากเรื่องเตโjoyาโม เรื่องราวของนางปรากฏในตอนท้ายของเรื่อง
นางพบกับยาโมซึ่งออกจากบ้านแล้วเดินทางค้าขายตามลำพัง ทั้งสองสนทนากันเกี่ยวกับ
หลักธรรม กล่าวคือ นางฟองจันทร์เป็นผู้ซักถามยาโมเกี่ยวกับหลักธรรมในเรื่องต่าง ๆ เช่น
ในเรื่องบารมีทั้ง 30 ประการ ลักษณะและพฤติกรรมของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น
ลักษณะของคนเกียจคร้าน เป็นต้น จากการสนทนาแสดงให้เห็นว่านางเป็นผู้ที่มีความเลื่อมใส
ศรัทธาในพระพุทธศาสนาไปศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรมและชื่นชมผู้ที่มีความรู้ในเรื่องธรรม
ดังจะเห็นได้จากการที่นางยอมเป็นภรรยาของยาโม เพื่อยาโมสามารถอธิบายหลักธรรมได้
เป็นที่พอใจของนาง

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า สตรีในวรรณกรรมล้านนา ส่วนหนึ่งเป็นผู้มีความรู้ใน
เรื่องหลักธรรม ในพระพุทธศาสนา และสตรีบางคนใช้ความรู้นี้เป็นแนวทางในการเลือก
คู่ครอง ไม่ปรากฏว่าสตรีเหล่านี้จารึกหรือเขียนข้อธรรมไว้เพื่อให้บุคคลรุ่นหลังได้อ่าน
และได้ศึกษาดังเช่นที่ปรากฏในคำสอนหมื่นสาร

นอกจากนี้แล้ว วรรณกรรมล้านนายังได้สะท้อนให้เห็นว่าสตรีในวรรณกรรมล้านนา
บางคนมีความสามารถอ่านเขียนได้ ความสามารถนี้ปรากฏในตอนที่ตัวละครอ่านเขียน
"คำวไซ" หรือสารรัก ดังเช่น นางปิมปา จากเรื่องวรรณพราหม นางระวีทอง และ
นางรัตนจากเรื่องวงศ์สุวรรณ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางปิมปาจากเรื่องวรรณพราหม นางเป็นธิดาของเจ้าเมือง ... เป็นผู้ที่มีความงาม
เป็นเลิศ ความงามของนางทำให้วรรณพราหม หลงรัก และได้เขียน "คำวไซ" ให้หงส์ยนต์
คาบส่งให้นาง นางรีบเปิดอ่าน ดังคำประพันธ์

"นางฟังมาไซ ผอรายคำวไซ
ในกอนคำสร้อยชอไช เป็นคำไพเราะ
เหมาะดีเฒ่าใจ นางเล่านิยาย

นางรีบมาเปิดดูคำวซึ่งแต่งด้วย
ถ้อยคำที่ไพเราะถูกใจ นางจึงอ่าน
คำวนั้นแล้ว ยิ้มไปมา นางหัวเราะ

อิ่มเต็มในใจ พระทัยเส้า ไปด้วยความสุข เมื่อเขียนเสร็จแล้ว
 จักตอบคำไปให้ไท้ นางเขียนก่อนสาร จึงเอาสารรักนั้นพันแล้วสอดไว้ใน
 แล้วดับจิตไว้ ใต้ในคอกสร้อยมาลา" พวงมาลัยคอกไม้

วงศ์สวรรค์ เล่ม 2 : 105

จากตัวอย่างที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า สตรีในวรรณกรรมล้านนา บางคนมีความสามารถอ่าน เขียนได้ ความสามารถดังกล่าวนี้แสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจน ในเรื่องความรักและการพรรณนาความในใจ ลักษณะดังกล่าวนี้สอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคมล้านนาประการหนึ่งที่ว่า ถึงแม้สตรีในสังคมล้านนาส่วนมากไม่มีโอกาสได้รับการศึกษา ไม่สามารถอ่านและเขียนได้ แต่ก็มีสตรีบางคนสามารถอ่านเขียนได้ และสตรีเหล่านี้จะใช้เวลาว่างนี้เขียนกาไรใช้โต้ตอบกับบุรุษ

นอกจากนี้ วรรณกรรมล้านนาประเภทพรรณนาความในใจยังสะท้อนให้เห็นว่า สตรีบางคนไม่สามารถอ่านเขียนได้ สตรีนั้นได้แก่ นางศรีจุม จากเรื่องคำวพญาพรหม พญาพรหมเขียนคำวพรรณนาความในใจถึงนางศรีจุมผู้เป็นภรรยาที่หนีจากไป ได้กล่าวไว้ในตอนท้ายว่า ในขณะที่นางทอดผ้า และเกิดความเหงาให้นางเอาคำนี้ไปให้คนที่นางเคยรักอ่านให้ฟัง ดังคำประพันธ์

"หลอนว่าน้อง ที่ข้องใจหมาย ถ้าหากว่าน้องที่รักของพี่เหงา
 งอมงันนาย เปื้อนเยาะตูด้าย ขณะที่นั่งทอดผ้าอยู่บนบ้านหรือเปื้อนนาย
 อยู่หอเรือนนาย กรักไหมปั้นค้าย ในการทำงาน ก็ให้ไปขอใครก็ได้
 มะโนนายกายนัก หื้อไปวานเขา พี่น้องรักใคร่สนิทสนม มาอ่านสารนี้
 ที่เจ้าเคยรัก มาอ่านให้อึงฟัง" ให้น้องฟัง

คำวพญาพรหม : 51

จากเรื่องคำวพญาพรหม นางศรีจุมไม่สามารถอ่านเขียนได้ ทั้งนี้จะเป็นเพราะนางเป็นสามัญชน โอกาสที่จะได้รับการศึกษาจึงมีน้อย ตรงกันข้ามกับนางปิมปา นางระนิhton และนางรัตนฯ ซึ่งถือเป็นสตรีสูงศักดิ์เป็นมิดาของเจ้าเมือง และผู้ทรงความรู้คือพระฤาษี

จึงมีโอกาสดังกล่าวได้รับการศึกษาจนสามารถอ่านเขียนได้

ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงคตินิยมเกี่ยวกับการศึกษาของสตรี ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาแล้วจะพบว่า ส่วนหนึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคมคือ สตรีไม่มีโอกาสได้เรียนรู้วิชาการแต่จะได้รับการเรียนรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติแม่บ้านที่ดี และในขณะเดียวกันวรรณกรรมล้านนาประเภทคำสอนบางเรื่องเสนอความคิดว่า สตรีพึงมีความสามารถอ่านออกเขียนได้ และมีความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมซึ่งสอดคล้องกับวรรณกรรมประเภทนิทานที่ตัวละครสตรีที่มีความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมและความสามารถอ่านและเขียนหนังสือได้

สำหรับคตินิยมเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ วรรณกรรมล้านนาไม่ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า สตรีพึงประกอบอาชีพใด แต่เมื่อพิจารณาถึงวรรณกรรมล้านนาเฉพาะประเภทแล้วจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนจะเน้นเกี่ยวกับคุณสมบัติที่สังคมคาดหวังว่าสตรีพึงมี ซึ่งส่วนมากจะเป็นคุณสมบัติเกี่ยวกับการเป็นแม่เรือนที่ดี การประพฤติปฏิบัติที่พึงมีต่อบุคคลประเภทต่าง ๆ ทั้งในด้านการกระทำและคำพูด จากคุณสมบัติจะเห็นว่าสตรีมีหน้าที่เกี่ยวกับการครองเรือนมากกว่า ในขณะที่การทอผ้าเลี้ยงครอบครัวเป็นหน้าที่ของบุรุษ ซึ่งส่วนมากจะประกอบอาชีพทางด้านเกษตร เช่น ทอผ้า บุรุษเป็นแรงงานสำคัญในการทอผ้า แต่ในขณะเดียวกัน สตรีก็มีบทบาทในการช่วยบุรุษทอผ้าด้วย ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมคำสอนเรื่องคำสอนพญามังราย ซึ่งกล่าวถึงสตรีที่ไม่ดี คือสตรีที่เกียจคร้าน ในขณะที่ผู้อื่นออกไปทอผ้า แต่กลับหลบอยู่ในบ้าน

"ท่านไปน้อมนพอยหลบซ่อนอยู่ในบ้าน
หญิงผู้นั้นก็มิดี"

ท่านไปทอผ้า มันกลับซ่อนอยู่ใน
บ้าน หญิงนั้นไม่ดี

คำสอนพญามังราย : 10

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สตรีแม้จะไม่มียบทบาทในการประกอบอาชีพเช่นบุรุษแต่มีส่วนช่วยบุรุษในการประกอบอาชีพ เช่น สามีทอผ้า ภรรยาก็ต้องช่วยทอผ้าด้วย

สำหรับวรรณกรรมประเภทนิทาน มักจะกล่าวถึงการประกอบอาชีพของสตรีที่เป็นสามัญชนว่าเป็นแม่ค้า สตรีเหล่านี้ไม่มีบทบาทในเรื่องแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงตัวประกอบที่ทำให้เนื้อเรื่องสมบูรณ์ขึ้นเท่านั้น กล่าวถึงสตรีเหล่านี้ในตอนที่ทีมงานสมโภชหรืองานอภิเษก

ตัวละครขึ้นครองเมือง จะมีการแสดงมหรสพ และประชาชนมาเที่ยวจำนวนมาก ในงาน
ดังกล่าวมีแม่ค้าขายอาหารหรือผลไม้ หรือสินค้าอื่น ๆ มากมาย ดังปรากฏในเรื่อง
ชีวหาสินคำ กำนาคำ ดังนี้

เรื่องชีวหาสินคำ กวีพรรณนาถึงแม่ค้าขายของในงานอภิเษกชีวหาสินคำ กับนาง
วรรณคำฟู ดังคำประพันธ์

"แมกาคมึงทับ ฟุ้งจาเสียง
เขาขายสะเบียง อาหารขึ้นปิ้ง
พองขายพองแกง ขายชิ้นละหรีน
เบ็ดไก่คำแขวนไว้ เนื้อหมูเนื้อวัว
หากมีไร่ ตามแต่ผู้เอามา
พองขายผักไม้ พองขายชิ้นปลา
พองขายสุรา พองขายหมากเหมี้ยง"

แมคามึงกันอยู่เรียงรายพุดจา
กันเสียงดัง ขายอาหารพวกเนื้อปิ้ง
ลาบ แกงต่าง ๆ ราคาชิ้นละ 1 หรีน
เนื้อสัตว์ต่าง ๆ มีเบ็ด ไก่ หมู วัว
วางขายมากมาย บ้างก็ขายผัก
บ้างก็ขายเนื้อขายปลา บ้างขายสุรา
บ้างก็ขายหมากเหมี้ยง

ชีวหาสินคำ : 138

เรื่องกำกาคำ กวีพรรณนาถึงแม่ค้าในงานอภิเษกของกำกาคำและนางบิมา
นางตะปะกัญญา

"แมกาคขายของ หมดกนลูกไม้
มะม่วงแก้วลำไย ถั่วเวียนมึงคุด
ลำสาทสุกใส เตาเต่งแผ่นไฟ
หนัดหนุนหนองแทน"

แม่ค้าเหล่านั้นขายขนมหวานและ
ผลไม้ต่าง ๆ มีมะม่วงแก้ว ลำไย
ทุเรียน มังคุด ลำสาท แดงโม
เต่งกวา มะแผ่น มะไฟ สับปะรด
ขนุน น้อยหน่า

กำกาคำ : 73

นอกจากนี้แล้ว การพรรณนาถึงแม่ค้า ยังปรากฏในเรื่องจันตะฆา ตอนที่จันตะฆา
และสุริยาแล่นเรือกลับไปหาบิดามารดาของตน เมื่อจอดเรือก็ไปพบบิดามารดาที่ตลาดซึ่งมี
แม่ค้าขายของ

"นารีการบ้าน สนุกสุขหัว

คนหลายพันหัว สุนสานากดั่ง

บิดามาคา สองขามาหัน

มาขายก่อนพร้อมพริก หมากห่อขนอยเชื้อ

พริกเกลือหมากฮัก ขายหมากเหมี้ยงยาควน"

แม่ค้าต่างสนุกสนานขึ้นบาน

มีคนมากมายชุมนุมกันอยู่ในตลาด

บิดามารดาของเขาทั้งสองมาที่ตลาดนั้น

เพื่อขายของ ทุกอย่างมีพร้อม ได้แก่

บวบ มะเขือ พริก เกลือ พัก หมาก

เหมี้ยง ยาสูบ

จินตะชา : 37

การค้าขายของสตรีสามัญชน ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา ไม่ได้ถือว่าเป็นงานอาชีพประจำ เพราะสตรีเหล่านี้จะค้าขายต่อเมื่อมีงานชุมนุม งานฉลองหรืองานสมโภชอย่างใดอย่างหนึ่งถือว่าเป็นงานที่ทำพิเศษนอกเหนือไปจากงานประจำคือ การเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดีและคอยช่วยเหลือสามี ในการประกอบอาชีพเท่าที่สามารถช่วยเหลือได้

กล่าวโดยสรุป คตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมล้านนาที่ปรากฏชัดที่สุดคือ คตินิยมเกี่ยวกับความงามและคตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรี คตินิยมที่ปรากฏน้อยคือ คตินิยมเกี่ยวกับเครื่อง การศึกษาและการประกอบอาชีพ คตินิยมเกี่ยวกับความงามปรากฏว่า สตรีงามเป็น ผู้ที่มีรูปร่างสันพักแบบบางแต่สมส่วน ผิวพรรณเปล่งปลั่งผ่องใส มีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส ทาถมเป็นประกาย แก้มและริมฝีปากแดง หันคำ แ่วรรณกรรมยุคหลังสะท้อนคตินิยมว่า สตรีงามมี พันขาวแวววาว อึงง์สตรึงงามมีผมยาวดำและนิยมเกล้าผมมวยประดับด้วยดอกไม้ ถือเป็นปล้องงาม ออกเ่งตึง เอวคอดบาง แขนกลมกลิ้ง มือและเท้าสะอาด นอกจากนี้แล้วยังมีคตินิยมว่าสตรีนิยม แต่งกายงดงามด้วยอาภรณ์และเครื่องประดับที่มีค่า สำหรับคตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรีเน้นเกี่ยวกับหลักปฏิบัติของสตรีในฐานะต่าง ๆ สังคมคาดหวังว่าสตรีพึงมีคุณสมบัติที่สำคัญคือ การเป็น แม่บ้านที่ดี มีหลักในการครองเรือน และการปฏิบัติตนต่อบุคคลต่าง ๆ ใ้ได้อย่างเหมาะสมทั้งใน ด้านการกระทำและการพูด ทั้งยังต้องเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย ในด้านเครื่องนุ่งห่มล้านนาได้แสดงให้เห็นคตินิยมของกลุ่มบุคคลที่มีต่อเครื่องนุ่งห่มของสตรี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มหนึ่งประกอบด้วย ผู้ปกครองและสตรีเห็นคล้อยตามกันว่าเครื่องนุ่งห่มของสตรีไม่จำเป็นต้องสักก็ศรีตระกูลเท่าเทียมกับ สตรี แต่จะต้งเป็นผู้ที่เฉลียวฉลาดรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะหลักธรรมและประเพณีที่ตน อยู่ในศีลธรรมอันดีงาม แต่มีกอดอีกกลุ่มหนึ่งได้แก่ ผู้ปกครองของสตรี ผู้ปกครองของบุรุษ และ กลุ่มข้าราชการ มีความเห็นว่าเครื่องนุ่งห่มของสตรี โดยเฉพาะสตรีที่เป็นผู้สูงศักดิ์พึงมีสักก็ศรีตระกูล หักเทียมกันจึงจะถูกต่อความแบบแผนของบ้านเมือง

บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา

บทบาทเป็นการแสดงพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกโดยการกระทำและความรู้สึกนึกคิด การแสดงบทบาทของบุคคลขึ้นอยู่กับสิทธิ คือความสามารถในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งสังคมเป็นผู้กำหนด และยังสอดคล้องกับสถานภาพหรือตำแหน่งของบุคคลในสังคมด้วย

การศึกษาเกี่ยวกับบทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาในบทนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงบทบาทและสิทธิสตรีที่มีอยู่ ควบคู่กับสถานภาพหรือตำแหน่งของสตรีในสังคม ซึ่งในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จำแนกตามสถานภาพสตรีตามชนชั้นในสังคมเป็นสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชน ในกรณีที่สตรีทั้งสองสถานภาพมีบทบาทและสิทธิที่คล้ายคลึงกัน ผู้วิจัยจะกล่าวรวมกันไป จะแยกให้เห็นชัดเจนเฉพาะบทบาทและสิทธิที่แตกต่างกันเท่านั้น

จากการศึกษาวรรณกรรมล้านนาพบว่า สตรีมีบทบาทและสิทธิตามสภาพของตนในคำต่อไปนี้

1. บทบาทและสิทธิตามสถานภาพในก้นกรอครัว
2. บทบาทและสิทธิตามสถานภาพในด้านสังคม
3. บทบาทและสิทธิตามสถานภาพในด้านการศึกษา
4. บทบาทและสิทธิตามสถานภาพในด้านการประกอบอาชีพ
5. บทบาทและสิทธิตามสถานภาพในด้านการเมือง

1. บทบาทและสิทธิตามสถานภาพในก้นกรอครัว

สถานภาพในก้นกรอครัวในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ หมายถึง ฐานะของสตรีในครอบครัว 3 ฐานะ คือ ฐานะมารดา ฐานะภรรยา และฐานะธิดา ดังนั้นการศึกษารolesและสิทธิสตรีตามสถานภาพในก้นกรอครัว จึงแยกออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1.1 บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะมารดา

1.2 บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะภรรยา

1.3 บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะบิดา

1.1 บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะมารดา สตรีในฐานะมารดาเป็นผู้มีบทบาท

สำคัญในครอบครัว จากการศึกษาวรรณกรรมล้านนาประเภทนิทานพบว่า สตรีในฐานะมารดาทั้งที่เป็นสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชน มีบทบาทและสิทธิเท่าที่ตนจะพึงมีนั่นคือ การให้ความรักเอาใจใส่เลี้ยงดู และอบรมสั่งสอนบุตรธิดาทำให้สตรีในฐานะมารดาต้องกระทำตามบทบาทและสิทธิดังกล่าวซึ่งแยกเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

1.1.1 การให้ความรักและการเลี้ยงดูบุตรธิดา

1.1.2 การอบรมสั่งสอนบุตรธิดา

1.1.1 การให้ความรักและการเลี้ยงดูบุตรธิดา นับเป็นบทบาทและสิทธิที่สำคัญของมารดาที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ วรรณกรรมล้านนาแสดงให้เห็นบทบาทและสิทธิในข้อนี้ เริ่มตั้งแต่ทราบว่าตนตั้งครรภ์ สตรีจะปฏิบัติตามประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ซึ่งเชื่อว่าสตรีมีครรภ์จะงดเว้นและเลือกรับประทานอาหารเฉพาะที่เป็นประโยชน์แก่ร่างกาย และไม่ทำให้บุตรในครรภ์เป็นอันตราย ทั้งจะต้องปฏิบัติตามความเชื่อเกี่ยวกับ สตรีมีครรภ์อย่างเคร่งครัด ทั้งนี้เพื่อมิให้บุตรในครรภ์เป็นอันตรายเมื่อคลอดแล้วสตรียังคงปฏิบัติตามความเชื่อต่อไปอีก เพื่อให้บุตรของตนเองปลอดภัยและเอาใจใส่เลี้ยงดูบุตรด้วยความรัก สตรีในวรรณกรรมล้านนามีบทบาทและสิทธิดังกล่าวอย่างเด่นชัดเป็นสตรีสามัญ คือ นางจันทะมณี จากเรื่องอาบรอยชอด

นางจันทะมณี เป็นภรรยาของพราหมณ์จุตติง บุคคลทั้งสองมีฐานะยากจน ต้องช่วยกันทำมาหากิน เมื่อนางตั้งครรภ์ พราหมณ์จุตติงไม่ยอมให้นางทำงานหนัก แต่ให้นางดูแลรักษาตัวเองจนกระทั่งคลอด นางจันทะมณีได้ปฏิบัติตามประเพณีการเกิด คือ "การอยู่เคียน" คือปฏิบัติตามความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการเกิด โดยการอาบน้ำใบเป่า คั้นน้ำปูเลยม รับประทานยาเพื่อป้องกันโรคภัยที่จะเกิดขึ้น และรับประทานอาหารสำหรับคนที่ "อยู่เคียน" โดยเฉพาะคือข้าวคั่วกับเกลือคั่ว พราหมณ์จุตติงเป็นธุระจัดการให้นางอยู่เคียน จนกระทั่งครบกำหนด 30 วันตามธรรมเนียมปฏิบัติกันมาแต่โบราณ ดังคำประพันธ์

"ฟังไปซะหา คมนำใบเป่า
 หอมเนนงเอาอาบล้าง เคียนค้ำหึงเม็ง
 บ่ห่อชาควาง สำหรับกาแก้งคังลม
 อุนน่านมาไว บ่เลยลงเน
 สมมานาวคม บ่ห่อชาโค
 ดนแลนโคเหนื่อ หาดหัวไม้ไต่
 สุ่มคังไฟโพรม หื้อโคหึงหึง
 เจยมานไจนอง ตามถูกทองกำนาง
 จัขวานอัย ขวเกลอจิดจาง
 ยมหนองนาง ญูจจากบเขา
 จันทะอุเิง เค็งกันลวงเขา
 ปนกำนางเจาองไห สามสิบวัน
 โบราณว่าไว นางกัณโฏมรา"

อายุรยชค : 17

นางจันตะมาได้แสดงความรักที่มีต่อบุตร โดยการเอาใจใส่เลี้ยงดูนางระมัดระวังมิให้
 ลี้ตัวทั้งหลาย ไคแก บุง รัน ไร มาโตคตมหรือเขามาไกลบุตร ชักมาอมโหสะอาคและปอนอาหาร
 เนกลอมลูก คังค้ำประพันช

"อาหารเผ็ดร้อน เปรี๊ยหวานมังสา
 นางบญจา กัณคิโรคทอง
 นางกอยดคสา ปาตังปอง
 กับบุตรองคทองหนมนอย บึงบุงสัคสัง
 เชือกไฮใหญ่บอย บ่ห่อเก็คไกลขบรา
 นางระวังนัถ มาออมกาสา
 บ่ห่ออกสา เน้นเออนเยยวช
 นางตากกัณคี่ สวยามนี้ดี
 หมคราคีปอกฟก"

อายุรยชค : 17 - 18

รีบไปเสาะหาใบเป่านามคัมในนางอาบ
 จักเตรียมเทียนค้ำ หึง และเม็งไวให้พร้อม
 สำหรับการป้องกันโรค คมนำผสมกับไฟ
 เตรียมมะนาวสำหรับสูดดม รีบไปเก็บพื้น
 มากอไฟในนางถึงตามธรรมชาติเนมของการ
 "อูกำ" เอา "ข้าวจี" และ "เกลือคั่ว"
 ในนางรับประทาน จนกระทั่งครบกำหนด
 การ "อูกำ" เป็นเวลา 30 วัน ตาม
 ความเชื่อโบราณ เมื่อครบกำหนดแล้ว
 นางกัณโฏ

อาหารเผ็ด ร้อน เปรี๊ย หวาน
 และเนื่อ นางไม่รับประทาน เพราะเกรง
 ว่าจะทำให้ "นิค" หรือแสดง นางสูดคสา
 เลี้ยงลูกไม่ยอมให้ริน บุงสัคอัน ๆ เช่น
 เลือด ไร ไคคตม หรือเขามาไกล
 นางระมัดระวังไม่ให้มาอมขัน หรือมีกลิ่น
 เน้น นางชักจนสะอาค

และ

"ทั้งไปต้อนรับ พระสามีกา
 เอาของบุญจา มาเติมมณฑน
 กลวยตีบเจียงฮาย นงนายมาบ่อน
 แสงมณฑนจายลูกรัก ก็กินอิ่มเสร็จ
 ก็สรวบขำ แดงในคุกเตาหมนาง
 ทุกวันคำเจ้า บโคชัควาง
 นางอวอนคาง หอบอมลูกนอย
 กันนอยไสยา เอาใส่อุหอย
 ไกวไปมาอรอง"

รับไปต้อนรับสามี และเอาอาหาร
 มาเคียวป้อนลูก นางเอา "กล้วยตีบ
 เจียงราย" ป้อนลูก เมื่อดูกินแล้วก็ทำ
 ความสะอาดและให้คนนำนมของนาง
 นางเลี้ยงลูกเตนมทุกวัน นางอมลูกแล้ว
 เทกลอม เมื่อดูกินแล้วจึงวางลงแปล
 แดงไกวเทกลอมลูก

อายรอยชอก : 18

จากตัวอย่างสะท้อนให้วามนางเลี้ยงบุตรด้วยตนเอง แมตมาเมื่อพรานเจตบุตรทั้งสาม
 ของนางถึงแก่กรรมแล้ว นางก็ยังเลี้ยงบุตรด้วยความเอาใจใส่ จนกระทั่งนางถึงแก่กรรม
 นางจึงตะมึน เป็นตัวอย่างของสตรีในฐานะมารดาที่เป็นสามัญชน ที่ได้แสดงบทบาท
 และสิทธิของตนเอง สำหรับสตรีสังคมชั้นนรกรรมมานานมาไม่ได้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่ามีบทบาท
 ในการเลี้ยงบุตรด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะสตรีเหล่านั้นมีสวสนมกานัดคอยปรามิตรีบใช้ ดังเช่น
 นางก็เพราะจากเรื่องอายรอยชอก นางเป็นแม่เลี้ยงของทหารสี่มิตีแห่งเมืองอินตะนคร นางมีบิดา
 ทั้งหมด 7 องค์ ก็ไม่ได้พรรณมาถึงบทบาทและสิทธิในการเลี้ยงดูอย่างละเอียด แต่พรรณานว่า
 นางได้เลี้ยงดูบิดาทั้งเจ็ดอย่างใกล้ชิด ไม่ให้คลาดสายตาและจัดคนเลี้ยงดูบิดาอย่างใกล้ชิด
 ดังคำประพันธ์

"ส่วนสองกษัตริย์ พระเมืองแม่ไท
 ก็เลี้ยงลูกน้อยชิดา เจ็ดนางรุ่นเล็ก
 บพราโกดตา ส่วนพอพญา

ส่วนกษัตริย์ทั้งสอง พระมเหสี
 ได้เลี้ยงดูบิดาทั้งเจ็ดไม่ให้คลาดสายตา
 สำหรับเจ้าเมืองนั้นรักและเป็นห่วงชิดาน้อย

มีใจวางหอย รักอุกฤษฏ์
 นารัจจอย จึงจักคนคอยผอเลี้ยง
 บ่หัดเป็นหนอน บ่มชอนควเพิง
 จุมจายบ่โลกนควี"

จึงจักคนดูแลอย่างใกล้ชิด ไม่มีมธุโค
 เขาใกล้นางโค

~~~~~  
 อารบอบชอก : 12

สตรีในฐานะที่เป็นมารดาจะแสดงความรักที่มอบบุตรธิดาด้วยการเอาใจใส่ดูแลความเป็นอยู่ ตลอดจนเผ่าเลี้ยงเทพพิธีกรรม และเมื่อเห็นผิดแปลกก็ซักถามควยความเอาใจใส่ ดังจะเห็นได้จาก บทบาทและนิสัยของนางอุจฺจिता จากเรื่อง อุททะลา และนางภะคิยา จากเรื่องสุวรรณะเมกษะมหานคัมภ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางอุจฺจिताซึ่งเป็นภรรยาหลวงของเศรษฐี มีธิดาชื่อ อุททะลา นางถึงแก่กรรมเพราะถูก เศรษฐีใจตามพ่ายคือตกน้ำ ควยความโกรธเข้าใจผิดนางเป็นกระสือลอบกินปลาในของจนหมก นางอุจฺจिताไปเกิดเป็น "เตาคำ" หรือเตาทองคำ อาศัยอยู่ในหนองน้ำ นางอุททะลาทราบเรื่อง จึงไปหาเตาคำที่หนองน้ำ แหมนางอุจฺจिताจะเปลี่ยนชาติพจากมนุษย์มาเป็นเตาแล้วก็ตาม นางก็มี ความรักในธิดา เอาใจใส่ในเรื่องการแต่งกาย ควยการหิวนม เกลาผมให้นางอุททะลาแล้วดูปลั ควยน้ำมัน ดังคำประพันธ์

"มีวันหนึ่งนา เตาคำแสงสว่าง  
 ตามบุญนางมากนัก เอน้ำมันมา  
 บ่มหล่อถูรัก หัวหัวหมกเกลางามดี"

อยู่มานันหนึ่งรูปจำแลงเตาทองคำ  
 ซึ่งมีบุญมากโคเอน้ำมันมาให้นหล่อถูรัก  
 แลหัวหมกเกลามวยให้อย่างงดงาม

~~~~~  
 อุททะลา : 10

การกระทำของเตาคำแสดงให้เห็นถึงความรักและความเอาใจใส่ของมารดา ที่มอบบุตร เป็นอย่างดี สตรีผู้รักใคร่เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการกระทำของนางภะคิยา มเหสีของ เจ้าเมืองปารวณสี นางมีธิดาชื่อ นางจันทาเกษิ นางจันทาเกษิส่งสารสุวรรณะเมกษะที่มีชีวิตอยู่ อย่างลำบากในป่า ดังนั้นเมื่อมหานคัมภ์เข้ามาในปราสาท นางจึงฝากเสียและเครื่องประดับ ของนางไปให้แก่สุวรรณะเมกษะ นางมีภริยาเศรษฐีมอง นางภะคิยาเห็นเช่นนั้นจึงซักถาม

“ความรักและความเอาใจใส่ว่าเป็นเพราะเหตุใดนางจึงเฝ้าหมองไม่สดชื่นแจ่มใสไม่ตกแต่ง
ร่างกายกายอาภรณ์และเครื่องประดับทองคำ ดังคำประพันธ์

“ภะภะยาให้ จึ่งเข้าไปถาม
ว่าลูกหญิงคำ สักขี้นหนา
มีไหมเสีย แขนพรพรรณนยา
สายคอจำชะวาน อันแหวนสุมมือ
คำคอคาลาน มหันตงของของดี”

นางภะภะยาจึงเข้าไปถามว่า ลูกหญิง
ผู้สูงศักดิ์มีการรักกับทองคำ เหตุใดจึง
ไม่สดชื่นแจ่มใส ผาพรพรรณ สร้อยคอ
ทองคำที่เหลืองอร่าม แขนสวมม้วนทองคำ
ยังอยู่ที่ไหน ไม่เห็นตกแต่งประดับร่างกาย
กายอาภรณ์ทองคำ

สุวรรณะเมกสะทมาชนคำ : 43

จากตัวอย่างทำให้มอง เห็นภาพของมารดาที่รักและเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของบุตรธิดา
ความรักของมารดาเป็นความรักที่ยิ่งใหญ่และบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งใดแอบแฝง ไม่คำนึงถึงรูปร่างหน้าตา
ของบุตรแม้จะผิดแปลกไปจากคนธรรมดา มารดาก็รักใคร่ปรองดองมิไต่ทอดทิ้งแต่อย่างใด ดังเช่นนาง
วิมาดา จากเรื่องหงส์หิน นางเป็นแม่เหล็กใจของเจ้าเมืองปราชญ์ดี เมื่อนางคลอดโอรส นางสนม
ทั้งหกเกิดความอิจฉา จึงนำโอรสของนางไปทิ้ง แล้วอมลูกสุนัขมาแทนและกล่าวหาว่านางเป็นชู้กับ
สุนัข นางจึงถูกขับออกจากเมือง นางวิมาดาเข้าใจว่าลูกสุนัขเป็นลูกของนางก็ร้องไห้เดินทางออก
จากเมือง ไปอาศัยอยู่กับตายายผู้รักมาช้านาน นางต้องทำงานหนักและเลี้ยงลูกสุนัขด้วยคิดว่าเป็นลูก
ถึงแม้ว่าหงส์หินโอรสของนางที่สนมทั้งหกเอาไปทิ้งแล้วพระอินทร์เอาไปเลี้ยง ภายหลังมาพบและเล่า
ความจริงให้ฟัง พร้อมทั้งยืนยันว่าตนเป็นโอรสของนาง จนกระทั่งหงส์หินอินทรีฐานขอคืนนามจากนาง
นางจึงเชื่อ ดังคำประพันธ์

“โอโยเจ้าลูกรัก แม่ต้องทุกข์มานาน
หลายปีไ้เดือนนาน อยู่กับสองเตา
ตองอดทำการ ตักน้ำตำข้าว
ปอหิวแรงดมทอดพัก เลี้ยงสุนัขขาว

อินทรีเจ้าลูกรัก แม่ได้รับความทุกข์
เป็นเวลานานหลายปีหลายเดือนที่อยู่กับ
เตาไฟสองเตา ตองอดทนทำงาน ตักน้ำตำข้าว
จนกระทั่งหิวท้องผูกพัก เลี้ยงสุนัขขาว

หวังเป็นลูกรัก นี่และเจ้ากอบก
แม่โคหอยเลี้ยง มาเสียดก
แม็กเณก หิงกมโค
นี้กาก็หัว รอมบเป็นไ
เมื่อออกเวียงไปจากคัม ทองเอาสะไบ
อันผืนแมคม ปกหอยมา
ตั้งแคนี้ แม่ปมุดดา
จุมมีสีมา อายุยืนกว้าง
ปรามมญ ปรามเอกลง
หมายเบิ่งสมปานลูกใจ"

คิดว่าเป็นลูกเจ้ากอบก แม่โคหอย
เลี้ยงก เอาเสียดกคัมให้ แม่สงสาร
ทอดทิ้งไม่ไต่ นึกเฝ้าว่าเป็นกรรมของ
ตนเอง รอมให้จนไม่มีน้ำตา เมื่อออกจาก
เมืองไป ทองเอาผ้าสไบผืนที่แม่หมามาห่ม
แล้วพามาควย ต่อไปแม่พบลูกแล้ว จึงมี
อายุยืนยาวสืบไป สามารถปรามปราม
เมืองใหญ่จนได้ แม่หวังพึ่งบุญบารมีของลูก

หนังสือ : 13

คำประพันธ์ที่ยกตัวอย่างมานี้แสดงให้เห็นความรักของนางวิมาลาที่มีต่อบุตร ถึงแม้ว่าบุตรของนางจะเป็นสุนัข นางก็เอาใจใส่เลี้ยงดูด้วยความรัก การกระทำของนางแสดงให้เห็นว่านางมีความรับผิดชอบในบทบาทและสิทธิของความเป็นมารดา มากกว่าเกียรติยศและศักดิ์ศรีทางสังคม

สตรีในวรรณกรรมล้านนาในฐานะมารดา มีบทบาทและสิทธิในการแสดงความรู้สึกการต่าง ๆ คือ ห้ามปรามบุตรธิดาไม่ให้ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพราะเกรงว่าจะได้รับอันตราย เสียชื่อเสียง และช่วยเหลือบุตรธิดาให้พ้นจากอันตราย

การห้ามปรามบุตรธิดาไม่ให้ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพราะเกรงว่าจะได้รับอันตราย สตรีในฐานะมารดามีบทบาทและสิทธินี้ ได้แก่ นางแจ่มจันทร์ จากเรื่องวงศ์สุวรรณ แม่หมามุ่ยของเศรษฐี จากเรื่องช้างงาเดียว และนางอุททะมะชานี จากเรื่องพันตะผา

นางแจ่มจันทร์ จากเรื่องวงศ์สุวรรณ นางเป็นแม่เลี้ยงของยักษ์ มีคำชื่อ นางสุกัณฐา นางสุกัณฐาเป็นแม่เลี้ยงของวงศ์สุวรรณ ตอนวงศ์สุวรรณจะออกติดตามหานางระวีทันมเหสีองค์แรก นางสุกัณฐาจะออกติดตามไปด้วย นางจึงห้ามปรามธิดาไว้ ด้วยความห่วงใยเป็นอย่างยิ่ง นางชี้แจงให้ธิดาเห็นความยากลำบากและอันตรายในการเดินทางไปกลางป่า ถึงคำประพันธ์

"ส่วนนางแจ่มจันทร์ หามลูกไว้
 วาถูกยาไ้ไปนา เพราะเป็นไปไม
 ยานควยเห็นนา กลางอรุณ
 ไ้กลบใจไ้กล แม้นเ็นดู
 กลัวถูกรอนใหม่ กลัวเป็นโพนัยจ้องกอง"

ส่วนนางแจ่มจันทร์ หามปรางลูก
 ลูกยาไปเลย เพราะเป็นไปไมไ้เต็มไปคัย
 หินนา ระยะทางก็ไกลไมน้อย แมส่งสาร
 กลัวถูกรอนใหม่ กลัวเป็นโพนัยจ้องกอง
 รับอันตราย

วงศ์สุวรรณค เดม 2 : 53

แม่หมายภรรยาของ เสริมผู้จากเรื่องข้างงาเคียว นางหามปรางลูกซึ่งเป็นบุตรไม่ให้
 เติมเรือไปค้าขายที่ดินแดนสุวรรณภูมิกับเพื่อน เพราะเป็นห่วงว่าจะไม่ปลอดภัยในขณะที่เดินเรือ
 ไปอาจจะได้รับอันตราย ศัตรูอาจจะทำให้เรือแตกได้ ดังคำประพันธ์

"จึงหามบุตรคน องค์จายหน่อจันทร์
 วาอย่าคิดอันจักไป สุวรรณภูมินั้น
 แสนยิ่งสุดไกล ขาวาทางไป
 แม่น้ำใหญ่กว้าง สมุทรสาคร
 คั่นฟองฟูกาน ถังลมใหญ่ปานฟาดพิค
 อากวนักค เวลียน้อยยับ
 แมชชามจายนา"

จึงหามปรางบุตรชายของตนว่า
 อย่าคิดเดินทางไปยังดินแดนสุวรรณภูมิเลย
 เพราะระยะทางไกลยิ่งนัก ทองเดินทาง
 ข้ามมหาสมุทรซึ่งมีคลื่นลมและพายุ อาจจะ
 ทำให้เรือแตกได้ แมชชามจายนา

ข้างงาเคียว : 2 - 3

นางอุคตะมะธานีจากเรื่องอันตะสา นางเป็นแม่เลี้ยงของพี่ชายมีโอรสชื่อ "ทกกะชัตติกุมาร"
 ทกกะชัตติกุมารหามขาวาบิดาของนางสุวรรณภูมิไปประกาศว่า ผู้ใดต้องการนางเป็นเมียให้
 ประลองวิชากับโอรสซึ่งเป็นเขษมของนางสุวรรณภูมิไปจึงก็จะเดินทางไป นางอุคตะมะธานีหามปราง
 ไว้เพราะโอรสของนางไม่มีความรู้เรื่องเวทมนต์คาถา นางเป็นห่วงเกรงว่าจะได้รับอันตราย
 ดังนั้นนางจะหาหญิงสาวในเมืองมาเพื่อให้โอรสเลือกเป็นคู่ครอง ดังคำประพันธ์

"อุทุมมะธานี มาดาราชะ
 พังจากดาวหามบุตรแปลง ขอเจ้าลูกรัก
 อยาคู่ใจแข็ง เฝ้ายเหมือนแมง
 จีหลอมตัวหนอย บุนนาคิน
 จินเนน้นหอย บเนาจักกูรอกเด็ก
 แผนคินหนา ถิ่นกว้างใหญ่เล็ก
 จักชุกชุมโคแสนโค เจ้าลูกรัก
 ยังจักแข็งใจ สวาคะกิลโค
 บมีจิมเจ้า อันเปิ่นเร็นกัน
 ที่อาจานเถา หลายครุฑสีบไว
 เสี่ยงคำเป็นแสน แถมเงินจ่ายใจ
 หลายโกฏิต่อเร็นมนต์ อันเจ้าอุกนี้
 สักเทาลูกก อ้นหน่วยมน ๆ
 กหามเสี่ยง จักโคตงชั้น
 ส่วยหมากปูเหมียง กับครุโกมาลูกรัก
 เมรนางสาว เมืองเรณีนัก
 แม่จักเลือกหอนามา"

จินตะชา : 200

นางอุทุมมะธานีเป็นมารดาของ
 พระราชา รับหามโอรสซึ่งเป็นพี่รัก
 ขอเจ้าเป็นลูกรัก อยาทำเงงกลาใจแข็ง
 ภาจะเปรียบไปแล้วจากเหมือนตรงที่
 ควายตัวน้อย ซึ่งชนไซคินโดยไซเทา
 หึงสองข้างตะกาย ไม่รู้ว่าเมื่อไหร่จะไปถึง
 แผนคินซึ่งกว้างใหญ่และลึกจะชุกชุมไซไป
 ไคอย่างไร เจ้าเป็นลูกรัก อยาทำเง
 กลาใจแข็งสาสตรกิลปะโค ๆ ซึ่งผู้
 เสาเร็นจากผู้มีความรู้ หมกคำไซจ่าย
 เป็นจำนวนนับแสน เจ้าก็ไม่มี อันตัวเจ้า
 นี้จะประมาณเทาลูกกระสุนกลม ๆ ก็ยังหา
 ไม่ได้ เจ้าไคนำเอากรวยหมากปูเหมียง
 บุชาครุฑโคมาหรือ แหมหมายสาวโสโคใน
 บานเมืองของเรณีนักนัก แม่จะเลือก
 มาให้

การละชีวิตเพื่อลูก สตรีในฐานะมารดาบางคนรักลูกมากจนสามารถละชีวิตของตน
 เพื่อให้ลูกพ้นจากความทุกข์ทรมาน ดังจะเห็นได้จากบทเพลงและลีลาของนางอุจจุตา จากเรื่อง
 อุททะลา เมื่อนางถึงแก่ความตายแล้วเกิดเป็นเทวดา นางยังคงรักและเอาใจใส่ คอยหว่าน
 ทาควนนำมันในนางอุททะลาคือเป็นลูกอยู่เสมอ ทำให้นางมีสารีรังสย จึงพบที่นางอุททะลา เพื่อให้
 นางบอกความจริงว่าผู้ใดเกลียดชังนาง เมื่อทราบแล้วนางมีสารีจึงออกอุบายแกล้งไม่สบาย

ทองรับประทานเนื้อเตาทองคำจึงจะหาย คอยเห็นเตาทองคำจึงถูกจับได้ นางมีสารีบังคับนางอุษะลา
จับเตาทองคำลงในน้ำที่กำลังเดือด นางอุษะลาไม่สามารถทำได้จึงถูกเขียนดี เตาทองคำจึงบอก
นางอุษะลาให้คนางลงในน้ำเดือด ดังคำประพันธ์

"ส่วนว่าเตาคำ หันเป็นคังอัน
โศกปอนันมากนัก จึงบอกทุกข์
ราวี่ถูกรัก ยังจอมมิ่งแกว่งคนาย
ว่าห่อถูกรัก จอมแม่ห่อตาย
ห่อสุขใจนาย สมายเป็นมิ่ง"

ส่วนเตาทองคำ เมื่อเห็นเช่นนั้น
ก็เศร้าโศกยิ่งนัก จึงบอกลูกสาวที่รัก
ผู้เป็นมิ่งขวัญว่า ให้ลูกรักกดแม่ให้ตาย
ลูกจะได้รับความสบายใจ

อุษะลา : 19

การช่วยเหลือบุรุษิกาให้พ้นจากอันตราย สตรีในฐานะมารดานับพาพาและสิทธิในการให้
ความช่วยเหลือลูกให้รอดพ้นจากภัยอันตรายหรือความเดือดร้อน สตรีในฐานะมารดาที่นับพาพา
และสิทธินี้คือนางจันทา จากเรื่องบัวระวงค์ของอำมาตย์

นางจันทาเป็นแม่เลี้ยงของพญากาลย์ นางมีโอรส 2 องค์ คือ สุริยา และบัวระวงศ์
นางกำไว แม่เลี้ยงองค์หนึ่งอีกนาง จึงออกอุบายกำจัดโอรสทั้งสองโดยกลว้าวาญปลุกปล้ำนาง
พญากาลย์โกรธจึงสั่งประหารชีวิตโอรสทั้งสอง นางจันทาพยายามหาวิธีช่วยเหลือโอรส โดยการ
ขอความยุติธรรมจากพญากาลย์ นางพยายามเตือนสติพญากาลย์ ให้มีความหนักแน่น ไม่หุนหัน
เหินคนางาย ให้พิจารณาเรื่องราวที่เกิดขึ้นด้วยความยุติธรรม นางชี้ให้เห็นความดีของโอรสที่คอย
ปรนนิบัติอย่างใกล้ชิดเมื่อครั้งพญากาลย์ประชวร และกุเลกจิการบ้านเมืองแทน ดังคำประพันธ์

"พระบิดา สังกัดลูกเตา
ห่อเขาจับเอาบุญนัก โห้เขามีโค
บรูณัก บจิกโคห่อหันแซง
จกัมนแแต่ กาแมนาแปง
บร่าเบ็งแบง กัดหลังและหน้า
บิณกำเขาหู กาวักกา

เพราะเหตุใดพระบิดาจึงให้เขาจับ
ลูกนัก เขามีความผิดอย่างไร ไม่ทราบแน่ชัด
ไม่สอบถามรายละเอียดว่าเป็นความจริง
หรือไม่หรือจะถูกแม่เลี้ยงใส่ร้าย ไม่
พิจารณาคิดหน้าคิดหลังให้ถ่วง เมื่อทราบ
เรื่องราวก็จะฆ่า ทำเช่นนี้สมควรที่

มันจักกรทอย่างนี้ บ่ทอนไถ่
 กยังจำจี้ ยังจักไถ่ทตามธรรม
 นี๋เมียบ่สอพอ ก่อกองหงนหงน
 บ่ยุติธรรม โรงศาลตัน
 พญาเจ้าเมือง สังกักตัน
 ล้มเสียเจ้ากาสุกรัก กัดเมือเจ็บเป็น
 ทนารเย็นป่วยหนัก กัณฑ์ลูกเถาสองคน
 รักษาพอไว อยูไถ่เคียงคน
 ยังออกทำน บัดไปขอเฝ้า
 คนอื่นคนไถ่ ไบ่บอกเขา
 ดองกัศกราวเคิมดวงแล้ว การบ้านมีไถ่
 บ่ไถ่กาดแก้ว กัสองลูกเตาแทนทำ"

บ่ระวงศหงส์อำมาตย์ : 10 - 11

นางจันทาพูดขอความยุติธรรมให้เกไอรสแต่ไม่สำเร็จ เพราะพญากาดัยไม่รับฟัง
 นางพยายามช่วยเหลือไอรสทุกวิถีทาง ถึงแม้ว่าวิธีการนั้นจะไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม
 กล่าวคือ นางเอาทองคำคิดสินบนเพชรฆาตไม่ให้ประหารชีวิตไอรสของนาง ดังคำประพันธ์

"วขอเตอะนาพกราย ขอเป็นน้ำใจ
 เอาลูกกูไว้ จักยกย่นให้คนนั้น"

ขอไคโปรดเถิดทนายเป็นเพชรฆาต
 ขอให้เป็นน้ำใจ ไว้ชีวิตลูกของกู กูจะ
 มอบทองคำให้คนละหนึ่งพัน

บ่ระวงศหงส์อำมาตย์ : 11

นางได้วางแผนการช่วยเหลือไอรสเป็นขั้นตอนอย่างแยบยล จะเห็นได้ว่าหลังจากใช้วิธี
 การคิดสินบนให้ไอรสรอดชีวิตแล้ว นางยังได้วางแผนการให้ไอรสปลอดภัย โดยหาทางให้หนีออก
 จากเมือง และจัดเตรียมเสบียงอาหารเครื่องใช้ไม่สอยที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น หม้อข้าว
 ทัพพี ขอน หมาก เมียง และพลูให้ไอรส ดังคำประพันธ์

ที่เรื่องอื่น ๆ สามารถจัดแจงไถ่อย่าง
 ยุติธรรม นี๋เมียบ่ยอมทำให้เถิดครั้นไปท
 ทำเช่นนี้ไบ่ยุติธรรมเพราะไบ่ไถ่ขึ้นโรง
 ขึ้นศาล เป็นญกรงเมือง เหตุไฉนจึงไบ่
 คิดให้ลี้ภัย ล้มแล้วหรือว่า เมือไบ่สบาย
 ลูกรักทั้งสองของเราคอยดูแลรักษา
 สู้สุดสาขปรนนิบัติรับใช้คนอื่น ๆ ไบ่มีใคร
 เขามาไถ่ชีวิต ขอให้ระลึกถึงเหตุการณ์
 ที่มานมา กิจการบ้านเมืองไถ่ ๆ ลูกทั้ง
 สองไคปฏิบัติแทนโดยไบ่ผิดพลาด

"จันทาแม่รัก กอดมันเท่าใจ
 จึ่งเขาจะควัวไป วัตถุาแผนผา
 เอามายันนั้น ห่อสองหนอหนา
 กับโภชนาพราพรอม เขาสุกเขาสาร
 หมอเขาปากจอน ทั้งแถมหมากเหมยงปุยยา"

นางจันทาเป็นมารดาคอยคลาญ
 จากความทุกข์ นางจึงเฝ้ารอเฝ้าหมอบให้
 โอรสทั้งสองพร้อมทั้งอาหารมีข้าวสุก
 ข้าวสาร หมอขาว ทัพพี ช้อน ฟังหมาก
 พลุ เมียง และยาสูบ

บวรระวงศ์หนังสือมัทย : 12

นางจันทาเตรียมสิ่งของที่จำเป็นในการเดินทางให้โอรส ทำทุกอย่างได้เพื่อโอรส แม้แต่
 การลักลอบเอาแก้วประจำเมืองให้โอรสนำติดตัวไป นางไม่คำนึงถึงความทุกข์หรือโทษที่จะได้รับ
 จากการกระทำดังกล่าว เมื่อโอรสหลบหนีไปได้แล้วนางก็คร่ำครวญถึงความรักและความเป็นห่วง
 เรื่องความปลอดภัยในการเดินทางและการดำเนินชีวิตที่ท่องเที่ยวไป ในที่สุดความรักและห่วง
 โอรสและความรู้สึกที่นางหมดโอกาสที่จะพบและช่วยเหลือโอรส ทำให้นางตรอมใจตาย

นอกจากจะเสียคุณและเอาใจใส่ความเป็นอยู่ ยอมเสียสละชีวิต และให้ความช่วยเหลือ
 เมื่อบุตรธิดาได้รับความเดือดร้อนแล้ว วรรณกรรมล้านนายังได้สะท้อนให้เห็นความรักความผูกพัน
 ที่มารทามีต่อบุตรธิดา ทั้งจะเห็นได้จากการพรรณนาคร่ำครวญ แสดงความรักความอาลัย เมื่อมีเหตุ
 ทำให้พลัดพรากกันหรือเมื่อบุตรธิดาล้มชีวิต สตรีมีบทบาทและสิทธิดังกล่าวนี้ ได้แก่ นางฆาระวี จาก
 เรื่องบวรระวงศ์หนังสือมัทย นางจันทา จากเรื่องกำกาคำ และแม่หม้ายภรรยาเสระฐี จากเรื่อง
 ขางงาเคี้ยว ซึ่งมีรายละเอียดต่อไปนี้

นางฆาระวี จากเรื่องบวรระวงศ์หนังสือมัทย นางเป็นสตรีสามัญชน แต่ภายหลังได้เป็นมเหสี
 ของกษัตริย์ คือ บวรระวงศ์ บวรระวงศ์พานางไปเยี่ยมสุริยาณเป็นเขมราชของพระองค์ ทั้งสองเกาะ
 ขอนไม้ขามนำ กระแสน้ำพัดขอนไม้ออกเป็น 2 ทอน ทำให้พลัดพรากจากกัน นายพรานได้ช่วยเหลือ
 นางฆาระวี นางอาศัยอยู่กับพรานจนตลอดโอรสแล้วจึงพาโอรสออกเดินทางตามหาบวรระวงศ์ นางให้
 โอรสซ่อนเป็ดที่ผูกติดกับกิ่งไม้ แล้วออกไปขอทานที่ศาลา ซึ่งบวรระวงศ์ให้สร้างเอาไว้ เมื่อเห็นภาพ
 วาดเรื่องราวของบวรระวงศ์และนางบนศาลาก็โศกเศร้า คนเฝ้าศาลาจึงกักตัวเอาไว้เพื่อจะนำ
 ไปพบบวรระวงศ์ นางอุทธรณ์คนเฝ้าศาลาขอกลับมาเฝ้าแม่ให้โอรส เมื่อไปถึงปรากฏว่าโอรสหายไปแล้ว

นางจิ้งคร่าครวญด้วยความรักความอาลัย ดังคำประพันธ์

"นางผอมผ่น ที่เอาลูกไว้
กรองรำไห่ชวนเซ จมปลอตาบุม
สะหม่นหวาเหว เป็นสันโคเค
ลูกถูกหายจอย ไผ่ลัดไปไหน
จาหาลูกหนอย ขอจงเอามาส่งนอง"

นางมองไปทีที่เอาลูกไว้ เมื่อไม่เห็น
กรองไห่จนเซลมดง นางคร่ำครวญว่า
เป็นเพราะเหตุใดลูกของนางจึงหายไป
ผู้ใดลัดไปไว้ที่ไหน ขอให้พามาส่งนางด้วย

บัวระวงค์หงส์อำมาตย์ : 111

นางจันทา จากเรื่องกำกาคำ นางเป็นมเหสีเอกของท้าวพระหมมะศักดิ์แห่งเมืองปารามดี
นางถูกขับออกจากเมืองขณะตั้งครรภ์ เพราะเจ้าเมืองเชื่อคำยุยงของนางสิ่งกีดก้องหนึ่ง นางจึง
ไปอาศัยอยู่กับทายายผู้รักอาทรหลาน และคลอดโอรสผิวดำชื่อ "กำกาคำ" เมื่อนางสิ่งกีดกรามขาว
จึงพูดเยาะเย้ยเจ้าเมือง เจ้าเมืองโกรธสั่งจับนางจันทาและโอรสลอยแพ กระแสน้ำพัดแพแตก
นางจันทาและโอรสจึงพลัดพรากกัน นางคร่ำครวญถึงโอรสด้วยความเศร้าโศก ดังคำประพันธ์

"หัวอกแม่เหย หัวใจแม่เจ้า
มาหาแม่มาเดี๋ยวนี้ ไปอยู่ทางใด
กาคำกำมี แม่อยู่ไหนคอยนาย
มาหาแม่เถอะ เจายอดสมสวาย
แม่หันนาย เคียงตายเป็นหนึ่ง"

หัวอกของแม่เอ๋ย เจ้าผู้เป็นหัวใจ
ของแม่ มาหาแม่เดี๋ยวนี้ ไปอยู่แห่งใด
เจ้ากาคำดำ แม่อยู่ในคอยเจ้า มาหา
แม่เถอะเจ้าผู้มีความงามเป็นยอด แม่ไม่
เห็นเจ้าจักษุทองตายเป็นเน

กำกาคำ : 17

แม่ทมายซึ่งเป็นภรรยาของ เสรมี จากเรื่องข้างงาเดียว มีบุตรชื่อ "สตันตะ" ขออนุญาต
นางเพื่อเดินเรือไปค้าขายที่ดินแดนสุวรรณภูมิ ต่อมาเรือของสตันตะและพ่อค้าคนอื่นแตกกลางทะเล
พ่อค้าอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งเดินทางไปที่หลัง พบขงจาร์กรายชื่อพ่อค้าที่เรือแตกจึงมาบอกข่าวแกนาง
นางจึงโศกเศร้าและคร่ำครวญถึงบุตรชาย ดังคำประพันธ์

"ส่วนแม่เจ้านั้น นางหมายเสก
ก็แสนโศกมี โสภีร้องไห้
รำไรโรทา บุคตาใจ ๆ
วากุมาราชโยธูรัก ทายละแม่ไป
เร็วไวควนนัก แม่จักอยู่ไคสนิโค"

ส่วนแม่หมายภรรยาของเศรษฐี
ซึ่งเป็นมารดาของสุคันตะ มีความโศกเศร้า
ยิ่งนัก นางร้องไห้คร่ำครวญถึงบุตรสาว
เจ้าลูกรักตายจากแม่ไปรวดเร็วนัก แม่จะ
อยู่ต่อไปได้อย่างไร

ข้างงาเคียว : 6

ต่อมาไม่นานแม่หมายภรรยาของเศรษฐีถึงแก่กรรม ด้วยความเศร้าโศกถึงบุตรชายนาง
ไปเกิดเป็นเทพธิดารักษาคนโศก และช่วยให้ลูกบุตรชายที่รอดชีวิตจากเรือแตกแล้วกลายเป็นคนยากจน
ไม่มีที่อยู่อาศัยต้องอยู่พิณโศกที่นางรักษาอยู่ พฤติกรรมของนางสะท้อนให้เห็นความรัก และความผูกพัน
ที่มารดามีต่อบุตรอย่าง เคนซึก

บทบาทและสิทธิของสตรีในฐานะมารดาตั้งที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความรัก
อันยิ่งใหญ่ของมารดาที่มีต่อบุตรธิดา ทำให้มารดาทำทุกอย่างเพื่อบุตรธิดาได้ ยอมเห็นเดเห็นอย
ยอมลำบากยอมประพฤติผิดศีลธรรม และยอมแม้กระทั่งเสียสละชีวิตของตนเพื่อให้บุตรธิดามีความสุข
วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นความรักของมารดาที่มีต่อบุตรธิดาอย่างชัดเจน

1.1.2 การอบรมสั่งสอนบุตรธิดา สตรีในฐานะที่เป็นมารดาทั้งสตรีสามัญชน
และสตรีสูงศักดิ์ มีบทบาทและสิทธิในการอบรมสั่งสอนบุตรธิดา จากการศึกษาพบว่า สตรีในฐานะ
มารดาจะให้การอบรมสั่งสอนบุตรธิดาแตกต่างกัน ดังนี้

การอบรมสั่งสอนลูก: สตรีในฐานะมารดาจะอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับหลักการทำเป็นชีวิต
โดยอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นแนวทาง และในการครองเรือน สตรีในฐานะมารดาที่มีบทบาท
และสิทธิดังกล่าวนี้เป็นสตรีสูงศักดิ์ คือ นางกันชะรา จากเรื่องอาयरอยชอด

นางกันชะรา เป็นแม่เหล็กของท้าวสิริเมตต์ นางมีธิดาทั้งหมด 7 องค์ องค์สุดท้าย คือ
นางปิมปา นางปิมปาถูกท้าวสิริเมตต์ขับออกจากเมือง เพราะนางเอาพานดอกไม้ให้อาयरอยชอด
ซึ่งเป็นขอทานร่วมอนุโมทนาในการทำบุญ ก่อนที่นางปิมปาจะออกจากเมือง นางกันชะราได้อบรมสั่งสอน
นางเกี่ยวกับหลักการทำเป็นชีวิตที่อาศัยธรรมะในพระพุทธศาสนาเป็นแนวทาง โดยสอนให้นาง
ยอมรับสภาพของตนเอง ให้ถือว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ให้นางปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ

พระพุทธเจ้า ยึดมั่นในการทำบุญให้ทาน และมีหลักความกตัญญูต่อเวทิตา ส่วนหลักปฏิบัติในการ
ครองเรือนนั้น นางกัมมะรา สอนนางปิมปา ให้ปรานีรัก สามีด้วยความรักและความซื่อสัตย์
เคารพยกย่องสามี ตลอดจนทำงานในหน้าที่แม่มาน เช่น ซักผ้าให้สามี และแนะนำให้ใช้เวลาว่าง
ให้เป็นประโยชน์และไม่ทำผิดเพี้ยนตามลัทธิของ เป็นตน ดังปรากฏในคำประพันธ์ต่อไปนี้

"วารัณนา ลูกรักแม่เจ้า
อย่าไปมีวเมาโสทุก อุดไปสามกับ
ตามธรรมพระพุทธ อยาหยุดหยดหยานเหลือคำ
พระสามีกา ภูแบ่งปลูก
หอนางปาศิพิทัก อุดาสีโต
ลูกของทองวัตร อยาขัดความชอบวัตราน
หมั้นไหวกราบแม่ พระแก้วทั้งสาม
จางกันจางตาบ ไปตามแต่ใจ
อยานอกใจมีว เห็นหัวที่ไหว
อยาเห็นเค้นไปแฉะนัก อยามีโกธ
เจียนจาปากตัก ก็เค้นไปเอามานอวอา
บุญทานพระ ปิตุมาคา
หอนั้นวันทา หัสสากราบไหว
พระสามีกา ก็ห่อใจไหว
ทุกวันไปคำเจ้า ยามหลับยามนอน
หลับเกิดลูกเจ้า อยาหอนัวเจ้าวาทา

วารัณนาลูกรักของแม่ อยาไคมีวเมา
โสทุกเสราโหดทมิไปตามเวรกรรม
ตามพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน อยาพัก
ขัดกัน พระสามีซึ่งเป็นรักคู่ครอง ไหวนาง
ปรานีบริบใช้ให้ลูกทองตามคลองวัตร
อยาละทิ้งเรื่องโบราณประเพณี ให้เคารพ
กราบไหวพระรัตนตรัย ทำบุญให้ทานตาม
กำลังความสามารถ อยานอกใจสามีซึ่ง
เป็นผู้ที่ควรเคารพ อยาเหี้ยมมากเกินไป
อยามีความโกรธออกปากหรือตักหรือทำผิด
เพี้ยนตามลัทธิของ พระบิดามารดาผู้มี
พระคุณและพระสามี ให้หมั่นเคารพ
กราบไหวทุกวันทั้งคำและเขา ถึงเวลา
นอนให้นอนด้วยกันแต่เขา อยาทำให้สามี
โกรธ เครื่องนุ่งห่มเสื่ออาอย่าให้สิ้นรา
เหม็นที่ผูกเนาหมั้นรักให้สามี นางกัมมะรา

เครื่องทรงหม่อมฯ น้าเสี้ยวตัด
 อย่าน้อดอกอา เห็นเอื้อนบุดเขนา
 หมั้นซักตากัน หอยัวคั้นเงา
 อบรมเอานั่งไป แม่กัษะรา
 สั่งสอนลูกให้ แลวอวยโชคไพร่ชัย"
 ไพร่เกลูก

อายุรยชด : 59 - 60

คำสอนของนางกัษะราเน้นเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติตน ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน และเน้นเกี่ยวกับหลักปฏิบัติในฐานะที่เป็นบุตรธิดา เว้น ทั้งนี้เพราะนางมีป้าจะทองเป็นภรรยาของสามัญชน ดังนั้นนางจะทองทำทุกอย่างด้วยตนเอง ควบคู่กับนางกัษะราจึงสอนหลักปฏิบัติตน กังกล่าวแก่ธิดา เพื่อจะได้ปฏิบัติในถูกต้องต่อไป

การอบรมสั่งสอนบุตร สตรีในฐานะมารดา จะอบรมสั่งสอนบุตรให้ปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธองค์ โดยให้ยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ ให้ดำเนินชีวิตอยู่ในทางสายกลาง ได้แก่เห็นชอบ คำวิชอบ วาจาชอบ สุจิรชชอบ อาชีพรชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ และจิตมั่นชอบ¹ สตรีในฐานะมารดาที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าวนี้นี้ ได้แก่ นางจันทะมณีซึ่งเป็นสามัญชนจากเรื่องอายุรยชด นางอบรมสั่งสอนอายุรยชดก่อนที่นางจะสิ้นใจ โดยสอนให้อายุรยชดเอาใจใส่ในการทำงาน ให้มีความพยายามในการทำงานให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี ให้ยึดมั่นในความกตัญญูตเวทีหาไม่ประพฤติดนเป็นคนเยือกเย็น ให้อำนาจรับใช้ประเทศชาติ ให้มีความจงรักภักดีต่อมหาน ไม่ทำหยาบเพี้ยน เมื่อเดินทางไปค้าขายทางถิ่นอย่าอวดความเป็นคนมีความสามารถ ให้ละเว้นจากการประพฤติดนทำนองคลองธรรม จะทำสิ่งใดให้มีสติ มีความเพียรพยายาม ไม่หลงใหลเรื่องความรัก ขยันทำงานเก็บเงิน และทำบุญให้ทานเสมอ และให้ปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ ไม่หลงใหลในเรื่องกามคุณ ไม่เสพยาเสพติด ไม่โลภในทรัพย์สินของผู้อื่นและไม่เล่นการพนัน เป็นต้น ดังคำประพันธ์

¹ พระราชวรมณี ปรัชญาการศึกษาของไทย หน้า 143

"ว่าบุตทาเหย เราเป็นคนกัน
 ห่อจ๋าว่าดังแม่ไว้ คอนี้ไปนา
 ห่อเจ้าลูกไท เอาใจใส่ช่วยการงาน
 อุดสาถุญเฑาะ สร้างสงสาร
 ขอห่อสมปาน ฤทธิเริงกลา
 จักทำการสิ่ง ห่อสมตาทนา
 อย่าห่อกตกกลาไว้ เอาจนหันผล
 ไคกินไคใจ หมั่นแนหมั่นไหวบุญคุณ
 ขอเจ้าลูกรัก จะไปหัวสูง
 ห่อช่วยบำรุง ประเทศแผนเหล่า
 อย่าไคโมโห โทษาหยาบกลา
 ตีเตือนนินทาเลาราย หลอนไปกาขาย
 ทางบานเขตศกคาย อญาจาวคุดทวัก
 เราว่าไคนี้ สูงแค่นี้หล
 คนเหล่านี้มี สูงเหลือและเจ้า
 อย่าไคไคใจ ไครไคและเจ้า
 มณเฑคนไคเทศทอง หันแตรงกาย
 บันในทอง มีใจหมั่นกอมสันไค
 กวรก็รำปัด แนนจนจิตใจ
 เนอหนอคำไบ บุตตาลูกเหล่า
 อนการเวรกัน อาชรรณยาปกลา
 ขอหนีโกกาอย่าคิด จักจากางสัง
 ห่อเจ้ารำปัด เอาจิตคนหมั่นขันดี
 อันเมารวมรัก อย่าไคเค็งซี่
 หลอนกันเวรมี มันถึงจะไค

ว่าบุตรเอย เราเป็นคนยากจน
 ให้จดจำคำสอนของแม่ไว้ มันถึงเห็น
 ให้ลูกเอาใจใส่ในการทำงาน ขอให้อดทน
 อยู่ต่อไปในสงสารวัณนี้ และขอให้มีอำนาจ
 มีความสามารถ จะทำงานไคก็ทำให้เหมาะสม
 ทำจนสำเร็จ อย่าทิ้งงานเอาไว้ ให้ทำบุญ
 และกตัญญูทเวที่ ขอให้ลูกรักอย่าเป็นคน
 หัวสูง ให้ช่วยทำนุบำรุงประเทศ ให้ระงับ
 ความโกรธ ไม่พูดหยาบคาย ทำหนี และ
 นินทาคนอื่น แม่เคียดทางไปค้าขายต่างถิ่น
 อย่าอวดความสามารถเห็นผู้อื่น
 ค้างเข เราคิดความไม่สูงแล้วแต่ยังมี
 คนอันสูงกว่า อย่าไคใจใครมนุษย์เรานี้
 มองเห็นแตรงกาย แต่ไม่อาจเห็นจิตใจ
 ไคว่าเป็นอย่างไร ควรพิจารณาให้แนนอน
 เกิดลูก สำหรับเรื่องกรรมเวร สิ่งชั่วร้าย
 พ้นหลายขออย่าไคประพฤติ จะทำการสิ่งไค
 ให้ทำความความตั้งใจ อย่าไคลุ่มหลง
 เกี่ยวกับความรัก เพราะเขาเป็นเนอคู่กัน
 แลวยอมไคครองคู่ ไคพยายามทำงาน
 หาเงิน ทำบุญให้ทานและใช้จ่ายให้เหมาะสม
 แม้มีวิชาฐานะดีพอแล้วผู้ใดก็อยากไคเป็น
 ลูกครอง อยากจะมีคู่ที่มีความงามเพียงไค
 ก็ไค คนที่เขาแต่โมโห ประพฤติตนเป็น
 คนพาด ทำแต่สิ่งชั่วร้าย ไม่รู้จักทำบุญ

หนึ่งอันหนึ่งหา เงินค่าใจ ๆ
 จางกันจางตานจ่ายใจ หลอนวิขามี
 ปอกันปอกใจ ไก่โคโคคนคิ
 จักเอาหม่นนอย หม่นนอยสาวจิ
 ชาติสวณงามก็ อย่างโคกโค
 คนที่โบโห ปาโลบายโบ
 กินทานโคบรู มีแต่เหาะเหิน
 เพลิดเพดินควยจู ใจชยสุสุรา
 การงานใหญ่่นอย นเขาเถาหมา
 มีแต่โลกา ตาหันโคโค
 เปื่อนฮิเปื่อนหา กาชายเหนือโค
 มันมีแต่ไปแกพาย เฒกว่าโคเงิน
 เปื่อนสิ่งวาราย ไบบอวคางจาคี
 ขอเจ้าลูกรัก อดทนขันตี
 จงจำหอดดี อยาคานคอคาน
 อันตัสธรรม เอาเป็นทั้ง
 จักเป็นมักกาภายฟ้า กันแม่เลี้ยงกัม
 ลูกเป็นกำพรา อยาจาปากกลาแข่งแรง"

อายุรยชอด : 32 - 33

ให้ทาน เอาแต่เที่ยวเตร่ หลงอยู่ใน
 เรื่องของโลกีย์ ชยคิมสุรา ไม่ทำงาน
 ไม่ว่าจะเป็นงานใหญ่หรืองานเล็ก แต่
 โลกอยากได้ทรัพย์สินของคนอื่น คนอื่น
 ทำงานเที่ยวค้าขายทางทิศเหนือทิศใต้
 แต่ตนมีแต่เล่นการพนัน ถึงแม้จะได้เงิน
 แต่ก็ไม่มีการชื่นชม มีแต่จะนินทา ขอให้
 ลูกรักอดทน และจงจำไว้ให้ถือยำคิอคือ
 ให้ยึดเอาธรรมะทั้ง 10 ประการ เป็น
 หลักปฏิบัติ จะได้เป็นทางไปสู่สวรรค์
 แม้หมดสิ้นเวรกรรมแล้วลูกจะต้องเป็น
 กำพรา ขออย่าได้พูดจาหยาบคาย

จากตัวอย่างคำประพันธ์จะเห็นว่า นางจันทะมณีมุ่งให้บุตรมีแนวทางในการปฏิบัติตนให้
 ถูกต้องตามคลองธรรม เพื่อจะได้ปฏิบัติตนให้เกิดประโยชน์ส่วนตนและประโยชน์ส่วนรวม คำสอน
 ของนางนอกจากจะแสดงให้เห็นว่านางได้แสดงบทบาทและสิทธิในการอบรมสั่งสอนบุตรแล้ว ยังสะท้อน
 ให้เห็นนางเป็นผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และถือเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนา
 เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตด้วย

นอกจากนั้นแล้วสตรีในฐานะมารดาที่เป็นสตรีสูงศักดิ์ก็มักมีบทบาทในการอบรมสั่งสอนบุตรธิดา
 แต่เนื้อหาที่อบรมสั่งสอนนั้น ไม่ละเอียดครบถ้วนเหมือนกับบทบาทและสิทธิของนางจันทะมณี แต่มุ่ง

อบรมสั่งสอนโอรสให้เป็นคนดี มีหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตเช่นเดียวกัน สตรีผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่นับพาท
คังกลาวนี้ ไคแก นางปทุมมา จากเรื่องสุวรรณะเมกะและหมาขนคำ นางวิมาลาจากเรื่องหงส์หิน
และนางจันทาจากเรื่องบัวระวงศหงส์อำมาตย์ จึงมีรายละเอียดต่อไปนี้

นางปทุมมาจากเรื่องสุวรรณะเมกะและหมาขนคำ นางเป็นแม่เหล็กของทหารผู้ศรัทธาแห่งเมือง
ปาราสี นางมีโอรส 2 องค์ คือ สุวรรณะเมกะ และหมาขนคำหรือสุนัขที่มันเป็นทองคำ
เมื่อโอรสอายุได้ 3 ปี นางเจ็บป่วยและก่อนจะสิ้นใจนางอบรมสั่งสอนโอรสให้ยึดมั่นในศีลธรรม
คังคำประพันธ์

"ลูกรักแม่เหย ออย่าปะมาตะ
ยังมาทขอศีลธรรม แม่สอนสั่งไว้
หือใจจจำ รักษาศีลธรรม
อย่าทอเกาเกอ เอาศีลบุญธรรม
เขาแฝงไผ่เอื้อ เนอเจ้าแม่เนอลูกรัก"

ลูกรักของแม่เหย ออย่าปะมาท
ในเรื่องศีลธรรม แม่สั่งสอนไว้ให้เจ้าจจำ
ให้อยู่ในศีลธรรม ออย่าละทิ้งยึดเอาศีลธรรม
เป็นที่พึ่งนะเจ้าลูกรักของแม่

สุวรรณะเมกะและหมาขนคำ : 12 - 13

นางวิมาลาจากเรื่องหงส์หิน นางอบรมสอนหงส์หินให้รู้จักประมาณตน ไม่ให้ทำตนเสมอ
กับคนอื่น ดังจะเห็นได้จากตอนที่หงส์หินมาออกนอมนขอสะบ้าที่ท่าควยทองคำ เพื่อจะนำไปเล่นกับกุมาร
ทั้งหก นางเตือนสติหงส์หินให้ตระหนักในฐานะของตนว่ายากจน ไม่เหมือนกุมารทั้งหกซึ่งเป็นโอรส
กษัตริย์ มีทรัพย์สินเงินทองมากมาย คังคำประพันธ์

"ว่าแม่หนักข บมีสิ่งของ
จักไปทอดลง กับควยกลาง
นั่งเป็นลูกเขย บว่าเรอมั่งกว้าง
เสวยปาราใหญ่ศ สิบสองพระคลัง
บแห่งเหือกคงค มุลมั่งควยทองเงิน
เจ้าลูกรัก ออย่าเอนเหือกเกิน
ทรัพย์สินทองเงิน เราหาบไค

ว่าแม่นียากจน ไม่มีทรัพย์สินสิ่งของ
จะไปแข่งขันกับเขายอมไม่สมควร
นั่นเขาเป็นโอรสกษัตริย์ ได้รับการเอาใจ
ใส่อย่างดี กรองเมืองใหญ่มีศศักดิ์ มีทรัพย์สิน
สมบัติมีไคถึงสิบสองพระคลัง มั่งมีทองไม่
รอนหรือลดน้อยลง มีแต่จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น
เจ้าผู้เป็นลูกรัก ออย่าเอาแต่เล่นมากเกินไป

เจ้าตุตทา แม่อย่าไปให้
นี่แหละแม่เอามา"

ทรัพย์สินของเงินทองเราหาไม่ได้
ลูกของแม่อย่าใคร่ขอให้ นี่แหละที่แม่เอามาให้เจ้า

หนังสือ : 14 - 15

นางจันทา จากเรื่องบัวระวงค์หงส์อำมาตย์ เมื่อนางช่วยโอรสคือสุริยาและบัวระวงค์ให้รอดพ้นจากการถูกประหารชีวิตแล้ว นางก็ให้โอรสหลบหนีออกจากเมือง เมื่อโอรสจะออกเดินทาง นางขมรมสิ่งสนโอรสให้รักกัน ให้มีความรอบคอบไม่ประมาท ให้เคารพบุคคลและสถานที่ที่พึ่งเคารพ และไม่ให้ประพฤติดนเป็นคนพาล ดังคำประพันธ์

"ให้รักแบ่งกัน เนอเจ้าตุกรัก
จักหนีออกบ้านเมืองตน ยามเขาป่าไม้
นาไร่ไพรสน ห่อหุ้มทั้งบน
ทั้งพื้นอุ้มไค้ กรรสาห่อสา
กรรไหวห่อไหว อย่าไปป่าโครายรอน"

ให้รักใคร่กันนะเจ้าผู้เป็นลูกรัก
จะหลบหนีออกจากเมืองไปป่า ไร่
ทั้งข้างบนและข้างล่าง ควรเคารพกราบไหว้
ผู้ควรเคารพอย่าประพฤติดนเป็นคนพาล

บัวระวงค์หงส์อำมาตย์ : 12

นอกจากนี้แล้ววรรณกรรมล้านนา ยังสะท้อนให้เห็นว่าสตรีในฐานะมารดาที่พบพานและสิทธิในการลงโทษบุตรธิดาได้ เมื่อเห็นว่าบุตรประพฤติดนไม่เป็นที่พึงพอใจของมารดา ดังตัวอย่างจากเรื่องจันทะชา

ครอบครัวของจันทะชามีฐานะยากจน เพราะบ้านเมืองเกิดพิภิกภัย บิดามารดาจึงต้องขอทานเลี้ยงชีวิตด้วยความยากลำบากไม่อาจหาอาหารมาให้เพียงพอสำหรับครอบครัว ดังนั้นจึงต้องแอมรับประทาน เมื่อบุตรทราบจึงร้องไห้และขอรับประทานอาหารด้วย มารดาโกรธจึงดุด่าและจะเขียนตี นางกล่าวว่าไม่สามารถหาอาหารมาไหว้พระในเวลากลางคืนเช่นนี้ได้ และบ่นว่าบุตรเป็นชนเหตุทำให้นางได้รับความทุกข์ยาก ดังคำประพันธ์

"ส่วนทั้งมาดา ข้าเจ้าจิจ
เป็นกำนดักถารราย จาก่าสะหา

ส่วนมารดา ข้าพเจ้าจิจ เป็นคำไม้ดี
โชกสามหา หามเอาไม่คอน เขียนตี

ถามเขาคอนไม้ บุปผาเห็นสองจาย
 กลางคืนแล้ว จักไปเอาไหน
 เมื่อเจ้าไป ก็ยังบโค
 หลับหลับ ปากหมาให้
 ไอหมาถึงไรถอยจา เป็นทุกข์กับสุ
 เหาอินเหาฟ้า บานมาซากาสองคน"

ลูกชายทั้งสอง นางกล่าวว่า เป็นเวลา
 กลางคืนแล้วจะไปเอาอาหารที่ไหน
 เมื่อตอนเช้าหาอาหารแล้วแต่ไม่ได้
 ทำไมไม่นอนหลับกลับพากันร้องไห้ ไอหมาถึง
 จัญไรทำไมได้รับความทุกข์ยากลำบาก
 เพราะเจ้า ความทุกข์นี้มีมากยิ่งของฟ้า
 ไอหมาถึงสองคน

จินตะมา : 5

ต่อมาบุตรของนางไคปมาสัตว์ จึงก่อไฟหุง รอนิคมารจากกลับมาจากหาอาหาร
 จินตะมารองขอกินปู สิริยาจึงให้กินหัวหนึ่ง แต่จินตะมารองขอกินปูจนหมด เมื่อนิคมารจากกลับมาถึง
 ภูเรองจึงโกรธ มารดาบุตรทั้งสองว่าเป็นคนอกตัญญู นางกล่าวว่าเลี้ยงลูกอกตัญญูเช่นนี้เลี้ยงสุนัข
 ดีกว่า คังคำประพันธ์

"ส่วนตัวมาตา หัวใจเค็ดอกใหม่
 มีโศกาในเกียดจำ นะปะสันโต
 บมีถนกำ จักเป็นคังอันไปจา
 เลี้ยงลูกเจอน ร่ายเหลือเลี้ยงหมา
 อะกะตัญญู หากณไม้
 แอเขาะมากิน คนเคียวอิมไธ
 บักยาวไปเตเกา พอเมรักษา
 เลี้ยงคูกำเจา บักครอดเหงาเคิมพัน"

ส่วนมารดามีใจรุ่มร้อนราวกับไฟไหม้
 มีความโกรธยิ่งนักจนหาความสุขไม่ได้
 ไม่มีบุญคุณช่วยคำจุนจึงเป็นไปเช่นนี้หรือ
 เลี้ยงลูกเช่นนี้ร่ายการจึงกว่าเลี้ยงหมา
 อกตัญญูไม่รู้คุณ เสาะหาอาหารมาเลี้ยง
 ทองให้มแต่เพียงลำพัง ไม่คิดถึงความ
 เคิมพิพพอเมรักษาเลี้ยงคูกำเจา

จินตะมา : 9 - 10

นางโกรธมากจึงทุบตีบุตรและขับไล่ออกจากบ้าน ทั้ง ๆ ที่เป็นเวลากลางคืน การกระทำ
 ของนาง แสดงให้เห็นบทบาทของมารดาตรงกันข้ามกับที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น บทบาทของนางทำให้
 ได้ข้อคิดว่า บทบาทที่คาดหวังของสตรีในฐานะมารดา คือ ให้ความรักและความอบอุ่นแก่บุตรธิดา

และอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี แต่ความเป็นจริงในสังคม สตรีผู้เป็นมารดาบางคนอาจจะไม่พบภาพในทางตรงกันข้าม ถ้าหากสตรีนั้นประสบปัญหาเกี่ยวกับฐานะและความเป็นอยู่ของครอบครัว และขาดสามัญสำนึกของความเป็นมารดา

เมื่อพิจารณาบทบาทและสิทธิของสตรีในฐานะมารดาตามการอบรมสั่งสอนที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา พบว่า มารดาทำหน้าที่อบรมสั่งสอนบุตรธิดาอย่างชัดเจนในเรื่องความประพฤติ การประกอบอาชีพ โดยเฉพาะชีวิตนั้น ผู้เป็นมารดาจะต้องทำหน้าที่สั่งสอนหลักการครองเรือน การอบรมสั่งสอนในเรื่องดังกล่าวถือเป็นสิ่งสำคัญที่มารดาจะต้องกระทำ นอกจากบทบาทและสิทธิสตรีในฐานะมารดาดังกล่าวแล้ว วรรณกรรมล้านนายังได้เสนอบทบาทและสิทธิสตรีที่แตกต่างออกไปอย่างเห็นได้ชัด คือ สตรีผู้เป็นมารดาต้องโทษบุตรธิดาเมื่อกระทำผิดได้ สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าวนี้มักจะเป็นสตรีสามัญชน

1.2 บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะภรรยา สตรีในวรรณกรรมล้านนา ซึ่งอยู่ในฐานะภรรยา ทั้งสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชนมีบทบาทและสิทธิคล้ายคลึงกันหลายลักษณะ และจะเน้นเกี่ยวกับการให้ความรักและข้อสัถยต่อสามี การรู้จักปรนนิบัติเอาใจ เคารพยกย่องและเชื่อฟังสามี ลักษณะเช่นนี้ทำให้สตรีในฐานะภรรยาต้องกระทำตามบทบาทและสิทธิต่าง ๆ ซึ่งจะยกเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

- 1.2.1 การให้ความรักและข้อสัถยต่อสามี
- 1.2.2 การปรนนิบัติสามี
- 1.2.3 การเคารพยกย่อง ให้เกียรติ และเชื่อฟังสามี
- 1.2.4 การให้กำลังใจและช่วยเหลือสามี
- 1.2.5 การให้คำแนะนำแก่สามี

- 1.2.6 การเรียกร้องความยุติธรรมจากสามี

1.2.1 การให้ความรักและข้อสัถยต่อสามี วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นคตินิยมที่ว่าสตรีพึงรักและข้อสัถยต่อสามี และไม่คิดร้ายต่อสามี ดังนั้นสตรีในฐานะภรรยามีบทบาทและสิทธิสำคัญคือ ให้ความรักและข้อสัถยต่อสามีทั้งการกระทำและคำพูด บทบาทและสิทธิดังกล่าวจะปรากฏชัด เมื่อมีเหตุการณ์ที่ทำให้พลัดพรากจากสามี สตรีจะแสดงความรักความอาลัย

โดยการพรรณนาคร่ำครวญ ในขณะที่เคียวกันจะพยายามทุกวิถีทางในอันที่จะครองตนใหม่บริสุทธิ์
รอโอกาสที่จะได้พบและอยู่ร่วมกับสามีอีก สตรีในวรรณกรรมล้านนาที่แสดงบทบาทและสืบทอดกันมา
ได้แก่ นางบัวคำจากเรื่องเจ้าสุวัตร นาง मुखะวดี นางจุละกัณฐาและนางสะหลิงจันทาจากเรื่องหงส์หิน
นางเทวะธิดาจากเรื่องจินตะสา นางระวีทองจากเรื่องวงศ์สุวรรณ และนางวิมลปาจากเรื่อง
อายรอยชอค เป็นต้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางบัวคำจากเรื่องเจ้าสุวัตร เมื่อพระฤๅษีทำพิธีอภิเษกนางบัวคำและเจ้าสุวัตรแล้ว
ทั้งสองลาพระฤๅษีเดินทางกลับเมืองรัฐรา ระหว่างที่เดินทางอยู่กลางป่า นายพรานมาพบกิ้งกือไหล
ในความงามของนางบัวคำ จึงยิงเจ้าสุวัตรตาย นางบัวคำเห็นสามีถูกยิงก็ตกใจ นางร้องไห้คร่ำครวญ
และดื่มน้ำที่ไหลยิบยิบของนาง ดังคำประพันธ์

"โอ้ทุกข์ทั้ง ๗ โทษนางนาฏน้อย
คือทำให้เรณ ว่าในวณนี้
เคราะห์ร้ายมาจน เป็นคนใด
มายิงตัวเรา หือทอดคนตาย
มีงมรณมาพบ หือมรณคังนี้
โหมมีสันใด หือมีมาชี
ไขกลวแรงแมตุ อายหมอนารก
อายชาติศัตรู มายิงตัวกู
มีงมรณมาพบ"

ถนิจจากความทุกข์ นางนาฏน้อย
คือกร่ำไห้ไปมา วาวันนีได้ประสบ
เคราะห์ร้าย คนใดหนอยิงสามีของข้าให้
ทอดร่างถึงแก่ความตาย เหน้มีความผิด
อย่างไร ให้มีงออกมาชี้แจงให้ชัดเจน
ไอนรก ไอ์ศัตรู ยิงสามีของกูถึงแก่
ความตาย

เจ้าสุวัตร : 34

นางร้องไห้คร่ำครวญแสดงความรักและความอาลัยที่มีต่อเจ้าสุวัตร และเมื่อนายพราน
แสดงตนและแสดงความประสงค์จะพานางไปอยู่ด้วย นางก็ยิงโกรธสาปแช่งนายพรานต่าง ๆ นานา
และทำท่ายิงนายพรานตามนางตามเจ้าสุวัตร นางไม่ยอมไปจากศพของสามี แต่นายพรานก็พา
นางไปพนใด นางบัวคำได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่านางรักและซื่อสัตย์ต่อสามีของนาง ดังจะเห็น
ได้จากคำอธิบายของนาง ดังคำประพันธ์

"อันพรานบาปหนา ลากหนีพรากกา
 ยัวแบ่งที่ไหว มั่นจักกะทำสันโค
 ขอบยาหอโค แมนันชดกัว
 ชิดเชื่อมเออมโกล หือเบเนเปียวไฟวอรอน
 กันมันจงใจ อุนเออมเชื่อมชอน
 หือรอนผาวใหม่ทัวมัน"

อันพรานซึ่งเป็นคนใจหยาบบาปหนานั้น
 ทำให้ชาพลัดพรากจากสามีที่รักและเคารพ
 แมนันจะทำสิ่งใดก็ขอบยาให้สมหวัง แมนัน
 ชยับทัวเขามาชิดโกล ขอให้เกิดเปลวไฟ
 ทรอนแรง หากมันจงใจเข้ามาแนบชิดหวัง
 เป็นคูครองก็ขอให้รางของมันรอนผาวราว
 กับถูกไฟไหม้

เจ้าสุวัตร : 37

นางบัวคำอธิษฐานในรางกายของนางรอนราวกับไฟ ทำให้พรานไม่สามารถเข้าใกล้นางได้
 นางแสวงหาโอกาสให้นายพรานเชื่อวามางินยอมเป็นภรรยาของนายพราน และเมื่อได้โอกาสจึงให้นาย
 พรานตาย แล้วออกเดินทางในกลางป่าตามลำพัง จะเห็นได้ว่า นางบัวคำรักและซื่อสัตย์
 ต่อสามีมาก ยอมทำทุกอย่างแม้กระทั่งฆ่าคน เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของตน

นางบัวคำเป็นสตรีในวรรณกรรมที่ยึดมั่นในความรักและความซื่อสัตย์ต่อสามี ด้วยเหตุที่
 นางมีความงามเป็นเลิศ จึงทำให้บุรุษอื่นหลงใหล และต้องการนางเป็นภรรยา แต่นางยินยอมให้
 บุรุษเหล่านั้นเข้าใกล้ โดยบอกบุรุษเหล่านั้นว่านางมีสามีแล้ว กรันไม่ได้จริงตั้งแต่จะอธิษฐานยึดเอา
 ความรักและความซื่อสัตย์ที่มีต่อสามีเป็นที่ตั้ง ขอให้รางกายของนางรอนจนบุรุษอื่นไม่สามารถเข้าใกล้
 นางใช้วิธีการเช่นนี้ เมื่อเดินทางมากลางป่าและพบพวกพอกา พอกาต่างก็อยากได้นางเป็นภรรยา
 นางบัวคำแสวงหาพอกาใช้วามางินยอมเป็นภรรยา โดยออกอุบายให้พอกาเหล่านั้นดื่มสุรา
 จลอมพิริ่เต่งงาน เมื่อพอกาเมามายไม่ไคสติ นางก็เก็บรวบรวมทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนข้าวของ
 ที่พอกามีอยู่ ลงเรือแกล้งหนีไป

การแสดงความรักและความซื่อสัตย์ของนางบัวคำที่มีต่อสามี ปรากฏเด่นชัดอีกครั้งหนึ่ง
 เมื่อนางถูกจนถึงแก่ชีวิต เจ้าเมืองเมืองหนึ่งมาพบและช่วยแก้ไขจนพ้น เจ้าเมืองพึงพอใจความงาม
 ของนาง จะรับเป็นมเหสี แต่นางบัวคำทูลวามางินสมควรจะเป็นมเหสี ทั้งนี้เพราะมีสามีแล้ว
 นางพลัดพรากจากสามีและได้ติดตามหาจนกระทั่งถูกงูกตาย เมื่อเจ้าเมืองช่วยเหลือพ้นอันตราย
 ก็ถือว่าเจ้าเมือง เป็นผู้ให้ชีวิตแก่นาง เปรียบเหมือนนิดา นางจึงขอเป็นนิดาเพื่อปรนนิบัติรับใช้
 ดังคำประพันธ์

นางไหวศรว วาชนี
 บ่วงหวล บัสมเบิงกร
 เป็นเนี้ยเจ้าไค่ ยอนนางเนี้ยว
 เห็นหัวที่ไหว ไค่เจียมจากกาพราญัก
 ภายพันธา มีโชนะนัส
 บหายเหือดไค่ดักยาม ขาพาไท
 จึงไค่ติดตาม หาดวันราม
 หลอยเคื่อนกอนัก จึงมาตาย
 งทอดเสียนนี้ ที่ริมชลเม่นำ
 ยอนกำลีเน ขารักนวลำ
 เม่นำมาเซรง เหตุนี้และ
 จึงมาตายหลง เห็นหัวพระองค์
 จึงมาโปรคชา มีอินทรี
 ชีวิตใหม่หนา มีหย้าจันยาว
 สุขกับบุญ พระบาทเพงตา
 ชีวิตไค่คนมา ลูกเบิงลำ
 เสมอพิชดา จักขอรุมลา
 ปฏิบัติเจองเจ้า จักเอาคว้านาง
 เมื่อเป็นลูกเภา ขานอยหากเบิงฟัง"

เจ้าสุวัตร : 78

นางถวายบังคมแล้วทูลว่า ข้าเห็นว่า
 ไม่สมควรที่จะเป็นมเหสีของพระองค์
 เพราะข้ามีสามีที่เคารพึงแล้ว แต่ไค่
 หลัดพราจากกัน สำหรับข้ามีแต่ความ
 เสราโศกเสียใจตลอดมา ข้าไค่ตามหา
 สามีเป็นเวลานานหลายเคื่อนแล้ว
 จนกระทั่งมาตายเพราะถูกงูฉกที่ริมเม่นำ
 พังนี้เพราะความรักความเสนหาสามี
 ข้าจึงติดตามหา พระองค์ไปรอบประตานครชีวิต
 ใหม่ให้ข้าทำให้ข้ามีความสุข คอยบุญบารมี
 ของพระองค์ พระองค์มีพระคุณเหลือจน
 เทียบเท่ากับบิดาจะขอปรนนิบัติรับใช้
 พระองค์ ถ้าพระองค์จะรับเป็นลูก ข้าเห็นว่า
 เหมาะสมยิ่งนัก

จากคำพูดของนางบัวคำ สะท้อนให้เห็นว่านางเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด รู้จักใช้คำพูด
 โน้มน้าวให้ผู้อื่นเกิดความเชื่อถือ โดยกล่าวถึงสามีและความรักความซื่อสัตย์ที่มีต่อสามีและวิธีการ
 ทดแทนผู้มีพระคุณเสมอพิชดา เพื่อชี้ให้เห็นว่านางไม่เหมาะสมที่จะเป็นมเหสีของเจ้าเมือง คำพูดของ
 นางทำให้เจ้าเมืองไม่สามารถหักแย้งได้ แต่ด้วยความรักนาง จึงพยายามพูดจาโลมให้นางยินยอม
 เป็นมเหสี นางบัวคำจึงอธิษฐานขอคืนนามจากเจ้าเมือง ในที่สุดเจ้าเมืองก็ยอมรับนางไว้ในฐานะธิดา

นางบัวคำไถ่ครองพรสามี่อยู่ในเมืองจำปาและไถ่สร้างโรงงานตามประตูเมือง เพื่อให้ท่านแก่น
คนเดินทางไปมา นางมีความหวังว่าจะไถ่พบสามี่ จึงให้พวกทาสเฝ้าระวังนางและเจ้าสุวัตร
ตั้งแต่พบกันครั้งแรกจนกระทั่งหลีกพรากจากกัน แล้วสั่งให้ทาสเฝ้าระวังนางและเจ้าสุวัตร
ไปพบนาง และในที่ล้นนางก็ไถ่พบกับเจ้าสุวัตรและอยู่รวมกันอย่างมีความสุข

นางมุกษะวดี นางจุละกันชา และนางสะหือทันตา จากเรื่องหงส์หิน นางทั้งสามเป็นธิดา
ของยักษ์ ต่อมาได้เป็นมเหสีของหงส์หิน ซึ่งออกติดตามหาพระเจ้ายาห์ที่ถูกยักษ์ลักพาตัวไป เมื่อพบ
แล้วจึงเดินทางกลับ นางทั้งสามติดตามมาด้วย เมื่อมาถึงฝั่งแม่น้ำ หงส์หินให้นางทั้งสามตั้งปราสาท
ที่ริมฝั่งแม่น้ำ ส่วนตนเองพาพระเจ้ายาห์ไปส่งให้ทกกุมาร ทกกุมารพาหงส์หินตายแล้วพาพระเจ้ายาห์
กลับเข้าเมือง นางทั้งสามรอหงส์หินเป็นเวลานานก็สงสัย จึงพากันเหาะข้ามแม่น้ำมา และพบว่า
หงส์หินถูกฆ่าตาย นางก็คร่ำครวญด้วยความรักความอาลัยว่า นางเดินทางไกลติดตามหงส์หินมาด้วย
ความรักและหวังจะยึดหงส์หินเป็นที่พึ่ง นางจากบิดาและบ้านเมืองมาด้วยความรักหงส์หิน แต่หงส์หิน
กลับมاتาย ทำให้นางมีความทุกข์ยิ่งนัก จึงคำประพันธ์

"ว่าโอ้ทุกข์ ลัดคงป่าไม
หลายโยชนก่ำทวยมา หมายถึงบาทบาท
เป็นสามี่ก่า มามรณา
มึงมรณวณนา มาละตั้งสาม
หมจุมชญา กอแสงคงไพรป่าไม
หนีจากบิดา บานเมืองกวางไว
เพราะความรักเจ้าทวยมา เจ้าที่รัก
มานอนหลับตา ละชายา
สามึงชญาเจ้า ไปเสียคนเดียว
ทิ้งทุกข์โศกเศร้า หือสามคนนางพี่น้อง"

หงส์หิน : 70

ว่าลนิจาต้องไถ่รับความลำบาก
เดินทางผ่านป่าไม้นับไถ่หลายโยชน
ติดตามมาหวังพึ่งพระองค์เป็นสามี่
กลับมาตายทอดทิ้งพวกราชทั้งสามไว
กลางป่า พวกราชจากบิดาและบ้านเมือง
ติดตามมาด้วยความรักพระองค์ พระองค์
เป็นที่ยึดมั่นนอนหลับตา ทอดทิ้งชายา
ทั้งสามไปแต่เพียงลำพังคนเดียว ทิ้งความ
ทุกข์ความโศกเศร้าให้พวกเราสามพี่น้อง

พระอินทร์ทองการทศขวานางทั้งสามมีความรักและความซื่อสัตย์ต่อหงส์หินเพียงไร
จึงแปลงร่างเป็นบุรุษรูปงามเข้ามาเกี่ยวพาราสี และชวนนางไปอยู่ในเมืองใหญ่ที่พร้อมด้วย
ทรัพย์สมบัติ โดยจะให้เงินมเหสี นางทั้งสามปฏิเสธ ไม่ยอมไปด้วย นางกล่าวถึงความทุกข์ยากลำบาก
ที่ได้รับระหว่างที่เดินทางไกลมาด้วยกันกับสามี ไม่สามารถทอดทิ้งพี่ของสามีไปได้ นางรักสามี
ยิ่งกว่าทรัพย์สินเงินทอง แม้สามีไม่ฟังก็จะขอตายตามไปด้วย ดังคำประพันธ์

"สามนางนั่งล้อม ทบถ้อยจะจี
เจ้ากตเวที ใจจายทำทอ
+
เทมผ้าแดง กั้นเปงปอย
+
วาเป็นคนคือราย ส่วนผิวเหงา
+
ปามาทางกาย ไคทุกข์ยากนายไคมา
+
ไคความยากนัก ลำบากอศตา
+
มอระคา ไคยยาวขอบขัน
+
กักขยอกสา ทั้งอศอยากกัน
+
มูนคันปามา เปือนทุกข์เปือนตาย
+
จักหอละโว สพพากเจ้าทวยไป
+
ดูความรัก เงินค่าแหวนใส
+
มีมคอาลัย ผัวรักเหงา
+
กันมกัณมา กักจิกมวหนา
+
ในอรธัญชาติ เจ้าอยามากน
+
อวคองกลาวซี จักขอยุควยผัวเปง"

หงส์หิน : 72

นางทั้งสามที่นั่งห้อมล้อมเจรจา
ตอบว่าเจ้าก็เป็นคนดีไม่ใช่ชู้ชายทำกต
+
แม่ไม่แสดงออกมาให้เห็นชัดเจนวาเป็น
+
คนดีมีโชคชะตา สำหรับสามีของข้าพเจ้า
+
ข้าพเจ้าจากทางเมือง ได้รับความยากลำบาก
+
เมื่อเดินทางมา ระยะทางไกลก็สุดทน
+
ออกกลืนความหิว บุกป่าฝ่าดงไม่
+
เมื่อท่านได้รับความลำบากถึงแก่ความตาย
+
จะให้ละทิ้งซากศพของท่านแล้วตามเจ้าไป
+
ไม่ได้ พวกข้าพเจ้าไม่ยินยอมกับเงินทองคำ
+
แหวนอันมีค่า มีแต่ความอาลัยสามีที่รัก
+
ของข้า หากไม่ฟังคำมากก็จะคงตายที่
+
กลางป่านี้ เจ้าอย่ารบรบนางคือแสนน่า
+
ข้าจะขอยุควยสามีผู้เป็นที่รัก

คำพูดของนางสะท้อนให้เห็นความรักและความซื่อสัตย์ที่มีต่อสามี แต่พวกเขายังคงทศขว
+
ทศไปอีก โดยแปลงร่างเป็นยักษ์เข้ามาขอกินซากศพของหงส์หินเป็นอาหาร นางทั้งสามไม่ยอม
+
ขอให้ยักษ์กินตนแทน พระอินทร์เห็นว่านางมีความรักและซื่อสัตย์ต่อสามีจริง จึงแปลงร่างเป็นพราหมณ์
+
และขบขันของหงส์หินให้ฟัง

จากเนื้อเรื่องแสดงให้เห็นถึงผลจากการยึดมั่นในความรักและซื่อสัตย์ต่อสามี สตรีที่แสดงให้ผู้อื่นเห็นว่ามีความสมศักดิ์ศรี ย่อมเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป และแม้จะได้รับความเดือดร้อน ความสมศักดิ์ศรีก็ควรค่าที่จะมีส่วนช่วยทำให้ความเดือดร้อนนั้นลดลงหรือหมดไป

นางเทวะธิดาสั่งกาจากเรื่องจินตะฉะ นางถูกเขี้ยวเสือที่เก็บไว้นับถึงตกลงมาถูกเท้า ถึงแก่ชีวิต จินตะฉะโวยวายให้โทษ พระบิดาของนางจึงยกให้เป็นภรรยาของจินตะฉะ ต่อมา จินตะฉะพานางไปเยี่ยมสรียาซึ่งเป็นพี่ชายของตน ระหว่างการเดินทางเรือแตกนางและสามีจึงพลัดพรากจากกัน ก็ไต่หรรณมาถึงนางเทวะธิดาสั่งกาในตอนนั้นว่า นางมีแต่ความทุกข์และทิวโหย นั่งอยู่ทรมานถึงแม่น้ำแล้วร้องไห้คร่ำครวญถึงสามี ดังคำประพันธ์

"แสนทุกข์ใจ ป้ายแถมอยากเขา
ใจนางเมาบ่เภาว ไทหาบว
อยู่ตามฝั่งน้ำ จุกอญกำกอยคาย
หันแต่ฟองน้ำ ลองคนเป็นสาย
บ่มีโยไป รุ้เห็นพิพิน"

ความทุกข์นี้มีมากยิ่งนัก ซ้ำยังทิวขาว
ใจของนางอาววาง นางร้องไห้คร่ำครวญ
ถึงสามีทรมานถึงแม่น้ำ นางหุยกอยอยู่ที่นั้น
มองเห็นแต่ฟองน้ำที่ไหลผ่านไปเป็นสาย
ไม่มีผู้ใดอาศัยอยู่ที่นั้นเลย

จินตะฉะ : 57

ด้วยความรักและเป็นห่วงสามี นางจึงอธิษฐานขอให้เทพทั้งหลาย ไต่แก่ พระอินทร์ พระพรหม เทพารักษ์ พระขรรค์ นาค ตลอดจนบุญกุศลของนางช่วยให้สามีรอดพ้นจากภัยอันตรายทั้งหลาย ให้สามารถขึ้นฝั่งได้ และได้ไปอยู่ที่ปลอดภัย พ้นจากความทุกข์โศกทั้งหลาย ดังคำประพันธ์

"นางจึงประเพณี ยกมือขึ้นตั้ง
เผงอินคาพรหมเทพดาว ขอพระกุศล
ส่วนบุญเป็นเกา ผายโศกเฝ้าปราณี
ตั้งเทพารักษ์ ยอคมเหสี
ตั้งขรรค์ นาคนำไต่หรร
ขอไ้รักษา ยังผิวแห่งชา

นางจึงยกมือขึ้นพนม อธิษฐานถึง
พระอินทร์ พระพรหม เทพดา ขอพระกุศล
อันมีส่วนบุญเป็นที่ตั้งไต่ไ้ปรกเมตตา
เทพารักษ์และพระมเหสี ทั้งแม่พระขรรค์
นาคซึ่งอยู่ในน้ำไต่แดนดิน ช่วยไปปกป้อง
คุ้มครองสามีของชาอย่าไ้มีภัยอันตราย

อย่ามีภัยมาเตือนข้า เจ้าองศาปาลวง
จึกเขยูนน้ำ อย่าประจวบอันสำเภา
ขอหมอนเป็น ทลธารวิกิ
หือปะทิด พนทุกโกกใหม่"

จินตะมา : 57

ข้าเดิม เจ้าองศา มังกร ปลาหัวใหญ่รวมทั้ง
จระเข้ที่อยู่ในน้ำ อย่าไ้มาพบกับสำเภา
ขอให้ขึ้นฝั่งโดยเร็วและไ้ไปพบกับสิ่งที่ดี
ให้พ้นจากความทุกข์โศก

คำอธิษฐานของนางสะท้อนให้เห็นความรักและความผูกพันของนางที่มีต่อสามี ไม่อยาก
ให้สามีมีความทุกข์ หรือได้รับอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง นางไม่มีโอกาสพบและให้ความช่วยเหลือ
สามี ดังนั้นจึงยึดเอาเทพทั้งหลายเป็นที่พึ่ง และอ้อนวอนให้ปกป้องคุ้มครองสามีดังกล่าว

นางเทวะธิดังกล่าวไ้มาอาศัยอยู่กับนายเตาประวิสุทธิ ถึงแม้ว่าจะพลัดพรากจากสามีและไม่
ทราบว่าสามียังมีชีวิตอยู่หรือถึงแก่ความตายไปแล้ว นางก็ยังทรงรักและซื่อสัตย์ต่อสามีไม่ให้ความ
สนใจบุรุษใดแม้เทวาสฤตศนะเจ้าเมืองอนุปามะ ซึ่งหลงใหลความงาม อยากไ้นางมาเป็นมเหสี
นางพยายามหลีกเลี่ยง โดยหลบซ่อนที่ศาลาของเทวธิดี เพื่อให้ท้าวสุตศนะเข้าไ้ใจนางไม่ได้
กับนายเตา ท้าวสุตศนะหลงเชื่อจึงไ้คนออกสืบหานาง เมื่อไม่พบจึงส่งเครื่องราชบรรณาการไป
ถวายเจ้าเมืองอนุปามะ และสวามิภักดิ์นางพรหมจารีเป็นมเหสี ต่อมาท้าวสุตศนะทราบว่านางเทวะธิดัง
กล่าวยังคงอาศัยอยู่กับนายเตาประวิสุทธิ จึงคิดจะกลับไปรับนางมาเป็นมเหสีองค์หนึ่ง นางเทวะธิดัง
กล่าวจึงแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าโดยการบวชให้ ถ้าสามีของนางไม่ตายและมาพบกับนางหลัง นางจึงจะ
ลาสิกขา ดังคำประพันธ์

"นางรู้ตัว หนีไปหนีกลี
บหนีสืบทางจายาว ประวิพชก
บวชเป็นนางสาว จีจานอุยว
หนีไปบวชสร้าง นางนี้ถึงตัว
อันเป็นนักนาง กลัวนิคธรรมพระพุท
กันยังตัวนี้ บกขมวามม
ยังกลับปอกหนามาเอา กอญลาแปดไว้

นางรู้ตัวจึงหลบหนีไปซ่อน เพื่อไม่ให้
เป็นเรื่องราวสืบต่อไป นางบวชเป็น
นางสาวหมขาว นางนี้ถึงสามีซึ่งพลัดพราก
จากกัน นางเกรงว่าจะผิดศีลธรรม ถ้าสามี
ของนางยังไม่ตาย และกลับมาจะครองคู่กัน
อีกคอยลาสิกขาบทแล้วกลับมาครองคู่กับ
สามีเก่า

อันเป็นผาขาว จักกลืนปีกเภา
 ตัวเฒ่าเภาเฝ้า

จินตะฉา : 65

ท้าวสุทนต์เป็นเจ้าเมือง มีความประสงค์ใคร่จะยากที่สตรีนั้นจะชักชวนได้
 นางเทวะสีลังกาเข้าใจในเรื่องนี้ นางจึงเปลี่ยนเพศจากภรรยาเป็นมรรพิต อาศัยเพศนักบวช
 เป็นเกราะคุ้มกันไม่ให้ตกเป็นมเหสีของท้าวสุทนต์ การกระทำของนางได้ผล เพราะท้าวสุทนต์
 ไม่สามารถบังคับได้ นางจึงครองตนด้วยความบริสุทธิ์ จนกระทั่งพบกับจินตะฉา นางจึงลาสิกขาและ
 อยู่รวมกันอย่างมีความสุข

นางระวีทอง จากเรื่องวงศ์สุวรรณ เป็นมเหสีของวงศ์สุวรรณ หลังจากที่ได้ลาพระธำมิตา
 ของนางระวีทองแล้ว ทั้งสองก็ออกเดินทางไปยังเมืองมัญจาคีรี ขณะนั้นนอนหลับอยู่กลางป่า ยักษ์มาพบ
 ก็หลงใหลในความงามจึงลักนางไป นางระวีทองตื่นขึ้นมากลางป่าก็ตกใจ นางกลัวยักษ์จะกินเป็นอาหาร
 จึงขอร้อง ครั้นทราบว่ายักษ์พานางมาเป็นภรรยา นางระวีทองก็คร่ำครวญถึงวงศ์สุวรรณ และขอร้อง
 ให้ยักษ์ปล่อยนาง พยายามแนะนำให้ยักษ์ปฏิบัติตามหลักเบญจธรรมข้อที่ 3 คือละเว้นจากการล่วงละเมิด
 ภรรยาผู้อื่น แต่ยักษ์ไม่สนใจนางโกรธจึงตีด้วยค้อนกำที่รุนแรง และสาปแช่งยักษ์ต่าง ๆ นานา
 ทั้งคำประพันธ์

"ว่าโอจากหมา คนสังปาลา
 ลักกูมาได้ ตัวเพื่อนมี
 มึงสั่งมาไม้อะไรอย่าพูดทำไมไต่
 ไต่ยักขใจราย ไต่ศัทรู
 หือมึงให้ล่อกู แค้นรับโค
 ก็นวมึงตาย หือได้ไปไหม
 หือกองอะบายหือทัก ใจยักขจึงไร
 คะมุนกะมุก รากะหากใหม่กายา"

ว่าโอชาติหมาทำไมถึงเป็นคนพาด
 ลักเอากูมาได้ตัวของรามี ทำไมมึงถึง
 โง่งเงา อย่าไต่พูดเลยไต่ยักข ไต่ยักข
 ใจราย ไต่ศัทรูหากมึงไม่เชื่อและชมเชย
 แมวมึงตายขอให้ได้รับความทุกข์ทรมาน
 ยักขผู้มีใจหยามชา ลมหลงในกามารมณ์
 ซึ่งทำให้แตกเผาร่างกาย

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 85

นางระวีพรรณพยายามหาทางไม่ให้ตกเป็นภรรยาของยักษ์ เมื่ออุณวอนยักษ์ให้ปล่อยนาง
 ยักษ์ก็ไม่วางใจ นางจึงกล่าวอย่างรุนแรง แต่ก็ไม่ได้อีก นางจึงเอาแหวนวิเศษที่พระกนิษฐาให้
 ขว้างยักษ์ถึงแก่ความตาย ต่อจากนั้นจึงออกตามหาสามี นางอธิษฐานขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพยดาทั้ง
 หออาบป้องกันคุ้มครองสามี พระอินทร์ส่งสารจึงเอาอาวุธของยักษ์มณีให้สำหรับป้องกันตัวระหว่างที่
 เดินทางตามหาสามี และมอบแหวนวิเศษให้นางสามนิ้วเปื้อนซาบ ทำให้กลายเป็นมนุษย์เพื่อความ
 ปลอดภัยในการเดินทาง ระหว่างการเดินทางนางก็คร่ำครวญถึงสามีด้วยความรักและความอาลัย
 ดังคำประพันธ์

"วาก็มเหย์กัน สักมาแต่ทั้งห้า
 มาบังคณชา นางที่ออกชน
 เว้นเป็นมา นมีเวลาว่างยัง
 นอนอยู่กับกัน ไคมาเป็นฮาง
 ไคได้พรากจากกันมา ยอนยักษ์ตัวร้าย
 มั่นใจบาปหนา ลักเอาออกมา
 ไคได้พรากหนา นางให้พินทุย
 มีคพ่ายมาหนา ไคเวทนมายังเล่า"

วากกรรมเอยกรรม ทำให้ถึงเกิด
 กับชา นางที่ออกชน ท่องระเหระทนไปมา
 ไม่มีเวลาหยุดพักนอนอยู่ด้วยกัน ต้องมา
 พรากจากกัน เพราะยักษ์ชั่วร้ายมันใจบาป
 พยายามกลลักเอาออกมาทำให้ต้องพรากจาก
 กัน นางกรีดเสียงร้องไห้เอามือเช็ดหน้าตา
 นางได้รับความทุกข์เวทนายิ่งนัก

วงศ์สุวรรณค เล่ม 1 : 89

นางระวีพรรณในร่างมนุษย์ชื่อว่า จักรชนสิงห์ ออกตามหาวงศ์สุวรรณคเป็นสามี นางขอเนื้อ
 วงศ์สุวรรณคกับยักษ์ โดยที่วงศ์สุวรรณคไม่ทราบว่าเป็นภรรยาของตน ต่อมานางเข้าใจผิดคิดว่า
 วงศ์สุวรรณคไม่รักจึงหนีไปบวช ภายหลังวงศ์สุวรรณคทราบความจริงจึงออกตามหานางจนพบ และ
 พาตนกลับถึงเมือง จะเห็นว่านางมีความซื่อสัตย์ต่อสามี แน่นเข้าใจผิดคิดว่าสามีไม่รัก
 ก็ตาม นางก็ยังรักและซื่อสัตย์ต่อสามี ไม่ยอมมีสามีใหม่ และแก้ปัญหามาโดยการออกบวช

นางปีนมาจากเรื่องอายุรอยชอก เป็นธิดาเจ้าเมือง แต่เป็นภรรยาของคนยากจน
 ใจเสีย ใจชอก อายุรอยชอก ถึงแม้อายุรอยชอกจะยากจนแต่นางก็รัก นางแสดงความรักที่มีต่อสามี
 โดยการปรนนิบัติรับใช้คอยให้กำลังใจ เมื่ออายุรอยชอกเกิดความท้อถอยในการประกอบอาชีพ

นางนิมปากอบช่วยเหลือสามีในการประกอบอาชีพ โดยขอความช่วยเหลือจากท้าวสิริมะดี
พระบิดา ครั้งหนึ่งนางเอาเครื่องมือในการประกอบอาชีพไปคืนพระบิดา เมื่อกลับมาอายรรยขอ
ทองคำต่าง ๆ นานา ที่นางไปนานเกินควร นางนิมปากยืนยันความรักที่มีต่อสามี นางได้เปรียบเทียบกับ
ความรักที่มีต่ออายรรยขอคือนางสนใจว่า ถ้าอายรรยขอเป็นสินค้าก็จะไม่ขาย แต่จะนำติดตัวไป
ควยทุกหนทุกแห่ง ถ้าอายรรยขอเป็นเสื้อผ้าอาภรณ์และเครื่องประดับ นางก็จะเอาใส่ไว้ในหีบ
ไม่ให้ผู้ใดเขาใกล้ นาน ๆ ครั้งจึงคอย ๆ เปิดดูทีละน้อยจะไม่ยอมให้ผู้ใดเปิดดู ดังคำประพันธ์

"น้องรักเจ้า เหมือนกันชีวิต
บ่คิดพราทหน้าเหมือนจาย หลดณแปะของกา
เพื่อนซื่อซบชาย จักเอาสะพาย
คิดหลังเผื่อหา ถ้าเป็นวัตถุ
แพร่พรรณแผนผา เงินค่าขากเครื่องใจ
จักเอาใส่หีบ หีบหั้นบ่ไว
บ่หื้อไผ่ใกล้ไซ่คอย เจ็ดปีเจ็ดแฉง
ไซ่ดูเท่ท่นอย กันไผ่ชอกอจาทบไผ่"

น้องรักพี่ราวกับชีวิต ไม่คิดจะหนีจากไป
เหมือนพี่ แม่นเป็นสินค้ามีคนมาซื้ออีกไม่ขาย
แต่จะเอาสะพายติดกับไซ่ หรือเป็นเสื้อผ้า
อาภรณ์ เงิน ทองคำขาว หรือเครื่องใช้
จะเอาใส่กล่อง หรือหีบแล้วปิดไว้ ไม่ให้
ผู้ใดเขาใกล้แล้วเปิดดู พอถึงเจ็ดปีคอย ๆ
เปิดดู ชาตินี้จะไม่ยอมให้ผู้ใดดู

อายรรยขอ : 97 - 98

คำพูดของนางนิมปากในเชิงเปรียบเทียบชี้ให้เห็นว่า นางรักสามียิ่งนัก สามีเป็นเหมือน
สิ่งมีค่า นางจึงเฝ้าปรนนิบัติรับใช้สามีด้วยความรัก และเมื่ออายรรยขอจะท่องเที่ยวเดินทางไปค้าขาย
กับเขยทั้งหก นางก็ขอติดตามไปด้วย แต่อายรรยขอไม่ยอมอ้างว่าอาจจะเกิดอันตรายแก่นางใน
ระหว่างทาง และเขยทั้งหกก็เดินทางไปค้าขายตามลำพังภรรยาไม่ได้ร่วมเดินทางไปด้วย นางนิมปาก
เชื่อฟัง เมื่อสามีไปค้าขายนางก็ยังคงอาศัยอยู่ในกระท่อม ครองตนรอสามีกลับมา ในที่สุดอายรรยขอ
ก็กลับมาในฐานะโอรสบุญธรรมของเจ้าเมืองจำปา ท้าวสิริมะดีเขาพระทัยว่าเป็นทัพของชาติก็จึง
เตรียมรบ แต่นางนิมปากแน่ใจว่าเป็นสามีของนางจึงอาสาไปดู ในที่สุดก็พบกับสามี ท้าวสิริมะดีจึงให้
อายรรยขอและนางนิมปากครองเมืองสืบต่อมา

จากตัวอย่างที่ยกมานี้สะท้อนให้เห็นบทบาทและสิทธิสตรีในฐานะภรรยา ที่มีความรักและซื่อสัตย์ต่อสามี การแสดงความรักและความซื่อสัตย์ต่อสามีเห็นได้ชัดเจนจากพฤติกรรมของสตรีนั้น ๆ นอกจากนี้แล้ว สตรีในวรรณกรรมล้านนาบางคนรักสามีมาก ยอมแถมกระทั่งจะยอมพลีชีพรากจากบิดามารดา สตรีที่มีบทบาทเช่นนี้ คือ นางบิณฑาจากเรื่องวรรณพราหม นางเป็นภรรยาของเจ้าเมืองทอนาโกเป็นภรรยาของวรรณพราหม ซึ่งเป็นสามัญชน การเป็นสามีภรรยาของบุคคลทั้งสองเป็นไปในลักษณะลักลอบ ไม่ถูกต้องตามประเพณี ทอนานางบิณฑาตั้งครรภ์ ความจึงทราบไปถึงเจ้าเมืองพราหมะศักดิ์ซึ่งเป็นพระบิดา เจ้าเมืองจึงออกอุบายจับนางบิณฑาเมื่อจับได้แล้วก็นำไปประหารนางบิณฑาพราหมวรรณพราหม ถูกจับกรองไหคร่ำครวญ อ่อนวอนเวทนาช่วยเหลือสามีไม่ให้ถูกประหารชีวิต ถ้าสามีตายนางก็จะขอตายตามไปด้วย ดังคำประพันธ์

"นางไห้คันทน์ เวรนกำทกข์
สะหยบตาวกิดในวัง ฐเป็นผัวรัก
เฝ้าจิกประหาร นางสาวอนวณ
เตปรุจกัฏ ขลปภักข์
ผัวแย่งขาเจ้า ขอมายโมจรจวัก
ขอยาหอตาย ว่าวามิงนาง
ยังผัวคู่ขางสามี ก็นว่าผัวรัก
ชาตายเปเนผี จักมีคนใด
อยู่ควยรวมผา ขำคองกทลวง
คัพพะแกกกา จักปราสุตรมาดทนอย
หลอนผัวชาตาย เมื่อมรณิงมวย
ชาแดนเตยงอนทายทวย"

วรรณพราหม : 21

นางรำไห้อยู่ในวังควยความทุกข์
และลมองเมื่อทราบวามิรักของนางจะ
ถูกประหารนางยกมือไหว แล้วถอนวอน
เทพคาทุกแห่งหนใหม่ปลงคุมครองสามี
ของชา ขอได้โปรดช่วยเหลือคำขวนอยา
ให้สิ้นชีวิต แมวามิรักของชาตาย
เป็นผี จะมีผู้ใดอยู่รวมกับชาอีกชาท่องก
ใหญ่ไกลจะประสูติลูกนอยแล้ว แม่มามี
ของชาตาย ชาจักจะขอตายตามสามี
ของชา

นางบิณฑารักสามีมาก ถึงแม้ว่าการมีสามีจะไม่ถูกต้องตามประเพณีก็ตาม เมื่อสามีได้รับความเดือดร้อน นางก็ได้รับความเดือดร้อนไปด้วย แทนางไม่อยู่ในฐานะที่จะช่วยสามีได้ เพราะ

ความเคียดแค้นที่นางและสามีได้รับนั้น เป็นความเคียดแค้นที่เกิดจากการประพฤติน่าเกลียด
ตามทำนองคลองธรรม ดังนั้นนางจึงเลิกลาไปขอความช่วยเหลือจากเทวดาแทน ต่อมาเมื่อ
วรรณพรหมออกอุบายซึ่งสืบทอดมาจากการจับกุม และฆาตนาถกอนหน่อออกจากเมือง นางนิมิต
ขอติดตามไปช่วย วรรณพรหมจึงพานางซึ่งสืบทอดหน่อออกจากเมือง กอนออกเดินทางนางนิมิต
ซึ่งลาบิการกา และขอชมในการกระทำของตน คำพูดของนางแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า
นางรักและซื่อสัตย์ต่อสามี ไม่อาจจะตัดขาดจากสามีและบุตรของนางได้ ถึงคำประพันธ์

“วาพอแม่เห้ย บัณฑิตัวชา

จะขอพรากลายกาย โหงวสามีโค

ขอพอแม่ไท่ อนุญาตให้ไปวาง

ขอชาโคทน โหงวเกศราวดัง

ชาขอเบาบาง ตกน้ำไฟไหม

ตั้งลูกและตัว ชาตัดไม้โค

จักตามทวยไปถนิน”

ชาเตพอและแม่ บัณฑิตัวจะตอง

กราบลาไปแล้ว ชามีความผิดประการโค

พอแม่โปรดให้อภัย อโหสิพ้นจากความผิด

แต่ครั้งกอน ขอให้ยอนหน่อให้เป็นเบา

ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม ทั้งลูกและ

สามีของชา ชาไม่สามารถตัดขาดโค

จักขอติดตามไปถนิน”

วรรณพรหม : 26

จะตั้งเทิดไถ่ สตรีในฐานะภรรยาโดยเฉพาะสตรีสูงศักดิ์ จะพยายามทุกวิถีทางที่จะ
ครองตนในบริสุทธิ์ แสดงให้เห็นว่ารักและซื่อสัตย์ต่อสามี และการที่กำหนดให้ เทพ เทวดา
ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมีบทบาทช่วยเหลือสตรี ให้รักษาความบริสุทธิ์ของตนไว้ได้นั้นสะท้อน
ให้เห็นว่าสังคมต้องการและยกย่องสตรีที่รักและซื่อสัตย์ต่อสามี

การแสดงความรักและความซื่อสัตย์ต่อสามี ดังที่ไต่ยกตัวอย่างมานี้ เป็นบทบาทและสิทธิ
สตรีในฐานะภรรยาที่เป็นสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชน แสดงให้เห็นว่าสตรีไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพ
ใดก็ตาม จะได้รับการยอมรับสั่งสอนให้รักและซื่อสัตย์ต่อสามี และเมื่อสตรีนั้นอยู่ในฐานะภรรยา
จึงแสดงบทบาทและสิทธิดังกล่าวทั้งในด้านการกระทำและคำพูด

1.2.2 การปรนนิบัติสามี สตรีในวรรณกรรมล้านนามีบทบาทและสิทธิในการปรนนิบัติสามีในด้านความเป็นอยู่ บทบาทและสิทธิในการปรนนิบัติสามีที่ปรากฏชัดคือ

1.2.2.1 การดูแลสามีเมื่อสามีเจ็บไข

1.2.2.2 การจัดเตรียมอาหารใหม่

1.2.2.1 การดูแลสามีเมื่อสามีเจ็บไข ขาวล้านนาที่คตินิยมว่า ภรรยาจะต้องคอยดูแลเอาใจใส่สามีเมื่อสามีเจ็บไข คตินิยมนี้ทำให้สตรีในวรรณกรรมมีบทบาทและสิทธิชัดเจน ดังเช่น นางจันทะมณี จากเรื่องอาบรอยชอด นางจันทะมาจากเรื่องเตโชยาโม และนางอำพร จากเรื่องวงศ์สุวรรณ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

นางจันทะมณี จากเรื่องอาบรอยชอด นางเป็นภรรยาของพรหมจุกทั้งทั้งสองมีฐานะยากจนต้องช่วยกันทำมาหากิน ต่อมาพรหมจุกทั้งเจ็บไขไม่สบาย นางจึงเสาะหายาและน้ำมันคามาให้สามีรับประทานและเผาคูแลสามีอย่างใกล้ชิด ดังคำประพันธ์

"จันทะคุณ พังไปเซาะหา
ขอน้ำมันคามา ห่อผ้าที่ไหว
ยาเกยขาข้าง หามาใจ ๆ
ระวังระไวรับไข เขานำใจจย
นางหามาไว้ บัณยนหอยจยา
ทุกวันคำเจ้า อยู่เผารักษา
ฝนหยุกหาษา บังไปอยู่ไกล
พระสามีกา เวชนโคกใหม่
โรคภัยยังนัก"

นางจันทะเป็นผู้เป็นภรรยารีบไป
เสาะหาน้ำมันคและยาเกยขาข้างมาให้
สามีรับประทานอยู่เสมอ นางเตรียม
อาหารน้ำและยาให้สามีทุกวันทั้งเวลาเช้า
และค่ำ นางเผาคูแลสามีเอาบาทาและเผ่า
ปรนนิบัติอย่างใกล้ชิด นางได้รับความทุกข์
เนื่องมาจากการที่สามีเจ็บไข

อาบรอยชอด : 19

นางจันทะมณีพยายามเสาะแสวงหาบาทาหลายชนิดมารักษาสามีจนหมดทรัพย์สินเงินทองเป็นจำนวนมาก แต่พรหมจุกทั้งก็ไม่หาย นางสงสารสามีมาก ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ต่อไปนี้

"โอหนออินทุ นั้วแบ่งรางจาง
 เนื้อทักกระตางนอนคาง ยาเกียวยาพิษ
 ยาเกียวยาพิษ ฝนแลวยาวาง
 เปียขี้อย่างราย พยาธิสิบหาย
 ความชกค้าย หายจากอนกยา
 นึ่งเม็นนึ่งราย หนักไปแลมหนา
 บมีเวลา สบายใจได้
 ผอคูในอแห่ง นั้วพรรณเหมใหม่
 ผอมรากก้างนั้ก กินยาปากโค
 บจักถูกกั้ด บั้ดนั้ดไปโจนอ
 กินยาพอเอียง สั้หาหกหมอ
 สั้งวามาปอ บจันถูกตอง
 หนึ่งสั้มมีโค ตามไปจุทอง
 นหลออันโคเสดคาง วิชากกั้มเวร
 ห้อมมาอย่างนั้น รอยกั้มอันนั้วทำ"

อาขรยขอ : 24

จากคำประพันธ์สะท้อนให้เห็นความพยายามของนางในการรักษาพยาบาลสามีเมื่อทราบว่า
 หมอคนไหนมีความสามารถ นางก็ไปขอความช่วยเหลือและรับเอายามาให้สามี แต่สามีไม่หาย
 นางจึงคิดว่า เป็นกรรมที่ทำเอาไว้ ทำให้สามีเป็นเช่นนี้ ในที่สุดสามีของนางก็ถึงแก่ความตาย
 นางจึงหันมาฟังเรื่องเตโจยาโม นางเป็นทาสของเศรษฐี ต่อมาได้เป็นภรรยาของเตโจ
 นางมีบพาทและสิทธิในการดูแลสามี เมื่อสามีไม่สบาย กังจะเห็นได้จากคำประพันธ์ต่อไปนี้

"นั้วรักเจ็บเป็น เมียแบ่งนวกตะ
 กั้มบับหอกันคั้"

อินจจนาสงสารสามีที่รักมีรูปร่าง
 ใหญ่นอนตัวแข็งร้องครวญคราง ขาทั้ง
 หลายไม่ว่าจะเป็นยารักษาโรคตะกริว
 ยาถอนพิษ ยาแก้ ยาฆ่า กินแล้วกลับมี
 อาการหนักมากกว่าเดิม โรคคืบหายนั้ก
 ไม่หาย ยิ่งนานไปยิ่งอาการหนักมากขึ้น
 ไม่มีเวลาที่จะได้รับความสบายใจเลย
 ดูผิวพรรณก็ดำเศร้าหมอง ผายผอมยิ่ง
 กินยาชนิดใดก็ไม่หายทำให้แปลกใจยิ่งนั้ก
 ได้ข่าวที่ใครมียาคี ก็เสาะหาามาจนหมด
 วิชากรรมทำให้มาเป็นเช่นนี้

สามีที่รักไม่สบาย ภรรยาที่รักจึง
 บับนวกให้

เตโจยาโม : 8

นางอำพรจากเรื่องวงศ์สุวรรณ นางเป็นแม่เหล็กของท้าวพรหมทัต มีโอรสชื่อวงศ์สุวรรณ
 คอยวงศ์สุวรรณเหาะขึ้นไปบนพระจันทร์ เพื่อพิสูจน์ว่ามีกระต่ายอยู่บนพระจันทร์จริงตามที่เล่าสืบ
 ตอกันมาหรือไม่ วงศ์สุวรรณเหาะขึ้นไปแต่ไม่ถึงพระจันทร์ ก็ตกลงมาพายุพัดหายไป ไทหร่านายาวา
 วงศ์สุวรรณจะสิ้นชีวิต แต่พระอินทร์จะชุบให้ฟื้น ท้าวพรหมทัตเสียพระทัยจนสลบไป นางอำพร
 จึงเอายาหอมและน้ำหอมมาชุบได้ แล้วเป็นพวกตามรางวัลจนกระทั่งท้าวพรหมทัตฟื้น ดังคำประพันธ์

"นางมิ่งอำพร เขะหลายาแก
 ยากาน้ำอมลุดี น้ำอบน้ำหอม
 น้ำรสดอกไม้ เอามาชุบให้กายา
 ปากันเป็นฟื้น ยิ่งแคงและชา
 จนพระราชา กลับคืนตนได้"

นางอำพรเป็นแม่เหล็กเสาะหา
 ยาเกยยาป้องกันโรคลมมาลุดี หึ่งน้ำอบ
 น้ำหอม น้ำที่กลิ่นหอมของดอกไม้
 น้ำมาลุดีโรยกาย และปากเป็นนวล
 แสงขาวจนกระทั่งพระราชาฟื้น

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 24

จะเห็นได้ว่าสตรีที่ปรารถนาจะมีเมื่อสามีเจ็บป่วยจะปรากฏในบทบาทและสิทธิของสตรี
 สูงศักดิ์และสตรีสามัญชน ส่วนบทบาทและสิทธิในการดูแลอย่างใกล้ชิดจะปรากฏชัดสำหรับสตรีสามัญชน
 มากกว่าสตรีสูงศักดิ์

1.2.2.2 การจัดเตรียมอาหาร สตรีในฐานะภรรยาที่มีบทบาท

ในการปรนนิบัติสามีในคานอาหารการกิน โดยจะจัดเตรียมอาหารไว้ให้สามีรับประทาน สตรีที่มี
 บทบาทและสิทธิดังนี้ ได้แก่ นางปิ่นจากเรื่องอาชวโรชิต และนางจันทราจากเรื่องเตโชโยโม

นางปิ่นจากเรื่องอาชวโรชิต นางเป็นสตรีสูงศักดิ์ที่จะต้องเป็นภรรยาของสามัญชน
 แทนนางกัณษะราเป็นมารดาไคยรมสั่งสอนหลักปฏิบัติตนในฐานะพุทธศาสนิกชนและเนนหลักปฏิบัติ
 ในการครองเรือน เมื่ออยู่ในฐานะภรรยาของอาชวโรชิตจึงปฏิบัติตามที่มารดาสั่งสอน ดังจะเห็น
 ได้จากคำประพันธ์ต่อไปนี้

"แกว^๑รันทา^๒ ภรรยา^๓รัก^๔
 บัด^๕ควาง^๖ขอ^๗โบราณ^๘ อุปะ^๙ตาก^{๑๐}การ^{๑๑}
 กุก^{๑๒}ทอง^{๑๓}ตาม^{๑๔}การ^{๑๕} บ^{๑๖}ห^{๑๗}อ^{๑๘}มา^{๑๙}ล^{๒๐}
 ม^{๒๑}ัว^{๒๒}หม^{๒๓}ง^{๒๔}หม^{๒๕}น^{๒๖}เส^{๒๗}า^{๒๘} ก^{๒๙}ัน^{๓๐}เ^{๓๑}ิง^{๓๒}ค^{๓๓}ัก^{๓๔}กัน^{๓๕}
 อ^{๓๖}า^{๓๗}ห^{๓๘}าร^{๓๙}ค^{๔๐}า^{๔๑}ม^{๔๒}เ^{๔๓}า^{๔๔} ก^{๔๕}ีย^{๔๖}ก^{๔๗}เ^{๔๘}น^{๔๙}เ^{๕๐}า^{๕๑}ม^{๕๒}อ^{๕๓}บ^{๕๔}อ^{๕๕}
 ท^{๕๖}ก^{๕๗}ม^{๕๘}อ^{๕๙}ก^{๖๐}ัน^{๖๑}ว^{๖๒}ัน^{๖๓} อ^{๖๔}ุ^{๖๕}สา^{๖๖}ห^{๖๗}ี^{๖๘}พ^{๖๙}ัก^{๗๐}
 บ^{๗๑}ห^{๗๒}อ^{๗๓}เ^{๗๔}ว^{๗๕}า^{๗๖}จ^{๗๗}า^{๗๘}ว^{๗๙}า^{๘๐}ค^{๘๑}า^{๘๒}"

อาย^๑ร^๒อ^๓ย^๔ช^๕อ^๖ด : 75

นางมีมปากอวยดูแลเอาใจสามีในเรื่องอาหารการกินโดยไม่บกพร่อง นางเป็นผู้จักเตรียมอาหารให้สามีทุกวัน และแม่แต่ในเวลาที่มีเงินทางไปค้าขาย นอกจากจะเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นให้สามีแล้ว นางยังจัดอาหารพร้อมกับเครื่องขบเคี้ยว คือหมากและเมี่ยง ให้สามีด้วย ทั้งจะเห็นได้จากคำประพันธ์

"แล้ว^๑นาง^๒ก็^๓จัก^๔ อ^๕า^๖ห^๗าร^๘น^๙ำ^{๑๐}เ^{๑๑}า^{๑๒}
 ห^{๑๓}ือ^{๑๔}เ^{๑๕}ว^{๑๖}อ^{๑๗}ง^{๑๘}ค^{๑๙}เ^{๒๐}า^{๒๑}น^{๒๒}ั^{๒๓}ง^{๒๔}รับ^{๒๕} ส^{๒๖}ุ^{๒๗}ม^{๒๘}ห^{๒๙}า^{๓๐}ก^{๓๑}บ^{๓๒}เ^{๓๓}ย^{๓๔}า^{๓๕}
 ช^{๓๖}อ^{๓๗}ด^{๓๘}เ^{๓๙}ม^{๔๐}เ^{๔๑}ม^{๔๒}ง^{๔๓}พ^{๔๔}ร^{๔๕}ม^{๔๖}พ^{๔๗}ัก^{๔๘} ไ^{๔๙}ส^{๕๐}อ^{๕๑}ง^{๕๒}ห^{๕๓}า^{๕๔}ก^{๕๕}เ^{๕๖}ว^{๕๗}อ^{๕๘}ง^{๕๙}ค^{๖๐}
 พ^{๖๑}ริก^{๖๒}เ^{๖๓}ก^{๖๔}ล^{๖๕}อ^{๖๖}เ^{๖๗}ะ^{๖๘}ธ^{๖๙}า^{๗๐} ข^{๗๑}า^{๗๒}ว^{๗๓}ส^{๗๔}าร^{๗๕}ไ^{๗๖}ส^{๗๗}อ^{๗๘}
 น^{๗๙}ำ^{๘๐}พ^{๘๑}ริก^{๘๒}น^{๘๓}ำ^{๘๔}พ^{๘๕}ง^{๘๖} ย^{๘๗}ัก^{๘๘}ใน^{๘๙}แ^{๙๐}ม^{๙๑}เ^{๙๒}า^{๙๓}"

อาย^๑ร^๒อ^๓ย^๔ช^๕อ^๖ด : 107

ภรรยา^๑เป็นผู้^๒รัก^๓ประ^๔ค^๕ุ^๖จ^๗นาง^๘แก^๙
 ไม่^{๑๐}ละ^{๑๑}ทิ้ง^{๑๒}ขอ^{๑๓}ประ^{๑๔}เท^{๑๕}เ^{๑๖}เ^{๑๗}โบราณ^{๑๘} ไ^{๑๙}ค^{๒๐}อ^{๒๑}ป^{๒๒}ุ^{๒๓}ร^{๒๔}าก^{๒๕}
 พ^{๒๖}ระ^{๒๗}อ^{๒๘}ง^{๒๙}ค^{๓๐}อ^{๓๑}ย^{๓๒}า^{๓๓}ง^{๓๔}ก^{๓๕}ุ^{๓๖}ก^{๓๗}ด^{๓๘}ง^{๓๙}ตาม^{๔๐}ช^{๔๑}ร^{๔๒}ม^{๔๓}เ^{๔๔}น^{๔๕}เ^{๔๖}ม^{๔๗}
 มี^{๔๘}เ^{๔๙}ห^{๕๐}ม^{๕๑}หม^{๕๒}ง^{๕๓}พ^{๕๔}ระ^{๕๕}ห^{๕๖}ีย^{๕๗} เ^{๕๘}ม^{๕๙}อ^{๖๐}ถึง^{๖๑}เว^{๖๒}ล^{๖๓}า^{๖๔}อ^{๖๕}า^{๖๖}ห^{๖๗}าร^{๖๘}
 ก^{๖๙}ีย^{๗๐}ก^{๗๑}มา^{๗๒}ด^{๗๓}ว^{๗๔}า^{๗๕}ย^{๗๖}ห^{๗๗}ุ^{๗๘}ก^{๗๙}เ^{๘๐}เ^{๘๑}น^{๘๒}เ^{๘๓}เ^{๘๔}น^{๘๕}เ^{๘๖}เ^{๘๗}เ^{๘๘}น^{๘๙}เ^{๙๐}น^{๙๑}เ^{๙๒}น^{๙๓}เ^{๙๔}น^{๙๕}เ^{๙๖}น^{๙๗}เ^{๙๘}น^{๙๙}เ^{๑๐๐}น^{๑๐๑}เ^{๑๐๒}น^{๑๐๓}เ^{๑๐๔}น^{๑๐๕}เ^{๑๐๖}น^{๑๐๗}เ^{๑๐๘}น^{๑๐๙}เ^{๑๑๐}น^{๑๑๑}เ^{๑๑๒}น^{๑๑๓}เ^{๑๑๔}น^{๑๑๕}เ^{๑๑๖}น^{๑๑๗}เ^{๑๑๘}น^{๑๑๙}เ^{๑๒๐}น^{๑๒๑}เ^{๑๒๒}น^{๑๒๓}เ^{๑๒๔}น^{๑๒๕}เ^{๑๒๖}น^{๑๒๗}เ^{๑๒๘}น^{๑๒๙}เ^{๑๓๐}น^{๑๓๑}เ^{๑๓๒}น^{๑๓๓}เ^{๑๓๔}น^{๑๓๕}เ^{๑๓๖}น^{๑๓๗}เ^{๑๓๘}น^{๑๓๙}เ^{๑๔๐}น^{๑๔๑}เ^{๑๔๒}น^{๑๔๓}เ^{๑๔๔}น^{๑๔๕}เ^{๑๔๖}น^{๑๔๗}เ^{๑๔๘}น^{๑๔๙}เ^{๑๕๐}น^{๑๕๑}เ^{๑๕๒}น^{๑๕๓}เ^{๑๕๔}น^{๑๕๕}เ^{๑๕๖}น^{๑๕๗}เ^{๑๕๘}น^{๑๕๙}เ^{๑๖๐}น^{๑๖๑}เ^{๑๖๒}น^{๑๖๓}เ^{๑๖๔}น^{๑๖๕}เ^{๑๖๖}น^{๑๖๗}เ^{๑๖๘}น^{๑๖๙}เ^{๑๗๐}น^{๑๗๑}เ^{๑๗๒}น^{๑๗๓}เ^{๑๗๔}น^{๑๗๕}เ^{๑๗๖}น^{๑๗๗}เ^{๑๗๘}น^{๑๗๙}เ^{๑๘๐}น^{๑๘๑}เ^{๑๘๒}น^{๑๘๓}เ^{๑๘๔}น^{๑๘๕}เ^{๑๘๖}น^{๑๘๗}เ^{๑๘๘}น^{๑๘๙}เ^{๑๙๐}น^{๑๙๑}เ^{๑๙๒}น^{๑๙๓}เ^{๑๙๔}น^{๑๙๕}เ^{๑๙๖}น^{๑๙๗}เ^{๑๙๘}น^{๑๙๙}เ^{๒๐๐}น^{๒๐๑}เ^{๒๐๒}น^{๒๐๓}เ^{๒๐๔}น^{๒๐๕}เ^{๒๐๖}น^{๒๐๗}เ^{๒๐๘}น^{๒๐๙}เ^{๒๑๐}น^{๒๑๑}เ^{๒๑๒}น^{๒๑๓}เ^{๒๑๔}น^{๒๑๕}เ^{๒๑๖}น^{๒๑๗}เ^{๒๑๘}น^{๒๑๙}เ^{๒๒๐}น^{๒๒๑}เ^{๒๒๒}น^{๒๒๓}เ^{๒๒๔}น^{๒๒๕}เ^{๒๒๖}น^{๒๒๗}เ^{๒๒๘}น^{๒๒๙}เ^{๒๓๐}น^{๒๓๑}เ^{๒๓๒}น^{๒๓๓}เ^{๒๓๔}น^{๒๓๕}เ^{๒๓๖}น^{๒๓๗}เ^{๒๓๘}น^{๒๓๙}เ^{๒๔๐}น^{๒๔๑}เ^{๒๔๒}น^{๒๔๓}เ^{๒๔๔}น^{๒๔๕}เ^{๒๔๖}น^{๒๔๗}เ^{๒๔๘}น^{๒๔๙}เ^{๒๕๐}น^{๒๕๑}เ^{๒๕๒}น^{๒๕๓}เ^{๒๕๔}น^{๒๕๕}เ^{๒๕๖}น^{๒๕๗}เ^{๒๕๘}น^{๒๕๙}เ^{๒๖๐}น^{๒๖๑}เ^{๒๖๒}น^{๒๖๓}เ^{๒๖๔}น^{๒๖๕}เ^{๒๖๖}น^{๒๖๗}เ^{๒๖๘}น^{๒๖๙}เ^{๒๗๐}น^{๒๗๑}เ^{๒๗๒}น^{๒๗๓}เ^{๒๗๔}น^{๒๗๕}เ^{๒๗๖}น^{๒๗๗}เ^{๒๗๘}น^{๒๗๙}เ^{๒๘๐}น^{๒๘๑}เ^{๒๘๒}น^{๒๘๓}เ^{๒๘๔}น^{๒๘๕}เ^{๒๘๖}น^{๒๘๗}เ^{๒๘๘}น^{๒๘๙}เ^{๒๙๐}น^{๒๙๑}เ^{๒๙๒}น^{๒๙๓}เ^{๒๙๔}น^{๒๙๕}เ^{๒๙๖}น^{๒๙๗}เ^{๒๙๘}น^{๒๙๙}เ^{๓๐๐}น^{๓๐๑}เ^{๓๐๒}น^{๓๐๓}เ^{๓๐๔}น^{๓๐๕}เ^{๓๐๖}น^{๓๐๗}เ^{๓๐๘}น^{๓๐๙}เ^{๓๑๐}น^{๓๑๑}เ^{๓๑๒}น^{๓๑๓}เ^{๓๑๔}น^{๓๑๕}เ^{๓๑๖}น^{๓๑๗}เ^{๓๑๘}น^{๓๑๙}เ^{๓๒๐}น^{๓๒๑}เ^{๓๒๒}น^{๓๒๓}เ^{๓๒๔}น^{๓๒๕}เ^{๓๒๖}น^{๓๒๗}เ^{๓๒๘}น^{๓๒๙}เ^{๓๓๐}น^{๓๓๑}เ^{๓๓๒}น^{๓๓๓}เ^{๓๓๔}น^{๓๓๕}เ^{๓๓๖}น^{๓๓๗}เ^{๓๓๘}น^{๓๓๙}เ^{๓๔๐}น^{๓๔๑}เ^{๓๔๒}น^{๓๔๓}เ^{๓๔๔}น^{๓๔๕}เ^{๓๔๖}น^{๓๔๗}เ^{๓๔๘}น^{๓๔๙}เ^{๓๕๐}น^{๓๕๑}เ^{๓๕๒}น^{๓๕๓}เ^{๓๕๔}น^{๓๕๕}เ^{๓๕๖}น^{๓๕๗}เ^{๓๕๘}น^{๓๕๙}เ^{๓๖๐}น^{๓๖๑}เ^{๓๖๒}น^{๓๖๓}เ^{๓๖๔}น^{๓๖๕}เ^{๓๖๖}น^{๓๖๗}เ^{๓๖๘}น^{๓๖๙}เ^{๓๗๐}น^{๓๗๑}เ^{๓๗๒}น^{๓๗๓}เ^{๓๗๔}น^{๓๗๕}เ^{๓๗๖}น^{๓๗๗}เ^{๓๗๘}น^{๓๗๙}เ^{๓๘๐}น^{๓๘๑}เ^{๓๘๒}น^{๓๘๓}เ^{๓๘๔}น^{๓๘๕}เ^{๓๘๖}น^{๓๘๗}เ^{๓๘๘}น^{๓๘๙}เ^{๓๙๐}น^{๓๙๑}เ^{๓๙๒}น^{๓๙๓}เ^{๓๙๔}น^{๓๙๕}เ^{๓๙๖}น^{๓๙๗}เ^{๓๙๘}น^{๓๙๙}เ^{๔๐๐}น^{๔๐๑}เ^{๔๐๒}น^{๔๐๓}เ^{๔๐๔}น^{๔๐๕}เ^{๔๐๖}น^{๔๐๗}เ^{๔๐๘}น^{๔๐๙}เ^{๔๑๐}น^{๔๑๑}เ^{๔๑๒}น^{๔๑๓}เ^{๔๑๔}น^{๔๑๕}เ^{๔๑๖}น^{๔๑๗}เ^{๔๑๘}น^{๔๑๙}เ^{๔๒๐}น^{๔๒๑}เ^{๔๒๒}น^{๔๒๓}เ^{๔๒๔}น^{๔๒๕}เ^{๔๒๖}น^{๔๒๗}เ^{๔๒๘}น^{๔๒๙}เ^{๔๓๐}น^{๔๓๑}เ^{๔๓๒}น^{๔๓๓}เ^{๔๓๔}น^{๔๓๕}เ^{๔๓๖}น^{๔๓๗}เ^{๔๓๘}น^{๔๓๙}เ^{๔๔๐}น^{๔๔๑}เ^{๔๔๒}น^{๔๔๓}เ^{๔๔๔}น^{๔๔๕}เ^{๔๔๖}น^{๔๔๗}เ^{๔๔๘}น^{๔๔๙}เ^{๔๕๐}น^{๔๕๑}เ^{๔๕๒}น^{๔๕๓}เ^{๔๕๔}น^{๔๕๕}เ^{๔๕๖}น^{๔๕๗}เ^{๔๕๘}น^{๔๕๙}เ^{๔๖๐}น^{๔๖๑}เ^{๔๖๒}น^{๔๖๓}เ^{๔๖๔}น^{๔๖๕}เ^{๔๖๖}น^{๔๖๗}เ^{๔๖๘}น^{๔๖๙}เ^{๔๗๐}น^{๔๗๑}เ^{๔๗๒}น^{๔๗๓}เ^{๔๗๔}น^{๔๗๕}เ^{๔๗๖}น^{๔๗๗}เ^{๔๗๘}น^{๔๗๙}เ^{๔๘๐}น^{๔๘๑}เ^{๔๘๒}น^{๔๘๓}เ^{๔๘๔}น^{๔๘๕}เ^{๔๘๖}น^{๔๘๗}เ^{๔๘๘}น^{๔๘๙}เ^{๔๙๐}น^{๔๙๑}เ^{๔๙๒}น^{๔๙๓}เ^{๔๙๔}น^{๔๙๕}เ^{๔๙๖}น^{๔๙๗}เ^{๔๙๘}น^{๔๙๙}เ^{๕๐๐}น^{๕๐๑}เ^{๕๐๒}น^{๕๐๓}เ^{๕๐๔}น^{๕๐๕}เ^{๕๐๖}น^{๕๐๗}เ^{๕๐๘}น^{๕๐๙}เ^{๕๑๐}น^{๕๑๑}เ^{๕๑๒}น^{๕๑๓}เ^{๕๑๔}น^{๕๑๕}เ^{๕๑๖}น^{๕๑๗}เ^{๕๑๘}น^{๕๑๙}เ^{๕๒๐}น^{๕๒๑}เ^{๕๒๒}น^{๕๒๓}เ^{๕๒๔}น^{๕๒๕}เ^{๕๒๖}น^{๕๒๗}เ^{๕๒๘}น^{๕๒๙}เ^{๕๓๐}น^{๕๓๑}เ^{๕๓๒}น^{๕๓๓}เ^{๕๓๔}น^{๕๓๕}เ^{๕๓๖}น^{๕๓๗}เ^{๕๓๘}น^{๕๓๙}เ^{๕๔๐}น^{๕๔๑}เ^{๕๔๒}น^{๕๔๓}เ^{๕๔๔}น^{๕๔๕}เ^{๕๔๖}น^{๕๔๗}เ^{๕๔๘}น^{๕๔๙}เ^{๕๕๐}น^{๕๕๑}เ^{๕๕๒}น^{๕๕๓}เ^{๕๕๔}น^{๕๕๕}เ^{๕๕๖}น^{๕๕๗}เ^{๕๕๘}น^{๕๕๙}เ^{๕๖๐}น^{๕๖๑}เ^{๕๖๒}น^{๕๖๓}เ^{๕๖๔}น^{๕๖๕}เ^{๕๖๖}น^{๕๖๗}เ^{๕๖๘}น^{๕๖๙}เ^{๕๗๐}น^{๕๗๑}เ^{๕๗๒}น^{๕๗๓}เ^{๕๗๔}น^{๕๗๕}เ^{๕๗๖}น^{๕๗๗}เ^{๕๗๘}น^{๕๗๙}เ^{๕๘๐}น^{๕๘๑}เ^{๕๘๒}น^{๕๘๓}เ^{๕๘๔}น^{๕๘๕}เ^{๕๘๖}น^{๕๘๗}เ^{๕๘๘}น^{๕๘๙}เ^{๕๙๐}น^{๕๙๑}เ^{๕๙๒}น^{๕๙๓}เ^{๕๙๔}น^{๕๙๕}เ^{๕๙๖}น^{๕๙๗}เ^{๕๙๘}น^{๕๙๙}เ^{๖๐๐}น^{๖๐๑}เ^{๖๐๒}น^{๖๐๓}เ^{๖๐๔}น^{๖๐๕}เ^{๖๐๖}น^{๖๐๗}เ^{๖๐๘}น^{๖๐๙}เ^{๖๑๐}น^{๖๑๑}เ^{๖๑๒}น^{๖๑๓}เ^{๖๑๔}น^{๖๑๕}เ^{๖๑๖}น^{๖๑๗}เ^{๖๑๘}น^{๖๑๙}เ^{๖๒๐}น^{๖๒๑}เ^{๖๒๒}น^{๖๒๓}เ^{๖๒๔}น^{๖๒๕}เ^{๖๒๖}น^{๖๒๗}เ^{๖๒๘}น^{๖๒๙}เ^{๖๓๐}น^{๖๓๑}เ^{๖๓๒}น^{๖๓๓}เ^{๖๓๔}น^{๖๓๕}เ^{๖๓๖}น^{๖๓๗}เ^{๖๓๘}น^{๖๓๙}เ^{๖๔๐}น^{๖๔๑}เ^{๖๔๒}น^{๖๔๓}เ^{๖๔๔}น^{๖๔๕}เ^{๖๔๖}น^{๖๔๗}เ^{๖๔๘}น^{๖๔๙}เ^{๖๕๐}น^{๖๕๑}เ^{๖๕๒}น^{๖๕๓}เ^{๖๕๔}น^{๖๕๕}เ^{๖๕๖}น^{๖๕๗}เ^{๖๕๘}น^{๖๕๙}เ^{๖๖๐}น^{๖๖๑}เ^{๖๖๒}น^{๖๖๓}เ^{๖๖๔}น^{๖๖๕}เ^{๖๖๖}น^{๖๖๗}เ^{๖๖๘}น^{๖๖๙}เ^{๖๗๐}น^{๖๗๑}เ^{๖๗๒}น^{๖๗๓}เ^{๖๗๔}น^{๖๗๕}เ^{๖๗๖}น^{๖๗๗}เ^{๖๗๘}น^{๖๗๙}เ^{๖๘๐}น^{๖๘๑}เ^{๖๘๒}น^{๖๘๓}เ^{๖๘๔}น^{๖๘๕}เ^{๖๘๖}น^{๖๘๗}เ^{๖๘๘}น^{๖๘๙}เ^{๖๙๐}น^{๖๙๑}เ^{๖๙๒}น^{๖๙๓}เ^{๖๙๔}น^{๖๙๕}เ^{๖๙๖}น^{๖๙๗}เ^{๖๙๘}น^{๖๙๙}เ^{๗๐๐}น^{๗๐๑}เ^{๗๐๒}น^{๗๐๓}เ^{๗๐๔}น^{๗๐๕}เ^{๗๐๖}น^{๗๐๗}เ^{๗๐๘}น^{๗๐๙}เ^{๗๑๐}น^{๗๑๑}เ^{๗๑๒}น^{๗๑๓}เ^{๗๑๔}น^{๗๑๕}เ^{๗๑๖}น^{๗๑๗}เ^{๗๑๘}น^{๗๑๙}เ^{๗๒๐}น^{๗๒๑}เ^{๗๒๒}น^{๗๒๓}เ^{๗๒๔}น^{๗๒๕}เ^{๗๒๖}น^{๗๒๗}เ^{๗๒๘}น^{๗๒๙}เ^{๗๓๐}น^{๗๓๑}เ^{๗๓๒}น^{๗๓๓}เ^{๗๓๔}น^{๗๓๕}เ^{๗๓๖}น^{๗๓๗}เ^{๗๓๘}น^{๗๓๙}เ^{๗๔๐}น^{๗๔๑}เ^{๗๔๒}น^{๗๔๓}เ^{๗๔๔}น^{๗๔๕}เ^{๗๔๖}น^{๗๔๗}เ^{๗๔๘}น^{๗๔๙}เ^{๗๕๐}น^{๗๕๑}เ^{๗๕๒}น^{๗๕๓}เ^{๗๕๔}น^{๗๕๕}เ^{๗๕๖}น^{๗๕๗}เ^{๗๕๘}น^{๗๕๙}เ^{๗๖๐}น^{๗๖๑}เ^{๗๖๒}น^{๗๖๓}เ^{๗๖๔}น^{๗๖๕}เ^{๗๖๖}น^{๗๖๗}เ^{๗๖๘}น^{๗๖๙}เ^{๗๗๐}น^{๗๗๑}เ^{๗๗๒}น^{๗๗๓}เ^{๗๗๔}น^{๗๗๕}เ^{๗๗๖}น^{๗๗๗}เ^{๗๗๘}น^{๗๗๙}เ^{๗๘๐}น^{๗๘๑}เ^{๗๘๒}น^{๗๘๓}เ^{๗๘๔}น^{๗๘๕}เ

เตรียมอาหารให้สามีรับประทาน หลังจากที่ทำอาหารแล้วนางก็จัดมาให้สามีรับประทาน
นางจะไม่รับประทานอาหารก่อนสามีไม่ว่าจะหิวมากเพียงใดก็ตาม แทะรอให้สามีรับประทาน
ก่อนเสมอ ถึงคำประพันธ์

"หนึ่งชาวทำกิน หือสุกเปื่อยหลม
จึงปลงวางกะทะ เหมผกอยแยง
ยังภาชนะ หือหมกใหม่ควมบลิน
นางกาไวแล้ว รอนยัวมากิน
ขอกคหญิง นังไปอยู่เฝ้า
เจนไคยัวตน บมากำเขา
จีจิมจวนกอนนง เหมอยากปามโค
รอนใส่ใหม่ทอง ก็นังอยู่ถากคณ"

เตโจยาโม : 6

หนึ่งชาวทำอาหารให้สุกแล้วจึงยกลง
นางดูแลภาชนะให้สะอาดอยู่เสมอ เมื่อจัด
เตรียมอาหารเสร็จก็เรียกสามีมารับประทาน
แล้วนางผู้เป็นขอกหญิงก็เฝ้าปรนนิบัติสามี
ตามใดที่สามียังไม่ลงมือรับประทานก่อน
ถึงจะหิวจนแสนทอ้งสักเพียงใดก็ตาม
นางก็จะนั่งรออยู่ด้วยความอดทน

นางจันทามีบทบาทและสิทธิในการเตรียมอาหารให้สามี คล้ายคลึงกับนางนิมปาจากเรื่อง
อายระยชอค กล่าวคือ เป็นผู้จัดการเรื่องอาหาร ไม่ว่าสามีจะอยู่ที่บ้านหรือมีความจำเป็นต้องเดินทาง
ไปที่ใดที่หนึ่ง ก็จะได้เห็นได้จากตอนที่เตโจซานทางไปหาปลาและเก็บผักในป่า นางจัดเตรียมอาหาร
ให้สามีของนางชอ) เหม "ปลาบวง" "ถั่วเนา" "กะปิ" และอาหารอื่นที่มีรสอร่อย ตลอดจนหมาก
เมียง พลุ และยาสูบ ก็จะได้เห็นได้จากคำประพันธ์

"ส่วนตัวจันทา รับประทานอาหาร
ของกินตามเขาหมา ของกินฉัรรัก
เกยบักเขาะหา หมากเหมียงปุย
ลีลาปลาบวง ถั่วเนากะปิ
เกยจิเกยจำ ของกินลามีพรำพรอม
หมอเขาหนวยหลวง ใส่ลงกะปอม
จักตามไตเตาฉัรนาย"

เตโจยาโม : 15

ส่วนนางจันทารับประทานอาหารให้
สามีที่รัก เป็นอาหารที่สามีเคยชอ
ทั้งหมาก เมียง พลุ ยาสูบ ปลาชอน
ตากแห้ง ถั่วเหลืองหมัก กะปิ รวม
ทั้งอาหารที่อร่อยทั้งหลาย หมอขาว
ขนาดใหญ่เอาใส่ในถุงและกระบุง เพื่อจะ
ติดตามสามีไปด้วย

จากตัวอย่างดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าสตรีในฐานะภรรยา มีบทบาทและสิทธิสำคัญในการดูแล
 เอาใจใส่สามีเกี่ยวกับเรื่องอาหารการกิน บทบาทและสิทธิดังกล่าวนี้มีได้จำกัด
 เฉพาะในครอบครัวเท่านั้น แม่สามีมีความจำเป็นต้องเดินทาง สตรีในฐานะภรรยาจะคอยดูแลและ
 เป็นธุระจัดเตรียมอาหารให้โดยไม่ยกพร่อง **วรรณกรรมล้านนา** ได้สะท้อนให้เห็นว่าบทบาทในการ
 จัดเตรียมอาหารให้สามี มีได้ปรากฏชัดสำหรับสตรีสามัญชนเท่านั้น แม่สตรีสูงศักดิ์ซึ่งมีความเป็นอยู่
 อย่างสบายพร้อมด้วยบริวาร ก็แสดงบทบาทและสิทธิในโอกาสที่ผู้สูงศักดิ์นั้นเป็นภรรยาของสามัญชน

นอกจากนี้แล้วสตรีในฐานะภรรยาจะมีบทบาทและสิทธิในการปรนนิบัติสามีในด้านอื่น ๆ อีก
 คือ ในด้านความเป็นอยู่ทั่วไป สตรีจะจัดเตรียมน้ำสำหรับดื่มและชำระร่างกายให้สามี จัดเตรียม
 ที่นอนให้สามีเข้านอนก่อน ส่วนตนเองนั้นนอนทีหลัง สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าว ได้แก่
 นางอุทธะลา จากเรื่องอุทธะลา นางปิ่นมาจากเรื่องอาบรอยชอด และนางจันทาจากเรื่องเตโชยาโม
 กังคำประพันธ์

"นางตกแดงไว น้ำใช้ขัดสี
 ชำระบัควี ดีพันช่วยหนา
 นางจอมแปง จัดแจงไวลา
 ห่อผ้าแปงมาชำระ บ่มิไยสอน
 รัตทองวาตะ หากรู้เลินเียนตามธรรมเนียม"

อุทธะลา : 28

"ตักน้ำไว สระตัวตน
 ห่อผ้าแปงองค ลูกมาช่วยหนา
 มีน้ำใส บ่มิเงาผ้า
 ตามมัวรดหาไว"

เตโชยาโม : 7

นางจัดเตรียมน้ำสำหรับล้างหน้า
 แปรงฟันไวให้สามีมาทำความสะอาด
 โดยไม่มีผู้ใดสอนนางเรียนรู้และปรนนิบัติ
 ตามท่านองคทองธรรมเนียมที่ดีก็อดสืบต่อกันมา

ตักน้ำไวชำระร่างกาย เมื่อสามีของ
 นางตนแล้วจะได้ลูกล้างหน้า น้ำนั้น
 เป็นน้ำที่สะอาดและใส ตามธรรมเนียม
 โบราณ

"กันเข้ามาแล้ว นางทาดัดแปลง
 + + +
 คามไฟแยง ที่นอนเสื่อ
 + + +
 ลวาคูแปลง ที่นอนไวลา
 + + +
 ห่อผ้ามาบนกองนอน สะหลี่จันทา
 + + +
 แมงกววิทอง นองกอยเขานอนสน
 + + +
 เรียงนดบในอ บโค่นนสง
 + + +
 นางกอยนอนสน นห่อคำทอง"

เตโจยาโม : 7

ตกค่านางกับคักทากจักเตรียมไว้
 + + +
 ให้พร้อม จักไฟส่องคูคามที่นอน เสื่อ
 + + +
 ปูที่นอนไวรอให้สามีมานอนนอน นางศรีจันทา
 + + +
 เขานอนที่หลัง นางจะไม่นอนสูงกวาสามี
 + + +
 และไมถูกตัวสามีควย

1.2.3 การเคารพยกย่อง ให้เกียรติ และเชื่อฟังสามี สตรีในฐานะ
 ที่เป็นภรรยาจะได้รับการอบรมสั่งสอนให้เคารพยกย่อง และให้เกียรติสามีทั้งในด้านการกระทำและ
 คำพูด ดังนั้นเมื่อศึกษาถึงบทบาทและสิทธิสตรีในฐานะที่เป็นภรรยา จึงพบว่าสตรีในวรรณกรรม
 ลาวนาทั้งที่เป็นสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชน จะแสดงออกซึ่งความเคารพยกย่องให้เกียรติและเชื่อฟัง
 สามี โดยที่สตรีจะปฏิบัติในการเคารพยกย่องและให้เกียรติสามี ได้แก่ นางพรหมจรรย์
 จากเรื่องจินตะชา นางอุทธะลา จากเรื่องอุทธะลา ส่วนสตรีที่มีบทบาทและสิทธิในการเชื่อฟังสามี
 ได้แก่ นางปิมปาและนางเตปะกัญญา จากเรื่องกำกาคำ และนางจันทา จากเรื่องเตโจยาโม
 ผู้วิจัยจะไล่กวดไปถึงสตรีที่มีบทบาทและสิทธิทั้งกล่าวตามลำดับดังต่อไปนี้

นางพรหมจรรย์ นางเป็นสตรีสูงศักดิ์และเป็นแม่เลี้ยงของท้าวสุทนต์ ท้าวสุทนต์มีพระประสงค์
 จะมียะสีกองกบตั้ง นางพรหมจรรย์ไม่ยินยอมจึงโต้เถียงกับท้าวสุทนต์ ท้าวสุทนต์โกรธจึงลงโทษนาง
 ด้วยการลอยแพ จันตะชาได้ช่วยเหลือนาง นางสำนึกในบุญคุณจึงขอติดตามจันตะชาไปทุกแห่ง
 เมื่อเดินทางไปถึงเมืองมัญจะ นางพรหมจรรย์ขายเขาสุกละโยธา ซึ่งเป็นแม่เลี้ยงของนาง
 ขายเขาและนำให้นางพรหมจรรย์แกล้งท้าวสุทนต์ นางพรหมจรรย์จึงขอเรียนเวทมนต์คาถาจาก
 นางสุกละโยธา เมื่อเรียนสำเร็จแล้วจึงเดินทางกลับมานเมืองของนางพรมกับจันตะชา นางเล่า
 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้พระมิดาทราบ จากนั้นจึงอภิเษกกับจันตะชา ต่อมาไม่นานนางยกทัพมาตีเมือง
 อนุปามะเพื่อแกล้งท้าวสุทนต์สามีองค์แรกของนาง นางสามารถพาท้าวสุทนต์ได้และได้เมือง
 อนุปามะเป็นเมืองขึ้น นางพรหมจรรย์พูดเชิญให้จันตะชาสามีและนางเทวะสิลังกาขึ้นครองเมือง
 อนุปามะแทนท้าวสุทนต์ ดังคำประพันธ์

"ตัวนางทั้ง ประจาเมืองบ้าน
แล้วกลับก็มาสำนัก หื้อจันทะชา
สามึงรัก ประจำอยู่หน้าประจา
กับเพะอิ หนองสังกา
รักษามานเมือง ปกครองแผนการ"

จันทะชา : 141

นางก็มาบ้านเมืองและประชาชน
แล้วกลับก็มาพัก หื้อจันทะชาสามึงรัก
ปกครองประชาชนกับนางเพะอิสังกา

การที่นางพรหมจารียกเมืองอุบลมาหื้อจันทะชาเป็นผู้นปกครองเมือง แสดงให้เห็นอย่าง
ชัดเจนว่านางเคารพยกย่องและให้เกียรติแก่สามึงฐานะและความสามารถในการรบของนาง
มีส่วนทำให้นางวิมพาตและสิทธิในการเคารพยกย่องและให้เกียรติแก่สามึงแตกต่างไปจากสตรีอื่น
ในวรรณกรรมล้านนาซึ่งส่วนมากจะแสดงออกโดยการเคารพกราบไหว้สามึงทุกวัน ดังเช่นนางอุทธะลา
จากเรื่องอุทธะลา ดังคำประพันธ์

"ยอมชำระ ครบยั้งยัว
บ่หื้อมองมัว ปักไปอยู่เฝ้า
นางครบยั้งยัว ยัวแปงปิ่นเกล้า
ทุกวันนี้กำเข่า ยามเด็กเพียงจอน
หลับนอนเตียงเตา นอนนอนเฝ้าสามึง
นางฉลาดรู้ กองวัตรชาติดี
ป้าเฝ้าดี สามึงกินเหงา
นั่งกราบดินยัว เจดควยมวยเกล้า
ตามกองธรรมเนียมจาระ"

เคารพยำเกรงสามึงที่รักผู้เปรียบเหมือน
เป็นประคัมภายณทุกวันนี้ ทั้งเวลาค่ำและ
เวลาเช้า เมื่อเขานอนขามก็ก้มเฝ้า
นอนนอนสามึง นางฉลาดเฉลียว เรียนรู้
ธรรมเนียมการปฏิบัติสามึงอย่างดี นั่ง
กราบเฝ้าสามึงแล้วใช้ควยมวยนางปฏิบัติ
ตามคลองธรรมเนียม

อุทธะลา : 28

จากคำประพันธ์ข้างต้นชี้ให้เห็นว่า นางอุทธะลาแสดงความเคารพสามึงโดยการกราบไหว้
ทุกวัน ทั้งเวลาค่ำและเวลาเช้า นอกจากนี้แล้วนางได้ปฏิบัติตามธรรมเนียมที่มาแต่โบราณคือ

กราบเท้าสามเณร ใช้ความหมายของนาง บัพพาทและสิทธินี้ สอดคล้อง กับคตินิยมของสังคม
ตามที่ปรากฏในวรรณกรรม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าคตินิยมบัพพาทในการกำหนดรูปแบบพฤติกรรมของ
สตรีให้เป็นไปตามที่สังคมต้องการ

สำหรับสตรีที่บัพพาทและสิทธิในการเชิ้อพ้งสามเณร เมื่อสามเณรสั่งสอนเกี่ยวกับหลักในการ
ครองเรือน คือ ไม่ทะเลาะวิวาทกับสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน ไม่นอกใจสามเณร สตรีที่บัพพาท
และสิทธิตามลำดับที่กล่าวมานี้ ได้แก่ นางบิณฑาและนางเตปะกัญญา จากเรื่องกำกาคำ นางจันทา
จากเรื่องเตโจยาโม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางบิณฑาและนางเตปะกัญญา นางทั้งสอง เป็นมเหสีของกำกาคำ เมื่อกำกาคำและนาง
จันทาเป็นมารดาจะตองเดินทางไปที่เมืองพรมปาราเพื่อเข้าเฝ้าท้าวพรมมะตัก กำกาคำได้อบรม
มเหสีทั้งสองให้มีความสามัคคี อดทน รู้จักระดับความโกรธ และจะทำสิ่งใดให้บริษัทยาหารีกกัน
นางบิณฑาและนางเตปะกัญญารับปการจะปฏิบัติตามคำสอนของกำกาคำ จะรักใคร่สามัคคีกันตลอดไป
จึงจะเห็นได้จากคำประพันธ์

"สองนางหม่นนอย ทอญถอยวาจา
วาทคราจา อย่าไคสลัง
อันตุดังสอง จักไคกอถ้ง
วิวาทอันนมนี่ ข้าเจ้ารักกัน
บงกชบลิ เหมือนรวมอันชีวา
ขอเจ้าลูกใจ มีความเมตตา
อย่าทิ้งสองรา นอนนเป็นหมาย"

นางสาวนอยทั้งสองทอญว่า
พระราชอาญาไคสงสัยว่าข้าทั้งสองจะ
ทะเลาะวิวาทกัน ขารักกันไม่คิบังหลบหนี
รักกันเหมือนเฟือนรวมชีวิต ขอพระองค์
โปรดเมตตา อย่าไคทอดทิ้งนงทั้งสอง
ให้เป็นหมาย

กำกาคำ : 89

นางจันทาจากเรื่องเตโจยาโม นางเป็นภรรยาของเตโจ ก็พรรณานางมีบัพพาท
และสิทธิในการเชิ้อพ้งสามเณร เมื่อสามเณรสั่งสอนให้นางมีความซื่อสัตย์ ไม่คิคนอกใจสามเณรนางก็เชิ้อพ้ง
ดังคำประพันธ์

"การจ่ายเงินเรื่องจู กันตัวตั้งสอน
 น้องเขาใจรู้ จำใจควยยังกำ
 กันตัวสอนแล้ว นางแม่ใจจำ
 นางก็ฟังกำ ตามตัวบอกควย"

เมื่อสามสิ่งสอนเรื่องผู้ชายเรื่องชู้แล้ว
 นางก็เข้าใจและจดจำคำสอนของสามี

เลโจยาโม : 7

จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดชี้ให้เห็นว่า สตรีในฐานะภรรยาที่มีบทบาทในการเคารพยกย่องให้เกียรติและเชื่อฟังสามี การแสดงความเคารพยกย่องและให้เกียรติสามีจะแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความสามารถของสตรีนั้น ๆ ถ้าเป็นสตรีที่ ๑ ไปจะเคารพยกย่องและให้เกียรติแก่สามีของตน โดยการกราบไหว้ แสดงกิริยาอ่อนน้อม ตลอดจนกราบเท้าสามีแล้วเช็ดควยผกของตน แต่สำหรับสตรีสูงศักดิ์ก็บางคนที่มีความสามารถพิเศษ การแสดงความเคารพยกย่องและให้เกียรติต่อสามี ทำได้โดยการให้สามีอยู่ในตำแหน่งสูงสุด ซึ่งเป็นตำแหน่งที่บุคคลทั่วไปเคารพยกย่องและให้เกียรติควย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงความเคารพยกย่องสามีและให้เกียรติแก่สามีที่สตรีนั้นหลายคนจะทำได้ ส่วนบทบาทและสิทธิในการเชื่อฟังคำแนะนำสั่งสอนสามีนั้นทั้งสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชนมีบทบาทเหมือนกัน

1.2.4 การให้กำลังใจและช่วยเหลือสามี สตรีในวรรณกรรมมีบทบาทและสิทธิในการดูแลเอาใจใส่ทุกข์สุขของสามี เมื่อเห็นสามีมีความทุกข์ยากลำบากอย่างเอาใจใส่ เมื่อทราบสาเหตุแล้วก็จะให้กำลังใจและให้ความช่วยเหลือสามีตามความสามารถของตน สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าว ได้แก่ นางปิ่นผา จากเรื่องอายรรอยชอด และนางสุภาวดี จากเรื่องชางงาเคียว ดังนี้

นางปิ่นผาจากเรื่องอายรรอยชอด นางเป็นธิดาของเจ้าเมือง แต่เป็นภรรยาของสามัญชน ผู้ฐานะยากจนคือ อายรรอยชอด ต่อมายายรรอยชอดคิดจะประกอบอาชีพโดยการทำนา แต่ไม่มีทุนของตนเอง จึงไปขอทำนากับนางหงษ์ซึ่งเป็นเพื่อนของนางปิ่นผา นางหงษ์และสามีไม่ยอมให้อายรรอยชอดทำนาควยและถูกเหยียดหยามอายรรอยชอดทำให้อายรรอยชอดเสียใจ เมื่อกลับมาถึงบ้านจึงมีกิริยาเศร้าหมอง นางปิ่นผาเห็นดังนั้นจึงสงสัย จึงซักถามว่าสามีเป็นอะไรและได้เจอสาเหตุตรง ๆ นานาถึงคำประพันธ์

"พี่ไปขอเขาซะ ฟู้อไผ่ไหน
 สักวาตูไป เมินแหมแค่โบ
 จนนรียา ลงแฉ่งกำโก
 เขาสูเมรีมีคิมิก จิงกลับเก้ง
 สักไหพิก ๆ พี่สั่งหมเสามักคำ
 พี่ไปถูกกระระหะ ภาวี่โหมสั่ง
 ภาจจิงจิง วรรนังมณฑา
 ภากักใจสั่ง กังหังกังหนา
 กิณแหมงโคมารมณฑา ภาเจ็บบ่เป็นสั่ง
 ในไผ่ในทอง โรกาถูกทองสันโค
 ภาชานองนี้ ทำนิกเข้ญใจ
 หือเก็บบ่ทวงพิย เจรฐาพี่เจ้า
 ขอสั่งสตนัน หือคึงน่องเหนา
 ใครความเอาเรียนรอย"

อาयरอยชอด : 88 - 89

พี่ไปเตี่ยว พุกุกกับไผ่ไรที่ไหน
 ทำไมจึงเป็นนามัก จนกะวักกลอยคำ
 กระตังมีคักจิงกลับมาน ทำไมถึงร้องไห้
 กระสิ๊ก ๆ ทำไมพี่ถึงหมนหมอง พี่ได้รับ
 กระระหะหรือมีไผ่อย่างใด หรือ
 เกล็ดขิงขังกำขามเป็นภรรยา หรือคิณหา
 คิณหลังแล้วเสียใจที่ไผ่มาเป็นคูครองของข้า
 หรือเจ็บบ่เป็นอะไรในทอง หรือภาชา
 ไค่ทำคามนิก ลงเก็บบ่ ขอไค่ไปรดสั่ง
 สอนน่องใหญ่เรื่องราวกังหมนคตวย

"อาयरอยชอดเล่าเรื่องที่เกิเกิดขึ้นในนางฟัง แล้วแะไผ่ไปขอแม่งพี่นา ควาย ไค
 และพี่นุขาวจากทาวสิริมะที่พระบิดาของนาง นางก็ปฏิบัติตาม คั้งนั้นอาयरอยชอดจึงไค่ทำนา
 ชะที่ไค่นาไค่ไค่ไปสะคุดกอนหินทำให้ไค่หัก อาयरอยชอดจึงกลับมาน นางบิมีปาริ๊บออกมาต้อนรับ
 สามีนางเตรียมอาหารให้สามีรับประทาน เมื่อรับประทานอาหารเสร็จ อาयरอยชอดจึงเล่าเรื่อง
 ไค่หักไผ่นางฟัง และแสดงความรักคอยในการทำนา อยากจะทำงานอย่างฮัแทน นางบิมีปาริ๊บ
 ขี้ของ นางบิมีปาริ๊บใจแกล้งว่ามีว่า ในการทำงานจะต้องมีความพยายาม ทำมาหาเลี้ยงชีพตามกำลัง
 ความอดามารถ และไค่ย่ำให้เห็นว่าถึงแมจะมีฐานะยากจน แต่ไม่เป็นทาสและเป็นทนายไค่กักถาวาคีแล้ว
 นางขอให้อาयरอยชอดมีความอดทนเพียรพยายามในการทำงานต่อไป คั้งคำประพันธ์

"ว่าตามแต่ใจ พอก่อนคำบับ
 กิดอานกัณโศกี ส่วนตัวน้องนี้
 ไม่มีเคิงซี่ สันใจจักดี
 สุดแล้วแต่เจ้า ทุกวันคืนหลัง
 ยังไคกินเขา ขอดยาไปเมามันว่า
 กอยเขาะกอยหา กอยฮิกอยกา
 ตามแต่ไคกอยดี เราขุมบอย
 อันไคยหนี เรายังอยู่
 บไปบเขา บบเนหนีไผ
 คนไคทางหนา อคเอาเดอะนาให้รัก"

อาขรยขอ : 95

ว่าตามใจพาดูเปรียบเหมือนแห่ง
 หองถ้าจะกิดอานประการไคเองมิไค
 ซักของ ทำอย่างไรจะดีแล้วแต่พาด
 ทุกวันนี้บเขาวกนอยแล้ว ขอดยาไค
 ละลาละล้งเอย ไหพยายามพามาหากิน
 ตามความสามารถ ถึงเราจะเป็นคนยากจน
 ไม่มีสิ่งไค แต่เราก็ไม่เป็นพาสและเป็น
 หนีไค รือให้ออกคนไคพาดให้รัก

อาขรยขอขอร้องให้นางบิปปาเอาควาย ไค และพันธุ์ขาว ไปคืนท้าวสิริมะตี แล้วพูด
 ขอเครื่องมือในการทอเสื่อมาแทน นางบิปปาก็ปฏิบัติตามความต้องการของสามี เมื่ออาขรยขอไค
 เครื่องมือมาแล้วก็นำไปเยากอนหินและไคแก้วพิเศษ จึงให้นางบิปปาเอาเครื่องมือดังกล่าวไปคืน
 พระบิดา แล้วช่วยกันทำมาหากินต่อไป

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า นางบิปปามีบทบาทและสิทธิสำคัญในการเอาใจใส่ให้กำลังใจ
 และช่วยเหลือสามี เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ถึงแม้ว่านางจะไม่มียบทบาทในการประกอบอาชีพ
 โดยตรง แต่นางก็มีส่วนส่งเสริมและสนับสนุนในการประกอบอาชีพนั้น ๆ ด้วย

นางสุภาพิศา จากเรื่องขางงาเคียว นางเป็นธิดาของขางงาเคียวและมีฐานะเป็น
 ผู้ครองเมืองซึ่งอยู่ในขางงา ทอมนางไคเป็นภรรยาของสุตันตะซึ่งเป็นสามัญชน เจ้าเมืองปารกสี
 หองไคความงามของนาง อยากไคนางเป็นมเหสีจึงออกอุบายมาสักตั้นตะเป็นสามีโดยให้สุตันตะ
 นำไคมาชนกับไคของพระองค์ ถ้าไคของสุตันตะแพก็จะถูกฆาตยและยึดเอานางสุภาพิศาเป็นมเหสี
 ของพระองค์ สุตันตะไม่สามารถหาไคไปชนกับไคของเจ้าเมืองไคจึงไคเกรธา นางสุภาพิศา
 จึงซักถามถึงสาเหตุ ดังคำประพันธ์

"สุภาวดีฯ ไต่หั้นเจมา
 โทกาทอกเสรา มีสังกัใจ
 ไต่ถามกับเจา ยังองค์สามี่ที่รัก
 วาเจาหมองเหงา โศกเสราทุกชนั๊ก
 องค์เจียบ่วยไขสันโค"

นางสุภาวดีฯเมื่อเห็นสามี่เสราโศก
 เสียใจสงสัย จึงไต่ถามสามี่ที่รัก มีความ
 ทุกชนั๊กโทกเสราเห็นเพราะเจียบ่วยหรือ
 อยางไร

ขางงาเคียว : 49

สุคันตะเอาสาเหตุที่ทำไมตนมีความทุกข์ นางสุภาวดีฯจึงปลอบใจแล้วให้ความช่วยเหลือ
 สุคันตะโดยการ เนมิต อีเห็นให้เป็นโก แล้วให้สามี่นำไปพบกับไทของเจาเมือง ไทของสุคันตะชนะ
 เจาเมืองจึงให้นำวัวมาชน สุคันตะโทกเสราอีกเพราะไม่สามารถหาวัวมาชนกับวัวของเจาเมืองได้
 นางสุภาวดีฯก็ปลอบประโลมและช่วยเหลือโดยการ เนมิต เสียให้เป็นวัว สุคันตะจึงชนะเจาเมือง
 เจาเมืองพยายามจะฆ่าสุคันตะให้โค จึงให้สุคันตะนำขางมาต่อสู้ นางสุภาวดีฯ เนมิต ราชสีห์ให้เป็น
 ขาง ขางของเจาเมืองจึงไม่สามารถเอาชนะขาง เนมิตของ สุคันตะได้

เจาเมืองพยายามหาวิธีการที่จะฆ่าสุคันตะเพื่อจะยึดนางสุภาวดีฯเป็นเมียเสียให้ได้ แต่นาง
 สุภาวดีฯก็สามารถช่วยเหลือสามี่ได้ทุกครั้ง ในที่สุดก็เกิดสงครามระหว่างเจาเมืองปาราสีและเมือง
 บบปะการี เจาเมืองปาราสีแพและสิ้นพระชนม์ ชาวเมืองจึงัญเชิญสุคันตะขึ้นครองเมืองแทน

บพพาตและสัพพิสตรีในการเอาใจใส่ ให้กำลังใจ และช่วยเหลือสามี่ ตามที่โลกอามา
 ขางตนนี้ เป็นบพพาตของสตรีผู้ศักดิ์สิทธิ์สามี่เป็นสามัญชน การเอาใจใส่และให้กำลังใจจะกระทำ
 ในลักษณะเดียวกัน คือเมื่อเห็นสามี่มีความทุกข์ยากลำบาก ครั้นทราบสาเหตุก็ปลอบประโลมให้กำลังใจ
 แล้วให้ความช่วยเหลือ สตรีที่บพพาตเด่นชัดในการช่วยเหลือสามี่ คือนางสุภาวดีฯ ทั้งนี้เพราะ
 นางมีความรู้เกี่ยวกับเวทมนต์คาถา ดังนั้นนางจึงใช้เวทมนต์คาถาช่วยแก้ปัญหามาให้สามี่ นับว่านาง
 ได้ช่วยเหลือสามี่ด้วยความสามารถของตนเอง แตกต่างจากนางบิณฑาที่ช่วยเหลือสามี่โดยฉานนิกา
 ของนาง แคอยางไรก็ตาม ทว่าไควว บพพาตและสัพพิสตรีในการให้กำลังใจและช่วยเหลือสามี่
 เป็นบพพาตและสัพพิที่สาหัสยิ่ง เพราะการให้ความช่วยเหลือดังกล่าวเป็นเรื่องที่จำเป็นสำหรับครอบครัว
 คือการประกอบอาชีพ และการช่วยเหลือสามี่ให้ปลอดภัยจากอำนาจของผู้อื่นเป็นใหญ่หรือผู้มีอำนาจ
 โดยที่สามี่เองไม่มีความสามารถที่จะช่วยเหลือตนเองได้ สตรีที่บพพาตเช่นนี้มีความสำคัญต่อ
 ครอบครัวมาก

1.2.5 การให้คำแนะนำแก่สามี จากการศึกษาวรรณกรรมด้านนาฏยาศาสตร์ในฐานะภรรยา ทั้งที่เป็นสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชน มีบทบาทและสิทธิในการให้คำแนะนำแก่สามีเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในด้านต่าง ๆ คือ การรบ การแก้ไขปัญหาคบหา และการปฏิบัติตนตามหลักธรรม โดยให้ความสำคัญต่อกฎเกณฑ์ เพื่อให้เห็นบทบาทและสิทธิดังกล่าวชัดเจน ผู้วิจัยจะได้อภิปรายตามลำดับดังต่อไปนี้

แนะนำเกี่ยวกับการรบ สตรีในวรรณกรรมด้านนาฏยาศาสตร์ส่วนมากไม่มีบทบาทในการรบ แต่ในฐานะที่เป็นภรรยา จะมีบทบาทและสิทธิในการแนะนำ เตือนสติสามีเกี่ยวกับการรบ โดยคำนึงถึงความปลอดภัย และชื่อเสียงเกียรติยศของสามี สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าวเป็นสตรีสูงศักดิ์ คือ แก้ว นางวรรณะคำฟู จากเรื่องชีวิตหาลินคำ และนางอำพร จากเรื่องวงศ์สุวรรณโค

นางวรรณะคำฟู จากเรื่องชีวิตหาลินคำ นางเป็นธิดาเจ้าเมืองและเป็นแม่เลี้ยงของชีวิตหาลินคำ ซึ่งเป็นโอรสองค์เจ้าเมืองรัฐา เมื่อชีวิตหาลินคำรบกับยักษ์มฤคตะมาร ยักษ์มฤคตะมารไม่สามารถเอาชนะได้ จึงแปลงร่างเป็นพระฤๅษีซึ่งเป็นอาจารย์ของชีวิตหาลินคำ เพื่อให้ชีวิตหาลินคำเข้าใจผิดแล้วจะถือโอกาสฆ่า แต่นางวรรณะคำฟูได้ทูลแนะนำสามีไม่ให้เข้าไปหาพระฤๅษี นางชี้ให้เห็นว่าอาจจะเป็นอุบายของยักษ์มฤคตะมาร และถ้าเป็นเช่นนั้นจริงชีวิตหาลินคำก็จะเสียชีวิต ดังคำประพันธ์

"คำฟูนางเอง บัญญาหนาหนา
เจียรจายังกำ ตักเตือนบอกเจ้า
วาทกรรมเนอ อย่าไปนับเขา
มกรรอกเลาขามบอบ จาคียักสา
เขาทำเสกกด เป็นทุกอย่างเสียงนานา
มกรรพิไล จักเขาไปหา
จักเสียเวลา ตายกับยักษ์เถา"

นางนองคำฟูผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด
กล่าวคำเจรจาตักเตือนพระองค์ ว่าไม่
ควรจะรับรอนเขาไปหา ไม่ควรที่พระองค์
ผู้มีความสง่างามจะเข้าไปกราบไหว้
สัจจาคียักมามีกลอุบายอาจจะแปลงกาย
ใดทุกอย่าง ไม่ควรที่จะเขาไปหาทำให้เสีย
เวลาและจะถึงแก่ความตายเพราะยักษ์เถานั้น

ชีวิตหาลินคำ : 127

นางวรรณะคำฟูเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดมีไหวพริบ ดังจะเห็นได้จากกรที่นางสามารถตอบปัญหาของวงศ์สุวรรณโค ทำให้วงศ์สุวรรณโคชื่นชมความมีปัญญาของนาง ดังนั้นเมื่อนางเห็นว่าไม่ควร

เขาไปหาพระฤๅษี เพราะอาจเป็นยักษ์แปลงร่างมา ชิวหาอันคำจึงเชื่อ และโคธินฐานจะไขนุญชิง
พระฤๅษี บุพตะมารจึงกลับคืนร่างเดิม และรบกับชิวหาอันคำ ในที่สุดก็ถูกชิวหาอันคำมาตาย

นางอำพร จากเรื่องวงศ์สุวรรณ นางเป็นแม่เลี้ยงของพระยายักษ์แห่งเมืองโกลาส มีธิดา
หนึ่งองค์ชื่อนางสุกัณษา ต่อมาวงศ์สุวรรณก็กลับมาหาตนนางสุกัณษา จนกระทั่งนางตั้งครรภ์ พระยายักษ์
ทราบก็โกรธจึงเตรียมที่จะรบกับวงศ์สุวรรณ นางอำพรได้แนะนำพระยายักษ์ไม่ให้ออกรบ นางพยายาม
ชี้ให้เห็นว่าวงศ์สุวรรณจะต้องมีความสามารถมีฤทธิ์เดชอำนาจมาก จึงเดินทางไปเมืองยักษ์ได้
ถ้าพระยายักษ์คงอยู่ในความประมาทและถูกมือของวงศ์สุวรรณ เมื่อรบกันถ้ามีชัยชนะก็เป็นการดี
แต่ถ้าพ่ายแพ้ก็จะเสื่อมเสียเกียรติยศ ได้รับความอับอายขายหน้า ดังนั้นนางจึงแนะนำสามีให้คิด
อย่างรอบคอบก่อนที่จะรบกับวงศ์สุวรรณ ถึงคำประพันธ์

"ส่วนเมียยักษ์ กษัตริย์เจ้า
วงศ์สุกัณษา อยาประมาทใจ
คู่แค้นชื่อนัก พญนอเหนือธิดา
เขาคงมีฤทธิ์ เทียงแค้นนักหนา
สามารถเข้ามา เถึงเมืองเราได้
ขอคิดหันไกล บถนอกไกล
ที่จักตายไปรันทบ กันชนะเขา
หากคียังนัก ก็แพพ่ายเทมเข้ามา
จักเสียเปรียบยักษ์ ไม่มีหน้าตา
ไม่เทมพินา มันมาบโค
ขอให้อีกดอง ให้จึงแต่ได้
อย่าฟังไปตายอีกอีก ก็มแม่เขา
กัณหาอาชนัก อยาไปเกราสุณา"

ส่วนเมียของยักษ์ กษัตริย์เจ้า
ดูเขาวา พระองค์สูงศักดิ์ เป็นสามีที่รักยิ่ง
อย่าประมาทลูกเขย ซึ่งเป็นชู้ของธิดา
น้อยมากนัก เขาคงมีฤทธิ์อำนาจมากจึง
สามารถเข้ามาในเมืองเราได้ ขอคิดให้
อย่าคิดสั้น การที่จะตามไปรบแม่ชนะเขา
ก็เป็นการดี แต่ถ้าพ่ายแพ้แล้วจักเสีย
เปรียบเสื่อมเสียเกียรติยศ ไม่มีความ
สามารถจริงเขาคงไม่มาถึงที่นี่ได้ ขอคิด
ให้ถ่วงไตร่ตรองเห็นจริง อย่าอีกฮักรีบ
ตามไปแม่ไมชนะเขาก็จะอับอายขายหน้า
ยิ่งนัก หนอยาใจดวงเกราสุณา

จะเห็นได้ว่านางอำพรเป็นนางชู้เลี้ยงเกียรติยศของสามี เห็นว่านางมีความรอบคอบ และมองเห็นการณ์ไกลจึงให้คำแนะนำแก่สามีดังกล่าว แต่พระยาอภัยก็เข้าใจว่า นางเห็นด้วยกับการกระทำของชู้จึงไม่เชื่อฟังคำแนะนำ และออกรบกับวงศ์สุวรรณและในที่สุดก็ถูกจักรขุบสังหาร หรือนางระวีทอนเมหีสของวงศ์สุวรรณซึ่งอยู่ในร่างของบุรุษชววงศ์สุวรรณรบกับพระยาอภัยมาตาย

จากตัวอย่างสะท้อนให้เห็นว่า สตรีในฐานะภรรยาไม่พบาทและสิทธิในการให้คำแนะนำสามี แต่ในบางครั้งสามีอาจจะไม่เชื่อและไม่ปฏิบัติตามคำแนะนำของภรรยาก็ได้ ในกรณีที่คำแนะนำนั้นไม่สามารถทำให้ความรู้สึกลับชายชวชวหนา ทิศาไม่ประพฤตินอยู่ในกรอบของประเพณีอันดีงามหมดไปได้ ดังนั้นขอแนะนำนี้จึงไม่เห็นผลเท่าอย่างใด

แนะนำเกี่ยวกับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า สตรีในฐานะภรรยาบางคนมีความคิดลึกซึ้งเฉลียวฉลาด สามารถให้คำแนะนำสามีเมื่อเกิดปัญหาเฉพาะหน้า สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าวนี้เป็นสตรีสามัญชนและสตรีสูงศักดิ์ สตรีสามัญชนก็เช่นนางมาระวี จากเรื่องบวรวงศ์หงส์อำมาตย์ สำหรับสตรีสูงศักดิ์คือ นางรัตตะนะรังสี จากเรื่องจันทะฆา

นางมาระวีจากเรื่องบวรวงศ์หงส์อำมาตย์ นางเป็นลูกเศรษฐี แก่ภายหลังได้เป็นมเหสีของบวรวงศ์โอรสแห่งเมืองจำปา หลังจากบวรวงศ์ได้ครองเมืองสุวรรณพรหมมาแล้วจึงเดินทางไปเยี่ยมสรียาผู้เป็นเชษฐา นางมาระวีขอติดตามไปด้วย เมื่อเดินทางไปจนถึงภูเขแห่งหนึ่งทั้งสองไม่สามารถจะเดินทางต่อไปได้ บวรวงศ์จึงปรึกษานางมาระวีนางจึงทูลแนะนำให้บวรวงศ์เอาลูกแก้ววิเศษม แลวเหาะธวไป ดังคำประพันธ์

"นางข้าทอมว่า	ว่าของดีเจ้า	นางตอบว่า	ของดีของพระองค์
รัตนารากุณิม	จงยาดนา	ลูกแก้ววิเศษของเรา	จงอธิษฐานก็จะ
จักนั้นเดชฤทธิ์	เห็นจักทองผายพานมน"	เห็นฤทธิ์จะเหาะเหิน	เหินเหินอากาศได้

บวรวงศ์หงส์อำมาตย์ : 92

บวรวงศ์ทำตามคำแนะนำจึงสามารถเดินทางข้ามภูเขานั้นได้โดยปลอดภัย
นางรัตตะนะรังสีจากเรื่องจันทะฆา นางเป็นมเหสีของเจ้าเมืองกันธะรัฐระ นางมีธิดาชื่อ นางอุตตะมะธานี ทอมหาท้าวสุทัศน์ะ เมืองอุบลามะ ส่งเครื่องราชบรรณาการมาสู่ขอนางอุตตะมะธานี หลังจากที่ยกนางอุตตะมะธานีให้ท้าวสุทัศน์ะแล้ว ทางเมืองกันธะรัฐระก็เกิดศึก เจ้าเมืองจึงส่งคน

ไปขอความช่วยเหลือจากท้าวสุทัศน์ะ โดยไม่ทราบวาท้าวสุทัศน์ะสิ้นชีวิตเพราะรบแพลงพรมจารี
ก่อนพิษวนของนางอุททะมะธานีจะเดินทางไปถึง นางอุททะมะธานีจึงได้เป็นมเหสีของจันทะสา
สามีของนางพรมจารีแทน นางอุททะมะธานีทราบข่าวศึกมาประชิดเมืองของมิดา ก็ทรงให้
จันทะสาเดินทางไปช่วยเหลือ จันทะสาเดินทางมาตามลำพังไม่มีไพร่พลติดตามมาด้วย และไม่มี
หลักฐานแสดงตนว่าเป็นบุตรเขยจึงถูกเสนาอำมาตย์พ้องนอบายกีดกัน เจ้าเมืองก็เชาพระทัยว่าเป็น
กลอุบายของจันทะสาจึงจับจันทะสมาไว้เพื่อจะลงโทษ นางรัทตะนะรังสีเห็นดังนั้นจึงนามปรางสามี
โดยให้เหตุผลว่าจันทะสาอาจเป็นบุตรเขยจริง และถ้ามักเป็นเช่นนั้นแล้ว ก็อาจจะทำให้เกิดความ
กินแหนงแคลงใจกันได้ นางแนะนำให้พญาพิชฌุเรียกโหรมาทำนาย เพื่อจะได้ทราบข้อเท็จจริง
ดังคำประพันธ์

"รัทตะนะรังสี เทวีใหญ่ยศ
จากลาวหามั่วแปลง จะหลอนแฉก
จักปากันแฉก หลอนแฉกเขยแปลง
เอาคืนมิดา ถึงใจแรงใจ
เหมือนตามเตียนใต้ ร่องหนอมาคาวผดัก"

นางรัทตะนะรังสีมเหสีมียศศักดิ์
กล่าวหามสามีมุเป็นพี่รึกา อาจจะเป็น
บุตรเขยจริง และถ้ามักเป็นเช่นนั้นจะเกิด
ความกินแหนงแคลงใจกันได้ แมวอาบ
ทราบให้ชัดแจ้งเหมือนจุกเทียนจุกใต้
ก็ให้เรียกโหรมาทำนาย

จันทะสา : 166

เจ้าเมืองโปรดให้โหรทำนายตามคำแนะนำของนาง โหรทำนายว่าจันทะสาเป็นผู้มีบุญ
และเป็นบุตรรองของนางอุททะมะธานีแต่ไม่มีผู้ใดเชื่อคำทำนาย จันทะสาจึงต้องไปอาศัยอยู่
ในกระท่อมแห่งหนึ่ง จนกระทั่งเสนาที่ไปขอความช่วยเหลือจากเมืองอนุปาจะเดินทางกลับมาถึง
บุคคลทั้งหลายจึงทราบความจริงว่าจันทะสาเป็นบุตรเขยของเจ้าเมืองที่เดินทางมาช่วยรบกับข้าศึก

แนะนำสามีเกี่ยวกับการปฏิบัติตามหลักธรรมเรื่องความกตัญญูทเวที สตรีในฐานะภรรยา
มีบทบาทและสิทธิในการแนะนำสามีให้ยึดมั่นในความกตัญญูทเวทีต่อผู้มีพระคุณ คือ นางมัวคำจากเรื่อง
เจ้าสุวัตร นางมัวคำและเจ้าสุวัตรพลัดพรากจากกันเป็นเวลานาน นางตามหาเจ้าสุวัตรและได้พบ
นางสุกกระรัก มเหสีของคตหนึ่งของเจ้าสุวัตรจึงเดินทางไปคุยกับ จนถึงเกาะแห่งหนึ่งนางมัวคำ

ตลอดโอรสแถวภูมิจึงหนีชีวิต นางสุกกระรักจึงนำโอรสของนางบัวคำออกเดินทางต่อไป ในขณะที่
 เกิดกันเจ้าเมืองจำปา พาพมนางบัวคำ จึงให้หมอลอนพินธุไพบาง นางบัวคำจึงพ้นชีวิต
 เจ้าเมืองประสงค์จะรับนางเป็นมเหสี แต่นางไม่ยินยอมโดยบอกความจริงว่านางมีสามีแล้วแต่พลัดพราก
 จากกัน นางยังคงรักและซื่อสัตย์ต่อสามี นางคิดว่าเจ้าเมืองจำปาเป็นมนุษย์ชีวิตเกินนาง นับว่ามี
 บุญคุณเสมอภิกษา นางจะขอถวายตัวในฐานะธิดา เจ้าเมืองไม่ยอมรับนางในฐานะนั้น แผลพ
 นางลึนฐานชอลันมมาจากเจ้าเมือง เจ้าเมืองจึงรับนางไว้ในฐานะธิดาบุญธรรม ต่อมาภายหลังนาง
 บัวคำพบเจ้าสุวัตร จึงได้เอาเรื่องทั้งหมดที่เกิดขึ้นให้เจ้าสุวัตรทราบ และได้แนะนำให้เจ้าสุวัตร
 เข้าไปในเมืองเพื่อแสดงความเคารพต่อเจ้าเมือง และสร้างสัมพันธ์ไมตรีต่อกัน ทั้งนี้เพราะ
 เจ้าเมืองจำปามีพระคุณนาง สมควรที่จะเป็นไมตรีต่อกัน และยกของสรรเสริญผู้มีพระคุณตลอดไป
 ดังคำประพันธ์

"ขอัญเชิญ พระที่เป็นเจ้า
 ไปป่าเวญไครพ ไปภูมิตี
 หวานไหวควยกรบ ขอเจองเจ้าเราจา
 บุญคุณทานกั ใหญ่ลำหัดเกหนา
 ทานมาษา แห้งทนทัวชา

 เทพนันและ กรรสืบไมตรี
 หือเปมิตรกั ยินยาวแพกวาง
 กรรสักเสริญ วัฒนาถกถาง
 กรรสืบมิตร งานมัญญ
 ขอเปมัญ เปนกุดเจิงเกา
 ทอเตากุมเตเจ๊ววัง"

เจ้าสุวัตร : 117 - 118

ขอัญเชิญพระองค์เป็นใหญ่ เข้าไป
 ถวายบังคมควยความเคารพต่อพระราชา
 ผู้มีอำนาจบุญคุณของท่านนั้นยิ่งใหญ่หนัก
 เพราะท่านไคเยียวบารักษาชา
 ควยเหตุนี้จึงสมควรที่จะเป็นมิตรไมตรี
 กันสืบไป สมควรจะสรรเสริญ ยกย่อง
 เป็นมิตรกันตามลักษณะผู้มีบุญคุณต่อกัน
 และถือว่าเป็นผู้มีพระคุณตลอดไปจนชั่วชีวิต

จากคำประพันธ์สะท้อนให้เห็นว่านางบัวคำเป็นผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ ทั้งยังมี
 มีบทบาทและสิทธิในการชี้แนะสามีให้ตระหนักในพระคุณของเจ้าเมือง และให้แสดงความเคารพ
 และมีไมตรีต่อกัน การที่เจ้าสุวัตรทำตามแนวทางบัวคำแนะนำสะท้อนให้เห็นว่าเจ้าสุวัตรก็เป็นผู้ที่มีความ
 กตัญญูกตเวทีเช่นเดียวกัน

บทบาทและสิทธิสตรีในการแนะนำสามีจึงที่ใดกล่าวมาตามลำดับนี้ เป็นบทบาทและสิทธิที่ปรากฏสองลักษณะคือ ภรรยาให้คำแนะนำแก่สามี และสามีเป็นผู้ขอคำแนะนำจากภรรยา ลักษณะที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาอย่างชัดเจน คือภรรยาเป็นผู้ให้คำแนะนำแก่สามี และส่วนมากแล้วสามีจะยอมรับและปฏิบัติตามคำแนะนำของภรรยา ยกเว้นในกรณีที่สามีอยู่ในสภาพที่ซาดิสต์ ทั้งนี้เนื่องจากมีเหตุการณ์ที่ทำให้สามีเกิดความอับอายขายหน้าและเสื่อมเสียเกียรติยศ เมื่อสามีอยู่ในสภาพเช่นนี้ จึงไม่ปฏิบัติตามคำแนะนำของภรรยา

บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะที่เป็นภรรยาที่ให้คำแนะนำสามี เรื่องเกี่ยวกับการรับ การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า และการปฏิบัติตนโดยยึดหลักความกตัญญูทวนเวียน สะท้อนให้เห็นว่าสตรีในวรรณกรรมล้านนาเป็นผู้ที่รู้จักคิด และสามารถนำเอาความคิดของตนมาเสนอแนะแก่สามี และการที่สามียอมรับปฏิบัติตามคำแนะนำของภรรยา ยังสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของสตรีในครอบครัวในครอบครัวโดยเฉพาะสามีเป็นย่างดี

นอกจากนี้แล้ว เป็นที่น่าสนใจว่า สตรีในวรรณกรรมล้านนาบางท่านมีบทบาทและสิทธิสำคัญในการตัดสินใจของสามี กล่าวคือ สามีถือเอาความเห็นของภรรยาเป็นเครื่องตัดสินใจในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สตรีที่มีบทบาทและสิทธิสำคัญนี้ได้แก่ นางปิมปาจากเรื่องอาบรอยชอก หลังจากที่ย้ายรอยชอกเปิดฐานะของตนจากสาวกัญจนที่ฐานะยากจน มาเป็นโอรสบุญธรรมของเจ้าเมืองแล้ว อาบรอยชอกก็เป็นที่ยอมรับและชื่นชมของท้าวสิริเมตต์และนางกัณฐะรา ซึ่งเป็นพระปิตามารดาของนางปิมปาภรรยาของอาบรอยชอก ท้าวสิริเมตต์โปรดให้อาบรอยชอกขึ้นครองเมืองแทนพระองค์ อาบรอยชอกจึงปรึกษากับนางปิมปา นางปิมปาให้ความเห็นว่าอาบรอยชอกสมควรที่จะครองเมืองแทนพระบิดาของนาง ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์

"รอยชอกกุมาร กัณฐะกบอง
สะหลีนวลนอดรัก ว่าเป็นสันโด
หานายนงรัก ขอไปบอกท้าวสักที่
ปิมปาภรรยา ยอดคนเหี้ย
วาชาเห็นดี กับเป็นเจ้า"

ถ้ามารอยชอกก็ไต่ถามภรรยาผู้เป็น
ที่รักว่า เป็นอย่างไรหรือนงรัก ขอได้
บอกพี่เถิด นางปิมปาผู้เป็นยอดคนเหี้ย
กราบทูลว่าข้าก็เห็นดีกับพระองค์

เมื่อนางปิ่นมาเห็นควย อายรอยชอกจึงครองเมืองสืบต่อมา นับว่านางปิ่นมีความสำคัญมาก และถ้าพิจารณาถึงบทบาทและสิทธิของนางในฐานะที่เป็นภรรยาตามลำดับจะเห็นได้ว่า นางมีบทบาทสำคัญในการให้กำลังใจและให้ความช่วยเหลือสามี นอกเหนือจากการไว้วางใจที่มีความรักและซื่อสัตย์ เมื่อนางมีบทบาทและสิทธิสำคัญเช่นนี้ สามีย่อมให้ความสำคัญแกนางและยกให้นางเป็นผู้ตัดสินใจ

1.2.6 การเรียกร้องความยุติธรรมจากสามี สตรีในวรรณกรรมจันทนา ที่มีบทบาทในการเรียกร้องความยุติธรรมจากสามี เป็นสตรีผู้ศักดิ์สิทธิ์และสามีเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการพิจารณาคดีสินปัญหาต่าง ๆ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับการของมาเมืองและเรื่องราวของบุคคลในครอบครัว ถ้าเจ้าเมืองตัดสินปัญหาไม่ยุติธรรม สตรีในฐานะที่เป็นภรรยาจะมีบทบาทและสิทธิในการเรียกร้องให้สามียึดมั่นในความยุติธรรม ก็จะเห็นได้จากบทบาทและสิทธิของนางจันทา จากเรื่องกำกาคำ นางจันทา จากเรื่องบึงระวงค์หงส์อำมาตย์ และนางกันธะรา จากเรื่องอายรอยชอก ทั้งรายละเอียดต่อไปนี้

นางจันทา จากเรื่องกำกาคำ นางเป็นแม่เลี้ยงของท้าวพรหมะศักดิ์แห่งเมืองพรมปารา นางสิงห์จึง เป็นแม่เลี้ยงของท้าวพรหมะศักดิ์จันทา นางจึงสมคบกับบิดาทำเสน่ห์หาพรหมะศักดิ์ และทูลยุยงว่านางจันทาเป็นชู้กับท้าวทศพรอยู่ในโรงเลี้ยงมา ท้าวพรหมะศักดิ์จึงลงโทษนางจันทาโดยการลดสถานภาพจากแม่เลี้ยงเป็นสามัญชนและขับไล่ออกจากเมือง นางจันทาจึงเข้าเฝ้าท้าวพรหมะศักดิ์ แล้วทูลขอให้พระองค์ตัดสินเรื่องราวที่เกิดขึ้นอย่างยุติธรรม โดยขอให้สืบหาหลักฐาน และพยานเพื่อชี้ให้เห็นว่านางไม่ซื่อสัตย์ต่อพระองค์จริง และถ้าเป็นเช่นนั้นจริงนางก็จะยอมรับโทษ แต่ตามความเป็นจริงแล้วนางเป็นผู้บริสุทธิ์ นางตำหนิท้าวพรหมะศักดิ์ว่าเป็นคนหูเบา ฟังความแต่ฝ่ายเดียว ถึงคำประพันธ์

“ว่าโทษน้องมี การตีกรรมมา
สันไคน่าแล้ว การสืบหลักฐาน
พินยานแม่แก้ว ตามไต่ทวงกองธรรม
หือพันเนกัก แน่แจ้งสัจจริง
ร้ายเสียก็ยังมี หือพันเป่งปอย

นางทูลว่า โทษของน้องถ้ามีจริงก็
สมควรที่หรือฆ่า อย่างไรก็ดีควรสืบหา
หลักฐานพยานไต่เนชัคควความยุติธรรม
ให้ประจักษ์ความเป็นจริงว่า ร้ายหรือ
คืออย่างไรให้เห็นชัดเจน ข้าจะไม่เสียใจ

ขามเสียใจ พระทัยสั่นทอน
 หกลอนโศกนึ่งมีแค้น ขอเอาประหาร
 อย่าไว้อำนาจ แค้นแค้นหงสสุธา
 อันนี้มรณ นึกเหมือนหลับตา
 ปอยโกรธโกธ โมโหเคียดไหม
 วานองนี้ไป มีขุนนอกไธ
 ฟังกำเหมายล่า ฟังกำขางเคียว
 บเขี้ยวเคี้ยว หอนั่นเป่งแจจอร่า

ก่ำก่ำ : 11

ท้าวพระมเหศวรไม่พอพระทัยนางจันทาเรียบกรองความยุติธรรมเกี่ยวกับเรื่องทีนางถูกลงโทษ
 โดยไม่มีความผิด แสดงว่านางมีบทบาทและสิทธิในการร้องขอความยุติธรรมจากสามี แต่สามีไม่
 ให้ความยุติธรรมตามทีนางต้องการ

นางจันทา จากเรื่องบวรระวงศ์หงส์อำมาตย์ นางเป็นแม่เหล็กของพญากาลย์ แห่งเมืองจำปา
 นางมีโอรสสององค์คือ สุริยาและบวรระวงศ์ นางกาไวแม่เหล็กองค์หนึ่งอีกนางและโอรส
 จึงออกอุบายหลอกลวงพญากาลย์ว่า โอรสทั้งสองจะงัดเงา นางพญากาลย์ก็รับสั่งให้ประหารโอรส
 นางจันทาทราบว่โอรสจะถูกประหารชีวิตจึงเข้าเฝ้าและทูลขอให้พญากาลย์ให้ความยุติธรรมแก่โอรส
 โดยให้พิจารณาตัดสินเรื่องราวที่เกิดขึ้นควมเหตุผลและหลักฐาน ไม่ควรจะตัดสินลงโทษโอรสโดย
 ฟังความข้างเดียว นางทันทาเห็นว่า เป็นเจ้าเมืองแต่ไม่คิดให้ลูกซึ่งรวมคณ นางพยายามเตือนสามี
 ให้ระลึกถึงคุณความดีของโอรสทั้งสองที่ได้อำไว คือการปรนนิบัติดูแลเมื่อพระบิดาประชวร และการ
 ปฏิบัติภารกิจของนางเมืองแพนพระองค์ ดังคำประพันธ์

"พระบิดา สั่งปองลูกเท่า
 หือเขาจับเอาลูกมัด โทษเขามีโค
 บรูณัก บจักไลหอนั้นแรง
 จักมีแม่แท้ ถ้าเมนาเป่ง
 บร่ำเมิงแยง กัดหลังและหน้า

เลยแม่แทนอย แม่เขาทำผิดจริง
 ก็ขอให้เอาประหาร อย่าปล่อยเอาไว้
 โทษหนักแน่นกิน นี้ไม่ทราบความจริง
 อยู่ในความมืดมิดเหมือนหลับตา กลับกลัว
 โกรธและควาขามิรัฐ พระองค์เชื่อกำ
 ยุ่งงายเกินไป ฟังความข้างเดียว ไม่
 เกินเอาความจริงใหญ่แถมใจ

เพราะเหตุใดพระบิดาจึงให้เขาจับ
 ลูกมัด เขามีความผิดอย่างไรไม่ทราบ
 แน่ชัด ไม่สอบถามรายละเอียดว่าเป็น
 ความจริงหรือไม่ หรือจะถูกแม่เลี้ยงใส่ร้าย
 ไม่พิจารณาตัดสินคดีหลังให้ถวณ เมื่อ

ขึ้นกำเข่า ทำจักษุ
 มันจกกรกอย่างนี้ บ่ทอนโลก
 ก็ยังจางจืด ยังจืดโลหิตตามธรรม
 นี่เมื่อยต่อช่อง เค็ดอกทองหงนหงาน
 บุษบิธรรม โรงศาลบดิน
 พญาเจ้าเมือง สังกะมาทนต์
 ลืมลืมแล้วภาตุรัก กัดเมื่อเจ็บเป็น
 หนาวเย็นป่วยหนัก กัดลูกเตาสองคน
 รักษาพอไว้ อยู่ไกลเทียมคน
 ยังอดทำทน บัดไปผอเผ่า
 คนอื่นคนไกล ไม่บอกเขา
 ลองก็กรรราวเค็มดวงแล้ว การบ้านมีใด
 บ่ไถกาดแก้ว ก็สองลูกเตาแทนทำ"

บวรระวงศ์หงส์อำมาตย์ : 10 - 11

หมายเรื่องราวที่จะมาทำเช่นนี้สมควรหรือ
 ที่เรื่องอื่น ๆ ยังสามารถจัดแจงได้อย่าง
 ยุติธรรม นี่เมื่อยยังทำให้เค็ดอกทองไม่ทั่ว
 ทำเช่นนี้ไม่ยุติธรรมเพราะไม่ไค้ขึ้นโรง
 ขึ้นศาล เป็นเจ้าปกครองเมืองเหตุไฉนจึงไม่
 คิดให้ลี้ภัย ลืมแล้วหรือว่าเมื่อไม่สบาย
 ลูกทั้งสองของเราไค้ดูแลรักษาสุดศาสนา
 ประณิบัติอย่างใกล้ชิด คนอื่น ๆ ไม่มีใคร
 เข้าไค้ ขอให้ระลึกถึงเหตุการณ์ที่มานมา
 กิจการบ้านเมืองใด ๆ ลูกทั้งสองก็ไค้
 ปฏิบัติแทนโดยไม่ผิดพลาด

นางจันทาพยายามชี้แนะสำนึกให้ความยุติธรรมแก่โอรส แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะ
 พญากาลย์ไม่รับฟังคำขอร้องของนาง ดังนั้นนางจึงเปลี่ยนบทบาทและสิทธิในฐานะที่เป็นภรรยา
 มาเป็นมารดาเพื่อหาวิธีการช่วยเหลือไม่ให้โอรสถูกลงโทษ และให้หลบหนีออกจากเมืองไปโดย
 ปลอดภัย

สตรีในวรรณกรรมล้านนาที่พบบทบาทในทำนองเดียวกันกับนางจันทาจากเรื่องบวรระวงศ์
 หงส์อำมาตย์ ไค้แก่ นางกัณเฑาะระจากเรื่องอ้ายรอยชอก ดังจะเห็นไค้จากตอนที่ท้าวสิริเมธีไปรักษา
 นางไค้เกี่ยวกับการเลือกคู่ครองของชิตาหงส์นาง กัณเฑาะระจึงพูดถึงเรื่องที่ท้าวสิริเมธีซัดไค้นางบิมา
 ชิตาองค์สุดท้องให้ออกจากเมือง ไปอาศัยอยู่กับอ้ายรอยชอกว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมาย
 เพราะเป็นการตัดสินบัญญัติหาควยอารมณ ไม่ไค้ไค้ทรงพิจารณาให้รอบคอบ นางชี้ให้เห็นว่าท้าว
 สิริเมธีไค้ความยุติธรรมแก่บุคคลทั่วไป แต่ไม่ไค้ความยุติธรรมแก่คิชาของชน นางมีความเห็นว่าเมื่อ
 ชิตาทำความผิด ควรจะอบรมสั่งสอนชี้แนะในทางที่ถูกต้อง นางเชื่อว่าไม่มีผู้ไค้มีปัญญาทัดเทียมกัน และได้
 เปรียบเทียบว่าชิตาหงส์เจ็ดเหมือนนิ้วทั้งสิบนิ้ว ถ้าตัดนิ้วใดนิ้วหนึ่งทิ้งย่อมไค้รับความเจ็บปวดเหมือนกัน
 ทั้งหมด ดังคำประพันธ์

"ทุกวันนี้คำเจ้า ไม่คิดหาสั่ง
 เทาน้ำตาบึ้ง มหายเหือดหนา
 กัดเหงาเหงาหา นกคอกหลา
 นางรัตนานมอม กูลของสุ
 เลี้ยงดูแทนอวย บ่อขบกวาจอยนัย
 รักลูกเจียน บตามกฏหมาย
 บรูเรื่องราย รายคิดถวน
 สืบพันสัง สืบพันอกมาน
 จักเป็นโคไปไหน บที่สนไกล
 ยังจางกลาวจิ จักการณเียนดังาม
 สองสามครั้ง ขึ้นหลวงขึ้นศาล
 + ตามกฏเียนบาด จีแรงเียน
 ขำระรงเกา และนายเสมียน
 จีพากสำเนียง หอรุทหนา
 นิลกษตรี ขำแปนยูลา
 บพิจารณาขึ้น เอาแต่โมโห
 โกษาหนั้น บคิดถนสันโค
 นิดหนอยหรือนัก บดูไผไหน
 สั่งสอนกันไป กัดและชา
 สั่งบักใจ คนในโคกหลา
 + บัญญาเียนมากนัก บอคนเกิดมา
 วันเดียวแต่กัก พรอมทำถวนสามวัน
 บอคนอนัว ยังบเทาถิ่น
 เถิงเมื่อเราทัน เกาตั้งนวกอย
 เราเป็นบัก นาริลูกหนอย
 ก็รักเหมือนมือสับนิ้ว จักกักไวโค
 ก็เจ็บชิว บว่านวกอนิวนาง"

ทุกวันทั้งคำเจ้า ไม่คิดทำอะไร เอาแต่
 รongไห้หน้าตาไม่เหือดแห้ง เพราะคิดถึง
 บุตรคนสุดทอง เนื่องจากนางรัตนานมพา
 ก็เป็นลูกของท่าน ไคเลี้ยงดูมาแต่เล็ก
 แทนอวย กลับขบใจออกจากรานไป ทำไม
 ถึงเป็นเช่นนั้น ที่เรื่องอื่น ๆ ยังสามารถ
 จีแรงอย่างละเอียดไคตั้งสองสามครั้ง
 แม้นโรงขึ้นศาลตามกฏมเียนบาลัก
 จีแรงไว้อย่างละเอียด บุคมใหญ่และเสมียน
 ไคจีแรงให้รู้กันทั่วหนา เป็นลูกสาวและ
 เป็นลูกคนสุดทองค้าย ยังมีทัฬหิจารณาให้
 ถิกถน ก็เอาแต่โมโหโโส ไม่คิดให้ดี
 ถึงความผิดจะน้อยหรือมากก็ควรปรึกษา
 กัน เคารพสั่งสอนกันไปจะเป็นการดี ทำไม
 ไม่คิดวาคณในโลกนี้มีบุญมากมาย
 คนที่เกิดมาได้เพียงวันเดียวพอครบ
 สามวัน มือและนิ้วยังไม่เท่ากัน เมื่อ
 เกิดอาการคันจะเกาทั้งนิ้วก้อย เรามี
 ลูกสาวก็รักเหมือนมือทั้งสิบนิ้ว จะตัดนิ้ว
 ไคก็รู้สึกเจ็บทั้งนั้น ไมว่าจะป็นนิ้วก้อย
 หรือนิวนาง

คำพูดของนางกันธราแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สามีของนางตัดสินใจปัญหาที่เกิดขึ้นกับชีวิตการบวชนั้น ทำให้ขาดความยุติธรรม นางจึงมีบทบาทและสิทธิในการเรียกร้องความยุติธรรมจากสามี โดยชี้แจงเหตุผลและยกอุทาหรณ์เปรียบเทียบกับสามีเห็นตาม ในขณะที่ตัวกันธราเนะเกี่ยวกับบทบาทของบิดาที่พึงกระทำ เมื่อธิดาทำความผิด นั่นคือ ให้การอบรมสั่งสอน ท้าวสิริเมธีทรงเห็นด้วยกับนางกันธรา แต่พระองค์ไม่สามารถแก้ไขเหตุการณ์ตามไปแล้วได้ จึงได้แต่เสียดพระทัย

นางกันธราได้แสดงให้เห็นบทบาทและสิทธิในการเรียกร้องความยุติธรรมเกิดอีกครั้งหนึ่ง เมื่อท้าวสิริเมธีโปรดให้เชษฐภคินีนำสินค้ายกรทูล "รวีตาง" ไปถวายที่เมืองจำปา นางได้ทูลท้าวสิริเมธีว่า ควรจะให้อายรรอยชดชั่งเป็นสามีของนางเป็นป้าค้ำคองคฤศทองเดินทางไปถวายกับเชษฐภคินย ดั่งคำประพันธ์

“ว่าองค์ที่รัก เจ้าสามีกา
เป็นสันโดชา ตัดมันลูกหลาน
อันตูกะตะ รอยชดเชยเหล่า
ผู้วิธนา มาฐานอง ถึงมันอกมัน
ห่อได้ไปพร้อม ถวายตางทองเวียงไชย
การตั้งธิดา ไฉนมันไฉ
ควรให้มันไป ทวยหกกลูกเถา”

ว่าพระองค์เป็นสามีที่รัก เหตุใด
จึงได้ตัดขาดลูกคนสุดทอง อายรรอยชด
ซึ่งเป็นลูกเชยคนเล็กนั้นทำไมไม่เออให้
มันได้ไปถวายพร้อมกับเชยคนอื่น ๆ ทวย
เรื่องการถวายนั้นเป็นความสามารถ
ของแต่ละคน ควรจะให้มันได้ไปด้วยกับ
เชยทั้งหก

อายรรอยชด : 104

นางกันธราเรียกร้องให้ท้าวสิริเมธีเป็นสามีให้ความยุติธรรมแก่ค้ำคองคฤศทอง โดยเปิดโอกาสให้ เป็นสามีของนางเป็นป้าค้ำคองอายรรอยชดหัดเทียบกับเชษฐภคินีในด้านการประกอบอาชีพ ท้าวสิริเมธีทรงเห็นด้วย ทวยเหตุนี้อายรรอยชดจึงเดินทางไปถวายแก้ววิเศษที่เมืองจำปาพร้อมกับเชษฐภคินี การเดินทางในครั้งนี้ทำให้อายรรอยชดเปลี่ยนฐานะเป็นโอรสบุญธรรมของเจ้าเมือง เพราะเจ้าเมืองพอพระทัยแก้ววิเศษของอายรรอยชด ดังนั้นเมื่ออายรรอยชดกลับมาที่เมืองอินตะนครพร้อมกับไพร่พลทั้งหลาย จึงเป็นที่ยอมรับของท้าวสิริเมธี และในที่สุดก็ปกครองเมืองแทนท้าวสิริเมธี

บทบาทและสิทธิในการเรียกร้องความยุติธรรมจากสามีดังที่ยกตัวอย่างมานี้ จะเห็นได้ว่าเป็นบทบาทและสิทธิสำหรับสตรีผู้สูงศักดิ์เท่านั้น สตรีเหล่านี้มีโอกาสเรียกร้องความยุติธรรมจากสามี 2 ลักษณะ คือ เรียกร้องความยุติธรรมให้ตนเอง และเรียกร้องความยุติธรรมให้กับบุตรธิดา สำหรับการเรียกร้องความยุติธรรมในบุตรธิดานั้น กล่าวได้ว่าสตรีใดแสดงบทบาทและสิทธิสองฐานะในเวลาเดียวกัน คือในฐานะมารดาและในฐานะภรรยา

ถึงแม้ว่าสตรีผู้สูงศักดิ์จะมีบทบาทและสิทธิในการเรียกร้องความยุติธรรมจากสามีก็ตามแต่จากตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นได้ว่า การเรียกร้องความยุติธรรมของสตรีประสบผลสำเร็จเพียงคนเดียวเท่านั้น แสดงว่าถึงแม้ว่าสตรีในฐานะภรรยาจะมีบทบาทและสิทธิในการเรียกร้องขอความยุติธรรมจากสามี แต่การที่จะได้มาซึ่งความยุติธรรมนั้นก็ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกระบวนการแห่งความยุติธรรมโดยตรง หากขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของสามีเป็นส่วนใหญ่

นอกจากนี้สตรีในฐานะภร่ายังมีบทบาทและสิทธิในการดำเนินสามี เมื่อสามีประพฤติตนไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าวเป็นสตรีผู้สูงศักดิ์คือ นางพรหมจารี จากเรื่องจินตะชา สตรีสามัญชนคือภรรยาของเศรษฐีจากเรื่องบวรวงศ์หงส์อำมาตย์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางพรหมจารี จากเรื่องจินตะชา นางเป็นแม่เหลื่อของท้าวสุตตะนะ ธรรมดาท้าวสุตตะนะอยากได้นางเทวะธิดาสักเป็นแม่เหลื่อองค์หนึ่ง พระองค์จึงแจ้งให้นางพรหมจารีทราบและถามความเห็นของนาง นางพรหมจารีไม่เห็นควย แต่ท้าวสุตตะนะทรงยืนยันที่จะมีแม่เหลื่อองค์หนึ่งให้ได้ นางพรหมจารีโกรธจึงกำหนัดท้าวสุตตะนะว่าควรจะอภิเษกกับนางเทวะธิดาสักเสียแต่แรก เพราะนางเทวะธิดาสักอาศัยอยู่ในเมืองเดียวกับพระองค์ ไม่เพิ่มก่นนางที่อยู่ในเมืองที่ห่างไกลออกไป เมื่อท้าวสุตตะนะให้คนไปชวนนางกกอง یدیเศรษฐีบรรณาการเป็นจำนวนมาก นางถือนางมีเชื้อสายกษัตริย์นางไม่ยินยอมกับการที่สตรีหลายคนมีสามีคนเดียวกัน ดังนั้นจึงขอร้องท้าวสุตตะนะไม่ให้รับนางเทวะธิดาสักเป็นแม่เหลื่อ ดังคำประพันธ์

"เดิมหัวที่ แด่เกาตณัง
 เจ้ายังบ่เอาบัก เทะชิสังกา
 อยู่ไกลสำนัก โขงเซตหองเมืองคำ
 บ่ใจตางคาบ คานแดนไกลกัน
 กันเภาพริกคำ ควนยังสาบทอง
 ป่วยไปเอาเมีย สังกัดทางหอง
 เสียของบ่มีมาบ่มี จะกลวงศา
 ขาบใจกลอย ใจเจ้อไพรหนอยหลังคำ
 จักเอาตัวรัก หลายคนรวมกัน
 ขาบฟังกัม กำเจ้าฟซา
 อยาหนาเอาเลย ขาบชอบหนา
 ขอร่าจาจิมทาว"

จันทะฆา : 61 - 62

แต่แรกเริ่มเดิมทีนั้น ทำไมพระองค์
 ไม่อภิเษกกับนางเทะชิสังกาซึ่งอยู่ไกล
 อาณาเขตเมืองที่สมบุรณ์ ไม่ได้อยู่ทางไกล
 จากเซตเคน แม่เภาพริกมาเภาที่ยังไค้ถิ่น
 ทำไมถึงมีเมียที่อยู่ทางไกลจากเซตเคน
 เสียของบรรณาการไปไม่ไชนอยตระกูลวงศา
 ของข้าไม่ไค้ค่าทดบ ไม่ไชนาวไพรพิหลังคำ
 เพราะการากตราในการทำงาน จะได้มีสามี
 คนเคียงกัน ข้าไม่เห็นควย ขอยายไค้ทำ
 เชนั้นเลย ข้าไม่ขอยจึงขอร้องขอพระราช

จากตัวอย่างคำประพันธ์ แสดงให้เห็นว่านางพรมจรรย์ไม่พอใจระบบการครองคู่ที่บุรุษ
 คนเดียวมีภรรยาหลายคน นางจึงพยายามคัดค้านไม่ให้ชาวสุทัศน์รับนางเทะชิสังกาเป็นมเหสีอีก
 องค์หนึ่ง ในที่สุดก็เกิดการโต้เถียงกันขึ้น ชาวสุทัศน์และโชนางพรมจรรย์โดยจับนางลอยแพ
 ผลที่นางได้รับจากการทำหั้นและไม่เห็นควยกับความต้องการของสามีสะท้อนให้เห็นว่าพรมจรรย์มีบทบาท
 และสิทธิซึ่งกล่าวจริง แท้บทบาทและสิทธินั้นขัดแย้งกับความต้องการของผู้มีอำนาจสูงสุดในบ้านเมือง
 จึงต้องไค้รับโทษดังกล่าว

ภรรยาเศรษฐี จากเรื่องบ๊วระวงศ์หงส์อำมาตย์ นางทำหั้นการกระทำของเศรษฐีผู้เป็น
 สามีดังจะเห็นได้จากตอนที่สามีกลับมาจากการไปขายแก้ว นางไม่เห็นคุณค่าของนางขาระวีเกินทาง
 กลับมาด้วยจึงซักถาม เศรษฐีเล่าความจริงให้นางฟังว่า เศรษฐีเอาแก้วไปขายแก่เจ้าเมือง
 สุวรรณพรมมา เจ้าเมืองจับไค้ความแก่ทมนำมาขายนั้นเป็นแก้วของบ๊วระวงศ์ จึงบังคับให้เอาไปคืน
 แก่บ๊วระวงศ์ บ๊วระวงศ์นำแก้วพิเศษไปพบกับยักษ์และสามารถเอาชนะยักษ์ได้ เจ้าเมืองจึงยกธิดา
 ให้เป็นคู่ครองและพาพิชิตอาณาจักรให้ครอง เมือง นางพรมจรรย์ได้เข้าพิธีอภิเษกเป็นมเหสีฝ่ายชายตาม

ดังนั้นเศรษฐีจึงเดินทางกลับมาตามลำพังภรรยาของ เศรษฐีทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นทั้งหมดก็โกรธ
นางทำหนังสือพิมพ์ความโลภ บิดเอาสมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตนและลงโทษผู้ที่ไม่มีความผิด
เศรษฐีประพฤติกตัญญูต่อความทำนองคลองธรรม จึงเป็นเหตุทำให้ทรัพย์สินสมบัติที่อยู่มหาลัย
นางไม่เห็นด้วยกับการกระทำของสามีตั้งแต่แรกแล้ว แต่ไม่อาจคัดค้านได้ นางกล่าวว่าเพราะ
ความโลภของเศรษฐี จึงทำให้สูญเสียทรัพย์สินสมบัติและธิดา นับว่าเศรษฐีประพฤติกตัญญูต่อธรรม
ตายไปแล้วจะต้องทนทุกข์ ดังคำประพันธ์

ส่วนเมียเศรษฐี ชายาเยา
บอกฉันเถาเถาคร่ำ จักขึ้นแห่งชา
แบ่งหน้าเมียชาย บจปากโลกคำดี
ว่าอย่างนั้นและ จักเป็นเศรษฐี
ของพี่ก็ เพราะหาใจ ๆ
ของเพื่อนจริง ๆ จักหลงใครใคร
หมายใจเอาชายชู้ เอาเพื่อนมาชิง
หลายวันหลายมือ ทูลสังเวชนาคามัน
บุญคุณเกี้ยวนี้ ไฉนลอบหัน
ไปนับการาม เขาแทบโค
โครวาทอสู หัวเห่เห่ไป
จักเลี้ยงกำไปแม่ สู้พี่ปล้าง
ผิดกรรมแต่ ๆ กลายเป็นงาวไม้ที่ดอน
ของสิ่งทรัพย์สิน ลมลายหายสูญ
กลางคืนมอด ปล่อยบางพอบดิน
ครกอยู่แปะคอบ เสียมันโคกลง
มันตกลงไปที่เล็ก เจนมันตา
มันที่เล็ก จักลากถื่นหานบน
อำของเพื่อนไว้ ข้าเสียลูกคน

ส่วนเมียชู้ของเศรษฐีมีความ
โมโหยิ่งนัก นางถกถางขึ้นมาจนเห็นชา
หน้าตาบิดเบี้ยว พูดถ้อยคำแข่งกราวว่า
เป็นเสียอย่างนั้นแหละ เป็นเศรษฐีแต่
กระทำตนไม่ดีของผู้อื่น ๆ อย่างใดก็
ละโมภเอาโดยไม่ช้อ จับเขามาชิงเป็น
เวลาหลายวันชาเวทนามันยิ่งนัก บุญบารมี
ของคนเราเคยวันไม่มีผู้ใดสามารถมองเห็น
ได้ ไม่ควรหมั่นเขา ชาอยากจะทำกล่าว
ตั้งแต่แรกแล้วเกรงว่าจะไม่เป็นผล
เจ้าเป็นคนพาลประพฤติกตัญญูต่อกรรมแท้ ๆ
จึงกลายเป็นคนโง่เขลาภายหลังชั่วของ
ทรัพย์สินสมบัติก็หมดอายหายสูญไปหมด
แทนที่จะเพิ่มพูนกลับชักสนร้อยหรือลง
ครกที่อยู่บนคอกษามันโคกลงแล้ว มันจะ
ตกลงไปในที่ลึกจนสุดสายตา จะคิงขึ้น
ข้างบนก็ยากนัก เปียคยังเอาของผู้อื่นไว้
ข้ายังต้องเสียลูกของตน เจ้าเป็นคนชั่วช้า
หากถึงแก่ความตายก็จะได้รับความทุกข์

สู้เป็นคน โมโหบาบิ
กันวาส่าย จักได้ไปใหม่
ที่เปลวไฟแดงนรก"

ทรมาณในนรก

บัวระวงศ์หงส์อำมาตย์ : 82

เพราะผู้ดำเนินคดีจึงยอมรับคำตัดสินของภรรยา โดยไม่ได้โต้แย้งแต่อย่างใด จากตัวอย่าง
จะเห็นได้ว่า ในกรณีที่สามภรรยาสามีมีบทบาทและสิทธิในการทำนุบำรุงการกระทำของสามีได้ และ
ถ้าสามีเห็นคล้อยตามว่าตนกระทำไม่ถูกต้องตามที่ตนเองคลองธรรมจริงแล้ว สามีภรรยาก็ยังอยู่รวมกัน
ต่อไป ตรงกันข้ามกับตัวอย่างการทำนุบำรุงการกระทำของสตรีผู้สูงศักดิ์ที่สามีไม่ยอมรับว่าตนประพฤติตนไม่
เหมาะสม สามีภรรยาไม่สามารถอยู่รวมกันได้อีก เนื่องจากสามีเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดเห็นผู้อื่น
ดังนั้นจึงใช้อำนาจลงโทษภรรยาโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง นับว่าวรรณกรรมล้านนาได้สะท้อน
ให้เห็นผลของการทำนุบำรุงการกระทำของสตรีที่มีสถานภาพแตกต่างกันอย่างชัดเจน

1.3 บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะธิดา วรรณกรรมล้านนากล่าวถึงสตรีในฐานะ
ธิดา 2 ลักษณะ คือ สตรีที่เป็นธิดาโดยสืบสายเลือด และสตรีที่เป็นธิดาบุญธรรม สตรีในฐานะธิดา
มีบทบาทและสิทธิที่ตนพึงมีคือ การปรนนิบัติรับใช้ การแสดงความกตัญญูทวดเวท และการเคารพ
เชื่องฟังบิดา ดังนั้นจึงต้องมีบทบาทตามฐานะ ดังต่อไปนี้

1.3.1 การปรนนิบัติรับใช้

1.3.2 การแสดงความกตัญญูทวดเวท

1.3.3 การแสดงความเคารพเชื่องฟัง

1.3.1 การปรนนิบัติรับใช้ สตรีในฐานะธิดาที่ได้อาศัยอยู่กับบิดามารดา
หรืออุปการครอง จะมีบทบาทและสิทธิในการปรนนิบัติรับใช้ในเรื่องความเป็นอยู่ โดยดูแลทำความสะอาด
ที่อยู่อาศัย จัดเตรียมอาหารให้บิดามารดาหรืออุปการครอง และเป็นพี่นางสังเกตุว่า สตรีที่มีบทบาทและ
สิทธิดังกล่าวนี้ที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา ส่วนมากจะเป็นสตรีที่มีกำเนิดคิดแปลกไปจากธรรมดา
คือมีกำเนิดจากดอกไม้ พระธาตุหรือเทพเทวาไปเลี้ยงเป็นธิดา สตรีเหล่านี้เมื่อเติบโตขึ้นก็จะคอย
ปรนนิบัติรับใช้ ดังตัวอย่าง นางกัณฐะมาลาจากเรื่องสุวรรณเมขลาพามาชนคำ นางระวีทองจากเรื่อง

วงศ์สุวรรณค์ นางบัวคำจากเรื่องเจ้าสุวัตร และนางอุษะลาจากเรื่องอุษะลา คงจะได้ยกตัวอย่างต่อไป

นางกันธะมาลาจากเรื่องสุวรรณเมณฑะหมาชนคำ นางกำเนิดจากคอกบัว พระญาติมีมาก และนำไปเลี้ยงเป็นธิดา เมื่อโตขึ้นนางก็ปรนนิบัติรับใช้พระญาติ โดยหาผลไม้มาถวาย บัณฑิตาคำความสะอาดบริเวณศาลา นางคอยปรนนิบัติรับใช้ จนกระทั่งพระญาตินั้นเสร็จแล้ว นางจึงรับประทานอาหาร ดังคำประพันธ์

"ถึงอายุวัย ใหญ่ขึ้นพอใจ
จางตกแดงไต่โลกา นางก็อยู่เลี้ยง
กับพระบิดา สืบประยูรจา
ลูกไม่หุงต้ม ก็นวดสุกใส
สุกในเปื่อยหอม นางตกแดงคาชะไซ
เอาสุระนี้ บิดาพอไท
แล้วบัณฑิตกตัญญูเจียงจิน ก็นวดพอไท
อิมแฉะทั้งกิน เจ้าบอดนางนึ่ง
กอบกินเมื่อหลา"

เมื่อเติบโตมีอายุมากขึ้นสามารถ
ทำงานได้แล้ว นางก็ปรนนิบัติรับใช้
พระบิดา โดยตระเตรียมข้าวของเครื่องใช้
อาหารทุกอย่าง ผลไม้ ตลอดจนทำอาหาร
พื้หุงและต้ม หากนวดสุกเปื่อยดีแล้วนางก็จัด
มาถวายพระญาติผู้เป็นพระบิดา แล้วจึง
บัณฑิตาคำความสะอาดจนหมดความ
เมื่อพระบิดาอิ่มแล้วนางก็นำของที่เหลือทิ้งจึงรับ
ประทานภายหลัง

สุวรรณเมณฑะหมาชนคำ : 34

นางระวีพจน จากเรื่องวงศ์สุวรรณค์ นางกำเนิดจากคอกจันทน์และพระญาตินำมามีเลี้ยง
เช่นเดียวกัน บทบาทและนิสัยของนางในฐานะธิดาปรากฏชัดเจนที่นางลาพระญาติ เดินทางเข้า
ไปในเมืองรัฐพรหมกับวงศ์สุวรรณค์ นางได้พรรณนาแสดงความรัก ความอาลัย และเป็นห่วง
พระญาติว่า เมื่อนางจากไปแล้วจะไม่มีผู้ใดปรนนิบัติรับใช้พระญาติอีกต่อไป ดังคำประพันธ์

"ส่วนนางนางน้อย โศกทองนักหนา
รักพระบิดา กลัวกาฝากเจ้า
จกมีไผ่ไหน เป็นเพื่อนพ่อเจ้า
เขาะฉาดอันลูกไม้ จกมีไผ่ไหน
มาเป็นที่ใจ เขาะหาคอกไหมปูจา

แตกอนอนหลัง ภูเขาสูงเตา
ไปหาผาอาลูกไม้ พ่อจกมีไผ่
ไคมาเล่นใจ มาทางลูกเตาแถมจา

น้ำอามน้ำกิน น้ำช้วนน้ำใจ
ไคบอยู่ไคดศาสา ลูกไปเสียแล้ว
ไผ่จกไปหา ตักน้ำหามมา
กายพระพ่อเจ้า"

ส่วนนางนางผู้มีความงาม มีความ
โศกเศร้ายิ่งนัก คอยความรักพระบิดา
กลัวจะพลัดพรากจากพระองค์ ต่อไปนี้
จกมีไคที่ไหนมาเป็นเพื่อนพระบิดา
เสาะหามันเผือกผลไม้ จกมีไคที่ไหนคอย
ปรนนิบัติรับใช้ เสาะหาคอกไหมบูชา
ที่ผ่านมานั้น ลูกไปหาผลไม้มากาย
ต่อไปจกมีไคไคมาปฏิบัติพระองค์แทนลูกอีก
น้ำสำหรับอามดื่มตลอดจนน้ำใช้ชำระ
ล้างสิ่งต่าง ๆ ไคอยู่ไคดจากศาสา เมื่อลูก
จากไปแล้วผู้ใดจักมาหามน้ำมาถวายพระบิดา

วงศ์สวรรค์ เล่ม 1 : 73

จากบทพรรณนาของนางทำให้ทราบว่านางไคปรนนิบัติรับใช้พระฤาษี โดยจัดเตรียมอาหาร
ผลไม้ สำหรับฉัน คอกไม้สำหรับบูชาพระ และตักน้ำให้พระฤาษีชำระร่างกาย นางไคแสดงบทบาท
นี้มาโดยตลอด เมื่อจะจากไปจึงเป็นห่วง คำพรรณนาของนางนอกจากจะทำให้ทราบบทบาทของนาง
ในฐานะที่เป็นบิดาแล้วยังทำให้ทราบถึงความรับผิดชอบในบทบาทและสิทธิของนางด้วย

นางบัวคำจากเรื่องเจ้าสุวัตร นางกำเนิดจากคอกบัว พระฤาษีนำนมาเลี้ยงเป็นบิดา
เมื่อโตขึ้นก็เฝ้าปรนนิบัติรับใช้ โดยการจัดเตรียมอาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้ บัควาดทำความสะอาด
สระอาคบริเวศศาสา ปูเสื่ออาสนะสำหรับพระฤาษีนั่งบำเพ็ญภาวนา ดังคำประพันธ์

"เราออยมอยเนื้อ หนอนงสมเสียว
 เตาอยู่เองเคียว บ่ไกลบ่ไกล
 กอยปฏิบัติ คบยากกราบไหว
 พระบิศาข้าเจ้า จุ่มอศินวัน
 นีรันครเคียงเตา หงออมทมมุลัน
 ตักหาบไว้นำใจนำสัน
 นำชวยหนาสี่พัน ปฏิบัติกวาดเคียว
 ริมอาสะหลอม อารามเคียวเคียว
 หมคไสงามจ่าระ ตกแกงของกิน
 เครื่องโภชนะ แก่ทานเจ้าบิศา
 บ่หลมหลวาค เสื่อสาครอาสนา
 บ่บ่ภาวนา แหงระนี้เจ้า
 หมคไสงาม บ่ห่อหมองเส้า
 บัดกวาดไวสองไสงาม
 ทุกคำเจ้า นางคักตะสิน
 อภิวันดิน ระบือพอเจ้า
 กราบมิ่งคม ประทมมกมเกด
 นนปาคาขอพระ"

เจ้าสุวัตร : 17 - 18

จะเห็นได้ว่าสตรีในฐานะธิดาจะมีบทบาทและสิทธิในการปรนนิบัติรับใช้บิดาหรือผู้ปกครอง
 ในด้านความสะดวกสบายเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย จัดเตรียมอาหารและน้ำ บทบาทนี้ปรากฏเฉพาะสตรี
 ที่กำเนิดคิดแปลกไปจากบรรดาเท่านั้น สำหรับสตรีอื่น ๆ ไม่ปรากฏบทบาทและสิทธิดังกล่าว

เจ้าผู้มีผิวพรรณงามละนุน
 มีรูปโฉมงดงาม อยู่ตามลำพัง
 แดงเคียว ไม่ไกลไม่ไกล ไคปฏิบัติ
 เคารพกราบไหวพระบิดาทุกคืนวัน
 หั่งเวลาคำเวลาเช้า นางปฏิบัติเช่นนี้ตลอด
 นางเตรียมอาหาร หง ตม ออม ตักน้ำ
 มาไวหั่งน้ำไซ น้ำคัม น้ำล้างหนาแปรงฟัน
 นางบัดกวาดทำความสะอาด ไกลอาศรม
 ตลอดจนบริเวณใกล้เคียงให้สะอาดสวยงาม
 นางจัดเตรียมอาหารให้พระบิดา ปรุงเสื่อ
 อาสนะสำหรับพระฤาษีหนึ่งบำเพ็ญภาวนา
 แลวบัดกวาด นำความสะอาดให้สวยงาม
 เสมอมิให้มัวหมม
 ทุกคำเชานางกระทำประตักมิ่ง และ
 เคารพกราบไหวผู้เป็นพระบิดา

1.3.2 การแสดงความกตัญญูทเวที คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรี

ประการหนึ่งที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาคือ ความกตัญญูทเวที สตรีจะได้รับการอบรมสั่งสอนให้เป็นผู้มี ความกตัญญูทเวทีต่อผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบิดามารดาหรือผู้ปกครอง ดังนั้นเมื่อศึกษาเกี่ยวกับบทบาทและสิทธิสตรีในฐานะธิดา จึงพบว่าสตรีในวรรณกรรมล้านนาที่มีฐานะเป็นธิดา จะแสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นผู้มี ความกตัญญูทเวที ทั้งในด้านการกระทำและคำพูด สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าวได้แก่ นางอุทุมมะธานี จากเรื่องจันทะฆา นางสุภาวดี จากเรื่อง ขางงาเขียว และนางอุทุมมะลา จากเรื่องอุทุมมะลา ดังนี้

นางอุทุมมะธานี จากเรื่องจันทะฆา นางเป็นธิดาสาวของเจ้าเมืองกันษะบุรี ต่อมา นางได้เป็นแม่เลี้ยงของจันทะฆา เมื่อนางทราบข่าวว่าขาคีมาประชิดเมืองกันษะบุรีก็เกรงว่าพระบิดา จะได้รับอันตราย จึงร้องไห้คร่ำครวญแสดงความรักอาลัยและขอร้องให้จันทะฆายกทัพไปช่วย นางยั่วว่าถ้าหากจันทะฆาไม่ช่วยเหลือ นางก็จะถึงแก่ความตาย ดังคำประพันธ์

"ขอเจ้าสามี จุงอินดูหนา
 +
 ตนพระบิดาเคื้อครอน บเลงหันเขา
 +
 ปอเลงหันนอง อันเป็นลูกอนเมี่ยง
 +
 กันเจาบกำ ออกขากักเหง
 +
 กันเจาบเมี่ยง ตายเป็นชาคหมั้น"

ขอพระองค์เป็นสามีจงโปรดเมตตา
 พระบิดาได้รับความเคื้อครอน ถ้าไม่เห็น
 แก่เขาก็โปรดเห็นแก่มองซึ่ง เป็นเมี่ยงรัก
 +
 แมว่าพระองค์ไม่คำจุนช่วยเหลือ นองคง
 +
 ออกแตกตาย แมว่าพระองค์ไม่ช่วยก็จะตอง
 +
 ตายแน่นอน

จันทะฆา : 159

จากคำพูดของนางอุทุมมะธานีสะท้อนให้เห็นว่า ถึงแม้นางจะแต่งงานมีครอบครัวแล้ว แต่ก็ยังมีความรักและความผูกพันกับครอบครัวเดิม โดยเฉพาะบิดามารดานางถือเอาความเคื้อครอน ของบิดามารดาเป็นความเคื้อครอนของตนด้วย แต่นางไม่อยู่ในฐานะที่จะช่วยเหลือบิดามารดา โดยตรงได้ จึงต้องขอความช่วยเหลือจากผู้ที่มีความสามารถคือสามี นับว่าได้แสดงความ กตัญญูทเวทีต่อบิดามารดาอย่างชัดเจน

นางสุภาวดี จากเรื่องข้างงาเคียว นางเป็นธิดาของพญาข้างงาเคียวและเป็น
เจ้าเมือง "บุบปะการี" ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ในเงาของพญาข้างงาเคียว

เมื่อพญาข้างงาเคียวสิ้นชีวิต เมืองบุบปะการีก็สิ้นสะเทือน นางจึงให้เสนาไปสืบหาสาเหตุ
เสนาไปพบกระหม่อมของสุตันตะก็กลับมาแจ้งให้ทราบ นางทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดความ
ของนางว่า พญาข้างงาเคียวพาบริวารไปเที่ยวในเมือง บริวารทำลายรั้วของสุตันตะแล้วเขาเห็นเมีย
นางสาวของหลวง เสียหายทำให้สุตันตะถูกเจ้าเมืองลงโทษ สุตันตะกล่าวหาว่าเป็นความผิดของพญา
ข้างงาเคียวที่ทำให้ตนต้องได้รับความเดือดร้อน จึงขอหาของพญาข้างเป็นสิ่งตอบแทน เมื่อพญาข้าง
ตอบมาถึงแก่ความตาย นางสุภาวดีประชุมเสนาอำมาตย์ทั้งหลายแล้วแจ้งให้ทราบว่า พญาข้าง
งาเคียวบิดาของนางได้ทำความผิด นางในฐานะที่เป็นธิดา ก็มีความผิดด้วย นางจึงหาวิธีปลง
ความผิดของบิดาและความผิดของนาง โดยการยอมเป็นภรรยาของสุตันตะ ดังเห็นได้จากคำประพันธ์

"เราเป็นลูกหลาน ความผิดนี้เห็น

คงมาติดมันบดบัง เราจักอุบาย

พองเอาเจ้านั้น มาเป็นตัวแทนเรา"

เราเป็นลูกหลาน ความผิดนั้นยอม

ตกอยู่กับเราควย เราจักออกอุบาย

เพื่อนำเอาเจ้าสุตันตะมาเป็นสามีของเรา

ข้างงาเคียว : 28

นางได้ปรึกษากับเสนาทั้งหลาย เมื่อไม่มีผู้ใดคัดค้านนางจึงยอมเป็นภรรยาของสุตันตะและ
คอยช่วยเหลือสุตันตะทุกอย่าง การกระทำของนางเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบิดา ในแง่
ของการรับผิดชอบการกระทำของบิดา เมื่อบิดาทำผิดนางในฐานะธิดาก็หาทางแก้ไขเพื่อปลง
ความผิดนั้น

นางอุษะลา จากเรื่องอุษะลา นางเป็นธิดาของเศรษฐีกับภรรยาหลวง หลังจากที่
มารดาของนางสิ้นชีวิตแล้ว เศรษฐีกับภรรยาของเขาย้ายมาอยู่ที่และตุคานางอยู่เสมอ นางต้องทำงานหนัก
และต่อมาถูกบังคับให้จับเตาทองคำจุ่มน้ำที่กำลังเดือดจนเตาสิ้นชีวิต เตาทองคำนั้นก็คือมารดาของนาง
ซึ่งกลับชาติมาเกิดนั่นเอง เมื่อเตาทองคำสิ้นชีวิตแล้ว นางก็เอากระดูกของเตาทองคำไปฝังไว้ที่ทาง
แยกหลังจากนั้นไม่นานก็มีคนไฟขึ้นที่นั่น คนไฟนั้นเมื่อลมพัดก็จะเกิดเสียงไฟเราะเจ้าเมืองมาพบเข้าก็
เกิดความพอใจ จึงให้คนทั้งหลายหามคนไฟไปเพื่อเอาไปปลูกในวัง คนจำนวนมากไม่สามารถหามคนไฟได้
แต่นางอุษะลาสามารถหามได้ เจ้าเมืองพอพระทัยมาก จึงรับนางเป็นมเหสี เศรษฐีและภรรยาของ

อีกนางอุทธะดาจึงออกอุบายกำจัดนางโดยให้คนไปส่งข่าวว่าเศรษฐีป่วยต้องการพบ นางอุทธะดาทราบก็ตกใจจิตความบิดาป่วยจริง จึงทูลลาเจ้าเมืองมาเยี่ยมบิดา นางเกรงว่าถ้าไปช้าบิดาอาจจะสิ้นชีวิตเสียก่อน เมื่อเป็นเช่นนั้นนางก็จะได้รับความทุกข์ทรมานจนแทบสิ้นชีวิต ดังคำประพันธ์

"นางจึงนบนม เจาสามีภา
ตามกำราจา พุทธากลารตาน
ว่าพระบิดา โรกาแสงสา
กนิยาโคมจัก จึงไขพุทธา
รับเร็วเร่งรัก ร้องเรียกขานเมื่อใจ
ว่าภัยยะราช วุ่นวายหัวใจ
เป็นโรกะภัย ลำบากเสี่ยงฉาน
เพราะพอเห็นอหิว ขอเมื่อใจมาน
กันวามีนนานเนินชา บัณฑิตใจ
จักชามันใด เหวว่าไม่มี"

นางจึงกราบไหว้พระสวามี ทูลให้
ทราบตามที่ตนมาขอความบิดาไม่สบาย
กนิยาโคมหายขาด จึงไขให้ทศเคิน
ทางอย่างรวดเร็วมานอกชานให้กลับไป
เยี่ยมว่ามีภัยร้ายแรงเกิดขึ้น ทำให้เกิด
ความวุ่นวายสับสนเพราะบิดาเป็นโรคร้าย
ได้รับความลำบากยิ่งนัก ขาชอกกลับไป
เยี่ยมมาน แม้จะทอดเวลายานานเกินไปก็จะ
ไม่ทันเห็นการหายใจเฮือกสุดท้าย ใจของ
ข้าก็จะแตกสลาย

อุทธะดา : 30

เมื่อเจ้าเมืองอนุญาตแล้วนางก็รีบออกเดินทางทันที จากคำพูดและการกระทำของนางแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า นางเป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อบิดา ถึงแม่ว่าบิดาจะหนักและคำว่าอยู่เสมอ นางก็ได้ถือโกรธ ในฐานะที่นางเป็นธิดา นางเคารพและเทิดทูนบิดาไว้เหนือสิ่งอื่นใด ดังนั้นเมื่อทราบข่าวว่าบิดาป่วยนางจึงรีบไปเยี่ยมเยียนโดยไม่คิดว่าเป็นกลอุบายแต่อย่างใด

การแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อบิดาที่บิดามีต่อมารดา ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ นับว่าเป็นบทบาทและสิทธิของสตรีในฐานะธิดา สตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชนต่างก็มีบทบาทและสิทธิดังกล่าวนี้อย่างเต็มที่ สตรีในฐานะธิดาสามารถแสดงความกตัญญูต่อบิดาได้ โดยการให้ความช่วยเหลือเมื่อบิดามารดาได้รับความเดือดร้อน รับผิดชอบในการกระทำของบิดาและแสดงความห่วงใย ไปเยี่ยมเมื่อบิดาเจ็บไข้ไม่สบาย การแสดงออกซึ่งความกตัญญูต่อบิดาที่ไม่ได้จำกัดว่า

เป็นบทบาทและสิทธิเฉพาะสตรีในฐานะภิกษุณี ซึ่งเป็นโสคเท่านั้น สตรีในฐานะภิกษุณีแม่จะแต่งงาน
มีครอบครัวแล้วย่อมมีบทบาทและสิทธิในการแสดงความกตัญญูทวดที่ช่วยเช่นกัน

1.3.3 การแสดงความรักเชื่องช้า สตรีในฐานะที่เป็นภิกษุณีจะมีบทบาท
และสิทธิในการแสดงความรักเชื่องช้าบิณฑบาต หรือปฏิบัติตามที่บิณฑบาตแนะนำ สตรีที่มี
บทบาทและสิทธิดังกล่าวคือ นางบัวคำ จากเรื่องเจ้าสุวัตร นางปะละวีจากเรื่องเจ้าโสมพะนิลนาง
ปะละวี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางบัวคำ จากเรื่องเจ้าสุวัตร นางบัวคำและเจ้าสุวัตรมีความพึงพอใจซึ่งกันและกัน
เจ้าสุวัตรแสดงความจำนงจะยกของนางเป็นแม่เหลื และจะพานางเข้าไปเมืองวิบูล นาง
จึงมาขออนุญาตพระภิกษุ ให้พระภิกษุเป็นผู้ตัดสิน นางจะปฏิบัติตามโดยไม่ขัดขืน ดังคำประพันธ์

"กันพระองค์ บิณฑบาต
อนุญาตขากไป ขอพอไต่
รำเปิงในใจ สันใจจัก
บเลื่อพอเจ้า บินตัวชา
ผู้เป็นลูกเตา บล้าเหลื่อพอบิณฑ"

หากพระบิณฑบาตทรงอนุญาต
ข้าก็จะไป ขอให้ทานพิจารณาในใจ
ทำอย่างไรจึงจะเป็นผลดี สำหรับตัวข้า
ผู้เป็นลูกจะไม่คิดขัดขืนพระบิณฑ

เจ้าสุวัตร : 31

นางปะละวี จากเรื่องเจ้าโสมพะนิลนางปะละวี นางปะละวีเลือกคู่ครองโดยการให้
บุรุษทั้งหลายตอบปัญหาของนาง บุรุษใดสามารถตอบได้ก็จะได้นางเป็นภรรยา นางได้ชี้แจงกับบุรุษ
ทั้งหลายว่าภิกษุณีของนางเป็นผู้แนะนำวิธีการนี้ นางจึงนำมาปฏิบัติ ดังจะเห็นได้จากคำประพันธ์

"เดิมทีภิกษุณีนั้น พอชาจาสอน
ขอสาวยกอน บอชานองเหนา
กันยังโคแฝง โคแฝงรวมเผ่า
ในการระเมาโลกนี้ จักทำตามการ
ควความกลาวจี ไชบอชากะเดิมมา

แต่เดิมนั้น พอชองชาสอนไวขอให้
เจ้าผู้เป็นทิดของชานองนอยทราบ
หากอยากแอมอิงแนบชิดตามวิสัยเชิงโลกก็
ก็จะชี้แจงตามพื่อชาแนะนำไว้
ว่าให้ลูกนอยตั้งปัญหานี้ พระบิณฑบาต

ว่าหล่อนอย่ กลาวถ้อยปัญหา
ตามพระบิดา สอนชาวอัน
นางปะละวี แม่ดาวไหลค้น
ก็ไชวาทาบทอพรอม"

เช่นนี้ นางปะละวีผู้เปรียบเหมือนดาว
เคลื่อนผ่านกลุ่มเมฆ ก็ชี้แจงให้ทราบทั้งหมด

เจ้าโศกณากัมนางปะละวี : 17 - 18

การแสดงความเคารพและเชื่อฟังบิดา ซึ่งเป็นบทบาทและสิทธิสตรีในฐานะธิดาตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาพบว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการมีคู่ครอง สตรีในวรรณกรรมจะเชื่อฟังคำสั่งสอนหรือคำแนะนำของบิดามารดาแล้วปฏิบัติตาม สะท้อนให้เห็นว่าบิดามีบทบาทสำคัญในการเลือกคู่ครองให้แกธิดาด้วย

นอกจากนี้แล้ววรรณกรรมล้านนายังสะท้อนให้เห็นบทบาทและสิทธิอื่น ๆ ที่น่าสนใจของสตรีในฐานะธิดาคือ พงศ์บิดา ให้คำปรึกษาแก่บิดา และขอความช่วยเหลือจากบิดา

การพ้องบิดา สตรีในฐานะธิดามีบทบาทและสิทธิในการพ้องบิดาคือ นางพรหมจรรย์จากเรื่องจินตะฆา นางพ้องถึงการกระทำของบิดาที่ยกนางให้แกพญากาวินตะ พ้องบิดาของนางเองก็ทราบวณางมีสามีแล้ว นางพ้องคิดว่า บิดาของนาง "เขียนมะหย้า" คือเบาปัญญา ไม่คิดไ้ครองไพร่อบคอบก่อนตัดสินใจ ดังคำประพันธ์

"อันส่วนพื่อ คุเขียนมะหย้า
กันหันไผมา ขามชอกไค
ลูกนัวขามี่ อยู่แฝงนชนไกล
บร่ำเบิ่งไปสอคคิด"

อันพระบิดานี้ดูราวกับมีปัญญาน้อย
เมื่อเห็นผู้ใดมาสู่ขอก็ยินยอม ลูกนัวของข้า
มิได้อิงแอบซิดไกลกัน ทำไมไม่พิจารณา
ให้ถี่

จินตะฆา : 116

นางพรหมจรรย์ พ้องบิดาตามกลางเสนาอำมาตย์และพู่ของพญากาวินตะ นับว่านางมีความเป็นตัวของตัวเอง นางเห็นว่าบิดากระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม จึงพยายามชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงด้วยการใช้คำพูดที่ค่อนข้างรุนแรง แต่บิดาของนางก็ไม่ได้โกรธเคืองแต่อย่างใด แสดงให้เห็น

ว่าแม้ตาจะเป็นผู้ให้คำปรึกษาแก่คนนั้น แต่หากนึกว่าไม่ประพาศคนอยู่ในกรอบของศีลธรรมและ
ประเพณีอันดีงามแล้ว ชีตาก็อาจจะหลงผิดได้ โดยไม่ได้ถือว่าเป็นการละเมิดกฎหมิ่นแต่ประการใด

การให้คำปรึกษาแก่บิดา สตรีบางคนเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นบิดาก็จะ
ปรึกษาหรือขอความคิดเห็น ดังตัวอย่าง นางมาระวี จากเรื่องบัวระวงค์หงส์อำมาตย์ นางเป็นธิดา
ของเศรษฐีแห่งเมืองปารามดี เศรษฐีบิดาเอาแก้ววิเศษของบัวระวงค์เป็นของตนโดยกล่าวหาว่า
บัวระวงค์ขโมยไป บัวระวงค์จึงอยู่ทึมนางของเศรษฐีในฐานะของนักโทษ ทอมานางมาระวีพบเข้ากับ
สงสาร นางลอบให้ความช่วยเหลือบัวระวงค์มิให้ทำงานหนักและในที่สุดก็ได้เป็นสามีภรรยา กัน ส่วน
เศรษฐีนั้นหลังจากที่บิดาเอาแก้วของบัวระวงค์แล้ว ก็เกิดความวิตก หวั่นสมบัติที่มีอยู่ทึมนกไปจึงคิดจะ
นำแก้วไปขาย และจะพานางมาระวีไปด้วย นางมาระวีเกรงว่าจะต้องพรากจากบัวระวงค์ จึงอธิษฐาน
ไม่ให้เรือแล่นออกจากท่าจนกว่าบัวระวงค์จะรวมเดินทางไปด้วย คำอธิษฐานของนางทำให้เศรษฐี
ไม่สามารถเดินทางได้ เศรษฐีแปลกใจมากจึงปรึกษากับบริวาร แต่ไม่มีผู้ใดสามารถให้คำปรึกษาได้
เศรษฐีจึงเรียกนางมาระวีเข้ามาซักถามความเห็น ดังคำประพันธ์

"เบิกษาคณโค ไผ่ขางชี
บั้นกิ่งอ้อยมี มันจึงเรียกรอง
นางน้องบุตร ชื่อมาระวี
วิสัยแพกวาง วาสุกเข้าใจ
พองกาตังอัน ชมนางบอกว"

ปรึกษายูใดก็ไม่มีใครให้ความเห็นได้
ไม่เคยมีเหตุการณ์เช่นนี้มาก่อน เศรษฐี
จึงเรียกลูกสาวชื่อมาระวี ซึ่งมีอุปนิสัย
เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แล้วพุดว่า ลูกทราบบาง
หรือเปล่าขอโทษออกมา

บัวระวงค์หงส์อำมาตย์ : 64

นางมาระวีแนะนำให้เศรษฐีผู้เป็นบิดาตามโหร เศรษฐีจึงทำตามการที่เศรษฐีให้คนไปตามนาง
มาเพื่ออธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแสดงว่านางเคยรวมปรึกษาให้ความเห็นหรือให้คำแนะนำแก่เศรษฐี
ผู้เป็นบิดามาก่อน และบิดายอมรับความเห็นหรือคำแนะนำของนาง

สำหรับบทบาทและสิทธิสตรีในฐานะธิดาลำดับสุดท้ายที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา คือ
การขอความช่วยเหลือจากบิดาทั้งที่สตรีนั้นแต่งงานไปแล้ว การขอความช่วยเหลือนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับการ
การประกอบอาชีพ สตรีที่มียศบรรพกาลแล้ว ได้แก่ นางบิณฑา จากเรื่องอ้ายร้อยยอด นางบิณฑาเป็นธิดา

ของเจ้าเมืองแต่ถูกขับออกจากเมืองไปอยู่กับยายรอยชอดคนยากจนเชื่องใจ ทั้งนี้เพราะนางทำให้
บิดายายขายหน้าทำให้คนชอทานรวมอนุโมทนาในการทำบุญถวาย นางจึงต้องไปอาศัยอยู่กับยายรอยชอด
ต่อมายายรอยชอดจะตายนาง จึงไปขอแบ่งที่ดินจากบิดาและเชยทั้งหกแต่ไม่มีใครแบ่งให้ ยายรอยชอด
จึงให้นางบิณฑาไปขอความช่วยเหลือจากท้าวสิริเมศีพระบิดาของนาง นางบิณฑาจึงขอลงขอแบ่งที่ดิน
ถวาย ไถ และพันธุขาว จากบิดา ดังคำประพันธ์

"ขอองค์พลดาว อินทุเมตตา
ขอปิ่นไรนา หื้อชาลูกหลาน
ตามแต่สมควร เถอะพระเจ้า
อย่าละอายนาพอรัก ความแอกเฝ้าไถ
เจือเขาพรอมพัก ขอขอหื้อปวงวาง"

ขอพระบิดา โปรดเมตตาสงสาร
แบ่งไรนาให้ชาเป็นธิดาองค์สุดทอง
ตามแต่สมควรเถอะพระเจ้าชา ขอพระองค์
อย่าไต่ทอดทิ้ง ขออุปถัมภ์เฝ้าไถและถวาย
พรอมทั้งพันธุขาว พระองค์ใดโปรด
พระราชทานให้ถวาย

อายรอยชอด : 90

การกระทำของนางบิณฑานอกจากจะแสดงให้เห็นบทบาทของสตรีในฐานะธิดาแล้ว
ยังสะท้อนให้เห็นการเรียกร้องสิทธิในเรื่องมรดกด้วย กล่าวคือ ในสังคมล้านนาธิดามีสิทธิ์ได้รับมรดก
ของบิดามารดาด้วย ดังจะเห็นได้จากกฎหมายเก่าแก่ของล้านนาคือ มังรายศาสตร์ กำหนดสิทธิในการ
รับมรดกของสตรีในฐานะที่เป็นธิดาเอาไว้อย่างชัดเจนดังนี้

"มาตรา 1 พ่อแม่มีลูกชาย 3 คน ลูกหญิงคนหนึ่ง ลูกชายคนหนึ่งให้กินนาอยู่กับท่านขุน
คนหนึ่งไปบวช อีกคนหนึ่งไปค้าขาย หญิงผู้นองเลี้ยงดูอุปการะพ่อแม่ พ่อแม่ตายให้แบ่งเป็น
14 ส่วน ให้ลูกผู้ไปกินนาอยู่กับขุนหนึ่งส่วน เพราะพ่อแม่ยังหวังพึ่งอยู่ได้ ให้ลูกผู้ไปค้าขาย
2 ส่วน เพราะถ้าพ่อแม่สูญเสียทรัพย์สินสมบัติไปหมดก็ยังหวังพึ่งลูกได้ ให้ลูกผู้ไปบวช 5 ส่วน
เพราะเป็นผู้ช่วยเฝ้าพ่อแม่พันธุ (หมายความว่าช่วยเฝ้าไปสวรรค) ส่วนลูกสาวคอยอยู่รักษา
อุปการะพ่อแม่ให้สมบัติสูญหายไป ให้ได้ส่วนแบ่ง 6 ส่วน"¹

¹ ประเสริฐ ณ นคร (เรียบเรียง) มังรายศาสตร์ หน้า 24

จากนักรบศาสตร์สะท้อนให้เห็นถึงสิทธิสตรีในการรับมรดกจากบิดามารดาหรือผู้ปกครอง และในกรณีที่สตรีในฐานะธิดาได้ปรนนิบัติดูแลบิดามารดาอย่างใกล้ชิดความตม กฎหมายจะกำหนดให้สตรีนั้นได้รับมรดกของบิดามารดามากกว่าพี่น้องคนอื่น นอกจากนั้นแล้วสตรีในฐานะธิดาที่เป็นลูกคนสุดท้ายของบิดามารดา เมื่อบิดาสิ้นชีวิตไปแล้วจะได้เรือนของบิดามารดาเป็นมรดกด้วย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า สังคมล้านนาเปิดโอกาสให้บุตรธิดามีสิทธิได้รับมรดกทัดเทียมกัน และในกรณีที่สตรีในฐานะธิดาผู้ใดไม่ได้รับมรดกจากบิดามารดาสามารถทวงสิทธิของตนได้ ดัง นางปิมปา จากเรื่องอาบรอยชอด นางทราบว่าพี่สาวทั้งหกของนาง ต่างก็ขึ้นเป็นของตนเอง แต่นางในฐานะที่เป็นธิดาเจ้าเมืองเหมือนกัน ถูกขับไล่ออกจากเมืองโดยไม่ได้รับสมบัติหรือมรดกใด ๆ ทั้งสิ้น อาบรอยชอดสามีของนางไปขอทานกับพี่สาวพี่ชายของนาง ก็ไม่มีผู้ใดยินยอม ดังนั้นเมื่ออาบรอยชอดแนะนำให้นางไปขอทานจากพระบิดานางจึงทำตาม ท้าวสิริเมตติ์ประทานพี่นาง รวมทั้งอุปการะในการทำนาตลอดจนพี่ชายสาว โดยยกให้เป็นสิทธิ์ขาดของนาง ไม่ถือว่าเป็นการรับจ้างทำนา นับว่านางปิมปาได้แสดงบทบาทและสิทธิของนางได้สอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคมล้านนา

บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะธิดาตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา โดยทั่วไปแล้วไม่แตกต่างจากสตรีในสังคมอื่น ๆ แต่บทบาทและสิทธิปฎิถิภพของสตรีในฐานะธิดา โดยเฉพาะการให้คำปรึกษาแก่บิดา การกล่าวทวงทวงการกระทำของบิดา และการเรียกร้องสิทธิในเรื่องมรดก เป็นบทบาทและสิทธิที่น่าสนใจ ถึงแม้ว่าวรรณกรรมล้านนาจะสะท้อนให้เห็นบทบาทและสิทธิในบทบาทและสิทธิสตรีดังกล่าวก็ชัดเจนพอที่จะชี้ให้เห็นว่าสตรีในวรรณกรรมล้านนาในฐานะธิดา กล่าวแสดงออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพูด โดยที่บิดามารดาหรือผู้ปกครองยอมรับบทบาทและสิทธิเหล่านั้นด้วย

นอกจากนี้แล้วมีข้อสังเกตเกี่ยวกับบทบาทในการปรนนิบัติรับใช้บิดามารดาหรือผู้ปกครอง ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า บทบาทและสิทธิในการปรนนิบัติรับใช้บิดามารดาหรือผู้ปกครอง ปรากฏเฉพาะสตรีที่กำเนิดเกิดแปลกไปจากบุคคลทั่วไปเท่านั้น สตรีนั้นมิได้อยู่ในฐานะธิดาโดยสืบสายเลือด แต่ได้รับการเลี้ยงดูในฐานะธิดาบุญธรรม สตรีดังกล่าวนี้ยอมรับหน้าที่ในฐานะของตน ที่ทำกัระหว่างความเป็นผู้อาศัยและการเป็นธิดา ดังนั้นจึงปรนนิบัติรับใช้ เมื่อโตขึ้นเป็นการทดแทนบุญคุณนอกเหนือไปจากปฏิบัติตามหน้าที่

เมื่อศึกษาบทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในครอบครัวที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา แล้วพบว่า สตรีที่อยู่ในฐานะมารดา ทั้งสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชนจะมีบทบาทและสิทธิไม่แตกต่างกันมากนัก มีบางประการที่สตรีสูงศักดิ์มีบทบาทและสิทธิน้อยกว่าสตรีสามัญ โดยเฉพาะทางด้านการเลี้ยงดูบุตรธิดา สตรีสูงศักดิ์มอบภาระการเลี้ยงดูให้แก่บริวารแต่ตนเองก็ยังให้ความสนใจเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด ส่วนสตรีสามัญชนนั้นมีบทบาทและสิทธิเต็มที่ในการให้ความรักเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอน อาจจะพูดได้ว่าบุตรธิดาเป็นสมบัติของตน และตนก็เป็นผู้ที่ควบคุมบุตรธิดาอย่างแท้จริง สตรีในฐานะภรรยา ทั้งสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชนมีบทบาทและสิทธิสำคัญคือ ข้อสัตย์ ประณิบัติ และยกย่องสามี ที่น่าสนใจคือมีสิทธิในการหักเหอวากถาวรสามีได้ แต่สังคมก็เปิดโอกาสให้ในบางกรณีเท่านั้น ดังนั้นภรรยาที่ฉลาดจะทอกรู้จักใช้สิทธิดังกล่าวให้เหมาะสมควม เพราะถึงอย่างไรก็ตามสามียอมจะทนไม่ได้อาภรรยาแสดงความฉลาดเหนือตน สำหรับสตรีในฐานะธิดา ทั้งสตรีสูงศักดิ์และสามัญชน วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นบทบาทและสิทธิที่สำคัญคือ ความกตัญญูทวดเฒ่าและความเคารพเชื่อฟังบิดามารดา นอกจากนี้แล้วสตรีในฐานะธิดาบุญธรรมจะมีบทบาทและสิทธิในการประณิบัติ เคารพทวดทวดสตรีในฐานะธิดาโดยสืบสายเลือด

2. บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในคานสังคม

วรรณกรรมล้านนาชี้ให้เห็นว่าสตรีสูงศักดิ์และสามัญชนมีบทบาทและสิทธิในคานสังคม ทั้งนี้เพราะเป็นสมาชิกของสังคมจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น โดยเฉพาะเพื่อนต่างเพศ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมบุคคลหรือกลุ่มคนในสังคมนั้นๆ ดังนั้น บทบาทและสิทธิดังกล่าวจะเป็นไปตามสถานภาพของสตรีนั้น ๆ เพื่อให้เห็นบทบาทและสิทธินี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงตามลำดับหัวข้อดังต่อไปนี้

2.1 การคบเพื่อนต่างเพศ

2.2 การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม

2.1 การคบเพื่อนต่างเพศ สตรีในวรรณกรรมล้านนามีบทบาทและสิทธิในการคบเพื่อนต่างเพศแตกต่างกันตามสถานภาพของตนกล่าวคือ สตรีสามัญชนมีบทบาทและสิทธิในการคบเพื่อนต่างเพศมากกว่าสตรีสูงศักดิ์ บทบาทและสิทธิดังกล่าวสะท้อนมาในรูปของประเพณีแฉะสาว ซึ่งเปิด

โอกาสให้สตรีมีสิทธิในการเลือกคู่ครองด้วยตนเอง สตรีสามัญชนที่มีบทบาทและอิทธิพลคือ นางปะละวี จากเรื่องโสทรชนากับนางปะละวี และสตรีชาวบ้านจากเรื่องกำกาคำ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางปะละวี จากเรื่องโสทรชนากับนางปะละวี นางเป็นธิดาของสามัญชนที่มีฐานะยากจน ต่อมาพระอินทร์เนรมิต ปราสาทให้ตามที่นางอธิษฐาน เมื่อถึงวัยที่จะมีคู่ครอง นางเลือกคู่ครอง โดยตั้งปัญหาให้บุรุษทั้งหลายตอบ ผู้ใดตอบได้นางก็จะเลือกเป็นคู่ครอง บุรุษที่พากันมาตอบปัญหาของ นางคือภาพสะท้อนของ "บ่าว" ที่ไป "แฉ่สาว" ตามประเพณีแฉ่สาวของชาวชานนา ดังเห็นได้จากการที่กวีพรรณนามีบุรุษทั้งที่เป็นโสดและหม้าย ทั้งนายและไพร่จะอาบน้ำเตงตัวและดูบลอดควย เครื่องหอมจะพากันเดินไปที่ปราสาทของนางปะละวี ระหว่างที่เดินไปก็จะคิดพินและเปื้อะไปควย ดังคำประพันธ์

"ร่างบ่าวทั้งหลาย ลูกนายลูกเจ้า
ปากันมากอยม่อนอง ปากันไป
สูหองเตสต้อง ผุ่งบ่าวเจ้าไฉน
ปากันเตงเื่อ ตานเวดสีจัน
ชาวโสมีวรณ เหมือนค้ำป็นโต
เอาเปื้อะป็น คีลสีใจ ๆ
เสียงวอนไฉนวนล่ำ ปากันไป
หลวงหลายจิกจัน ไปจ่าฟ่อนางงาม"

เจ้าโสทรชนากับนางปะละวี : 7

พ่อนายหนุ่มโสดทั้งหลาย พังลูกนาย
ลูกเจ้า พากันมาคูนางที่ปราสาท บาว
และไพร่พากันเตงตัวดูบลอดควยกระแจะจันพัน
แฉ่ผองโสดคักเปื้อะและพินไปควย เสียง
ไพร่เราะยังนัก ตางพากันไปฟูกคุยกับนาง
เป็นจำนวนมาก

เมื่อถึงปราสาทนางปะละวีออกมาต้อนรับ กวีได้สะท้อนให้เห็น "การอูบอูสาว" คือการเกี้ยวพาราสีกันด้วย "คำควาคำเคื่อ" แฝงความหมายที่ลึกซึ้ง โดยนางปะละวีเชิญบุรุษเหล่านั้น "เคี้ยวหมาก" แล้วถามถึงจุดมุ่งหมายที่มาปราสาทของนาง หนุ่มโสด และพ่อนายทั้งหลาย กล่าววาทนเดินพามาหวังจะได้นางเป็นคู่ครอง ดังคำประพันธ์

"ว่าเกี้ยวพาราสีเยอะ ปู่ข้าพหม
 ไม่มีใครยอม เกมมันชวน
 ปอดใจกิน บุกินคนควน
 บเหมือนปลาค้างคาว ฟักกันมา
 หอเรือนนองพัน มีเยี่ยงควยสังจา
 หมูบารวราง ก็ทานเจียนจา
 วาปากันมา หอมาสาทเจ้า
 ฟักวังโค่นาย ถึงยายนองเนา
 ตัวฉิ่งเลาซ่อนซด ฟักมาหลวงหลาย
 เปียงมายเมาค ขอเป็นกูเจ้าสักคน"

เจ้าโศกธนาภกับนางปะกะวี : 8

นางปะกะวีทราบจุดมุ่งหมายแล้วจึงให้บุตรหลานนั้นตอบปัญหา เพื่อเลือกคู่ครอง
 จะเห็นได้ว่ากาน้ำเอาประเพณีแฉะสาวของชาวลานนามาประสมประสานกับเนื้อเรื่อง
 อย่างเหมาะสม สะท้อนให้เห็นภาพของสตรีที่มีบทบาทและสิทธิในการคบเพื่อนต่างเพศ และมีสิทธิ
 ในการเลือกคู่ครองด้วยตนเอง โดยกำหนดเงื่อนไขในการเลือกเพื่อให้คู่ครองที่คู่สมสมบัติตาม
 วัตถุประสงค์

สตรีสามัญชนจากเรื่องกำกาคำ สตรีเหล่านั้นไม่มีบทบาทสำคัญในเนื้อเรื่อง แต่มีพฤติกรรม
 ที่สะท้อนให้เห็นว่ามีบทบาทและสิทธิในการคบเพื่อนต่างเพศโดยผ่านประเพณีแฉะสาว ดังจะเห็นได้
 จากตอนที่กำกาคำไป "แฉะสาว" ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับสวนอุทยานที่ท้าวอาศัยอยู่ ดังคำประพันธ์

"ตั้งแต่นั้น เจ้ากำกาคำ
 บอยควา ไปมาเที่ยวเหิน
 ตามรางและสาว เกี้ยวกวักพันเพน
 พระทัยมีชอบนัก"

ว่าเคี้ยวพาราสีเกิด พลุของน้อง
 กลิ่นไม่หอม เพราะไม่มีใครพรวนกิน
 คนมันจึงไม่ใหญ่ ขอให้พลุพรวนกินพลุกิน
 พลุของมันควน ไม่เหมือนพลุคำของคนอื่น
 ฟักกันมาที่เรือนของน้องมีเรื่องอะไรหรือ
 หมูโสกและพอกหมายทั้งหลายตอบว่าฟักกัน
 มาที่ปราสาทของเจ้า ก็หวังจะไถ่เจ้าเป็น
 คู่ครอง ฟักกันมามากมายเหมือนแมลงเมา
 มก เชนนี้ จะขอเป็นคู่ครองเจ้าสักคน

นับตั้งแต่นั้น เจ้ากำกาคำก็ไม่
 อยู่บ้าน ชอบไปเที่ยวเล่นตามบ้านแม่หมาย
 และสาวโสกควยความสนุกสนานและพึงพอใจ

กำกาคำ : 34

เนื่องจากกำกาคำยังไม่ได้ออกเสียทีเดียว ดังนั้นจึงมีรูปร่างอักษรที่ "สาว" รังเกียจ
 คงจะเห็นได้จากคำพูดประชันประชันเกี่ยวกับรูปร่างของหญิงสาวเหล่านั้น ดังคำประชัน

"ต้นอ้อสาว งามน้อยไพ
 วาขาวโกลนกำ บ้างกลาย
 พ้อจก่า ทุราถึงคำ
 เหมือนยังถนอม ใยประสงค
 สาวหลงบานนี้ ทั่วค่านิลกามี
 ลูกหลานเหลน เมเฒ่าบานนี้
 ลวดกางอยู่หม่อม"

ขณะนั้นแม่หม้ายและสาวโสดโต้ตอบ
 พระองค์ว่า ขาไม้โคโกหกหลอกลวง
 หรือไม้โคกลงพูดแต่อย่างใด พวกเรา
 คำเหมือนถนอมไม่มีอยู่ใดต้องการ แหน่
 ที่ทั่วค่านิลกามี ซึ่งเป็นลูกหลานของบานนี้ทั้งหมด
 จึงยังไม่โคกลงงาน

กำกาคำ : 42

จากการที่กำกาคำไป "แหวสาว" และคำพูดที่โต้ตอบของสตรีสามัญชนเกี่ยวกับการมีคู่ครอง
 สะท้อนให้เห็นว่าสตรีสามัญชนเหล่านั้นมีบทบาทและสิทธิในการคบเพื่อนต่างเพศ และยังสะท้อนให้
 เห็นว่าอุปนิสัยของบุคคลมีส่วนในการสร้างความสัมพันธ์ทางเพศอย่างเห็นได้ชัด

นอกจากประชันแหวสาวแล้ว วรรณกรรมล้านนายังได้สะท้อนให้เห็นว่าสตรีสามัญชน
 มีบทบาทและสิทธิในการคบเพื่อนต่างเพศ เมื่อมีงานมหรสพสตรีเหล่านั้นจะไปเที่ยวงาน และมีความ
 สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับบุรุษที่ไปเที่ยวงาน ดังจะเห็นได้จากตอนที่กวีได้พรรณนาถึงสตรีสามัญชนใน
 เรื่องกำกาคำ และชีวหาสินคำ

เรื่องกำกาคำ กวีพรรณนาถึงสตรีสามัญชนที่มาเที่ยวงานอภิเษกของกำกาคำกับนางบิงป้า
 นางเพี้ยกัญญา ว่าสตรีเหล่านั้นเพลิดเพลินกับการเที่ยวงานจนกระทั่งมีสามีในงานนั้น ดังคำประชัน

"ฮาง ๆ สาว ๆ สีขาวออย
 เขามาเมาเจอน้ำ งามน้อยไพ
 สามัญชน บานมอคงมีงาน"

แม่หม้ายและสาวโสด ที่มีชีวิต
 ผูกดวง พากันเพลิดเพลินหลงใหลยิ่งนัก
 จนกระทั่งมีสามีในขณะที่มีงานมหรสพ

กำกาคำ : 73

เรื่องชีวิตในคำ กวีพรรณนาว่าสตรีสามัญชนที่มาเที่ยวงานอภิเษกของชีวิตในคำและนาง
วรรณคำฟูทางประดับมวณคอกไม้ และสตรีบางคนมีคู่รักก็เพราะงานอภิเษกของชีวิตในคำ
ดังคำประพันธ์

แม่มารนางสาว แสงสว่างคอกไม้
เห็นสอดเฝ้ากลางม พองักคิด
กุกักตาม เพราะเปื่องงาน
รักภิเษกเจ้า"

แม่มารสาวโสศ น้ำคอกไม้
ประดับมวณม และคองงาม บ้างก็
มีคู่รักเพราะงานอภิเษกของพระองค์

ชีวิตในคำ : 139

จากวรรณกรรมล้านนาจะเห็นได้ว่าประเพณีและกิจกรรมของสังคมเปิดโอกาสให้สตรี
สามัญชนมีบทบาทและสิทธิในการคบเพื่อนต่างเพศ ส่วนสตรีสูงศักดิ์ไม่ปรากฏบทบาทและสิทธิในการ
คบเพื่อนต่างเพศ ทั้งนี้เพราะฐานะทางสังคมและความเป็นอยู่ในครอบครัวมีส่วนกำหนดไม่ให้สตรี
ได้แสดงบทบาทและสิทธิดังกล่าว สตรีสูงศักดิ์จะได้รับการเลี้ยงดูอย่างทะนุถนอม และผูกครองจะ
พยายามทุกวิถีทางที่จะป้องกันมิให้บุรุษใกล้ชิดกับธิดาของตน ดังตัวอย่างนางปิมปา จากเรื่องวรรณพราหม
ณ์นี้

นางปิมปา จากเรื่องวรรณพราหมณ์ นางเป็นธิดาของท้าวพรมมะตักแห่งเมืองปัญจะรา
นางมีความงามเป็นเลิศ ท้าวพรมมะตักเกรงว่าจะมีบุรุษลักขโมยเข้าหานาง จึงหาวิธีการป้องกัน
โดยการสร้างปราสาทที่นางอยู่ตามลำพังกับสาวใช้ไม่ให้บุรุษใดขโมยนางได้ ดังคำประพันธ์

"ทานคิดในใจ ออกในความคิด
กลัวเป็นหมิ่นเส้ามารควี หันนางลูกรัก
ออกหน้าสาวจี สดสวยงามดี
บ่มเฝ้า ขี้คนเป็นการ
สาขามากกวาง คานหันคนพองหนอให้
จึงจักทุกตา โยชาจางไม่

ทานคิดในใจ กลัวจะเกิดมลทิน
เพราะธิดาเป็นสาวงามที่มีความงามไม่มีใคร
เทียม ไม่อยากให้เกิดปัญหาหรือเรื่องไม่ดี
และไม่อยากใหญ่โตหมายปองธิดา จึงให้
ช่างไม่สร้างปราสาทที่นาง ไม่ใหญ่ชาย
ซึ่งเป็นสามัญชนเห็นนาง เพราะกลัวจะ

แบ่งชาติที่นางงาม คนจ่ายไฟฟ้า
 บ่ห่อเชาหัน กัดเป็นกัณฐกร
 เหตุการเกี้ยวของ เก่งตามหัน
 กนกกองทลายทอง จักปองเบียดควีนมา
 บ่ห่อโคกกัน บ่คินลงน้ำ
 บ่ห่อแตกทองเด่นฮ่า"

เข้ามาเกี่ยวของทำให้เป็นอันตราย
 เรื่องอย่างนี้ไม่สามารถบอกล่วงหน้า
 ดังนั้นจะป้องกันเอาไว้ไม่ให้เกิดเหตุร้าย
 ขึ้นจะไม่ให้ชิตาลงมาเดินขางกลางหรือลงน้ำ
 และจะไม่ให้ถูกแดดและฝนเลย

วรรณกรรม : 4

ความเป็นอยู่ของนางบิณฑา สะท้อนให้เห็นว่านางไม่มีบทบาทและสิทธิที่จะคบเพื่อนต่างเพศ
 ได้เลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อนต่างเพศที่มีฐานะทางสังคมค้อยกว่านาง

2.2 การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม กิจกรรมสังคมที่ปรากฏชัดในวรรณกรรมล้านนา
 เป็นกิจกรรมที่สืบเนื่องมาจากศาสนา สตรีผู้ศักดิ์และสตรีสามัญชนจะมีบทบาทและสิทธิในการร่วม
 กิจกรรมดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากนางกัณฐกร และชิตาทั้งเจ็ด จากเรื่องอ้ายรอยชอก และนาง
 บัวคำ จากเรื่องเจ้าสุวัตร

นางกัณฐกรและชิตาทั้งเจ็ด จากเรื่องอ้ายรอยชอก มีบทบาทและสิทธิในการทำบุญ เมื่อ
 ท้าวสิริเมศโปรดให้จัดพิธีทำบุญครั้งใหญ่และให้ชาวเมืองทั้งหลายร่วมพิธีด้วย นางกัณฐกรในฐานะ
 ที่เป็นมเหสีและชิตาทั้งเจ็ดในฐานะที่เป็นชิตามีบทบาทและสิทธิเข้าร่วมพิธีทำบุญครั้งนี้ด้วย การทำบุญ
 ที่จัดขึ้นนี้มีมหรสพต่าง ๆ มากมาย ประชาชนมาเที่ยวงานกันเป็นจำนวนมาก ชิตาทั้งเจ็ดองค์ของ
 ท้าวสิริเมศที่มหรสพในงานด้วย ดังคำประพันธ์

"ส่วนนางบุคค นารีลูกเต่า
 เจ็ดนางเจ้าพี่น้อง กัดกแต่งกาย
 ร่างกายแหงนอง ทรงนุ่งห่มไหมแพร
 สายสร้อยสอดดวง สะไบกอแก
 งามนักแก ไผ่เย็บบ่ได้
 แอ้วเพียวกุงาน พระลานลุมไค้
 สาวนางในแวดลอม บุกสา
 จายไค้หันอง ปอเมาเบ็งเหงอนางงาม"

ชิตาทั้งเจ็ดมีความงาม ก็ประทับใจ
 ร่างกายควยผาแพรสวมเครื่องประดับเซ่น
 สร้อยงามยิ่งนักไม่มีผู้ใดเทียบได้ พวก
 เทียวงานโดยมีสนมนางในทั้งหลายหอมลอม
 ชายใดได้เห็นนางก็หลงใหลระเริงดู

อ้ายรอยชอก : 49

เมื่อถึงพิธีทำบุญ ชาวเมืองมาชุมนุมพร้อมกันแล้ว ท้าวสิริเมธีโปรดให้บิดาทั้งเจ็ดนำเสนา
เข้าไปในโรงพิธี ส่วนพระองค์และนางกันธะราซึ่งเป็นแม่เหล็กตามไปหลังพร้อมกับเสนาอำมาตย์
ผู้ใหญ่ ดังคำประพันธ์

"พระบาทเหนือหัว ก็เรียกภูคเฑาะ
เจ็ดนางเจ็ดลูกรัก แลอุปส่าไข
บอกเจ้าลูกรัก ผู้เป็นลูกหลานธิดา
ชื่อนางรัตนา บิณฑาข้า
ให้นำเสนา ไปก่อนพอเจ้า
ถนัดนั้นแถม ผู้คนหกเขา
สวายนามเลาออกมอณ ถัด ๆ กันไป
ทั้งเจ็ดพี่น้อง ผู้พี่เอยไปลุน
กสิศรพศาท กับแมจอนขุน
ข้าไปเมื่อลุน กับขุนแกแวง"

พระเจ้าอยู่หัวก็ให้บิดาทั้งเจ็ด
มาพบแล้วบอกให้บิดาองค์สุดท้ายของนางบิณฑา
ผู้มีความงาม ให้นำเสนาไปก่อน ถัดจากนั้น
เป็นบิดาองค์ที่หกและบิดาองค์อื่น ๆ ทั้งหมด
เจ็ดองค์ บิดาองค์แรกตามไปเป็นลำดับ
สุดท้าย สำหรับภริยาผู้เป็นบิดาและแม่เหล็ก
ตามไปภายหลังพร้อมกับเสนาอำมาตย์
ผู้ใหญ่

อายุรยชด : 53 - 54

นางบัวคำจากเรื่องเจ้าสุวัตร นางมีบทบาทและสิทธิในการร่วมกิจกรรมสังคมอย่างเห็น
ชัดจากการที่นางสร้างโรงงานตามประตูเมืองทั้งสี่ทิศ กลางเมืองและที่ทางแยก ดังคำประพันธ์

"จักให้อู กิจจะเหตุการณ์
จึงแบ่งศาลาทาน กิครำสร้างได้
แทนประตู ตกเห็นออกโต
ตกแดงรังชะไซ่ ค้างตามกลางเวียง
ก็หอแบ่งไว้ ศาลากวางหลังคี่
กองไกรตัด มัคควีถึ
ก็หอม หลังนั่งตงหัน"

จะให้ทราบเรื่องราว จึงสร้างศาลา
ทานที่ประตูทั้งสี่ทิศ กลางเมืองสร้างศาลา
หลังใหญ่ แม่เทพทางแยกก็ให้สร้างไว้
หนึ่งหลัง

เจ้าสุวัตร : 79 - 80

จุดมุ่งหมายที่นางบัวคำให้สร้างโรงงานคือต้องการพบเจ้าสุวัตรสามีของนาง ดังจะเห็นได้จากการที่นางให้วาดรูปเรื่องราวของนางและเจ้าสุวัตรตั้งแต่พบจนถึงพลัดพรากจากกัน นางมีความหวังว่าถ้าเจ้าสุวัตรเดินทางมาถึงโรงงานและเห็นรูปวาดก็จะทราบว่านางอยู่ที่เมืองนี้ และในที่สุดก็จะได้พบกัน กล่าวไควนางบัวคำสร้างโรงงานเพื่อประโยชน์ส่วนตน ขณะเดียวกันก็เพื่อประโยชน์ส่วนรวมด้วย เพราะนอกจากจะเป็นที่พักของคนเดินทางแล้วนางยังให้จัดอาหาร ขนม ผลไม้ ตลอดจนหมาก เมี่ยง บุหรี่ ให้ทานแก่คนที่มาพักในโรงงานด้วย ดังคำประพันธ์

ก็ขงขวยหา ยังโภชนา
ก็ลาหมากเหมี้ยง สัพพะของกิน
แก้มไว้เลี้ยง ประหมิมอาภรณ์เครื่องง่า
เครื่องส้มของหวาน จิ้นปากีรา
เขาหนมเขาตมเผือกมัน ของกวนจัน
หากนี่พร้อมเลี้ยง ทำทานเลี้ยงวัน ๆ"

เจ้าสุวัตร : 80

ก็ชวนขวยหาอาหาร ทานกัเมือง
ของกินทุกอย่าง จัดเตรียมไว้หมด
แม่เตเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ
อาหารเปรี้ยวหวาน เนื้อ ปลา ขนม
เผือกและมัน ให้ทานเขนนี้ทุกวัน

นางบัวคำให้จัดอาหารสำหรับให้ทานแก่คนที่พักในโรงงานทุกวัน การกระทำของนางซึ่งให้เห็นว่า นางมีบทบาทและสิทธิในการทำกิจกรรมที่ประโยชน์ต่อบุคคลในสังคมอย่างเห็นได้ชัด บทบาทและสิทธิสตรีในการเข้าร่วมกิจกรรมของสังคมจึงกล่าวมานี้ เป็นของสตรีผู้สูงศักดิ์สำหรับสตรีสามัญชน จะมีบทบาทและสิทธิในการรวมกิจกรรมของสังคมด้วยเช่นกัน คือร่วมทำบุญกับสมาชิกในสังคมและเข้าชมมหรสพที่จัดขึ้นในโอกาสต่าง ๆ กัน ดังจะเห็นได้จากสตรีของชาวเมืองอินตะนคร จากเรื่องอายุรอยชอด สตรีชาวเมืองปราสาทสีจากเรื่องกำกาคำ

สตรีชาวเมืองอินตะนคร จากเรื่องอายุรอยชอด มีบทบาทและสิทธิในการร่วมทำบุญกับสมาชิกในสังคม ดังจะเห็นได้จากตอนที่ท้าวสิริเมศที่ประกาศให้ชาวเมืองร่วมทำบุญกับพระองค์ สตรีทั้งที่เป็นโสดและที่เป็นหม้ายช่วยกันเตรียมสิ่งของที่ใช้ในการทำบุญ แล้วแต่งตัวมารวมงานและพูดคุยหยอกเย้ากับบุรุษทั้งหลาย ดังคำประพันธ์

เมธาวางสาว ช่วยกันละดค เหมือนนกเมานอยแมงมวญ แถงตัวเรียบรอย รูปร่างคิงผาย ผุงบาวเด็กจาย เยาะเบียดบอกเหลน ผุงสาวจาววัง งามบใจเหลน ฟุเปนเฒะมวนเพราะ"	แม่หมายและสาวโสดมาช่วยกันมากมาย เหมือนนกแมลงเมาค้วนอย แถงตัวเรียบรอย มีรูปร่างงามผึงผาย ชายหนุ่มทั้งหลายเฝ้า หยอกกันเล่น เหลาสาวชาววังงามไม่ใช่ นอยต่างพูดควยถอยคำที่ไพเราะออนหวาน

อายุรอยขอ : 47

สตรีชาวเมืองปารวตีจากเรื่องกำกาคำ มีบทบาทและสิทธิในการเข้าชมมหรสพในที่
อภิเษกของกำกาคำและนางปิมาภิกับนางเพชระกัญญา ดังคำประพันธ์

เมธาวางสาว จีจาวแกมจำ มาขอเหงอญงาน เกหาพิงละ บทนาทำกร มัวเมาแตงาน ทางมากูเจ้า"	แม่หมายสาวโสดสาวรุ่นที่แกมแกมกำ มาชะเงอชมงาน พึงมานมาไมยอมทำงาน ทางพากันมาเที่ยวงานและชมมหรสพองค์

กำกาคำ : 74

บทบาทและสิทธิสตรีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาล้น
ในกรณีที่เป็นสตรีสูงศักดิ์จะมีบทบาทและสิทธิในการเป็นเจ้ากิจกรรมของสังคม ส่วนสตรีสามัญชนส่วน
มากจะมีบทบาทและสิทธิในการรวมกิจกรรมของสังคมเท่านั้น และจะเน้นเกี่ยวกับความสนุกสนาน
เพลิดเพลินเป็นส่วนใหญ่

สรุปแล้ววรรณกรรมล้านนาชี้ให้เห็นว่าสถานภาพทางสังคมของสตรีมีส่วนกำหนดบทบาทและ
สิทธิสตรีในคานสังคมคือ สตรีสามัญชนมีบทบาทและสิทธิในการคบเพื่อนต่างเพศมากกว่าสตรีสูงศักดิ์
แต่ในการรวมกิจกรรมของสังคมนั้น สตรีสูงศักดิ์มีบทบาทและสิทธิในการรวมกิจกรรมสังคมโดยเป็น
ผู้นำกิจกรรมนั้น ๆ ในขณะที่สตรีสามัญชนจะเป็นเพียงผู้รวมกิจกรรมของสังคมนั้น

3. บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านการศึกษา

วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นว่า สตรีในฐานะธิดามีบทบาทและสิทธิที่จะได้รับการศึกษาที่สอดคล้องกับฐานะของตนและสิ่งสำคัญที่ทำให้สตรีมีบทบาทและสิทธิในการศึกษาแตกต่างกันคือ โอกาสทางการศึกษา ผู้ให้การศึกษา ตลอดจนวิชาที่ศึกษา เพื่อให้เห็นรายละเอียดดังกล่าวผู้วิจัยจะกล่าวตามหัวข้อต่อไปนี้

3.1 โอกาสในการศึกษา

3.2 วิชาที่ศึกษา

3.3 ผู้ถ่ายทอดการศึกษา

3.1 โอกาสในการศึกษา ตามความเป็นจริงในล้านนา สตรีไม่มีโอกาสได้รับการศึกษา ทั้งนี้เพราะการศึกษาในสังคมล้านนาในสมัยโบราณเป็นการศึกษาที่จัดขึ้นโดยมีวัดเป็นจุดศูนย์กลาง นับเป็นการศึกษาสำหรับบุรุษโดยเฉพาะ สตรีไม่มีโอกาสศึกษาความรู้ด้านวิชาการและจะได้รับการศึกษาเกี่ยวกับการเป็นแม่บ้านที่คิด แต่การศึกษาวรรณกรรมล้านนาพบว่า วรรณกรรมคำสอนหนึ่งนสาร ได้สะท้อนให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรีที่เกี่ยวกับการศึกษา คือ สตรีซึ่งมีความสามารถในการอ่านและเขียน และเรียนรู้หลักธรรมจนสามารถบันทึกเอาไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 3 ในหัวข้อ คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษาและการประกอบอาชีพของสตรี คตินิยมดังกล่าวสอดคล้องกับคุณสมบัติสตรีในวรรณกรรมล้านนาที่สามารถอ่านและเขียนได้ และสตรีบางคนมีความรอบรู้ในเรื่องหลักธรรม สตรีที่มีความรู้ดังกล่าวส่วนมากเป็นสตรีสูงศักดิ์และสตรีที่กำเนิดคิดแยกไปจากธรรมดาแต่อยู่ในฐานะธิดาบุญธรรมของผู้ทรงความรู้คือพระญาติ ดังนั้นสตรีเหล่านี้จึงมีโอกาที่จะได้รับการศึกษามากกว่าสตรีสามัญชนทั่วไป ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าโอกาสในการศึกษาของสตรีขึ้นอยู่กับฐานะและบุคคลที่อยู่แวดล้อมสตรีนั้น

3.2 วิชาที่ศึกษา จากการศึกษาวรรณกรรมล้านนาพบว่า สตรีมีบทบาทและสิทธิจะศึกษาเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ต่อไปนี้

3.2.1 ศึกษาเกี่ยวกับหลักการครองเรือน

3.2.2 ศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

3.2.3 ศึกษาเกี่ยวกับเวทมนต์คาถา

3.2.1 การศึกษาเกี่ยวกับหลักการครองเรือน สตรีในฐานะธิดาจำเป็นจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับหลักการครองเรือนซึ่งใดแก่ การปรนนิบัติสามีด้วยความรักและความซื่อสัตย์ การทำงานในหน้าที่เมฆมาน ตลอดจนมารยาทอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะจะได้เป็นแม่เรือนที่ดีต่อไป ดังนั้นสตรีจึงมีบทบาทและสิทธิในการศึกษาเกี่ยวกับหลักการครองเรือน โดยบิดามารดาจะเป็นผู้อบรมสั่งสอนก่อนที่จะมีบุตรหรือมีบุตรแล้วจะต้องจากบิดามารดาไปอยู่กับสามี สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าว เช่น นางระวีพอนจากเรื่องวงศ์สุวรรณ นางบัวคำจากเรื่องเงาะสวรรค์ และธิดาทั้งหลายจากเรื่องอ้ายรอยชอด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นางระวีพอนจากเรื่องวงศ์สุวรรณ นางเป็นธิดาบุญธรรมของฤาษี ต่อมาเป็นแม่เหล็กของวงศ์สุวรรณ ก่อนที่นางจะเดินทางไปกับวงศ์สุวรรณ นางได้เรียนรู้หลักการครองเรือนจากพระฤาษี ซึ่งเน้นเกี่ยวกับการปรนนิบัติสามี ความซื่อสัตย์ การแสดงความเคารพต่อสามี และบิดามารดาของสามี ดังคำประพันธ์

"เจ้าแวนสายคำ จักไปปาร
พอมจักเจ้า ไปตวยเซธา
พี่พระหนอหนา เวียกการไถ่มีอย่าละ
หอนันท์ยากัน อย่าปะมาทะ
ตั้งพระพี่เจารากา ใครหอนันท์รัก
ชอมแม่นพอดา บิบบันกายา
หอนันท์เฝ้า อย่าลัดใจนัว
หอนันท์ใจเจ้า อย่าท่ปาโลโลธู
การสิ่งใด ๆ หิตาม
หอนันท์พี่เจารากา หิตาม
คนไมคนหนา อยู่อรัญญา
ปาไมมิดเสา อิกฮอนนังแกม
พอมแม่นเจ้า หอนันท์ปารใหญ่ศ
หอนันท์ยาเกอ กมไหวชามน

เจ้าผู้เป็นที่รักเหมือนแก้วตา จะไป
อยู่ในเมือง พอมไหมพามเจ้าไปกับ
สามีแล้วมีงานสิ่งใดให้ท่อย่าเพิกเฉย
ให้เคารพยำเกรงกับเวียกถูกเหยียดหยาม
สามี อยากให้สามีรักและพึงใจ การจะ
บิบบันร่างกายให้สามี อย่านอกใจสามีไป
คนงานสิ่งใดที่เจ้าไม่ทราบและทำไม่เป็น
ให้ถามสามี เพราะเจ้าอยู่ในปามิโกเรียนรู
มาก่อน อิกฮอนนังคือ บิดามารดาของสามี
ที่อยู่ในเมืองใหญ่ให้เคารพยำเกรงกราบไหว้
ให้จดจำไว้อย่าไต่ละเลย เพราะบิดามารดา
เป็นที่พึ่งของเจ้า ขอความพินาศพิพอสอนเจ้า
นี้ให้เจ้าจดจำไว้

พระนมกราบไหว้วันทา หื้อจำจ้อไว้
 อยาไคดาสา ปิตตามาคา
 เปนที่เบิ่งเจ้า ขอความใด ๆ
 พอสอนลูกเตา หื้อจำเอากำพ้อไว้"

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 71

นางบัวคำ จากเรื่องเจ้าสุวัตร นางเป็นธิดาบุญธรรมของพระธานี ต่อมาเป็นมเหสี
 ของเจ้าสุวัตร ทั้งสองลาพระธานีเดินทางกลับเมือง ระหว่างการเดินทางมีเหตุทำให้
 พัดศรจากกัน เมื่อพบกันตอนหลังเจ้าสุวัตรจึงพานางบัวคำไปเยี่ยมพระธานี พระธานีสอนหลัก
 ปฏิบัติการครองเรือนแก่นางบัวคำ โดยเน้นว่าสิ่งใดที่นางทำไม่เป็นให้นางถามหรือเรียนรู้จากผู้มี
 ความสามารถ พระธานีสอนนางบัวคำให้ปรนนิบัติสามี โดยเฉพาะในคานอาหาร ไหมยกของ
 และข้อสัจตตสามี ให้พูดจาไพเราะอ่อนหวาน ให้ปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่น ๆ อย่างเหมาะสม และให้
 เป็นพุทธศาสนิกชนที่รู้จักการบำเพ็ญให้ทาน ดังคำประพันธ์บางตอนดังนี้

"อันใดบ่จาง หื้อทานฝึกสอน
 หนึ่งพันอน เจือหลบตบตา
 น้ำอนน้ำเย็น น้ำกินชวยหนา
 หื้อตกแดงคาบไว้ ของกวนกิน
 และของกวนใจ ตกแดงถากตา"

สิ่งใดที่ทำไม่เป็นให้ทานฝึกหรือสอน
 หนึ่งและพันอนให้เอาบ่ไปไว้ และพับ
 เสื่อนา น้ำอน น้ำเย็น น้ำดื่ม และน้ำ
 ล้างหน้าให้เตรียมไว้ให้พร้อม สิ่งที่ดีควร
 รับประทาน และสิ่งของเครื่องใช้ให้
 ตระเตรียมเอาไว้

เจ้าสุวัตร : 136

นางพื้งหูกจากเรื่องอายรอยชอก นางเป็นธิดาของท้าวสิริมะที นางพื้งหูกได้เรียนหลัก
 การครองเรือนจากท้าวสิริมะที ตอนที่นางเข้าพิธีอภิเษก ท้าวสิริมะทีได้อวยพรแก่บิดาและบุตรเขย
 และได้แทรกให้มีความรู้เกี่ยวกับหลักการครองเรือนว่าจะต้องรักและเคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน
 และให้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังคำประพันธ์

"หรือรักแบ่งกัน ทุกวันคำเจ้า
 อยาไคโสภเสราอินทร์ สะปะเคราะห์ราย
 หอคายถอยหนี สะปะไฟรี
 ขอน้อยบาไกล หออยู่สุขใจ
 จวนใจ ๆ อิหาอันใดงายัก
 อยาณิดเถียงกัน หอยำหอนับ
 เหมือนกันจุญจาณิง มะโนกามะ
 หอทั้งไทนิม อยาคิคคะนิง
 นิศธรรมพระเจ้า ศัสธรรม
 กำสอนพระเจ้า หอถือถือเอาอบายะ
 สัพพิทโย สโยพละ
 หอสุขเถียงมันชีวา"

ให้รักใครซึ่งกันและกันตลอดไป
 อยามีความโสภเสราเคราะห์ราย
 หงหลาย ตลอดจนศัตถุอย่าเข้ามาไกล
 ให้มีความสุขทุกวัน จะประกอบอาชีพใดก็
 ให้ทำไถงายอยาพะละะกัน ให้เคารพ
 ยำเกรงซึ่งกันและกันทุกคนทั้งชายและหญิง
 ให้มีสติ อยาทำสิ่งผิดศีลธรรม
 ธรรม 10 ประการ ซึ่งเป็นคำสอนของ
 พระพุทธเจ้าให้ปฏิบัติตามอย่าไคละทิ้ง
 ขอให้มึร่างกายแข็งแรง มีความสุข
 มีชีวิตที่มั่นคง

ฉาวยรอบชอก : 81

จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดสะท้อนให้เห็นว่า สตรีในวรรณกรรมล้านนาจะมีบทบาทและ
 สิทธิในการศึกษาเกี่ยวกับหลักปฏิบัติในการครองเรือน โดยที่บิดามารดามีบทบาทในการอบรมสั่งสอน
 เพื่อให้สตรีมีคุณสมบัติของแม่บ้านและสามารถแสดงบทบาทและสิทธิของตนในฐานะผู้เป็นภรรยาได้อย่าง
 เหมาะสม

3.2.2 ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ชาวล้านนาเลื่อมใสศรัทธา
 ในพระพุทธศาสนาและยึดเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นแนวในการดำเนินชีวิต วรรณกรรม
 ล้านนาไคสะท้อนให้เห็นเรื่องนี้อย่างชัดเจน โดยกล่าวถึงคตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติของสตรีว่า สตรี
 จะต้องเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ดังนั้นเมื่อศึกษาเกี่ยวกับบทบาทและสิทธิเกี่ยวกับการศึกษาจึงพบว่า
 สตรีมีบทบาทและสิทธิในการเรียนรู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากนางกันธะมาลา
 จากเรื่องสุวรรณะเมกษะหมานคำ นางเป็นธิดาบุญธรรมของพระเจ้าซึ่งเป็นผู้ นางจึงมีบทบาทและ
 สิทธิในการศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจากพระภิกษุเจ้าใจอย่างลึกซึ้ง ดังจะเห็นได้จากคำ
 ประพันธ์

"ตะโคงประดัง คอฉันไปหนา
 นางก็ใหญ่แถมกอด ระยี้ก็สอ
 น้ำขรรณแรงรัก จบไล่น้ำเย็นก้าง

 ไวว่องจิก ฉลากเจ็ดย
 จบขรรณแรงเร้า บัญหาทุกขอ"

นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พระฤๅษี
 ก็สอนหลักธรรมอย่างเขมวงวดจนเจนจบ

 มีความแคลงคล่องว่องไว
 ฉลากเจ็ดยเข้าใจหลักธรรมทุกประการ

สุวรรณะ เมกษะหมาชนก้า : 34

นอกจากนี้แล้ววรรณกรรมล้านนาสะท้อนให้เห็นว่าสตรีผู้สูงศักดิ์มีความรู้เกี่ยวกับหลักธรรม
 ในพระพุทธศาสนาแต่ไม่ทราบวาทสน์นั้นได้รับการศึกษาจากใคร สตรีจึงกล่าวไต่ถาม นางวรรณะคำฟู
 จากเรื่องชีวหาสินคำ และนางบิณฑา จากเรื่องกำกาคำ

นางวรรณะคำฟู จากเรื่องชีวหาสินคำ นางเป็นธิดาของเจ้าเมืองปารากสี นางมีความรู้
 เกี่ยวกับธรรมในพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการที่นางตอบปัญหาธรรมของชีวหาสินคำที่แปลงวาง
 เป็นปลาตะเพียนทอง ชิวหาสินคำยกปริศนาธรรมว่าอุทยานแห่งหนึ่งมีต้นไม้และดอกไม้มาก มีนกมา
 อาศัยอยู่ มนุษย์ชายหญิงพากันเร่เข้ามาที่อุทยานเก็บเอาผลไม้และดอกไม้ ขณะพากันเร่กลับเร่ลงมา
 นางวรรณะคำฟูอธิบายปริศนาธรรมนี้ว่า อุทยานหมายถึงพระพุทธศาสนา ผลไม้และดอกไม้หมายถึง
 ผลบุญหรืออานิสงส์จากการทำบุญ นกหมายถึงพระภิกษุสาวกของพระพุทธเจ้า แม่น้ำหมายถึงสังสารวัฏ
 คือ การเวียนว่ายอยู่ในโลกสงสาร หญิงชายที่พากันเร่เข้ามาแม่น้ำแต่เร่ลงมากลางคัน หมายถึงผู้ที่
 ไม่ทำบุญทำทานและไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงไม่สามารถหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด
 ดังตัวอย่างคำประพันธ์บางตอนดังนี้

"สวนอุทยานนั้น กับไต่สัง
 คือศาสนา พระพุทธเจ้า
 หากศาสนา ไสงามบเสา
 ผู้คนจึงจ่ายเบิงปะ"

สวนอุทยานนั้นก็ไม่ได้หมายถึงอย่างอื่น
 หมายถึงศาสนาพุทธ ซึ่งบริสุทธิ์ผ่องใส
 เป็นที่พึ่งของหญิงชายทั้งหลาย

ชีวหาสินคำ : 107

คำทอมนางวรวรรณคำประพันธ์ให้เห็นว่า นางมีความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมในพระพุทธศาสนา
อย่างลึกซึ้ง แสดงว่านางได้ศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จึงสามารถอธิบายปริศนา
ธรรมของชีวาลีนคำได้อย่างลึกซึ้ง ทำให้ชีวาลีนคำชื่นชมว่านางมีความเฉลียวฉลาดไม่มีสตรีใด
เทียมได้ ดังคำประพันธ์

"ว่านางผู้นี้ หากมีพระยา
บิรมัณเฑาะว์ + + +
บุปผาเนียบได้
ฝูงหม้อติด นารีผู้มี
มีคนเปรียบพัก นางผู้นี้
หากประเสริฐนัก งานแสนหวานไว"

ชีวาลีนคำ : 109

นางบิรมัณเฑาะว์ จากเรื่องกำกาคำ นางกำเนิดจากผสนุน เจ้าเมืองรับนางเป็นธิดาบุญธรรม
นางรอบรู้เกี่ยวกับหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ดังเห็นได้จากการทักท้วงพระยารามว่านางเจนจบใน
หลักธรรม เฉลียวฉลาด ประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม นางชอบถามปัญหาธรรมกับเสนาอำมาตย์
แต่ไม่มีผู้ใดตอบปัญหาของนางได้ ดังคำประพันธ์

"ส่วนนางบิรมัณเฑาะว์ ธิดานองไท
จบแปดทองกองธรรม ฉลาดรู้
ยังมาปญญากั + + +
โตตามกองธรรม
เจียนจากปากท่าน ชอบถามปัญหา
วาทจาจนจาน กับเสนาพลกันภัย
ไฉนอาจไซ้ แก่โคนอยนัก
ดักเงี้ยวเลี้ยงฟังกาย"

กำกาคำ : 41

ว่านางผู้นี้มีปัญญายิ่งนัก ไม่มีผู้ใด
เทียมได้ ผู้หญิงทั้งหลายในโลกนี้ไม่
สามารถเทียบกับนางได้ นางผู้นี้ประเสริฐ
ยิ่งนัก มีความงามเป็นเลิศ

ส่วนนางพินพาซึ่งเป็นธิดา
เจนจบในเรื่องหลักธรรม มีความ
เฉลียวฉลาดรอบรู้เรื่องบาปบุญคุณกรรมเวร
นางประพฤติดนตามหลักธรรมพระพุทธเจ้า
นางชอบถามปัญหากับเสนาทั้งหลาย
แต่ไม่มีผู้ใดตอบปัญหาของนางได้ ไฉน
จึงเงี้ยว

การที่นางบิณฑาทั้งปวงหาธรรมตามเสนาอำมาตย์ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่านางมีความรู้เกี่ยวกับหลักธรรม และจากการที่ภิกษุพรรณาวาไม่มีผู้ใดตอบปัญหาของนางได้ ยิ่งแสดงให้เห็นว่านางมีความรู้และเข้าใจหลักธรรมอย่างลึกซึ้ง ต่อมากำกาคำ ได้ถอดเสื้อทิพย์ออกแล้วเข้าไปหานางบิณฑาและนางเตปะกัญญาในปราสาท นางบิณฑาและนางเตปะกัญญาก็ตั้งปัญหาธรรมตามกำกาคำ ปัญหาตั้งกล่าว เป็นปัญหาเกี่ยวกับเบญจศีล กำกาคำสามารถตอบได้ นางบิณฑาและนางเตปะกัญญาที่มีความชื่นชมเป็นอันมากจึงถวายตัว เป็นมเหสีของกำกาคำ ต่อมาพระบิดาให้นางทั้งสองได้ถูกครอง โดยให้นางบิณฑากำหนดปัญหานั้น ผู้ใดตอบปัญหาได้ก็จะได้นาง เป็นคู่ครอง ปัญหาที่นางกำหนดขึ้นนั้นก็เป็นปัญหาธรรมเช่นเดียวกันคือ "มรรคาหาเสน" หรือหลักเบญจศีล ปรากฏว่าผู้พิชิตคือกำกาคำ ซึ่งตอนนั้นไม่ได้ถอดเสื้อทิพย์ ดังนั้นกำกาคำจึงได้เป็นคู่ครองของนาง

จากตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นได้ว่า สตรีในวรรณกรรมมีความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา สตรีเหล่านั้นจะต้องได้มีโอกาสศึกษาในพระพุทธศาสนาและศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรมมาแล้วจึงมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งจนสามารถตอบปัญหาและตั้งปัญหาธรรมให้ผู้อื่นอธิบายได้

3.2.3 ศึกษาเกี่ยวกับเวทมนต์คาถา เวทมนต์คาถาเป็นเรื่องไสยศาสตร์ โดยทั่วไปแล้วผู้ที่ศึกษาคือภุมมข สตรีมีโอกาสศึกษาน้อย แต่วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นว่า สตรีมีบทบาทและมีสิทธิในการศึกษาเวทมนต์คาถาคอย ดังตัวอย่างนางพรหมจารี จากเรื่องจันทะมา และนางระวีทอน จากเรื่องวงศ์สุวรรณ

นางพรหมจารี จากเรื่องจันทะมา นางไม่ยอมให้ท้าวสุทัศน์มเหสีหลายองค์จึงถูกลงโทษ โดยการลอบแพ จันทะมาช่วยให้นางและพากันเดินทางไปถึงเมืองมัญจะ นางพรหมจารีตามหานางสกุละโยธาซึ่งเป็นแม่เลี้ยง เมื่อพบแล้วนางจึงเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นพร้อมกับขอคำแนะนำว่านางควรจะทำอย่างไร นางสกุละโยธามอบนางพรหมจารี กลับไปเมืองของนาง และให้กลับมาแก้แค้นท้าวสุทัศน์ นางพรหมจารี เห็นควยนางจึงขอเรียนเวทมนต์คาถาจากนางสกุละโยธา ดังคำประพันธ์

"สันโดษจักดี ขอแม่ช่วยกำ
ขอสอนสิ่งชาวากม"

ทำอย่างไรดี ขอให้แม่ช่วยเหลือ
สอนการากากมให้แกชา

จินตะฆา : 106

นางสกุละโยชานะนำนางพรหมจารี เอาทองคำมาเป็นเครื่องบูชาครู หลังจากนั้น
นางจึงสอนเวทมนต์การากาให้นางพรหมจารีจนกระทั่งนางพรหมจารีอยู่ยงคงกระพันและมีฤทธิ์เดช
ไม่มีผู้ใดสามารถต่อสู้กับนางได้ ดังคำประพันธ์

"พรหมจารี ก็เรียนจนได้
สะปะอันใดก็เจอ ทั้งขามหนังเหนียว
มนต์ข่มขอนเนื้อ สอนเชือกควายากม
มนต์เป่าไฟ หือเป็นลมฝน
ใบไม้เป็นคน ก้อนตเป่าได้
เป่าเป็นสมุทร ฟองคำเฝ้าได้
เป่าเป็นพื้นไฟก็ลุก บมีใบป่าน
คนในมนุษย์ ประจัญปราบได้ถ้วนนาง"

นางพรหมจารีก็สามารถเรียนได้ทุกอย่าง
ทุกประการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอยู่ยง
คงกระพัน มนต์หายตัว การากาเป่าไฟ
ให้เป็นลมฝน เสกใบไม้ให้เป็นคน
หรือเป็นแม่น้ำ เสกเปลวไฟ ไม่มีมนุษย์คน
ใดสามารถปราบนางได้

จินตะฆา : 106 - 107

จุดมุ่งหมายสำคัญของนางพรหมจารีที่เรียนเวทมนต์การากาคือต้องการแก้แค้นท้าวสุทัศน์ะ
สามีของนาง ดังนั้นนางจึงพยายามเรียนรู้จนมีความสามารถ ต่อจากนั้นนางจึงได้กลับเมืองของนาง
พร้อมกับจินตะฆา นางใช้ความรู้เกี่ยวกับเวทมนต์การากาที่เรียนมาเป็นประโยชน์ข่มขืนนางและบ้านเมือง
จึงจะเห็นได้จากตอนที่พญากาวิณะโกรธที่นางไม่ยอมเป็นมเหสีและแสดงกิริยาคุกคาม จึงยกทัพมาล้อมเมือง
แต่ไม่สามารถเอาชนะนางพรหมจารีได้จึงยกเป็นเมืองขึ้นของนาง นางพรหมจารีใช้ความรู้เกี่ยวกับ
เวทมนต์การากาเป็นประโยชน์อีกครั้งหนึ่ง เมื่อนางยกทัพไปตีเมืองอนุปามะ เพื่อแก้แค้นท้าวสุทัศน์ะและ
สามารถฆาตกรรมท้าวสุทัศน์ะได้ นับว่าความรู้เกี่ยวกับเวทมนต์การากามีส่วนช่วยให้นางทำสิ่งพิสดารได้สำเร็จ
และยังมีส่วนทำให้บ้านเมืองของนางมีอำนาจเป็นที่เกรงขามของเมืองอันดวย

นางระมีทอง จากเรื่องวงศ์สุวรรณ นางกำเนิดจากคอกจันทน์ พระฤๅษีพบและนำไปเลี้ยง
เป็นบุตรบุญธรรม เมื่อโตขึ้นจึงได้ศึกษาเวทมนต์คาถาจากพระฤๅษีจนสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้
ดังคำประพันธ์

"กันใหญ่มาแล้ว ร่ำเรียนกะดา
วิเศษมนต์ยา ให้จำข้อได้
นางจักไปไหน เดินไกลและไกล
ก็เหาะไปไวรีนนัก"

เมื่อโตขึ้นแล้วก็เล่าเรียนคาถา
เวทมนต์ให้จดจำ นางจะไปที่ไหน
ไม่ว่าไกลหรือใกล้ก็จะเหาะไปอย่างรวดเร็ว

วงศ์สุวรรณ เล่ม 1 : 41

สตรีที่มีความรู้ในเรื่องเวทมนต์คาถาย่อมอ่านและเขียนหนังสือได้ควย ดังตัวอย่าง
นางระมีทองที่เขียนหนังสือลางศ์สุวรรณ ดังคำประพันธ์

"เมื่อจกอยู่เฒะ ก็ขานักหนา
น้องขอขามลา พระเป็นเจ้า
แล้วกำหมึกคำ ตามความโศกเศร้า
มาเขียนบอกองค์ไท้ วาระมีทอง
มีกอนบอกไว้ ที่ประตูของราชา
ว่าแดนแดนนี้ นกถามหา
บ่หอรราชา ถัดควยไหนได้
แล้วนบเขาลง ณะหมมือไหว
เชิญองค์ราชาให้ ไ้ อยู่ที่นี่เฒะนา
ถัขานองไท้ ขอลาจากเจารราชา"

ครั้นจะอยู่ต่อไปก็ยากยิ่งนัก
น้องขอกราบลาเสด็จพี่ แล้วหยิบหมึกคำ
ควยความโศกเศร้า มาเขียนบอกพระองค์
ว่า ระมีทองมีคำกลอนบอกไว้ที่ประตูของ
ของพระราชาว่า แน่แท้เป็นตนไม่ไมทอง
ถามถึง จะไม่ให้พระราชาติดตามไปได้
แล้วคุกเขาลง ประณมมือไหวขอเชิญพระองค์
อยู่ที่นี้เถิด ขอลาจากพระองค์ไป

วงศ์สุวรรณ เล่ม 2 : 42

กล่าวได้ว่าสตรีในวรรณกรรมล้วนมีบทบาทและสิทธิในการศึกษาวิชาต่าง ๆ แต่ส่วนมากจะเน้นหลักการครองเรือนซึ่งถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่สตรีต้องเรียนรู้และปฏิบัติให้เหมาะสมกับฐานะของตน นอกจากนี้แล้วสตรีในวรรณกรรมเหล่านั้นที่อยู่ในฐานะธิดาบุพการีของบุตรหลานจะมีความรู้มีโอกาสได้เรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องนอกเหนือจากหลักการครองเรือน ความรู้ดังกล่าวชวนเสริมให้สตรีนั้น ๆ มีคุณสมบัติเหนือสตรีทั่วไป

3.3 ผู้ถ่ายทอดการศึกษา ผู้ที่มีบทบาทและสิทธิในการถ่ายทอดการศึกษาแก่สตรีตามที่ปรากฏในวรรณกรรมเหล่านั้นคือบิดามารดา ซึ่งในที่นี้แยกออกเป็นบิดามารดาผู้ให้กำเนิดและบิดามารดาผู้ให้การเลี้ยงดู และเนื่องจากการศึกษาในหัวข้อนี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับวิชาที่สตรีมีบทบาทและสิทธิที่จะได้รับการศึกษา ดังนั้นผู้วิจัยจะกล่าวถึงเฉพาะผู้ที่มีบทบาทในการถ่ายทอดการศึกษาโดยสังเขปเท่านั้น

บิดามารดาผู้ให้กำเนิดมีบทบาทและสิทธิในการถ่ายทอดการศึกษาแก่ธิดา โดยเน้นเกี่ยวกับหลักการครองเรือน และการปฏิบัติตนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ดังตัวอย่าง ท้าวสิริมะตีและนางกันชะรา จากเรื่องอายุรอยชอก

ท้าวสิริมะตี มีบทบาทและสิทธิในการถ่ายทอดการศึกษาเกี่ยวกับหลักการครองเรือนแก่ธิดาตอนที่ทำพิธีอภิเษกธิดาพักหก พระองค์อวยพรให้ธิดาและแพรวคำสอนเกี่ยวกับหลักการครองเรือนที่สามีและภรรยาพึงปฏิบัติเพื่อความสุขของครอบครัวคือ ไม่ทะเลาะวิวาทกัน เคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน และจะต้องประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม

สำหรับนางกันชะรา มีบทบาทและสิทธิในการถ่ายทอดหลักการครองเรือนแก่นางปิมปาธิดาองค์พี่เจ็ดซึ่งท้าวสิริมะตีขับออกจากเมือง ทั้งนี้เพราะนางได้ประพฤติตนไม่เหมาะสมกับฐานะทำให้พระองค์อับอาย ก่อนที่นางปิมปาจะออกจากเมือง นางกันชะราผู้เป็นมารดาธรรมดั่งสอนนางปิมปาให้รู้หลักการครองเรือนว่าจะต้องซื่อสัตย์ต่อสามี ไม่ความเคารพยกย่อง และปรนนิบัติสามี นอกจากนี้จะต้องเป็นพุทธศาสนิกชนที่ศรัทธา

บิดาผู้ให้การเลี้ยงดู บิดาผู้ให้การเลี้ยงดูหมายถึงพระฤๅษี ซึ่งรับเอาสตรีที่กำเนิดผิดแปลกไปจากธรรมดา คือ กำเนิดจากคอกไม้ กล้วย มาเลี้ยงในฐานะธิดา เมื่อโตขึ้นก็จะให้การศึกษาอบรมเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ได้แก่ เวทมนต์คาถา หัตถกรรม และหลักการครองเรือน ดังที่ปรากฏในเรื่อง วงศ์สุวรรณ สุวรรณเมกะหมานคำ และเจ้าสุวัตร ดังนี้

เรื่องวงศ์สุวรรณ พระฤๅษีรับนางระวีพจน ซึ่งกำเนิดจากคอกจันทน์ เป็นธิดาและได้อบรมสั่งสอนให้นางมีความรู้เกี่ยวกับ เวทมนต์คาถา จนนางสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ ต่อมานางต้องเดินทางไปกับวงศ์สุวรรณซึ่งเป็นสามี พระฤๅษีก็สอนหลักการครองเรือน ให้นางขยันหมั่นเพียรในการทำงาน เคารพยำเกรงสามีซื่อสัตย์ต่อสามี ต้องปรนนิบัติสามีด้วยความรัก และปรนนิบัติบิดามารดาของสามี

เรื่องสุวรรณเมกะหมานคำ พระฤๅษีชื่อ พรหมะรังสี ไปสงวน้ำในสระพบทารกอยู่ในคอกบัวจึงนำมาเลี้ยง และให้ชื่อว่าทารกนั้นว่า กันธะมาดา เมื่อนางโตขึ้น พระฤๅษีจึงสอนหลักธรรมแก่นาง จนนางมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง

เรื่องเจ้าสุวัตร พระฤๅษีนำทารกจากคอกบัวมาเลี้ยง และให้ชื่อว่าบัวคำต่อมานางบัวคำเป็นมเหสีของ เจ้าสุวัตรและ เดินทางกลับเมืองของ เจ้าสุวัตร ระหว่างการเดินทางมีเหตุทำให้พลัดพรากกัน ภายหลังพบกันแล้ว เจ้าสุวัตรและนางบัวคำพากันมาเยี่ยมพระฤๅษี พระฤๅษีสอนนางบัวคำให้รู้หลักการครองเรือน การปฏิบัติตนต่อบุคคลในฐานะต่าง ๆ และแนะนำให้นางศึกษาและเรียนรู้สิ่งที่ไม่เคยปฏิบัติหรือสิ่งที่ทำไม่เป็นจากยูร

สำหรับมารดาผู้ให้การเลี้ยงดูที่มีบทบาทและสิทธิในการถ่ายทอดการศึกษาแก่สตรีในวรรณกรรม ปรากฏในวรรณกรรมลงนาเพียง เรื่อง เดี่ยว เท่านั้นกับนางสกุละโยธาจากเรื่องจินตะพานางมีฐานะเป็น "แม่เลี้ยง" ของนางพรหมจารี ซึ่งเป็นธิดาของเจ้าเมืองอนราธะ นางสกุละโยธามีความรู้เกี่ยวกับเวทมนต์คาถาจึงมีบทบาทและสิทธิในการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับเวทมนต์คาถาและการทำสงครามให้นางพรหมจารี ทั้งนี้เพื่อให้นางพรหมจารีแก่แก่สามท้องโถมางทั้งที่นางไม่มีความผิด

เนื่องจากเวทมนต์กลายเป็นเรื่องไสยศาสตร์ซึ่งเชื่อกันว่าต้องมี "ครู" คือ ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ ดังนั้นผู้เรียนจะท่องทำพิธีบูชาครู จึงจะได้จากนางสกละโยธินางพรหมจารีนำเอาทองคำมาเป็นเครื่องบูชาครู จากนั้นนางจึงถ่ายทอดเวทมนต์คาถา ตลอดจนกลวิธีในการทำสงครามให้นางพรหมจารี จนนางพรหมจารีมีฤทธิ์เดชไม่มีใครสามารถสู้นางได้ จึงที่ใดกล่าวมาแล้ว

จะเห็นได้ว่ามีความเคารพยำเกรงและสิทธิสำคัญในการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับหลักการครองเรือนแกธิดา และในกรณีที่มีความเคารพยำเกรงความรู้ก็จะมีความเคารพและสิทธิในการถ่ายทอดความรู้แทนมีอยู่แกธิดา ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ธิดาโดยสืบสายเลือดก็ตาม และสถานที่ถ่ายทอดการศึกษาก็คือครอบครัวนั่นเอง

การศึกษาเกี่ยวกับบทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านการศึกษาที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาชี้ให้เห็นว่า สตรีที่มีสถานภาพแตกต่างกันย่อมมีโอกาสได้รับการศึกษาแตกต่างกันแต่โดยทั่วไปแล้วสตรีจะได้รับการศึกษาเกี่ยวกับหลักการครองเรือน และหลักปฏิบัติตนในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชนผ่านทางการอบรมสั่งสอนของบิดามารดา ซึ่งมักจะเน้นว่าหลักปฏิบัติดังกล่าวเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่โบราณ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สังคมให้ความสำคัญเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรีในด้านการครองเรือนมากกว่าความรู้ความสามารถ แต่อย่างไรก็ตามวรรณกรรมล้านนาชี้ให้เห็นว่าสตรีอาจจะศึกษาเรื่องอื่นเช่นไสยศาสตร์ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับโอกาสและถ่ายทอดการศึกษาแก่สตรีนั้น ๆ ภาย

4. บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านการประกอบอาชีพ

วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นว่า สตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชนมีบทบาทและสิทธิในการประกอบอาชีพแตกต่างกันขึ้นอยู่กับโอกาส ความรู้ ความสามารถ และความจำเป็นของสตรีนั้น ๆ ภาย ดังนั้นการศึกษาในหัวข้อนี้จึงแยกให้ชัดเจนตามหัวข้อต่อไปนี้

4.1 โอกาสในการประกอบอาชีพ

4.2 ประเภทของอาชีพ

4.1 โอกาสในการประกอบอาชีพ บรรณกรรมล้านนาได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของสามีหลายประการ ประการหนึ่งคือ สามีเป็นผู้ทำงานหาเลี้ยงครอบครัว โดยการประกอบอาชีพใดอาชีพหนึ่ง เช่นทำนา ทำไร่ ค้าขาย หรือรับจ้าง ขณะที่สามีทำงานดังกล่าวบรรบาก็จะทำงานในหน้าที่แม่บ้าน และคอยดูแลเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของคนในครอบครัวโดยเฉพาะสามี นับว่าเป็นการแบ่งหน้าที่ในการทำงานตามฐานะของบุคคลในครอบครัวได้อย่างเหมาะสม แต่หน้าที่ดังกล่าวไม่ได้แยกกันโดยเด็ดขาด สามีและบรรบาก็จะต้องช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ดังเห็นได้จากภาษิตของชาวล้านนาที่ว่า

"ตัวเป็นแก้ว เมียเป็นแสง"

"ตัวเป็นหิง เมียเป็นช่อง"¹

ภาษิตดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าสามีและบรรบาก็พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และต่างมีส่วนส่งเสริมและสนับสนุนกันเปรียบเหมือนแก้วกับประกายของแก้ว หรือส่วกับช่อง การประกอบอาชีพก็เช่นเดียวกัน ถึงเวลาสามีจะมีบทบาทสำคัญในการประกอบอาชีพแต่บรรบาก็จะต้องมีส่วนช่วยเหลือด้วย บรรณกรรมคำสอนเรื่องคำสอนพระยามังราย ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสตรีที่ไม่ช่วยสามีทำงาน กล่าวคือเมื่อสามีออกไปทำนากลับหอบอยู่ในบ้าน สตรีนั้นเป็นคนไม่ดี

"ตัวไปน่านนพอยหอบชอนอยู่ในบ้าน
หญิงผู้นั้นก็"

สามีไปน่านกลับชอนอยู่ในบ้าน
หญิงผู้นั้นไม่ดี

คำสอนพระยามังราย : 11

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าสตรีมิได้มีบทบาทและสิทธิตามฐานะบรรบาก็เท่านั้น แต่จะมีส่วนช่วยเหลือสามีประกอบอาชีพด้วย นับว่าสังคมเปิดโอกาสให้สตรีมีบทบาทและสิทธิในการประกอบอาชีพคล้อยตามสามี และสตรีดังกล่าวส่วนมากเป็นสตรีสามัญชน

4.2 ประเภทของอาชีพ จากการศึกษาวรรณกรรมล้านนาพบว่า สตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชนต่างมีบทบาทและสิทธิในการประกอบอาชีพเพื่อช่วยเหลือครอบครัวและเพื่อความอยู่รอดของตนเอง อาชีพที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนาได้แก่

4.2.1 กษาย

4.2.2 รั้งาง

4.2.3 ขอทาน

4.2.1 กษาย วรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นชัดเจนว่าสตรีสามัญชนมีบทบาทและสิทธิในการกษาย ดังจะเห็นได้จากการที่กวีพรรณนาถึงแม่ค้าที่มาขายของในงานต่าง ๆ เช่น งานสมโภช งานอภิเษก งานศพ ตลอดจนขายของในตลาดเป็นต้น สตรีเหล่านี้ไม่มีบทบาทสำคัญในวรรณกรรม แต่ก็นำมากล่าวเพื่อให้เนื้อเรื่องสมบูรณ์ สะท้อนให้เห็นการประกอบอาชีพของสตรีได้ชัดเจนขึ้น การพรรณนาถึงแม่ค้าปรากฏในเรื่องจันทะสา และวรรณพราหมณ์ ดังนี้

เรื่องจันทะสา กวีพรรณนาถึงแม่ค้าในตลาดและบิณฑาคารของจันทะสากับบัวระวงค์มาขายของในตลาดนั้นด้วย ดังคำประพันธ์

"นารีการาน สุนัขพัว
คนหลายพันพัว สุนสานากตัง
ปิตามาคา สองขามหัน
มาขายก่อนพร้อมพริก หนากหอมอบเชื้อ
พริกเกอหนากพัก ขายหมากเมียงยาควัน"

จันทะสา : 37

แม่ค้าทางสุนัขพัวนั้นมาน บิณฑ
มาขายขุดมนกันอยู่ในตลาด บิณฑาคาร
ของ เขาทั้งสองมาที่ตลาดนั้นเพื่อขายของ
ทุกอย่างพร้อมโคแก หมอบ มะเชื้อ พริก
เกลือ พัก หนาก เมียง และยาสูบ

เรื่องวรรณพราหมณ์ กวีพรรณนาถึงแม่ค้าที่มาขายของในงานอภิเษกของสุวรรณกษและนางปิรม่า ดังคำประพันธ์

"ทองเอนขายปลอก พายทองกันของ
แมกคายารอม นึ่งขอมมีเลี้ยง
สมหมากกับไฟ มร้อมเหมียง
จินปาคำคำแต่งไว หอเราดามแกง
แต่งเตาถุกไม้ ของหวานฝากสมอมไป
จาวเวียงแมกกา แต่งตากกรัวขาย
เป็นถาดนึ่งยาย พร้าพร้อมยังหัน"

บางเอนไฟปลอก ไฟทอง พันกัน
เอาสิ่งของ แมกนึ่งเรียงรายเป็นแถว
มีของขายทุกอย่าง หมากไม้ขีดไฟ
บุหรื เมียง เนือ ปลาจืดวางไว หอขาว
ดาม แกง แต่ง และผลไม้ ของหวาน
ฝาก เปรี๊ยะมีมากมาย ชาวเมืองที่เห็น
แมกเตรียมของขายพากันนึ่งเรียงเป็นแถว
พร้อมกันพิน

วรรณพราหม : 44

นอกจากจะพรรณมาถึงสตรีที่เป็นแมกในงานต่าง ๆ แล้ว ก็ยังได้กล่าวถึงสภาพเหตุการณ์
บ้านเมืองที่กรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้นว่า บ้านเมืองสงบสุข ไม่มีโจรผู้ร้าย แม่อสตรีที่เป็นแมหมาย
ก็สามารถเดินทางไปค้าขายทางดินและทางกลางทางได้ โดยไม่มีใครอันตรายเป็นภัยใด ดังปรากฏใน
เรื่องอาขยรรยชด

"แมหมายแมราง คนแทนเอกรา
บุตางไปมา กายขายทางบน
กันมีค้ำไหนด นอนไปนพยาน
บกลัวภัยมารเหตุร้าย"

แมหมายแมรางซึ่งอยู่ตามลำพัง
ไปมาค้าขายทางดินโดยสะดวก
แมกมีค้ำไหนดก็สามารถนอนที่นั่นได้
โดยไม่กลัวว่าจะมีภัยอันตรายเกิดขึ้น

อาขยรรยชด : 166

คำประพันธ์ข้างต้นนี้ให้เห็นว่าสตรีประกอบอาชีพค้าขายและไม่ได้อาศัยพึ่งพิงหรือ
ในงานมหรสพเท่านั้น สตรียังเดินทางไปค้าขายทางดินด้วย

สำหรับสตรีสูงศักดิ์จะมีบทบาทและสิทธิในการค้าขายเมื่อสตรีนั้นพลัดพรากจากสามีต้องอาศัย
อยู่กับผู้อื่น ดังตัวอย่างนางพิมพา จากเรื่องวรรณพราหม นางเป็นธิดาของเจ้าเมืองแต่มีสามีเป็นสามัญชน
นางพลัดพรากจากสามีและไปอาศัยอยู่กับนางโอยะกา นางพิมพาช่วยนางโอยะกาทำงานทุกอย่าง
ต่อมานางโอยะกาเก็บดอกไม้มานาน นางจึงรอมมาลัยแล้วให้นางโอยะกาไปขายที่ตลาด ดังคำประพันธ์

"นางเห็นดอกไม้ คิ่งวามหอมหลาย
 นางก็เด็ดดอกยาย มาไว้เป็นทอง
 แดงริศนา บุษบาเดียวบสอม
 เป็นแถวแนวขนยายบอย พองเป็นกระจ่าง
 หลางของเป็นรอย กระจุยทาบสรอยงามดี
 สีมอพนอนนอย งามแต่คี่สี
 บิอญนางก็ แสงสีจางสราง
 หอยาไ้ช่าย ที่ในกอกกลาง
 กลางประชมแมกกา นอคนลกัน
 เกิดคนเฒ่าชรา ลูกกับแม่ป้าเฒ่านั้น"

นางเห็นดอกไม้งามที่มีกลิ่นหอม
 จำนวนมาก นางจึงเด็ดดอกแล้วจัด
 เรียงเอาไว้ แลวนำเอาดอกไม้มาเสียบ
 เป็นแถว รอยเป็นทองมาลัย งามของนาง
 งามยิ่งนักขวางประคิประคอย แดงไ้ไหม
 เชาเอาไปช่ายในทลาคใหญ่ทวมกลาง
 แม่คาทั้งหลาย คนเฒ่ากับเฒ่าเฒ่าเฒ่า

วรรณพราหม : 40 - 41

เห็นว่านางนิมปามีส่วนช่วยให้นางไฉะก้า โดยการประกอบอาชีพค้าขาย การค้าขาย
 ของนางไม่ได้ค้าขายด้วยตนเองแต่เป็นผู้อยู่ติดสินค้า โดยอาศัยความสามารถเฉพาะตัว แล้วให้ผู้อื่นนำ
 ไปขาย แตกต่างจากสตรีสามัญชนที่ค้าขายสินค้าด้วยตนเอง

4.2.2 รับจ้าง สตรีในวรรณกรรมอาณานิคมทั้งสูงศักดิ์และสตรีสามัญชนมี
 บทบาทและสิทธิในการประกอบอาชีพรับจ้าง เหตุเพราะครอบครัวของสตรีดังกล่าวมีฐานะยากจน
 จึงจำเป็นต้องรับจ้างช่วยกับประกอบอาชีพรับจ้าง ดังนั้นสตรีจึงช่วยกับประกอบอาชีพ เช่น
 สามีค้าขาย ภรรยารับจ้างทำงานต่าง ๆ แลแต่ญจาง แต่ส่วนมากแล้วสตรีจะรับจ้างทำงานในหน้าที่
 แม่นานมากกว่า สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าวคือ นางจันทะณี และนางนิมป้า จากเรื่องอายรอยขอ

นางจันทะณี เป็นภรรยาของพราหมณ์ชู้ตัง ทั้งสองฐานะยากจนต้องทำงานหาเช้า
 กินค่ำ นางมีบทบาทและสิทธิในการประกอบอาชีพช่วยสามีโดยรับจ้างทำงาน เช่น ตักน้ำ ตำข้าว
 และทำงานทุกอย่างตามความต้องการของนายจ้าง ไม่ว่าจะเป็นงานหนักหรืองานเบาทั้งใกล้และไกล
 ถึงค่าประทัง

"ส่วนนางจันทา เมียแปงรัก
เดินไปรับจ้างทำงาน ทำเขากินน้ำ
สะพานการ ความเพียรทนทาน
หนักเบาใกล้ไกล"

ส่วนนางจันทาเป็นภรรยาที่รัก
เที่ยวไปรับจ้างทำงาน ตักน้ำ ทำข้าว
ทำงานทุกอย่างที่เขากำหนดให้ ไม่ว่า
จะหนักหรือเบา ใกล้หรือไกล

ฉาวยรอยชอก : 15

สำหรับนางปิมพานั้น เป็นสตรีสูงศักดิ์ แต่เป็นภรรยาของสามัญชนพื้นฐานะยากจน คือ
ฉาวยรอยชอก ดังนั้นนอกจากจะทำงานในหน้าที่แม่บ้านแล้ว นางยังต้องช่วยพุงฐานะของครอบครัว
โดยประกอบอาชีพรับจ้างในเวลาที่สามีของนางไปค้าขาย ก็พรรณานางรับจ้างทำงานทุกวัน
จนกระทั่งออกพรรษา ย่างเข้าเดือนยี่จึงรับจ้างเกี่ยวข้าว ถึงคำประพันธ์

"ตัวไปค้าขาย เมียไปรับจ้าง
รับรางวัลไปค่าเจ้า สองขาตัวเมีย
บ่ไคยยังเขา อีหากินเขาอำปา
กันถึงกาลละ ออกพระพรรษา
เดือนยี่ออกหมา จวยเพื่อนเกี่ยวเขา"

สามีไปค้าขาย ภรรยาไปรับจ้าง
เอาค่าตอบแทนทุกวัน สองสามีภรรยา
ทำมาหากินโดยไม่หยุดยั้ง เมื่อถึงเวลา
ออกพรรษา ย่างเข้าเดือนยี่ ก็ช่วยผู้
เกี่ยวข้าว

ฉาวยรอยชอก : 102

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า ถึงแม้จะเป็นสตรีสูงศักดิ์ แต่ก็ไม่ได้อยู่ในสภาพแวดล้อมของ
ชนแล้วจำเป็นจะต้องปรับตัวและสามารถทำงานทุกอย่างได้ไม่ว่าเป็นงานในหน้าที่แม่บ้านหรืองานอาชีพ
เพื่อความจำเป็นอีกแผนของครอบครัว

4.2.3 ขอทาน เป็นอาชีพหนึ่งของสตรีในวรรณกรรมล้านนาทั้งสตรีสูงศักดิ์และสตรี
สามัญชน การที่สตรีประกอบอาชีพนี้สะท้อนให้เห็นว่ามีฐานะยากจน ขาดที่พึ่งพิงและขาดความรู้
ความสามารถเฉพาะตัว จึงไม่อาจประกอบอาชีพอื่นได้ ตัวอย่างของสตรีสามัญชนที่ประกอบอาชีพขอทานคือ
นางจันทะมณี จากเรื่องฉาวยรอยชอก หลังจากทรมานเจ็ดทั้งสามของนางสิ้นชีวิตแล้ว นางและบุตร
ก็ขาดที่พึ่ง ประกอบกับนางไม่มีความรู้ความสามารถในการทำงานอื่น ๆ จึงได้รับความลำบากมาก
ต้องรับประทานผลไม้แทนข้าว และบางวันต้องขอทานเลี้ยงตนและบุตร ถึงคำประพันธ์

"สองแม่อุกรัก ทุกแก่นักหนา
 เอยยอนาอา สันตางกายเขา
 จันหลางวัน ก็เดินโกเเก
 ไปขอทานเอาหัด เขาชากแกงเหลือ
 ไทหนอยนั๊ก นอกกุ่มกามหนาไปนั"

แม่อุกรักทั้งสอง ได้รับความทุกข์ยาก
 ลำบากยิ่งนัก เอยยอนาอาไม่มารับประทาน
 แทนขาว นางวันก็เดินไปขอทานหัดขออาหาร
 ที่เหลือ ได้เพียงเล็กน้อยพอเลี้ยงจนไปได้
 แค่วัน

อายุรยชอด : 30 - 31

สำหรับสตรีผู้ซึ่งคิดท้อใจของประกอบอาชีพขอทานก็เพราะถูกขับไล่ออกจากเมืองด้วยสาเหตุ
 อย่างไม่ค่อยหนึ่ง เดิมสตรีเหล่านั้นมีความเป็นอยู่อย่างสบาย เพราะมีสมณกำนัลคอยปรนนิบัติรับใช้
 เมื่อฐานะเปลี่ยนแปลงไป จึงไม่สามารถทำงานขายเหลือตนเองได้ ดังนั้นจึงต้องขอทานเลี้ยงชีวิตตน
 ดังจะเห็นได้จากนางจันทราจากเรื่องกำกาคำ และนางจันทราจากเรื่องบัวระวงษ์ทั้งสองสำมาตย์

นางจันทรา จากเรื่องกำกาคำ นางเป็นมเหสีของท้าวพระมตะกัณฑ์ แห่งเมืองพระมตะปาร
 แต่ถูกถอดจากตำแหน่งมเหสีแล้วยังถูกขับออกจากเมือง ทั้งนี้เพราะนางสิ่งกัณฑ์มเหสีองค์หนึ่งทำเสน่ห์
 ท้าวพระมตะกัณฑ์ และยุยงนางจันทราให้ชิง นางจึงถูกลงโทษกักขัง นางได้รับความลำบากมากของ
 ระเหเรวณให้ขอทานเลี้ยงชีวิต ดังเห็นได้จากตอนที่นางเล่าถึงความทุกข์ยากลำบากที่ได้รับให้กำกาคำ
 ซึ่งเป็นโอรสพี่ ดังคำประพันธ์

"แม่ไปรอกถึง จอดึงที่ขึ้น
 แม่แอเกินคันเขาะไซ เขาป่าอาหาร
 ทานการหอดโร แม่เคิมเที่ยวไคขอทาน
 ก็พอเลี้ยงทอง โสภทองทุกนลาย
 แม่ยกยวนาน หลาเบิดอกไหญ"

แม่ไปถึงและพักอยู่ที่นั่น และเที่ยวเคิน
 หาอาหารตามประสาขาย แม่เที่ยวขอทาน
 เลี้ยงทอง มีแต่ความทุกข์โศก แม่มีความทุกข์
 เป็นเวลานานหลายปี

กำกาคำ : 63 - 64

นางจันทรา จากเรื่องบัวระวงษ์ทั้งสองสำมาตย์ นางเป็นมเหสีของพญากาญจนาแต่ถูกขับออกจาก
 เมือง เพราะนางเอาแก้ววิเศษ ซึ่งเป็นแก้วประจำเมืองมอบให้โอรสของตนที่ออกจากเมือง นางจึง
 ไปสร้างกระท่อมอยู่นอกเมืองและเลี้ยงตนด้วยการขอทานทางหมู่บ้าน ดังคำประพันธ์

"นางหนีไปแปง กับบขมหนอย
 หนีออกแควเมืองระไซ หนีไปเซะกัน
 หนีไปเซะกัน ปอเลียงคาบใส่ตัวคิง
 เขาสุกแกรอน แอวยอนชอกัน
 แมจันตาญิง พรงทุกโสกกัน
 แอวสะปายอง ชอกันชาวบาน
 งามนิคมคามนอหนอย"

นางหลบหนีไปสร้างกระทอมหลังเล็ก ๆ
 นอกเมือง หาหญ้าใบไม้พ้อเลี้ยงตนเอง
 สำหรับชาวสุกแกรอน ๆ นั้น เพียวขอทานเขา
 นางจันทามีความทุกข์โศกยิ่ง ทองสะพายดุง
 เพียวขอทานตามหมู่บ้านเล็ก ๆ นั้น

บัวระวงศหึงส่อมาตย์ : 36

นับว่าสตรีในวรรณกรรมล้านนามีบทบาทและสิทธิในการประกอบอาชีพต่าง ๆ อาชีพที่ประกอบคือ อาชีพค้าขาย แสดงว่าสังคมเปิดโอกาสให้สตรีได้มีบทบาทและสิทธิในการประกอบอาชีพช่วยเหลือครอบครัว มิใช่เป็นแค่เพียงแม่บ้านเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามการที่สตรีจะประกอบอาชีพได้นั้นจะขึ้นอยู่กับความจำเป็น และความสามารถของสตรีนั้นด้วย

5. บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพทางด้านการเมือง

วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นว่า สตรีสูงศักดิ์มีบทบาทและสิทธิตามฐานะของตนในการการเมือง โดยเป็นผู้นำของบ้านเมืองและเข้ามามีส่วนรวมในกิจการของบ้านเมืองด้วย ดังนั้นสตรีจึงมีบทบาทและสิทธิตามฐานะของตน ซึ่งแยกออกได้ดังนี้

5.1 การเป็นผู้นำ

5.2 การมีส่วนร่วมในการเมือง

5.1 การเป็นผู้นำ สตรีในวรรณกรรมล้านนามีบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้นำคือ สตรีสูงศักดิ์ ส่วนสตรีสามัญชนไม่มีบทบาทและสิทธินี้ การเป็นผู้นำของสตรีในวรรณกรรมล้านนาปรากฏ 2 ลักษณะคือ

5.1.1 การเป็นผู้นำของบ้านเมือง

5.1.2 การเป็นผู้นำในการทำสงคราม

5.1.1 การเป็นผู้นำของบ้านเมือง หมายถึง การเป็นผู้ครองเมือง จากการศึกษาวรรณกรรมล้านนาประมวลไควา การครองเมืองในวรรณกรรมล้านนามี 3 ลักษณะคือ ครองเมืองโดยไม่บอกเหตุยลชัดเจน คือนางสุภาวดี จากเรื่องช้างงาเดียว ครองเมืองสืบต่อจากสามี คือนางยะสะวดี จากเรื่องวรรณพราหมณ์และครองเมืองด้วยความยินยอมพร้อมใจของเสนาอำมาตย์ คือนางจันทาเกี๋ย จากเรื่องสุวรรณะเมกษะพินาศนาค สตรีที่เป็นผู้ครองเมืองเหล่านี้จะมีบทบาทและสิทธิมากน้อยแตกต่างกัน และสตรีบางคนไม่ได้แสดงให้เห็นบทบาทและสิทธิในการครองเมือง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผลในการครองเมืองของสตรีนั้น ๆ สตรีในวรรณกรรมล้านนาที่มีบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้นำของบ้านเมือง คือ นางสุภาวดี จากเรื่องช้างงาเดียว

นางสุภาวดี เป็นผู้ครองเมืองชื่อ "บุบพะการี" เมืองนี้อยู่ในเงาของภูเขาช้างงาเดียว เมืองนี้มีชาวเมืองจำนวนมาก พระองค์ไปควยสัตว์คือ ช้าง มา วัว และควาย มีประตูสี่ด้าน มีปราสาททิพย์จำนวนหนึ่งพันหลัง ดังคำประพันธ์

"จักว้ายไซจา งาเจ้าไคว
ในทรวงงาหนึ่งมวล มีเมืองหนึ่งนั้น
สถิตในทรวง แห่งช้างงาเดียว
พื้นดินแห่งหนึ่ง ชื่อว่าบุบพะ
การีวากัน ผู้คนนั้นก็รัก
ช้างมาจัวความ หลวงหลายมากนัก
ประตูสี่ด้านบุรี มีป่าสาทิพย์
มากนักก็หัด บั้หลังหากมี
คงอยู่เมืองหนึ่ง"

จะยอนกล่าวถึงงาที่สถิตตะไคว
ภายในโพรงงาหนึ่งมีเมืองเมืองหนึ่ง
ชื่อว่าบุบพะการี มีประชาชนจำนวนมาก
มีช้าง มา วัว ควายมากมาย มีประตู
เมืองสี่ด้านและมีปราสาททิพย์มากมาย
นับได้หนึ่งพันหลัง

ช้างงาเดียว : 24 - 25

เมืองบุบพะการี จะมีขนาดใหญ่ตามขนาดภูเขาช้างงาเดียว กล่าวคือ ภูเขาช้างงาเดียวยังเล็ก เมืองบุบพะการีมีขนาดเล็ก เมื่อภูเขาช้างงาเดียวโตขึ้นก็จะมีขนาดใหญ่ขึ้น และเนื่องจากนางสุภาวดีเป็นเจ้าเมืองบุบพะการี ซึ่งตั้งอยู่ในเงาของภูเขาช้างงาเดียว ดังนั้นนางจึงมีฐานะเป็นธิดาของภูเขาช้างงา

ในฐานะที่เป็นผู้นำของบ้านเมือง นางสุภาวดีกำมืบทบพาทและสิทธิในการดูแลบ้านเมือง ให้มีความสุข เมื่อมีเหตุผิดปกติเกิดขึ้นก็จะมอบหมายให้เสนาไปสืบหาสาเหตุ ดังตอนที่เมืองบฎปะการีเกิดการก่อกวนขึ้น นางก็คิดว่านี่เป็นเพราะพญาขางบิดาของนางสิ้นชีวิต แต่นางก็ต้องการทราบสาเหตุที่แท้จริง จึงให้เสนาไปตรวจสอบ เมื่อทราบสาเหตุตรงกับที่นางคิด นางจึงประชุมเสนาอำมาตย์แล้วเสนาสาเหตุที่ทำให้นางเมืองสับสนเสียใจเพราะพญาขางงาเคียวสิ้นชีวิต เพราะถองงาให้สุตันตะเป็นการตอบแทนที่วิวาททำดาบรั้วของสุตันตะเข้าไปเหยียบย่ำนาข้าวของเจ้าเมืองปารานสีเสียหาย ทำให้สุตันตะถูกเจ้าเมืองลงโทษ นางเพชฌิมคำที่เคยเป็นมารดาของสุตันตะมาก่อน แนะนำให้สุตันตะของางพญาขาง เป็นการตอบแทน

หลังจากนางสุภาวดีเสนาสาเหตุที่ทำให้นางเมืองสับสนเสียใจแล้ว นางได้แสดงให้เห็นว่านางมีความกตัญญูต่อบิดาคือ ถ้าวามีความผิด นางในฐานะธิดาก็ยอมมีความผิดด้วย ดังนั้นจึงหาวิธีการลบล้างความผิดนั้นโดยยอมเป็นภรรยาของสุตันตะ ในตอนนี้นางได้สะท้อนให้เห็นบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้นำของบ้านเมืองคือ เมื่อตัดสินใจที่จะกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะปรึกษาเหล่าข้าราชการและถือเอาความยินยอมของข้าราชการส่วนใหญ่เป็นเครื่องตัดสินใจ นางไม่ได้ถือเอาความคิดและความต้องการของตนเป็นใหญ่ ดังนั้นนางจึงตามความเห็นของเสนาอำมาตย์ ดังคำประพันธ์

"เราจักอุบาย พองเอาเจ้านั้น
มาเป็นตัวที่เรานา จึงจักรอดเป็น
โทษเราไปหนา ท้าวขุนเสนา
หันอย่างไฉน รอดต่อบอกเรา
มาเร็วควนสั้น ที่เราคิดนานนั้น"

เราจักออกอุบายเอาสุตันตะเป็นสามี
จึงจะรอดพ้นจากความผิด ท้าวขุนเสนา
เห็นเป็นอย่างไร ขอให้บอกเราโดยเร็ว
ในเรื่องที่เราคิดเอาไว้

ขางงาเคียว : 28

เสนาอำมาตย์เห็นด้วยกับความผิดของนาง นางสุภาวดีจึงออกจากเมืองบฎปะการี ไปหาสุตันตะ นางเนรมิตศาลาขึ้นแทนกระท่อมของสุตันตะ และเมื่อพบสุตันตะแล้วจึงแจ้งความประสงค์ขอเป็นภรรยา หลังจากนั้นก็อาศัยอยู่กับสุตันตะและคอยให้การช่วยเหลือสุตันตะเป็นการตอบแทนที่พญาขางบิดาของนางทำให้สุตันตะได้รับความเดือดร้อน นางจึงไม่ได้แสดงบทบาทและสิทธิของการเป็นผู้นำของเมืองอีกต่อไป

จากตัวอย่างที่ยกมานี้กล่าวได้ว่า นางสุภาวดีท่านมีบทบาทและสิทธิในการดูแลรักษาความปลอดภัยของบ้านเมือง และปรึกษาเรื่องสำคัญกับเสนาอำมาตย์ บทบาทและสิทธิดังกล่าวนี้เป็นบทบาทและสิทธิของผู้นำทั่วไปซึ่งมีนอกเหนือไปจากความรู้ความสามารถส่วนบุคคล นอกจากนี้แล้ววรรณกรรมล้านนายังชี้ให้เห็นว่า สตรีในฐานะที่เป็นผู้นำของบ้านเมืองซึ่งมีคุณสมบัติที่สำคัญของผู้นำคือ ทศพิธราชธรรม ดังจะเห็นได้จากเรื่องวรรณพราหมณ์ ตอนที่วรรณพราหมณ์แนะนำหลักการครองเมืองแก่นางยะสวดีที่กรมซึ่งเสนาอำมาตย์ทั้งหลายก่อนออกเดินทางกลับเมืองพร้อมกับนางปมปเหสี ดังคำประพันธ์

"เจ้เคื่อนไค่กรบ จิงยกลาหนี
 สั้งดาเทวี แม่รักเป็นเจ้า
 ตั้งอำมาตย์ขุน ในกรุงเกาเหงา
 กอญมั้นเทาจันเนอ ห้อยอุสไซ
 กอนันกูเชอ อยุณลเณอเกอในวัง
 ปกครองไพรฟ้า ประชาสัณฐาน
 ทั้ญจมัง นครเกาเหงา
 อยุตามตะสะ ราชะธรรมะเจ้า
 ห้อยจุจาวเราจันเนอ ตั้งกะติธรรม
 จงจำเออเพื่อ รักษาไปเออกองธรรม
 ห้อยจุไพรนอย อยู่เย็นใจหวาน
 ไค่ความสุขบาน ตัวนายไพรเจ้า"

วรรณพราหมณ์ : 82 .

เมื่อครบเจ้เคื่อนแล้วจึงอำลา
 ทั้ญเป็นมารดา อำมาตย์ เสนาทั้งหลาย
 ขอให้อยูอย่างมีความสุขทุกประการ ให้
 ปกครองไพรฟ้าประชาชนชาวเมืองญิงมัง
 ให้ประพฤติกตามหลักทศพิธราชธรรม ซึ่ง
 เป็นธรรมของพระพุทธเจ้า ให้ประชาชน
 มีความสุข ให้ยึดมั่นในศีลธรรม จะทำให้
 ประชาชนทั้งหลายอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข
 ได้รับความชื่นบานทั้งนายและไพร

นางยะสวดีที่เป็นแม่เหสีของท้าวพระมเหศักดิ์ ผู้ครองเมืองนั้นจะระ ถึงแนววรรณกรรมจะไม่ระบุเอาไว้ชัดเจนว่านางเป็นผู้ครองเมือง แต่จากเหตุการณ์ในเรื่อง แสดงให้เห็นว่านางครองเมืองสืบต่อจากท้าวพระมเหศักดิ์ ต่อมาเมื่อวรรณพราหมณ์พานางปมปา ซึ่งเป็นธิดาของนางกลับมาเยี่ยมเยียนนางยะสวดีจึงยกเมืองนั้นจะระให้วรรณพราหมณ์ปกครองแทน แล้ววรรณพราหมณ์ปฏิเสธและเมื่ออยู่ที่เมืองนั้นจะระครบกำหนด 7 เดือน ก็ล่านางยะสวดีและเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย และแนะนำหลักในการครอง เมืองแกนางดังกล่าว

คำแนะนำของบรรพพราหมณ์ให้เห็นว่า บ้านเมืองจะมีความร่มเย็นเป็นสุขขึ้นอยู่กับผู้นำของบ้านเมืองซึ่งจะต้องถือเอาหลักธรรมของพระมหากษัตริย์ 10 ประการ หรือทศพิธราชธรรม เป็นหลักสำคัญในการปกครองบ้านเมือง ไม่ว่าผู้นำของบ้านเมืองจะเป็นบุรุษหรือสตรีก็ตาม

วรรณกรรมล้านนายังได้ชี้ให้เห็นว่า สตรีที่เป็นผู้นำของบ้านเมืองบางคนไม่ได้แสดงบทบาท และสิทธิตามฐานะของตนแต่จะอยู่ในฐานะผู้นำบ้านเมืองในระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ดังตัวอย่าง นางจันทาเกี๋ย จากเรื่องสุวรรณะเมกษะพมามาชนคำและนางเพชฌิกาจากเรื่องเจ้าสุวัตร

นางจันทาเกี๋ย จากเรื่องสุวรรณะเมกษะพมามาชนคำ นางเป็นธิดาของเจ้าเมืองจำปาและนางภคิยาซึ่งเป็นแม่เลี้ยงฝ่ายชาย นางมีความรักและความผูกพันกับสุวรรณะเมกษะโอรสของแม่เลี้ยงฝ่ายชายซึ่งนางภคิยาลงไปขอในป่าพร้อมกับพมามาชนคำ ต่อมาเจ้าเมืองจำปาทราบว่าสุวรรณะเมกษะและพมามาชนคำยังไม่ตาย จึงยกทัพไปเพื่อจะฆ่าแต่ถูกยักษ์จับได้ เจ้าเมืองจำปาโกรธยิ่งให้ไว้ชีวิตพระองค์ ยักษ์จึงให้เจ้าเมืองส่งสตรีสาวมาเป็นอาหารทุก ๆ 3 วัน ในที่สุดนางจันทาเกี๋ยจึงถูกส่งไปเป็นอาหารของยักษ์ สุวรรณะเมกษะมาชวนนางและไครบกับยักษ์ เจ้าเมืองจำปาและนางภคิยากลัวสุวรรณะเมกษะจะกลับมาลงแดนจึงพากันหลบหนีไปทั้ง เมืองใหม่ เมืองจำปาจึงไม่มีผู้นำบ้านเมือง ดังนั้นเสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงพร้อมใจกันทูลเชิญนางจันทาเกี๋ยขึ้นครอง เมืองแทน ดังคำประพันธ์

"ขอฉันท์ทอละ เจ็ดหนอหอยวาง
ขอฉันท์นาง เป็นเจ้าแผนหลา
เป็นเจ้าปารว กับจุมพฐา
เพราะพอพญาศอกซัด หนีละเมืองเสีย
บนภูผา ผ่งไพรป่าธานี
แต่ยังเกือกกาง เจานางคือดี
ขอพระนารี เป็นเจ้าภูษา"

ขอทูลเชิญพระนางผู้มีเชื้อสายกษัตริย์
ขึ้นครองเมือง เป็นเจ้าเมืองของพวกรา
ทั้งหลาย เพราะเจ้าเมืองตนก่อนขอคิดทิ้งไป
ไม่ปกครองไพร่ฟ้าประชาชน แต่พระนาง
ยังอยู่ขอให้พระนางเป็นเจ้าเหนือหัวของ
พวกรา

สุวรรณะเมกษะพมามาชนคำ : 87

นางจันทา เกษมิญเษโกอย่างว่าเป็นสตรีไม่มีฤทธิ์เดชอำนาจแต่อย่างใด ถ้าเป็นบุตรของเมือง
เจ้าเมืองอื่นจะถูกและยกทัพมาปราบนาง ถึงคำประพันธ์

"เราเป็นผู้หญิง ฤทธิอ่อนน้อม
รักษาเขตครองดินแดน ก็กลัวหมูเถว
ทางความแค้น เขาจักดูแค้น
ทางทัพปราบเขา"

เราเป็นผู้หญิงมีฤทธิ์เดชอำนาจน้อย
จะรักษามานเมืองก็เกรงว่าเจ้าเมือง
ทั้งหลายไมยกของไมอ่อนน้อมเขาจะพากัน
ถูถูก และยกทัพมาปราบ

สุวรรณะเมกษะมาชนก : 87

เสนาอำมาตย์อนวอนให้นางจันทาเกษมิญเษครองเมืองชั่วคราว และเมื่อจัดเตรียมไพร่พล
พร้อมแล้วจึงจะไปทูลเชิญสุวรรณะเมกษะมาครองเมืองแทน นางจึงยอมครองเมือง

จะเห็นได้ว่า นางจันทาเกษมิญเษอยู่ในฐานะผู้นำของบ้านเมืองในลักษณะจำยอม ระหว่างที่นาง
เป็นผู้นำของบ้านเมือง ก็ไม่ได้ชี้ให้เห็นบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้นำของบ้านเมือง ก็กล่าวแต่
เพียงว่า หลังจากทีครองเมืองได้ไม่นาน นางก็ไม่ทูลเชิญสุวรรณะเมกษะ ซึ่งอยู่ในป้อมาครองเมืองแทน
สำหรับนางได้เปลี่ยนฐานะเป็นแม่เหล็กของสุวรรณะเมกษะ

ตัวอย่างนางจันทาเกษมิญเษชี้ให้เห็นว่า เมื่อถึงคราวจำเป็นสตรีอาจจะมีสิทธิในการเป็นผู้นำ
ของบ้านเมืองได้ถึงแม้ว่าสตรีนั้นจะไม่มีความสามารถก็ตาม สตรีที่ครองเมืองลักษณะเช่นนี้จะไม่มี
บทบาทในการเป็นผู้นำทางการเมืองแต่อย่างใด และการที่นางจันทาเกษมิญเษอำนาจในการเป็นผู้นำ
ของบ้านเมืองให้แก่สุวรรณะเมกษะ สะท้อนให้เห็นว่านอกจากสังคมจะไม่นิยมให้สตรีเป็นผู้นำของ
บ้านเมืองแล้ว สตรีเองก็ยอมรับในเรื่องนี้ด้วย

วรรณกรรมด้านน่ายังได้แสดงให้เห็นตัวอย่างสตรีที่มีสิทธิในการเป็นผู้นำของบ้านเมือง
แต่ไม่ยอมรับสิทธินั้น ทั้งนี้เพราะตระหนักดีว่าไม่มีความสามารถเพียงพอ สตรีนั้นคือ นางอุตตะมะธานี
จากเรื่องจินตะชา ท้าวสุทัศน์แห่งเมืองอนุปามะส่งเครื่องราชบรรณาการไปสู่ขอนาง เมื่อนางเดิน
ทางมาถึงปรากฏว่าท้าวสุทัศน์ถูกนางพรหมจารีฆ่าตาย จินตะชาซึ่งเป็นสามีของนางพรหมจารี
ทูลเชิญนางไปครองเมืองอนุปามะ นางอุตตะมะธานีปฏิเสธ โดยอ้างว่านางไม่สมควรจะครองเมือง
ถึงแม้ว่าจะเป็นบิดาของกษัตริย์ ทั้งนี้เพราะนางอาศัยอำนาจและบารมีของบิดา ถ้าไม่มีบิดาก็

เปรียบเหมือนหุ่นที่สร้างขึ้นเพื่อไล่สัตว์ ถ้าเมืองอันยกพัฒนาประชิดเมืองก็ไม่สามารถตั้งอยู่ได้
ค้ำค่าประพันธ์

“บสนมการ ของจักกุธกลาง
รับเอากำพิไล อิตถิโย
บสนมใจ จักสามารถไถ่ลือจา
ถึงเป็นลูกดาว ษัตรีขะหระ
มีอานุภาพ ปรานเป็นเนนคาร
มีปีกหางแข็ง เพราะแรงพองเอาจ
ตนเป็นอิศาหอบก อันภาคหญิง
เหมือนหุ่นหลอกนก เปิ่นแปลงกาแก้งยังนา
ประเทศทางค้าย มาหลมมะหย้า
เมื่อเขาจักมา กบจึงคักไค
จักเอานิ้วมือ คักเห็นคักไค
เหมือนกับลมเจนนิงัว”

จินตะมา : 150 - 151

เป็นสิ่งที่ไม่สมควร ถ้านองรับคำเชิญ
ของพระองค์ สตรีไม่มีโอกาสจะแสดง
ความสามารถให้ปรากฏ ถึงแม้จะเป็นธิดา
ของพระเจ้าแผ่นดิน มีอานุภาพสามารถปราน
เมืองอันที่เข้มแข็งไค ก็เพราะบารมีของ
พระบิดาคอยปกป้อง ลำพังสตรีเป็นเหมือน
หุ่นที่ใช้สำหรับหลอกนกที่เขาสร้างไว้ให้
นาชาว ประเทศต่าง ๆ จะมาทรงชิงคัก
เอาเมืองไค จะเอานิ้วมือมาคักทางเหนือ
ทางไคไคอย่างไรจะเปรียบไปก็เหมือน
ลมพัดคัก

นางเทพธิดา จากเรื่องเจ้าสุวัตร นางครองเมืองกลางป่า เมืองนี้เป็นเมืองที่นางเนรมิต
ขึ้นมีพลเมืองเป็นสตรีทั้งหมด นางอยู่ในฐานะผู้นำของบ้านเมือง แต่ไม่ปรากฏบทบาทในการเป็นผู้นำ
นางเนรมิตเมืองกลางป่าขึ้นเพื่อให้ความช่วยเหลือแก่เจ้าสุวัตรและมเหสีที่พลัดพรากจากกัน ภายหลัง
เมื่อนางเทพธิดาได้เป็นมเหสีของเจ้าสุวัตร เมืองเนรมิตกลางป่าก็หายไป นางเทพธิดาจึงอยู่ใน
ฐานะมเหสีองค์หนึ่งของเจ้าสุวัตร

นับว่าการเป็นผู้นำบ้านเมืองของนางเทพธิดาเป็นไปเพื่อเอื้อประโยชน์แก่สามีของนาง
โดยเฉพาะ ดังนั้นจะไม่ปรากฏบทบาทตามสิทธิในการเป็นผู้นำของบ้านเมือง

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าถึงแม้ว่าสังคมจะไม่นิยมในสตรีมีบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้นำ แต่เมื่อถึงคราวจำเป็นสตรีก็มีบทบาทและสิทธิดังกล่าว และในการเป็นผู้นำของบ้านเมืองนั้น สตรีจะต้องมีคุณลักษณะที่ควรทราบ

5.1.2 การเป็นผู้นำในการทำสงคราม สตรีผู้ศักดิ์สิทธิ์ในวรรณกรรมล้านนา บางคนมีเวทมนต์คาถาและธรรมอยู่ในเรื่องการทำสงคราม สตรีที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ เมื่อบ้านเมืองเกิดสงคราม ก็จะมีความหมายและสิทธิในการเป็นผู้นำโดยการจัดเตรียมทหาร ปักธงมหาร และนำทหารออกสู้รบอย่างกล้าหาญ และสามารถยกทัพไปตีเมืองอื่นได้ สตรีที่มีความหมายและสิทธิดังกล่าวได้แก่ นางพรหมจารี จากเรื่องจันทะสา นางเรียนรู้อย่างมากเกี่ยวกับคาถาอาคมและกลยุทธ์ในการทำสงครามจากนางสกุละโยธา ซึ่งเป็นแม่เลี้ยงของนาง และได้แสดงบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้นำในการสงครามในตอนที่ถูกกาวินตะยกทัพมาประชิดเมือง ทั้งนี้ด้วยความโกรธแค้นที่นางพรหมจารีถูกเหยียดหยามเมื่อถูกกาวินตะส่งกลับไปหานาง บิดาของนางยกให้แล้วแต่นางไม่ยินยอมนางกล่าวว่าถึงแม้ถูกกาวินตะ จะรับนางไปเกิดใหม่เพื่อสืบเชื้อสายแล้วก็ตามที่เท่าเทียมกับพระพุทธรูป หรือจะตักนำมาให้นางอาบจนหมดเหงื่อไคลหรือจะทำอย่างไรก็ตาม นางก็ไม่ยินยอม ดังคำประพันธ์

“วากวินตะ ขามเปิงใจ
จักเอช่าไป ไวบนเหนือเกล้า
เตมจักไหวตน เหมือนไหวพระเจ้า
ขากึงบเอางายฮ่า เตมตมพญา
จักรับกักน้ำ มาทออาข่าสีโค
สันใดก็แล้ว ขามเปิงใจ
มาสำแดงใน โทษาโกรขจิ่ง”

จันทะสา : 117

“วากวินตะนั้น ขาไม่ชอบ จะเอช่า
ไปไวบนเหนือหัว ถึงแมจะกราบที่เท่า
เหมือนกราบพระพุทธรูป ขาก็ไม่ยินดี
ถึงแมจะตักนำมาให้อาบ หรือจะทำ
อย่างไรก็แล้วแต่ขาก็ไม่พอใจจะแสดงให้
เห็นถึงความโกรธ

พญากาวินตะโกรขจิ่งยกกองทัพมาตีเมืองอนุราชะ นางพรหมจารีได้แสดงบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้นำในการสงครามโดยเริ่มจาก การจัดเตรียมกองทัพให้เข้มแข็ง จัดเตรียมอาวุธ ข้างศึก

และไพร่พล นางก็คัดเลือกเอาเฉพาะสตรีสาวรุ่นเท่านั้น นางมีใจเกรงกลัวที่จะทำสงครามกับพญากาวินตะแต่อย่างใด ดังคำประพันธ์

“ส่วนนางงามเอย บเนาะสะตุง
ใจบ่เพื่อนก่อนสะตาง บัญญามี
ทราญในน้ำ ตามแต่โคเรียนมา
แต่งเกรงกรบ เกียมไวแพนหนา
โก่งขญา หนาไมหอกสอม
สะหรีกัญจัย กมขายแกงออม
หอกของแคงเสียบมีน จางจนเล็ก
ทักอามีฤทธิ์ ใจหยายกลาเข้ายี่
เลือกเอาลอน ๆ ฝูงเปนอิที้
ผู้ชายมี จุมเล็กใจกลา
ขามคงเห็นยา เจิงเวาของหนา
ฤทธิ์แรงแก่นัก สวาดตระสิน
สอนกันไค่นัก บกลัวพ่ายหายาเชิญมา”

จินตะฆา : 118 - 119

ส่วนนางงามไม่สะดงสะเทือน
จิตใจมั่นคงไมหวั่นไหวควมมีสติปัญญา
มีความรู้จากที่โคเลาเรียนมายังทรา
ทราญในน้ำ จึงให้เตรียมการไว้อย่าง
เข้มแข็ง ทั้งกันขญา หนาไม หอก คาม
ศรียุโยชกมกริบกวักแกงไปมา หอก
ทองแดงเสียบเอาไว ข้างศึกเชือกที่แคง
กลาขุราย เลือกไพร่พลที่เป็นสตรีล้วน
เตรียมสู้ศึก ควบคุมความกลาหาญและอยู่
บังคับกระพัน มีชั้นเชิงแคงคองวองไว
มีฤทธิ์ยิ่งนักคิดปะการต่อสู้สอนกันไค่งาย
ไมเกรงกลัวข้าศึก เชิญมาเลย

นางพรหมจารีและพญากาวินตะได้ประลองคาถาอาคมกันเต็มความสามารถไม่มีผู้ใด
เพียงพละ ดังเช่น พญากาวินตะเป่ามนต์ให้เชือกกลายเป็นงูมารคาง นางก็เป่ามนต์เป็นเหยี่ยว
บินมาจับ พญากาวินตะเป่ามนต์เป็นไฟ นางพรหมจารีก็สามารถแก้ได้โดยเป่ามนต์เป็นฝนดับไฟนั้น
พญากาวินตะไม่สามารถใช้เวทมนต์คาถาเอาชนะนางได้ จากนั้นนางพรหมจารีจึงขึ้นช้างยักษ์มา
ทาทายพญากาวินตะให้ชนช้างกับนาง ดังคำประพันธ์

"พรหมจารี ก็นั่งข้าง
 ตัวเอกอาจบังปาย ปาฟงลูกน้อง
 นางหญิงสาวหลาย บ่มีคนจาย
 สาวแสนชวนทวน สัญญาเสียบ
 บบมอชอนวน ไหลตกกะบวนแม่ทัพ
 มาทะละกาวัน ทานอวดคี่งัก
 หอมาตอสจูงคี่งัก ปายกาน
 หีมทานจิง ๆ แสนนางจิง
 จักยอมเป็นเรา หอมาตอกัน
 เจริญจากกลา ทกลางคณาสะนะ"

จันทะฆา : 120

พรหมจารีก็นั่งข้างตัวกลา นำเหล่า
 บริวารซึ่งล้วนเป็นแควผู้หญิงสาวจำนวนนับแสน
 เมื่อให้สัญญาแล้วก็เคลื่อนขบวนทัพอย่างกลา
 หาญ มาทะละกาวัน ทานอวดคี่งัก ให้
 มารบกับแควหญิงทั้งหลาย หากข้าพ่ายแพ
 สุทธานไมได้ แควหญิงจำนวนนับแสนนี้จะยอม
 เป็นทาส ไหลมารบกัน โดยการชนช้าง
 ทามกลางทุ่งรบ

พญากาวันไม่สามารถเอาชนะนางได้ ในที่สุดจึงไขนศก่าบังตัวลอบเข้าไปในกองทัพ
 ของนางพรหมจารี จันทะฆาเตือนให้นางพรหมจารีรู้ตัว นางจึงจับพญากาวันตะไค
 จะเห็นไคนางพรหมจารี เป็นผู้นำในการทำสงคราม ที่มีความกล้าหาญและมีความ
 สามารถมาก นอกจากนางจะมีบทบาทและสิทธิที่เป็นผู้นำในการทำสงครามแล้ว นางได้แสดงบทบาท
 และสิทธิในการเป็นผู้นำของบ้านเมืองด้วย ดังเห็นไคจากการที่นางเป็นพระเจ็ดแม่บ้านเมืองออก
 เป็นหมวดหมู่และอบรมสั่งสอนเสนาอำมาตย์ทั้งหลายปกครองไพร่พลโดยยึดหลักสหัชพิธีราชธรรมและ
 ให้ตั้งมั่นในศีลธรรม ทำบุญให้ทานอยู่เสมอ ทำให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ประชาชนต่างพากันยกย่อง
 สรรเสริญนาง ดังคำประพันธ์

"พรหมจารี มอลงคโมไต
 เป็นคมเกรี้ยวปารก จิงทงอาญา
 หอเป็นหมวดกก สอนสั่งควยกองธรรม
 ฝูงขุนหมื่นทวาร จิงหอฟังจำ
 ในคหิธรรม ถือเป็นไมไค"

พรหมจารีมองไปทางไค เห็นเป็น
 ปารก จิงมีอาญาให้จัดเป็นหมวดหมู่
 แล้วอบรมสั่งสอนหลักการปฏิบัติตนตาม
 หลักธรรม เหล่าเสนาทัพทั้งหลายจงรับฟัง
 ให้ยึดถือคหิธรรมเป็นแนวทางรวมทัพ

ทัสสะขรรณ สัจจจำได
 สอนสั่งไปไพร่นอย ห่อถือศีล
 แผลหนาเรียนรอย ใจไผ่หอยถึงตาม
 คิดคือนั้น บานเมืองต้นฐาน
 จุ่มเย็นบาน สักได้ยั่วอาคู
 ผ่องราชมาร จุกนชอยดู
 ใจเจยบานลวดขาว"

+ ๘
 จันตะสา : 122 - 123

หลังจากพิธีบวงสรวงพญากาวินตะแล้ว นางพรหมจารี และพระบิดายกทัพไปตีเมืองอนุปามะ
 เพื่อแก้แค้นท้าวสุทัศน์ะที่ลงโทษนางโดยที่นางไม่มีความผิด ท้าวไศยรณนำถึงกองทัพที่ยิ่งใหญ่ของนาง
 พรหมจารี ในขณะที่เดินทัพชนไม้ไผ่ป่าเขียวแห่งแผ่นดินสะเทือน แขนงแห่งโชคชะตาก็เลื่อนทัพเกิดเสียง
 กึกก้อง ไพรพลทั้งหลายถืออาวุธเตรียมพร้อม ข้างศึกยืนเรียงกันเป็นแถว มาจำนวนหลายแสนวง
 กระโดดไปมา ก็เปรียบเทียมจำนวนไพร่พลของกองทัพนางพรหมจารีที่เคลื่อนสู่เมืองอนุปามะว่า
 มีมากถึงกวาจำนวนเม็ดทรายในน้ำ ดังคำประพันธ์

"พอกับยศศักดิ์ มีกำแสงจำ
 บุกขึ้นเขามาเมือง ผลาไม
 ถานปอ แดงเหลือง แผ่นดินปอเพื่อน
 นำเหมืองปอแห่ง คั่นทอตน
 เดินดินเป็นแผ่น มักกาแดนกังกัด
 สีนาศปากเป็น คายคมแกว่งบัด
 คึงหอกสัณณะบอง ขนูละมอก
 หามสี่หามสอง ข้างางอน
 ประทับเป็นแสน มาหลายแสน
 ขนขว้างเเทน เป็นคณาณะ
 เขาถึงเมือง อนุปามะ
 เหลืออาอันชาชา"

+ ๘
 จันตะสา : 137

หลักธรรมะทั้ง 10 ประการ เจาจง
 จดจำไว้ให้ได แล้วสั่งสอนให้ไพร่พลทั้งหลาย
 รักษาศีลแปดศีลหา และทำบุญให้ทาน
 ถึงแต่นั้นมาบานเมืองกรมเย็น ประชาชน
 ทุกคนสนชมยกย่องและพากันสรรเสริญ

พอกันลูกมีความโกรธแค้นบุกเข้า
 เมืองมา เมื่อคุปป์ไม่ทนไม่ทนแห่งเหียว
 แผ่นดินสั่นสะเทือน น้ำในคลองก็เหว
 เทาต่อเขาเดินเป็นแถว หนทางเต็ม
 ไปด้วยไพร่พล เสียงสนั่นกึกก้อง
 คายคมกวักแกว่ง พังหอกสัณณะบอง
 ขน หนาไม่หามกันสี่คนหรือสองคน
 ข้างศึกเรียงรายเป็นแถว มาจำนวนหลาย
 แสนวงกระโดดไปมาเป็นหมู่ เข้าไปถึง
 เมืองอนุปามะควยกำลังพลมากมายยิ่งกว่า
 จำนวนเม็ดทรายในลำธาร

นางพรหมจารี มาหาว่าสัณณะตาบและมอบให้จินตะชาสวามีของนางกับนางเทวะธิดังกำ
มให้สื่อภักแรกของจินตะชาครองเมืองอนุปามะสืบต่อไป

การที่นางพรหมจารี ที่เมืองอนุปามะได้และให้สามีของนางครองเมืองแทนแสดงให้เห็นว่า
นางมีความรักภักของและให้เกียรติสามี และภักของนางเทวะธิดังกำมให้สื่อภักของจินตะชาด้วย
นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่านางกระหนกในฐานะของตนเองว่าไม่เหมาะสมกับการครองเมือง
ถึงแม้ว่านางจะมีความสามารถแทนาก็ไม่ใช่สตรีบริสุทธิ นางเคยมีสามีมากคนที่จะอภิเษกกับ
จินตะชา และยังอยู่ในฐานะให้สื่อภักจินตะชาด้วย แต่อย่างไรก็ตามจินตะชาภักของความสามารถ
ของนาง ดังจะเห็นได้จากกรที่จินตะชามอบหมายให้นางรักษาเมืองแทนขณะที่จินตะชาไปช่วยบิดา
ของนางอุคตะมะธานีให้สื่อภักกับเจ้าศึก ดังคำประพันธ์

"พลทวนนี้ ชมาอยู่แฉ่ง
รักษาเขตแดน อนุปามะเจ้า
พรหมจารี คนหนึ่งขอเฝ้า
รักษายานเมืองเราพัน ท้าจินตะชา
จักโคกฉาวจี น้าทวนชาศึกไป
พันและ นางจันทานใจ
ยิมละมัย หัวเราะร่อนนา"

ไพรพลเหล่านี้ ขอเฝ้ารักษา
เขตแดนเมืองอนุปามะขอเฝ้านางพรหมจารี
อยู่รักษาเมืองของเราส่วนตัวเราจินตะชา
จะนำไพรพลยกทัพไป ในเวลานั้นนาง
มีแต่ความชื่นบาน ใบหน้ายิ้มละมัยแล้ว
หัวเราะอย่างเบิกบาน

จินตะชา : 160

นางพรหมจารี รักษาเมืองอนุปามะแทนจินตะชาจนกระทั่งจินตะชากลับมา นางอยู่ที่เมือง
อนุปามะต่อมากระยะหนึ่ง จึงยกทัพกลับไปบ้านเมืองของนาง

นับว่าวรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นว่าสตรีที่จะมีบทบาทและสิทธิเป็นผู้นำในการสงคราม
จะต้องมีความสามารถเทียบเท่าบุรุษ ความรู้ความสามารถทั้งกลาว ไต่แก ความสามารถในการทำ
สงครามและมีความรู้กานกาถาอาคม แต่อย่างไรก็ตามบทบาทและสิทธิดังกล่าวยังปรากฏน้อยกว่า
การเป็นผู้นำในการเมือง

5.2 การมีส่วนร่วมในด้านการเมือง สตรีในวรรณกรรมล้านนามีบทบาทและสิทธิในการมีส่วนร่วมในด้านการเมืองบาง เมื่อบ้านเมืองเกิดสงครามสตรีสามัญชนจะมีบทบาทในการช่วยเหลือบ้านเมืองตามโอกาสและความสามารถที่มีอยู่ ดังปรากฏในเรื่อง ขางงาเคี๊ยะ เจ้าเมืองเวสาดี ยกทัพมาตีเมืองพาราณสี สตรีชาวเมืองพาราณสีได้พากันไปตีกำแพงเมืองแล้วไปดองเครื่องแต่งกาย ออกแสดงกริยาเยาะเย้ยและเชื้อเชิญให้ชาศึกเข้ามากินอาหารในเมือง ดังคำประพันธ์

"ทีนั้นนารี จึ่งรวมหมู่กัน
 ก็นมทนเชิงเทิน ทำแสร้งเปื้อยละ
 + ภายห่อเงิน แลเยยเชื้อเชิญ
 ชาศึกคังอัน ว่าทานอยากกิน
 อะไรที่เห็น นี่สำคัญอย่างยิ่ง
 ก็เชิญมากิน เร้วไวรับรัก
 ทานยกทัพพันพลมา อยากกินอันนี้
 หากถมไปหนา เชิญทานไคมา
 + ก็นเคียวนหน"

ขณะนั้นหญิงงามทั้งหลายก็ขึ้นไปบน
 เชิงเทิน แสร้งเปื้อยนาออกแล้วพูด
 เยาะเย้ย เชิญชาศึกว่า ทานอยากกินอะไร
 เชิญมากินเร้ว ๆ ทานยกไพรพลมา
 อยากกินอะไรก็ให้มากินเดี๋ยวนี้เถิด

ขางงาเคี๊ยะ : 90 - 91

สตรีชาวเมืองพาราณสีใช้มารยาทของสตรีเชื้อเชิญชาศึกให้เข้ามาในเมืองของตนหลังจากนั้น จึงเกิดการสู้รบกันขึ้น ในที่สุดกองทัพของเมืองเวสาดีพ่ายแพ้ ถึงแม้ว่าจะไม่มีใครให้เห็นชั้วชาตรี ชาวเมืองพาราณสีมีบทบาทต่อไปอย่างไรอีก แต่ถือได้ว่าสตรีเหล่านั้นสำนึกถึงสิทธิในการป้องกันบ้านเมืองมิให้เคียดครอนจึงแสดงบทบาทตามความสามารถของตนที่มีอยู่

สำหรับสตรีสูงศักดิ์ วรรณกรรมล้านนาได้สะท้อนให้เห็นว่ามีส่วนร่วมในการเมืองในฐานะ เป็นผู้ช่วยเหลือมิให้บ้านเมืองเคียดครอน โดยผู้ปกครองยกสตรีสูงศักดิ์ให้เป็นแม่เหลืหรือบาทบริจาริกา ของเจ้าเมืองหรืออำนาจว่าเป็นการเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีและในขณะเดียวกันก็ช่วยทำให้บ้านเมืองปลอดภัยด้วย สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าวคือ นางปิมปา จากเรื่องบัวระวงค์หลังจากที่บัวระวงค์ได้ครองเมืองปัญจนครแล้วจึงยกทัพไปยังเมืองพาราณสี ขณะที่ยานเมืองพาราณสี เจ้าเมืองถายนางปิมปาให้เป็นแม่เหลื ดังคำประพันธ์

"พระบิดา มอมนางนอนจับ
 ห่อเปรมึงแกงเหิ ขอเจ้าจงรับ
 ลูกรักมดดี นางกุมารี
 เปนเมียคู่สร้าง ปออย่าเวนกาย
 หั้นไปดวงขาม ปออย่าขมขื่นดวงน้อง
 บ่โจชามม จ้วงน้ำล่อง
 อยาไปโชคคอมโกษา"

พระบิดามอมนางซึ่งเป็นธิดาให้
 เปนมเหสี ขอเจ้าจงรับไว้เป็นคู่ครอง
 อยาไปผัวเสีย อละอย่าทอดทิ้งนาง
 ไม่ใ้ช้การมาหมั้นที่ในวังแล้ว เอาน้ำล้าง
 อยาไปกริ้วโกรธเลย

บวรวงศ์หนึ่งสอ้ามาทศ : 119

เจ้าเมืองปารวณสีซึ่งเจ้า นางนิมปาทิศาของพระองค์เคยเห็นบวรวงศ์ที่หาน้ำเมื่อครั้ง
 ที่บวรวงศ์ยังเป็นนักโทษของ เกรมณี นางหลงรักบวรวงศ์ซึ่งตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ดังนั้นเมื่อบวรวงศ์
 เดินทางมาพบพระองค์จึงยกธิดาให้ การกระทำของเจ้าเมืองปารวณสีนอกจากจะสะท้อนให้เห็น
 ความรักของบิดาที่มีต่อธิดา อยากรู้อยากเห็นมีความสุขและมีคู่ครองที่มีความสามารถแล้ว ในขณะที่เดียวกัน
 ก็สะท้อนให้เห็นว่าพระองค์มองการณ์ไกลคำนึงถึงความปลอดภัยของบ้านเมืองด้วย

จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า สตรีในวรรณกรรมล้านนามีบทบาทและสิทธิตาม
 สถานภาพของตนในด้านการเมือง ถึงแม้ว่าสิทธิและบทบาทดังกล่าวนั้นจะปรากฏเพียงเล็กน้อย
 แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นว่าสตรีมีบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้นำคือประมุขของบ้านเมืองได้ไม่น้อยถึง
 คราวจำเป็น และยังเป็นผู้นำในการทำสงครามอีกด้วยหากสตรีนั้นมีความรู้และความสามารถเป็นที่
 ขอบรับของคนทั่วไป สตรีที่มีบทบาทและสิทธิดังกล่าวเป็นสตรีสูงศักดิ์เท่านั้น ทั้งนี้เพราะสตรีเหล่านั้น
 อยู่ในฐานะภรรยาหรือธิดาของขุนครองเมือง ดังนั้นจึงมีโอกาสเป็นผู้นำมากกว่าสตรีสามัญชน

สำหรับบทบาทและสิทธิในการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้น สตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชน
 ต่างก็มีบทบาทและสิทธิที่แตกต่างกันไปกล่าวคือ สตรีสูงศักดิ์จะต้อง เป็นผู้เสียสละความสุขส่วนตน
 ขอมอยู่ในฐานะของเครื่องราชบรรณาการ ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้บ้านเมืองเกิดความเดือดร้อน
 ในขณะที่สตรีสามัญชนไม่ต้องเสียสละเช่นนั้น แต่จะมีส่วนช่วยลงช้างศึกโดยการใส่คำพูดและรูปร่าง
 เป็นสิ่งล่อ ทั้งนี้เพื่อคำนึงถึงความปลอดภัยของบ้านเมืองด้วยเช่นกัน

การศึกษามัชฌิมและสังคหสูตรตามสถานภาพทางสังคมที่โลกกล่าวมาตามลำดับรูปไคดังนี้

มัชฌิมและสังคหสูตรตามสถานภาพในคาน ครอบครัวยุ สตรีทั้ง 3 ฐานะ คือ มารดา ภรรยา และธิดา มีบทบาทและสิทธิตามฐานะที่ปรากฏได้อย่างเหมาะสม จากการศึกษาพบว่าสตรีในฐานะมารดานั้นจะต้องเป็นผู้ทำหน้าที่เก็บความสามารถ ทั้งในด้านให้ความรักและการอบรมสั่งสอน โดยเฉพาะในด้านการอบรมสั่งสอนนั้นเน้นจริยธรรม ความกตัญญู ทำบุญให้ทาน และตั้งตนไว้ในกรอบของศีลธรรม บทบาทและสิทธิของสตรีในฐานะภรรยาที่เน้นเด่นชัดก็คือ จะต้องซื่อสัตย์ จงรักภักดี ประณีตสามัคคี และที่น่าสนใจคือให้อิสระสามีเป็นผู้ดูแลครอบครัว เห็นได้จากการใช้ถ้อยคำเป็นของสูง เชิดพาของสามี อีกสิ่งหนึ่งที่สังคมเปิดโอกาสให้สตรีมีบทบาทและสิทธิก็คือ การให้สตรีเป็นภักดีของสามี และขอความเป็นธรรมในกรณีที่ได้รับความยุติธรรม แสดงให้เห็นว่าทางโลกาสตรีมีบทบาทและสิทธิในครอบครัวยุ เทียบเท่าสามี แต่อย่างไรก็ตามเพื่อไม่ให้สตรีล่วงละเมิดสามี สังคมจึงกำหนดขอบเขตของสตรีที่ใช้สิทธิหรือมีบทบาทเกินขอบเขตของสังคม บทบาทและสิทธิสตรีในฐานะธิดานั้นเป็นประเด็นสุดท้ายเกี่ยวกับบทบาทและสิทธิในคานครอบครัวยุ สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับสตรีในฐานะธิดาคือการแสดงถึงความกตัญญูต่อบุพการี คอยประนีประนอมและยอมจำนนไปเลย แม้จะแยกครอบครัวไปแล้วก็ต้องปฏิบัติหน้าที่อย่างไม่มีบกพร่อง ที่น่าสนใจก็คือ การปฏิบัติตนต่อผู้มีอุปการะคุณกับปฏิบัติเช่นเดียวกับการปฏิบัติต่อบิดา

บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพทางสังคมชั้นสังคม ศึกษา 2 ประเด็นคือ การคบเพื่อนทางเพศ และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม ในส่วนที่เกี่ยวกับการคบเพื่อนทางเพศ วรรณกรรมล้านนาสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า สังคมเปิดโอกาสให้สตรีสามัญชนมีอิสระในการคบเพื่อนทางเพศมากกว่าสตรีสูงศักดิ์ สตรีสามารถคบเพื่อนทางเพศอันนำไปสู่การเลือกครองตามความพอใจของตน ในประเด็นกิจกรรมทางสังคมส่งเสริมให้สตรีสามัญชนพบปะกับเพื่อนทางเพศมากยิ่งขึ้น เป็นผลสืบเนื่องให้สตรีบางคนประพฤติผิดศีลธรรมได้ อีกประเด็นหนึ่งก็คือ การเข้าร่วมกิจกรรมของสังคม สตรีสูงศักดิ์จะมีบทบาทและสิทธิทั้งในด้านการดำเนินและเข้าร่วมกิจกรรมของสังคม ส่วนสตรีสามัญชนนั้นจะเป็นเพียงผู้เข้าร่วมในกิจกรรมเท่านั้น แสดงว่าการเข้าร่วมกิจกรรมในสังคมขึ้นอยู่กับสถานภาพของสตรี

บทบาทและสิทธิตามสถานภาพในด้านการศึกษาพบว่า โอกาสทางการศึกษาของสตรีทั้งสองสถานภาพแตกต่างกันกล่าวคือ สตรีที่มีบทบาทและสิทธิในการศึกษาเรื่องเวทมนต์คาถาคือ สตรีสูงศักดิ์ ซึ่งตามปกติมีฐานะที่แน่นอนที่จะได้ศึกษา แต่ในเรื่องหลักการครองเรือนสตรีทั้งสองสถานภาพมีโอกาสศึกษาเท่าเทียมกัน ที่น่าสังเกตคือสตรีจะได้รับการศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และดูเหมือนว่าสังคมปรารถนาให้สตรีมีคุณธรรมมากที่สุด

บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านการประกอบอาชีพ จากการศึกษาวรรณกรรมล้านนาพบว่า โดยทั่วไปแล้วสตรีไม่ค่อยมีบทบาทและสิทธิเท่าใดนัก เพราะหน้าที่หลักของสตรีคือการเป็นแม่บ้าน แต่สังคมก็เปิดโอกาสให้สตรีสามัญชนมีบทบาทและสิทธิในการประกอบอาชีพช่วยเหลือครอบครัวได้ อาชีพที่ปรากฏชัดคือการค้าขายและที่น่าสนใจก็คือ บทบาทและสิทธิสตรีในการประกอบอาชีพจะขึ้นอยู่กับความรู้ ความสามารถ ความจำเป็น และฐานะทางครอบครัวของสตรีนั้น ๆ ด้วย สำหรับสตรีสูงศักดิ์มีบทบาทและสิทธิน้อยและจะมีเมื่อตกทุกข์ได้ยากเท่านั้น

บทบาทและสิทธิตามสถานภาพในด้านการเมืองพบว่า สตรีสูงศักดิ์มีบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้นำ ทั้งในด้านการเป็นประมุข และผู้นำในการทำสงคราม การเป็นผู้นำในฐานะประมุขนั้นสังคมเปิดโอกาสให้สตรีเป็นผู้นำได้ในกรณีที่มีความจำเป็นเท่านั้น บทบาทและสิทธิที่น่าสนใจคือการเป็นผู้นำในการทำสงคราม เมวจะปรากฏน้อยแต่ก็แสดงให้เห็นว่า สังคมได้เปิดโอกาสให้สตรีได้แสดงความสามารถของตนเอง เท่าเทียมบุรุษ สตรีนั้นจึงควรเป็นผู้นำในการทำสงครามได้ บทบาทและสิทธิในด้านการเมืองอีกประการหนึ่งคือ การมีส่วนร่วมในด้านการเมือง สตรีสูงศักดิ์และสามัญชนจะแสดงบทบาทตามสิทธินี้ ในด้านรักษาความปลอดภัยของบ้านเมือง

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสตรีล้านนามีบทบาทและสิทธิที่เหมือนและแตกต่างจากสังคมรอบข้าง อันทำให้มองเห็นลักษณะเฉพาะของสตรีล้านนาได้ชัดเจนขึ้น

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมจำนวนา สรุปผลการศึกษาไคดังนี้

ความหมายในการศึกษาความ

การศึกษาคุณค่าครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาทัศนียมของสังคมที่มีต่อสตรี บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา โดยศึกษาจากรวมกรรมประเภทนิทาน บทพรรณนา ความไวใจ และคำสอน

วิธีดำเนินการศึกษาคนควา

ผู้วิจัยได้ศึกษาวรรณกรรมล้านนาและเลือกวรรณกรรมประเภทนิทาน บทพรรณนาความในใจ และคำสอน เพื่อศึกษาเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมล้านนา ทั้งนี้ได้ศึกษาสังคมล้านนาในแง่มุมต่าง ๆ และเน้นเกี่ยวกับเรื่องราวของสตรีอันนำไปสู่การศึกษาเกี่ยวกับคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรี บทบาทและสิทธิตามสถานภาพของชนตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา

๒ ๒

สรุปผลการศึกษาค้นคว้า

คตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมล้านนา ผลการศึกษาคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมล้านนา สรุปได้ดังนี้

คตินิยมเกี่ยวกับความงาม วรกรรมกรรณานาสะท้อนคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับความงาม
ของสตรีในค่านิยมที่ว่า สตรีงามต้องมีรูปร่างสันตัก บอบบาง มีลักษณะผสมผสาน ผิวพรรณเปล่งปลั่ง
ผ่องใส ใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส ท่าก้ม แขนงและปากแดง ผมห่ม นัยมเกลอภวณมณเภาประดับคห
ดอกไม้ม ครอบเป็นปล้อง มีมือและแขนเรียวงาม ใต้บระอาค สำหรับคตินิยมเกี่ยวกับความงามของพัน
พบวากิณมสตรียกทั้งงานทั้งพันชาและพันคำ ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมที่นำมาศึกษาไม่ได้เป็นวรรณกรรม

ในยุคเดียวกัน ดังนั้นคตินิยมบางอย่างจึงอาจเปลี่ยนแปลงไปไต่บาง คตินิยมเกี่ยวกับความงามทั้งหมดนี้ สะท้อนออกมาในลักษณะการพรรณนาความงาม การพรรณนาอาการที่พบเห็นสตรีงาม และการใช้กลุ่มคำที่มีความหมายเกี่ยวกับความงามเป็นคำสรรพนามสำหรับสตรี

คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรี วรรณกรรมล้านนาชี้ให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับเรื่องนี้ 2 ลักษณะ คือ คุณสมบัติทั่วไปและคุณสมบัติเฉพาะ คุณสมบัติทั่วไป เป็นสิ่งที่สตรีทุกคนพึงมี ที่สำคัญได้แก่ รูปร่าง การครองเรือน โดยแนวเรื่องการทำงานในหน้าที่ของตนด้วยความขยัน มีระเบียบเข้มแข็งของตน มีความเชื่อเพื่อเพื่อนฝูง ที่สำคัญคือ มีวาจาไพเราะอ่อนหวาน และปฏิบัติตนเหมาะสมกับการเป็น พุทธศาสนิกชนที่ดี สำหรับคุณสมบัติเฉพาะ วรรณกรรมล้านนายังชี้ให้เห็นอีก 2 ลักษณะคือ คุณสมบัติของสตรีที่เป็นโสด และสตรีที่แต่งงานแล้ว สตรีที่เป็นโสดซึ่งมีคุณสมบัติที่สำคัญคือ รักนางสงฆ์ทั่วและไม่เกี่ยวข้องกับบุรุษที่แต่งงานแล้ว สำหรับสตรีที่แต่งงานแล้วพึงรัก ซื่อสัตย์ เคารพภักย์ของให้เกียรติสามีและแสดงออกในลักษณะของการปรนนิบัติสามีอย่างเอาใจใส่ วรรณกรรมล้านนาย้ำให้เห็นความสำคัญของคตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติของสตรี โดยเฉพาะสตรีโสดและสตรีที่แต่งงานแล้ว ถ้าไม่อยู่ในกรอบของคตินิยมดังกล่าวก็จะมีผลลงโทษตามลำดับชั้น

คตินิยมเกี่ยวกับคูครองของสตรี วรรณกรรมล้านนาแสดงให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับคูครองของสตรีตามลำดับคือ คตินิยมเกี่ยวกับการเลือกคูครองและคุณสมบัติของคูครอง คตินิยมเกี่ยวกับการเลือกคูครองของสตรี วรรณกรรมล้านนาเห็นว่า สตรีพึงตัดสินใจเลือกคูครองอย่างรอบคอบ และถือเอาความคิดเห็นของบุคคลอื่นเป็นเครื่องตัดสินใจ ส่วนคุณสมบัติของคูครองของสตรีสามารถจำแนกออกเป็น 3 ลักษณะคือ เจลียวฉลาด เป็นคนที่มีศีลธรรม และมีศักดิ์ตระกูลทัดเทียมกัน คุณสมบัติดังกล่าวนี้มีความสำคัญทัดเทียมกัน สตรีย่อมปรารถนาที่จะได้คูครองที่มีคุณสมบัติครบถ้วนทั้ง 3 ประการ แต่ตามความเป็นจริงแล้ว สตรีอาจจะมีโอกาสเลือกคูครองที่มีคุณสมบัติประการใดประการหนึ่งเท่านั้น

คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษาและการประกอบอาชีพ วรรณกรรมล้านนาสะท้อนให้เห็นคตินิยมเกี่ยวกับการศึกษาและการประกอบอาชีพน้อย เกี่ยวกับการศึกษามีคตินิยมว่าสตรีพึงศึกษาเล่าเรียนใหม่ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และสามารถถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้อื่นได้ สำหรับการประกอบอาชีพมีคตินิยมว่าสตรีพึงช่วยเหลือสามีในการประกอบอาชีพเพื่อแบ่งเบาภาระของสามี

มัทนาและสิทธิสตรีตามสถานภาพที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา ผลการศึกษาบทกวี
และสิทธิสตรีตามที่ปรากฏในวรรณกรรมล้านนา สรุปได้ดังนี้

มัทนาและสิทธิสตรีตามสถานภาพในคานนครอมครว จำแนกตามฐานะในนครอมครวของสตรีคือ
มารดา ภรรยา และธิดา สตรีในฐานะมารดาทั้งสตรีสูงศักดิ์และสามัญชน มีบทบาทและสิทธิสำคัญคือ
รักและให้การอบรมสั่งสอนแก่บุตรธิดา การให้ความรักแก่บุตรธิดานั้น สตรีในฐานะมารดาอาจจะ
แสดงออกในลักษณะต่าง ๆ กัน ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ส่วนการอบรมสั่งสอนจะเน้นเกี่ยวกับ
จริยธรรมและศีลธรรม และจะเพิ่มหลักการครองเรือนแก่ธิดาเพื่อให้มีคุณสมบัติพร้อมและสามารถ
แสดงออกได้อย่างเหมาะสม สตรีในฐานะภรรยาทั้งสองสถานภาพมีบทบาทและสิทธิในฐานะภรรยา
สอดคล้องกับคตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรีที่แต่งงานแล้ว กล่าวคือ รักและซื่อสัตย์ต่อสามี ปรนนิบัติ
และเคารพภักย์ของสามี การแสดงความรักและซื่อสัตย์ต่อสามี สตรีจะพยายามครองตนให้บริสุทธิ์
ไม่เกี่ยวข้องกับหรือมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น ส่วนการปรนนิบัตินั้นจะเน้นเกี่ยวกับการดูแลเมื่อสามีเจ็บไข้
อาหารการกิน และความเป็นอยู่ทั่วไป สำหรับการเคารพภักย์ของสามี สตรีทั้งสองสถานภาพถือว่า
สามีเป็นบุพการีเคารพบูชา และแสดงออกโดยการกราบไหว้เจิมหัวให้เมื่อมีพิธีกรรม ถึงแม้ว่าสตรีนั้น
จะมีความสามารถสามารถแยกจะภักย์ของสามีใหม่บ้างก็เห็นอยู่นอกจากนี้แล้ววรรณกรรมล้านนา
ยังได้สะท้อนให้เห็นว่าสตรีในฐานะภรรยา มีบทบาทและสิทธิในการช่วยเหลือให้กำลังใจเมื่อสามี
เกิดความท้อถอย ทวงคืน ชีวีและขอความยุติธรรมจากสามีได้ เมื่อเห็นว่าสามีกระทำความผิดที่ไม่
ถูกต้องตามท่วงคลองธรรม สตรีในฐานะธิดามีบทบาทและสิทธิที่สำคัญคือ ปรนนิบัติรับใช้ เคารพ
เชื่อฟัง ทัศนคติยกย่องให้บิดามารดาและผู้มีพระคุณ ทั้งยังสามารถทวงคืนหรือแสดงความคิดเห็น
ขัดแย้งกับความผิดหรือการกระทำของบิดาได้ รวมทั้งเป็นคู่คิดของบิดาด้วย

มัทนาและสิทธิสตรีตามสถานภาพในคานสังกม จำแนกออกเป็น การคบเพื่อนต่างเพศ
และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม การคบเพื่อนต่างเพศนั้น สตรีสูงศักดิ์และสามัญชนมีบทบาทและ
สิทธิในการคบเพื่อนต่างเพศแตกต่างกัน สตรีสามัญชนจะมีบทบาทและสิทธิมากกว่า สำหรับการมีส่วนร่วม
ในกิจกรรมสังคม สตรีสูงศักดิ์จะมีบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้จัดกิจกรรมของสังคมมากกว่า
สตรีสามัญชน

บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานการณ์ในด้านการศึกษา แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ โอกาสทางการศึกษา วิชาที่ศึกษา และผู้ถ่ายทอดการศึกษาตลอดจนสถานที่ให้การศึกษา สรุปได้ดังนี้คือ สตรีสูงศักดิ์มีโอกาสได้รับการศึกษามากกว่าสตรีสามัญชน โดยเฉพาะเรื่องเวทมนตร์คาถา แพทย์ศาสตร์ที่ศึกษาโดยทั่วไป เน้นเกี่ยวกับหลักการครองเรือน นอกจากนี้แล้วสตรียังศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งทั้งหมดนี้มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดการศึกษาได้แก่ บุคคลในครอบครัวคือ บิดามารดา และผู้ทรงความรู้ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสตรี สำหรับสถานที่ให้การศึกษาส่วนใหญ่จะเป็นสถาบันครอบครัว

บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานการณ์ในด้านการประกอบอาชีพ ศึกษา 2 ลักษณะ คือ โอกาสในการประกอบอาชีพ และประเภทของอาชีพ สรุปได้ว่า สตรีมีโอกาสด้านประกอบอาชีพช่วยสามี และช่วยเหลือตนเองโดยการค้าขาย นอกจากนี้แล้ว สตรียังประกอบอาชีพพ่อนครรับจ้าง และในกรณีที่ไม่มีความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ สตรีจำเป็นต้องขอทานเลี้ยงชีวิต

บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานการณ์ในด้านการเมือง ศึกษา 2 ลักษณะ คือ การเป็นผู้นำ และการมีส่วนร่วมในทางการเมือง จากการศึกษาพบว่า สตรีสูงศักดิ์มีบทบาทและสิทธิในการเป็นผู้นำของบ้านเมือง ตลอดจนเป็นผู้นำในการทำสงคราม การเป็นผู้นำของบ้านเมืองนี้ไม่ปรากฏบทบาทชัด แต่สตรีจะต้องยึดหลักพิธีราชธรรม และการเป็นผู้นำในการทำสงครามจะต้องมีความรู้ความสามารถหักเหี่ยมกับบุรุษ สังคมจึงจะยอมรับ สำหรับการมีส่วนร่วมในทางการเมืองนั้น สตรีสูงศักดิ์และสามัญชนมีบทบาทและสิทธิในการช่วยเหลือและป้องกันมิให้บ้านเมืองเดือดร้อนตามฐานะและโอกาส

อภิปรายผล

การศึกษาสตรีในวรรณกรรมล้านนา ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจหลายประการเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรม ประการแรกคือ การศึกษาเกี่ยวกับคตินิยมของสังคมที่มีต่อสตรีในวรรณกรรมล้านนา ทำให้เห็นลักษณะของสตรีที่สังคมคาดหวัง กล่าวคือ คตินิยมเกี่ยวกับความงาม ซึ่งให้เห็นความงามของสตรีทั้งที่เป็นความงามตามธรรมชาติ และความงามอันเกิดจากการเสริมแต่งด้วยอาภรณ์และเครื่องประดับ คตินิยมนี้สะท้อนอยู่ในสังคมล้านนามาตลอด และมีบทบาทสำคัญในการกำหนดพฤติกรรม

ของสตรีในคานความงาม ทำให้สตรีเหล่านั้นนิยมแต่งกายงดงาม เสริมความงามที่มีอยู่ให้เด่นชัดขึ้น ปัจจุบันคตินิยมนี้ยังปรากฏในสังคมอย่างเห็นได้ชัด คตินิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติสตรี ซึ่งชาวสตรีนอกจากจะมีความงามแล้ว ยังมีคุณสมบัติของสตรีด้วย คุณสมบัติที่สำคัญคือ ความรักและความซื่อสัตย์ต่อสามี สังคมให้ความสำคัญในเรื่องนี้มาก ถึงจะเห็นได้จากการที่เพลงโฆษณาสตรีตามลำดับความนึกที่ไม่ร้ายแรงจนถึงขั้นรุนแรง นอกจากนี้แล้ว สังคมยัง เน้นให้สตรี เป็นผู้ที่มีธรรมจริยา ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนา มีบทบาทสำคัญในการสร้างคตินิยมของสังคมที่มีต่อสตรี เพื่อกล่อมเกล้าให้เป็นผู้มีความงามพร้อม คุณสมบัติเหล่านี้จะช่วยเสริมความงามในคานรูปสมบัติให้เด่นชัด สตรีที่มีความงามทั้ง 2 ลักษณะนี้ย่อมได้รับการยกย่อง จากสังคม และสืบเนื่องไปถึงการมีบุตรของสตรีด้วย จากคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับบุตรของสตรีชี้ให้เห็นว่าคุณสมบัติของบุตรมีความสำคัญต่อครอบครัว ที่น่าสังเกตคือ สังคมนี้แนะนำว่าสตรีที่มีบุตรที่เฉลียวฉลาด มีไหวพริบ ทั้งนั้นจะเป็นเพราะผู้ที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ย่อมสามารถใช้ปัญญาแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในครอบครัวได้ แต่อย่างไรก็ตาม บุตรที่มีความเฉลียวฉลาดแต่ไม่มีคุณธรรม ก็ไม่สามารถทำให้ครอบครัวมีความสุข ดังนั้นสังคมจึงชี้แนะให้สตรีเลือกบุตรที่มีธรรมจริยา ทั้งนี้ถือว่าเป็นคุณสมบัติของคนที่สังคมต้องการ และที่น่าสนใจคือ คตินิยมเกี่ยวกับการศึกษา ซึ่งมองให้สตรี เติบโตให้รับศึกษาในพระศาสนาจนสามารถอ่านเขียนและถ่ายทอดความรู้แก่อื่นได้ สะท้อนให้เห็นว่าสังคมต้องการให้สตรีมีคุณสมบัติพร้อม และคุณสมบัติเหล่านี้ส่วนมากสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าสังคมอาศัยพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการหล่อหลอมสตรีให้มีคุณสมบัติและดำเนินชีวิตไปตามแนวที่สังคมวางเอาไว้ สำหรับการประกอบอาชีพ สังคมมุ่งหวังให้สตรีมีส่วนช่วยเหลือสามี โดยกำหนดให้เห็นชัดเจนว่า การช่วยเหลือสามีประกอบอาชีพถือเป็นคุณสมบัติของสตรีที่ดี นับว่าสังคมคาดหวังในตัวสตรีสูง และเมื่อพิจารณาลักษณะสตรีตามคตินิยมของสังคมจะเห็นได้ว่าสตรีที่มีความงามทั้งรูปสมบัติและคุณสมบัติ เมื่อจะมีบุตรจะต้องเลือกบุตรที่มีคุณสมบัติพร้อมและเมื่อแต่งงานมีครอบครัวแล้วจะต้องมีส่วนช่วยเหลือสามีในการประกอบอาชีพ และจะต้องไปหาความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมจนมีความสามารถทั้งที่ใดกล่าวมาแล้ว

ความเข้าใจเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมล้านนาประการต่อมาคือ เรื่องบทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในคานต่าง ๆ ทำให้มองเห็นว่าคตินิยมของสังคมมีส่วนในการกำหนดบทบาทและสิทธิอย่างเห็นได้ชัด

บทบาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพในด้านครอบครัว ครอบครัวเป็นสถานที่ที่เปิดโอกาสให้บุคคลในครอบครัวได้แสดงบทบาทตามสิทธิของตนเอง ในครอบครัวสตรีมีฐานะเป็นมารดา ภรรยา และธิดา ซึ่งต่างก็มีบทบาทและสิทธิตามสถานภาพของตน ที่น่าสนใจคือบทบาทและสิทธิในฐานะภรรยาและธิดา สตรีในฐานะภรรยาถือว่าสามีเป็นผู้กระทำการซึ่งแสดงออกด้วยการกราบไหว้และใช้มโซ่เชือกมัดสามี แสดงให้เห็นว่าภรรยายินยอมให้สามีเป็นผู้นำ แต่สามีทำสิ่งที่ไม่เหมาะสม สังคมจะเปิดโอกาสให้ภรรยาท้วงติง ชี้แนะและขอความยุติธรรมจากสามีได้ นอกจากนี้แล้ว สังคมยังเปิดโอกาสให้สตรีเป็นคู่คิดของสามี ในประเด็นนี้จะเห็นได้ว่าสังคมเปิดโอกาสให้สตรีมีบทบาทและสิทธิทัดเทียมกับสามี สตรีในฐานะธิดามีบทบาทและสิทธิที่น่าสนใจคือการแสดงความกตัญญูแก่บิดา มารดา ถึงแม้ว่าจะแยกครอบครัวไปแล้วก็ยังคงปฏิบัติสม่ำเสมอ ซึ่งการกระทำดังกล่าวสืบทอดมาจนทุกวันนี้

นอกจากนี้แล้ว สตรีในฐานะธิดายังมีบทบาทและสิทธิในการเป็นคู่คิดของบิดา แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสตรีได้รับการยกย่องและสามารถแสดงความคิดเห็นของตนได้ ยกเว้นที่สังคมเปิดโอกาสดังกล่าว เมื่อธิดากระทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสม สตรีในฐานะธิดาจึงมีบทบาทและสิทธิท้วงติงหรือตำหนิบิดาได้

เกี่ยวกับบทบาทของสตรีในค่านิยมสังคมนั้น ทำให้มองเห็นความมีอิสระที่ต่างกันของสตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชน สตรีสูงศักดิ์นั้นขาดอิสระในชีวิตโสดแต่จะนอนคลาญกลายเป็นอิสระมากขึ้นในเมื่อผ่านชีวิตการแต่งงานแล้ว สตรีสามัญชนนั้น มีอิสระในขณะที่เป็นโสด หลังแต่งงานภาระหน้าที่จะผูกมัดให้ขาดอิสระไป สิ่งที่ไม่สามารถข้ามอีกประเด็นหนึ่งก็คือ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม วรรณกรรมแนวเรื่องกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับคตินิยมที่ให้สตรีมีบทบาทในคุณธรรม ดังนั้นการร่วมกิจกรรมทางศาสนาจึงเป็นส่วนสำคัญให้สตรีมีคุณธรรมมากขึ้น โอกาสในการเข้าร่วมกิจกรรมสังคมนั้น สตรีสูงศักดิ์จะมีมากกว่าในฐานะเป็นผู้นำในกิจกรรมนั้น ๆ ขณะที่สตรีสามัญชนเป็นเพียงผู้ร่วมกิจกรรม

บทบาทและสิทธิที่น่าสนใจมากอีกอย่างหนึ่งก็คือบทบาทและสิทธิในด้านการศึกษา โอกาสที่สตรีจะได้รับการศึกษานั้น สตรีสูงศักดิ์จะมีมากกว่าสามัญชน และวิชาที่สังคมแวดล้อมไม่เปิดโอกาสให้ศึกษานั้นสตรีอ่านหนังสือก็คือเวทมนต์คาถา และที่น่าสนใจก็คือผู้ถ่ายทอดเป็นสตรีอีกด้วย ซึ่ง

ส่งผลให้สตรีมีบทบาทและสิทธิในด้านการเมืองในฐานะผู้นำ ทั้งในด้านการสงครามอันนำไปสู่การเป็นประมุขของประเทศ และสามารถปฏิบัติการกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพทัดเทียมบุรุษ

บทบาทและสิทธิอันคับคั่งสุดท้ายที่วรรณกรรมสะท้อนให้เห็น คือจะไม่ให้ความสำคัญมากนัก เพราะถือว่าสตรีไม่ได้รับนิครนังเกี่ยวกับครอบครัวโดยตรง ดังนั้นบทบาทและสิทธิด้านนี้จึงเพียงให้โอกาสสตรีคอยช่วยเหลือบุรุษเท่านั้น มีอาชีพที่สังคมยินยอมให้สตรีกระทำได้นั่นคือ การขายและรับจ้าง แต่อย่างไรก็ตามทัศนะของสังคมไม่นิยมให้สตรีประกอบอาชีพนอกบ้าน โดยไม่กล่าวออกมาตรง ๆ แต่แสดงออกในลักษณะให้สตรีขอทานเลี้ยงชีพ

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาสตรีในวรรณกรรมล้านนา ผู้วิจัยขอเสนอแนะในการค้นคว้าและวิจัยดังนี้

1. ควรจะศึกษาเกี่ยวกับสตรีในวรรณกรรมท้องถิ่นอื่น แล้วนำมาเปรียบเทียบกับสตรีในวรรณกรรมล้านนา
2. ควรจะศึกษาเกี่ยวกับสิทธิของสตรีล้านนาตามที่ปรากฏในวรรณกรรมกฎหมาย
3. ควรจะศึกษาเกี่ยวกับทัศนคติของชาวล้านนาที่มีต่อบทบาทและสิทธิสตรีในวรรณกรรม
4. ควรจะศึกษาเกี่ยวกับบุรุษที่เป็นผู้นำในวรรณกรรมล้านนา

นรเศรษฐกร ม

บรรณานุกรม

ไกรศรี นิมาเหมินท์ "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ใน ลานนาไทยคดี เสริมวิทย์

การพิมพ์ 2521, 273 หน้า

เกรือมาศ วุฒิกรณ "คำอูบาว - อูสาว : วาทีะสัมพันธ์ของหนุ่มสาวลานนา" มนุษยศาสตร์

2 : 90 - 101 มกราคม - มิถุนายน 2526

ชวน เพชรแก้ว การศึกษาวรรณคดีไทย อักษรสัมพันธ์ 2520, 195 หน้า

เชียงใหม่, วิทยาลัยครู, ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวรรณกรรมลานนาไทย กฎหมายพระเจ้านาน

ตำนานพระเจ้าไท เชียงใหม่ 2523, 29 หน้า

เชียงใหม่, มหาวิทยาลัย คณะศึกษาศาสตร์ งานวิจัยศิลปพื้นบ้านลานนาไทย 2522, 277 หน้า

ฐลัทธิต ฐชาติ "โลกทัศน์ชาวลานนาก็มาจากคาวพญาพรหม" สังคมศาสตร์ 2 : 37 - 57

ตุลาคม 2525 - มีนาคม 2527

จีน รัตติกนก "การศึกษาในลานนาไทยสมัยโบราณ" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์

และโบราณคดี (ครั้งที่ 1 : ลานนาไทย) ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2521

ทรงศักดิ์ ปรางค์ขันนากุล การศึกษาเปรียบเทียบคำอูบาวสาวลานนาและเพลงเกี่ยวของอีสาน

ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2527, 227 หน้า

_____ "แนะนำวรรณกรรมท้องถิ่นลานนา" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการวรรณกรรม

ลานนา เล่ม 1 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2527, 322 หน้า

_____ "เปรียบเทียบวรรณกรรมท้องถิ่นลานนา อีสาน และภาคใต้" ใน รายงานการสัมมนา

ทางวิชาการ วรรณกรรมลานนา เล่ม 1 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2527,

322 หน้า

บัญชา กุเจริญไพบูลย์ ภูมิศาสตร์ประเทศไทย ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พินิจโลก 2525, 335 หน้า

บุญยงค์ เกศเทศ สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วง พ.ศ. 2325 - 2394

(รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) ปริญญานิพนธ์ กศ.บ. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

2519, 557 หน้า อักษรานา

บุญเสริม ศาสตราภักย์ อักษิตานนา กรุงเทพมหานครการพิมพ์ 2520, 120 หน้า

เบญจา ยอดคำเนิน "ความเชื่อและบริโณนิสัยของประชาชนภาคเหนือของประเทศไทย"

ใน สังคมและวัฒนธรรมของภาคเหนือประเทศไทย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

2520, 120 หน้า

ประคอง นิมนานเหมินท์ "พุทธศาสนากับวรรณคดีล้านนา" ใน ล้านนาไทยคดี เจริญวิทย์

การพิมพ์ 2521, 273 หน้า

_____ มหาชาติล้านนา : การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณกรรมท้องถิ่น ไทยวัฒนาพานิช

2526, 115 หน้า

_____ ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2517,

247 หน้า

_____ "วรรณกรรมล้านนากับสังคม" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรม

ล้านนา เล่ม 1 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2527, 322 หน้า

ประชาภิจักรจักร, พระยา พงศาวดารโยนก ศิลปบรรณาการ 2504, 584 หน้า

ประเสริฐ ฝนคร (ผู้เรียบเรียง) มังรายศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร แสงรุ่งการพิมพ์ 2521, 126 หน้า

เปรม หิมจันทร์ บทบาทสตรีในวรรณคดีมาลี ปริญญาพันธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521,

228 หน้า อัดสำเนา

เนื่องพันธุ์ มณีรัตน์ "การวิเคราะห์บทบาทสตรีในนิทานชาดบ้านไทย" สังคมวิทยามานุษยวิทยา

1 : 40 - 60 สิงหาคม 2526

ทองผกา กุโรวาท ประวัติเครื่องแต่งกาย ภาควิชาผ้าและเครื่องแต่งกาย คณะมนุษยศาสตร์

วิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา วิทยาเขตพระนครศรีอยุธยา เอกฉัตรพิมพ์

พิมพ์ครั้งที่ 3 2526, 436 หน้า

พอลเตอร์ แจ็ค เอ็ม โครงสร้างสังคมของชาวไทย แปลโดย นฤจร อธิธิจักระจรัส

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2526, 367 หน้า

พูนพล อาสนะจินดา, พันเอก "ภูมิศาสตร์ล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย เชียงใหม่

พิมพ์เนตรการพิมพ์ 2527, 391 หน้า

โพธิ์รังสี, พระ จามเทวีวงศ์ รุ่งวิมลภา พิมพ์ครั้งที่ 4 2516, 268 หน้า

บุญใหญ่ บุญทอง บทบาทและฐานะสตรีในมหามารตะ วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2523, 179 หน้า อัดสำเนา

มนี พยอมยงค์ คติสอนใจชาวล้านนาไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายสมบุรณ์ เจริญภักดิ์ วันที่ 29 มกราคม 2527 ทรัพย์สินพิมพ์ 2527, 168 หน้า

"ความเชื่อและประเพณีล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย เชียงใหม่ ทรัพย์สิน

การพิมพ์ 2527, 391 หน้า

วัฒนธรรมล้านนาไทย สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2524, 363 หน้า

มนี พยอมยงค์ และนรินทร์ชัย พัฒนพงศ์ วิถีชีวิตและค่านิยมของชาวล้านนาไทย

คณะศึกษาศาสตร์และคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2527, 323 หน้า

เมืองโบราณ วัดพระสิงห์ รุ่งเรืองรัตนการพิมพ์ 2526, 96 หน้า

ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 อักษรเจริญทัศน์ 2525,
930 หน้า

เรณู อรรถาเมศร์ โลกทัศน์ชาวล้านนาไทยจากการรวมกรรม วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2528, 304 หน้า อัดสำเนา

"โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากสุภาษิตชาวนาน" สังคมศาสตร์ 2 : 127 - 148

ตุลาคม 2525 - มีนาคม 2527

สมุล จันทน์หอม "โลกทัศน์ชาวล้านนาศึกษาจากเพลงกล่อมเด็ก" สังคมศาสตร์ 2 : 70 - 117

ตุลาคม 2525 - มีนาคม 2527

วรณี, พระราช ปรัชญาการศึกษาของไทย มุติวิไลโกลสีทอง พิมพ์ครั้งที่ 2 2525, 322 หน้า

วราณา ใจเที่ยง และคนอื่น ๆ "อิทธิพลของพหุวัฒนธรรมในล้านนาไทย" ใน

นิทรรศการล้านนาไทย คณะมนุษยศาสตร์ วิทยาลัยพายัพ 8 - 12 ธันวาคม 2524,

วราณา ไชยรัตน์ สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตท้าวควยธรรมศาสตร์

วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2527, 128 หน้า อัดสำเนา

วิทย์ สีวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย

พิมพ์ครั้งที่ 5 2518, 284 หน้า

สน สีมাত্রัง โครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังล้านนา เล่ม 2 มหาวิทยาลัยศิลปากร 2526,
109 หน้า

ศักดิ์ศรี แยมันด้า "สตรีในวรรณกรรมสันสกฤต" คุรุปริทัศน์ 1 : 78 - 89 สิงหาคม 2520
ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูเชียงใหม่ นิทรรศการเอกลักษณ์การแต่งกายพื้นเมืองเชียงใหม่

7 กรกฎาคม 2526 - 7 กันยายน 2526, 54 หน้า

สงวน โชติสุรัตน์ คนดีเมืองเหนือ โอเดียนสโตร์ 2521, 576 หน้า

_____ ไทยวน - คนเมือง โอเดียนสโตร์ 2512, 354 หน้า

_____ ประเพณีไทยภาคเหนือ โอเดียนสโตร์ 2512, 388 หน้า

_____ สารคดีจากลานทอง : ประวัติศาสตร์ล้านนาไทย โอเดียนสโตร์ 2503, 585 หน้า

สนิท สมัยการ "ลักษณะพิเศษบางประการของวัฒนธรรมภาคเหนือ" ใน สังคมและวัฒนธรรม
ของภาคเหนือประเทศไทย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520, 120 หน้า

สมหมาย เปรมจิตต์ "โครงการสำรวจและถ่ายไมโครฟิล์มโบราณภาคเหนือ" ใน รายงาน
การสัมมนา วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2527,
322 หน้า

สร้อยศักดิ์ ประยูรเสถียร "กระบวนการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาไทยเข้าสู่ส่วนกลาง
2427 - 2476" สังคมศาสตร์ 1 : 23 เมษายน - กันยายน 2524

_____ การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 - 2476) ปริญญาธิพนธ์ กศ.ม.
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523, 371 หน้า อักสำเนา

สิงฆะ วรรณลัย ปริทัศน์วรรณคดีล้านนาไทย โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
พิมพ์ครั้งที่ 2 2523, 356 หน้า

_____ "ประเพณี" ใน ล้านนาไทยคดี ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ 2521, 273 หน้า

สิทธิ์ บุตรอินทร์ โลกทัศน์ชาวไทยล้านนา เชียงใหม่ ศูนย์หนังสือเชียงใหม่ 2523, 80 หน้า

ลีททา พินิจกุล วรรณกรรมสุโขทัย โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2526, 254 หน้า
สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ โอเดียนสโตร์ พิมพ์ครั้งที่ 3
2508, 656 หน้า

สุภัทรศิ ศิษกุล ม.จ. "สถาปัตยกรรมล้านนาไทย" ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์
และโบราณคดี (ครั้งที่ 1 : ล้านนาไทย) ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2511

สุเทพ สุนทรภักดิ์ สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
2513, 180 หน้า

สุรสิงห์สารวม นิมพะเนาว์ "ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับสังคม" ใน
รายงานการสัมมนาทางวิชาการ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ 2527, 322 หน้า

แสง จันทรงาม "ศาสนาในล้านนาไทย" ใน ล้านนาไทย เชียงใหม่ พิพยเนตรการพิมพ์
2527, 391 หน้า

แสง มณีพร "ความเป็นมาของศาสนาในล้านนาไทย" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ
วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1 2527, 322 หน้า

_____ (แปล) นิทานมาลีปกรณ ศิลปากร 2502, 202 หน้า

อนันตราชชน, พระยา เกิดและตายประเพณีเกี่ยวกับชีวิต โดย เสฐียรโกเศศ (นามแฝง)
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2505, 296 หน้า

_____ ประเพณีเนื่องในงานแต่งงานและประเพณีเนื่องในการปลูกเรือน โดย เสฐียรโกเศศ
(นามแฝง) สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ 2 2514, 343 หน้า

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามคณัมไบลาน
ภาคเหนือ วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520, 331 หน้า อักดำเนา

_____ "การถือกำเนิดสังคมล้านนาโบราณ" ใน ล้านนาไทยศึกษา เอกสารประกอบการเรียน
วิชาประวัติศาสตร์ 412 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูเชียงใหม่

_____ "ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคมเชียงใหม่สมัยโบราณ" สังคมศาสตร์

- _____ "ความรู้พื้นฐานด้านลำนานาคคี . ประวัติศาสตร์" ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการ
วรรณกรรมลำนานา เล่ม 1 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2527, 322 หน้า
- _____ "ประวัติศาสตร์และสังคมหัวเมืองสมัยรัตนโกสินทร์ศึกษากรณีภาคเหนือ" ใน
ลำนานาไทยศึกษา เอกสารประกอบการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ 412 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
 ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ 2525, 160 หน้า
- _____ อติธรรมา (นามแฝง) "เกล็ดมงาม" ใน นิยายเมืองเหนือ แพร่พิทยา 2515, 303 หน้า
- _____ อุดม รุ่งเรืองศรี "วรรณกรรมลำนานา" ใน ลำนานาไทย เชียงใหม่ ทิพย์เนตรการพิมพ์
 2527, 391 หน้า
- _____ "วิวัฒนาการของสังคมลำนานา" รวมบทความศิลปวัฒนธรรมชุดที่ 1 ศูนย์หนังสือ
 ภาคเหนือ 2527, 156 หน้า
- _____ โวหารลำนานา ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
 อุดม รุ่งเรืองศรี 3 2524, 354 หน้า
- _____ ยันต์ เพ็ญ "ความเป็นมาของลำนานาไทย" ใน ลำนานาไทย เชียงใหม่ ทิพย์เนตรการพิมพ์
 2527, 391 หน้า

การคำนวณ

กมฺเพ
 โ
 กฺเจอ
 กฺเอม, กฺเอง, กฺเฝ้า, กฺเอน
 กฺยอม
 ขาวจัน
 ขอกฟ่า
 ขอค
 +
 ขะกุด
 ขาม
 ขายแกว
 ขุดผา
 เขี่ยม
 แชน
 โฆง
 คนเคิง
 กวน
 กวาง
 คี
 กองพรัค
 กะปวง
 กะแนม
 กะปา
 กะมนกะมุก
 คำชา
 คำแข็ง

ตลอดไป
 ทุกอย่าง
 สามักรรยา, คุครอง
 ทุกแห่ง
 วิวทางขวาง
 ขอบฟ้า
 ขมวก, ปม
 คุระกุด
 อยู่ยงกงกระพัน
 พระรัตนกรัย
 คุรณา
 หายาก
 แนน
 อาณาเขต
 คนชอบเพียว
 เจาะไซ
 หึ่ง, ละหึ่ง, หอคหึ่ง
 กลี, สยาย, ควมวย หมายถึง สยายมวณณ
 คอยโอกาส
 พวงมาลัย
 ขอให้, ขอเพียงแต่
 คนจรจัด
 ณะอิคณะอม, คุระอิกคุระอาน
 ทองคำที่ทำเป็นกิ่ง เพื่อทำเป็นเครื่องประดับ
 คำพูดที่แข็งแกร่ง, คำพูดที่แข็งแกร่งกระด้าง

กำเคิง, เคิง, เคิงซี่

กำ

คิง, คิงเคือ, คิงบัน

คิน

กุกฉม, กู้น

แกมกัก

ไคยง

งามแฉวเหว

งาย

งุมงวา

งัก

แกก

จวคเวลา

จว้ง

จ

จง

จ

จงกอง

จ

จอนจวน

จ

จะกวาย

+

จะกุก

จ

จัก

จา, จา, ฟู

+

จาว

จ

จิม

จ

จ

จ

ขอสงสัย, ขอของใจ

ทารณ, ทรมาน

รูปร่าง

ส่วนแก้ว

สามภรรยา, คุกครอง

แนมฉน

คอกประยงค์

งามผสมสวน

เวลาเขา

พะวาพะวัง, มะงุมมะงาหรา

สงสัย, ประหลาดใจ

กน

จวนเวลา

เลอะเลือน

ของแผน

คิง

หมคจค

อางวาว, เคียวคาย

ตระกูล

คิง

พค

ผัค

ควย

เจาะ, ไช

กุ่ม, แรกกุ่ม, เชน สาวจี คือ สาวแรกกุ่ม

จุฬาลาม

จุฬ

จุก

จุยว้าย, จูยว้าย

จุลาลงกอน

จุล่าย

เงินดำ

เจิบตั่ว

เจียงจิก

เจอ

เจอน

ใจเห็น

ใจเหสน

ฉีกขึ้น

ชหนา

ชว

ชวาม

ชอน

ชวลี

ชวาม

ชาน

ชาน

ชว

ชว

ชว

ชว

ชว

คอกกุ่มที่หอยเป็นพวง

ทอก

หุค

ชมชน, ชนบาน, แจมใต้

คอกกุ่มหลายสี่ชมพู

หลอกกลาง

ยั้งนัก

เจิบไมนอย

เรียมรอย, หมกจก

ผสม, เรียม เชน ตีนผมเจือ หมายถึง ตีนผมเรียม

แบบนี้, อย่างนี้

ใจผูกพัน

ไมนอย

ฉีกกระชาก

ทุกคน

ลาง, ทำความสะอาด

กล่า

แทรก, ผสม

ฟัก, ฟั่น

เครื่องประดับแขน, ส่วนหรือพาดเฉียง

เหาะ

จำนวนยี่สิบ

รวม, รวม

หาฟัน

โง่

ดอกคำ

ดอกคายน

ดอกสัดิด

คัก

คา

คาบแหง

คาวาย

เคียม

แดงฉอน

ตกสะเก็ด

คาย

คองเตา, คองนาย

คอม

กะเหลง

คัค

คายนหานคายนเห็น

คาว

ค้ำกอย

ค้ำลาย

คัวชา

คัก

คัม ๆ ยน ๆ

คกกะตะ

คณจา

คัม

ดอกคำฝอย

ดอกหงอนไก่

ดอกขจร

เจ็ญ

เทรียม

คาบเพเป็นสับ

แพบสันชีวิต

กระคากาย, จักจ

แดงระเรื่อ, ฆมพู

คกตะลิ่ง

คาน

เคิน, ไป, เทียวไป

คอง

จำเลง, แปลง

คูกัก

คอกหางหงส์

คัคคัลม

นอยใจ

หมคสัน, ทั่งหมค

หิวตะกรา

คัสค

เคนเรา ๆ

คณทกษยาณ

ค้ำชา

คัม

บง
 บพ⁺ปาย
 บม
 บว^๒กน้ำ
 บัว^๒ชำ
 บัว^๒ระบิต
 บา^๒แป
 บบ
 บบ^๒น
 เบา
 ไบ
 โบ^๒ะหลัว
 ปก
 ปกง^๒ำ
 ปลาน^๒ปลอง
 ปลิน^๒ปลอง
 ปอย
 ปะ^๒แ
 ป้อง^๒ง
 ปึง^๒
 ปัด
 ปัน^๒กว้าง, ปัน^๒ว้า
 ปัน^๒
 ปาก^๒ง
 ปาง^๒

ไผ^๒ชนิดหนึ่ง เรียกว่า ไผ^๒บง
 บท^๒สุดท้าย
 ผัง
 ทน^๒องน้ำ
 ไผ^๒คี่
 ปรม^๒ณิเบติ
 ไผ^๒ไหว
 พุ^๒บตี
 ขอน^๒ไซ
 แบบ^๒พิณพ
 โง
 ผา^๒ฟัน
 หอ
 ปก^๒ปอง, กุม^๒ครอง
 เป^๒็นที่^๒พึง^๒พอใจ
 พยายาม
 กลับ^๒ตรง^๒กัน^๒ข้าม, กลับ^๒กลาย
 เป^๒็นคำ^๒วิ^๒เศษ^๒ณ, ขยาย^๒คำ^๒ว่า^๒แดง แปลว่า ^๒แดง^๒สด
 ไหล^๒ลง
 มวง^๒กลำ
 พัด^๒พราก
 เกร^๒ง^๒ควาง, หัว^๒บัน
 ไห, แวง^๒ไห
 ปลา^๒พัน^๒บาน^๒ชนิด^๒หนึ่ง อาศัย^๒อยู่^๒ใน^๒ลำ^๒ห้วย
 ที่^๒หัก

ป่าง^๒ข้าง

ปาก^๒

ป่า^๒ตี^๒พิ^๒พัก

+
ป่า^๒ฝ่า

ปาว^๒

ปาย^๒

เปลย^๒

เป้ง^๒เป้ง

เป้ง^๒แจ่ง

เป้ง^๒ปอย

เปก^๒

เปิง

เปิง^๒ใจ

เปิงมี

เป่า^๒คาย, เป่า^๒วาง

เปียบ

เปียง^๒หยื่อ

เปียว^๒ไฟ

เปียะ

เป็ณ

แปง

+
แปง

+
แปง^๒ใจ

แปด

ผก

แนบ^๒ข้าง

พิณ^๒พาทย์

จง^๒รัก^๒ภัก^๒ดี^๒ต่อ^๒สามี

คะ^๒พาน^๒น้ำ

รอย^๒แปด

สำหรับ

ไพล

น้ำ^๒เพ็ญ

สว่าง

เปล่ง^๒ปลั่ง

เพ็ช, รว^๒กัน, เหม^๒ปน

การ, เหม^๒าะ^๒ศม

ถูก^๒ใจ, พอ^๒ใจ

คว^๒มี

วาง^๒เปลา

หยิบ

ป็น^๒เื่อม

เปลว^๒ไฟ

เกร^๒อง^๒คน^๒ที่^๒ชนิด^๒หนึ่ง^๒กลาย^๒พิณ

บน

ที่^๒รัก

ทำ, ส^๒ราง

ทำ^๒ใจ

เ็น^๒น

แลบ, บัง

ผอ, แอ้ง, กอย, เลง

ผะหยา

ผังกา

ผั่งราย

ผัดทะลิน

ผัดทะวา

ผับ

ผาน

ผาทอง

เผียบ

แผว

เผื่อแผง

พรอ้ง, พอ้ง

พรอ้งซา

พอก

พาก

พาง

พัก

พัง

ฟายน้ำตา

กายฮุน

มอก

มอง

มอน

มอนซา

ดู, พิจารณาดู

ปัญา

ปราสาท

น่าเกลียด, ไม่เหมาะสม

ประทักณ

พระวาพระวัง

ทัว

ตกต่ำ

ผาขาวมา

เปรี๊ยะ

ถึง

แอมอิง

คอยโอกาส

คอยโอกาสมา

ที่

ทัฬฟ้า

หลอกลวง

ดัดให้ละเอียด

รับ

เอามือป้ายน้ำตา

ทีหลัง

ประมาณ

ครกกระเดื่องสำหรับตำข้าว

เนื้อข้างใน

ทัวซา

มอบ

มาวณ

”

นาง

มาน

’
มาวเกีย

’

มย

’

เมิน

’
เมียกมย

’

เมียงมาย

’

เมือ

เมือใจ

’

’
เมือหลา

เมอะ

แมงจิหลอ

แมงมาย

’

ขวาม

’

ขาน

ยาย

’

’
ขิมขาย

ย่า

ย่าเยง

เยยะ

’
เยอง, เยองโค

แยง

รวมของ

แอม, ลับ

’
มาซมมกับควยความสุช

แตกแยก, ทำลาย

’
กึ่งทอง, กึ่งกรรภ’
เคียววอยางละเอียก’
มวงเซม

นาน

’
เปิ่นนักระณ’
ชะมายตามอง

กลับ

’
ไปเปี่ยมเยียน’
ภายหลัง

อิง

’
ควงฉินคหนึ่งที่อยู่ในมูลควาย’
เมาฉินคหนึ่ง

’

ขยุม

กั้ว, เกรง

’
เรียงเป็นแถว’
ขิมขายสคชนแจมไซ

เคารพ

ย่าเกรง

ทำ

แบบโค

’
กู, พิจารณาคู’
เก็บรวบรวมทรัพย์สินสมบัติ, สิ่งของ

รางกอม	รูปร่างสันหัก
รางเฟด	รูปร่างสมส่วน
รางนอน	ไม้
รำเพิง, รำเปิง	รำเพิง, รำพัน
ริงราม	แรกรุ่น
รคัง	รจุมก
รูกิง	รูลึกัว
ลมป้อ	ลมพัด
ลาวค	เลย
ลาวคเจก	แตม, ทา
ลาวค	พูด
ลาวสา	ประสาท
ลาวเสียง	ทอมโก, พุดจา
ลานหุ	ทุมหุ
ลายแส้วสม	การสลักลายเพื่อทำเป็นลวดลายต่าง ๆ
ลายอู	โกหก, หลอกลวง
ลำเย็บ	ฉาง, ยุง
ลำถาน	เกินพอดี, เกินความเหมาะสม
ลั่น, ลั่นเหลน	ประมาท
เลา	งาม
เลาตาน	นิินทา
เลี่ยนเกียง	เกลี้ยงเกลา, พังหมด, พังสิ้น
เลี่ยนเนียน	ละเอียดถี่ถ้วน
แลง	เวลาเย็น
วัก	โลจับ

ว่างกัฏ
 ว่างจะกวาง
 ว่างวาย
 วิก
 วิทันไฉย, วิทันไชย
 เวทะวน
 เวย
 แว
 สวก
 สวขหมาก
 สวข
 สวางยวะ
 สวางเสียง
 สวาคตะสิน
 สฉ
 สฉงเพียะ
 สฉคมาว
 สะปะ
 สะหยุบ
 สะหล่ง
 สะนาว
 สะแนว
 สักเสิน
 สั้ง
 สายกวน, สายพิง

ลักลอบ, ลกบัก
 อางวาง, หมคหวัง
 แพนสินชีวิต
 กระโคต
 แก้วไผ่
 ระเหระหน
 เไร
 แวะ
 กุราย
 กรวขหมาก
 ฐไช, เรียว
 สวางไส
 ทะลุปรุโปร่ง
 ศาสตรศิลป์
 พุกบุบง
 สฉงสวน
 สวมกำไธแซน
 มากมาย
 สดบ, สดบ
 หลงล้ม
 สวมหา
 เหวียง, ทรหวัค
 สรรเสริญ
 อะไร, สิ่งใด
 ยอดขวางใจ

สิ่งก็	ทองคำ
สีสาย	ใส่เทียน
สีหาง	ซาก
สุม	สวม
เสียง	หมก
เสียงอัน	เกินเหมาะสม, เกินความพอดี
ใสแฉะแนว	ใสสะอาด
โศปะระยี่	รวมหัตถ์อัน
หก	วัง
หมากเขา	บวมชนิดหนึ่ง
หมกขอยลอม	หมกจกคงคาม
หมน	เทา, มัวหมอง
หยวาค, หยวะหยวาค	ตกลงมา
หยวาคซอน	ตกลงมารวมกันเป็นกลุ่ม
หยอ	ประศคประชัน
หยันหยอง	ประดับร่างกาย
หยากเหยอ	เคาะลึงของทิ้งแล้ว, มูลฝอย
หยาน	เกรง, ถั่ว
หยามหยอ	ประศคประชัน
หยิบขวาง	หยิบจับแล้วทิ้ง
หฺวะ	หลก
หลอน	แมนว
หลวงหลาย	จำนวนมาก
หลิง	เอียง
หลิงหลู	เซินเอียง

หว่าหลอ

หวาว

หวั่น

หวัที

หายสอย

ห่ม

เหวหว่า

เหล็กอ้าง

เหล็กปลอน

เหลารอม

เหลอ

เหลือก

เหลื่ออาน

เหลา

เหลียกแหว

เหลด

เหละ

เหลยง

ไลหลลิด

องคกะ

ออกสา

อวงของ

อยากกัณ

ออน

สำลัก, กัณไมลง

วานหวิว, เซลง

พัน

แรกเริ่ม

หายเงียบไป

ชอม

ระเนระหน

เหลกน้ำพิ

เหลกนกรอน

ปากง

เหงอ

เงือก

เกินพอดี, เกินความเหมาะสม

เกลา, ทำให้เรียบ

เหลดกะเอียค

เหล็องปนแกง

โกดซึก, ทิค

คิงชายผาข้างตึงสูงขึ้นไป

เลือนไหลไปมา

รูปร่าง

ออกสาหะ

เกยวของ

ออกยาก

อณ

อณนํภย, อณนํภย

อณม

อะเรยะ

อัว

อำเอา

อินค

อิน

อุก

อุยาน

เอะออย

เออ

อีกา

หน้าอณ

เคียวให้เป็อ

ทาทาง, การแสดงออก

บมไวชางโน

โลกเขาของผู้ขึ้นมาเป็นของชน

สงสาร

สี่เสียว

กก, หนา

อุทยาน

ประเาประโคม

หยุด

ทำมาการาย, ทำมาหาเงิน

สารในวรรณกรรมล้านนา

บทคัดย่อ

ของ

กิริรัตน์ อากนະ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กุมภาพันธ์ 2529

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาคตินิยมของสังคมต่อสตรี บพพาทและสิทธิคาม
สถานภาพในวรรณกรรมฉานนา

การศึกษาเกี่ยวกับคตินิยมของสังคมเกี่ยวกับสตรี นิยมสตรีที่มีความงามตามรูปโฉมบัตคือ
งามความธรรมชาติ และเสริมแต่งกายคุณธรรมที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต คือความซื่อสัตย์
กตัญญูกตเวที และรู้หลักการครองเรือน

การศึกษาเกี่ยวกับบพพาทและสิทธิสตรีตามสถานภาพ พบว่า สตรีสูงศักดิ์และสตรีสามัญชน
มีบพพาทและสิทธิเหมือนกันในคานนครครวทั้งในฐานะมารดา ภรรยา และธิดา ในคานการเมือง
สตรีสูงศักดิ์มีบพพาทและสิทธิในการเป็นประมุขและผู้นำในการรบ ในขณะที่สตรีสามัญชนเป็นเพียงผู้
มีส่วนร่วมเท่านั้น ในคานสังคม สตรีสามัญชนมีอิสระในการคบเพื่อนต่างเพศมากกว่าสตรีสูงศักดิ์
และในคานการมีส่วนร่วมในกิจกรรมสังคม สตรีสูงศักดิ์จะมีส่วนร่วมมากกว่า คานการศึกษา สตรี
สูงศักดิ์มีโอกาสศึกษาวิชาการมากกว่าสตรีสามัญชน ในคานอาชีพนั้น สตรีทั้งสองสถานภาพมีบพพาท
และสิทธิน้อยเพราะอยู่ในฐานะผู้ช่วยเหลือเท่านั้น

WOMEN IN LANNA LITERATURE

AN ABSTRACT

BY

SIRIRAT ASANA

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree
at Srinakharinwirot University

February 1986

The purposes of this thesis were to study women's accomplishment, their roles (function) and rights as seen from Lanna Literature.

Regarding accomplishments, women should possess natal beauty combined with virtues needed in life : honesty, gratitude and the art of married life.

Concerning women's roles and rights, it was found that both aristocratic women and women from the common class enjoyed the same role and rights in their family life as mother, wife and daughter. With regard to politics aristocratic women had the role and right to be the ruler and military leader while the female commoner could only participate in those particular functions. Regarding the social aspect, common women had much more freedom than female aristocrat in getting acquainted with men. However, aristocratic women took much greater part in social functions and had more educational opportunities. As far as the professional opportunity was concerned women of both classes had a minor role and hardly enjoyed such a right for they were considered as only assistants.